

Dr. Komarov

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΜΜ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

*Εἰς τὸν Καστανῆν Κ. Κ. Μπαρταζοπούλου
πρὸς δὲξιν εὐχαριστίας. διὰ τὴν σο-
φειδῆς σοφίαν ἐργασίαν, ἐπι-
πρὸς εὐδοκίαν καὶ ἰσχυρὸν πνεῦμα.
Ἡ Καστανῆ*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

1961

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON
FROM 1630 TO 1880

AMERICAN
ANTIQUARIAN SOCIETY
1880

PUBLICATION JUBILAIRE
ÉDITÉE À L'OCCASION DU 70ÈME ANNIVERSAIRE
DE M. LE PROF. D. E. KALITSOUNAKIS

ÉCONOMIE ET SOCIÉTÉ
WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT

HONORIS CAUSA VOLUME   *FESTSCHRIFT*
for Prof. D. E. KALITSOUNAKIS   *für Prof. Dr D. E. KALITSOUNAKIS*

ATHÈNES
LIBRAIRIE "HESTIA,"
1961

PUBLIC ATION SOCIÉTÉ
FACULTÉ A L'ÉCOLE DE LA UNIVERSITÉ
DE LA FORT. E. L. KALITZKI

ÉCONOMIE ET SOCIÉTÉ
WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ DE LA FACULTÉ DE LA UNIVERSITÉ
DE LA FORT. E. L. KALITZKI

AMSTERDAM
1951

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Γενική Συνέλευσις τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ 1958 ἀπεφάσισεν ὁμοφώνως, μὲ μόνην διαφορίαν τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσονάκη, νὰ δημοσιεύσῃ τόμον πρὸς τιμὴν τοῦ Προέδρου τῆς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς καταλήψεώς του ἀπὸ τὸ ὄριον ἡλικίας τὸ 1959. Ἐπιτροπή, ἀρχικῶς ἐπὶ τὴν προεδρίαν τοῦ Καθηγητοῦ Ἀθανασίου Σμπαροῦνη καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ὑποφανομένου καὶ μὲ συμμετοχὴν τῶν Κλ. Μπανταλοῦκα καὶ Χ. Σεπεντζῆ, ἀνέλαβε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον. Σήμερον ὁ τόμος εἶναι ἔτοιμος, ἂν καὶ λείπουν αἱ μελέται ἀρχετῶν συναδέλφων τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσονάκη. Αὐτὸ τὸ ὅποιον ἔκαμε τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν νὰ δεχθῆ παμπηφεῖ καὶ μὲ ἐνθουσιασμόν τὴν πρότασιν τοῦ συναδέλφου Κλαυδίου Μπανταλοῦκα ἦτο ἡ βαθεῖα ἐκτίμησις, μὲ τὴν ὁποίαν ὅλοι περιβάλλομεν τὸν Καθηγητὴν Δημήτριον Ε. Καλιτσονάκην. Πράγματι περισσότερον ἴσως παρὰ οἴσοσδήποτε ἄλλος, ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Ε. Καλιτσονάκης ἐκτιμᾶται διὰ τὸ μέχρι τοῦδε ἔργον του καὶ ἀγαπᾶται διὰ τὴν καλωσύνην καὶ διὰ τὸν χαρακτῆρα του. Τὸ ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσονάκη εἶναι πολυσχιδῆς καὶ ἡ καλὴ του ὑγεία μᾶς ἐπόσχεται ὅτι πολλὰ θὰ ἐπιτελέσῃ ἀκόμη μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Ε. Καλιτσονάκης ἐδίδαξε πλεῖστα ὅσα μέρη τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν 37 ἐτῶν, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐλάμπρυνε τὴν ἔδραν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν. Θὰ ἦτο ὁμως δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι δῆποτε ἄλλο ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Ε. Καλιτσονάκης ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν κοινωνικὴν πλευρὰν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ διὰ τὸν τρόπον ἐφαρμογῆς τῶν διδαγμάτων τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν γνώσει τῶν δεδομένων τῆς καὶ ἐν γνώσει τοῦ ἀνθρωπίνου παραγότος. Αὐτὸ τὸ ὅποιον διακρίνει τὸν Καθηγητὴν Δημήτριον Ε. Καλιτσονάκην εἶναι ἀκριβῶς ἡ βαθεῖα κατανόησις του τῆς ἀνάγκης νὰ προκίνη μίαν μεγαλυτέραν ἱκανοποίησιν τῶν πολλῶν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὀρθῆς ἐκάστοτε οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Ε. Καλιτσονάκης εἶναι τόσοσν πολὺ πολιτισμένος διὰ νὰ γνωρίζῃ καλὰ ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐπέροχεται μόνον, ὅταν ἀδῆσῃ ὁ ὄγκος τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς χρειάζεται πολὺ περισσότερα διὰ νὰ εἶναι εὐχαριστημένος.

Είναι από αυτής της απόψεως άρκετά χαρακτηριστικόν ότι συνήθως αί μεγαλύτεροι άνατροπαί τής ιστορίας έπέρχονται, όταν οί άνθρωποι δύνανται περισσότερο από άλλοτε νά ίκανοποιήσουν τās ζωτικάς των ανάγκας. Αυτό δέν αντιλαμβάνονται ένίοτε μερικοί κυβερνώντες, χωρίς φυσικά νά δύνανται νά άποστηριχθῆ ότι άπλώς ή έλλειψις ίκανοποιεῖ τόν κανονικόν άνθρωπον. "Ο,τι συνετελέσθη εἰς τήν 'Ανατολικήν Εὐρώπην κατά τὸ 1953 ένισχύει τήν άποψιν αὐτήν.

Ἡ Καθηγητής Δημήτριος Ε. Καλιτσονάκης συνέβαλεν εἰς τήν ανάπτυξιν τῶν Οικονομικῶν Ἐπιστημῶν εἰς τήν Ἑλλάδα,

πρῶτον μὲ τήν διδασκαλίαν του,

δεύτερον μὲ τήν δημοσίευσιν τῶν πολλῶν βιβλίων καὶ τῶν πολλῶν άρθρων του, ἐπὶ τῶν ὁποίων θά ἐπανέλθω,

τρίτον μὲ τήν ἀνάληψιν τής τακτικῆς δημοσιεύσεως τοῦ «Ἀρχείου Οικονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν», ἡ ὁποία ἐπετεύχθη ὄχι μόνον όταν ή ζωή ἐξελίσσεται δι' ὅλους κανονικά, ἀλλὰ καὶ όταν ἀναφύονται δυσχέρειαι τόσον γενικώτεραι ὅσον αὐταί, αἱ ὁποῖαι ἐνοχλοῦν ἐντονότερον ἓνα ἄνθρωπον καὶ τήν οἰκογένειάν του,

τέταρτον μὲ τήν δρᾶσιν του εἰς διαφόρους ὀργανισμούς, οἱ ὁποῖοι ὅλοι ὠφελήθησαν ἀπὸ τās γνώσεις, ἀπὸ τήν ἱκανότητα, ἀπὸ τήν δρᾶσιν, τέλος ἀπὸ τὸ ἦθος καὶ ἀπὸ τήν ἐμφυτον εὐγένειαν τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσονάκη.

Ἐκ τῆς κοινωνικῆς πλευρᾶς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας πρέπει νά ἐξαρθοῦν ἰδιαιτέρως,

οἱ Συνεταιρισμοί, 1924,

αἱ Κοινωνικαὶ Ἀσφαλίσεις, 1935,

ἡ Ἐφαρμοσμένη Οἰκονομία, 1943, ἤδη τετάρτη ἔκδοσις 1957.

Βεβαίως δέν εἶναι δυνατόν νά άποστηριχθῆ ότι οὐδεὶς πρὸ τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσονάκη δέν εἶχε χειρισθῆ τὰ θέματα τῶν συνεταιρισμῶν, τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων. Θά πρέπει ὅμως νά τονισθῆ ότι πρῶτος ὁ Καθηγητής Δημήτριος Ε. Καλιτσονάκης τὰ ἐχειρίσθη ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς, χωρίς, φυσικά, νά παραγνωρίσῃ τήν μεγάλην πρακτικὴν σημασίαν τῶν προβλημάτων αὐτῶν καὶ τῶν λύσεων, τās ὁποίας ἐκάστοτε ὑπέδειξεν. "Οπως ἀρμόζει εἰς ἐπιστήμονα, εἰς τὰ τρία αὐτὰ βιβλία ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὸ θέμα, πρῶτον εἰς ὅλην τήν γενικότητά του, δεύτερον ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τās χώρας, εἰς τās ὁποίας οἱ σχετικοὶ θεσμοὶ ἐφημερόσθησαν ἀπὸ μακροῦ σχετικῶς χρόνου, τρίτον πῶς ἀντιλαμβάνεται τήν εφαρμογὴν τῶν θεσμῶν αὐτῶν καὶ τήν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφύονται σχετικὰ εἰς τήν Ἑλλάδα. Ὁ πολιτικὸς προσανατολισμὸς τοῦ ἐπιστήμονος διαφαίνεται πάντοτε μέχρις ὤρισμένου βαθμοῦ εἰς τήν ἐπιστημονικὴν

των εργασιών. Αυτό συνέβη και εις τὴν περίπτωσιν τῶν τριῶν αὐτῶν βιβλίων τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσουνάκη.

Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσουνάκη δὲν περιορίσθη εἰς τὰ ἀνωτέρω βιβλία. Ὑπάρχον καὶ ἄλλα περισσότερον θεωρητικοῦ ἢ περισσότερον ἱστορικοῦ χαρακτήρος. Τοιαῦτα εἶναι : ἡ Οἰκονομικὴ Πρόγνωσις, 1930, ἡ ὁποία ἐπηρεάσθη πολὺ ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τῆς ἐνώξεως τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς ὑφέσεως τοῦ 1929 καὶ μάλιστα εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, ὅπου τὸ πρόβλημα ἐνεφανίσθη ἐνωρίτερον καὶ ἐντονώτερον ἀπὸ ἀλλαγῆς λόγῳ τῶν ἐκεῖ δυσμενῶν συνθηκῶν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ οἰκονομικοῦ βίου καὶ τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Ε. Καλιτσουνάκης συνέβαλε μὲ δύο ἄλλα πολυσέλιδα βιβλία, ἧτοι τὴν Ἱστορίαν τοῦ Οἰκονομικοῦ βίου, 1942, καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, πολὺ ἐνωρίτερον, τὸ 1929. Ἐνθυμῶμαι ἄλλωστε ὅτι ὡς πρωτοετής φοιτητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸ 1926-1927 ἤκουσα τὸν Καθηγητὴν Δημήτριον Ε. Καλιτσουνάκην ὡς Ὑφηγητὴν τῆς Ἱστορίας τῶν Οἰκονομικῶν θεωριῶν. Εἰς τὰ δύο αὐτὰ βιβλία ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Ε. Καλιτσουνάκης ἀναπτύσσει, κατὰ τρόπον ἐξουπηρετικῶν τῶν ἀρχαρίων φοιτητῶν τῆς Σχολῆς, τὴν ὁποίαν ἐλάμπρυνε, τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἱστορίας τόσοσ τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως ὅσον καὶ τῆς οἰκονομίας. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημειῶν ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Ε. Καλιτσουνάκης προσέφερε καὶ ἄλλην ὑπηρεσίαν εἰς ὄσους ἐπιθυμοῦν νὰ ἀσχοληθοῦν κάπως βαθύτερον μὲ τὴν οἰκονομικὴν σκέψιν. Ἐφρόντισε διὰ τὴν μετάφρασιν καὶ διὰ τὴν ἐνδερεῆ ἐξεύρεσιν μερικῶν ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἔργων τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ κατανόησις τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας προϋποθέτει ὅπωςδὴποτε τὴν δυνατότητα ἀναγνώσεως ἐνδερεῶς καὶ πάντως χωρὶς λεξικὸν τοῦλάχιστον τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης, ἀλλὰ εἶναι γνωστὸν ὅτι πρέπει νὰ διευκολύνονται καὶ ὅσοι στεροῦνται αὐτοῦ τοῦ τόσοσ σημαντικοῦ προσόντος.

Ἄν τὰ ὡς ἄνω βιβλία δεικνύουν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν εὐρύτητα τῶν γνώσεων τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσουνάκη, ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψις τῆς τακτικῆς ἐκδόσεως τοῦ «Ἀρχείου Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν», τὸ ὁποῖον τώρα ἀκριβῶς ἐφορτᾶζει τὴν τεσσαρακονταετηρίδα του, ἐξυπηρετήσε μίαν ἄλλην σπουδαίαν ἀνάγκην ὄλων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι φιλοδοξοῦν νὰ ἀναπτύξουν πρωτοτύπουσ γνώμας, τῶν ὁποίων ἡ ἔκτασις δὲν εἶναι τόσοσ ὥστε νὰ δικαιολογῆ τὴν ἐκδοσιν βιβλίου, οὔτε ὅμως τόσοσ ὥστε νὰ δύναται νὰ περιληφθῆ εἰς τὸν ἡμερήσιον, ἢ, ἔστω, εἰς τὸν ἐβδομαδιαῖον τύπον ἀνεξαρτήτως τοῦ μικροῦ του ἐνδιαφέροντος διὰ καθαρώς θεωρητικὰς μελέτας. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν ὅτι ἡ ἐκδοσις ἀνεξαρτήτων φυλλαδίων μικροτέρων τῶν δύο τυπογραφικῶν φύλλον καὶ ἐξαιρετικὰ δαπανηρὰ εἶναι καὶ πολὺ δύσχερησά κάμνει

τὰ βιβλία αὐτὰ εἰς τὰς βιβλιοθήκας. Μὲ τὴν τακτικὴν ἐμφάνισιν τοῦ « Ἀρχείου » τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐξέλιπεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πράγματι τὸ « Ἀρχεῖον » ὄχι μόνον ἐκδίδεται τακτικά, μὲ μίαν τακτικότητα, τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ ζηλεύσουν ἄλλα περιοδικὰ προικισμένα μὲ περισσότερα οἰκονομικὰ μέσα ἀπὸ τὸν ἐκδότην τοῦ « Ἀρχείου », ἀλλὰ καὶ δέχεται τὴν συμβολὴν οἰονόητου ἐπιστήμονος, ἔστω καὶ νέου, ὃ ὁποῖος πιστεύει ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ συμβάλῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πρόσδον τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἢ νὰ ἀναλύσῃ κατὰ, κατ' αὐτόν, ἀξιόλογον τρόπον, τὰ οἰκονομικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνεχῶς ἐξελλίσσονται γύρω μας. Ἡ ἐνγένεια τοῦ ἐκδότου, ἡ ἐνθυμάθειά του, ἡ ἐκ μέρους του κατανόησις τῶν προβλημάτων τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν τὴν σταδιοδρομίαν τους, ἢ οἱ ὁποῖοι ἀπλῶς τὴν συνεχίζουν, τοὺς ἐξασφαλίζουν καὶ τοὺς ἐξασφαλίζουν αὐτὸ τὸ τόσον εὐχάριστον καὶ τόσον προσιτὸν βῆμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σκέψεών των.

Τὸ « Ἀρχεῖον » ὁμως προσφέρει εἰς τοὺς ἀναγνώστας του καὶ κάτι ἄλλο χάρις εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσονάκη παρακολούθησιν ὄλων σχεδὸν τῶν νέων δημοσιεύσεων. Πράγματι δεκάδες σελίδων κάθε τεύχους καταλαμβάνονται ἀπὸ βιβλιοκρισίας, ἀπὸ περιληπτικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ περιεχομένου τῶν νέων βιβλίων, τέλος, ἀπὸ τὴν ἀναγγελίαν τῶν ὑπολοίπων. Δὲν εἶναι μικρὰ ὑπηρεσία διὰ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι συνδρομηταὶ ξένων περιοδικῶν. Οὐδὲν ἄλλο ἑλληνικὸν ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν οἰκονομικῆς φύσεως κατόρθωσε νὰ προσφέρῃ τὴν μεγάλην αὐτὴν ὑπηρεσίαν ἐπὶ 40 συναπτὰ ἔτη καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα αὐτὸ νὰ συνεχισθῇ ἐπὶ μακρόν.

Ἡ Ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία ἐπεφορτίσθη ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐταιρείαν Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν μὲ τὴν φροντίδα διὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Τιμητικοῦ Τόμου τοῦ Δημητρίου Ε. Καλιτσονάκη, εἶναι εὐτυχῆς ὅτι κατόρθωσε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον της. Ἐπιθυμεῖ νὰ εὐχαριστήσῃ ὅλους ὅσους τὴν ἐβοήθησαν τόσον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, εἴτε μὲ τὴν ἀποστολὴν μελετῶν, εἴτε μὲ τὴν χρηματικὴν των ἐνίσχυσιν. Προβλέπει ὅτι τὸ φθινόπωρον 1961 ἡ Ἐταιρεία θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπιδώσῃ τὸν παρόντα Τόμον εἰς τὸν τιμώμενον Καθηγητὴν Δημήτριον Ε. Καλιτσονάκην εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου οὗτος ἀνέπτυξε τὴν πολυσχιδὴν δρασίαν του καὶ ὅπου συνεχίζει τὴν εὐγενῆ του προσπάθειαν εἰς ὅλους ἐκείνους τοὺς τομεῖς, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ὀλίγοι, ὅπου εὐτυχῶς δὲν ὑπάρχει ὄριον ἡλικίας, ἀρκεῖ ὁ Θεὸς νὰ χαρίξῃ καλὴν ὑγείαν, σωματικὴν καὶ πνευματικὴν.

Θεσσαλονίκη, 15 Ἰουνίου 1961

ΔΗΜ. Ι. ΔΕΛΙΒΑΝΗΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΝ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ ΕΜΜ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΝ

Ἀξιότιμε Κύριε,

Τὸ προσεχὲς ἀκαδημαϊκὸν ἔτος, συμπληρώνει τὴν ἑβδομηκονταετηρίδα του, ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν κ. Δημήτριος Ἐμμ. Καλιτσουνάκης.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, τῆς ὁποίας τυγχάνει νῦν Πρόεδρος, ὁ κ. Καλιτσουνάκης, κατὰ τὴν ὀγδόην Γενικὴν Συνέλευσιν αὐτῆς τῆς 16ης Μαΐου ἐ.ε., ἔθεσεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς, τὴν ἔκδοσιν Τιμητικοῦ Τόμου, ἀφιερωμένου εἰς τὸν ἄνδρα, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἀρετὴν καὶ γνώσιν του, ὑπηρέτησε τὴν Ἐπιστήμην, τὴν Κοινωνίαν καὶ τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας, κατήρτισε δὲ τὴν κατωτέρω Ἐπιτροπὴν διὰ τὰ ἐπιμεληθῆ τῆς ἐκδόσεως ταύτης.

Παρακαλοῦμεν ὅθεν ὑμᾶς, ὅπως τιμῶντες αὐτόν, συνεισφέρετε ἐπιστημονικὴν συμβολὴν εἰς τὸν ἐκδοθησόμενον Τόμον τοῦτον, μὴ ὑπερβαίνουσαν τὰς 16 σελίδας ἐνὸς τυπογραφικοῦ φύλλου Σχήματος 8ου. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ θέματος ἀφίνεται ἐλευθέρα.

Αἱ δηλώσεις συνεργασίας, καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐργασιῶν (τὸ βραδύτερον μέχρι τῆς 31 Δεκεμβρίου 1958), πρέπει νὰ γίνονται πρὸς τὸν Γραμματεῖα τῆς Ἐπιτροπῆς κ. Χαράλαμπος Σεπεντζῆν, Ἀθήνας, Πατησίων 76 (Ἀνωτάτην Ἐμπορικὴν).

Εἰς τοὺς συνεργάτας θὰ παρασχεθῆ ἀριθμὸς ἀνατύπων τῆς Μελέτης αὐτῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Μαΐου 1958

Ἡ Ἐπιτροπὴ

Πρόεδρος : Ἀθανάσιος Σμπαρούνης, Καθηγητὴς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἴκον. καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν.

Μέλη : Δημήτριος Δελιβάνης, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Κλαύδιος Μπανταλούκας, Καθηγητὴς τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν.

Γραμματεὺς : Χαράλαμπος Σεπεντζῆς, Διδάκτωρ καὶ Βοηθὸς εἰς τὴν Ἀνωτάτην Σχολὴν Οἴκον. καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν.

COMITÉ
POUR LA PUBLICATION D'UN VOLUME COMMÉMORATIF
DÉDIÉ À
DÉMÈTRE EMM. CALITSOUNAKIS

Monsieur,

Au cours de l'année académique prochaine le Professeur de l'École Supérieure de Sciences Économiques et Commerciales M. Démètre Emm. Calitsounakis quittera le service.

Dans sa séance du 16 Mai 1958, la Société Hellenique des Sciences Économiques dont Mr. Calitsounakis est le Président, a décidé de placer sous son égide la publication d'un volume d'honneur consacré à l'homme qui avec sa vertu et ses connaissances a offert ses services à la science, à la société et à la jeunesse étudiant.

Par conséquent, nous prions les amis, les collègues et les élèves du Prof. Calitsounakis qui honorent sa personne de bien vouloir offrir leur contribution au volume qui va paraître en limitant leur texte à une feuille typographique. Le choix du sujet scientifique demeure libre, ainsi que la langue de l'auteur. En tous les cas nous considérons dignes d'être désignés les sujets de théorie économique, de politique économique, d'histoire économique et de rédaction autour desquels thèmes a évolué l'œuvre de la vie de celui qui nous honorons.

Les déclarations de collaboration et l'expédition du travail (au plus tard jusqu'au 31 Mars 1959) doit se faire auprès du Secrétaire du Comité Mr. Charalambos Sepentzis, Bd de Patissia N° 76 (École Supérieure des Sciences Économiques et Commerciales). Un certain nombre de copies de leur étude respective sera distribué gratuitement aux collaborateurs.

Athènes, le 31 Mai 1958

Le Comité

Membres : *Athanase Sbarounis*, Professeur de l'École Supérieure des Sciences Économiques et Commerciales.

Démètre Délivanis, Professeur de l'Université de Salonique.

Claude Bandaloukas, Professeur de l'École Supérieure des Études Industrielles.

Secrétaire : *Dr. Charalambos Sepentzis*, Assistant de l'École Supérieure des Sciences Économiques et Commerciales.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ
TABLE OF CONTENTS—INHALTSVERZEICHNIS
TABLE DES MATIÈRES

	Σελίς
Πρόλογος ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΜΜ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ	V
Προκήρυξις Ἐπιτροπῆς Ἐορτασμοῦ τῆς Ἑβδομηκονταετηρίδος τοῦ Καθηγητοῦ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ	IX
Δελιβάνη Δημητρίου: Ἡ Ἐμφάνισις καὶ ἡ Ἐντασις τῶν Ἀναγκῶν εἰς τὴν Ὑπανεπτυγμένην Οἰκονομίαν	1
Amonn Alfred: Geldpolitik und Geldwert. Konjunktur und Beschäftigung	7
Εὐελπίδη Χρυσοῦ: Ὁρησκέιες καὶ Ὁρησκευτικὸ Πνεῦμα στὴν Ἀσία	17
Peter Hans: Alte und neue Kostenlehre	31
Ἀγαπητίδη Σωτηρίου: Τὸ Τουριστικὸν Συνάλλαγμα ὡς Παράγων τοῦ Ἴσοζυγίου Ἐξωτερικῶν Λογαριασμῶν τῆς Ἑλλάδος	45
Papalekas Johannes: Das Problem der sozialen Leit- bilder unter den Bedingungen der entwickelten Industrie- gesellschaft	59
Μπανταλούκα Κλαυδίου: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Μακροοικονο- μικὴν τῆς Καταναλώσεως	71
Angelopoulos Angelos: Le Rôle de l'Énergie Ato- mique dans la mise en valeur des Ressources des Pays sous- développés	89
Σεπεντζῆ Χαράλαμπος: Εἰσαγωγή εἰς τὰ Σύγγραμμα Προβλήματα τῶν Ὑπαναπτύκτων Χωρῶν	99
Pepelasis Adamantios: Les limites à la comparaison des Revenus entre Nations	117
Μιστάρδη Γάσπαρη: Γεωργοοικονομικὰ Κρήτης	135
Zervas John: High Wages VS. Low Wages. The Classical Economists and the American Practice	163
Τσουδεροῦ Ἰωάννου: Ὁ Ρόλος τοῦ Ἐργάτου εἰς τὴν Βιο- μηχανικὴν Παραγωγὴν	171

Photias Nikos: Soviet Trade Resources and Foreign Trade Policies	183
Μαξίμου Σερραφείμ: 'Η Συμβολή του Δ. Καλιτσουνάκη στις Οικονομικές 'Επιστῆμες στὴν 'Ελλάδα	193
Bayer Hans: Jugend in der Freizeit	203
Ζολώτα Ξενοφώντος: Οικονομική 'Ανάπτυξις και Τεχνική 'Εκπαίδευσις.....	219
Bardis Panos: Factors in Social Change	225
Τωμαδάκη Νικολάου: 'Η Προετοιμασία τῆς 'Ελληνικῆς 'Επανάστασεως. 'Ηθικοὶ καὶ 'Υλικοὶ Συντελεστοί.....	239
Guitton Henri: Les difficultés de l'Enseignement Econométrique	249
Hilf Hubert Hugo: Betrachtungen zur Geschichte der menschlichen Arbeit	257
McGill Kenneth H.: Some economic Aspects of selective military Service	261
Roy René: Demande et Offre	273
Gini Corrado: Esquisse d'une théorie de la Décolonisation	291
Λοβέρδου 'Αλεξάνδρου: 'Η Οικονομική 'Ισορροπία τοῦ ἀδρομολογήτου Φορτηγοῦ Σκάφους καὶ αἱ Μεταβολαὶ τῶν Ναύλων ἐν τῇ Διεθνεί 'Αγορᾷ	307
Gross Hermann: Deutschlands Wiederkehr in die Weltwirtschaft	331
Anagnos Nicholas C.: Methodological Approach to the Problem of multiple Correlation	359
Rousseas Stephen W.: The Logik of Index numbers	385
Βογιατζῆ Βασιλείου: Τί εἶναι ἡ « Συμμετοχή », καὶ πῶς ἐφθάσαμεν εἰς αὐτήν	399
Tagliacarne G.: La Ricerca motivazionale	423
Macura Miloš: Réflexions sur les Eléments de la Théorie Démographique	437
Σίδερι 'Αριστοτέλους: 'Η Οικονομική τῆς Εὐημερίας	463
Καλόγρη Κωνσταντίνου Α.: Αἱ « Ὑστερήσεις » τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος καὶ ὁ πληθωρισμὸς « Ἀδιεξόδων » τῶν ὑπαναπτύκτων Χωρῶν	481
Λάζαρη Α.: 'Ο Συντελεστής Κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ εἰσοδήματος	497
Δημοσιεύματα Δημητρ. 'Εμμ. Καλιτσουνάκη ...	511

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

CONTENTS

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

Η ΕΜΦΑΝΙΣΙΣ ΚΑΙ Η ΕΝΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΠΟΑΝΕΠΤΥΓΜΕΝΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝ

Υπό Δ. Ι. ΔΕΛΙΒΑΝΗ

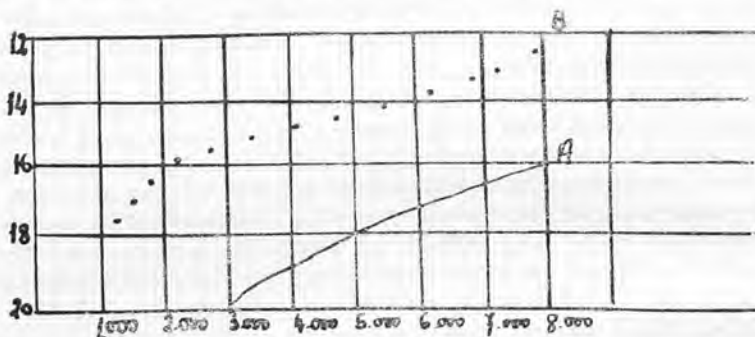
Τακτικού Καθηγητού τῆς Πολιτικῆς Οικονομίας
εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

Ὁ τιμώμενος πρύτανης τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν κ. Δημήτριος Ἐμμ. Καλιτσουνάκης ἠσχολήθη ἐπανειλημμένως μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν φαινομένων ὑπὸ διαφόρους ἐκάστοτε συνθήκας οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς φύσεως. Αὐτὸς ὁ λόγος μετὰ ὄθησε νὰ ἐκλέξω ὡς θέμα τῆς μικρᾶς μου συμβολῆς πρὸς τιμὴν τοῦ ἀξιολύμου καὶ ἀγαπητοῦ συναδέλφου τὴν μελέτην τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ἐντάσεως τῶν ἀναγκῶν εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν, μετὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἀσχολοῦμαι εἰς δημοσιευόμενας κατὰ καιροὺς ἐργασίας μου καὶ ἐνίοτε εἰς τὰ φροντιστήρια τῶν προκεχωρημένων φοιτητῶν τοῦ τελευταίου ἔτους σπουδῶν τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἦδη προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω εἰς τὸ πρῶτον μέρος τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀναγκῶν εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν ἀπασχολούμενος καὶ μετὰ τὴν φύσιν τῶν ἀναγκῶν, τῶν ὁποίων δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἱκανοποίησις. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος θὰ ἐξετάσω τὸν τρόπον ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν καὶ τὴν σχετικὴν κατανομήν τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν κατοίκων τῆς ὑποανεπτυγμένης περιοχῆς.

Α'

Κατὰ κανόνα αἱ ἀνάγκαι ἐκδηλοῦνται μετὰ κάποιαν καθυστέρησιν εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν. Εἶναι σὺνήθες ἄλλωστε ὅτι ἡ ἐκδήλωσις εἶναι ἀσθενεστέρη ἀπὸ ὅ,τι εἶναι εἰς τὴν ἀνεπτυγμένην οἰκονομίαν. Τοῦτο ἐξηγεῖται, διότι συνήθως εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν αἱ πρόσοδοι τῶν κατοίκων εἶναι μικραὶ. Οὕτως εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν ἡ ἐκδήλωσις ἐνεργοῦ ζήτησεως διὰ θέρμανσιν θὰ ἐκδηλωθῇ, ὅταν ἡ θερμοκρασία εἰς τοὺς στεγασμένους χώρους κατέλθῃ, ἄς εἰπωμεν εἰς 12 βαθμοὺς, ἐνῶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐκδηλωθῇ μόνις ἡ θερμοκρασία κατέλθῃ εἰς 20 βαθμοὺς εἰς μίαν ἀνεπτυγμένην οἰκονομίαν, ὅπου τὰ ἀτομικὰ εἰσοδή-

ματα είναι μεγαλύτερα. Θὰ εἶχομεν τότε δύο καμπύλας ζήτησεως εἰς διάφορα επίπεδα καὶ μὲ μεγαλύτεραν διαφορὰν μεταξὺ μεγίστου καὶ κατωτάτου ὅριου εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ζήτησεως καυσίμων εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ὑποανεπτυγμένης οἰκονομίας. Σύρω τὰς σχετικὰς καμπύλας εἰς τὸ κάτωθι σχεδιάγραμμα, ὅπου οἱ βαθμοὶ τῆς θερμοκρασίας τῶν στεγασμένων χώρων ἀναγράφονται κατὰ μῆκος τῆς καθέτου γραμμῆς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ζητοῦν θέρμανσιν εἰς τὰς ἀντιστοίχους θερμοκρασίας ἀναγράφονται εἰς τὴν ὀριζοντίαν γραμμὴν. Ἐν ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὴν ἀνεπτυγμένην περιοχὴν μὲ θερμοκρασίαν 20 βαθμῶν εἰς τοὺς στεγασμένους χώρους 3.000 ζητούν θέρμανσιν, μὲ 18 βαθμοὺς 5.000 καὶ μὲ 16 βαθμοὺς 8.000, θὰ ἔχομεν τὴν καμπύλην Α. Ἐν ἄλλῳ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην περιοχὴν οὐδεὶς ζητεῖ θέρμανσιν, ὅταν ἡ θερμοκρασία, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, εἶναι 20 βαθμῶν, 1.000, ὅταν φθάσῃ εἰς τὰ 18, 2.000 ὅταν φθάσῃ εἰς τοὺς 16 καὶ 8.000 ὅταν φθάσῃ εἰς τοὺς 12 βαθμοὺς, θὰ ἔχομεν τὴν καμπύλην Β.

Πρόκειται φυσικὰ περὶ δύο περιοχῶν τοῦ αὐτοῦ κλίματος, τοῦ αὐτοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς αὐτῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐξασφαλίσουν θέρμανσιν, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν δυνατότητα. Ἡ ὡς ἀνω διαφορὰ ὀφείλεται εἰς τὴν διαφορὰν τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν εἰσοδημάτων, ἀφοῦ εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν ὁ μέσος ὅρος τῶν εἰσοδημάτων εἶναι μικρός. Οἱ μικροὶ εἰσοδηματῆται φυσικὰ θὰ προσπαθήσουν νὰ ἀναβάλλουν τὴν ἑναρξιν ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν των ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο. Ἐπὶ πλεόν πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ μικροὶ εἰσοδηματῆται δὲν δύνανται νὰ προβλέψουν μὲ κάποια βεβαιότητα πότε θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἱκανοποιήσουν τὰς ἀνάγκας των. Ἐνίοτε συμβαίνει διὰ πολλοὺς συγχρόνως καὶ τότε παρατηρεῖται νέα καθυστέρησις, ἐνδεχομένως μὲ δυσάρεστους ἀντικτύπους ἐπὶ τῆς ὑγείας τῶν ἐνδιαφερομένων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ὀριακὴ ὠφέλεια, ἡ προκύπτουσα ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἀνάγκης αὐξάνει καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀτόμου καὶ ἀπὸ τῆς ἀπό-

ψεως τοῦ συνόλου. Βεβαίως ἡ σύγκρισις καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τῆς ἠϋξημένης ἱκανοποιήσεως ἀπὸ τὴν θέρμανσιν, ὅταν ἡ θερμοκρασία τῶν στεγασμένων χώρων θὰ ἔχη κατέλθει, ἄς υποθέσωμεν εἰς 11 βαθμοῦς, μετὰ τὴν δυσἀρέσειαν τῆς μὴ ἐξασφαλίσεως θερμάνσεως πρὶν εἶναι δυσχερῆ. Κατὰ ταῦτα δὲν δύναμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀποφανθῶμεν ἂν ἡ διαφορὰ θὰ εἶναι θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ. Πρόκειται φυσικὰ περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας τῆς ὀριακῆς ὠφελείας.

Ἡ σμικρότης τοῦ μέσου εισοδήματος καὶ ἡ καθυστέρησις τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οἰκονομίαν ἀποκλείει τὴν πλήρη ἱκανοποίησίν των. Τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον ὑφίσταται τὰς συνεπείας. Τοῦτο γίνεται αἰσθητότερον, διότι ὁ τρόπος ζωῆς ἐπηρεάζεται περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οἰκονομίας ἀπὸ τὰς συνθηκὰς καὶ ἀπὸ τὰς παραδόσεις, ἔστω καὶ ἂν δὲν συμβιβάζονται μετὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀρχήν.

Θὰ προσπαθῶσιν ἤδη νὰ ἀποβλέψω εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀναγκῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἱκανοποίησις ἀναβάλλεται, ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας περιοχάς. Εἰς τὰς πρώτας πρόκειται περὶ ἀναγκῶν πολυτελείας, ἐνῶ εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας οἰκονομίας πρόκειται περὶ ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι μόνον ἐκεῖ δὲν θεωροῦνται ἀνάγκαι, τῶν ὁποίων ἡ ἱκανοποίησις ἐπιβάλλεται. Ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν διευκολύνεται εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οἰκονομίας ἀπὸ τὴν δυνατότητα ἀγορᾶς ἐπὶ πιστώσει, ἡ ὁποία ἄλλοτε μόνον εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἤδη ὀλονὲν περισσότερο εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην εἶναι διαθέσιμος εἰς μεγάλην κλίμακα. Σημασίαν σχετικῶς ἔχει καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς διαθέσεως πρὸς κατανάλωσιν συνεπείᾳ τῆς διαφημίσεως.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας οἰκονομίας παρατηρεῖται σχετικὴ εὐκολία ρευστοποιήσεως τυχόν ὑπαρχούσης περιουσίας, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἱκανοποίησις μιᾶς ἀνάγκης. Τοῦτο παρατηρεῖται ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν πατροπαραδότων εἰς γάμους καὶ εἰς κηδεύας καὶ τοῦτο διότι οἱ μὴ συμμορφούμενοι ἐκτίθενται εἰς μείωσιν ἔναντι τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων των. Τοιαύτη τάσις εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οἰκονομίας δὲν παρατηρεῖται εἰμὴ ὑπὸ ὅλων ἀνωμάλους συνθήκας. Ἐπίσης χαρακτηριστικὸν τῆς ὑποανεπτυγμένης οἰκονομίας εἶναι ἡ ἐντασις τῆς ὀριακῆς καὶ τῆς μέσης διαθέσεως πρὸς κατανάλωσιν. Πράγματι ἡ ἐντασις τῆς ὀριακῆς διαθέσεως πρὸς κατανάλωσιν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διαφορὰν τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου ἐκείνου, τοῦ ὁποίου αὐξάνει τὸ εισόδημα καὶ τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου, τὸ ὁποῖον θὰ ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ. Ἡ σμικρότης τοῦ ἀτομικοῦ εισοδήματος τῶν πολλῶν εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας οἰκονομίας καὶ ἡ ἐπιθυμία των νὰ ζήσουν ὄχι μόνον

ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς μεσαίας τάξεως ἀλλὰ ὅπως οἱ ἥρωες τῶν κινηματογραφικῶν ταινιῶν, τῶν ὁποίων ἡ ὑπόθεσις ἐκτυλίσσεται εἰς τὴν Δύσιν, ἐξηγοῦν διατὶ ἡ ὀριακὴ διάθεσις των πρὸς κατανάλωσιν εἶναι πολὺ ἰσχυρά. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι πᾶσα ἀξίησις τοῦ εἰσοδήματος τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν κατοίκων μιᾶς οικονομίας ὑποανεπτυγμένης θὰ δαπανηθῇ πολὺ γρήγορα. Ἡ κατάστασις αὕτη θὰ ἐκδηλωθῇ πρὸ παντὸς εἰς τὰς πόλεις, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι εὐχερῶς ἀντιλαμβάνονται τί τοὺς λείπει. Ἡ διάδοσις τῶν κινηματογράφων εἰς τὴν ὑπαιθρον προκαλεῖ καὶ ἐκεῖ ἀνάλογον ἐξέλιξιν. Αὐτὴν προκαλεῖ οὕτως ἢ ἄλλως ἡ καθιέρωσις παντοῦ τῆς ὑποχρεωτικῆς στρατιωτικῆς θητείας. Ἐξασθένησις τῆς ὀριακῆς διαθέσεως πρὸς κατανάλωσιν θὰ σημειωθῇ μόνον ὅταν τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον τῶν κατοίκων τῶν ὑποανεπτυγμένων οικονομῶν φθάσῃ εἰς τὸ ὑπ' αὐτῶν θεωρούμενον ὡς ἱκανοποιητικόν.

Ἐπιστοποιήθη ἤδη πολλάκις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐρευνῶν διεξαχθεισῶν εἰς τὰς Ἠνωμένους Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ὅτι ἡ μέση διάθεσις πρὸς κατανάλωσιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων εὐρίσκειται εἰς συνάρτησιν μὲ τὸ εἰσόδημά των. Ἄν αὐτὸ ἰσχύῃ καὶ εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας οικονομίας, τότε καὶ ἐκεῖ ἡ μέση διάθεσις πρὸς κατανάλωσιν θὰ εἶναι μεγάλη. Βεβαίως, ἰδίως κατὰ τὸ παρελθόν, εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας περιοχὰς ἐγένετο ἀποταμίευσις ἀπὸ πολλοὺς χωρὶς νὰ ἱκανοποιοῦν βασικὰς ἀνάγκας μὲ δυσμενεῖς ἀντικτύπους ἐπὶ τῆς υγείας καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγικῆς ἱκανότητος τῶν οὕτως ἐνεργούντων. Ἐπειδὴ τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ ἐξεδηλώθησαν συχνὰ καὶ εἰς τὴν δυνατότητα ἀντιστάσεως εἰς ἐπιδημίας, ἢ τάσις αὕτη παρουσίασεν ἐξασθένησιν. Εἰς τὴν βελτίωσιν αὐτὴν συνέβαλλεν ἐπίσης ἡ ἐναρξίς τῆς λειτουργίας δημοσίων ὑπηρεσιῶν μὲ ἀντικείμενον κάποιαν ἐνίσχυσιν τῶν ἀπορωτέρων κατοίκων τῶν ὑποανεπτυγμένων περιοχῶν καὶ ἐνίοτε ἡ ἐξασθένησις τῆς προσηλωσεως εἰς τὰ πατροπαράδοτα, ὅταν αὐτὰ συνεπάγονται μεγάλας δαπάνας.

Β'

Ἡδη εἰς τὸ δευτέρον μέρος θὰ ἐξετάσω τὸν τρόπον τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οικονομίαν. Συνήθως εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οικονομίας ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν ἐπιτυγχάνεται εἰς πλείστα περιπτώσεις ἀπὸ δημοσίας ὑπηρεσίας, εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν ὁποίων ὁ ἐνδιαφερόμενος συμβάλλει διὰ τῆς φορολογικῆς του εἰσφορᾶς ἢ ἀπλῶς διὰ καταβολῆς τέλους τινὸς μὴ καλύπτοντος ὅλην τὴν δαπάνην. Τοῦτο γίνεται ἀπλῶς πρὸς ἀποφυγὴν σπατάλης. Ἐξ ἄλλου εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οικονομίας τὸ δημόσιον συχνὰ ἀναλαμβάνει τὴν δαπάνην τῆς ἱκανοποιήσεως ὀρισμένων ἀναγκῶν, ἵνα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξασφαλίσῃ ἄλλα πλεονεκτήματα. Οὕτω π.χ. ἐξηγεῖται διατὶ ἐνίοτε τὸ δημόσιον ἀναλαμβάνει μέρος τῶν δαπανῶν συντηρήσεως καὶ λειτουργίας τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων μεταξύ τοῦ κέντρου τῶν μεγάλων πόλεων καὶ τῶν προαστείων. Οὕτως οἱ ἔχοντες μικρὰ εἰσο-

δήματα αποφασίζουν να εγκατασταθῶν εἰς τὰ προάστεια μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξασφάλισιν καλύτερων συνθηκῶν, καλύτερας ὑγείας καὶ μικροτέρας δαπάνης τοῦ συνόλου διὰ συντήρησιν ἀσθενῶν, ἐνῶ παραλλήλως τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα καὶ τὸ σύνολον τῶν δημοσίων εἰσπράξεων αὐξάνουσι.

Ἀντιθέτως εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας οικονομίας ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν ἐξαρτᾶται πρὸ παντὸς ἀπὸ τοῦς ἰδίους τοῦς ἐνδιαφερομένους. Ὁ βαθμὸς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν οὐδέποτε εἶναι πολὺ ὑψηλός, ἐκτὸς ἂν πρόκειται διὰ πολὺ πλουσίους ἀνθρώπους. Οὗτοι δὲν λείπουν εἰς τὰς ὑποανεπτυγμένας οικονομίας ἐνεκα τῆς ἀνίσου κατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ βοήθεια τοῦ δημοσίου δὲν εἶναι δυνατὴ εἰς ἄξιον λόγῳ βαθμῶν παρὰ ἂν ἐξασφάλισεν ἐκτάκτους προσόδους, εἴτε ἀπὸ προσηγῆν εἰς τὴν ἐκδοτικὴν τράπεζαν, εἴτε ἀπὸ ἀλλοδαπὰς ἐνισχύσεις, εἴτε ἀπὸ τὴν ἑναρξίν τῆς ἐκμεταλλεύσεως πλουτοπαραγωγικῶν πόρων προηγουμένως ἀγνώστων ἢ μὴ ἀποτελούντων ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως.

Ἀπομένει ἡ ἐξέτασις τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν κατοικῶν τῆς ὑποανεπτυγμένης οικονομίας μεταξὺ τῶν διαφόρων γνωστῶν ἀντικειμένων, διὰ τὰ ὅποια τοῦτο διατίθεται. Αὕτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ εἰσοδήματος, ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας καὶ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς. Ὅταν τὸ εἰσόδημα εἶναι μικρὸν καὶ ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι μεγάλος, τὸ μεγαλύτερον τμῆμα του διατίθεται δι' ἔξοδα διατροφῆς. Ἄν πρόκειται περὶ ἀγροτικῆς οἰκογενείας κατοικοῦσης εἰς τὴν ὑπαίθρον, τὰ ἀνωτέρω ἀφοροῦν τὸ τμῆμα τοῦ εἰσοδήματος τὸ δαπανώμενον εἰς τὴν ἀγοράν. Παραλλήλως τὰ ποσοστὰ τὰ διατιθέμενα διὰ ρουχισμὸν καὶ δι' ἄλλας ἀνάγκας δὲν εἶναι ἀξιώλογα, ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὅποιαν διατίθεται διὰ τὴν κάλυψιν τρεχουσῶν ἀναγκῶν τὸ προϊόν τῆς ἐκποίσεως περιουσιακοῦ τινοῦ στοιχείου.

Συμπέρασμα

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι εἰς τὴν ὑποανεπτυγμένην οικονομίαν ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν ἀρχεῖ συνήθως νὰ ἀρχίσῃ, ὅτι ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὰ διαθέσιμα τοῦ ἐνδιαφερομένου, ὅτι ὁ κορεσμὸς εἶναι σπάνιος καὶ ὅτι πολλαὶ ἀνάγκαι θεωροῦνται ὡς ἀνάγκαι πολυτελείας, ἐνῶ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας περιοχὰς θεωροῦνται πρωταρχικαί εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὁπίων τὸ δημόσιον θεωρεῖ ἑαυτὸ ὑποχρεωμένον νὰ συμβάλῃ. Παραλλήλως πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τῶν παρεχόμενων καὶ τῶν συνηθειῶν ὠθεῖ εἰς πολυδάπανον τρόπον ἱκανοποιήσεως ὠρισμένων ἀναγκῶν, ὅστις οὐδέποτε θὰ ἐθεωρεῖτο νοητὸς εἰς τὴν ἀνεπτυγμένην οικονομίαν.

The history of the United States of America is a story of growth and change. It begins with the first settlers who came to the eastern coast of North America in the early 17th century. These settlers, known as the Pilgrims, were seeking a better life and a place where they could practice their religion freely. They established the Plymouth colony in 1620, and their story is told in the famous book "The Pilgrim's Progress" by John Bunyan.

Over the years, more and more people came to America, and the colonies grew. The British government began to interfere with the colonies' trade and self-government, leading to a series of conflicts known as the American Revolutionary War. The war ended in 1781 with the signing of the Declaration of Independence, which declared the colonies to be a new and free nation.

The new nation was faced with many challenges, including the need to establish a strong government and to expand its territory. The Constitution was written in 1787, and the new government was established in 1789. The United States then began to expand westward, and the Louisiana Purchase of 1803 doubled the size of the country.

The 19th century was a time of great change and growth for the United States. The Industrial Revolution brought new technologies and ways of life, and the country became a world power. The Civil War, which lasted from 1861 to 1865, was a turning point in the nation's history, as it ended slavery and established the principle of equal rights for all citizens.

The 20th century has been a time of continued growth and change. The United States has become a global superpower, and its influence is felt around the world. The country has also faced many challenges, including the Great Depression, World War II, and the Vietnam War. Despite these challenges, the United States has remained a strong and free nation, and its history continues to shape the world today.

GELDPOLITIK UND GELDWERT KONJUNKTUR UND BESCHÄFTIGUNG

Von ALFRED AMONN

Vor dem ersten Weltkrieg und auch noch in der Zwischenkriegszeit bis zur grossen Krise der dreissiger Jahre wurde viel von «Währungspolitik» gesprochen, aber von «Geldpolitik» war — wenn überhaupt — wenig die Rede. Unter «Währungspolitik» verstand man die das Geldwesen grundsätzlich ordnende Politik, die Bestimmung, was als Geld — oder als Grundlage des Geldes — dienen soll, wie und vom wem es geschaffen werden soll, in welcher Menge es in den Verkehr gebracht werden soll, die Regelung des Umlaufs und dergleichen grundsätzliche Einrichtungen. Dabei galt eines als selbstverständlich, war dies unwidersprochen vorausgesetzt: das Geld sollte wertbeständig sein, «wertbeständig», das heisst: sein Austauschverhältnis gegenüber den Gütern, seine «Kaufkraft», sollte sich nicht verändern. Das glaubte man dadurch erreichen zu können, dass man das Geld mit einem als wertbeständig angesehenen Gut verknüpfte, sei es, dass man dieses Gut selbst als Geld anerkannte oder das Geld mit einem solchen Gut beliebig austauschbar und dieses Gut beliebig in Geld verwandelbar machte. Als ein derart wertbeständiges Gut betrachtete man früher durch Jahrhunderte hindurch die Edelmetalle Gold und Silber und seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, nachdem man die Erfahrung gemacht hatte, dass dies in bezug auf Silber nicht zutraf, nur noch das Gold. Es fand daher ziemlich allgemein der Uebergang von der Silber — oder Doppelwährung zur Goldwährung statt.

«Goldwährung» bedeutete, dass Geld entweder geprägte Goldstücke, «Goldmünzen», oder jederzeit nach Belieben in Gold einlösliche Banknoten waren, dass Gold beliebig in Geld verwandelt und Geld beliebig in Gold umgetauscht werden konnte, — freie Prägbarkeit, Einlösbarkeit — dass Banknoten nur auf Grund einer Golddeckung ausgegeben werden konnten und die Notenbank verpflichtet war, jederzeit Gold dafür hinzugeben und überhaupt auf Verlangen alle ihre Zahlungen in Gold zu leisten. Zwischen Goldwährungsländern bestand

freier Geld — und Goldverkehr, das nationale Geld dieser Länder war gegenseitig voll «konvertibel».

Diese Goldwährung ist im ersten Weltkrieg zusammengebrochen und die Versuche, sie in den Zwanziger Jahren wiederherzustellen, sind gescheitert. An ihrer Stelle sind seit dem nationale Papierwahrungen getreten, die keinen Zusammenhang mehr miteinander hatten, sondern verschiedene voneinander unabhängige nationale Geldsysteme bildeten. «Geld» waren von da an Banknoten, die keine Beziehung mehr zu Gold hatten, nicht einlösbar waren und in beliebiger Menge geschaffen werden konnten, während die Geldmenge bei der Goldwährung von der Menge produzierten und für monetäre Zwecke verfügbaren Goldes abhängig war.

Was man bei diesem Zustand «Geldpolitik» nennen konnte, das war die (indirekte) Beeinflussung der Geldmenge mit dem Ziel der Aufrechterhaltung des äusseren Gleichgewichts, des Zahlungsbilanzausgleichs und der internationalen Goldverteilung. Zwar sorgte dafür schon der Automatismus der Gold und der Devisenkursbewegungen. Dieser wirkte Störungen und Abweichungen korrigierend. Aber man wollte Störungen und Abweichungen schon von vornherein vermeiden und Devisenkursschwankungen verhindern. Der An- und Verkauf von Devisen durch die Zentralbank und die Zinsfussregulierung durch die Diskontfestsetzung waren die Mittel hiezu, und das nannte man nicht «Geldpolitik», sondern «Diskont»- und «Devisenpolitik». Es handelte sich hierbei zwar auch um «Regulierung der Geldmenge». Aber auch diese geschah im wesentlichen automatisch durch Goldab- und -zuflüsse, aber man wollte auch diese — im besonderen Goldabfluss — von vornherein vermeiden und damit den Gleichgewichtszustand, anstatt ihn nach einer Störung wiederherzustellen, bzw. seine Wiederherstellung zu erleichtern und zu beschleunigen, erhalten.

Mit der Möglichkeit, beliebig und in unbeschränkter Menge in einer nationalen Volkswirtschaft Geld zu schaffen, ist auch die Möglichkeit einer «autonomen Geldpolitik», d.h. einer lediglich von eigenen nationalen Zielsetzungen bestimmten, das Geldwesen ordnenden und den Geldumlauf regelnden Politik gegeben. Es frägt sich daher, von welchen Zielsetzungen sich diese bestimmen lässt. Bei der internationalen Goldwährung war die Zielsetzung vorgegeben. Sie war Erhaltung des äusseren Gleichgewichts, Ausgleich der Zahlungsbilanz bzw. Bewahrung vor Störungen, u.s.w. Diese Zielsetzung gestattete keine «autonome Geldpolitik», sondern erforderte Anpassung an die internationalen Verhältnisse. Mit der «autonomen Währungspolitik», der selbständigen Ordnung des eigenen Geldwesens war dies nicht mehr — oder wenig-

tens nicht mehr in gleichem Masse — notwendig. Man konnte den Geldumlauf nach eigenem Gutdünken regeln und die Frage ist da nur, mit welcher Zielsetzung.

Nun, die Hauptzielsetzung ist Beeinflussung der Konjunktur und Beschäftigung im Sinne maximaler oder «Vollbeschäftigung». Als das Hauptmittel sieht man «billigen Zins» und ständige Geldvermehrung an, durch die bei den Unternehmungen ein Anreiz zu ständiger Vermehrung der Beschäftigung geschaffen würde.

Diese Politik geht auf *John Maynard Keynes* zurück, der in seinem 1936 erschienen Werk über «Geld, Zins und Beschäftigung» die Ansicht vertreten hat, dass es in «reifen», vollentwickelten Volkswirtschaften infolge Stagnation der technischen Entwicklung und Mangel an Gewinnaussichten an Anreizen zu unternehmerischer Tätigkeit und Investition und demzufolge an genügender Beschäftigungsmöglichkeit fehle.

Diese Anschauung hat sich im Lichte der neueren Entwicklung als vollständig falsch erwiesen. Nicht nur hat der technische Fortschritt zu unerschöpflichen Investitionsmöglichkeiten geführt, sondern die Unternehmungslust auch zu einem früher kaum gekannten Ausmass von tatsächlichen Investitionen und, woran es heute hauptsächlich fehlt, sind genügend Ersparnisse und Kapital, um alle Investitionsgelegenheiten, die sich bieten, nützen zu können.

Was von Keynes' Lehre als nicht bestritten geblieben ist, ist, dass es im Stadium einer Depression zweckmässig ist, durch Angebot von «billigen Geld» und durch Vermehrung der Geldmenge und Erhöhung des Geldumlaufs die Investitions- und Unternehmungslust zu fördern, um einen neuen Aufschwung in Gang zu bringen. Aber die Vorstellung, dass es einer ständigen und damit inflationistischen Geldvermehrung bedürfe, um Vollbeschäftigung nicht nur herbeizuführen, sondern auch zu erhalten, hat sich in den Gewerkschaften und auch in Regierungskreisen derart fest verwurzelt, dass diese Politik in vielen Ländern zur Regel geworden ist. Die Folge davon ist die sogenannte «schleichende Inflation» mit ständigen Lohn- und Preissteigerungen. Dazu kommt die natürliche Tendenz der Gewerkschaften zu ständigen willkürlichen Lohnsteigerungen, die dann speziell *lohnbedingte* Preissteigerungen im Gefolge haben. Solche lohnbedingte, d.h. kostenbedingte Preissteigerungen wären nicht möglich, wenn nicht die Zentralbanken durch Kreditexpansion und Geldvermehrung die Mittel zur Bezahlung der höheren Löhne und Preise zur Verfügung stellen würden. Aber die Leiter der Zentralbanken haben die Vorstellung, dass sie den, wie sie sagen, durch Erhöhung der Preise erhöhten «Geldbedarf» der Volks-

wirtschaft befriedigen müssen. Sie könnten indessen lohnbedingte Preiserhöhungen verhindern, wenn sie sich von vornherein weigerten, mehr Kredit und Geld zur Finanzierung derselben zu liefern. Da die Gewerkschaften aber wissen, dass sie das nicht tun werden, sondern bereit sind, die zur Bezahlung der höheren Löhne und Preise erforderlichen Mittel zur Verfügung zu stellen, haben sie keine Bedenken, immer weitere Lohnforderungen zu stellen, ob sie berechtigt sind oder nicht. «Berechtigt» sind Forderungen nach Lohnerhöhung nur dann, wenn sie dem Ausgleich vorausgegangener inflationistischer Preissteigerungen dienen.

Die Gewerkschaften begründen ihre Forderungen nach Lohnerhöhungen mit erfolgten Produktivitätssteigerungen und den daraus resultierenden Gewinnen der Unternehmungen. Die Produktivitätssteigerungen und daraus resultierenden Gewinne sind aber in den verschiedenen Unternehmungen und Betrieben sehr verschieden, und es fragt sich, welche Produktivitätssteigerung massgebend sein soll. Darauf kann es prinzipiell zwei Antworten geben: die tatsächliche Produktivitätssteigerung in den verschiedenen Betrieben mit einem verschiedenen Mass von Lohnsteigerungen für die in ihnen beschäftigten Arbeiter oder die durchschnittliche Produktivitätssteigerung im Mittel aller Betriebe der Volkswirtschaft mit dem gleichen Mass von Lohnerhöhungen für alle Arbeiter. Die erste Lösung ist praktisch undurchführbar. Sie würde natürlich auch nicht als gerecht betrachtet werden können. Es bleibt also nur die zweite und diese ist es auch, die von den Gewerkschaften als möglich und berechtigt angesehen wird. Ist sie dies auch in Wirklichkeit? Sie ist es nur scheinbar. In Wirklichkeit ist sie praktisch ebensowenig möglich wie jene erste Alternative, und sie kann auch nicht als gerecht betrachtet werden.

Sie ist praktisch nicht möglich, weil es kein Mass für die «durchschnittliche Produktivitätssteigerung» in der Volkswirtschaft gibt. Das hat, da die Gewerkschaften es als ihre Aufgabe betrachten, möglichst viel für die Arbeiter herauszuschlagen, die Tendenz zur Folge, die Forderungen nach Lohnerhöhungen über das Maass der durchschnittlichen Produktivitätssteigerung hinauszutreiben. In Wirklichkeit ist es sogar so, da es ja für die verschiedenen Branchen verschiedene voneinander unabhängige Gewerkschaften gibt, die ihren Unternehmungen gegenüber ihre Lohnforderungen stellen, dass die in concreto grösste Produktivitätssteigerung zum Mass für die Forderungen nach Lohnerhöhungen wird, nicht nur für die des Betriebes, der die grössten Produktivitätssteigerung aufweist, sondern auch für die aller anderen Betriebe.

Das hängt auch damit zusammen, dass die Gewerkschaften der einzelnen Branchen ihre Lohnforderungen nicht zusammen, sondern gesondert und nicht zur gleichen Zeit stellen. Zuerst sind es naturgemäss die Gewerkschaften der Branchen, in denen die Produktivitätssteigerungen zuerst eintreten und die daraus resultierenden Gewinne zuerst sichtbar werden. Und diese Lohnforderungen richten sich ebenso naturgemäss nach der konkreten Produktivitätssteigerung dieser Unternehmungen. Dann folgen die anderen, die sich ebenso naturgemäss wieder nicht die «durchschnittliche» Produktivitätssteigerung in der Volkswirtschaft zur Richtschnur nehmen, sondern das Mass der in den vorausgegangenen Branchen erfolgten Lohnerhöhungen.

Das ist alles so natürlich, dass es nicht anders sein kann und man es nicht ändern kann, solange man daran festhält — und es scheint dies in weiten Kreisen heute als Selbstverständlichkeit zu gelten — dass Produktivitätssteigerungen sich in Lohnerhöhungen niederschlagen anstatt in entsprechenden Preissenkungen, durch die sie der «Allgemeinheit der Konsumenten» zugute kommen würden.

Aber, was da als Selbstverständlichkeit gilt, ist das der Marktwirtschaft angemessen und gerecht? Man kann weder das eine noch das andere behaupten, wenn man eine befriedigend funktionierende Marktwirtschaft mit einigermassen gerechten Auswirkungen will.

Die Marktwirtschaft kann nur dann befriedigend funktionieren, wenn weitgehend loyale Konkurrenz herrscht. Es ist die natürliche Folge eines solchen Zustandes, dass Produktivitätssteigerungen, und das heisst Produktionskostensenkungen sich in entsprechenden Produktpreissenkungen auswirken und nicht in Lohnerhöhungen. Unmittelbar haben in der Marktwirtschaft Produktivitätssteigerungen und Kostensenkungen das Sichbilden oder Erhöhungen von Unternehmungsgewinnen zur Folge. Die Konkurrenz zwischen den Unternehmungen hat die Tendenz, solche Gewinne — zum Unterschied von Differenzialgewinnen — in der Form von Preissenkungen den Konsumenten zuzuschwemmen. Nur die Ausnützung der Angebotsmonopolstellung der Gewerkschaften kann dies vereiteln und dahin wirken, dass solche Gewinne den Arbeitern vorbehalten bleiben. Es kommt infolgedessen zur Teilung solcher Gewinne zwischen den Unternehmern und Arbeitern, sofern es diese nicht erzwingen, dass ihnen die ganzen aus Produktivitätssteigerungen und Kostensenkungen resultierenden Gewinne überlassen werden. Diese Tatsache ist also die Folge der Ausschaltung der Konkurrenz und der Monopolisierung des Angebots auf dem Arbeitsmarkt.

Ist diese Tatsache der «Usurpierung» der Rationalisierungs-

gewinne — als die man die aus Produktivitätssteigerungen und Kostensenkungen resultierenden Gewinne auch bezeichnen kann — gerecht? Wenn man als «gerecht» eine Verteilung ansieht, die nach dem Mass der Leistung erfolgt, so kann man dies sicher nicht behaupten. Rationalisierungen, Produktivitätssteigerungen, Kostensenkungen sind in der Regel das Ergebnis der Unternehmertätigkeit, und man könnte es deshalb eher als «gerecht» ansehen, dass die Gewinne, die deren Resultat sind, den Unternehmern zugute kommen. Das ist ja auch unmittelbar der Fall. Zufolge der Konkurrenz können sie sich aber deren nicht auf die Dauer erfreuen und müssen sich damit abfinden, sie mit den Konsumenten zu teilen und sie später diesen ganz zu überlassen. So kommen sie also schliesslich der Allgemeinheit zugute. Das ist jedenfalls gerechter als, dass sie nur den Arbeitern, die daran kein Verdienst haben, zugute kommen.

Nun, was hat das mit dem Geld und der Geldpolitik zu tun? Mit dem Geld hat dies insoferne zu tun, als diese Sachverhalte mit einer ständigen Geldentwertung verknüpft sind, und mit der Geldpolitik insoferne, als die Art der «autonomen Geldpolitik», wie sie geübt wird, eben die Ursache dieser Sachverhalte ist. Gegen «autonome Geldpolitik» wäre nichts einzuwenden, wenn man ihr nicht einen inflationistischen Trend geben würde. Wenn man aber das Manipulieren mit dem Geld als das Hauptmittel zur Steuerung der Konjunkturbewegung ansieht, wirkt sie sich auf die Dauer zum Schaden — nicht nur des Geldwerts, sondern — der Volkswirtschaft aus. Die Erhaltung eines stabilen Geldwerts hat nicht nur einen «Wert an sich», Eigenwert, sondern einen volkswirtschaftlichen Gesamtwert oder «Mittel» wert, d.h. einen Wert als Mittel zu einem befriedigenden Funktionieren der Marktwirtschaft.

Die Marktwirtschaft bedarf eines festen, «archimedischen» Punktes, — oder eine Achse, um die sie sich dreht. Dieser Punkt, diese Achse kann nur das Geld sein. Sie bedarf dessen als festen Masses, an dem die marktwirtschaftlichen Grössen gemessen werden können. Wird das Geld bzw. das Geldwesen einfach als Steuerungsmittel für die Konjunkturbewegung angesehen, so wird es seinem eigentlichen Zweck entfremdet und einem ihm wesensfremden Zweck dienstbar gemacht.

Das bedeutet nicht, dass das Geld nicht, auf marktwirtschaftliche Weise, auch in den Dienst der Konjunktursteuerung gestellt werden soll. Auf dem Tiefpunkt einer Depression — oder auf irgendeinem Punkt, der sich dem Tiefpunkt nähert, — kann es als zweckmässig und berechtigt betrachtet werden, zur Ueberwindung des «toten Punktes», zur «Ankurbelung» eines neuen Aufschwungs eine «Geldeinspritzung» in den volks-

wirtschaftlichen Körper vorzunehmen. Aber, wie ein Arzt so etwas nicht in einen gesunden menschlichen Körper, der sich von selbst kräftig entwickelt, tut, soll dies auch bei einer sich im Aufschwung — oder gar im Stadium einer Hochkonjunktur — befindlichen volkswirtschaftlichen Körper unterlassen werden. Anders kann es nur üble Folgen haben.

Es ist nicht nur nicht zweckmässig, sondern zweckwidrig. Auf kurze Sicht kann es wohl den Anschein haben, dass dadurch die wirtschaftliche Entwicklung gefördert wird. Aber diese «Förderung» bedeutet, dass sich, wie es bei jedem inflationistischen Konjunkturaufschwung der Fall ist, sich immer mehr Disproportionalitäten im Wirtschaftskörper bilden, die schliesslich zu einer Krise führen müssen, und diese wird umso schwerer sein, als je mehr der Konjunkturaufschwung oder die Hochkonjunktur durch inflationistische Geldvermehrung «gefördert» worden ist. Inflationistische Geldvermehrung ist also ein untaugliches und verderbliches Mittel zur Förderung des Aufschwunges und zur Hochhaltung der Konjunktur, wenn sie auch ein taugliches und zweckmässiges Mittel zu dessen «Ankurbelung» sein kann. Das ist ja schon durch den Gang der Tatsachen des letzten Jahrzehnts zur Genüge erwiesen. In den Vereinigten Staaten wie in Schweden, wo man besonders der «konjunkturfördernden» Politik der «Geldeinspritzung» gehuldigt hat, hat alles nichts dazu genützt, den Konjunktur- und Beschäftigungsrückgang zu vermeiden.

Man muss sich klar bewusst machen, dass es eine ewige Hochkonjunktur und ununterbrochene Vollbeschäftigung in der Marktwirtschaft nicht geben kann. Das mag ein Fehler der Marktwirtschaft sein — und ist in der Tat einer —, aber, wenn man deren Vorteile geniessen will — zu denen sowohl ein hoher Lebensstandard wie insbesondere die individuelle Freiheit gehört — muss man deren Fehler in Kauf nehmen. Man kann wohl trachten — und muss es —, deren Auswirkung zu beschränken und zu mildern, aber ausschalten, vollständig vermeiden kann man sie nicht. Denn sie sind dem Funktionsmechanismus der Marktwirtschaft immanent.

Daraus muss die Folgerung gezogen werden, dass es keinen Sinn hat, eine Politik zu betreiben, die mit Notwendigkeit zu fortdauernder Senkung des Geldwertes führt und als untaugliches Mittel zum erstrebten Zweck angesehen werden muss.

Es darf weiter nicht übersehen werden, dass es bei einer «schleichenden» Inflation und Geldentwertung nicht bleibt, sondern die schleichende früher oder später in eine gallopiierende überzugehen pflegt.

Früher oder später wird es ferner zum Aufhören des Sparens und der Kapitalbildung kommen.

Man kann die Frage stellen — ja, man muss die Frage stellen —, was eigentlich das Ziel der Geldpolitik inbezug auf den Geldwert sein soll, bzw. welches das «marktwirtschaftsgerechte», Ziel der Geldwertpolitik wäre. Vor dem ersten Weltkrieg und auch noch in der Zwischenkriegszeit hinein, bis zum Aufkommen der «Neuen Wirtschaftslehre» hat man es als sozusagen selbstverständliches Ziel die Stabilhaltung des Geldwertes angesehen. Unter «Geldwert» kann man nun aber Verschiedenes verstehen. Sehen wir ab vom Begriff des «Nominalwertes» oder «Nennwertes» — worunter man auch wieder Verschiedenes verstehen kann: eine blosse Bezeichnung (Pfund, Franc, Mark) oder, was diese Bezeichnung bezeichnen soll (ein bestimmtes Quantum Gold), — so kann nur der «Realwert» der Geldeinheit gemeint sein, d.h. ihre Güter — oder Warenkaufkraft. In der Vorkriegszeit dachte man aber primär an das Austauschverhältnis zwischen der Geldeinheit und dem Gold, also an ihre Goldkaufkraft, oder an das Austauschverhältnis zwischen der Geldeinheit eines Landes und dem Geld anderer Länder, d.h. also Devisenkaufkraft. Aber dahinter steckte doch auch der Gedanke des Austauschverhältnisses zwischen der Geldeinheit und den Gütern, also der Gedanke an die Kaufkraft gegenüber den Gütern, und als letztes Ziel der Geldwertpolitik, sofern man von einer solchen sprechen konnte, war doch die Stabilhaltung dieser «Kaufkraft» gemeint. Man ist von der Silberwährung zur Goldwährung über gegangen, weil das Silber an Kaufkraft oder Realwert verlor und man glaubte, dass die Chancen für die Erhaltung des Realwertes des Goldes — und damit eines aus Gold bestehenden oder auf es gegründeten Geldes besser wären. Und es ist die Einführung einer Doppelwährung, Gold-Silberwährung, erwogen worden, weil man glaubte, dass dadurch der Realwert des Geldes noch sicherer stabilgehalten würde. Dachte man auch zunächst an die Stabilisierung des Austauschverhältnisses zwischen den Geldarten der verschiedenen Länder, so doch auch an die des Austauschverhältnisses zwischen dem Geld und den Gütern (via Gold). In der Nachkriegszeit trat dann dieser Gedanke entschieden in den Vordergrund und jener in den Hintergrund. Heute scheint man beiden «Werten» im wesentlichen dieselbe Bedeutung beizumessen. Aber das Postulat der Geldwertstabilisierung im Sinne der Kaufkraftstabilisierung sowohl wie in dem der Stabilisierung des internationalen Austausches der verschiedenen nationalen Geldarten ist überhaupt gegenüber dem

der Konjunkturstabilisierung durch die Geldpolitik in den Hintergrund getreten.

Wollen wir zum Anliegen einer Geldwertpolitik, d.h. einer die Regulierung des Geldwertes im Sinne der Güterkaufkraft des Geldes, zurückkehren, dann müssen wir uns die Frage vorlegen, was wir hinsichtlich des Geldwertes wollen, oder, was hinsichtlich des Geldwertes das marktwirtschaftlich natürliche und das der Marktwirtschaft komforme Ziel ist.

Zunächst steht ja auf alle Fälle fest, was wir nicht wollen. Das ist eine ständige Entwertung des Geldes, d.h. eine inflationistische Geldpolitik. Positiv dachte man bisher ziemlich allgemein an die Stabilhaltung des Geldwertes oder der Güterkaufkraft des Geldes als Ziel einer Geldwertpolitik. Aber kann das als das natürliche marktwirtschaftliche Ziel einer Geldwertpolitik betrachtet werden. Wie würde sich der Geldwert gestalten und entwickeln, wenn man den Marktmechanismus sich auswirken lassen und nicht in ihn eingreifen würde?

Echte, nicht missratene zufriedenstellende Marktwirtschaft bedeutet natürlich Konkurrenz-Marktwirtschaft. Nicht behinderte Konkurrenz würde zur Folge haben, dass mit den Produktivitätssteigerungen und Kostensenkungen die Preise sinken, also die Kaufkraft des Geldes oder der Geldwert steigen würde. Nun hat man gegen sinkende Preise das Bedenken, dass sie zu einem Rückgang der Konjunktur und Beschäftigung und schliesslich zu einer schweren Depression führen würde. Diese Befürchtung trifft zu, sofern es sich um ein Sinken der Preise zufolge Ausfalls von nominaler Kaufkraft und eines Sinkens der Preise unter die Produktionskosten handelt. Sie trifft aber nicht zu für den Fall, dass es sich um eine Preisherabsetzung auf Grund einer Kostensenkung bis zu den neuen Kosten handelt. Und das hat zur Folge, dass der wirtschaftliche Fortschritt, dass Produktivitätssteigerungen und Kostensenkungen der Allgemeinheit zugute kommen und nicht einzelnen Gruppen, die über ein besonderes Mass von wirtschaftlicher Macht verfügen.

Das Natürliche in einer korrekt funktionierenden Marktwirtschaft in bezug auf den Geldwert ist also nicht dessen Stabilität, sondern dessen mit der wirtschaftlichen Entwicklung einhergehendes Steigen. Zu diesem Zweck bedarf es keiner besonderen speziell darauf gerichteter wirtschaftspolitischer Massnahmen, sondern lediglich der Verhinderung monopolistischer Eingriffe und Praktiken, von seite der Arbeiter bei der Lohnbestimmung ebenso wie von seite der Unternehmer bei der Preisbestimmung.

The history of the United States of America is a story of a young nation that grew from a small group of colonies on the eastern coast of North America. In 1776, the thirteen colonies declared their independence from Great Britain, and the United States was born. The new nation faced many challenges, including war with Britain and the struggle to create a strong federal government. Over time, the United States expanded its territory and became a world power. The country has been shaped by its diverse people and its commitment to freedom and democracy. Today, the United States is a leading nation in the world, with a rich history and a bright future.

ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ

Υπό ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ

Όπως οι Εύρωπαίοι στο Μεσαίωνα, όλοι σχεδόν οι λαοί τής 'Ασίας θεωρούν τήν επίγεια ζωή σαν ένα φαινόμενο διαβατικό, άπλό κρῦκο στήν μακρυνάν άλυσιδα που ή άρχή της και τὸ τέλος της χάνονται στήν αιωνιότητα. Οι 'Ινδοί μάλιστα προσπαθοῦν νά εξαφανίσουν στή φωτιά κάθε ίχνος τοῦ σώματος, μήν τύχη κι άργοπορήσουν τήν πάρα πέρα εξέλιξη τής ψυχῆς.

Οι περισσότεροί 'Ασιάτες διατηροῦν τή λατρεία τῶν πεθαμένων, τῶν προγόνων, τούς άπευθύνουν προσευχές και τούς προσφέρουν θυσίες όπως κ' οι άρχαίοι "Ελληνες στους «έφεστίους θεούς», ζητώντας τήν προστασία τους. Γι' αυτό κι ο Ρενάν έλεγε πώς ή κυριώτερη διαφορά ανάμεσα στις άρχαϊκές θρησκείες και στή δική μας είναι πώς οι όπαδοί τους προσεύχονται στους προγόνους, ενώ σ' έμάς προσεύχονται για τούς προγόνους. Και επειδή οι πεθαμένοι είναι περισσότεροι από τούς ζωντανούς, αυτοί κυβερνοῦν, ή παράδοση έξουσιάζει τή σκέψη.

Στή Γιαπωνία ή λατρεία τῶν «Κάμι», τῶν πνευμάτων τῶν πεθαμένων, αποτελεί τή βάση τοῦ Σιντοϊσμοῦ, τής άρχικῆς θρησκείας που είναι τόσο παλιά ώστε οι Γιαπωνέζοι τή θεωροῦν αὐτόχθονη. Τά πνεύματα αυτά έξακολουθοῦν νά κυκλοφοροῦν ανάμεσα στους ζωντανούς, παίρνουν μέρος στις χαρές και στις λύπες τους, καθώς και στῶν παιδιῶν τους, κ' επιβλέπουν τή διαγωγή τους. Βαστοῦν, αν και θεοποιημένοι, τὸ χαρακτήρα, καλό ή κακό, που είχαν στή ζωή τους. Αὐτοί καθορίζουν τὰ φυσικά φαινόμενα, γεμίζουν τὸν κόσμο με ανθρώπους, γονιμοποιοῦν τὰ χωράφια, προκαλοῦν τήν επιστροφή τῶν εποχῶν τοῦ έτους, φέρνουν τήν πείνα και τίς καταστροφές. 'Ικανοί για τὸ καλό, όπως και για τὸ κακό, είναι καλόβολοι όταν οι ζωντανοί τούς θυμοῦνται και τούς προσφέρουν θυσίες, κακοί όταν τούς ξεχνοῦν και τούς παραμελοῦν.

"Ενας άμοιβαίος δεσμός ένώνει λοιπόν τούς ζωντανούς και τούς πεθαμένους. Οι πεθαμένοι έχουν ανάγκη από τούς ζωντανούς που τούς προσφέρουν στους τάφους τους τρόφιμα, πιότα κι άλλα αγαπητά σ' αὐτοὺς πράγματα, όπως π.χ. σπαθί στὸν πολεμιστή, καθρέπτη στή γυναίκα. "Επειτα ή προσφορά παίρνει περισσότερο πνευματικὸ χαρακτήρα: Οι νεκροί έχουν ανάγκη από σεβασμό, τρυφερότητα και στοργή. 'Αλλά κ' οι ζωντανοί έξαρτῶνται από

τούς πεθαμένους, αφού ή προστασία ή ή έχθρότητα τους φέρνουν την εὐτυχία ή τή δυστυχία τους. Γι' αυτό κάθε οικογένεια αποτελεί μιὰ θρησκεία και κάθε σπιτικό έναν ναό, όπου φυλάγουν τις μικρές πλάκες με τὰ ιδεογραφήματα τῶν προγόνων.

Ἡ λατρεία αὐτὴ ξεπερνᾷ τὸ σπίτι, ἀπλώνεται στὸ χωριό, στὴ φυλὴ, στὸ ἔθνος, ποὺ ἔχουν κοινούς προγόνους και διαμορφώνει τὴν ἠθικὴ τῶν Γιαπωνέζων, τὴν ὑποταγὴ στὴν οικογένεια και στὴν πατρίδα, σὰν εκπροσώπων τοῦ πνεύματος τῶν πεθαμένων. Αὐτὴν τὴν ἔννοια ἔχουν κ' οἱ σιντοϊστικοὶ ναοί, ποὺ εἶναι ἄδειοι, ὅπου προσφέρνουν στοὺς Θεούς, δηλ. στοὺς κοινούς προγόνους, ρύζι, φρούτα, ψάρια, ποτὰ κλπ., κι ἀκόμα οἱ ἱερεῖς χοροὺς κ' οἱ πιστοὶ διάφορα ἀναθήματα. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως κάστες ἱερέων, οὔτε ἀγαμία κλήρου, οὔτε κὰν ἀποκλειστικότητα τοῦ ἐπαγγέλματος. Μὰ οἱ προσκυνητὲς γιὰ νὰ ἔλθουν στὰ ἱερά πρέπει νὰ εἶναι καθαρὸι στὸ σῶμα και στὴν ψυχὴ. Αὐτὴ εἶναι ἡ κοινωνικὴ χρησιμότητα τοῦ σιντοϊσμοῦ. "Ὅσο κι ἂν ἡ μυθολογία κ' ἡ θεογονία τῆς εἶναι παράξενες, δένοντας τὴν ὑπαρξὴ με τὸν ἥλιο και τὴ θεά του, τὴν Ἄματερασσού, ὁ Σιντοϊσμός ἐκφράζει με τὸν τρόπο του τὴν ιδέα τῆς ἐνότητας τοῦ Κόσμου, σύμφωνα με τὴν παρατήρηση τοῦ Λαυκάδιου Χέρν.

Στὴν Κίνα ἡ λατρεία τῶν προγόνων (Ching-Sen) ἐξακολουθεῖ. Ἄλλὰ δὲν πῆρε θρησκευτικὸ χαρακτήρα, ὅπως στὴ Γιαπωνία. Στους τάφους τῶν πεθαμένων καίνε χαρτονομίσματα, ζωγραφιὲς και ὁμοιώματα πραγμάτων ποὺ νομίζουν χρήσιμα ἢ εὐχάριστα στὸ πνεῦμα τοῦ μακαρίτη. Καὶ κάθε τόσο οἱ συγγενεῖς μαζεύονται μπρὸς στὸ βωμὸ με τις ἐπιγραφὲς τῶν προγόνων τους, ποὺ ὑπάρχει σὲ κάθε σπίτι, ὅπου καίνε μυρωδᾶτα ξυλᾶκια και θυμᾶματα. Ὅπως ἐμεῖς ἀνάβουμε τὸ κανδήλι στὰ εἰκονίσματα καίνε κι αὐτοὶ ἀδιάκοπα καντήλι με μυρωδᾶτα λάδι πάνω στὸ βωμὸ τῶν προγόνων ποὺ συχνὰ στολίζουν με λουλούδια ἄσπρα, τὸ χρῶμα τοῦ πένθους. Καὶ τότε-τότε τοὺς προσφέρνουν ἀκόμα θυσιές: κρασί, φρούτα και σᾶρι μέσα σὲ μικρὰ τασάκια. Κάνουν πάντα βαθεῖες ὑποκλίσεις μπρὸς στὰ πορτραῖτα και τὰ ιδεογραφήματά τους κ' ἔπειτα τρῶνε τις προσφορὲς ποὺ τοὺς ἔκαναν, ἐνῶ οἱ πιὸ ἡλικιωμένοι μιλοῦν γιὰ τις ἀρετὲς τους και διηγοῦνται διάφορα ἀνέκδοτα γι' αὐτούς. Οὔτε κλάμματα, οὔτε μοιρολόγια, οὔτε φωνές.

Συμπερασματικὰ, οἱ Γιαπωνέζοι τιμοῦν τοὺς προγόνους τους και τοὺς θεοποιοῦν, ὅπως κι αὐτοὶ ἐλπίζουν πὼς θὰ γίνουν με τὴ σειρά τους Θεοί, χάρι στὴ λατρεία τῶν ἐπιγόνων τους. Οἱ Κινέζοι τοὺς τιμοῦν γιατί τοὺς φοβοῦνται. Γι' αὐτὸ σέβονται και δὲν καλλιεργοῦν τοὺς τάφους τῶν μακρινῶν προγόνων τους, ποὺ εἶναι σκαρπισμένοι στὰ χωράφια, χωρὶς νὰ ξαίρουν κὰν τὸ ὄνομά τους. Ἐοδεοῦν ὅτι ἔχουν ἢ και δανείζονται γιὰ νὰ κάνουν μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖες στοὺς γονεῖς τους, ὥστε νὰ τοὺς ἱκανοποιήσουν και τὰ πνευμάτα τους νὰ μὴν τοὺς κάνουν κακό.

Ὁ Ἰνδουϊσμός πού ἀποτελεῖ τή θρησκεία τοῦ πλήθους τῶν Ἰνδῶν, εἶναι τρόπος ζωῆς κι ἀνακάτωμα δοξασιῶν. Μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν Ἀρίων ἀπ' τὸ βορρᾶ, ἄρχισε σὰν ἀπλή μορφὴ λατρείας τῆς φύσης καὶ σιγά-σιγά ἀπλώθηκε στὴν ὑπόλοιπη Χώρα καὶ πρὸ πέρα, σέρνοντας στὶς πτυχές του τοπικὲς λατρεῖες, θεότητες, δοξασιές καὶ λειτουργικὰ ξίθια. Φιλοσοφικὰ ὁ Ἰνδουϊσμός πιστεύει στὴν ἐνότητα τοῦ Ἀνώτατου ὄντος κ' οἱ ἀτομικὲς ψυχὲς ἀποτελοῦν μόνο διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις του. Μπορεῖ ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ νὰ συγχωνεῖται μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ σύμπαντος, ἀλλ' ἡ πρώτη ἐπεργάζεται τὴ σωτηρία τῆς περνώντας ἀπὸ σειρὰ γεννήσεων. Ὁ Ἰνδουϊσμός παρουσιάζει τεράστιο ὄγκο φιλολογίας, ἀπ' ὅπου τὰ πρὸ σημαντικὰ εἶναι τὰ Βέντας καὶ τὸ Μπαγκαβάτ Τζίτα, σὰ φιλοσοφικὰ βιβλία, ἐνῶ ἡ Μαχαβαράτα κ' ἡ Ραμαγιάννα σὰν ἐπικά, πού μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὅμηρου. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Ἑλληνας ποιητὴς ἐξυμνεῖ τὴ δράση, οἱ Ἰνδοὶ ἐγκωμιάζουν τὴ ματαιότητά της.

Ὁ Ἰνδουϊσμός εἶναι λοιπὸν ἡ εὐκόλη ὀνομασία πού περιλαμβάνει στὸν Ὀλυμπό του ἀναρίθμητες λατρεῖες, ἀτέλειωτη ποικιλία ἀπὸ θεοὺς, δαίμονες πνεύματα, πού ἡ λαϊκὴ φαντασία ἐφεῦρε, μαγεῖες, μαγγανείες κτλ., μὲ θεωρητικὸ σεβασμὸ στὰ Βέδα. Δὲν ἔχει ἀρχηγό (πατριάρχη, πάπα ἢ ἐπισκόπου), ἀλλὰ παρουσιάζει κάποια θρησκευτικὴ τάξη πού βασιίζεται στὶς κάστες, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς Βραχμάνους. Ὁ ρόλος τοῦ πιστοῦ περιορίζεται νὰ φέρνῃ στὸς θεοὺς τὰ σεβάσματα καὶ τὶς προσφορές του, πού ὁ βραχμῆνος ἱερεὺς θὰ φροντίσῃ νὰ γίνουιν δεκτὲς καὶ πού τελικὰ θὰ μείνουιν σ' αὐτόν. Ὁ Ἰνδικὸς ναὸς δὲν εἶναι τόπος κοινῆς προσευχῆς, ἀλλ' ἡ κατοικία τοῦ Θεοῦ πού τὸν περιποιοῦνται οἱ ἱερεῖς του σὰν νὰ ἦταν ἡγεμόνας: πρωτὸν ζήτημα μὲ μουσική, πλῆθισμο, γεύματα, χοροὺς, διασκεδάσεις κάθε εἶδους καὶ πρὸ πάντων ὕμνουσ. Τὸ ἴδιο γινόνταν καὶ σ' ὅλες τὶς παλιὲς θρησκείες τῆς Ἀσίας κι ἀκόμα στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Παρθενῶνας ἦταν τὸ μέγαρο τῆς Ἀθηνᾶς, πού τὴν ὑπηρετοῦσαν οἱ παρθένες.

Ἡ ἀρχικὴ αὕτῃ θρησκεία, ὅπως περιλαμβάνεται στὰ βιβλία τῶν Βέδα, ὁ Βεδδισμός, εἶναι καὶ σήμερα ἡ θρησκεία τῶν ἱερωμένων, τῶν Βραχμάνων, πού μόνοι μποροῦν νὰ διαβάσουν τὰ ἱερὰ βιβλία καὶ θεωροῦνται οἱ ἀναγκαῖοι μεσάζοντες ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ στοὺς ἀνθρώπους. Μὰ ὅπως εἶπαμε ὁ λαὸς ἀνακάτωσε μὲ τὸ Βραχμανισμὸ ἓνα σωρὸ ἄλλες θρησκευτικὲς συνήθειες καὶ προλήψεις. Ἔτσι ἡ Ἁγία Τριάδα πού περιλαμβάνει τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα, τὸ Βράχμα, τὸ πνεῦμα τῆς καταστροφῆς, τὸ Σίββα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς συντήρησης, τὸ Βισνού, δὲν ἐμφανίζεται πιά ἐνωμένη ὅπως στὸ παλιὸ ἱερὸ ἀγαλμα τῆς Ἐλεφαντίνης (Τριμούρτη). Ἡ λατρεία τῶν Θεῶν αὐτῶν ξεχωρίστηκε, ὁ Βράχμα, θεὸς ἀφηρημένος ξεχάστηκε κ' οἱ ἄλλοι θεοὶ ἀπόκτησαν τὴ μυθολογία τους καὶ τὴν ἀκολουθία τους ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ζῶα, πού καὶ σήμερα ἀκόμα θεωροῦνται ἱερὰ, γιατί οἱ Ἰνδοὶ πιστεύουιν στὴν μετεμψύχωση. Φτά-

σαμε λοιπόν στον πανθεισμό, συναφασμένο με τον αρχικό ύλοζωισμό. Και δεν είναι ίσως σύμπτωση πώς ο θεός της σοφίας ο Γκανέσα, έχει κεφάλι ελέφαντα.

Η πρώτη αντίδραση έναντι των βραχμάνων υπήρξε ο Ζαϊνισμός, που εμφανίστηκε τον 6ον π.Χ. αιώνα και χωριστά τ' ενομά του στον αρχηγό του το Ζαίν, δηλ. νικητή. Οι γονείς του, πλούσιοι κ' ευγενείς, άνηκαν σε μιάν αίρεση που θεωρούσε το θάνατο από πείνα προνόμιο των εδολογημένων. Ύστερα από την αυτοκτονία τους, ο νέος Ζαίν, άφηκε τὰ εγκόσμια κι άρχισε νά γυρίζει τή Μπενγκάλη γυμνός, κηρύττοντας τόν άσκητισμό και την άποχή από κάθε ήδονή και χαρά. "Αν και άθεος, πίστευε στη μετεμψύχωση και γι' αυτό έχι μόνο δεν έτρωγε κρέας αλλά κηρύχθηκε κ' έναντιόν της γεωργίας, που με τὸ όργωμα τῆς γῆς σκοτώνει τὰ έντομα και τὰ σκουλήκια. Έχει ακόμα άρκετούς όπαδούς στην Ίνδία, πρό πάντων στο Γκουζεράτ, στη Μπενγκάλη, και στο Ντεικάν, αλλά πρό πάντων έπηρέασε τή σκέψη και τή ζωή όλων των Ίνδών.

Πολύ πιο σοβαρή παρουσιάστηκε ή αντίδραση του Βουδδισμού έναντιόν των βραχμάνων. Ίδρυτής του ήταν ένας πρίγκηπας, που ζούσε χαρούμενα στα παλάτια του, σε θερμό οίκογενειακό περιβάλλον, έχοντας κατά την παράδοση, σαράντα χιλιάδες χορεύτριες νά τον διασκεδάζουν. Αντικρύζοντας όμως την ανθρώπινη δυστυχία άφῆκε τὸ παλάτι του κι άρχισε νά γυρίζει τήν Ίνδία, κηρύττοντας την άρνηση κάθε έπιθυμίας και κάθε φιλοδοξίας, για νά μπορέση ή ανθρωπότητα νά ξεφύγη από την άλυσίδα των πόνων, που συνεχίζεται στην αιώνια μετεμψύχωση, και νά βρῆ τήν τελική λύτρωση, τή Νιρβάνα. Η διδασκαλία του είναι γεμάτη σοφία και καλωσύνη. Γι' αυτό τον όνόμασαν Βούδδα, δηλ. φωτισμένο.

Σύμφωνα με τή διδασκαλία του, οι άνθρωποι γεννιούνται όλοι όμοιοι, κ' είναι ίσοι μπρός στον πόνο και στη λύτρωση. Εκείνο που τους κάνει νά ξεχωρίζουν δεν είναι ούτε τὸ χρώμα τους, ούτε ή κάστα τους, ούτε ή μάθηση των Βέντας, άλλ' ή υπέρτατη ένόραση, ή Γνώση, που είναι ή πραγματική άρετή, όπως έλεγε άργότερα κι ο Σωκράτης. . . Ο άνθρωπος υποφέρει γιατί δεν ξεύρει. "Αν άποκτήση τή σοφία, την υπέρτατη ένόραση, θά καταλάβη πώς ή εύτυχία βρίσκεται στο σβήσιμο των έπιθυμιών του, στο ξέχασμα του έαυτού του, στην αυταπάρηση και στην άγάπη των άλλων. . . Δεν επιδοκιμάζω τή θυσία, γιατί δεν μ' ενδιαφέρει ή χαρά που θά μου δοθῆ, με τίμημα τόν πόνο άλλων πλασμάτων. . . Όλες οι θεωρίες γύρω από τήν ψυχή δεν μ' ενδιαφέρουν. Κάνετε τὸ καλό και θά φτάσετε στην Άλήθεια και στη λύτρωση, όποιες κι αν είναι.

Ποτέ ο Βούδδας δεν παρουσίασε τή διδασκαλία του σά θεϊκή αποκάλυψη, άφου ήταν άθεος και πρό πάντων αντικληρικός, δηλ. έναντιόν των βραχμάνων. "Όσο κι αν οι σοφές ιδέες του γλυκύτατου Βούδδα παραμορφώθηκαν, ο Βουδ-

δισμός έγινε θρησκεία, που παρουσιάζει σε πολλά ομοιότητες με το Χριστιανισμό. 'Αλλ' από τις έρμηνείες και παρερμηνείες πολλών γενεών Ιερέων σήμερα δέν είναι παρά άφορμή για γιορτές και τελετές. Οί Βουδδιστές καλόγεροι έξέχασαν τή διδασκαλία του Γνωτάμα. Δέ ζαίρουν πιά παρά τό τυπικό, που έκτελούν αυτόματα, χωρίς να υποψιάζονται καν τήν ουσία που κρύβει. Μά επιβάλλεται να σημειώσουμε πως ποτέ δέν έγινε κανένας πόλεμος για τήν έπιβολή του Βουδδισμού, ούτε κανένας καταδιώχθηκε ποτέ από καμιά βουδδιστική όργάνωση για τήν πίστη του. 'Ο Βουδδισμός διαδόθηκε ειρηνικά σ' όλη σχεδόν τήν 'Ινδία, πρό πάντων τήν εποχή του Μεγάλου Βασιλιά 'Ασόκα, που έχτισε 84.000 μοναστήρια. 'Αλλά μέσα σε πεντακόσια χρόνια ή θρησκεία αυτή εξαφανίστηκε σχεδόν από τήν 'Ινδία, πρό πάντων με τήν αντίδραση των βραχμάνων κ' επικράτησε πάλι ό πρωτόγονος 'Ινδουισμός. 'Ο 'Ινδικός λαός δέ καταλαβαίνει τίποτε από τις προσευχές που διαβάζονται στη σανσκριτική γλώσσα, όμως τιμά και στεφανώνει τά είδωλα των διαφόρων συχνά τερατομόρφων θεοτήτων και πρό πάντων τις φαλλικές άπεικονίσεις, πασαλείβεται με τή σκόνη που τά σκεπάζει και πίνει σαν άγιασμα τό νερό που τά πλένουν. Μπορεί μερικοί μορφωμένοι 'Ινδοί νά πιστεύουν στήν ένότητα του θεού. Αυτόι αποτελούν τήν εξαίρεση κ' οι πολλοί συγγέουν τά σύμβολα με τά ταμπού.

'Αλλ' ό Βουδδισμός άπλώθηκε σε διάφορα άλλα μέρη τής 'Ασίας. Στην Κίνα εισήχθηκε από τις 'Ινδίες, κατά τόν πρώτο αιώνα π.Χ. 'Αντί να επιβάλει στους Κινέζους μιá ξένη μυθολογία και δόγματα ξένα στόν πολιτισμό τους, προσάρμοσε τά διδάγματα του Βούδδα στις ιδέες τους. Χύθηκε τόσο βαθειά στό πνευματικό τους καλοϋπι, ώστε έγινε θρησκεία ειδικά κινέζικη και συχνά δύσκολα αναγνωρίζουμε τήν ίνδική καταγωγή της. 'Ο Βουδδιστικός κληρός είναι αποκλειστικά κινέζικος κ' οι πιστοί αποτελούν τή μεγάλη μάζα των Κινέζων. 'Αλλωστε όλες οι θρησκείες που υπάρχουν στήν Κίνα είναι προϊόντα εισαγωγής, ενώ γεννήθηκαν στήν 'Ασία. Πρέπει ακόμα να σημειώσουμε πως μιá μορφή του Βουδδισμού, ό Λαμαϊσμός, εισήχθηκε κι αυτή από τό Θιβέτ. 'Αλλ' οι Κινέζοι Βουδδιστές δέν είναι πάντα «θρησκευόμενοι», σε βαθμό που δέν ζαίρουμε καν πόσοι από αυτούς είναι πιστοί.

Ποτέ δέν υπήρξε σύγκρουση ανάμεσα στη σημερινή λαϊκή κυβέρνηση τής Κίνας και στη βουδδιστική εκκλησία. Πρώτα γιατί, τουλάχιστον στήν αρχική του μορφή ό βουδδισμός είναι περισσότερο φιλοσοφικό σύστημα παρά θρησκεία, άφου άρνείται τήν ύπαρξη ενός θεού δημιουργού και βασιζέται στη λογική κι όχι στήν πίστη. 'Ο όρθολογισμός του, οι αντίληψεις του για τή φύση του κόσμου, που τόν θεωρεί σαν ρεύμα ένεργειας σε άδιάκοπο (γίγνεσθαι), τόν κάνει, με άπόσταση 25 αιώνων, πρόδρομο των συγχρόνων επιστημονικών αντίληψεων που δέν έρχονται σε αντίθεση με τόν ιστορικό ύλισμό. 'Επειτα ό Βούδδας υπήρξε στήν εποχή του άληθινός έπαναστάτης, στο επί-

πεδο τῶν ἰδεῶν ὅσο και στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο και ἀφῆκε τὴν πολυτέλειο τῆς Αὐλῆς γιὰ νὰ πάη νὰ ζῆση μὲ τὸ λαό, ποὺ ἤθελε νὰ τὸν ξυνηύηση μὲ τὰ κηρύγματά του. Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Ἰνδὸς φιλόσοφος ποὺ εἶχε γιὰ ἰδανικὸ τὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου, βέβαια στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο, ἀφοῦ ἡ ἀρχαῖκή κατάσταση τῆς κοινωνίας στὴν ἐποχὴ του δὲν τοῦ ἐπέτρεπε κἀν νὰ σκεφθῆ κάποια πολιτικὴ δράση. Νόμιπε πὼς βρῆκε στὴ λογικὴ αἰτιότητα τὴν πηγὴ, τὴ φύση και τὴ γατριὰ τοῦ πόνου ποὺ εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ὑπαρξή. Ποτὲ ὡς τότε κανεῖς δὲν ἀντιμετώπισε τὸν πόνο τῆς ἀνθρωπότητας μὲ τόση γαλήνη και μὲ τόση συμπόνια. Γι' αὐτὸ στέκει πῶς κοντὰ στὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα ἀπὸ ὅλες τίς θρησκείες.

Ὁ Βουδδισμὸς δὲν εἶναι λοιπὸν σὰν τίς θρησκείες ποὺ καταδίκασαν ὁ Μᾶρξ και ὁ Ἑγκελς. Οἱ ἰδέες του βρίσκουν ἐφαρμογὴ σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ ἐπιδιώκει τὴν ἀνθρώπινη λύτρωση, σ' ἓνα περιβάλλον οἰκονομικὸ, κοινωνικὸ και πολιτικὸ πολὺ πῶς κατάλληλο, τονίζουσι οἱ κομμουνιστές. Ἐπειτα τὸ Κράτος δὲν ἔχει συμφέρον νὰ πολεμήση μιὰ θρησκεία μὲ μεγάλη ἀκόμα λαϊκὴ δύναμη κ' ἡ βουδδιστικὴ ἐκκλησία δὲν ἔχει λόγο ν' ἀντιταχθῆ στὸ Κράτος, ὅσο και ἂν οἱ κυβερνήτες του εἶναι ἄθεοι. Γι' αὐτὸ και στὴν ἐπαναστατικὴ στρατὸ και στὴ σημερινὴ κυβέρνηση πολλοὶ βουδδιστές πῆραν κ' ἔχουσι σημαντικὲς θέσεις. Ἡ Κυβέρνηση σεβάστηκε τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, μὲ τὸν ὅρο πὼς θὰ τὰ καλλιεργοῦν οἱ ἴδιοι οἱ καλόγεροι και δὲ θὰ γίνεται ἐκμετάλλευση τῶν χωρικῶν. Ἐπισκεύασε τὸ μεγάλο ναὸ τοῦ Κουάγκ-Τσὲ και ἀκόμα στὴ μακρινὴ ἐπαρχία τοῦ Γιουνάν, πάνω σχεδὸν στὰ σύνορα τῆς Βερμανίας, εἶδα νὰ ξαναφτεῖνουν τὰ παλιὰ βουδδιστικὰ μοναστήρια και τὰ ἱερά, ποὺ ἀφθονοῦν σ' αὐτὴν τὴν περιφέρειαν, ὅπου ὑπηρετοῦν ἑκατοντάδες ν ε ο ι καλόγεροι. Ἰδρύθηκε εἰδικὸ βουδδιστικὸ σεμινάριο, ξανατύπωσαν τὰ παλιὰ βουδδιστικὰ κείμενα και ἐκδίδονται τῶρα πολλὰ βουδδιστικὰ περιοδικά.

Ἡ κατάληψη τοῦ Θιβέτ ἀπὸ τὴν Κίνα θέτει εἰδικὰ προβλήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ θεοκρατικὴ μορφή τῆς Θιβητιανῆς διοίκησης, ποὺ μᾶς θυμίζει τὸ Ἄγιον Ὄρος. Ὁ Δαλαῖ Λάμα, ποὺ ἔχει ἔδρα τὴ Λάσσα, συνδυάζει τὰ καθήκοντα τοῦ Βασιλιᾶ και τοῦ Πάπα τοῦ Λαμαϊσμοῦ. Στὸ ὑπόλοιπο Θιβέτ ἡ ἐξουσία, πολιτικὴ και θρησκευτικὴ, εἶναι στὰ χέρια τῶν ἡγουμένων τῶν μοναστηριῶν, ἀληθινῶν φεουδαρχῶν ποὺ τοὺς συνδέουσι μὲ τὴ Λάσσα πολὺ χαλαροὶ δεσμοί. Αὐτὰ τὰ μοναστήρια εἶναι πλοῦσια μὲ ἀπέραντα κτήματα, ὅπου δουλεῖται μεγάλος ἀριθμὸς δουλοπαροίκων, ἔχουσι πολυάριθμα κοπάδια και μεγάλα χρηματικὰ ἀποθέματα, ποὺ τοὺς ἐπιτρέπουσι νὰ κάνουν τοὺς τραπεζίτες.

Οἱ Θιβητιανοὶ εἶναι πολὺ θρησκοὶ και γι' αὐτὸ σέβονται τοὺς ἡγουμένους (λάμας), τοὺς θεωροῦσι σὰν προστάτες ἀναντικατάστατους ἐναντίον τῶν δαιμόνων, ποὺ προσωποιοῦσι τίς ἐχθρικές δυνάμεις τῆς φύσης. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς μαγικῆς ὑποταγῆς, ἀλλὰ κ' ἐπειδὴ εἶναι χρεωμένοι στὰ μοναστήρια,

οί χωρικοί παραδέχονται υπομονητικά ἀλλ' ὄχι πάντα με χαρὰ τὴν κατάστασὴ τους σὰ δουλοπάροικοι. Οἱ δεσμοὶ μοναστηριῶν καὶ λαοῦ διατηροῦνται ἀκόμα στενοί, γιατί ἀπὸ κάθε οἰκογένεια ἓνα παιδί γίνεται συνήθως καλόγερος, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει ἀκόμα καὶ στὴν Ἰσπανία. Οἱ βουδδιστὲς καλόγεροι ἀντέταξαν τὴ δύναμή τους στὸ πνεῦμα τῆς Δύσης γιατί ἀπειλοῦσε τοὺς δύο στύλους ποὺ συγκρατοῦσαν τὴν ἐξουσία τους, καὶ τὴν ἀσφάλειά τους: τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν δεισιδαιμονία. Πολὺ σωστὰ νόμιζαν πὼς κάθε καινοτομία ἐκλείνει μέσα της τὸ σπόρο τῆς ἐπανάστασης. "Ἐτοί εἶχαν ἀπαγορευθεῖ τὰ εὐρωπαϊκὰ ρούχα, τὰ εὐρωπαϊκὰ καπέλλα, ἀκόμα καὶ τὸ... φούτ μπόλ. Κάθε ἀσθένεια ἦταν γι' αὐτοὺς ἡ ἐπιβολὴ ἑνὸς κακοῦ πνεύματος, ποὺ ἔπρεπε νὰ διώξουν ἀπ' τὸν ἄρραστο μ' ἐξορκισμοὺς. Καὶ πουλοῦσαν ἀκριβὰ τὰ θαυματουργὰ φάρμακά τους, χάπια φτιαγμένα ἀπὸ κόπρανα τοῦ Δαλάι Λάμα, τοῦ Πάντσεν Λάμα καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων λάμα, ἀνακατωμένα με διάφορα χόρτα.

Ἡ κυβέρνησις τῆς Λαϊκῆς Κίνας, ἀν καὶ βάλθηκε ν' ἀλλάξῃ αὐτὴν τὴν μεσαιωνικὴν χώρα σὲ σύγχρονο κράτος, δὲ θέλησε, τουλάχιστον ὡς τώρα, νὰ ἔλθῃ σ' ἀντίθεση με τὸ γόητρο τοῦ θιβητιανοῦ κλήρου, ποὺ βασιζέται στὶς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν κατοίκων τοῦ Θιβέτ. Ἡ συμφωνία ποὺ ὑπέγραψαν στὶς 23 Μαΐου 1951 οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Λαϊκῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Λάσσα, παραδέχεται ἐπίσημα τὴν αὐτονομία τοῦ θιβητιανοῦ λαοῦ καὶ ἐγγυᾶται νὰ σεβαστῇ τὰ προνόμια τοῦ Δαλάι Λάμα, τὶς περιουσίες τῶν μοναστηριῶν, τὶς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ Θιβέτ. Αὐτὴ τὴ συμφωνία τὴν τήρησαν μ' εὐλάβεια οἱ κινεζικὲς ἀρχές, ποὺ ἄρχισαν τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ τόπου, με τὴν κατασκευὴν δρόμων καὶ ἀεροδρομίων καὶ με τὸ χτίσιμο σχολείων καὶ νοσοκομείων. Βοηθοῦσαν ὁ Δαλάι Λάμας, ἀντιπρόεδρος στὴν ἐθνοσυνέλευση τοῦ Πεκίνου καὶ ὁ Πάντσεν Λάμας, χωρὶς ὅμως βασικά νὰ εἶναι σύμφωνοι με τοὺς Κινεζοὺς, γιατί καταλαβαίνουν πὼς ὅταν ὁ λαὸς ξυπνήσῃ θὰ ζητήσῃ βέβαια νὰ πάρῃ τὰ μοναστηριακὰ χωράφια καὶ θὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τους. "Ἐς σημειώσουμε τέλος πὼς ἡ κομμουνιστικὴ κυβέρνησις τῆς Κίνας ξανάχτισε τὸ Μεγάλον μοναστήρι τῶν Λάμα ἔξω ἀπ' τὸ Πεκίνο. Ἡ περιουσιὴ ἐπανάστασις τοῦ Θιβέτ καὶ ἡ φυγὴ τοῦ Δαλάι Λάμα καὶ πολλῶν ἡγουμένων στὴν Ἰνδία, ἀποτελοῦν τὴ φυσικὴ ἀντίδραση στὸ νεωτερικιστικὸ πνεῦμα, ποὺ ἡ Κινεζικὴ Κυβέρνησις θέλει νὰ φέρῃ στὸν τόπο.

Ὁ Βουδδισμὸς εἰσῆχθηκε στὴ Γαπωνία στὸν 6ον αἰῶνα, ἀπὸ τοὺς Κορεῶτες, ποὺ τὸν πῆραν ἀπὸ τὴν Κίνα, με τὴ λιγότερον αὐστηρὴ μορφή Μαχαγιάννα. Ἡ Νιρβάνα δὲν εἶναι γι' αὐτὸν ὁ ἀφανισμὸς ἀλλ' ὁ Παράδεισος, ὅπου κατοικοῦν ὁμορφίαι καὶ τὸν στολίζουν λουλούδια καὶ πολύτιμα πετράδια. Ἐπειδὴ ὁ Βουδδισμὸς συνάντησε τὴν ἀντίδραση τῶν σιντοιστῶν, ἓνας ἔξυπνος συμβιβαστής, ὁ Κουαί, στὶς ἀρχές τοῦ 9ου αἰῶνα, κήρυξε πὼς οἱ μεγάλοι θεοὶ τοῦ Σιντοϊσμοῦ εἶναι ἐνσαρκώσεις τοῦ Βούδδα. Ἐπειτα παραδέχτηκε

πὸς τὰ πνεύματα τῶν πεθαμένων ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν καμιὰ ἑκατοστὴ χρόνια κ' ὕστερα πάλι ἐνσαρκώνονται γιὰ νὰ ξαναρχίσουν μιὰ καινούρια ζωὴ. Ἡ προσαρμογὴ αὐτὴ ἦταν καὶ ἀνάλογη μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι οἱ ἥσυχοι βουδδιστὲς καλὸγεροὶ εἶχαν γίνει στὴ Μεσαιωνικὴ Γιαπωνίᾳ πολεμιστὲς καὶ συχνὰ ἱππότες-ληστῆς. Ἀλλὰ μήπως ὁ ἀσκητικὸς Χριστιανισμὸς τῆς Ἀλεξάνδρειας δὲν ἔδωσε τοὺς σταυροφόρους-πλιατσικολόγους, θταν μεταφτεύθηκε στοὺς βαρβάρους λαοὺς τοῦ Βορᾶ; Ἀλλὰ γενικὰ ὁ Βουδδισμὸς, προσαρμοσμένος στὴ συνείδηση τῶν Γιαπωνέζων, εἶχε μεγάλη ἐπίδραση στὴν ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Χώρας, γιατί οἱ ἱερεῖς τοῦ κήρυτταν καὶ δίδασκαν στὰ σχολεῖα τὴν ἀγάπη, τὴ συμπόνια, τὴ στοργή. Κι ἀκόμα ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ τὴν δημιουργίαν τῆς δραματικῆς τέχνης, τῆς γλυπτικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς χαρακτικῆς κι ἄλλων τῶν καλῶν τεχνῶν στὴ Γιαπωνίᾳ.

Ὁ Βουδδισμὸς ὑπῆρξε, ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1868, ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους. Γι' αὐτὸ ἡ Γιαπωνία εἶναι γεμάτη ἀπὸ βουδδιστικὸς ναοὺς, κινεζικοῦ ρυθμοῦ, κι ἀπὸ ἔργα τέχνης καμωμένα συχνὰ ἀπὸ Κινέζους τεχνίτες, ὅπως τὸ ὄραϊο καὶ κολοσσιαῖο ἄγαλμα τοῦ Βούδδα στὴν Καμακούρα. Ὑπεχώρησε ἡμῶς καὶ ὑποχωρεῖ μπρὸς στὸν Σιντοϊσμὸ, ποῦ ἐκπροσωπεῖ ὁ Αὐτοκράτορας, ἀπόγονος κατὰ τὴν παράδοση τῆς θεᾶς Ἀμταρασσού. Μὰ ἔγινε καὶ γίνεται ἓνα μίγμα τοῦ Βουδδισμοῦ, τοῦ Σιντοϊμοῦ καὶ τοῦ Κομφουκιανοῦ, ποῦ μαζὶ διαμόρφωσαν τὴν πνευματικὴ καὶ τὴ συναισθηματικὴ ζωὴ, τὴν ἠθικὴ καὶ τὸ ἔθιμα τοῦ γιαπωνέζικοῦ λαοῦ. Στὴν ἐπίδρασή τους χρωστᾷ αὐτὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς του : τὴν εὐγένεια, τὴν καθαρότητα, τὴν ἀπλότητα, τὸ βαθὺ οἰκογενειακὸ αἶσθημα, τὴ φλόγα τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, τὴν παθιασμένη ἀγάπη τῆς φύσης.

Οἱ μουσουλμανικὲς εἰσβολὲς στὴν Ἰνδία ἄρχισαν ἀπ' τὸ 10ο αἰῶνα. Ἄν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσβολέων ἦταν σχετικὰ μικρὸς, οἱ πιστοὶ τοῦ Ἰσλάμ γλήγορα πλήθαιναν κυρίως στὴ Β. Ἰνδία, ὅπου ἡ πίεση τῶν κατακτητῶν ἦταν μεγαλύτερη, καθὼς κι ἀνάμεσα στοὺς παρίες, ποῦ βρῆκαν εὐκαιρίαν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν κάστα τους, γιατί ὁ Ἰσλαμισμὸς δὲν παραδέχεται κληρονομικὲς τάξεις. Οἱ περισσότεροὶ λοιπὸν Μουσουλμᾶνοι στὴν Ἰνδία εἶναι ντόπιοι καὶ μάλιστα φτωχοί, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τῶν διαφόρων κρατῶν τῆς Χώρας. Πρέπει νὰ σημειώσουμε πὸς οἱ Μογγόλοι, πρὶν γίνουν Μουσουλμᾶνοι, ὑπῆρξαν οἱ πιὸ ἀνεξίθρηστοι ἡγεμόνες καὶ μὲ τὴν ἀνοχὴ τους, ἂν ὄχι τὴν ὑποστήριξή τους, ἀνεπτύχθηκα ὁ Νεστοριανὸς Χριστιανισμὸς, ὁ Ζωροαστρισμὸς καὶ ἄλλα διάφορα θρησκευτικὰ δόγματα. Πολεμοῦσαν μόνο τὸν Ἰσλαμισμὸ γιὰ λόγους πολιτικῶς. Ὅταν ἡμῶς αὐτὸς ἐπικράτησε στὴν περιοχὴ τους, τότε ἔγιναν οἱ πιὸ φανατικοὶ Μουσουλμᾶνοι. Καὶ ὅμως ὁ Βασιλεὺς Ἀκμπάρ ὁ Μέγας, ἂν καὶ Μουσουλμᾶνος, προσπάθησε νὰ συμφιλιώσῃ τις τῆς θρησκείας τῶν Ἰνδιῶν, μαζὶ καὶ τὸ Χριστιανισμὸ καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸ, σ' ἓνα μονοθεϊσμὸ, περισσότερο φιλοσοφικὸ παρά θρησκευτικὸ.

άλλ' απέτυχε γιατί βρήκε την αντίδραση των βραχμάνων και των προλήφων του Ινδικού λαού. Παρόμοια θρησκεία, με βάση πάντα τον Ίσλαμισμό, καθιέρωσε κι ο Γκουρόν Νανάκ, έμπορος από την Λαχόρη, στα μέσα του 15ου αιώνα. Η διδασκαλία του περιέχεται στο ιερό βιβλίο των Sikhs (όπαδών) Granth Sahib, άλλ' οί όπαδοί του είναι περιορισμένοι στο Πεντζάπ. Οργανώθηκαν στρατιωτικά και είναι πολεμόχαροι, αφού μάλιστα δεν είναι χορτοφάγοι, όπως οί άλλοι Ίνδοι, μα τρώνε κρέας κατσίκισιο. Γι' αυτό έφεραν στην Ελλάδα στρατιώτες από αυτούς την εποχή των πολέμων. Και μιá παρατήρηση: Στο θρησκευτικό περιβάλλον των Ίνδιών κι ο Ίσλαμισμός, αν και ειρηνολάστρος, που κατέστρεψε χιλιάδες παλιά ιερά σ' όλη τή Χώρα, έδωσε τ' άριστουργήματά του κυρίως στη βόρεια Ίνδία. Ειδικότερα στην Άγρα φιλοτέχνησε τό περίφημο μνημείο του Τάτζ Μαχάλ, που οί Μογγόλοι αυτοκράτορες έχτισαν με τή βοήθεια τεχνητών που έφεραν απ' όλον τόν κόσμο, ακόμα και από την Εύρώπη. Είκοσι χιλιάδες τεχνίτες δούλεψαν επί είκοσι χρόνια για να μās δώσουν τό ωραιότερο μνημείο τής Ίσλαμικής τέχνης.

Όταν με την κατάκτηση των Ίνδιών από τους Άγγλους οί Μουσουλμάνοι έπαψαν να είναι κυρίαρχοι αποκαταστάθηκε κάποια άρμονία ανάμεσα σ' αυτούς και τους Ίνδουιστές, που ζούσαν κ' εργάζονταν πλάι-πλάι, σέ πόλεις και σέ χωριά. Αυτό όμως δεν εξυπηρετούσε τά συμφέροντα των κατακτητών, και, με τή βοήθεια τους, ιδρύθηκε τό 1906 ή Ένωση των Ίνδών Μουσουλμάνων που ήταν μαζί και όργανο να διατηρήσουν οί ιδρυτές της τά φεουδαρχικά τους συμφέροντα. Τό 1909 ο Λόρδος Μόρλεϋ χάρισε τους όπαδούς κάθε θρησκείας κατά έθλογικές περιφέρειες και δημιούργησε γι' αυτούς δύο χωριστά έθλογικά σώματα. Αυτό είχε αποτέλεσμα να μεταφέρει τίς παλιές θρησκευτικές αντιθέσεις στο πολιτικό πεδίο. Είναι άκριβώς ή ίδια πολιτική που ακολουθήσαν οί Άγγλοι στην Παλαιστίνη, αντίτάσσοντας Μουσουλμάνους κ' Εβραίους, στην Ίρλανδία Καθολικούς και Προτεστάντες, και στην Κύπρο Χριστιανούς και Μουσουλμάνους.

Έτσι προετοίμασαν τό χωρισμό τής Ίνδίας απ' τό Πακιστάν μ' επικεφαλής τό σπουδασμένο στην Άγγλία Μωχάμετ Άλη Τζινάχ. Αυτό προκάλεσε την έξαψη των θρησκευτικών παθών κ' οί Ίνδουιστές, που δε σκοτώνουν ούτε τά ζώα που τους τρώνε τίς σουειές τους, ούτε αυτά που άπειλούν τή ζωή τους, έγιναν με μιās αίμαβόροι και σκότωσαν σέ λίγες μέρες έκατομύρια Μουσουλμάνων Ίνδών. Άν και προσπάθησαν να περιλάβουν όλους τους Μουσουλμάνους στα δύο τμήματα του Πακιστάν, που απέχουν δύο χιλιάδες σχεδόν χιλιόμετρα τό ένα απ' τό άλλο, αν και έγινε άμοιβαίος διαγωγμός Μουσουλμάνων και Ίνδών από τά δύο καινούριοφτιαγμένα κράτη των Ίνδιών, τό περίεργο είναι πως τό Πακιστάν περιλαμβάνει μόνο τους μισούς σχεδόν απ' τους Ίνδους Μουσουλμάνους, ενώ οί άλλοι ζούν στην Ίνδία, σκόρπιοι σ' όλη τή Χώρα και τόσο άνακατεμένοι με τους Ίνδουιστές που δεν μπορεί κανείς να ξεχω

ρίση δύο ἐθνότητες γενικά ὁμοιογενείς. Ἄλλ' ἐνῶ ἡ Ἰνδία ἀποτελεῖ, τουλάχιστον τυπικά, δημοκρατία, στὸ Πακιστάν διαμορφώθηκε ἓνα κράτος θεοκρατικό, ὅπου τὸ Κοράνι κ' οἱ Χοτζάδες διευθύνουν τὴ ζωὴ ὄχι μόνο πενήντα ἑκατομμυρίων Μουσουλμάνων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων εἰκοσι Ἰνδουιστῶν, Σίκς κλπ.

Ἀντίθετα μὲ τὴν Ἰνδία, ἡ Ἰνδουησία ἔγινε μουσουλμανικὴ περιοχὴ, πρὶν ἀπὸ τρεῖς ἢ τέσσερις αἰῶνες, ὄχι ἀπὸ στρατιωτικὴ κατάκτηση ἀλλὰ μὲ εἰρηνικὸ καὶ βαθμιᾶτο προσηλιτισμὸ. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτὶ αὐτὴ ἡ χώρα, ὅπου τὰ 9/10 εἶναι Μουσουλμᾶνοι, ἔμεινε τόσο ἀνεξίθρησκη καὶ τόσο ἀνεκτικὴ στὰ ξένα δόγματα. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐξαίρεση γιὰ τὶς «ἀνώτερες» πρὸ πάντων θρησκείες, ποὺ ἔφεραν στὸν κόσμον συμφορὰς καὶ μαζὶ τὴ δυσφήμισή τους, γιὰτὶ δὲν ἀνέχονται νὰ ὑπάρχουν δίπλα στὶς ἄλλες, ἀλλ' ἤθελαν νὰ τὶς ἀφανίσουν.

Ὁ Ἰσλαμισμὸς εἰσῆχθηκε ἀρχικὰ στὴ Ν. Κίνα, ὅταν Ἀραβες ἔμποροι ἐγκαταστάθηκαν στὴν Καντόνα, κ' ἔχτισαν ἓνα τζαμί, τὸ τρίτο σὲ ἀρχαιότητα, ὅπως λένε, τζαμί τοῦ κόσμου. Ἀργότερα, στὸν 12ον αἰῶνα ἡ θρησκεία αὐτὴ διαδόθηκε στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς Χώρας, μὲ τὶς κατακτήσεις λαῶν τῆς Κ. Ἀσίας ἢ μὲ τὴ μετανάστευσή τους. Οἱ Μουσουλμᾶνοι ὅμως τῆς Κίνας δὲν εἶναι μόνο θρησκευτικὲς μειονότητες, εἶναι μαζὶ καὶ φυλετικὲς μειονότητες, ὅσο κι ἂν πᾶνε ν' ἀφομοιωθοῦν ἀπ' τὸν κινεζικὸ πολιτισμὸ. Ἡ Λαϊκὴ Κυβέρνηση συνένωσε αὐτὰς τὶς μειονότητες σὲ αὐτόνομες περιφέρειες τοῦ Χουέις, τοῦ Κανσὺ Γιουγκούρ, τοῦ Σίν—Κιάγκ κ.ἄ. Τοὺς παραχώρησε διοικητικὴ καὶ σχολικὴ αὐτονομία, ἔδωσε σχολεῖα εἰδικὰ γιὰ μόρφωση τῶν στελεχῶν τους, σύμφωνα βέβαια μὲ τὰ δόγματα τοῦ Μαρξισμού, ὅπως εἶδαμε στὸ Κούο—Μίγκ, ἐπισκέυασε τὰ τζαμιά τους καὶ συνέστησε εἰδικὰ ἐστιατόρια γι' αὐτούς. Ἀπ' τὸ 1957 ἔδωσε στὴν Πρωτεύουσα καὶ θεολογικὴ σχολὴ γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους, φέρνοντας γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ εἰδικούς ἱεροδιδασκάλους ἀπ' τὸ Κάιρο! Ἔτσι ἡ Λαϊκὴ Κίνα ὄχι μόνον ἀπέκτησε πιστοὺς ὁπαδοὺς ἀνάμεσα σ' αὐτὰς τὶς μειονότητες, ποὺ φτάνουν περίπου τὰ δέκα ἑκατομμύρια καὶ βρίσκονται σὲ συνοριακὲς περιοχές, ἀλλὰ καὶ στὸ πολιτικὸ ἔδαφος κερδίζει τὴ συμπάθεια τῶν Μουσουλμάνων τῆς Ἀσίας καὶ ἀκόμα τῆς Ἀραβικῆς Ἑνώσεως. Ἐκανε δηλ. τὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅτι κάνουν οἱ Δυτικοὶ καὶ πρὸ πάντων οἱ Ἀμερικανοὶ: Ἄντὶ νὰ καλοπιάνη μερικοὺς Μουσουλμάνους βασιλιᾶδες καὶ φυλάρχους, ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὸ Μουσουλμανικὸ λάο, ποὺ βλέπει σήμερα τὸ Πεκίνο σὰν προστάτη του.

Ὁ Χριστιανισμὸς πρωτοφάνηκε εἰρηνικὰ στὴν Ἰνδία μὲ τὴ μορφή τοῦ Νεστοριανισμοῦ καὶ κατόπιν εἰσῆχθηκε στὴ Β. Κίνα μὲ τὴν Ἑλληνορθόδοξο μορφή του ἀπὸ Ρώσους καλόγερους. Ὑπάρχει ἀκόμα στὸ Πεκίνο ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία, ὅπου λειτουργοῦν σὲ ρούσικη γλῶσσα. Μὰ στὶς Ἰνδίες τὰ τελευταῖα χρόνια ὅλοι σχεδὸν οἱ ὀρθόδοξοι προσχώρησαν στὸν καθολικισμὸ ἢ στὸ

Προτεσταντισμό, γιά νά ἔχουν τήν ὕλική βοήθεια ἢ καί τήν προστασία τοῦ δυτικοῦ κλήρου.

Δέν μπορούμε βέβαια νά πιστέψουμε τά ὅσα διαδίδει ἡ προπαγάνδα ἐναντίον τῶν ἱεραποστόλων καί ειδικώτερα ἐναντίον τῶν καλογριῶν, ὅτι τάχα κακομεταχειρίζονταν καί σκότωναν τά παιδιά τοῦ ἔπαιρναν στά σχολειά τους. Πολλοί ἱεραπόστολοι καί πολλές καλόγριες θυσίασαν τή ζωή τους στά νοσοκομεῖα, στά ὀφρανοτροφεῖα καί σέ διάφορα ἀγαθοεργά ἰδρύματα τῆς Κίνας, χωρίς κανένα συμφέρον, χωρίς καμιάν ἐπιδίωξη, ἐκτός ἀπό τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλὰ δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε τόν ιδιαίτερο δεσμό τῶν θρησκευτικῶν ἀποστολῶν μέ τίς πρεσβεῖες τους, πού ἐπενέβαιναν κάθε λίγο νά τοὺς ὑποστηρίξουν, ὅπως ἄλλωστε τὸ βλέπουμε ἀκόμα καί σήμερα στόν τόπο μας. Εἶναι λοιπόν φυσικό πίσω ἀπό τοὺς ἱεραποστόλους οἱ Κινέζοι νά ἐβλεπαν καί νά βλέπουν ἀκόμα πράκτορες τῆς ξένης πολιτικῆς, πού τόσα κακά ἔφερε στόν τόπο τους.

Ἡ πρόοδος τοῦ Χριστιανισμοῦ, στή μορφή τοῦ Καθολικισμοῦ καί τοῦ Προτεσταντισμοῦ, εἶναι συνυφασμένη μέ τήν εἰσβολή τῶν Εὐρωπαίων. Οἱ διάφορες χριστιανικές ἀποστολές ἐγκατεστάθηκαν, μέ τήν προστασία τῶν Κυβερνήσεών τους, ἀπέκτησαν μεγάλα κτήματα καί περιουσίες καί ἦταν σέ στενές σχέσεις μέ τά προξενεῖα τους, πού συχνά τοὺς χρησιμοποιοῦσαν σά «πληροφοριοδότες» καί πράκτορες τους. Ἀργότερα οἱ καθολικοὶ παπάδες διάβαζαν στοὺς ναοὺς τίς ἐγκυκλίους τοῦ Πάπα ἐναντίον τῶν Κομμουνιστῶν. Γι' αὐτὸ τὸ καινούριο καθεστῶς τῆς Κίνας δέν μπορούσε βέβαια ν' ἀνεχθῆ καί ἔδιωξε τοὺς ξένους ἱεραποστόλους.

Δέν πείραξε ὅμως διόλου τοὺς ἐντόπιους Χριστιανοὺς, οὔτε τοὺς ἐμπόδισε στήν ἄσκηση τῆς θρησκείας τους. Ἀντίθετα μάλιστα ἐνίσχυσε τήν τάση τους νά χειροτονήσουν ἐντόπιους παπάδες καί ἀκόμα ἐπισκόπους, μέ τὸν ἕρον ὅμως πὸς δὲ θ' ἀναγνωρίζουν τὴ δικαιοδοσία τοῦ Πάπα. Μὰ καί οἱ Ἴνδοι ἂν δέν ἔδιωξαν τοὺς ἐγκατεστημένους στή χώρα τους ξένους ἱεραποστόλους, ἀπαγόρευαν τὴ μετανάστευση ἄλλων, ἔτσι πού τὰ τέσσερα ἑκατομύρια Ἴνδῶν Καθολικῶν ἔχι μόνο ἀπέκτησαν ἐντόπιους παπάδες ἀλλ' ἄρχισαν νά ἔχουν καί ντόπιους ἐπισκόπους.

Ἡ μικρὴ πορτογαλικὴ ἀποικία Γκόα στήν Ἰνδία εἶναι ἡ ἅγια πόλη τῶν Ἀσιατῶν Χριστιανῶν, γιὰτὶ ἐκεῖ ὑπάρχει ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου Ἐαβιέρου, ὅπως τὸ Μπενάρες εἶναι ἡ ἅγια πόλη τῶν Ἰνδουιστῶν καί τὸ Δελχί ἡ ἅγια πόλη τῶν Μουσουλμάνων. Γι' αὐτὸ οἱ Πορτογάλοι δέν δέχονται νά τὴν ἀφίσουν, ὅπως ἔκαναν οἱ Γάλλοι εἰρηνικά μέ τίς Ἰνδικῆς ἀποικίες τους, πού δέν μπορούσαν νά ζήσουν χωρὶς τήν ἰνδικὴ ἐνδοχώρα.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἰσῆχθη στή Γιαπωνία στά μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπὸ τὸν Ἅγιον Φραγκίσκο Ἐαβιέρο καί γλήγορα διαδόθηκε ἀπὸ τοὺς Πορτογάλους Ἰησοῦτες καί τοὺς Φραγκισκανοὺς ἢ τοὺς Δομινικανοὺς Ἰσπανοὺς,

χάρη σὲ ἀνοχή τῶν ἀρχῶν χωρίς προηγουμένο στὴ μεσαιωνικὴ ἐκείνη ἐποχὴ. Οἱ ἀδίκαιοι ὅμως καυγάδες ἀνάμεσα στὰ διάφορα τάγματα τῶν ἱεραποστολῶν ἔβαλαν τοὺς Γιαπωνέζους σὲ ὑποψία πὼς κάτω ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ τους προπαγάνδα κρύβονταν συμφέροντα καὶ προθέσεις κατακτητικές. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπαγορεύτηκε ἀρχικὰ ὁ Καθολικισμὸς κι ἀργότερα κάθε μορφή Χριστιανισμοῦ, ἀπὸ τὸ 1637 ὡς τὸ 1873. Σήμερα ὑπάρχει στὴ Γιαπωνία μισὸ σχεδὸν ἑκατομμύριο Χριστιανῶν, ποὺ ἀσκοῦν ἐλεύθερα τὴ θρησκεία τους, καὶ ἡ χώρα αὐτὴ διατηρεῖ πρεσβεία στὸ Βατικανό.

Ἄλλ' ὁ Χριστιανισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβληθῆι στοὺς Ἀσιᾶτες, γιατί θεωροῦν τὸ ἠθικὸ του περιεχόμενο κατώτερο ἀπὸ τὶς ἠθικές τους ἀρχές. Δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν πὼς ὁ Δημιουργὸς ἔκανε τὴν Κόλαση γιὰ νὰ τυρανῆ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλὰ πρὸ πάντων εἶδαν τοὺς Λευκοὺς Χριστιανούς, ποὺ πῆγαν κ' ἐγκατεστάθηκαν στὰ μέρη τους, σὰν ἀνθρώπους πολὺ χαμηλῆς ἠθικῆς, ἀφοῦ εἶχαν κύρια ἐπιδιώξει τὸ γρήγορο κέρδος καὶ μεταχειρίστηκαν γι' αὐτὸ τὰ πιά ἀνῆθικα μέσα.

Ἐπειτα πολλοὶ ὑπόδικοι κι ἀλῆτες Κινέζοι, προσχωροῦσαν στὸν Χριστιανισμὸ γιὰ νὰ βροῦν προστασία ἀπὸ τὶς ξένες ἱεραποστολές. Γι' αὐτὸ οἱ Χριστιανοὶ ἔχουν πολὺ κακὴ φήμη ἀπὸ ἠθικὴ ἀποψη, συγκριτικὰ μὲ τοὺς ἄλλους Ἰνδοὺς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀβάσιμη ἡ σκέψη τοῦ Κάυζερλιγκ, ὅταν πῆγε στὴν Κίνα, ποὺ δημοσίευσε στὸ «Ταξίδι ἐνὸς Φιλοσόφου»: Τὰ μείλη τῶν ἱεραποστολῶν εἶναι βέβαια σὰν ἄτομα πολὺ ἀξιώτιμα, ἀλλ' εἶναι σχεδὸν χωρίς ἐξαίρεση, πολὺ κατώτερα σὲ ἠθικὸ πολιτισμὸ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πῆγαν νὰ προσηλυτίσουν, ἔτσι ποὺ ἔκαναν περισσότερο κακὸ παρά καλὸ.

Ἄς σημειώσουμε τέλος, πὼς στὴν Ἰνδία ὑπάρχουν καμὰ 100.000 Πάρσις, δηλ. πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Περσία ἐπειδὴ ἦταν Ζωροαστρικοί καὶ τοὺς κατεδίωκαν οἱ Μουσουλμᾶνοι. Ἄν καὶ λιγοστοὶ ἔχουν μεγάλῃ δύναμη, γιατί ἀποτελοῦν τὴν τάξη τῶν βιομηχάνων καὶ μεγαλεμπόρων. Τέλος ὑπάρχουν καὶ μερικές κοινότητες Ἑβραίων, ποὺ διατηροῦνται ἐκεῖ ἀπὸ ἀμνημόνευτα χρόνια. Ἔτσι ἡ Ἰνδία ἀποτελεῖ ὄχι μόνο μῆγμα λαῶν ἀλλὰ καὶ μωσαϊκὸ θρησκευτῶν. Ἄν θέλουμε ὅμως νὰ ἔχουμε κάποια συνθετικὴν εἰκόνα τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς στὴν Ἰνδία πρὶν ἀπὸ τὴ μουσουλμανικὴ εἰσβολή, θὰ τὴ βροῦμε στὸ μικρὸ βουδδιστικὸ κράτος τοῦ Νεπάλ, ἀποτραβηγμένο κι ἀπομονωμένο πάνω στὰ Ἰμαλάια. Ἡ ἀκόμα στὸ μικρὸ νησί τοῦ Μπαλί, στὴν Ἰνδοκίνα, ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ ἀρχέγονος Ἰνδουισμὸς, μὲ τοὺς γραφικοὺς χορούς του καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα.

Ἀντίθετα μὲ τὴν Εὐρώπη, ποὺ κατακτῆθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμη, καθὼς καὶ τὴ Γιαπωνία καὶ τὴν Κίνα, ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν ἴδιο δρόμο, ἡ Ἰνδία παραμένει βασικὰ θρησκευτικὴ. Βρίσκει βέβαια κανεὶς στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀνατολή ναοὺς, ἄγιους, προσκηνυτές, θρησκευτικὲς γιορτές καὶ λειτουργίες, ἀλλ' ὅλα αὐτὰ εἶναι περαστικὰ μόνο, στιγμιαῖες συνήθως ἐκδηλώσεις μέσα

στό πλαίσιο τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἐνῶ στήν Ἰνδία ὅλες οἱ στιγμές τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων διαποτίζονται ἀπ' τὸ θεῖο, ἔχῃ μόνο στίς μυριάδες τὰ ἱερά ποῦ εἶναι σκορπισμένα σ' ὅλη τὴ Χώρα, ἀλλὰ καὶ στοὺς ὄρυζῶνες, ὅπου οἱ ἀγρότες δουλεύοντας τραγουδοῦν θρησκευτικοὺς ψαλμοὺς. Ὁ Ἰνδὸς ἀποβλέπει ἔχῃ στὴ μελέτῃ ἢ στὴν ὑποταγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀλλὰ στὴ γνώση τοῦ ἀτόμου καὶ στὴν ὑποταγὴ τῆς σάρκας. Ἐπικεφαλῆς δὲν εἶναι ὁ ἐπιστήμονας ἀλλ' ὁ ζητιᾶνος, ποῦ δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ ἐπίγεια, καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ βρίσκεται ἡ ἱεραρχία ἀπὸ τίς διαφορὲς κάστες, ὅπως τίς κατέταξε ἡ θεία βούληση. Ἡ Ἰνδικὴ φιλοσοφία, ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὰ Βέδα, περιφρονεῖ τὴ γήινη πραγματικότητα. Στὴν πράξῃ ὅμως, ἀπομακρύνοντας τὴ σκέψῃ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, εὐνοεῖ τὴν καταπίεσῃ του ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς. Βέβαια οἱ θρησκείες ἐπαίξαν καὶ παίζουν σοβαρὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας. Ἄν ὅμως ἐπέτρεψαν κ' ἐπιτρέπουν στοὺς διαλεγτοὺς τοὺς νὰ φτάσουν στὴ ἀπολύτρωσῃ τους, μπορεῖ ν' ἀποτελοῦν γιὰ τὴ μᾶζα ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ φοβερὰ ἐργαλεῖα δουλείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπως τὸ βλέπουμε στὴν Ἰνδία.

Ἡ πίστη τῶν λαῶν τῆς Μακρινῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἀκόμη ὑπάρχει, εἶναι σήμερα ἀνακάτωμα δοξασίων. Κινέζοι καὶ Γιαπωνέζοι παραδέχονται, φιλνεταί, τὴ γνώμῃ τοῦ Φουκουζάβα, πὼς οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ δοκιμάζουν ὅλες τίς θρησκείες, ὅπως δοκιμάζουν τὰ διάφορα εἶδη τοῦ τσαγιοῦ, διαλέγοντας ὅτι τοὺς ταιριάζει ἀπὸ τὴν κάθε μιὰ. Ἴσως αὐτὴ ἡ ἀνοχή εἶναι πιὸ ἐξυπνη ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἢ τὴν Ἰνδιάνικη ἀποκλειστικότητα.

Συμπερασματικά, γιὰ τοὺς Ἰνδοὺς οἱ θεοὶ τοὺς δὲν εἶναι ὄντα ἀνώτερα, ὅπως ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ φυσικὰ φαινόμενα πᾶνι ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἐξουσία. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὰ φοβόμαστε καὶ νὰ τὰ τιμοῦμε. Ἀντίθετα οἱ Κινέζοι, μὲ τὸν κομφουκιανὸν ὀρθολογισμό τους, εἶναι ἄθρησκοι καὶ σκεπτικιστὲς σὲ ὅτι ἀφορᾷ τοὺς μύθους τοῦ «ὑπερέραν». Ἐνῶ στίς ἄλλες χώρες ἔχτιζαν ναοὺς σὲ θεοὺς φανταστικούς, ἡ Κίνα ὕψωσε ἐπιβλητικὸ μὲ τὴν ἀπλότητά του νὰ σ' ἔναν ἀπλὸ θνητό, τὸν Κομφουκίω, γιὰτὶ ὑπῆρξε ὁ Ἀπόστολος τῆς γλυκύτητας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἀρετῆς. Νομίζεις μάλιστα πὼς διασκεδάζουν καὶ γελοῦν μὲ τίς ἄλλες θεότητες, ποῦ τίς παριστάνουν χονδρῶς καὶ κοιλαράδες, ἔτσι ποῦ δὲ μοιάζουν διόλου μὲ τὰ Ἰνδικὰ πρότυπα οὔτε μὲ τὸν γίγαντα εὐγενῆ Βούδδα τῆς Καμακούρας στὴ Γιαπωνία, ἔργο καὶ αὐτὸ παλιοῦ Κινέζου γλύπτη. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχουν φαινόμενα ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ὁ κινέζικος λαὸς τ' ἀποδίδει στὰ πνεύματα. Καὶ γιὰ νὰ ἔχη καλὲς σχέσεις μ' αὐτὰ, παραδέχεται πὼς χρειάζονται μερικοὶ ἱερωμένοι νὰ προσπαθοῦν νὰ γυρίσουν σ' εὐεργετικὴ τὴ βλαβερὴ δρᾶση τῶν πνευμάτων.

Οἱ τρεῖς ἀπὸ παρᾶδοση δασκασίες τῆς Γιαπωνίας, ὁ Σιντοϊσμός, ὁ Βουδδισμός καὶ ὁ Κομφουκισμός, ἔχασαν πιὰ τὴν ἐπιβολή τους. Ὁ σιντοϊσμός ἦταν θρησκεία τῆς γονιμότητος, θρησκεία τῶν χωρικῶν κ' ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ

λατρεύεται στα ιερά τῶν χωριῶν. Ἔχασε ὅμως πιά τὴν ἐννοιά του μὲ τὸν ἐκβιομηχανισμό τῆς Χώρας καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων, ποὺ δίνουν τὸν τόνο σ' ὅλον τὸν πληθυσμό. Ὅταν ἐγίνε τὸ κίνημα Meiji, τὸ 1868, θέλησαν νὰ τοῦ δώσουν ἐθνικιστικὸ περιεχόμενον, προκαλώντας καὶ τὴν ἀντίδραση ἐναντίον τοῦ Βουδδισμού, ποὺ ἦταν θρησκεία τῶν εὐγενῶν. Τὸ γκρέμισμα ὅμως μεταπολεμικὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐθνικισμοῦ ἔφερε καὶ τὴν κατάρρευση τοῦ πολιτικοῦ Σιντοϊσμοῦ, ἀφοῦ κι ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτορας ἀπαρνήθηκε τὴν θεϊκὴ καταγωγή του. Στὴν πτώση του παρέσυρε καὶ τὸ γαπωνέζικο Κομφουκιανισμό, ποὺ βασιζόνταν στὴν ἀπόλυτη πατρικὴ ἐξουσία μέσα στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐπιβολὴ πάνω στὸ ἔθνος. Τώρα ἡ Γαπωνέζα ἀπέκτησε πολιτικὰ καὶ ἀστικά δικαιώματα, τὰ παιδιὰ σήμωσαν κεφάλι μπρὸς στὸν Πάτερ φαμίλιας κ' ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία περιορίστηκε στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ.

Σήμερα οἱ Γαπωνέζοι ἐντοπίζουν τίς θρησκευτικὰς τους ἐκδηλώσεις σὲ μερικὸς τύπους : Πᾶνε ὁμαδικὰ σὰν τουρίστες στοὺς βουδδιστικοὺς ἢ στοὺς σιντοϊστικοὺς ναοὺς τους, ποὺ εἶναι πάντα χτισμένοι σὲ ὠραία τοπία, χτυποῦν δυὸ φορές παλαμάκια γιὰ νὰ τραβήξουν τὴ προσοχὴ τοῦ Βουδδα ἢ τῆς Θεᾶς τῆς συμπόνιας Κβανόν, λένε κάποιο θρησκευτικὸ δίστιχο ἢ καμιὰν εὐχὴ τρίβοντας τὰ χέρια τους, ἀνάβουν ἓνα ἀρωματικὸ ξυλάκι ἢ ρίχνουν μερικὰς δεκάρες σὲ μιὰν εἰδικὴ κασέλα, κάνουν μιὰν ὑπόκλιση καὶ φεύγουν. Ὅλα αὐτὰ δὲν τοὺς ἀπασχόλησαν περισσότερο ἀπὸ ἓνα λεπτὸ τῆς ὥρας. Οἱ μορφωμένοι κ' οἱ κυρίες το καλοῦ κόσμου δὲν μπαίνουν ποτὲ σὲ ναοὺς. Καὶ γενικὰ γιορτὲς γιὰ ὅλον τὸ λαὸ εἶναι τὸ ἄνθισμα τῆς δαμασκηγιᾶς, τῆς κερασιᾶς ἢ τῆς γλυσίνας, ποὺ χρησιμοποιοῦν νὰ στολίζουν τὰ ἱερά τους. Ὑστερὰ ἀπὸ τὴν τόση πνευματικὴ τῶν Ἰνδῶν, ὁ ὕλιστικὸς πραγματισμὸς τῶν Γαπωνέζων ξεκουράζει.

ALTE UND NEUE KOSTENTHEORIE

Von Prof. Dr. rer. pol. † HANS PETER

Universität zu Tübingen.

Die Anwendung mathematischer Theoreme, die im wesentlichen erst in den letzten hundert Jahren erarbeitet worden sind, auf national-ökonomische Probleme hat in den letzten Jahrzehnten Änderungen im äusseren Bild der Wirtschaftstheorie hervorgerufen, die sich im letzten Jahrzehnt mit zunehmender Geschwindigkeit auf alle ihre Bereiche ausbreiten. Es ist nicht ganz leicht, Wesen und Notwendigkeit dieses Wandels verständlich zu machen. Das liegt nicht etwa daran, dass der Autor sich auf das Bildungsniveau seiner Leser einstellen muss wie etwa der Physiker, der die Quantentheorie oder die Relativitätstheorie dem nur mit der klassischen Physik Vertrauten näher bringen will.

Es gibt freilich auch eine ökonomische Klassik, und die Ökonomik hat sich in den knappen beiden Jahrhunderten seit ihren Anfängen mehrfach gewandelt. Aber diese Wandlungen waren doch nur auf Verfeinerungen der Methode und Erschliessung umfangreichen Materials zurückzuführen; die Problematik ist im Grunde auch heute noch die alte klassische. Das gilt sogar für die modernste Ökonomik.

Selbst eine solche Zäsur, wie sie in der Mitte des vorigen Jahrhunderts Marx brachte, liegt vor allem in der politischen Wertung der gesellschaftlichen Zustände, die aus verschiedenen gesellschaftlichen oder sozialen Situationen betrachtet werden und nicht in der Theorie. In der Theorie ist von Quesnay oder noch Früheren über Ricardo zu Marx kein radikaler Umbruch zu bemerken.

Die Epoche der Theorie in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wird gewöhnlich als Neoklassik bezeichnet. Die Probleme waren mindestens so sehr die alten wie heute. Das hervorstechend Neue war die intensivere Anwendung der Mathematik bei der Präzisierung der Lehrsätze. Angewandt wurde zuerst die Mathematik, die sich in der klassischen Physik bewährt hatte.

Ehe wir auf den Wandel der Mathematik, die im Unterschied zu damals in der modernen Ökonomik angewendet wird, eingehen, sei auf

die Intensität hingewiesen, mit der die Mathematik sich damals durchsetzte. Sie war gross, wenn man die Problemgeschichte von damals bis heute betrachtet; sie war und ist in der Breitenwirkung bis zum Aufkommen der moderneu Ökonomik gering.

Das langsame Vordringen der Mathematik ist verständlich, wenn man bedenkt, dass die Erschliessung empirischen Materials, wie sie die historischen Schulen förderten, ein höchst interessantes Forschungsgebiet darstellte, das die besten Köpfe anzog. Wenn auch beides sich keineswegs ausschliesst, wie manche Beispiele zeigen, so liegt doch der Schwerpunkt der Begabungen meist entweder auf der einen oder der anderen Seite. Jedenfalls bestand bei den weniger originellen Köpfen eine oft sehr betonte Gegnerschaft, in der man die jeweils andere Richtung kaum als Wissenschaft gelten liess.

Die Kontroverse zwischen Mathematikern und Nichtmathematikern zieht sich durch die ganzen hundert Jahre und verdeckt oft den roten Faden der Problemgeschichte. Sie ist mit die Ursache für manche Mängel der Dogmengeschichte bis in die Gegenwart.

Es werden in den Wirtschaftswissenschaften von jeher die Probleme, die in den historischen Epochen sich neu stellten, mit verschiedenen Methoden behandelt. Das geht manchmal so weit, dass die einzelnen Richtungen sich gegenseitig nicht verstehen, obwohl die Gegner sachlich das gleiche Anliegen haben. Es ist dann grundsätzlich möglich, dass man die eine Theorie gewissermassen in die andere »übersetzt«—aber gewöhnlich gibt sich niemand die Mühe, sodass man aneinander vorbei redet. Diese babylonische Sprachverwirrung hat nach aussen oft den Anschein erweckt, als gäbe es in der Nationalökonomie keine objektive Lehrmeinung. Verstärkt wurde und wird diese Meinung natürlich noch dadurch, dass in Wirtschaftspraxis und Wirtschaftspolitik Interessengegensätze aufeinanderprallen.

Zwischen dieser Entwicklung oder diesen Wirrnissen in der Theorie und der Praxis besteht zwar stets ein Zusammenhang; aber er ist nicht immer sehr fest. Wie überall verliert sich die Wissenschaft zeitweilig in Spekulation; die traditionelle Praxis kann mit gewissen Lehrmeinungen nichts Rechtes anfangen, und es ist dann sehr schwer, den Kontakt wieder herzustellen, auch wenn die neuen Erkenntnisse anwendbar sind. Jedenfalls ist der Zusammenhang zwischen Theorie und Praxis erheblich loser als in den Naturwissenschaften zwischen Physik und Technik.

Der gegenwärtige Augenblick zeigt uns ein aussergewöhnliches Bild. Die Technik hat Rechengерäte geschaffen, die sich zunächst in ausser-

wirtschaftlichen Bereichen bewährt haben. Die Praxis ist mit ihnen durch die enge Beziehung zwischen ihr und der Technik bekannt geworden und hat Anwendungsmöglichkeiten auch im Bereich der Verwaltung und Leitung der Unternehmungen erkannt, nicht ohne Anregungen von den Produzenten dieser Geräte bekommen zu haben, die für sie ein neues Absatzgebiet erkannt haben.

Will man tiefer in die Problematik dieser neuesten Entwicklung der Wirtschaftswissenschaften eindringen, so empfiehlt es sich, ein spezielles Lehrstück herauszugreifen, da sonst die Betrachtungen zu allgemein werden und vor allem nicht als Einführung in diese Problematik dienen können. Das Nächstliegende ist hier wohl die Kostentheorie, die zum Kern der alten wie der neuen Theorie der Gesellschaftswissenschaft gehört. Sie ist auch deshalb besonders geeignet, weil sie schon von der Neoklassik erheblich gefördert worden ist und auch durch die moderne Methode besonders betroffen wird.

Die Kostentheorie ist eines der Bindeglieder zwischen Einzelwirtschaft und Gesellschaftswirtschaft. Aus der Einsicht in diesen Zusammenhang stammt der klassische Satz: Der Preis eines Gutes ist gleich seinen Wiederbeschaffungskosten (Reproduktionskosten).

Das Gegenstück bildet der Satz: Die Kosten ergeben sich aus den Preisen der Produktionsfaktoren des Gutes.

Diese Sätze stehen in engem Zusammenhang mit der Vorstellung einer geschlossenen Marktwirtschaft, in der jede Einzelwirtschaft nur soviel vom Markte nehmen kann, wie sie ihm gibt.

In der Realität gibt es dieses Gebilde der geschlossenen Marktwirtschaft allerdings kaum. Es gibt auch nicht die reine Marktwirtschaft, in der alle Güter vom Erzeuger zum Verbraucher wirklich über den Markt gehen. Auch in anderen Beziehungen, z.B. in technischer Hinsicht, müssen noch gewisse Vereinfachungen vorgenommen werden, wenn der einfache Satz exakt gelten soll.

Der Ausgangspunkt — die Wirklichkeit — hat sich seit der Klassik nicht grundsätzlich geändert. Die Einzelwirtschaft lässt sich allgemein, man darf ruhig sagen, von uralter her so beschreiben, dass eine Gruppe von Menschen, — im Grenzfall ein einziger — unter Aufwendung mehrerer Produktionsmittel, darunter womöglich unselbständiger fremder Dienste, mehrere Güter hergestellt hat. Die Ergiebigkeit der Produktion hängt von einer nicht leicht vollständig überschaubaren Menge von Bedingungen ab. Da ist vor allem der Umfang der Produktion, der ins Auge fällt; aber auch der Grad naturwissenschaftlicher Bildung und technischen Könnens spielt eine Rolle. Dazu kommen mancherlei na-

türliche und gesellschaftliche Verhältnisse, die direkt und indirekt einwirken.

Der klassische Satz, den wir angeführt haben, ist zweifellos mathematischer Natur. Insofern ist bei diesem Lehrstück durch die Mathematik des letzten Jahrhunderts oder der Gegenwart gar nichts Neues hinzugekommen. Die Diskussion geht denn auch um ganz etwas anderes. Die Preisdefinition stellt einen einfachen Satz dar, in dem etwas über den Zusammenhang zwischen dem Preis eines Gutes und seinen Kosten behauptet wird. Wenn man sich den Kreislaufzusammenhang vorstellt und eine Einzelwirtschaft herausgreift, in der nur ein einziges Gut in gewisser Menge auf den Markt gebracht wird, dann erscheint er zwingend. Man muss vielleicht noch besonders hervorheben, dass gleichbleibende Verhältnisse vorausgesetzt werden.

Nun ist aber die Sozialökonomik ganz gewiss eine empirische Wissenschaft und in dieser Beziehung also von gleicher Art wie die Naturwissenschaften. In den Streit, ob man die Wirtschaftswissenschaften einfach als Naturwissenschaften bezeichnen darf, wollen wir uns hier nicht einlassen.

Beschreibt aber der klassische Satz einen wirklichen Sachverhalt? Lässt sich diese Gleichheit, die da behauptet wird, beobachten? Fasst man die Frage streng, dann wird man sie wohl ziemlich unbeschränkt verneinen müssen. Was sich beobachten lässt, ist aber, dass eine Differenz der Verkäufe von Gütern und Diensten und der Käufe von solchen in einer Zeitspanne einer Vermögenmehrung oder —minderung gleich ist. Das ist eine sehr viel komplexere Erscheinung. Um den klassischen Satz aufrecht erhalten zu können, muss man zeigen, dass dieser Komplex sich aus Elementarerscheinungen zusammensetzen lässt, für die der in Rede stehende Satz gilt. Und davon ist man wohl im allgemeinen auch überzeugt. Will man aber den Nachweis für einen bestimmten Komplex — sei er real zu beobachten oder aber nur vorgestellt oder gedacht — führen, dann beginnen die Probleme.

Ist der Zusammenhang etwa so einfach gelagert, dass der Komplex nur ein Haufen von Elementarerscheinungen ist, die man nur auszusortieren braucht? Oder aber ist dieses »komplex« dahin zu deuten, dass die Erscheinungen—sagen wir einmal—»sinnerliche« verbunden sind? Konkreter: Ist der Produktionsprozess so geartet, dass in einem unzerlegbaren Vorgang mehrere Güter gleichzeitig erzeugt werden? Das wird allgemein der Fall sein; oft wird Abfall und Nebenprodukt nicht unterschieden werden können.

Konkrete Prozesse lassen sich immer beschreiben. Es lässt sich

auch historisch darstellen, wie einem Wandel der Aufwendungen — die moderne Theorie würde sagen : des inputs — ein Wandel der Produkte nach Qualität und Quantität — des outputs — entspricht. Der Wirtschaftswissenschaftler wird aber diese Beschreibung gern unter einem bestimmten Gesichtswinkel durchgeführt sehen : er möchte die Produktivitätsverhältnisse oder oft noch dringender, die Rentabilitätsverhältnisse und ihre Veränderung herausarbeiten. Denn er betrachtet den Produktionsprozess kaum interesselos, er möchte ihn gestalten. Er will also die Abhängigkeit der Ausbringung vom Einsatz beschrieben sehen, um den unter den gerade herrschenden Verhältnissen für die Dauer seiner Nutzniessung günstigsten Ertrag zu erzielen. Dabei kann es sich um den maximalen Gewinn des Unternehmers, die beste Versorgung einer Gesellschaft, Sicherung von Vollbeschäftigung oder einer bestimmten Einkommensverteilung usw. oder einer optimalen Kombination solcher Ziele handeln.

Anlass zur Kostentheorie ist immer der Versuch, eine Entscheidung treffen zu können, die unter speziellen Bedingungen beste Wirtschaftsführung zu verwirklichen. Das ist mit noch so sorgfältiger Beschreibung der Realität nicht zu erreichen. Man muss auf die Herausarbeitung von Zusammenhängen aus sein, die allgemeingültig sind und auch für Verhältnisse gelten, die man erst schaffen will. Wir vermeiden die kurze Formulierung : die für die Zukunft gelten. Man könnte sie ruhig benutzen, wenn man sicher wäre, jeder sei sich darüber im klaren, dass immer die *ceteris-paribus*-Klausel erfüllt sein muss. Gerade unter dieser Klausel hat man in den Jahrzehnten nach der Klassik die theoretische Diskussion geführt. Die angewandte Methode hat aus Gründen, die wir jetzt herausarbeiten wollen, auch den Namen Isoliermethode bekommen und wird über die Wandlung zur modernen Nationalökonomie hinaus heute angewandt.

Was die einfachste Beschreibung bietet, ist die Herausarbeitung eines Funktionalzusammenhanges, in diesem Falle auch zweifellos stets eines »quantifizierten«. Es werden bestimmte Quantitäten von Produkten mit bestimmten Quantitäten von Aufwendungen miteinander in Beziehung gesetzt. Aber solch ein Zusammenhang ist gewöhnlich noch wenig durchsichtig. Es kommt darauf an, »einfache« Funktionen zu erkennen, mit denen sich auch wirklich arbeiten lässt. Das gelingt nur, wenn Beobachtung und Intuition zusammenkommen. Es gelingt zumeist erst dann, wenn ein Newton den fallenden Apfel beobachtet hat.

In der Kostentheorie gab damals die Beobachtung der Verhältnisse in der Landwirtschaft den Anstoss. Da liessen sich — oder schienen

sich doch — in hohem Grade die Produktionsprozesse einzelner Güterarten isolieren zu lassen: Getreide, Rüben, Futter für Vieh. Die Kombination der Produktion an den einzelnen Produktionsstätten, den Höfen, war einigermaßen übersehbar, sodass Funktionalzusammenhänge zwischen der Menge des einen Produktes und den Aufwandsmengen der wenigen Faktoren wie Boden, Arbeit, Saatgut, Dung usw. in Tabellen oder Formeln gebracht werden konnten. Man erkannte einfache Zusammenhänge wie steigenden, konstanten oder sinkenden Ertrag oder entsprechende Änderungen in den Ertragszuwächsen; mathematisch formuliert: das Verhalten der ersten und zweiten Differentialquotienten der entsprechenden Funktionen.

Man konnte die Zusammenhänge in Kostenfunktionen wie in deren Spiegelbild, in Ertragsfunktionen, darstellen. In diesem ersten Forschungsobjekt der Landwirtschaft konnte man die genannten Aufwendungen ziemlich willkürlich dosieren, sodass die Darstellung des Zusammenhangs in einer analytischen Funktion mit mehreren unabhängigen Variablen adäquat erschien. Die arithmetischen Konstanten dieser Funktionen hängen natürlich von den besonderen Verhältnissen der individuellen Produktionsstätten ab, aber sie halten sich im allgemeinen innerhalb bestimmter, nicht allzu weiter Bereiche, sodass die Funktionen typische Formen zeigen, mit denen man die Zusammenhänge allgemein behandeln kann.

So sind zunächst einmal zwei Kostentheoreme entstanden, die sich auch in hohem Masse auf Probleme der Industrie anwenden liessen und die auch einer nicht unerheblichen Verallgemeinerung fähig sind.

Bei dem einen Problem gehen wir von einem gegebenen Produktionsapparat aus und fragen, bei welcher Ausnutzung die Stückkosten minimal sind, und nennen die den minimalen Stückkosten entsprechende Produktmenge optimal.

Bei dem anderen Problem gehen wir von einer Menge möglicher Produktionsapparate aus, die durch verschiedene Faktorkombinationen gekennzeichnet sind, und fragen nach dem Apparat, bei dem bei optimaler Ausnutzung das Stückkostenminimum am niedrigsten liegt. Wir nennen es das Theorem der Minimalkostenkombination.

Bei der einfachsten lehrbuchmässigen Darstellung dieser Theoreme pflegt man zunächst noch einige weitere einschränkende Voraussetzungen zu machen. Beim Theorem der optimalen Ausbringung unterstellt man konstante Faktorpreise, sodass Stück- und Grenzkosten ganz von den technischen Verhältnissen abhängen.

Das Minimalkostentheorem pflegt man an dem vereinfachten Fall

nur zweier Produktionsfaktoren darzustellen, der eine anschauliche Diskussion an den ebenen Isophoren (Isoquanten) erlaubt.

Diese Vereinfachungen lassen sich mathematisch nicht allzu schwer schrittweise aufheben. Im einen Falle muss man neben der Produktmenge als einziger unabhängiger Variablen die Preise der Produktionsfaktoren als weitere unabhängige Variablen einführen; im anderen führt man weitere Faktoren als Variablen ein. In beiden Fällen kommt man zu Funktionen mit mehreren Variablen und ist auf die mehrdimensionale Differentialgeometrie angewiesen. Das erfordert dann zwar schon recht erhebliche mathematische Technik; aber diese Komplizierung ist nicht eigentlich das schwierige und strittige Problem. Wir gehen diesen Fragen deshalb hier auch nicht nach. Was bei der Auseinandersetzung zwischen klassischer und moderner Kostentheorie interessiert, ist die ganz andere Frage, ob es denn berechtigt ist, mit den diesen Theoremen zugrundegelegten Funktionen zu arbeiten, die in erforderlichem Masse differenzierbar sind.

Hier muss man zwei Angriffspunkte der Polemik unterscheiden. In dem einen wird darauf abgezielt, ihre Verwendung als ganz sinnlos hinzustellen, im anderen geht es nur um eine der Wirklichkeit besser entsprechende Methode. Den ersten haben die Gegner jeglicher Mathematik ins Auge gefasst, die aber an Stelle für die alte Kostentheorie keinen Ersatz zu bieten haben, sondern deren Kern nur in unbeholfenerer Weise zu beschreiben vermögen. Zum anderen ist das Thema der modernen Kostentheorie angeschnitten, mit neuen mathematischen Theoremen die Entscheidung über die beste Produktionsmethode auf Grund der Kenntnis von wenigen realisierbaren Prozessen zu entscheiden.

Beide Methoden der Theorie sind, wie jüngst Allen sagte, »komplementär und nicht konkurrierend« (Mathematical Economics, 1956, p. 608). Wir wollen zur Herausarbeitung des wesentlichen Unterschiedes zunächst die Polemik (zum ersten Thema) in ihre Grenze verweisen.

Wir nehmen zur Demonstration das oben umrissene Problem der Minimalkostenfunktion und wählen als Modell den vereinfachten Fall eines einzigen Produktes und zweier Produktionsfaktoren, sodass die Produktionsfunktion durch eine Schar von Isophoren dargestellt werden kann, d.h. durch ebene Kurven gleicher Produktionsmengen. Die Kenntnis dieser Kurven liefert die einfache Beobachtung der Realität. In der reinen Theorie nehmen wir einfach an, wir hätten sie, und sie hätten die bekannte zum Koordinatenanfang konvexe Form und besäßen in den Koordinatenachsen Asymptoten.

Empirisch kennen wir von solchen Kurven immer nur Stücke;

allerdings eben die Stücke, die sich aus Beobachtungen ergeben. Nur diese interessieren uns aber im allgemeinen auch. Der Gleichgewichtspunkt liegt ja da, wo die Bilanzgerade der beiden Faktoren mit gegebenen Preisen die konvexe Isophore berührt, und praktisch bedeutsam ist zunächst einmal nur die nähere Umgebung dieses Punktes. Wie gross diese Umgebung praktisch sein muss, hängt davon ab, welche Produktionsmengen für die Unternehmung, die geplant wird, ins Auge gefasst werden. Die Grundlage bilden Beobachtungen an wirklich arbeitenden Betrieben oder Planungsberechnungen erfahrener Techniker. Auf diese Weise wird eine mehr oder weniger dichte Wolke diskreter Punkte festgelegt, die den Anspruch erheben, auf dieser Fläche der Produktionsfunktion zu liegen. Nehmen wir aus dieser Wolke einmal die Punkte einer bestimmten Isophore heraus. Wir werden kaum das Glück haben, genau auf ihr liegende Punkte zu kennen. Man könnte daran denken, solche genauen Punkte durch Interpolation zwischen den bekannten zu ermitteln. Auch dann könnten wir uns wohl kaum schon zufrieden geben. Die so ermittelten Punkte liegen vermutlich auf einer unregelmässigen Zickzacklinie, die kaum die gewünschte glatte Form einer differenzierbaren Kurve besitzt. Man könnte denken, eine statistische Glättungsmethode anzuwenden, um dem Wunschbild näher zu kommen. Es gibt aber vorher noch einen Schritt, bei dem man ein Postulat der ökonomischen Theorie auswertet. Wir wissen, dass ein Punkt unter allen Umständen, d.h. bei jeder Relation der Faktorpreise, höhere Kosten als ein anderer repräsentiert, wenn er in dem Quadranten rechts oberhalb dieses anderen Punktes liegt. Die Extremlagen der Bilanzlinien sind die Parallelen zu den Achsen durch diesen Punkt. Daraus folgt, dass alle Punkte, die rechts oberhalb der Verbindungslinie zweier Punkte mit gleicher Produktionsmenge von vorn herein als unwirtschaftlich ausscheiden.— Sie sind feasible aber nicht effectiv.— Man kann von der Zickzacklinie alle die Punkte ausscheiden, die rechts oberhalb der Verbindungslinie irgend zweier anderer Punkte liegen. Man erhält einen Polygonzug, bei dem jeder Punkt links unterhalb der Verbindungsgeraden seiner Nachbarn liegt oder allenfalls auf ihr. Auch das wird wieder ein Polygonzug, und er ist nicht mit Sicherheit »glatt«. Nunmehr kann man aber die statistische Glättung vornehmen und hat dann eine Produktionsfunktion, die den Wünschen dessen entspricht, der bestimmte Methoden der Differentialrechnung anwenden möchte.

Gegen dieses Verfahren kann man einwenden, dass das Postulat, das zu dem konvexen Polygonzug geführt hatte, wieder preisgegeben ist. Aber man darf doch davon ausgehen, dass die empirisch oder auch

aus technischer Überlegung gefundenen Ausgangspunkte empirisch ermittelt sind und somit jedenfalls Beobachtungsfehler enthalten, sodass ihre Masszahlen nur mit einer beschränkten Genauigkeit gelten und also in einem gewissen Streuungsbereich der wahren Werte liegen. Die approximierte glatte Kurve hat auch wieder ihre Streuung und ihre Genauigkeitsgrenze. Es kann auch nicht mit Exaktheit angegeben werden, wie dann die Streuung gegenüber den wahren Werten ist. Aber es kann doch wohl gesagt werden, dass die Kurve für die gesuchte Entscheidung des Gleichgewichtspunktes innerhalb gewisser Grenzen eine Information bietet, die jedenfalls mit dem der Praxis sonst nur verbleibenden Fingerspitzengefühl konkurrieren kann.

Für die Gesamtkostenkurve eines gegebenen Produktionsapparates lässt sich Ähnliches ausführen. Von ihr interessiert wieder nur ein Stück in der Umgebung des optimalen Beschäftigungsgrades, sei dieser durch das Stückkostenminimum oder durch das Gewinnmaximum definiert.

Die Marginalmethode bietet, wie an diesen einfachen Fällen deutlich wird, nicht unerhebliche empirische Informationen für die Entscheidung des Praktikers. Allerdings ist das herangezogene Beispiel noch ausserordentlich vereinfacht. Herausgearbeitet ist die Abhängigkeit der Ergiebigkeit von der Produktmenge, d.h. der Menge des einzigen Produktes, das im Modell unterstellt wird. Vor dem Theoretiker liegt die Aufgabe, die so gewonnene elementare Theorie für die komplizierteren Fälle zu verallgemeinern. Es interessiert die Produktion mehrerer Güter mit vielen, teilweise bei mehreren Gütern gleichartigen Faktoren in verbundener Produktion, die in der verschiedensten Weise variiert werden können.

Ist nun schon die Bestimmung der Produktionsfunktion bei der Ein-Gut-Produktion im Grunde ein zu grosser Aufwand, da immer nur verhältnismässig kleine Ausschnitte der Produktionsfunktion gebraucht werden und andererseits eine stets etwas unsichere Sache, als nur wenig sichere Punkte zu ermitteln sind, so wird die Schwierigkeit und Unsicherheit erheblich grösser, wenn man zu verbundener Produktion in mancherlei Varianten übergeht. Man darf allerdings nicht vergessen, dass die Methode selbst dann noch anwendbar bleibt. Es ist nicht so, dass sie versagt und gar allgemein versagt. Der klassische Fall ist der des sinkenden Ertragszuwachses. Jedenfalls behält die klassische oder neoklassische Kostentheorie nach wie vor ihre Gültigkeit.

Die moderne Theorie bezieht sich auf dasselbe Problem und legt dieselben empirischen Tatbestände zugrunde. Sie ist ebenso wie die alte gezwungen, ihr Forschungsobjekt zu vereinfachen, um zu überseh-

baren Zusammenhängen zu kommen. Wir können auch hier genau so gut von Funktionalzusammenhängen sprechen. Dass die Theorie so fundamental andersartig erscheint, liegt daran, dass die Vereinfachungen in ganz anderer Richtung laufen und die Funktionalzusammenhänge in ganz anderer Weise dargestellt werden. Die mathematische Technik, deren man sich bei der Lösung der unter diesen Voraussetzungen gestellten Probleme bedient, ist ebenfalls andersartig.

Sachlich ist das Grundproblem freilich dasselbe: Maximierung einer Zielfunktion unter den Nebenbedingungen, dass bestimmte spezielle Produktionsprozesse vollzogen werden und von jedem der knappen Faktoren nicht mehr als eine vorgegebene Menge vorhanden ist.

Die Analogie ist deutlich.

Die besondere, in gewisser Hinsicht viel weitgehendere Spezifizierung besteht darin, dass nur einige—vielleicht ziemlich viele—Prozesse durchgeführt werden können, die konkret gegeben sind. Beschrieben werden diese Prozesse oder Aktivitäten durch eine Linearform, in der angegeben wird, in welchem Zusammenhang die Mengen der erzeugten Produkte und der verwendeten Faktoren stehen. Diese Relationen sind konstant.

Stellt man die alte und die neue Theorie gegenüber, so muss man die Unterschiede gegeneinander abwägen, sie lassen sich nicht an einem einzigen Kriterium messen. Auch beim neuen Ansatz werden nicht einfach empirische Beobachtungen zugrundegelegt. Empiristen könnten den gleichen Vorwurf erheben wie gegenüber den klassischen Verfahren; denn es wird hier wie dort mit Modellen gearbeitet, die gegenüber der Realität vereinfacht sind. Der Prozess wird nur durch die Quantitäten der Produkt— und Faktormengen beschrieben. Es wird also unterstellt, dass eine ganze Reihe besonderer Umstände als unverändert angesehen werden dürfen. Exakt wird das kaum gelten, vielmehr werden diese stillschweigend festgehaltenen Daten sich innerhalb entsprechender Variationsbreiten halten, sodass die zugrundegelegten Zusammenhänge stochastisch sind. Über das Ausmass der Streuungen lässt sich allgemein wenig sagen.

Ein besonderer Punkt ist die Konstanz der Produktionskoeffizienten, die auf den ersten Blick als ausserordentliche Beschränkung der Allgemeinheit der vorgetragenen Theorie erscheinen muss. Dem ist aber nicht so. Freilich, im allgemeinen Ansatz liegt für den Umfang der Produktion, die in einem Prozess durchgeführt wird, keine ausdrückliche Beschränkung. Die Lösung des oben formulierten Maximierungsproblems besteht in der Angabe, im Wievielfachen einer irgendwie normierten

Einheit jeder der in Rede stehenden Prozesse eingesetzt werden muss. Wenn in der Realität die Bedingung der Linearität nicht genau erfüllt ist, so wird es sich faktisch jeweils um eine Ausnutzung in der Nachbarschaft der optimalen Ausbringung handeln. Entweder man plant für einen Betrieb, der besteht und aufgrund der bisherigen Erfahrung—die auch nicht unabhängig von früheren Planungen ist—schon in der ungefähren Grössenordnung liegt oder man plant neu und wird dann die Grössenordnung der theoretisch fundierten Vorausschätzungen entsprechend realisieren. Schliesslich kann man auch noch darauf hinweisen, dass im Rahmen lang—und wohl auch mittelfristiger Planungen bestehender Betriebe bei den weiteren Investitionen und im Zusammenhang mit Reinvestitionen Umgestaltungen in Richtung auf eine sich ändernde Optimallage vorgenommen werden. Wenn man also auch nicht davon ausgehen kann, dass die Voraussetzungen für die realisierbaren Prozesse stets so gelagert sind, dass man ständig sehr eng an die optimale Ausbringung herankommt, so darf man weitgehend unterstellen, dass die Tendenz der Investitionen diese Zielrichtung hat. In der Umgebung der Optimallage ist die Annahme konstanter Koeffizienten praktisch am ehesten ausreichend. Je breiter man die Umgebung werden lässt, um so problematischer wird freilich die Hypothese dieser Konstanz. Deshalb ist die Bemühung um nicht—lineare Planung ein sehr ernstes Problem. Allerdings darf auch hier vor einem übertriebenen Perfektionismus gewarnt werden. Da die Ergebnisse der Theorie für die Praxis immer nur verbesserte Schätzungen sind, so ist mit linearer Planung immer schon ein brauchbares Ergebnis zu erzielen.

Überdies unterscheidet sich die moderne Theorie ohnehin durch eine geringere Allgemeinheit der Problemstellung. Sie bemüht sich nicht um die Lösung des Totalproblems einer Volkswirtschaft wie etwa die Walrasianische. Es geht bei ihr darum, im Detail präziser zu werden. Es gibt immer die beiden Fragestellungen, wie man gegebene Produktionsmöglichkeiten optimal nutzt, und wie man neue Investitionen den voraussehbaren Aufgaben anpasst. Beiden Theorien sind Isophoren eigen. Zunächst sticht hervor, dass die der alten Theorie stetige Funktionen sind, während die der neuen aus diskreten Punkten bestehen. Der empirische Ausgangspunkt beider Isophorengelbe ist dieselbe Realität, eine Menge von Prozessen, die im gleichen—dimensionalen ökonomischen Raum liegen. Vereinfachend betrachten wir bei der Erörterung zunächst wieder den zweidimensionalen, sodass die besprochenen Gebilde ebene Kurven oder Polygonzüge sind. Beidemale gehen wir von der vorhin besprochenen Punktwolke aus. Während wir aber bei der alten

Theorie in der vorhin erörterten Weise eine differenzierbare Kurve herauspräparieren, bleiben wir bei der neuen bei dem nach links unten konvexen Polygonzug stehen, in dem jeder Punkt links unter der Verbindungsgeraden seiner beiden Nachbarpunkte oder allenfalls auf ihr liegt. In der Vorstellungswelt der modernen Theorie ist eine Interpolation zwischen den diskreten Punkten sinnlos. Die Lösung des Problems liegt auf den Punkten, in denen der Polygonzug mit der Bilanzgeraden koindiziert, die am weitesten rechts liegt. Da die Bilanzgerade negativ gerichtet sein muss, also von links oben nach rechts unten fällt, kann das nur ein einziger Punkt sein, oder eine unendliche Zahl von Punkten, die auf der Verbindungslinie zweier Punkte des konvexen Polygonzuges liegen.

Die Verallgemeinerung für n -dimensionale Gebilde ist einfach. Das Isophorengelbe und das Bilanzgelbe koindizieren in wenigstens einem Punkte miteinander und in höchstens n Eckpunkten und damit in dem zwischen diesen aufgespannten, zum Koordinatenanfang konvexen Polyederrand.

Es kann dann das Mass, in dem jeder Prozess in Anspruch genommen wird, und das Verhältnis, in dem die Produktion auf die Prozesse verteilt wird, kontinuierlich variiert werden.

Differentialquotienten sind hier nicht definiert. Man kann wohl in dem Sinne eine Substitution vornehmen, dass man den einen Prozess mehr, den anderen weniger in Anspruch nimmt. Dabei wird dann eine Faktorenkombination, die den einen Prozess definiert, durch die andere ersetzt, die den anderen definiert. Durch beliebige Substitution einer Faktormenge durch eine andere wird aber kein neuer Prozess beschrieben oder postuliert wie bei der klassischen Produktionsfunktion.

Allen bemerkt zu dem Unterschied zwischen den beiden Methoden: (p. 636) »In einer Hinsicht ist das Ergebnis sehr ähnlich zu dem der Grenznutzenschule: das Produktangebot der Unternehmung wandelt sich mit den gegebenen anwendbaren Hilfsquellen und mit den Marktpreisen der Produkte. Der Unterschied ist, dass es jetzt nicht nur eine Sache der Änderung der Verhältnisse ist, in denen die Prozesse genutzt werden, sondern auch des Übergehens von einem Prozess zu einem gänzlich anderen«.

Ich will hier nicht auf die angewandte Mathematik eingehen, möchte aber doch darauf hinweisen, dass diese bei der Lösung der angesetzten Probleme gänzlich verschieden ist. In der Klassik bzw. Neoklassik war es eine Extremumberechnung mit den Methoden der Analysis, ein Extremum mit der Nebenbedingung einer bestimmten Güterbegrenzung, die

durch eine Gleichung gegeben war. Beim Linearen Programmieren ist es das Aufsuchen des Extremums durch ein wiederholtes Austauschen von Produktionsvektoren, das von einer möglichen Realisierung der Zielfunktion zu immer besseren führt. Als Verfahren kommt die Simplexmethode in Betracht, die sich der Matrizenrechnung bedient. Zum Schluss kommen wir auf den Ausgangspunkt zurück. Die Kostentheorie ist ein Zentralstück der Theorie der Einzelwirtschaft; in der allgemeinen Theorie der Gesellschaftswirtschaft liefert sie einen Ansatz für die Verknüpfung der Einzelwirtschaften. Die allgemeine Theorie der geschlossenen Gesellschaftswirtschaft wäre sehr verwickelt. Die Produktionsfunktionen beschreiben den Zusammenhang zwischen Produkten und Produktionsfaktoren bei der Transformation, die die Güter in der Einzelwirtschaft erfahren. Diese Transformation wird der Wirtschaftlichkeitsbedingung unterworfen. Bei freier Konkurrenz—free entry—gilt die Bedingung der Minimierung der Kosten unter Ausschluss von Gewinn und Verlust, bei unvollständiger Konkurrenz die Maximierung gewisser Gewinne. Bei mikroökonomischer Totaltheorie gibt es so viel Pole wie Einzelwirtschaften, auf die das Kreislaufaxiom zutreffen muss. Zugleich bestehen für alle Güter die Marktbalancen. Die übliche Modellvereinfachung liegt darin, dass man zunächst nur zulässt, dass jede Einzelwirtschaft nur ein Gut erzeugt. In das Gleichungssystem einer solchen Totaltheorie lässt sich die einfache Kostentheorie der alten Fassung sehr bequem einbauen. Man erhält dadurch dann auch ein durchsichtiges System, das die Frage der Stabilität des Gleichgewichts bequem behandeln lässt. Die Tragweite ist allerdings bis zu einem gewissen Grade der Bequemlichkeit umgekehrt proportional.

Auch die moderne Theorie sucht diesen Zusammenhang zwischen Einzelwirtschaft und Gesellschaftswirtschaft. Sie geht dabei den Weg über eine Folge makroökonomischer Modelle mit zunehmender Aggregation der Einzelwirtschaften in Gruppen des Gesamtgebildes. Die Methoden des Programmierens im Sinne des Linearen Programmierens, aber ohne Beschränkung auf die Linearitätsbedingung, lassen sich nicht nur auf Einzelwirtschaften, sondern ebensogut auf Gruppen solcher anwenden.

Diese Überlegungen stehen mehr in notwendigem Zusammenhang mit den Fiktionen der marginalen Markttheorie, deren Allgemeingültigkeit durch die Beschränkung auf einen bestimmten Verhaltens—und Strukturtyp des individuellen Wirtschaftens und der Institutionen der Gesellschaftswirtschaft begrenzt ist. Die Entwicklung zu neuen bis dahin nicht näher betrachteten Typen der Ökonomik ist vor allem durch die Analyse

der strategischen Spiele (Neumann, Morgenstern) vollzogen worden. Auch die Methoden des Linearen Programmierens haben ihre erste Anregung durch Probleme der Spieltheorie erfahren. Diesen Dingen nachzugehen, ist ohne sehr viel tieferes Eindringen in die mathematische Problematik kaum durchzuführen. Dazu hätten wir entweder mehr Mathematik vorauszusetzen oder mehr Raum in Anspruch nehmen müssen.

LITERATUR

- Allen, R. D. G., *Mathematical Economics*. London 1956.
- Beckmann, M., *Lineare Planungsrechnung (Linear Programming)*. Ludwigshafen 1959.
- Charnes, A., Cooper, W. W., Henderson, A., *An Introduction to Linear Programming*. Wiley, New York 1953.
- Dorfman, R., *Application of Linear Programming to the Theory of the Firm*. University of California Press, Berkeley 1951.
- Dorfman, R., Samuelson, P. A., Solow, R. M., *Linear Programming and Economic Analysis*. McGraw-Hill, New York 1958.
- Gutenberg, E., *Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre*. Bd. 1, Die Produktion. 3. Auflage. Berlin-Göttingen-Heidelberg 1957.
- Förstner, K., Henn, R., *Dynamische Produktionstheorie und Lineare Programmierung*. Meisenheim 1957.
- Koopmans, T. C., *Activity Analysis of Production and Allocation*. Wiley, New York 1951.
- Samuelson, P. A., *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge 1948.
- Schneider, E., *Einführung in die Wirtschaftstheorie*. Bd. II. Tübingen 1958.
- Vajda, S., *Theory of Games and Linear Programming*. Methuen and Co., London 1956.
- Vazsonyi, A., *Scientific Programming in Business and Industry*. Wiley, New York 1958.

ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΩΝ ΤΟΥ ΙΣΟΖΥΓΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Υπό ΣΩΤ. Ι. ΑΓΑΠΗΤΙΑΗ

1. Ὁ Τουρισμὸς ἀποτελεῖ κλάδον οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ὑπαγόμενον εἰς τὸν τριτογενῆ τομέα τῆς παραγωγῆς. Διὰ τῶν παρεχομένων ὑπ' αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν, ἀνέρχεται ἡ στάθμη τῆς διαβιώσεως τοῦ λαοῦ καὶ δημιουργοῦνται εἰσοδήματα. Ἡ συμβολὴ τοῦ τουρισμοῦ εἰς τὴν οἰκονομίαν μιᾶς χώρας εἶναι πολλαπλῆ. Διὰ τὴν ἀναφερόμεν εἰς τοὺς κυριωτέρους ἐπωφελεῖς ἀντικτύπους, ἀναφέρομεν ὅτι ἀναπτύσσει τὴν ἀπασχόλησιν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, ὅτι συμβάλλει εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν ἐσόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ὅτι συντελεῖ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς τοπικῆς οἰκονομίας πολλῶν περιοχῶν, συνιστῶν καὶ παράγοντα ἀνάδοῦ τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου. Εἰδικώτερον ὁ ἐξωτερικὸς τουρισμὸς ὑποβοηθεῖ, ἐπὶ πλέον, τὴν ἀμοιβαίαν κατανόησιν τῶν λαῶν καὶ ἐνδυναμώνει τὴν θέσιν τῆς δεχομένης αὐτὸν χώρας ἐξ ἀπόψεως οἰκονομικῶν σχέσεων τῆς πρὸς τὴν ἀλλοδαπὴν, ἀφοῦ προκαλεῖ τὴν εἰσορὴν συναλλάγματος καὶ τὴν διεύρυσιν τῆς διαθέσεως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, οἷονεῖ «ἐπιτοπίως ἐξαγομένων».

Ἡ σημασία τοῦ ἐξωτερικοῦ τουρισμοῦ διὰ τὴν συναλλαγματικὴν οἰκονομίαν χωρῶν μὲ ἐντόνως ἐλλειμματικὸν ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον, ὡς ἡ Ἑλλάς, εἶναι πρόδηλος. Ἐπιτείνει μὲν ὁ τουρισμὸς τὴν οἰκονομικὴν ἐξάρτησιν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, ἀλλὰ παραλλήλως συντρέχει εἰς ἐξισορρόπησιν τοῦ ἰσοζυγίου ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν. Ἡ συναλλαγματικὴ αὕτη σπουδαιότης τοῦ ἐξωτερικοῦ τουρισμοῦ διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς Ἑλλάδος ἐνδιαφέρει ἀποκλειστικῶς τὴν παροῦσαν μελέτην.

2. Αἱ συναλλαγματικαὶ δυσχέρειαι τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας ὀφείλονται, κατὰ βάσιν, εἰς τὸ μονίμως ἐλλειμματικὸν ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον τῆς χώρας. Μεταπολεμικῶς μάλιστα ἡ παθητικότης τοῦ ἰσοζυγίου τούτου εἶναι αἰσθητῶς μεγαλυτέρα ἢ ἄλλοτε διὰ διαφόρους λόγους. Ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν προπολεμικὴν περίοδον διὰ τοῦ ἐξαγωγικοῦ συναλλάγματος ἐκαλύπτοντο τὰ 65-70 % τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγωγῶν, μετὰ τὸν πόλεμον ἡ ἀναλογία αὕτη κατῆλθε σημαντικώτατα. Εἰδικώτερον, κατὰ τὴν πρώτην μεταπελευθερω-

τικήν εποχήν—μέχρι και τοῦ 1951—τὸ ποσοστὸν καλύψεως ἦτο χαμηλότερον τοῦ 25 %. Τὸ ποσοστὸν τοῦτο ἤρχισεν ἀνερχόμενον ἀπὸ τοῦ 1952, σοβαρὰ ὅμως βελτίωσις ἐσημειώθη κυρίως ἀπὸ τοῦ 1953, ὅτε ἐγένετο ἡ υποτίμησις τῆς ἐξωτερικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς. Αὕτη, ἐπιδράσασα εὐμενῶς ἐπὶ τῶν ἐξαγωγῶν, συνετέλεσε, βραθεύοντων καὶ ἄλλων παραχόντων (αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς, διανοίξεως νέων ἀγορῶν κλπ.), εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ ἐξαγωγικοῦ συναλλάγματος εἰς ἐπίπεδα κυμαινόμενα μεταξύ 40 καὶ 50 % τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγωγῶν. Πάντως ἡ πορεία τῆς ἀνάδοῦ τῆς ἀξίας τῶν ἐξαγωγῶν ὑπολείπεται σοβαρῶς ἐκείνης τῶν εἰσαγωγῶν. Κατὰ τὴν πενταετίαν 1954–1958 αἱ μὲν ἐξαγωγαὶ ἠὺξήθησαν κατὰ 80,8 αἱ δὲ εἰσαγωγαὶ κατὰ 197,4 ἑκατομ. δολλάρια. Ὁ σχετικῶς βραδύς ρυθμὸς αὐξήσεως τῶν ἐξαγωγῶν ἀποδίδεται εἰς διαφόρους λόγους, ὡς εἶναι τὸ ὑψηλὸν κόστος παραγωγῆς καὶ ἡ ἀνελαστικότητα τῆς ζήτησεως τῶν ἐξαγομένων εἰδῶν. Ἡ ἐντόνως αὐξοῦσα πορεία τῶν εἰσαγωγῶν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος τῆς ἐλευθερίας τῶν εἰσαγωγῶν καὶ τῆς ἀνάδοῦ τῶν χρηματικῶν εἰσδημάτων, συνεπαγομένης ζήτησιν εἰδῶν μὴ παραγομένων ἐπιτοπίως, μὴ ἐπαρκοῦντων ἢ μὲ κόστος ἀνταγωνιστικόν. Καταβάλλονται ἤδη προσπάθειαι πρὸς πτωτικὸν ἐπηρεασμὸν τῶν εἰσαγωγῶν παραλλήλως πρὸς τὴν ἐνοθέηρυσιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐξαγωγῶν.

3. Τὸ εὐρὸν ἔλλειμα τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου τῆς χώρας καλύπτεται, κατὰ τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος, ἀπὸ τὸ καθαρὸν πλεόνασμα τῶν ἀδήλων συναλλαγῶν, δηλονότι ἀπὸ τὸ ἐνεργητικὸν ὑπόλοιπον μεταξύ ἀδήλων πόρων καὶ ἀδήλων πληρωμῶν. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ περίοδοι, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ καθαρὸι ἀδήλοι πόροι δὲν ἐπιτελοῦν τὸν ρόλον αὐτόν, ὡς συνέβη κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ ἔτη, ὅτε ἡ ἐκτάκτως μεγάλη διαφορὰ μεταξύ εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν καὶ ἡ πολὺ μικρὰ ἀπόδοσις τῶν ἀδήλων πόρων, ἄφηναν τεράστιον ἔλλειμμα εἰς τὸ ἰσοζύγιον ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν, καλυπτόμενον διὰ τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας, τῶν πολεμικῶν ἐπανορθώσεων κλπ.

Μέχρι τοῦ 1951 ἡ συμβολὴ τῶν καθαρῶν ἀδήλων πόρων δὲν ἔφθανεν οὔτε εἰς τὸ 10 % τοῦ ἔλλειμματος τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου. Ἀξιόλογος ἤρχισε νὰ γίνεταί ἡ συνεισφορά των ἀπὸ τοῦ 1952, ὅτε ἐπλησίασε τὸ 30 % τοῦ ὡς ἄνω ἔλλειμματος. Μόνον ὅμως ἀπὸ τοῦ 1953, λόγῳ τῶν εὐνοϊκῶν ἔρων, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησεν ἡ νομισματικὴ ὑποτίμησις, ἡ ἀναλογία τῶν καθαρῶν ἀδήλων πόρων πρὸς τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου ὑπερέβη αἰσθητῶς τὸ 50 % καὶ πλησιάζει ὁλονὲν περισσύτερον τὴν ἀξίαν τῶν ἐξαγωγῶν ἐμπορευμάτων, ἀνελοῦσα κατὰ τὸ ἔτος 1957 εἰς τὸ 83 % αὐτῆς (ἐξαγωγαὶ 222,9 ἑκατομ. δολλάρια—πλεόνασμα ἀδήλων κονδυλίων 186,0 ἑκατομμύρια δολλάρια). Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὸ 1958 ἐσημειώθη ἀντίστροφος ἐξέλιξις (αὐξήσις ἐξαγωγῶν, μείωσις πλεονάσματος ἀδήλων κονδυλίων), εἶναι λίαν πιθανὸν εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον νὰ ἔχωμεν πλήρη ἐξίσωσιν

τῶν δύο μεγεθῶν ἢ καὶ ὑπέρβασιν τοῦ πλεονάσματος τῶν ἀδήλων συναλλαγῶν ἔναντι τῶν ἐξαγωγῶν, ὡς συνέβη, ἄλλωστε καὶ εἰς τὸ παρελθόν (π.χ. ἔτη 1931-1934).

4. Ὁμιλοῦντες περὶ πλεονάσματος τῶν ἀδήλων συναλλαγῶν, ἔχομεν ὑπὸ ὄψιν τὴν διαφορὰν μεταξύ ἀδήλων πόρων καὶ ἀδήλων πληρωμῶν. Οἱ μὲν ἄδηλοι πόροι τροφοδοτοῦνται ἐκ τοῦ μεταναστευτικοῦ συναλλάγματος, τοῦ ναυτιλιακοῦ καὶ ταξιδιωτικοῦ καὶ ἄλλων τινῶν πηγῶν, ὡς τῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἰσερχόντων τόκων, μερισμάτων, ἀσφαλιστρῶν, δαπανῶν ἀνεφοδιασμοῦ καὶ ἐπισκευῆς πλοίων καὶ ἀεροπλάνων, δαπανῶν ξένων ἀποστολῶν, ἔργων ὑποδομῆς κλπ. Αἱ δὲ ἄδηλοι πληρωμαὶ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν — εἰς συνάλλαγμα — τοῦ Δημοσίου, ἰδιωτῶν, ἀπὸ ἀσφάλιστρα, τόκους, μερίσματα κλπ. Τὰ δύο ταῦτα μεγέθη εἶναι ἀνάκαθεν ἄνισα μὲ ἔντονον ὑπεροχὴν τοῦ πρώτου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ πραγματοποιοῦνται περισσεύματα, ὑπερβαίνοντα κατὰ πολὺ τὸ ὕψος τῶν ἀδήλων πληρωμῶν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ ἐνεργητικότης τῶν ἀδήλων κονδυλίων εἶναι πολὺ ἠυξημένη καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς ἀνάδου τῆς εἶναι λίαν ἔντονος (πλὴν τοῦ 1958, ὅτε παρετηρήθη κάμψις). Συγκριθεὶς κατὰ τὴν ἐξαετίαν 1953-1958 ἡ σχέσις τῶν ἀδήλων πληρωμῶν πρὸς τοὺς ἀδήλους πόρους εἶναι 1 : 4-5, ὡς φαίνεται εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα :

Εἰς ἑκατομμύρια δολλαρίων

	1938	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Ἄδηλοι πόροι	68,9	107,8	124,2	153,8	182,6	235,7	217,6
» πληρωμαὶ	25,7	22,3	28,1	35,7	39,3	49,0	63,6
Πλεόνασμα	43,2	85,5	96,1	118,1	143,3	186,7	154,0

5. Τὴν μεγάλην ἀναλογίαν τῶν ἀδήλων πόρων καταλαμβάνουν τρία κονδύλια : τὸ μεταναστευτικὸν συνάλλαγμα, τὸ ναυτιλιακὸν καὶ τὸ ταξιδιωτικόν. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας συναλλαγματικὰς προσόδους ὀφείλεται τὸ 75-85 % τοῦ συνόλου τῶν ἀδήλων πόρων κατὰ τὴν τελευταίαν ἐξαετίαν.

Κατὰ σειρὰν προηγουμένη εἰς σπουδαιότητα ἔναντι τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος, τὸ μεταναστευτικὸν καὶ τὸ ναυτιλιακόν. Οὕτω συνέβαινε, ἄλλωστε, καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα προπολεμικὰ ἔτη. Μεταξὺ τῶν δύο κονδυλίων, τὸ μεταναστευτικὸν συνάλλαγμα προπορεύεται τοῦ ναυτιλιακοῦ καὶ δὴ περισσότερο προπολεμικῶς καὶ ὀλιγώτερον μεταπολεμικῶς. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐξαετίαν (1953-1958) ἡ ἀναπροσαρμογὴ τῆς δραχμῆς καὶ ἡ ἠυξημένη μεταναστευτικὴ κίνησις ἐνίσχυσαν λίαν αἰσθητῶς τὰ συναλλαγματικὰ ἔσοδα ἐκ μεταναστευτικῶν ἐμβασμάτων. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἔναντι τοῦ ναυτιλιακοῦ συναλλάγματος ἠκολούθησε φθίνουσαν πορείαν, ἤτις πάλιν (1958-1959)

έδωσε την θέσιν της εις αντίστροφον εξέλιξιν λόγω τῆς ὑφέσεως τῆς ναυτιλιακῆς δραστηριότητος. Κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν πενταετίαν (1948-1952) τὸ ναυτιλιακὸν συνάλλαγμα ὑπερεῖχε τοῦ μεταναστευτικοῦ διὰ διαφόρους λόγους, ὡς εἶναι ἡ περιορισμένη μεταναστευτικὴ κίνησις τῶν πρώτων μεταπολεμικῶν ἐτῶν καὶ ἡ προτίμησις τῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπισχύσεων εἰς εἶδη (δέματα). Γενικώτερος ὅμως λόγος, ὅστις συνετέλει εἰς τὴν χαμηλὴν εἰσφορὰν εἰς συνάλλαγμα τῶν τομέων τούτων, ἦτο ἡ ἀκολουθουμένη συναλλαγματικὴ πολιτικὴ (διατήρησις ὑπερτιμημένης τῆς ἐξωτερικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς), ἥτις ἀπεθάρρυνε τὴν διὰ τῆς ἐπίσημου ὁδοῦ ἀποστολὴν ἐμβασμάτων εἰς ξένον χρῆμα. Αὕτη ὅμως δὲν ἔθιγε τὰς κατ' ἐπιταγὴν τῶν νόμων καταβλητὰς εἰς συνάλλαγμα καὶ δὴ τὰς εἰσφορὰς πρὸς τοὺς ἀσφαλιστικoὺς Ὀργανισμοὺς τῶν ναυτεργατῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ ναυτιλιακοῦ συναλλάγματος.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα φαίνεται ἡ εξέλιξις τῶν τριῶν κυρίων κωνδυλίων τῶν ἀδήλων πόρων κατὰ τὴν τελευταίαν ἐξαετίαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ προπολεμικὸν ἔτος 1938 (εἰς ἑκατομμ. δολλάρια).

Ἡ κατὰ τὸ 1958 παρατηρηθεῖσα κάμψις τῶν ἀδήλων συναλλαγματικῶν ἐσόδων ὀφείλεται ἀρ' ἐνὸς εἰς τὸν ἀντίκτυπον τῆς οἰκονομικῆς ὑφέσεως καὶ ἀρ' ἑτέρου εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς κατατάξεως τῶν κωνδυλίων καὶ δὴ τὴν μὴ κατάταξιν ὠρισμένων ποσῶν ἀποτελούντων μεταφορὰν κεφαλαίων εἰς τὸ ταξιδιωτικὸν συνάλλαγμα, ὡς συνέβαινε μέχρι καὶ τοῦ 1957.

Συνάλλαγμα	1938	%	1953	%	1954	%	1955	%	1956	%	1957	%	1958	%
Μεταναστ.	23,7	34,4	45,6	42,3	47,0	37,8	50,6	32,9	60,9	33,4	75,0	31,8	76,6	35,2
Ναυτιλ.	9,9	14,4	22,1	20,5	27,6	22,2	34,2	22,2	47,5	26,0	65,3	27,7	60,3	27,7
Τουριστ.	6,6	9,6	22,7	21,0	25,2	20,4	29,1	18,9	31,2	17,1	41,5	17,6	36,2	16,6
Λοιποὶ ἀδελ. πόροι	28,7	41,6	17,4	16,2	24,8	19,6	40,0	26,0	43,0	23,5	53,9	22,9	44,5	20,5
Σύνολον	68,9	100,0	107,8	100,0	124,2	100,0	153,9	100,0	182,6	100,0	235,7	100,0	207,6	100,0

6. Ὁ τουρισμὸς ἀποτελεῖ τὴν τρίτην πηγὴν τῆς ἐξ ἀδήλων πόρων εἰσροῆς συναλλάγματος εἰς τὴν χώραν. Ἡ ποσοστιαία συμβολὴ του εἶναι σήμερον σχεδὸν διπλασία τῆς προπολεμικῆς, κυμανοῦσα εἰς 16,6-21%, κατὰ τὴν τελευταίαν ἐξαετίαν. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀδήλων πόρων περιστρέφεται σχεδὸν σταθερῶς περὶ τὸ ἕμισυ τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὸ τοῦ μεταναστευτικοῦ συναλλάγματος. Τοῦναντίον ἐκ τῆς συσχέτισεως τῆς συμβολῆς τοῦ τουρισμοῦ πρὸς ἐκείνην τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, διαπιστοῦται τάσις διευρύνσεως τῆς ἀποστάσεως, ἀφοῦ κατὰ μὲν τὸ 1953 τὰ ποσοστά των ἦσαν περίπου τὰ αὐτά, με ἐλαφρὰν μάλιστα ὑπεροχὴν τοῦ τουρισμοῦ (21% ἔναντι 20,5%), ἔκτοτε ὅμως ἐσημειώθη βα-

Θμιαώς υπέρβασιν τοῦ ναυτιλιακοῦ συναλλάγματος ἐναντι τοῦ ταξιδιωτικοῦ, ἥτις κατέληξε τὸ 1958, παρὰ τὴν ναυτιλιακὴν κρίσιν, εἰς ὑπεροχὴν κατὰ 67% περίπου (27,7% ἐναντι 16,6%). Τοῦτο συνέβη, διότι τὴν ἀξιόλογον ἀνοδὸν τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος ὑπερεφαλάργησεν ἡ ἔτι μεγαλύτερα ἀνοδὸς τοῦ ναυτιλιακοῦ (σχεδὸν τριπλασιασμός).

Τὸ ἀπόλυτον ὕψος τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος εἶναι πλέον ἠδὲξημένον ἐναντι τῆς προπολεμικῆς στάθμης ἀπὸ ὅ,τι τὸ ἐμφανίζει ὁ διπλασιασμός τοῦ ποσοστοῦ συμμετοχῆς εἰς τοὺς ἀδήλους πόρους. Πράγματι, ἐὰν ἀναγάγωμεν εἰς σταθερὰς νομισματικὰς μονάδας τὰ δεδομένα, διαπιστοῦμεν ὅτι τὸ εἰσρεῦσαν συνάλλαγμα κατὰ τὸ 1957 εἶναι ὑπερτριπλάσιον τοῦ εἰσελθόντος κατὰ τὸ τελευταῖον ὁμαλὸν προπολεμικὸν ἔτος (1938).

7. Τὰ στατιστικὰ δεδομένα ἀναφέρονται εἰς τὸ «ταξιδιωτικόν» καὶ οὐχ εἰς τὸ «τουριστικόν» συνάλλαγμα. Πρέπει, λοιπόν, νὰ διευκρινισθῇ ὅτι εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος περιλαμβάνεται, πλὴν τοῦ δαπανωμένου διὰ καθαρῶς τουριστικούς σκοπούς, καὶ τὸ συνάλλαγμα τὸ εἰσαγόμενον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ μέρους ταξιδιωτῶν ἐπισκεπτομένων τὴν Χώραν δι' ὑποθέσεις καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ὅπωςδὴποτε, ἡ μεγίστη ἀναλογία τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος ἀφορᾷ τὰς εἰς συνάλλαγμα δαπάνας τῶν ὑπὸ στενὴν ἔννοιαν τουριστῶν.

Ἐπίσης, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐν μέρος τοῦ τουριστικοῦ συναλλάγματος — μᾶλλον μικρὸν — διατίθεται διὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἰδῶν, εἰς τὴν κατανάλωσιν τῶν ὁμοίων εἶναι εἰθισμένοι οἱ ἐρχόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ξένοι.

8. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπισκεπτῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ ἐτήσια ἀποδόσεις τοῦ τουρισμοῦ εἰς συνάλλαγμα φαίνονται εἰς τὸν κάτωθι πίνακα, ὅπου ἀντιπαραβάλλεται ἡ προπολεμικὴ πενταετία 1934-1938 πρὸς τὴν μεταπολεμικὴν πενταετίαν 1953-1957 :

Ἔτος	Ἀριθμὸς ἐπισκεπτῶν	Εἰσαχθὲν συνάλλαγμα εἰς ἑκατομύρια δολλαρίων εἰς σταθερὰς τιμὰς ἔτους 1953 ¹ .
1934	148.367	19,6
1935	139.327	13,6
1936	146.145	12,9
1937	160.731	14,2
1938	153.632	12,7
1953	94.408	22,7
1954	157.618	25,3
1955	195.853	29,1
1956	206.015	30,6
1957	250.538	39,5

1. Πηγή: Χαριτάκη: Οικονομικὴ Ἐπετηρὶς 1938-39, 2) U. N. Statistical Yearbook, 3) Ἐτήσια δημοσιεύματα Τραπεζῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας.

Οι επισκέπται τῆς Ἑλλάδος προέρχονται ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Χωρῶν κατὰ πρῶτον λόγον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου (ὁμογενεῖς κυρίως). Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καταλαμβάνουν τὴν πρώτην σειρὰν οἱ προερχόμενοι ἐκ Γιουγκοσλαβίας, Ἠνωμένων Πολιτειῶν, Γαλλίας, Γερμανίας καὶ Ἀγγλίας. Οἱ πλείστοι ὅμως τῶν ἐκ Γιουγκοσλαβίας προερχομένων δὲν εἶναι τουρίσται κατὰ κυριολεξίαν.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῆς πρώτης στήλης τοῦ πίνακος, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπισκεπτῶν τῆς Ἑλλάδος ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1955 νὰ ὑπερβαίη αἰσθητῶς τὰ ἐπίπεδα τῆς προπολεμικῆς πενταετίας, ἔκτοτε δὲ σημειοῦται αὐξησις ἱκανοποιητικῆ. Τὰ συναλλαγματικά ὅμως ἔσοδα ἀπὸ τοῦ 1953 ἤρχισαν νὰ ὑπερέχουν τῶν προπολεμικῶν ἐτῶν διὰ νὰ ἐξελιχθοῦν εἰς διπλάσιον μέγεθος κατὰ τὸ 1957 (39,5 ἑκατ. δολ.) ἔναντι τοῦ ἀποδοτικωτέρου ἔτους τῆς προπολεμικῆς πενταετίας (1934-1936 ἑκατ. δολ.).

Ἐκ τῆς συσχέτισεως τῶν δεδομένων τοῦ ἀνωτέρω πίνακος, προκύπτει ὅτι μεταπολεμικῶς ἢ κατ' ἐπισκόπτην δαπάνη εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνης τῆς προπολεμικῆς περιόδου. Μετὰ τὸν πόλεμον ὁ τουρισμὸς ἐγένετο μὲν «λαϊκώτερος», ὑπὸ τὴν ἔνοιαν ὅτι ἐπέξετάθη εἰς τὰς μέσας τάξεις καὶ πολλὰς κατηγορίας μισθωτῶν, ἀλλ' ἡ μέση διάρκεια παραμονῆς τῶν ἐπισκεπτῶν ἠξήθη. Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ αὐξησις τῶν συναλλαγματικῶν εἰσπράξεων ἐκ τοῦ τουρισμοῦ.

9. Οἱ λόγοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ αὐξοῦσα πορεία τοῦ μεγέθους τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος, εἶναι ἀπ' ἐνὸς γενικωτέρας — διεθνoῦς — φύσεως καὶ ἀπ' ἑτέρου ἐσωτερικῆς. Οἱ κυριώτεροι τούτων εἶναι οἱ ἑξῆς :

α) Ἡ σοβαρὰ αὐξησις τοῦ εισοδήματος εἰς πλείστας χώρας. Αὐξανόμενου τοῦ εισοδήματος, ὡς γνωστόν, αὐξάνεται μὲ ταχύτερον ρυθμὸν τὸ τμήμα αὐτοῦ τὸ διατιθέμενον διὰ τὴν ἱκανοποίησιν δευτερευουσῶν ἀναγκῶν, ὡς ἡ ἐπίσκεψις ξένων χωρῶν.

β) Ἡ ζωνρὰ ἐπιθυμία πραγματοποιήσεως τουριστικῶν ταξιδίων, ἥτις ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὴν πυκνὴν καὶ ἀνετον συγκοινωνίαν, τὴν ὀργάνωσιν ὁμαδικῶν ταξιδίων κλπ. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀπομίμησις καὶ ἡ ἕξις διαδραματίζουσι ἐνταῦθα σημαντικὸν ρόλον. Αἱ μέσαι καὶ αἱ κατώτεραι ἔτι εἰσοδηματικά τάξεις προσπαθοῦν νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τῶν ἀνωτέρων, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀνάγκη πραγματοποιήσεως ταξιδίων ἔχει ἐνωρίτερον ἀνακύψει. Ἡ πρώτη ὅμως ἐπίσκεψις εἰς ξένας χώρας εὐκόλως ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἄλλας, ἡ δὲ ἐπανάληψις δημιουργεῖ τρόπον τινὰ ἕξιν. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνημονεῖται ἡ συμβολὴ τοῦ αὐτοκινήτου, τόσοσιν εἰς τὸν ὁμαδικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν οἰκογενειακὸν τουρισμὸν.

γ) Ἡ ἐκ μέρους πολλῶν Κρατῶν ἀμβλυνσις ἢ καὶ ἄρσις τῶν δυσχερειῶν

εις την κίνηση τῶν ἐπιθυμούντων νὰ ἐπισκεφθοῦν ξένας χώρας. Ἀπὸ τινων ἐτῶν, πράγματι, ἀφ' ἐνὸς ἐπεκράτησε μεγαλυτέρα ἐλαστικότητα εἰς τὴν δαπάνην συναλλάγματος διὰ τουριστικούς σκοποὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἠπλουστεύθησαν αἱ διατυπώσεις, αἱ σχετικαὶ μὲ τὰ διαβατήρια καὶ τὰ τελωνεῖα¹. Οὕτω π.χ. καθηργήθη ἡ θεώρησις τῶν διαβατηρίων διὰ τοὺς ὑπάρχουσας τῶν Κρατῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας τοὺς ταξιδεύοντας ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων.

δ) Ἡ βαθμιαία ἀξιοποιήσις τῶν τουριστικῶν πόρων τῆς χώρας καὶ ἡ δημιουργία εὐνοϊκῶν συνθηκῶν ἐλεύσεως καὶ ὑποδοχῆς τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν εἰς Ἑλλάδα². Ἡ αὐξοῦσα πορεία τῶν τουριστικῶν ἐπενδύσεων, ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις καὶ προβολὴ τῶν τουριστικῶν ἐλξεων τῆς χώρας, ἡ ἐμπέδωσις τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας, ἡ πύκνωσις τῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος συγκοινωνιῶν, ἡ βελτίωσις τοῦ ὀδικοῦ δικτύου, ἡ σοβαρὰ ἀνάπτυξις τοῦ ξενοδοχειακοῦ ἐξοπλισμοῦ, καὶ εἰδικώτερον εἰς περιοχὰς τουριστικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἡ ὀργάνωσις ὁμαδικῶν ἐκδρομῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, ἡ διαφήμισις τῶν τουριστικῶν πλεονεκτημάτων τῆς χώρας καὶ ἄλλοι μέθοδοι καὶ μέσα ὀφειλόμενα κυρίως εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Ὀργανισμὸν Τουρισμοῦ ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν, ἐδημιούργησαν εὐνοϊκὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν προσέλκυσιν περιηγητῶν.

ε) Ἡ συγκράτησις τοῦ κόστους ζωῆς εἰς χαμηλὰ μᾶλλον ἐπίπεδα διὰ τοὺς ἐπισκέπτας τοὺς ἐφωδιασμένους μὲ ξένον νόμισμα. Μέχρι τοῦ 1953, ἡ χαμηλὴ εἰς δραχμὰς ἀντιστοιχία τῶν ξένων νομισμάτων, καθίστα τὴν διαμονὴν ἐν Ἑλλάδι δαπανηράν. Ἀπὸ τῆς ἀναπροσαρμογῆς ὅμως τοῦ Ἀπριλίου 1953, ἡ κατὰ 50 % ὑποτίμησις τῆς ἐξωτερικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς ὑπεβίβασε τὸ κόστος τῆς ζωῆς εἰς τὸ ἡμισυ διὰ τοὺς ξένους καὶ κατέστησε τὴν Ἑλλάδα τὴν εὐθηνότεραν τουριστικῶς χώραν. Καὶ σήμερον ἀκόμη, παρὰ τὴν ἐν τῷ μεταξύ ἄνοδον τοῦ τιμαρίθμου κατὰ 40-45 %, ἡ Ἑλλὰς ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν χωρῶν μὲ χαμηλὴν τουριστικὴν δαπάνην.

Συμφώνως πρὸς τὴν κατ' ἔτος διενεργουμένην ἔρευναν ἐκ μέρους τοῦ Ἰνστιτούτου Στατιστικῆς Ἐπιχειρήσεων τῆς Φλωρεντίας, αἱ κατ' ἄτομον ἡμερήσιαι δαπάναι τῶν τουριστῶν εἰς τὰς διαφόρους χώρας κατὰ τὸ ἔτος 1958 εἶχον ὡς ἑξῆς (εἰς δολλάρια Η.Π.Α.):

Εἰς τὰς δαπάνας ταύτας περιλαμβάνονται αἱ ἡμερήσιαι δαπάναι ἐνὸς ἀτόμου διὰ: α) οἰκίαν (δωμάτιον μιᾶς κλίνης μετὰ λουτροῦ διὰ τὴν α' κατηγορίαν καὶ ἄνευ λουτροῦ διὰ τὴν β' κατηγορίαν, ὑπηρεσία καὶ φόροι), β) τροφὴν (πρωινὸν ρόφημα, μικρὸν πρόγευμα, γεῦμα καὶ δεῖπνον, ἀπογευμα-

1. Βλέπε Ἰ. Φράγκου: Τελωνειακὴ τουριστικὴ νομοθεσία καὶ πολιτικὴ, Ἀθήναι 1959.

2. Ἰδε Ἀνωτ. Σχολῆς Βιομ. Σπουδῶν: Ἀ Δωδεκαήμερον τουριστικῆς βιομηχανίας, Ἀθήναι 1955.

τινόν, υπηρεσία και φόροι), γ) μεταφορικά (άχθοφορικά, ταξί 5 χιλμ., τράμ ή λεωφορείον 5 διαδρομαί), δ) λοιπά έξοδα (πλυστικά και σιδέρωμα ενός υποκαμίσιου, κινηματογράφος, εφημερίς, φόροι και φιλοδωρήματα).

Χ ὄ ρ α ι	Ξενοδοχείον	
	'Ανωτέρας κατηγορίας	Μέσης κατηγορίας
Η.Π.Α.	32,22	19,64
Γαλλία	20,04	12,32
'Αγγλία	19,15	12,91
'Ελβετία	17,17	10,87
'Ιταλία	17,39	11,37
Βέλγιον	16,76	11,88
Γερμανία	16,54	11,62
'Ολλανδία	16,47	11,11
'Αργεντινή	14,76	9,20
Σουηδία	14,75	10,37
Αύστρια	12,93	8,22
'Ελλάς	12,69	7,39
Γιουγκοσλαβία	10,81	7,88
'Ισπανία	9,97	5,95

Ἐκ τοῦ ὡς ἄνω συγκριτικοῦ πίνακος προκύπτει, ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ τρίτη χώρα εἰς χαμηλὴν τουριστικὴν δαπάνην (μετὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Γιουγκοσλαβίαν) προκειμένου περὶ περιηγητῶν χρησιμοποιούντων ξενοδοχεῖα α' κατηγορίας καὶ ἡ δευτέρα (μετὰ τὴν Ἰσπανίαν) προκειμένου περὶ χρησιμοποιούντων ξενοδοχεῖα β' κατηγορίας.

10. Παρὰλλήλως πρὸς τὰς εἰσπράξεις εἰς συνάλλαγμα ἐκ τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν τῆς Ἑλλάδος, ὑπάρχουν καὶ αἱ πληρωμαὶ εἰς συνάλλαγμα, διατιθέμεναι διὰ τὴν κάλυψιν δαπανῶν Ἑλλήνων, μεταβαινόντων εἰς ξένας χώρας διὰ τουριστικούς σκοπούς. Τὸ κονδύλιον τοῦτο διοικοῦται συνεχῶς, λόγῳ τῆς αὐξήσεως τάσεως τῶν ἡμετέρων νὰ ἐπισκέπτωνται ἄλλας χώρας.

Εἰς τὰς στατιστικὰς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐμφανίζεται χωριστὰ τὸ εἰδικῶς διὰ τουριστικούς λόγους διατιθέμενον συνάλλαγμα, συνυπολογιζόμενον μὲ τὰς ἄλλας ἀδήλους πληρωμὰς, αἱ ὅποια ἱκανοποιοῦν ἀνάγκας ἰδιωτῶν, ὡς εἶναι αἱ ὑφειλόμεναι εἰς λόγους σπουδῶν, ὑγείας, ἐμπορικῆς ὑποθέσεως, κλπ. Ὅπως δὴποτε, τὸ πλεῖστον τῶν εἰς συνάλλαγμα πληρωμῶν δι' οἰκονομικὰς ἀνάγκας ἰδιωτῶν ἀφορᾷ τουριστικὰς δαπάνας. Αἱ λοιπαὶ ὅμως κατηγορίαι καταλαμβάνουσι ἀσφαλῶς μεγαλύτερον ποσοστὸν ἐκείνου, ὅπερ κατέχουν ἐντὸς τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος οἱ αὐτοὶ τομεῖς εἰς τὸ ἐνεργητικὸν σκέλος τοῦ ἰσοζυγίου ἀδήλων κονδυλίων (δαπάναι ξένων εἰς Ἑλλάδα μὴ τουριστικά).

Τὸ διατιθέμενον συνάλλαγμα δι' οικονομικὰς ἀνάγκας ἰδιωτῶν κυμαίνεται μεταπολεμικῶς περὶ τὸ 30 % τοῦ συνόλου τῶν ἀδήλων πληρωμῶν, ἐνῶ προπολεμικῶς τοῦτο ὑπελείπετο τοῦ 15 %. Ἐσημειώθη δηλαδή καὶ ἐνταῦθα — ὅπως καὶ εἰς τὸ εἰσερχόμενον ταξιδιωτικὸν συνάλλαγμα — διπλασιασμὸς τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ σύνολον. Ἡ ἰσόμετρος ὅμως ποσοστιαία ἐξέλιξις τῶν δύο κονδυλίων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συνεχῆ αὐξήσιν τοῦ καθαροῦ πλεονάσματος τῶν εἰσπράξεων ἐπὶ τῶν δαπανῶν ἐκ ταξιδίων. Οὕτως, ἐνῶ κατὰ τὸ 1938 τὸ καθαρὸν ὑπόλοιπον ἦτο μόνον 3,1 ἑκατ. δολλάρια, τὸ 1953 τοῦτο ἀνῆλθεν εἰς 16,1 ἑκατ. τὸ 1955 εἰς 19,2 καὶ τὸ 1957 εἰς 26,3. Ἡ πτώσις τῶν συναλλαγματικῶν ἐσόδων ἐκ τοῦ τουρισμοῦ κατὰ τὸ 1958 καὶ ἡ σταθερότης τῶν τουριστικῶν πληρωμῶν ἐξωτερικοῦ εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μείωσιν — παροδικῶς ἐλπίζομεν — τοῦ καθαροῦ πλεονάσματος εἰς 20,9 ἑκατ. δολλάρια. Βεβαίως διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἀκριβοῦς συγκριτικῆς εἰκόνας δεόν νὰ γίνῃ ἀναγωγή εἰς νομίσματα σταθερᾶ ἀγοραστικῆς δυνάμεως — δεδομένου ὅτι τὰ ποσὰ ἀναφέρονται εἰς δολλάρια τρεχούσης ἀξίας — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἀνεβίβαζε σημαντικῶς ἰδίως τὸ προπολεμικὸν μέγεθος. Καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην ἀναγωγήν ὅμως ἡ διαφορά εἶναι τεραστία καὶ ὁ ταχὺς ρυθμὸς ἀνόδου τῆς ἐκδηλός.

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος καὶ τῶν συναλλαγματικῶν δαπανῶν δι' οικονομικὰς ἀνάγκας ἰδιωτῶν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐξαετίαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἔτος 1938 ἔχει ὡς ἐξῆς (εἰς ἑκατ. δολλάρια τρεχ. ἀξίας) :

	1938	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Ταξιδιωτικὸν συνάλλαγμα	6,6	22,7	25,3	29,1	31,2	41,5	36,2
Δαπάναι ἰδιωτῶν εἰς συνάλλαγμα	3,5	6,6	8,3	9,9	12,7	15,2	15,3
	3,1	16,1	17,0	19,2	18,5	26,3	20,9

Ἐκ τῶν διαθέσιμων στοιχείων τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος προκύπτει, ὅτι κατὰ τὴν ἐξαετίαν 1953-1958 τὸ 60% τοῦ διατεθέντος συναλλάγματος δι' ἱκανοποίησιν ἰδιωτικῶν ἀναγκῶν ἐδαπανήθη διὰ καθαρῶς τουριστικοῦ σκοποῦς. Ἀκολουθεῖ ἡ συναλλαγματικὴ δαπάνη διὰ λόγους σπουδῶν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καλύπτουσα σχεδὸν τὸ 30% τοῦ συνόλου.

Συγκρίνοντες τὴν ἐξέλιξιν τῶν δύο κονδυλίων, βλέπομεν ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐξήσεως τῶν δαπανῶν δι' ἰδιωτικὰς ἀνάγκας εἶναι ταχύτερος τοῦ ρυθμοῦ ἀνόδου τοῦ ταξιδιωτικοῦ συναλλάγματος. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐντονοντάσιν μετακινήσεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ ἐξωτερικόν καὶ εἰς τὴν εὐχέρειαν παροχῆς τῶν συναλλαγματικῶν μέσων. Ἐλεγχος ἐπιφέρων μείωσιν τῶν δαπανῶν τούτων, ἐκτὸς τῆς συναλλαγματικῆς ὀφειλέας, θὰ συνετέλει εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ἐσωτερικῆς ζήτησεως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς ἀποτα-

μιεύσεως. Κατά τὸ θέρος τοῦ 1958 ἡ Κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ μέτρα τείνοντα εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν τουριστικῶν δαπανῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ συγκρατηθῇ ἀπλῶς ἡ συνολικὴ συναλλαγματικὴ δαπάνη ὡς πρὸς τὸ ἐπισημῶς διατιθέμενον συνάλλαγμα.

11. Ἡ προοπτικὴ τῆς περαιτέρω ἐξελιξέως τοῦ τουριστικοῦ συναλλάγματος εἶναι εὐόλιμος. Οἱ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ἠνύνησαν κατὰ τὴν τελευταίαν περίδον τὴν ἀνιούσαν ἀπόδοσιν εἰς εἰσπράξεις, φαίνεται ὅτι θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ἐπενεργοῦν εὐμενῶς καὶ εἰς τὸ μέλλον. Ἡ αὐξήσις τῶν εἰσοδημάτων, ἡ ἐπιθυμία γνωριμίας τῶν ξένων χωρῶν καὶ στενοτέρας ἐπικοινωνίας μεταξύ τῶν διαφόρων λαῶν θὰ ἀποτελοῦν τὰ κίνητρα τῆς αὐξούσης ὁλονέν ἐξόδου τῶν ἀτόμων ἐκ τῆς χώρας, ὅπου κατοικοῦν, πρὸς ἐπίσκεψιν ξένων χωρῶν.

Ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς, αἱ προγραμματιζόμεναι ἐπενδύσεις εἰς τουριστικά ἔργα¹, ἡ συστηματικὴ συγκοινωνιακὴ σύνδεσις μὲ τὴν Δύσιν, ἡ καλλιτέρα ὀργάνωσις, ἡ ἀνάπτυξις τουριστικῆς συνειδήσεως καὶ ἀποδοτικότερα διαφήμισις θὰ ἔχουν προδήλως εὐμενῆ ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς τουριστικῆς κινήσεως πρὸς τὴν Ἑλλάδα μὲ συνέπειαν τὴν πραγματοποιήσιν ἠϋξημένων συναλλαγματικῶν ἐσόδων. Οἱ ἀριμόδιοι εὐλόγως προβλέπουν διὰ τὸ προσεχές μέλλον πολλαπλάσιον ἀριθμὸν ἐπισκεπτῶν καὶ πολλαπλασίας εἰσπράξεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι λίαν πιθανὰ νὰ φέρουν τὸ ἐκ τοῦ τουρισμοῦ συναλλαγματικόν ἔσοδον πρῶτον εἰς τὴν σειρὰν τῶν κονδυλίων τοῦ ἐνεργητικοῦ σκέλους τοῦ ἰσοζυγίου ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν. Κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην, τὸ τουριστικόν συνάλλαγμα προώρῳσται νὰ προπορευθῇ τὸσον τῶν ἄλλων ἀδήλων πόρων, δηλαδὴ τοῦ μεταναστευτικοῦ καὶ τοῦ ναυτιλιακοῦ συναλλάγματος, ὅσον καὶ τῶν κυρίων ἐξαγωγίμων προϊόντων τῆς χώρας καὶ δὴ τοῦ καπνοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον παράγοντα τοῦ ἐνεργητικοῦ τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου.

12. Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας κυρίας πηγὰς συναλλαγματικῶν εἰσπράξεων, τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν μετανάστευσιν, ὁ τουρισμὸς ἐμφανίζει πλεόν αισιόδοξον προοπτικὴν ἐξ ἀπόψεως συμβολῆς εἰς τὸ ἐνεργητικόν τοῦ ἰσοζυγίου ἀδήλων κονδυλίων, καθόσον αἱ μὲν δυνατότητες διευρύνσεως εἶναι μεγάλαι, οἱ δὲ κίνδυνοι περιστολῆς σχετικῶς περιορισμένοι. Ἡ ἐνίσχυσις τοῦ τουριστικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς χώρας, ἡ ὀργανικὴ σύνδεσις τῆς μὲ γειτονικάς τουριστικὰς περιοχάς, ὥστε νὰ συνεχίζωνται τὰ ταξίδια τῶν περιηγητῶν μέχρι καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀξιοποίησις τῶν τουριστικῶν ἐλξων τῆς χώρας καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα, ὅποτε πολλοὶ ἄλλοι χῶροι δὲν προσφέρονται εἰς τὸν τουρισμὸν, εἶναι εὐκόλον ν' αὐξήσουν λίαν αισθητῶς τὰ ἐκ τοῦ τουρι-

1. Τὸ προσωρινὸν βετές πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας (1959-1963) προβλέπει δημοσίας τουριστικὰς ἐπενδύσεις ὕψους 1500 ἑκατ. δρχ., παραλλήλως πρὸς τὰς διὰ διαφόρων μέσων ὑποκινουμένης ἰδιωτικὰς ἐπενδύσεις εἰς ξενοδογεῖα κλπ.

σμοῦ συναλλαγματικὰ ἔσοδα, γεγονός τὸ ὁποῖον δὲν ἀναμένεται μὲ ἴσῃ πιθανότητα ἐκ τῆς μεταναστεύσεως καὶ τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας.

Τὸ μεταναστευτικὸν συνάλλαγμα ἐνδέχεται μάλιστα νὰ παραμῆνῃ στάσιμον ἢ καὶ νὰ μειωθῇ λόγῳ πιθανῆς ἐλαττώσεως τῆς μεταναστευτικῆς κινήσεως καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν μεταναστῶν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὰς ξένας χώρας. Τὸ ναυτιλιακὸν συνάλλαγμα δὲν φαίνεται ἐπίσης νὰ ἔχῃ μεγάλη περιθώρια διευρύνσεως λόγῳ πιθανῆς μεταβολῆς τῆς στάσεως τῶσόν των χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουν τὰ μεταφερόμενα ἐμπορεύματα καὶ υἰοθετήσεως τοῦ συστήματος προστασίας τῆς ἐθνικῆς σημαίας, ὅσον καὶ τῶν χωρῶν, τῶν ὁποίων τὴν σημαίαν φέρουν τὰ ἐλληνικῆς ἰδιοκτησίας πλοῖα (ἐπιβολὴ π.χ. ὑποχρέωσης προσλήψεως ναυτεργατῶν ἰδικῆς των ὑπηκοότητος). Συχνά, ἐξ ἄλλου, διαπιστοῦνται ναυτιλιακαὶ ὑφέσεις — συχνότερον ἢ αἱ γενιγώτεραι οἰκονομικαὶ ὑφέσεις, αἱ ὁποῖαι θίγουν καὶ τὸν τουρισμὸν — ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ ναυτιλιακοῦ συναλλάγματος.

Ἐνῷ ὅμως ὑπάρχουν τοιαῦτα δυσμενεῖς πιθανότητες διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μεταναστευτικοῦ καὶ τοῦ ναυτιλιακοῦ συναλλάγματος, εἶναι δυνατόν νὰ ἀξιοποιηθῶν τουριστικῶς ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ εἰσρέοντος συναλλάγματος τῶσόν οἱ Ἕλληνες μετανάσται ὅσον καὶ τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα. Ἄλλωστε καὶ σήμερον ἀρκετὸν τμῆμα τοῦ τουριστικοῦ συναλλάγματος προέρχεται ἀπὸ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὴν χώραν ὁμογενεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ μὲ ἐλληνικὰ πλοῖα.

13. Τὰ συναλλαγματικὰ ἔσοδα ἐκ τοῦ τουρισμοῦ εἶναι δυνατόν νὰ διευρυνθῶν ὄχι μόνον διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκεπτῶν ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων μέσων, ὡς τὰ ἀκόλουθα :

α) ἡ παράτασις τοῦ χρόνου παραμονῆς εἰς Ἑλλάδα τῶν τουριστῶν διὰ τῆς ὀργανώσεως διαδοχικῶν ἐσωτερικῶν ταξιδίων, τῆς δημιουργίας εἰδικῶν ἔλξεων (π.χ. θεατρικῶν παραστάσεων, ἄλλων καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, μαθημάτων ἐπιμορφώσεως), τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν ἰαματικῶν πηγῶν τῆς χώρας κλπ.,

β) ἡ τουριστικὴ ἐκμετάλλευσις τῶν προϊόντων τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης. Πρόσφορος ὀργανώσις τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν βιοτεχνημάτων ἐγχωρίου παραγωγῆς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποφέρῃ πολλὰ ἔσοδα εἰς συνάλλαγμα,

γ) ἡ κατάλληλος διοχέτευσις πρὸς τοὺς ξένους ἐπισκέπτας προϊόντων ἐγχωρίου παραγωγῆς, εἰς τρόπον ὥστε, πλὴν τῆς ἐλαττώσεως τῆς συναλλαγματικῆς δαπάνης δι' εἰσαγωγὴν εἰδῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, νὰ καλλιεργῆται ὁ ἐθισμὸς τῆς καταναλώσεως τῶν εἰδῶν τούτων καὶ εἰς τοὺς τόπους τῆς μονίμου διαμονῆς τῶν ἐπισκεπτῶν, προωθουμένης ἀντιστοίχως τῆς ἐξαγωγῆς ἐλληνικῶν προϊόντων.

14. Ἡ αἰσιόδοξος προοπτικὴ ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐκ τοῦ τουρισμοῦ συναλλαγματικῶν ἐσόδων δὲν πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀπο-

φιν ότι τὸ οἰκονομικὸν μέλλον τῆς χώρας δύναται νὰ στηριχθῇ εἰς τὴν «βιομηχανίαν τῶν ξένων». Ἀκόμη καὶ ἡ πλέον τουριστικὴ περιοχὴ δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ βασίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν τουρισμὸν. Ὁ τομεὺς οὗτος μόνον ὡς συμπληρωματικὴ πηγὴ εἰσοδήματος πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται. Τὸ θεμελίον τῆς οἰκονομικῆς ὑποστάσεως δεόν, ὡς ὁσοῦν, νὰ ἀποτελῇ ἡ ὑπὸ στενὴν ἔννοιαν παραγωγὴ. Οἱ κλάδοι τῆς πρωτογενοῦς καὶ τῆς δευτερογενοῦς παραγωγῆς πρέπει νὰ βαστάζουσι σταθερῶς καὶ νὰ τροφοδοτοῦν τὴν κατανάλωσιν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως (δι' ἀνταλλαγῶν μὲ τὸ ἐξωτερικόν). Αἱ ἐκ τοῦ τουρισμοῦ συναλλαγματικαὶ εἰσπράξεις μόνον τὸ ἐνδεχόμενον ἔλλειμμα τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου προορίζονται νὰ καλύπτουσι ἢ τὸ πολὺ νὰ συντελοῦν εἰς τὴν διεύρυσιν τῆς κατανάλωσως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἐξωτερικῆς προελεύσεως.

Ἄλλωστε, ὁ τουρισμὸς, ἱκανοποιῶν ἀνάγκας ἀνέσεως καὶ ὑψιστάμενος εὐκόλως τοὺς δυσμενεῖς ἀντικτύπους τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, εἶναι συνυφασμένος μὲ ἀβεβαιότητα, εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ οἰκονομία μιᾶς χώρας.

Κατὰ συνέπειαν, ἡ παροῦσα συμβολὴ τοῦ τουρισμοῦ εἰς τὴν ἐξισορρόπησην τοῦ ἰσοζυγίου ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν καὶ αἱ ἐτι εὐρύτεραι δυνατότητες αὐτοῦ εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ ἔχουσι ἀνασχετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν προγραμμάτων ἀναδιαρθρώσεως τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, ἢ ὅποια κυρίως θὰ ὀδηγήσῃ εἰς αὔξησιν τῶν εἰσοδημάτων καὶ εἰς τὴν ἀνοδὸν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου, κατ' ἀντανάκλασιν δὲ θὰ ἔχῃ εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦ τουρισμοῦ.

15. Συγκρίνοντες τὰ ἐκ τοῦ τουρισμοῦ συναλλαγματικὰ ἔσοδα τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἐκεῖνα ἄλλων χωρῶν τῆς Εὐρώπης καὶ διὰ τῶν χωρῶν-μελῶν τοῦ Ὄργανισμοῦ Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Συνεργασίας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ Χώρα μας, ὁμοῦ μετὰ τῆς Πορτογαλλίας καὶ Τουρίας, εὐρίσκεται εἰς τὴν τελευταίαν σειρὰν, ἐξ ἀπόψεως ἀπολύτου μεγέθους τουριστικοῦ συναλλάγματος. Ὑπολείπεται ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν, ἴσου ἢ καὶ μικροτέρου πληθυσμοῦ, ὡς τῆς Αὐστρίας, τῆς Δανίας, τῆς Νορβηγίας καὶ τῆς Σουηδίας καὶ πρὸ παντὸς τῆς Ἑλβετίας. Τὸ κατὰ κάτοικον ἀντιστοιχοῦν — κατὰ τὸ ἔτος 1956 — ποσὸν συναλλάγματος, ἐνῶ διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι \$ 4, διὰ τὴν Σουηδίαν εἶναι 10,6 διὰ τὴν Νορβηγίαν 10,7, διὰ τὴν Δανίαν 12,9, διὰ τὴν Αὐστρίαν 16,8 καὶ διὰ τὴν Ἑλβετίαν 44,9 δολλάρια, ἥτοι κατὰ 11 φoρὰς μεγαλύτερον τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα γίνεται σύγκρισις τοῦ ἀριθμοῦ τουριστῶν, ἐπισκεφθέντων κατὰ τὸ 1957, ἐξ Εὐρωπαϊκῆς χώρας — μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλάς — καὶ τοῦ παρ' αὐτῶν διαπανθόντος συναλλάγματος¹.

1. Ἰδὲ Ο. Ε. C. O., Le Tourisme en Europe, Paris 1958.

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ ΚΑΙ ΙΣΟΖΥΓΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΩΝ

Χώρα	Ἀριθμὸς τουριστῶν εἰς χιλιάδας	Ἔσοδα εἰς ἐκατ. δολλ.	Δαπάναι κατὰ ἐπισκέπτην
Ἑλλάς	250,6	41,5	165,3
Αὐστρία	3.142,6	146,0	46,5
Ἑλβετία	4.146,2	232,5	56,1
Ἰταλία	7.900,0	381,0	48,2
Γερμανία	4.609,5	443,8	96,3
Γαλλία	4.310,0	489,0	113,5

Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ πίνακος τούτου, ἡ τουριστικὴ κίνησις πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀσημαντὸς συγκρινομένη πρὸς ἄλλας χώρας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεφθέντων τὴν χώραν μας ξένων κατὰ τὸ 1957 ὑπολείπεται τοῦ 8% τῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Αὐστρίαν καὶ τοῦ 3% τῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Ἰταλίαν. Εὐτυχῶς δὲν εἶναι ἀνάλογος ἡ ἀπόστασις εἰς τὰ συναλλαγματικὰ ἔσοδα, λόγω τῆς αἰσθητῶς ὑψηλοτέρας κατὰ ἐπισκέπτην δαπάνης εἰς τὴν Ἑλλάδα, (γεγονὸς ὀφειλόμενον ἰδίᾳ εἰς τὴν μεγαλυτέραν διάρκειαν παραμονῆς), μὲ συνέπειαν τὴν ἀπόκτησιν συναλλάγματος κατὰ τὸ 1957 ἴσου πρὸς τὸ 29% τοῦ τῆς Αὐστρίας καὶ πρὸς τὸ 11% τοῦ τῆς Ἰταλίας. Ἡ ὑψηλότερα κατὰ ἐπισκέπτην δαπάνη ἐν Ἑλλάδι ὀφείλεται βασικῶς εἰς τὴν παράτασιν τῆς διαμονῆς τῶν ξένων εἰς τὴν Χώραν μας, ἕνεκα εὐθηνότερου κόστους ζωῆς (ἐλαστικότης ζητήσεως) καὶ γεωγραφικῆς θέσεως (λόγω τοῦ ἀπομεμακρυσμένου—μᾶλλον προορισμὸς παρὰ διάβασις). Ἐν μέρει ὅμως εἰς τοῦτο συνέτελεσε καὶ ἡ κατάταξις μέχρι τοῦ 1958 εἰς τὰ τουριστικὰ ἔσοδα καὶ ποσῶν ἀναγομένων εἰς τὴν μεταφορὰν κεφαλαίων (π.χ. ἐξ Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς καὶ ἐξ Αἰγύπτου). Ἡ γενομένη ἐκκαθάρισις ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν πτώσιν τοῦ κατὰ ἐπισκέπτην συναλλαγματικοῦ ἐσόδου (142,5 κατὰ τὸ 1958 ἔναντι 165,3 κατὰ τὸ 1957).

16. Ἡ συμβολὴ τοῦ τουριστικοῦ συναλλάγματος εἰς τὸ ἐνεργητικὸν σκέλος τοῦ ἰσοζυγίου ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν τῆς Ἑλλάδος καταλαμβάνει ποσοστὸν ὑψηλόν, περίπου 9%, ὑπολειπόμενον μόνον τῶν ἀντιστοιχούντων ποσοστῶν τῆς Ἰρλανδίας, τῆς Ἑλβετίας καὶ τῆς Αὐστρίας, αἱ ὁποῖαι ἐν προκειμένῳ ἔρχονται εἰς τὴν πρώτην σειράν μεταξὺ τῶν χωρῶν—μελῶν τοῦ Ο.Ε.Ο.Σ. Τὸ ποσοστὸν ὅμως τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὑψηλόν, ὅχι διότι τὰ ἐκ τοῦ τουρισμοῦ συναλλαγματικὰ ἔσοδα εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀξιόλογα, ἀλλὰ διότι τὸ σύνολον τοῦ ἐνεργητικοῦ τῶν τρεχουσῶν συναλλαγῶν (ἐξαγωγὰ καὶ ἄδηλοι πόροι) εἶναι λίαν χαμηλοῦ ὕψους. Οὕτω, κατὰ τὸ 1957 τὸ συνολικὸν μέγεθος αὐτοῦ διὰ μὲν τὴν Ἑλλάδα ἦτο 458,5 ἐκατ. δολλ., διὰ τὴν Ἰρλανδίαν 597 ἐκατ., διὰ τὴν Αὐστρίαν 1.276 ἐκατ. καὶ διὰ τὴν Ἑλβετίαν 2.390 ἐκατ., τὰ δὲ ἀντίστοιχα τουριστικὰ ἔσοδα ἀνήρχοντο εἰς 41,5 ἐκατ. δολλ., 91 ἐκατ. δολλ., 146 ἐκατ. δολ. καὶ 232 ἐκατ. δολλάρια. Καίτοι τὰ ἀπόλυτα μεγέθη τῶν τουριστικῶν

ἔσόδων τῶν χωρῶν τούτων ἀφίστανται μεγάλως ἀλλήλων, καταλαμβάνουν ἀναλογίως ἐπὶ τοῦ συνόλου προσεγγιζούσας μεταξύ των (9-15 %) λόγῳ τοῦ ἀντιστοίχου ἐντόνου διαφορισμοῦ τῶν συνολικῶν ποσῶν τοῦ ἐνεργητικοῦ τῶν ἰσοζυγίων ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν τῶν ὑπ' ὄψιν τριῶν χωρῶν.

Τὰ εἰσέτι — παρὰ τὴν σημειωθεῖσαν πρόοδον — χαμηλὰ συναλλαγματικὰ ἐκ τοῦ τουρισμοῦ ἔσοδα τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας χώρας, ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἄποψιν περὶ τῶν εὐρέων περιθωρίων, τὰ ὅποια ἔχει ὁ τουρισμὸς διὰ τὴν αὐξήσῃ τὴν συμβολὴν του εἰς τὸ συναλλαγματικὸν ἰσοζύγιον τῆς χώρας.

Ἰούνιος 1959

DAS PROBLEM DER SOZIALEN LEITBILDER UNTER DEN BEDINGUNGEN DER ENTWICKELTEN INDUSTRIEGESELLSCHAFT*

Von Prof. Dr. JOHANNES CHR. PAPAŁEKAS

Münster — Dortmund

Die Fachsoziologen in den entwickelten Industrieländern sind sich darüber einig, dass das industrielle System im Laufe seiner Entwicklung, insbesondere in den letzten Jahrzehnten, Wandlungen erfahren habe und noch zunehmend erfahre, die die gesellschaftliche Struktur immer gravierender und tiefgreifender verändern. Die vor allem in den Vereinigten Staaten und in Westeuropa durchgeführten wissenschaftlichen Untersuchungen lassen die gewandelten Wirkungszusammenhänge und das verlagerte Leistungsgefüge der Gegenwartsgesellschaft gegenüber den sozialen Verhältnissen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts deutlich hervortreten. Aus den zahlreichen diesbezüglichen Einsichten und Befunden wird die Erkenntnis abgeleitet, dass die Dynamik und Entwicklungsfähigkeit des industriellen Systems die Periode des dialektisch geladenen Klassenkampfes und der intensiven klassenkämpferischen Bewegungen überwindet und hinter sich lässt. Neue Formen der gesellschaftlichen Gestaltung brechen sich Bahn und durchdringen das industrielle Dasein. So spricht man von der anbrechenden «tertiären Zivilisation» (Jean Fourastié) oder der «nivellierten Mittelstandsgesellschaft» (Helmut Schelsky) oder zumindest von der «Milderung und Regelung des Klassenkonfliktes» (Ralf Dahrendorf). Wenn auch solche Thesen leicht missverständlich wirken, so können sie doch als eine Art von Präliminarien gewertet werden, die «Wandlungen im Baugesetz der industriellen Gesellschaft» an-

* Geringfügig geänderte Fassung eines Vortrages, den der Verfasser auf der XII. Tagung des «Bundes» in Wuppertal am 18. Oktober 1958 gehalten hat. Inzwischen erschien eine umfassendere Behandlung des Themas in «Jahrbuch für Sozialwissenschaft», Band 4) 10 (1959).

kündigen sollen. (Vgl. meinen gleichnamigen Aufsatz in: Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1959, Band 115/1, S. 13 ff.).

Der Versuch, die strukturellen Veränderungen des industriellen Systems zu erfassen und in historisch und funktional gesättigte Begriffe umzusetzen, bereitet keine geringen Schwierigkeiten. Neben den marxistischen Denkschemata, die bewusst oder unbewusst, gewollt oder ungewollt sich in die Deutungsversuche einnisten, bildet nicht zuletzt die allgemeine Krisis des Begriffsinstrumentariums der Moderne einen wichtigen Grund für die vielfach mangelhafte Effizienz des Erkenntniswillens und für das Unbehagen an der begrifflichen Terminologie und der schwindenden begrifflichen Treffsicherheit. Dieser unbefriedigende Umstand gebietet, Ausschau zu halten nach Mitteln und Wegen, mit deren Hilfe es gelingen könnte, die komplexe Problematik der modernen Gesellschaft erfolgreich aufzurollen. Die formalsoziologischen Deutungsversuche der gegenwärtigen gesellschaftlichen Wirklichkeit, mit den ihnen eigenen Begriffsrelativierungen, scheinen uns nicht geeignet zu sein, zum gewünschten Ziele zu führen. Sie werden der Dynamik des modernen gesellschaftlichen Lebens nicht gerecht und leisten der Verdeckung der sich abzeichnenden neuen Strukturen und Trends Vorschub. Auf die Erhellung und Entzifferung der Strukturen kommt es aber an; diese gilt es, in den Griff zu bekommen. Dies kann nur dadurch geschehen, dass man einerseits die Begriffe systematisch ihrer historischen und funktionalen Verortung zuführt und andererseits eine Art «Physiognomisierung» der Wissensbereiche mittels Freisetzung der in der Wirklichkeit auftretenden und wirkenden «Bilder» einleitet. Es gibt bereits bedeutende Ansätze in diesen Richtungen: einerseits hat die logische Grundlegung des Systems der Soziologie in Hans Freyers «Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft» durch seine historisch und funktional gesicherte Begriffsbildung entscheidende Strukturkenntnisse geliefert; auf der anderen Seite vermochte Carl Gustav Jungs «Archetypen» — Forschung Bilder von erhellender Intensität aufzuzeigen. Unlängst hat Armin Mohler seine «Konservative Revolution» nach Leitbildern gegliedert und hierbei wesentliche Einblicke in den Aufbau dieser Geistesrichtung erzielt. Diese und andere Beispiele ermuntern uns, die Struktur der entwickelten Industriegesellschaft von der Perspektive der sie beherrschenden Leitbilder bzw. Dimensionen von Leitbildern her zu untersuchen. An dieser Stelle kann es sich allerdings nur um einen Versuch handeln, bei dem lediglich Bemerkungen zur weiteren Anregung der Diskussion gemacht werden sollen.

I

Die Versuche, unsere gesellschaftliche Wirklichkeit durch die Sichtbarmachung von in ihr gültigen und wirksamen Leitbildern zu erhellen, sind in der modernen Soziologie wenig verbreitet. Allerdings stellt die «neue Wissenschaft» Vilfredo Pareto's mit ihrer radikalen Abkehr vom Begriffsinstrumentarium der Moderne einen entscheidenden Schritt dar, der aber noch keineswegs wissenschaftlich voll ausgewertet worden ist. Pareto, der auf die Grundtriebe zurückgriff und in diesen selbst und in ihrem Verhältnis zueinander das Gesetz des Tums suchte, hat wesentliche Einblicke in die ideologisch überdeckten Impulse des sozialen Handelns erzielt. Mit der wissenschaftlichen und kategorialen Trennung der Derivationen (als der abgeleiteten Scheinbegründungen für das jeweilige soziale Handeln) von den Residuen (als der Kernpositionen allen gesellschaftlichen Handelns) konnten die wirkenden bildhaften Impulse von der ideologischen Überdeckung und Umklammerung freigelegt und sichtbar gemacht werden; die derivativen Scheinbegründungen konnten in ihrer gesellschaftlichen Bedeutung und Wichtigkeit sinnvoll verortet werden. Es dürfen jedoch die Schwierigkeiten nicht übersehen werden, die sich aus der Komplexität der residual-derivativen Interdependenz ergeben und insbesondere mit den jeweils historisch initiierten und durchgeführten Residualkonstellationen zusammenhängen. Die Gestaltannahmen der Gesellschaft können nicht allein von ihrer naturalen Ursprünglichkeit her, sondern müssen aus ihren historisch gewordenen strukturellen Konstellationen mit ihren kulturellen, gesamtgesellschaftlichen Umkleidungen, Stilisierungen und Schwerpunktverteilungen begriffen werden, die auch über Sinn und Wirkung gesellschaftlicher Intentionen und Aktionen entscheiden.

Von diesen Vorüberlegungen und wissenschaftlichen Ergebnissen her erweist es sich als notwendig, das soziale Leitbild als ein das gesellschaftliche Handeln und Verhalten ausrichtendes Etwas von anderen Bildern begrifflich abzugrenzen und kategorial zu unterscheiden. Als soziales Leitbild wollen wir demnach diejenige Orientierung verstehen, die effizient wird und wirklich ist. Es hat sowohl den Sinn als auch die Wirkung, das Handeln und Verhalten des gesellschaftlichen Menschen zu orientieren und ihn in seinen Intentionen zu leiten und zu lenken. Das Leitbild ist demnach kein Traumbild, das in unerreichbarer Ferne läge. Trotzdem können Traumbilder von gestern Leitbilder von heute sein und umgekehrt. Wesentlicher als das Verhältnis zum Traumbild ist der Konnex des Leitbildes mit der Kate-

gorie des Urbildes und des Wunschbildes. Das Urbild — vergleichbar mit den Residuen Pareto's — ist als solches unbewusst und unreflektiert wirksam; es wirkt nicht in seiner Ursprünglichkeit, sondern in der Transmission, in seiner Vergegenständlichung. Diese findet ihren Niederschlag in dem Leitbild, das realisierbare und objektivierbare Intentionalität impliziert. Das Wunschbild ist auch intentional bestimmt. Es verkörpert eine intensive intentionale Gespanntheit, die jedoch als solche nicht bis zur Effizienz, bis zur Verwirklichung reicht. Sie treibt sicherlich zur Verwirklichung an, erreicht aber nicht deren Bereich, da es auf Voraussetzungen beruht, die der konkreten gesellschaftlichen Situation nicht adäquat sind. Diese Klärung ist notwendig, wenn man mit Hilfe von Leitbildern gesellschaftliche Konstellationen und Strukturen aufschliessen und erschliessen will, zumal vielfach die Neigung besteht, Leitbild mit Wunschbild oder gar Traumbild und traumbildhafter Vorstellung gleichzusetzen. Dadurch wird das Leitbild in den Bereich des Unerfüllbaren transponiert und damit seiner spezifischen gesellschaftlichen Aufgabe und Bestimmung beraubt.

Die Neigung, Wunschbild und Leitbild gleichzusetzen und synonym zu gebrauchen, hängt auch mit der strukturellen Beschaffenheit der modernen gesellschaftlichen Wirklichkeit zusammen. Auf der Suche nach eigentlichen Leitbildern, d.h. nach «geschlossenen» Leitbildern, wie sie in der vorrationalen (z.B. ständischen) Gesellschaft gültig und wirksam waren, stösst man auf unüberbrückbare Hindernisse, die sich aus dem gültigen Baugesetz der modernen Gesellschaft ergeben. So gewährleistete der gliedhafte Aufbau der mittelalterlichen Gesellschaft mit der ihm eigenen eindeutigen Verteilung der sozialen «Chancen», die damit verbundene Existenz von sozialen Gebilden mit verschiedenen Rechten und Pflichten, einen Herrschaftsbau, der — auf einem allgemein anerkannten Wertsystem basierend — der «ständischen Sonderschätzung» (Max Weber) Gültigkeit verlieh und diese in Anspruch nahm. Die «Geschlossenheit» der sozialen Gebilde mit der meist damit verbundenen «monopolistischen Appropriation von Herrngewalten und Erwerbchancen» (Max Weber) erwirkte «geschlossene», in sich gefügte Leitbilder, bei denen sich Allgemeines (Wertsystem) mit Besonderem (Sonderschätzung) verschmolz. Die in der modernen Gesellschaft durchgesetzte freie Verfügung über die eigene Erwerbsfähigkeit, die Entlassung des Einzelnen aus dem «geschlossenen» Wertsystem und dem «geschlossenen» Verband schafft eine «Offenheit», bei der allgemeiner und besonderer Horizont sich durch die dynamisch sich wandelnde Gesellschaftslage ergeben. «Geschlossene»

Leitbilder müssen so notwendig ausbleiben. Die Folge davon ist, dass man Wunschbilder, aber auch veraltete Leitbilder, auch zu Leitbildern der modernen Welt erklärt, oder dass man nur das Fehlen gültiger Leitbilder konstatiert. Beides ist ebenso verständlich wie unbefriedigend. Es geht von der Vorstellung aus, dass mit einer vorhandenen Intention auch ein gültiges Leitbild vorliege, oder das Fehlen von historisch gewordenen «geschlossenen» Leitbildern in unserer Gegenwart das Fehlen von leitbildhaft begründetem Handeln mit sich bringen müsse. Aus diesem Grund ist es erforderlich, kurz auf die Leitbilder schaffenden Faktoren hinzuweisen, die — da in ihrem Gefüge historisch veränderbar und wandelbar — Struktur und Gestalt, aber auch Charakter und Sinngehalt der Leitbilder bestimmen.

Hierbei müssen vor allem zwei prägende Faktoren genannt werden, ohne die es keine Leitbilder, aber auch keine Gesellschaft geben kann. Es handelt sich einerseits um die strukturellen Grundlagen der gesellschaftlichen Existenz, andererseits um die die Strukturen erfüllenden gesellschaftlichen Institutionen. Beide zusammen gewährleisten gesellschaftliches Leben und prägen ihrer jeweiligen Ausformung nach gemässe und adäquate Leitbilder. Die Struktur einer Gesellschaft, ihr Baugesetz, entscheidet über die Schwerpunkte, die Verortung, die Gültigkeit der sozialen Dimensionen und der aus diesen sich ergebenden gesellschaftlichen Trends; sie gewährleistet gesellschaftliches Leben, indem sie die sozialen Gebilde spezifisch prägt und die Form deren Interdependenz bestimmt. Die Strukturform weist darauf hin, was gesellschaftlich «in der Luft liegt»; noch mehr sie entscheidet darüber, was erstrebenswert und erreichbar ist. Zu dem strukturellen Hintergrund einer Ausrichtung kommen die gesellschaftlichen Stilgebungen und Erfüllungen hinzu, die als Stützen wirken und von den Institutionen her erfolgen. Eine Lebenshaltung, ein Beruf erhält seine Prägung von bestimmten Institutionen, d.h. im Koordinatensystem verschiedener Institutionen. Diese verleihen der Struktur Ansehen und Stabilität und gewährleisten damit ihre Existenz auf Dauer. Das Ineinandergreifen von Struktur und Institution bildet die Basis der jeweiligen gesellschaftlichen Wirklichkeit, auf der die «Leitbilder» entstehen, sich festigen und vergehen. Für den «Amerikaner» beispielsweise war die Selbständigkeit erstrebenswert, solange die Gesellschaft der Vereinigten Staaten wesentlich auf die Initiative des selbständigen Einzelnen aufbaute. Einer unlängst durchgeführten College-Befragung zufolge besteht diese Tendenz nicht mehr, da die sich wandelnde soziale Struktur der USA die grossen Organisationen begünstigt, über die

man nun den gesellschaftlichen Erfolg sucht. Der «Werkmeister», um ein anderes Beispiel anzuführen, ist im Begriffe, anderes zu werden. Die strukturellen Wandlungen im Leistungsgefüge der Industrie, die seine Funktion von mehreren Seiten beschneiden, lassen auch sein Ansehen zurückgehen. Statt dessen erscheint die Spezialisierung mehr angesehen.

II

Die strukturelle Beschaffenheit der industriellen Gesellschaft stellt Entstehen und Existenz von Leitbildern auf eine harte Probe. Statt der oben skizzierten «geschlossenen Leitbilder» treten jetzt blosse «Dimensionen» von Leitbildern in den Vordergrund. Diese bringen lediglich «einseitige» Orientierungen hervor, die den Einzelnen wesentlich partiell «betreffen». Die strukturellen Wandlungen des Systems und im System und die damit sich verändernden Motivreihen und Zweckbestimmungen der Institutionen verschieben ständig die Schwerpunkte des gesellschaftlichen Geschehens. Die Stellen, an denen und aus welchen heraus Zielpunkte entstehen, verlagern sich, heben sich auf oder prägen sich neu. Die Dimensionen von Leitbildern, die aus der Klassenstruktur der ersten grossen Welle der Industriegesellschaft in den Vordergrund gerückt waren, werden umgedeutet oder Neubestimmt. Die Einbettung des gesellschaftlichen Schicksals in der Klassenstruktur, die weitgehende Reduzierung der gesellschaftlichen Positionen auf reine Klassenlagen, die Beherrschung der Gesellschaft durch ein überwiegend dialektisches Interessenschema hatten spezifische geschichtliche und soziale Kontinuitäten hervorgerufen, die für die Entstehung klassenspezifischer Haltungen und Zielsetzungen entscheidend gewesen sind. Diese bauten auf den dialektisch gespaltenen sozialökonomischen Erfolgchancen auf, die in das Zentrum der gesellschaftlichen Existenz gerückt waren. Die einseitige Provenienz dieser Chancen, die auf die Einseitigkeit gesellschaftlicher Lagen zurückzuführen war, begünstigte die Herausbildung von klassenmässig getrennten und unterschiedlichen Intentionen. «Bourgeois» und «Proletär» lebten vorwiegend in ihren eigenen, von der Marktlage her bestimmten Welten, die sich gegenseitig voneinander dialektisch abschirmten. Ganz verschiedene Orientierungen und Haltungen dominierten hier, wobei auch verschiedene Dimensionen von Leitbildern zur Geltung kamen. Diese entnahmen jedoch ihre Ausrichtung von der spezifischen «Lage» der Klassengesellschaft, von der Marktlage her. Sie ergaben insofern *monoelementare* Dimensionen.

Die Wandlungsfähigkeit des industriellen Systems hat nun die gesellschaftliche Basis, die die effizienten und wirklichen Orientierungen neu begründete, wesentlich verschoben. Die Welle vom Klassenkampf weg, von der die entwickelten Industriegesellschaften erfasst sind, bewirkt die Aufhebung oder zumindest die Abwandlung der klassenkämpferischen Bewegungen, die Durchbrechung des dialektischen Interessenschismas und leitet eine intensive Verschränkung und Verflechtung von «Lagen» verschiedener Provenienz ein. Das soziale Geschehen untersteht zwar nach wie vor dem Gesetz der Wirtschaftsgesellschaft und ist insofern «einseitig» ausgerichtet, aber «die Vielzahl der organisierten Interessen und die Weite des Tätigkeitsfeldes» (Joseph H. Kaiser) bewirken die Bildung eines *polyelementaren* Gefüges. Die Marktlage ist nicht mehr allein oder primär massgebend; soziales Prestige, berufliches Ansehen, ausserberufliche Faktoren, privater Lebensbereich, aber auch nicht nur ökonomisch bestimmte Machtchancen und soziale Rollen gewinnen zunehmend an Wichtigkeit und Bedeutung. Die Organisation dieser sich Geltung verschaffenden Bereiche sozialer Wirksamkeit, insbesondere aber deren Ineinandergreifen und deren vielfachen Überschneidungen führen zur «Verallgemeinerung» der Vielfältigkeit der sozialen Standorte und damit zur weitgehenden Generalisierung der leitbildhaften Vorstellungen. Auch die gesteigerte soziale Mobilität trägt dazu bei, den innerhalb des verbandsmässig formierten Sozialvolkes — des neuen tragenden gesellschaftlichen Gebildes, das wesentlich Nicht-Klasse ist — effizient werdenden Orientierungen des sozialen Handelns, den schichtenspezifischen Charakter zu nehmen.

Es erhebt sich nun die Frage nach Wesen und Gehalt des in der entwickelten Industriegesellschaft gültigen «Leitbildes», besser, nach den unter den gegenwärtigen gesellschaftlichen Bedingungen zum Tragen kommenden Dimensionen leitbildhaften Charakters und der darin zum Zuge kommenden Trends. Denn die Existenz «geschlossener» Leitbilder, wie sie in der vorrationalen Gesellschaft Gültigkeit besaßen, wurde durch den Sieg der industriellen Gesellschaft in Frage gestellt und weitgehend aufgehoben. Solche Leitbilder — wie etwa den mittelalterlichen Handwerkerspiegel — weist die moderne Gesellschaft nicht auf und kann sie nicht aufweisen. Die Dynamik und Wandelbarkeit des industriellen Systems lassen die Entstehung «geschlossener» Leitbilder nicht zu, da die ständige Verschiebung und Neubestimmung der Interessenlagen auch eine Verlagerung der gesellschaftlichen Ausrichtung des Einzelnen mit sich bringt. Dieser ständige Prozess, der

5 *Τμητικός τόμος Δημ. Ε. Καλιτσονάκη*
Festschrift Dem. E. Kalitsunaki

dem industriellen System eigen ist, wird gesteigert in den entwickelten Industriegesellschaften, die eine breite Plattform für sukzessive soziale Übergänge liefern. Das Sozialvolk als tragende gesellschaftliche Formation der modernen Arbeitswelt ist von einer Reihe von Dimensionen leitbildhaften Charakters durchdrungen, die sich aus seinen vielfältigen sozialen «Betroffenheiten» ergeben. Von zunehmender Wichtigkeit ist hierbei die ständig wachsende Freizeit, die neuen sozialen Raum eigener Beschaffenheit erschliesst. Die arbeitsfreie Zeit bildet ein wesentliches Korrelat der Arbeitswelt, die ihren dominierenden Charakter einbusst. Neue Verschränkungen bahnen sich an, die weitere Dimensionen von Leitbildern in den Vordergrund treten lassen.

Unter diesen Umständen lohnt es sich, eine — wenn auch nur vorläufige — Fixierung von leitbildhaften Dimensionen zu versuchen, die sich unter den Bedingungen der entwickelten Industriegesellschaft Geltung verschaffen. Gleichzeitig sollen auch solche Dimensionen, die unter den neuen Umständen «verkümmert» erscheinen oder einen Sinnwandel erfahren, miterwähnt werden. Die Fixierung soll also dazu beitragen, das Ethos der modernen Gesellschaft mittels Interpretation des in dieser gültigen Gefüges von Leitbild - Dimensionen zu erschliessen. Von primärer Relevanz erscheinen folgende Dimensionen :

1) Der Arbeitsinhalt stellt eine hervorragende Dimension dar, der unter den Bedingungen der Wirtschaftsgesellschaft grosse Bedeutung zukommt. In der Gegenwart ist hierbei entscheidend die *Ausbaufähigkeit* einer Position, während die Arbeit als solche meist zurücktritt. Heute kommt es vor allem darauf an, «weiterzukommen». Dazu braucht man eine solide Ausbildungsbasis, die Beweglichkeit in der Berufswahl und sozialen Aufstieg gewährleistet. In diesem Sinne ist auch der sonst so problematische Begriff der «Aufstiegsgesellschaft» zu verstehen. Das starke Bedürfnis nach «Weiterkommen» bekommt leitbildhaften Charakter, wobei dies durch die Aufstiegskontinuitäten der gesellschaftlichen Funktionen der Gegenwart gefördert wird. Der Grenzfall dieses Strebens ist die blosser *Erliebigung* einer Arbeit, gleichgültig ob diese interessant ist oder nicht. Die oft zu beobachtende Jagd nach Positionen ist nicht selten mit diesem Grenzfall verknüpft.

2) Unter diesen Umständen erscheint der *Verantwortungsgehalt* einer Position in einem besonderen Licht. Das entwickelte industrielle System nimmt dem Menschen viele Entsscheidungen ab, die es gleichzeitig versachlicht. Dieser Umstand bringt die Gefahr

einer Verkümmernng der Verantwortungsfreudigkeit mit sich. Man überlässt gerne die Entscheidungen dem «Apparat». Auf der anderen Seite bilden sich jedoch neue Verantwortungen heraus, die in den «Vorraum» der «produzierenden» Tätigkeiten rücken und unter den Bedingungen der Automation besondere Bedeutung erhalten.

3) Die Macht über Menschen ist trotz der Propagierung der «Verwaltung von Sachen» sehr wesentlich auch und gerade im entwickelten Industriesystem. Die Begünstigung weit ausgedehnter Rangordnungen mit kleinen Übergängen durch das entwickelte Industriesystem leistet dem Wunsch nach sozialer Geltung Vorschub. Untergebene zu haben ist wichtig, aber auch als Untergebener trachtet man nach differenzierten, d.h. nach auf die eigene Person zugeschnittenen Positionen. Die in der entwickelten Industriegesellschaft zu bewältigenden vielfältigen Aufgaben lassen diese Intention weitgehend effizient werden.

4) Die Einkommenshöhe spielt im industriellen System eine primäre Rolle. In den entwickelten Industrieländern besteht nicht nur die Tendenz, sondern auch die Möglichkeit, die «Grundlast» möglichst gering zu halten und die «freie Spitze» zu maximieren; denn in der freien Spitze wird der Anspruch auf Verfügbarkeit erlebt. Eine grössere Einkommenshöhe ermöglicht einen Lebensstandard, der darin besteht, dass man möglichst «liquide» ist für freibleibende Zwecke.

5) Auch das Streben nach Sicherheit oder Krisenfestigkeit ist sehr lebendig. Diese Dimension wird gespeist von der Existenzsorge des arbeitenden Menschen in der ersten Phase des industriellen Systems. Sie ist in abgewandelter Form noch heute wirksam, was sich in dem nicht unproblematischen Gebäude der Sozialleistungen zeigt. Im Prinzip ist das heutige Bedürfnis nach Sicherheit als Einspruch eines Urbildes gegen Auswüchse der Klassengesellschaft zu verstehen.

6) Die soziale Einschätzung des Berufs im engeren Kreis gewinnt an Bedeutung. In der modernen Gesellschaft, bei der das soziale Prestige eine wachsende Rolle spielt, erhält diese Dimension einen neuen Antrieb. Dieses Streben macht sich allgemein, auch innerhalb der Arbeiterschaft geltend. Nachdem man kein «Proletarier» mehr ist und sein will, ist der Nachweis der Tätigkeit massgebend für das Verhältnis zu Arbeitskollegen, aber auch zum eigenen «Verkehrskreis». Der Übergang vom Lohnempfänger zum Gehaltsempfänger, aber auch die Spezialisierung auf einem Gebiet, die die Legitimation und Quali-

fikation des «Fachmanns» verleiht, werden angestrebt und auch erreicht.

7) Auch berufs bezogene Betätigungen werden angestrebt. Es kommt vielfach darauf an, mit der Arbeit eventuell verbundene Repräsentationspflichten zu übernehmen. Zwischen Arbeitsposition und berufsbezogenen Betätigungen besteht in den höheren Arbeitsfunktionen ein sehr intensiver Konnex, der auf die Interdependenz beider Bereiche hinweist. Es gibt sogar Fälle, wo die berufsbezogenen Betätigungen den Arbeitsinhalt überschatten, wo die Repräsentation selbst zum Arbeitsinhalt wird. Die moderne Gesellschaft ist zunehmend auf solche Betätigungen angewiesen.

8) Durch die Arbeitszeitverkürzung wird die ausserberufliche Betätigung zu einer wichtigen Dimension der entwickelten Industriegesellschaft. Mit dem Aufwerfen der Frage nach Bewältigung der Freizeit, wird das Problem der aus der arbeitsfreien Zeit sich ergebenden Trends des Handelns und Verhaltens in den Vordergrund gerückt.

9) Der «innere Kreis» des sich erschliessenden und ausweitenden ausserberuflichen Bereiches kommt in der privaten Lebensgestaltung zum Ausdruck. Hier ist die Intention: «Was vom Leben haben» mächtig. Obwohl mit dieser Forderung nur eine allgemeine Devise verbunden ist, kommt hierbei das Bedürfnis nach Selbsterleben zum Ausdruck. Es wird von den Interessenten der Freizeitindustrie mächtig ausgenutzt und stark von daher gelenkt. Die Frage nach den Institutionen, die als Aussenstützen dieses Bedürfnis klaren Objektivationsformen zuführen könnten, dürfte in der Zukunft eine erhebliche Rolle spielen.

10) Auch das Bedürfnis nach Ausspannung hängt mit der Anspannung im Beruf und mit dem Drang nach privater Lebensgestaltung zusammen. So wie ein Gaul ausgespannt wird, hat auch der moderne Mensch das Bedürfnis, sich auszuspannen. Bedürfnis und Terminus weisen darauf hin, dass unter den Bedingungen der modernen Gesellschaft der Mensch sich weitgehend «eingespannt» fühlt. Indem er nun ausspannen will, bringt er den Willen zum Ausdruck, aus seiner Reduziertheit, die ihm die moderne Welt auferlegt, herauszubrechen.

11) Unter diesen Umständen erhält auch der Bildungssektor einen neuen Sinn. Der Drang nach «Bildung» ist allgemein. Hierbei ist jedoch eine eindeutige Abkehr von den traditionellen Bildungsvorstellungen und eine Wendung zu den «Interessen» festzustellen. Gebildet ist, wer «Interessen» hat bzw. interessiert erscheint. «Das

interessiert mich sehr» wird in mancherlei Zusammenhang ausgesprochen», es ist eine Etikette, die man immer vorweisen muss, wenn man zu den Gebildeten gehören will.

12) Die politische Betätigung tritt unter diesen Umständen zurück; sie wird vermieden. Das, was höchstens vorliegt, ist ein inneres politisches Engagement. Damit hängt wohl auch die «gewaltlose Lenksamkeit der Massen» (Arnold Gehlen) zusammen, die in der Gegenwart grosses Ausmass angenommen hat.

Diese Liste beansprucht nicht, vollständig zu sein. Sie könnte sicher erweitert werden, ebenso wie die Zusammenfassung mehrerer Dimensionen zu Gruppen möglich wäre. Trotzdem glauben wir, dass die angeführten Dimensionen und die durch sie hindurch geschehenden Trends, wesentliche Tendenzen der modernen Gesellschaft aufzeigen. Verkümmerten Dimensionen stehen solche gegenüber, die hypertroph erscheinen. Dies hängt wohl mit der Verabsolutierung der Wirtschaftsgesellschaft und ihrer Erfordernisse zusammen, die nach wie vor — wenn auch nicht mehr ausschliesslich — eine Reduzierung bzw. eine Abwandlung der Vielfalt gesellschaftlicher Impulse hervorruft. Diese sind zwar vorhanden, und erhalten durch die strukturellen Wandlungen der modernen Gesellschaft neue Nahrung, aber sie werden gleichzeitig wesentlich in sozialökonomische Chancen umgesetzt. Darüber hinaus ist es von Bedeutung, dass die in den Dimensionen sich äussernden Trends sich nicht zu einem einheitlichen und geschlossenen Leitbild verdichten. Kein Menschentypus und kein erfülltes Menschentum ergeben sich aus den leitbildhaften Vorstellungen des modernen Menschen. Der Typus des «Sowjetmenschen» oder der des «Amerikaners», der monistische Leitbilder verkörpert, verdankt seine Entstehung anderen Motiven und gesellschaftlichen Wirklichkeiten als die, welche in der entwickelten Industriegesellschaft gültig und wirksam sind. Sie werden fragwürdig in dem Augenblick, wo einseitige Kontinuitäten nicht mehr gangbar und effizient sind. Die moderne Gesellschaft begünstigt den Pluralismus der Impulse und Dimensionen von Leitbildern im modernen Menschen. Das ist eine Chance zur Überwindung monistischer Leitbilder, die immer eine Vereinseitigung und Reduzierung der gesellschaftlichen Ausrichtungsmöglichkeiten notwendig mit sich bringen. Die pluralistische Offenheit, die die entwickelte Industriegesellschaft entstehen lässt, lässt auch die Chance eines Eingehens der Traditionen in das Gehäuse der modernen Welt möglich, ja sogar wahrscheinlich erscheinen. Dies bedeutet, dass der Atem der Jahrtausende in die gesellschaftlichen

Formen der Moderne Einlass finden könnte, was mit deren Bewältigung, d.h. mit deren Sinngebung, verbunden wäre.

L I T E R A T U R

- Colin Clark, *The Conditions of the Economic Progress* (1940).
Ralf Dahrendorf, *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* (1957).
Jean Fourastié, *Le grand espoir de XXe siècle* (1949).
Hans Freyer, *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* (1930); derselbe, *Theorie des gegenwärtigen Zeitalters* (1955).
Arnold Gehlen, *Sozialpsychologische Probleme in der industriellen Gesellschaft* (1949). derselbe: *Soziologie als Verhaltensforschung*, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 115/1 (1959).
Peter Hofstätter, *Einführung in die Sozialpsychologie* (1954).
Joseph H. Kaiser, *Die Repräsentation organisierter Interessen* (1956).
Armin Mohler, *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932* (1950).
Johannes Chr. Papalekas, *Wandlungen im Baugesetz der industriellen Gesellschaft*, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 115/1 (1959).
Vilfredo Pareto, *Traité de Sociologie générale* (1917-19).
Helmut Schelsky, *Gesellschaftlicher Wandel, Offene Welt*, Nr. 41 (1956).
Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft Grundriss der Sozialökonomik* (1922).

ΕΙΣ ΑΓΩΓΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΑΚΡΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ
ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ

ΕΝΝΟΙΑΙ, ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΣΧΕΣΕΙΣ, ΡΟΠΑΙ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΙ
ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ

Υπό ΚΛΑΥΔΙΟΥ Β. ΜΠΑΝΤΑΛΟΥΚΑ

1. Έννοιαι

Κατὰ τὰ γενικῶς παραδεδεγμένα, ὡς κατανάλωσις (Consumption, Consommation) νοεῖται, ὑπὸ στενὴν ἔννοιαν, ἢ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων χρησιμοποῖησις τελικῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἐντὸς δεδομένης χρονικῆς περιόδου — συνήθως ἔτους — πρὸς ἐφ' ἅπαξ ἢ βαθμιαίαν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν, μέχρις ἐξαφανίσεως ἢ τερματισμοῦ τῆς χρησιμότητος τῶν ἐν λόγῳ ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Ἐξ ἄλλου, ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, ὡς κατανάλωσις νοεῖται τὸ διατιθέμενον ἢ τὸ δαπανώμενον εἰσόδημα πρὸς ἀπόκτησιν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἐντὸς δεδομένης χρονικῆς περιόδου.

Διὰ τοῦ ἀνωτέρου χρησιμοποιουμένου χαρακτηρισμοῦ τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ὡς «τελικῶν», προσδιορίζονται τὰ ἀγαθὰ καὶ αἱ ὑπηρεσίαι ὀριστικῆς μορφῆς, ἅτινα δὲν πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τὴν ὑπὸ στενὴν ἔννοιαν παραγωγικὴν διαδικασίαν ὡς ἐνδιάμεσα ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίαι πρὸς παραγωγὴν ἐτέρων τοιούτων.

Ἡ ἐν προκειμένῳ ἔννοια τῆς καταναλώσεως περιλαμβάνει τὴν ἀπόκτησιν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, τόσον κατόπιν συναλλαγῆς, μεσολαμβάνοντος τοῦ χρήματος, ἢ κατόπιν δωρεᾶς, ὅσον καὶ κατόπιν αὐτοπαραγωγῆς. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν γίνεται λόγος περὶ αὐτοκαταναλώσεως.

Ἡ κατανάλωσις ἀποτελεῖ θετικὴν ἐνέργειαν. Ἐὰν αὕτη δὲν ἐπραγματοποιεῖτο ἐπὶ τίνα χρόνον, θὰ ἐξηφανίζετο ὁ πληθυσμός. Ἄλλ' ἢ κατανάλωσις εἶναι ἀντίθετος τῆς παραγωγῆς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ πρώτη ἐξαφανίζει τὴν χρησιμότητα ἢ τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν, διὰ τῆς χρησιμοποίησεώς των (ἄμεσος κατανάλωσις), ἐνῶ ἡ δευτέρα τὰ δημιουργεῖ. Τὰ κατὰ τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν «καταναλισκόμενα» μέσα ἢ πόροι, μετὰ μίαν

ή πολλαπλῶν αὐτῶν χρῆσιν, δὲν ἐξαφανίζονται ἢ δὲν παύει ἡ χρησιμότης αὐτῶν. Ἀπλῶς ταῦτα μεταποιοῦνται εἰς ἕτερα ἀγαθὰ, τὰ ὅποια προορίζονται διὰ μελλοντικὴν τελικὴν κατανάλωσιν ἢ διὰ τὴν παραγωγὴν ἑτέρων πάλιν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν (ἐμμεσος κατανάλωσις).

Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν Κλασσικὴν Σχολὴν ἡ κατανάλωσις δημιουργεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ζήτησιν, ἢ δὲ παραγωγὴ τὴν προσφορὰν. Ἀμφότεραι τεῖνον πάντοτε καὶ καταλήγουσιν εἰς ἰσορροπίαν. Ἡ ὡς ἄνω ὁμῶς ἀποψὶς ἐκρίθη ἀργότερον ἐσφαλμένη, ὀδηγοῦσα εἰς πεπλανημένα συμπεράσματα, διότι δὲν ἐξηγεῖ τὴν ὑπαρξίν τῶν οἰκονομικῶν κυκλικῶν κυμάνσεων. Αἱ τελευταῖαι ἀκριβῶς ἀποδίδονται εἰς τὴν διάστασιν μεταξύ παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, ἡ ὅποια ὑφείλεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας, ἥτις χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς μεσολαβῆσεως τῶν χρηματικῶν καὶ πιστωτικῶν μέσων πληρωμῆς, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ κλπ.

Ἐκ πρώτης ὕψεως, ἡ κατανάλωσις ὁμοιάζει μὲ τὴν ἐξαφάνισιν ἢ καταστροφὴν τῶν ἀγαθῶν. Ἐν τούτοις διαφέρει ταύτης βασικῶς, καθ' ὅσον ἡ ἐξαφάνισις ἢ καταστροφὴ τῶν ἀγαθῶν δὲν ἱκανοποιεῖ ὡς ἡ κατανάλωσις ἀνθρωπίνης ἀνάγκης. Διαφέρει ἐπίσης ἡ κατανάλωσις τῆς φθορᾶς ἢ τῆς μερικῆς ἢ πλήρους ἀχρήστευσεως τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, συνεπεῖς τῆς ἐπιδράσεως τοῦ χρόνου καὶ τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν προτιμήσεων τῶν καταναλωτῶν, λόγῳ κυρίως ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν ἢ καινοτομιῶν, εἶναι δυνατὸν ἐπίσης νὰ προκαλέσῃ ἀχρήστευσιν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Ἡ ἐξαφάνισις ἢ καταστροφὴ, ἢ φθορὰ καὶ ἡ ἀχρήστευσις ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἐπιβάλλουσιν συνήθως τὴν ἀναπλήρωσιν αὐτῶν διὰ νέων.

Ὅπως εἰς τὴν παραγωγὴν, οὕτω καὶ εἰς τὴν κατανάλωσιν ἐπιδιώκεται ἡ ἐφαρμογὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς, ἥτοι τῆς κατὰ χρονικὴν μονάδα ἐπιτεύξεως τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ καὶ δὴ ποσοτικῶς καὶ ποσοτικῶς ἀρίστου καὶ μεγίστου ἀποτελέσματος, διὰ τῆς χρήσεως ὀρισμένου ὅγκου καὶ εἶδους ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Ἐπιδιώκεται τουτέστιν ὁ σκοπὸς τῆς Ὀργανωτικῆς Οἰκονομικῆς, ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἀρίστης καὶ μεγίστης εἰ δυνατόν οἰκονομικῆς (ἀποδοτικότητος) καὶ τεχνικῆς (παραγωγικότητος), ἀποτελεσματικότητος. Βεβαίως ἡ ἀποτελεσματικότης αὕτη δὲν εἶναι δεδομένη καὶ σταθερά, ἀλλὰ προσδιορίζεται διαρκῶς καὶ μεταβάλλεται, ἀνάλογως πρὸς τὸν ρυθμὸν τῆς προόδου ἢ τῶν ἐξελίξεων τῆς τε Τεχνικῆς καὶ τῆς Οἰκονομίας. Πάντως, ὅσον ἀνώτερον καὶ μεγαλύτερον εἶναι τὸ συνολικὸν ἀπόλυτον μέγεθος τῆς καταναλώσεως, τόσοσιν ὑψηλότερον καθίσταται τὸ ἐπίπεδον διαβιώσεως τῶν καταναλωτῶν. Δι' ὃ καὶ εἰς τῶν κυριωτέρων δεικτῶν τοῦ ἐκάστοτε βιοτικῆς ἐπιπέδου χώρας τινὸς εἶναι τὸ ἐπίπεδον τῆς καταναλώσεως¹.

1. Περαιτέρω σχετικὰς ἀπόψεις βλ. εἰς A. H. Hansen: Ἐθνικὸν προϊόν καὶ εἰσόδημα, ὡς καὶ ἐθνικὸς προϋπολογισμός. Μετάφρ. Κλ. Β. Μπανταλούκα. Εἰς Ἄρχεϊον Φο-

Ἡ κατανάλωσις ὡς οἰκονομικὸν μέγεθος ἀπασχολεῖ τὴν ἐν γένει Οἰκονομικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν. Λόγῳ τῆς σπουδαιότητός της, διεμορφώθη τελευταίως ἴδιος κλάδος, καλούμενος «Οἰκονομικὴ τῆς Κατανάλωσεως». Ὁ κλάδος οὗτος μελετᾷ ἀποκλειστικῶς προβλήματα ἀναλύσεως καὶ ἐρεῦνης τῶν κινήτρων τῆς συμπεριφορᾶς τῶν καταναλωτῶν, ὡς καὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν πρὸς κατανάλωσιν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς μετρήσεως τοῦ βαθμοῦ τῆς διὰ τούτων ἐπιτυγχανομένης ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν. Ἡ Οἰκονομικὴ τῆς Κατανάλωσεως ἐρευνᾷ ὁμοίως τὸν βαθμὸν τῆς ὑφισταμένης ἀλληλεξαρτήσεως καὶ τὴν ἐλαστικότητα ὑποκαταστάσεως τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν μεταξὺ των, ἰδίᾳ ἄνευ μεταβολῆς τοῦ βαθμοῦ ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν. Ἐξετάζει ἐξ ἄλλου καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἐθνικῶν πόρων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἀντικείμενον ἐρεῦνης αὐτῆς εἶναι, τέλος, καὶ ἡ χάραξις πολιτικῆς τῆς καλυτέρας δυνατῆς κλίμακος ἢ ἱεραρχήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, ἐν ὄψει τῶν διαθεσίμων ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ὡς καὶ τῶν τιμῶν αὐτῶν, πρὸς πληρεστέραν ἱκανοποίησιν τῶν ἐν προκειμένῳ ἀναγκῶν².

2. Διακρίσεις

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὰ ἀγαθὰ καὶ αἱ ὑπηρεσίαι χρησιμοποιοῦνται εἴτε πρὸς παραγωγὴν ἐτέρων τοιούτων, εἴτε πρὸς κατανάλωσιν. Ἡ κατανάλωσις τῶν ἀγαθῶν διακρίνεται εἰς ἐφ' ἅπαξ καὶ εἰς βαθμιαίαν τοιαύτην. Τὰ ἐφ' ἅπαξ χρησιμοποιούμενα καταναλωτικὰ ἀγαθὰ, ἔτι τὰ καταναλωσικόμενα διὰ μιᾶς μόνον χρήσεως, καλοῦνται «ἀπλῆς χρήσεως». Τοιαῦτα ἀγαθὰ εἶναι, π.χ., τὰ τρόφιμα, τὰ ποτά, ὁ καπνὸς, τὰ καύσιμα, τὰ πυρεῖα, ὁ χάρτης γραφῆς κλπ. Τὰ βαθμιαίως χρησιμοποιούμενα μετὰ μακροχρόνιον καὶ πολλαπλῆν κατὰ τὸ

ρολογίας, 1956, σ. 39. Δ. Ε. Καλιτσουνάκη: Ἐφηροσμένη πολιτικὴ οἰκονομία, Ἀθῆναι, Α. Παπαζήσης, 1954, σσ. 663-8. Α. Α. Λάζαρη: Ἐλαστικότης. Εἰς Οἰκονομικὴν καὶ Λογιστικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, τόμ. 3 (1957) σσ. 656-68. Κλ. Β. Μπανταλόουκα: Ἡ ὀργανωτικὴ τῆς οἰκονομίας, Ἀθῆναι, Γραφεῖον Ἐρευνῶν Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, 1955, σσ. 5-10. R. Stone: Functions and criteria of a system of social accounts. Cambridge, at the University Press, 1951, σ. 7.

2. Πλ. εἰς σχετικὰ συστήματα, ὡς τῶν P. Campbell: The consumer interest. New York, Harper, 1949. L. H. Clark (editor): Consumer behavior; The dynamics of consumer reaction. New York, New York University Press, 1955. W. W. Cochran and C. S. Bell: The economics of consumption. New York, McGraw-Hill, 1956. L. J. Gordon: Economics for consumers. New York, American Book Co, 1953. J. N. Morgan: Consumer economics. New York, Prentice-Hall, 1955. A. W. Troelstrup: Consumer problems. New York, McGraw-Hill, 1952. M. C. Waite and R. Cassady, Jr.: The consumer and the economic order. New York, McGraw-Hill, 1949.

μάλλον ή ήπτον χρήσιν, καλούνται «διαρκούς χρήσεις». Τοιαῦτα είναι, π.χ., τὰ ἐνδύματα, τὰ υποδήματα, αἱ γραφίδες, αἱ κατοικίαι, τὰ ἐπιπλα, τὰ σκεύη τὰ διὰ ψυχαγωγίαν χρησιμοποιούμενα μεταφορικά μέσα κλπ. Αἱ ὑπηρεσίαι, γενικῶς, τόσον αἱ προσωπικαί, ὅσον καὶ τῶν ἀγαθῶν διαρκούς χρήσεως, ἐξαφανίζονται καθ' ὃν χρόνον χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ καταναλωτοῦ. Δι' ὃ καὶ αὐτὰ ἀπὸ ἀπόψεως καταναλωτοῦ εἶναι πάντοτε ἀπλής χρήσεως. Τοιαῦτα εἶναι, π.χ., αἱ ὑπηρεσίαι διδασκαλίας, περιθάλψεως, δικηγορίας, ψυχαγωγίας, μεταφορῶν κλπ.

Ἡ ἀνωτέρω διάκρισις τῶν ἀγαθῶν εἰς ἀπλής καὶ διαρκούς χρήσεως ἀγαθά, δὲν πρέπει νὰ συγγέεται πρὸς τὴν παραπλησίαν τοιαύτην τῶν ἀγαθῶν εἰς φυσικῶς μὴ διατηρήσιμα ἢ ἀλλοιούμενα καὶ ἀγαθὰ διαρκείας. Τὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ διαρκούς χρήσεως εἶναι βεβαίως καὶ φυσικῶς διατηρήσιμα, τὰ ἀπλής ὅμως χρήσεως τοιαῦτα δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ἀλλοιούμενα, ὡς, π.χ., τὰ κονσερβοποιημένα τρόφιμα, τὰ οἰνοπνευματώδη ποτά, τὰ πυρεῖα κλπ.

Ὡς προαναφέρθη, ὁ ὅρος «κατανάλωσις» συνδέεται ἐπίσης μετὰ τοῦ τμήματος, καὶ μάλιστα τοῦ μεγαλύτερου κατὰ κανόνα, τοῦ διατιθεμένου καὶ τοῦ δαπανωμένου εισοδήματος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀποταμίευσιν ἢ τὴν ἐπένδυσιν, αἵτινες συνιστοῦν συνήθως τὸ ἕτερον καὶ δὴ τὸ μικρότερον τμήμα τοῦ εισοδήματος. Κατὰ τὴν διάθεσιν ὡς καὶ κατὰ τὴν δαπάνην τοῦ εισοδήματος, τὸ μέγεθος τῆς καταναλώσεως παραμένει τὸ αὐτὸ ἐντὸς τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου. Τὸ διατιθέμενον πρὸς κατανάλωσιν εἰσόδημα ἀποτελεῖ ἐκεῖνο τὸ τμήμα τοῦ διαθέσιμου συνολικοῦ εισοδήματος, ὅπερ δὲν ἀποταμιεύεται. Προστιθέμενον, συνεπῶς, τὸ διατιθέμενον πρὸς κατανάλωσιν εἰσόδημα εἰς τὴν ἀποταμίευσιν, δίδει ὡς ἄθροισμα τὸ συνολικῶς διαθέσιμον χρηματικὸν εἰσόδημα. Ἐξ ἄλλου, τὸ διὰ κατανάλωσιν δαπανώμενον τμήμα τοῦ συνολικοῦ εισοδήματος, ἀποτελεῖ τμήμα τῶν συνολικῶν δαπανῶν, αἱ ὁποῖαι κατευθύνονται πρὸς ἀπόκτησιν παραγωγικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἧτοι πρὸς παραγωγικὴν ἐπένδυσιν. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ δαπανωμένου διὰ κατανάλωσιν συνολικοῦ εισοδήματος σὺν τῇ ἐπενδύσει ἰσοῦται πρὸς τὸ δαπανώμενον συνολικὸν χρηματικὸν εἰσόδημα ἢ τὴν ἐθνικὴν δαπάνην.

Αἱ ἐν λόγῳ ἰσότητες καθίστανται σαφέστεραι διὰ τῆς παραθέσεως τῶν βασικῶν μόνων ἐκ τῶν στατικῶν ἐξισώσεων τοῦ Keynes. Ἐὰν παραστήσωμεν συμβολικῶς διὰ Y_M τὸ διαθέσιμον καὶ διὰ Y_M τὸ δαπανώμενον χρηματικὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα, διὰ S τὴν ἀποταμίευσιν, διὰ I τὴν ἐπένδυσιν καὶ διὰ C τόσον τὸ διαθέσιμον ὅσον καὶ τὸ δαπανώμενον διὰ κατανάλωσιν τμήμα τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος, τότε $Y_M = C + S$ καὶ $Y_M = C + I$. Ἐκ τῶν ἐξισώσεων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι ἡ κατανάλωσις ἰσοῦται πρὸς τὸ εἰσόδημα,

μετά τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἀποταμιεύσεως ἢ τῆς ἐπενδύσεως, ἦτοι: $C = (Y_M - \bar{M}) - (S - \bar{I})$.

Ἡ κατανάλωσις δύναται ἐπίσης νὰ διακριθῇ ἀναλόγως τοῦ πραγματικοῦ οὐόντος ταύτην ὑποκειμένου. Ἐὰν τὸ ὑποκείμενον εἶναι δεδομένον φυσικὸν πρόσωπον, πρόκειται περὶ ἀτομικῆς κατανάλωσεως. Ἐὰν τοῦτο εἶναι οἰκογένεια, πρόκειται περὶ οἰκογενειακῆς κατανάλωσεως. Ἐφ' ὅσον εἶναι τὸ σύνολον τῶν φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου, πρόκειται περὶ ἰδιωτικῆς κατανάλωσεως. Ἐὰν εἶναι τὸ κράτος καὶ τὰ λοιπὰ νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τότε ὀμιλοῦμεν περὶ δημοσίας κατανάλωσεως. Ὡς γνωστόν, ἡ δημοσία κατανάλωσις διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἰδιωτικῆς, διότι αὕτη προσδιορίζεται κυρίως ἐκ τῆς ἐκάστοτε ἀσχοιμένης δημοσιονομικῆς πολιτικῆς καὶ δευτερευόντως ἐκ καθαρῶς οἰκονομικῶν παραγόντων, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἰδιωτικῆς ὅταν δὲν ὑφίσταται σχετικὸς κρατικὸς ἔλεγχος. Οὕτω, ἡ δημοσία κατανάλωσις ἀποτελεῖ ἀποτελεσματικὸν μέσον ἀσκήσεως πολιτικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἐάν, ἐν τέλει, πρόκειται περὶ κατανάλωσεως τοῦ συνόλου τῶν συνήθως ἢ μονίμως διαμενόντων εἰς τινὰ χώραν φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων, ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου δικαίου, τότε γίνεται λόγος περὶ συνολικῆς (ἢ ἐθνικῆς ἢ κοινωνικῆς) κατανάλωσεως.

Πολλάκις ὀμιλοῦμεν περὶ ὑπερκατανάλωσεως (ἢ ὑποπαραγωγῆς), ὅταν ἡ ἔσωτερικὴ κατανάλωσις χώρας τινὸς ὑπερβαίῃ τὴν ἐγχώριον παραγωγὴν καὶ ἡ διαφορὰ καλύπτεται δι' εἰσαγωγῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἢ διὰ κατανάλωσεως προϋπαρχούσης ἀποθεματοποιήσεως. Ἐὰν παρατηρῆται τὸ ἀντίθετον φαινόμενον, τότε ὀμιλοῦμεν περὶ ὑποκατανάλωσεως (ἢ ὑπερπαραγωγῆς).

Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας οἰουδήποτε τῶν ἀνωτέρω μεγεθῶν τῆς κατανάλωσεως, πρὸς κατάρτισιν κυρίως δεικτῶν, παρεχόντων κατὰ κανόνα ἔστω καὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς διορθώσεως τῶν μεγεθῶν αὐτῶν (στατικῶς), καὶ περὶ τῆς πορείας αὐτῶν (δυναμικῶς), εἶναι ἀρκούντως δυσχερῆς, ἐλλείψει, κατὰ τὸ πλεῖστον, τῶν ἀναγκαίων ἀκριβῶν καὶ πλήρων πληροφροῦν καὶ στατιστικῶν δεδομένων. Σχετικῶς χρησιμοποιοῦνται διάφοροι μέθο-

3. Πρβλ. J. M. Keynes: Ἡ γενικὴ θεωρία τῆς ἀπασχολήσεως, τοῦ τόκου καὶ τοῦ χρήματος. Μετάφρ. Δ. Δελιβάνη. Ἀθῆναι, Α. Παπαζήσης, διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἑταιρίαν Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, 1955, σσ. 53-4, 65-6 καὶ 74. J. R. Hicks καὶ A. G. Hart: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Οἰκονομικὴν. Μετάφρ. Κλ. Β. Μπανταλούκα. Ἀθῆναι, Α. Παπαζήσης, διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἑταιρίαν Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, 1955, σσ. 40-52. E. E. Zolotare: Ἀγαθὰ. Εἰς Οἰκονομικὴν καὶ Λογιστικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, τόμ. 1 (1956) σσ. 27-30. Δ. Π. Καραγεωργίου: Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος καὶ οἱ προσδιοριστικοὶ αὐτοῦ παράγοντες. Εἰς Οἰκονομικὴν καὶ Λογιστικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, τόμ. 3 (1957) σσ. 468-83. Κλ. Β. Μπανταλούκα: Ἀνάλυσις καὶ ὑπολογισμὸς ἐθνικοῦ εισοδήματος. Ἀθῆναι, Α. Παπαζήσης, 1951, σσ. 34-8. Τοῦ αὐτοῦ: Εἰσόδημα ἐθνικόν. Εἰς Οἰκονομικὴν καὶ Λογιστικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, τόμ. 3 (1957) σ. 464-8.

δοι ύπολογισμοῦ καὶ ἰδίως ἡ μέθοδος ἐκείνη καθ' ἣν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ μέσαι ἐτήσιαι σταθμικαὶ τιμαὶ λιανικῆς πωλήσεως τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Αἱ τιμαὶ αὗται πολλαπλασιάζονται ἐπὶ τὸν ὄγκον τῆς καταναλώσεως πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ὡς εἴρηται ἀξίας αὐτῆς. Ὁ ὄγκος τῆς καταναλώσεως ὑπολογίζεται συνήθως ἐπὶ τῇ βάσει, τοῦ βάρους μὲν προκειμένου περὶ τῶν ἀποκτωμένων διὰ κατανάλωσιν ἀγαθῶν, τῶν ὠρῶν δὲ ἐργασίας προκειμένου περὶ τῶν ἀποκτωμένων καταναλωτικῶν ὑπηρεσιῶν, ἀνεξαρτήτως ἐὰν τὰ ἀγαθὰ καὶ αἱ ὑπηρεσίαι αὗται εἶναι ἐγχωρίας ἢ ἀλλοδαπῆς προελεύσεως. Εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦτον προσμετρεῖται καὶ ἡ ὑπὸ τῶν παραγωγῶν αὐτοκατανάλωσις ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν.

3. Συναρτησιακαὶ σχέσεις

Κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ νεοκλασσικὴν σχολὴν⁴, ἡ ὅλη οἰκονομικὴ δραστηριότης ἀναπτύσσεται κυρίως πρὸς ἀπόκτησιν εἰσοδήματος, χρησιμικομένου ἐν συνεχείᾳ κυρίως πρὸς ἀπόκτησιν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, κατὰ τὸ δυνατόν πλείοναν καὶ καλύτερων. Τὸ ἐκάστοτε, ὅθεν, μέγεθος τῆς καταναλώσεως, ἀποτελεῖ τὸν προσδιοριστικὸν παράγοντα τοῦ ἐπιπέδου διαβιώσεως δεδομένης χώρας, ὑπερ συγκρίνεται συνήθως πρὸς τὸ ἐπιθυμητὸν ἢ τὸ ἐνδεχομένως καθορισθὲν ὡς πρότυπον. Συνεπῶς, οἱ ἄνθρωποι ὠθοῦνται πρὸς παραγωγὴν χάριν τῆς καταναλώσεως. Ὡς ἔγραφεν ὁ D. Ricardo, «ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἔπαυον νὰ καταναλλίσκουν, θὰ ἔπαυον καὶ νὰ παράγουν»⁵. Ὁρισμένοι τῶν κλασσικῶν καὶ δὴ ὁ T. Malthus, ἐπέσημανον ἐγκαίρως καὶ τὴν δυνατότητα ὑποκαταναλώσεως. Ἀργότερον μάλιστα, ὁ K. Marx διετύπωσε τὴν γνωστὴν θεωρίαν τῆς ὑποκαταναλώσεως, καθ' ἣν παραλλήλως πρὸς τὴν χρονίαν ὑποαπασχόλησιν εἰς τὴν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν, ἡ ὁποία εἰς περιόδους ὑφέσεως καὶ κυρίως κρίσεως ἐξικνεῖται εἰς ἀνώτατα ὄρια, ὑφίσταται καὶ χρονία τάσις μειώσεως τῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως, ἔνεκα ἀντιστοίχου ἀνεπαρκείας τῶν προλεταρίων καταναλωτῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀνέργων.

4. Σχετικῶς βλ. καὶ A. A m o n καὶ Δ. Ε. Κ α λ ι τ σ ο υ ν ἄ κ η : Ἡ κλασσικὴ καὶ ἡ νεώτερα πολιτικὴ οἰκονομία. Εἰς Ἀρχαίον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, 1954, σ. 9 κ.έ. J. S. H e n d e r s o n : Production and consumption; A mathematical reformulation. University, Ala., at the University Press, 1952, σσ. 30-9. C. H. H i l d e b r a n d : Consumer sovereignty in modern times. Εἰς American Economic Review, Papers and Proceedings, 1951, σσ. 19-40. J. A. S c h u m p e t e r : Business cycles; A theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process. New York. McGraw-Hill, 1939, τόμ. 1, σ. 227 κ.έ. Κλ. Β. Μ π α ν τ α λ ο ὕ κ α : Ἡ τύχη τῆς κεφαλαιοκρατίας κατὰ τοὺς Marx καὶ Schumpeter. Ἀθήναι. Α. Παπαζήσης, 1953, σσ. 12-3.

5. D. Ricardo : Ἀρχαὶ πολιτικῆς οἰκονομίας. Μετάφρ. Ν. Π. Κωνσταντινίδου Ἀθήναι, 1938, σ. 273.

Κατά τὰς ἀπόψεις τοῦ J. M. Keynes ⁶, τὸ ὕψος τῆς τρεχούσης καταναλώσεως καὶ τῆς σημερινῆς προβλέψεως διὰ μελλοντικὴν κατανάλωσιν, προσδιορίζει κατὰ βάσιν τὴν συνολικὴν ζήτησιν. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ μέγεθος τῆς καταναλώσεως ἐξαρτᾶται βραχυχρονίως ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ εἰσοδήματος, τὸ ὁποῖον πάλιν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ἐπενδύσεως. Ἡ συνάρτησις ὁμῶς αὕτη τῆς καταναλώσεως πραγματοποιεῖται ὑπὸ δεδομένην ἀροπήν πρὸς κατανάλωσιν». Δηλαδή, αὕτη πραγματοποιεῖται ὑπὸ δεδομένας συνθηθείας καὶ ψυχολογικὰς διαθέσεις, ἰδίᾳ δὲ ἀγοραστικῆς βουλήσεως τῶν καταναλωτῶν. Οὐχ ἤττον, ὅφ' ὀρισμένας συνθήκας, αἱ μεταβολαὶ τῆς καταναλώσεως συνεπάγονται πολλαπλασιασὴν μεταβολῆν τῆς ἐπενδύσεως, τῇ ἐπενεργείᾳ τοῦ καλουμένου «εἰπιταχυντοῦ». Ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη τῆς ἐπενδύσεως προκαλεῖ περαιτέρω ὁμοίαν εἰς τὸ ἐθνικὸν εἰσοδήμα. Ἐς ληφθῆ, τέλος, ὅφ' ὄψιν ὅτι μίᾳ οἰκονομίᾳ πάσχουσα ἐξ ἀνεπαρκείας τῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως, εἶναι ἀνίκανος νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν πλήρη ἀπασχόλησιν τῶν διαθέσιμων συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Οὕτω καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ καταναλώσις καὶ ἡ ἐπένδυσις δὲν ἀποτελοῦν ἀντιμαχόμενα μεγέθη.

Ὁ καθηγητῆς J. S. Duesenberry ⁷ συμπληρώνει τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις, ὑποστηρίζων ὅτι ὑπὸ συνθήκας πλήρους ἀνταγωνισμοῦ, ἡ καταναλώσις ἀποτελεῖ συνάρτησιν τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος, τῆς ὑφισταμένης ἀποθεματοποιήσεως ἀγαθῶν, τῶν ἐπιτοκίων καὶ τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν.

Μακροχρονίως, ἡ Κεϋνσιανὴ σχολὴ δέχεται ⁸, ὅτι ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν, μετὰ τῆς προτιμήσεως ρευστότητος, τῆς καμπύλης τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ ἐπιτοκίου, καθορίζουν τὰς προσδοκίας τῶν παραγωγικῶς ἐπενδύοντων. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ παράγοντες οὗτοι προσδιορίζουν τὰ ἐκάστοτε συνολικὰ μεγέθη τοῦ εἰσοδήματος, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀπασχολήσεως, μέσῳ τῆς ἐπιδράσεώς των ἐπὶ τοῦ ἐκάστοτε μεγέθους τῆς συνολικῆς ἐπενδύσεως. Ἄλλὰ καὶ οἱ παράγοντες οὗτοι, κατὰ

6. J. M. Keynes: Ἡ γενικὴ θεωρία κλπ., ἔ.δ. σσ. 100-11. Βλ. καὶ Π. Χρ.: σ τ ο δ ο υ λ ο π ο ὄ λ ο υ: Ἄνεργια καὶ ἀποταμίευσις. Εἰς Ἀρχαῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, 1940, σσ. 1-9.

7. J. S. Duesenberry: Income, savings, and the theory of consumer behavior. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1949, σ. 128. Βλ. καὶ W. W o y t i n s k i: Relationship between consumer's expenditure, savings and disposable income. Εἰς Review of Economic Statistics, 1946 τ. Ἰαν.

8. J. S. Duesenberry: Income-consumption relations and their implications. Εἰς βιβλίον Income, employment and public policy; Essays in honor of A. H. Hansen. New York, Norton, 1948, σσ. 54-81. I. F r i e d and I. B. K r a v i s: Consumption patterns and permanent income. Εἰς American Economic Review, Papers and proceedings, 1957, σσ. 536-55. L. T a r s h i s: The flow of business funds, consumption and investment. Εἰς βιβλίον K. K. K u r i h a r a: Post-Keynesian economics. London, Allen and Unwin, 1955, σσ. 365-87.

τόν καθηγητήν Α. Η. Hansen⁹, είναι επίσης συναρτήσεις ἐτέρων τοιούτων. Τουτέστιν, ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου εἶναι συνάρτησις καὶ τῶν προσδοκίων τῶν ἐπιχειρηματιῶν περὶ τῆς μελλούσης οικονομικῆς πορείας, αἵτινες ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοὺς μέλλοντας ἐπιχειρηματικούς νεωτερισμούς ἢ καινοτομίας, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ καθηγητὴς J. A. Schumpeter, καὶ ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν προερχομένων μεταβολῶν τῶν καταναλωτικῶν συνηθειῶν τοῦ κοινοῦ, καθὼς θὰ ἐμφανίζωνται εἰς τὴν ἀγορὰν νέα ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίαι. Ἡ δὲ ὀριακὴ ἀποδοτικότης τοῦ κεφαλαίου ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τὴν προσφορὰν ἐργασίας καὶ τὸ ὕψος τῶν ἀμοιβῶν αὐτῆς.

Προσθετέον ἐνταῦθα, ὅτι τὸ ἐπίπεδον τῆς καταναλώσεως εἶναι δυνατόν νὰ ἐπηρεασθῇ οὐσιασδῶς καὶ ἐξ ἄλλων παραγόντων, κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι ὁ νομισματικὸς πληθωρισμὸς καὶ ἡ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς κοινωνικὴν διάκρισιν. Εἰς περίπτωσιν πληθωρισμοῦ, παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον τῆς ροπῆς τοῦ κοινοῦ πρὸς μείωσιν τῆς ρευστότητός του, λόγῳ προβλέψεων συνεχοῦς ἀνάδου τῶν τιμῶν. Τοῦτο σημαίνει αὐξήσιν τῆς καταναλώσεως. Ἡ τάσις πρὸς κοινωνικὴν διάκρισιν εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν οικονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν. Αὕτη ἐκδηλοῦται ὡς προσπάθεια τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐν λόγῳ χωρῶν ὅπως μιμηθῇ τὰ ἀνώτερα καταναλωτικὰ ἐπίπεδα τῶν πλέον ἀνεπτυγμένων χωρῶν. Κατὰ τὸν καθηγητὴν R. Nurkse¹⁰, ἡ τάσις πρὸς κοινωνικὴν διάκρισιν ἀποτελεῖ οὐσιώδη ἀνασχητικὸν παράγοντα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, καθόσον προκαλεῖ συμπέσιν τῶν ἐπιπέδων τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τῆς ἐπενδύσεως.

4. Ροπαὶ πρὸς κατανάλωσιν

Μετὰ τὸν ἐννοιολογικὸν προσδιορισμὸν καὶ τὰς διακρίσεις τῆς καταναλώσεως, ὡς καὶ τὴν διερεύνησιν τῶν συναρτησιακῶν αὐτῆς σχέσεων, ἐνδείκνυται πλέον ἡ ἐξέτασις τῶν ροπῶν πρὸς κατανάλωσιν. Ἀνεφέρθη προηγουμένως, ὅτι συμφώνως πρὸς τὸν Keynes ἡ κατανάλωσις προσδιορίζεται ἀμέσως καὶ ἀντικειμενικῶς ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε μεγέθους τοῦ εἰσοδήματος. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ κατανάλωσις ἀποτελεῖ συνάρτησιν τοῦ εἰσοδήματος. Ἡ συνάρτησις αὕτη, ἡ ὁποία εἰδικώτερον καλεῖται «συνάρτησις καταναλώσεως» (consumption function), παριστᾷ συσχετισμὸν διαφόρων ἐπιπέδων εἰσοδήματος καὶ καταναλώσεως, ὁ ὁποῖος προσδιορίζει τὴν μέ-

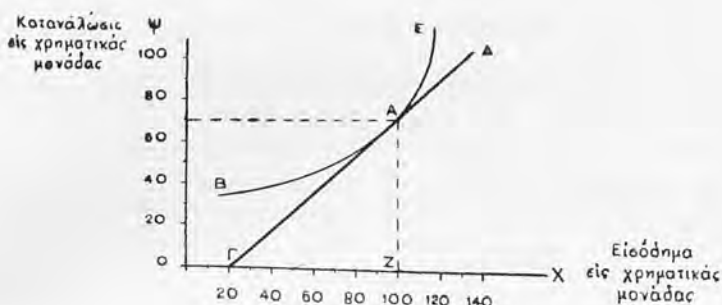
9. A. H. Hansen: Fiscal policy and business cycles. New York, Norton, 1941, σσ. 225-60. Τοῦ αὐτοῦ: Business cycles and national income. New York, Norton, 1951, σσ. 115-146. Τοῦ αὐτοῦ: A guide to Keynes. New York, McGraw-Hill, 1953, σσ. 44-54.

10. R. Nurkse: Problems of capital formation in underdeveloped countries. New York, Oxford University Press, 1953, σ. 34.

σην καὶ τὴν ὀριακὴν ροπήν πρὸς κατανάλωσιν (average and marginal propensity to consume). Αἱ ροπαὶ αὗται πρὸς κατανάλωσιν χρησιμοποιοῦνται συνήθως ὑπὸ τοῦ Keynes διὰ νὰ τονισθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ δημιουργία καὶ χρησιμοποίησις τοῦ εἰσοδήματος προσδιορίζονται θετικῶς ἐκ τῆς πρὸς κατανάλωσιν ἐπιθυμίας καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ροπῆς πρὸς ἀποταμίευσιν ¹¹.

Ἡ συνάρτησις καταναλώσεως εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ γραφικῶς διὰ καμπύλης μὲ θετικὴν κλίσιν (ἧτοι ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄνω) ἐντὸς τοῦ συστήματος τῶν συντεταγμένων, ὡς, π.χ., ἡ καμπύλη BE εἰς τὸ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 1 διάγραμμα:

Διάγραμμα 1

Ἡ μέση ροπή πρὸς κατανάλωσιν ἀποτελεῖ τὸν λόγον τῆς συνολικῆς καταναλώσεως πρὸς τὸ συνολικὸν εἰσόδημα. Αὕτη εἶναι τὸ

11. Πλ. εἰς J. M. Keynes: Ἡ γενικὴ θεωρία κλπ. ἔ.δ. σσ. 99-101. Βλ. ἐπίσης E. G. Bension: The consumption function cyclically variable. Εἰς Review of Economic Statistics, 1946, τ. Νοεμ. R. Ferber: A study of aggregate consumption functions New York, National Bureau of Economic Research, 1953. M. Friedman: A theory of the consumption function. Princeton, at the University Press, for the National Bureau of Economic Research, 1957. J. R. Hicks: A contribution to the theory of the trade cycle. Oxford, Oxford University Press, 1950. K. K. Kurihara: Introduction to Keynesian dynamics. London, Allen and Unwin, 1956. R. Mack: The direction of change in income and the consumption function. Εἰς Review of Economic Statistics, 1948, σσ. 239-58. F. Modigliani: Utility analysis and the consumption function. Εἰς βιβλίον K. K. Kurihara: Post-Keynesian economics, ἔ.δ. σσ. 388-436. L. Robinson: Εἰσαγωγή εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀπασχολήσεως. Μετάφρ. Α. Θ. Χουμανίδου. Εἰς Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινω-

ἀντίστοιχον μέγεθος τῆς μέσης ροπῆς πρὸς ἀποταμίευσιν. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 διάγραμμα, ἡ μέση ροπή πρὸς κατανάλωσιν ἰσοῦται εἰς τὸ σημεῖον Α πρὸς τὸν λόγον $\frac{OH}{ZO}$. Δοθέντος ὅμως, ὅτι ἡ OH ἰσοῦται μὲ τὴν ΖΑ, ἡ μέση ροπή

πρὸς κατανάλωσιν εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ καὶ διὰ τῆς σχέσεως $\frac{ZA}{ZO}$.

Πρὸς περαιτέρω ἀποσαφήνισιν, δεχόμεθα, π.χ., ὅτι ἐντὸς δεδομένης χρονικῆς περιόδου τὸ συνολικὸν εἰσόδημα (ἕπερ παρίσταται συμβολικῶς διὰ Υ) ἀνέρχεται εἰς 100 χρηματικὰς μονάδας καὶ ἡ συνολικὴ κατανάλωσις (C) ἀνέρχεται εἰς 70 χρηματικὰς μονάδας. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ἡ μέση ροπή πρὸς κατανάλωσιν (ἴσθι $\frac{C}{Y}$) θὰ εἶναι $\frac{70}{100} = \frac{7}{10}$. Κατ' ἀκολου-

θίαν, ἡ μέση ροπή πρὸς ἀποταμίευσιν θὰ εἶναι ἀντιστοίχως $\frac{30}{100} = \frac{3}{10}$,

ἐφ' ὅσον τὸ συνολικὸν εἰσόδημα ἰσοῦται πρὸς τὴν μονάδα, δηλαδὴ $1 = \frac{7}{10}$

+ $\frac{3}{10}$.

Ὡς ὑποστηρίζει ὁ Keynes ¹², ἡ ἀνωτέρω συναρτησιακὴ σχέση μετὰ τὸ συνολικῆς καταναλώσεως καὶ συνολικοῦ εἰσοδήματος, δηλαδὴ ἡ μέση ροπή πρὸς κατανάλωσιν, προσδιορίζεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ ἀντικειμενικοῦ καὶ ἀφ' ἐτέρου ἀπὸ ὑποκειμενικοῦ ἢ ψυχολογικοῦ παράγοντας. Τινὲς τῶν κυριωτέρων ἀντικειμενικῶν παραγόντων εἶναι οἱ ἐξῆς: Πρῶτον, ἡ φορολογία, ἥτις ἀπορροφᾷ μεγαλύτερον ποσοστὸν εἰσοδήματος ἕταν τοῦτο αὐξάνεται, ἐνῶ ἀντιστρόφως αἱ τυχόν παρεχόμεναι φορολογικαὶ ἀπαλλαγαὶ εἰς κατωτέρας ἰδίως εἰσοδηματικὰς τάξεις ἀφήνουν εὐρύτερα περιθώρια εἰσοδήματος πρὸς κατανάλωσιν. Δεύτερον, αἱ παρὰ τῶν εὐπορωτέρων τάξεων πραγματοποιούμεναι

νικῶν Ἐπιστημῶν, 1951, σσ. 9-10. P. A. Samuelson: A statistical analysis of the consumption function. Εἰς βιβλίον A. H. Hansen: Fiscal policy and business cycles, ἔ.ἀ. σσ. 250-60. Περαιτέρω σχετ. βιβλιογραφίαν βλ. εἰς G. H. Orcutt, and A. D. Roy: A bibliography of the consumption function. Cambridge, Cambridge University Press, 1949.

12. J. M. Keynes: Ἡ γενικὴ θεωρία κλπ., ἔ.ἀ. σσ. 105-6 καὶ 119-34. Βλ. καὶ M. N. Γουόδθ: Ἡ γενικὴ θεωρία ὡς ἐξήγησις τοῦ οικονομικοῦ κύκλου. Εἰς Ἐπιθεώρησιν Οικονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1946, σ. 211. Δ. Ε. Κάλιτσοῦν ἀ κ η: Κεϊνσιανὴ καὶ ἀντικεϊνσιανὴ θεώρησις τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας. Ἀθῆναι, 1952, σσ. 8-14. I. N. Κοῦλ η: Μαθήματα δημοσίας οικονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς πολιτικῆς. Ἀθῆναι, 1953, σσ. 129-31. J. M. Morgan: Consumer investment expenditures. Εἰς American Economic Review, 1958, σσ. 875-901. M. N. Neifeld: Trends in consumer finance. Easton, Pa., Mack Publishing Co., 1954, σσ. 135-42. Π. Χρῆστοδοουλοπούλου: Ἀνεργία καὶ ἀποταμίευσις, ἔ.ἀ. σσ. 79.

μεγαλύτεραι φιλανθρωπικαί δωρεαί. Τρίτον, ἡ διενεργουμένη ἀντιταμείυσις (ἢ ἀρνητικὴ ἀποταμίευσις) ἐκ μέρους τῶν διαθετότων πολὺ πενιχρὸν εἰσόδημα (οἷτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δαπανοῦν πέραν τοῦ εἰσοδήματός των, εἴτε δανειζόμενοι, εἴτε διαθέτοντες ἀποταμίευσεις προηγουμένων χρονικῶν περιόδων, ἢ ἐκποιοῦντες περιουσιακὰ στοιχεῖα κ.ο.κ.). Τέταρτον, αἱ κρατικαὶ ἐπιχορηγήσεις καὶ ἐπιδοτήσεις πρὸς τοὺς ἀνέργους, τοὺς ἀπόρους, τοὺς παραγωγούς, τοὺς ἐξαγωγεῖς κλπ.

Οἱ ἀντικειμενικοὶ οὗτοι παράγοντες εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσουν ὡς μέσα ἀσκήσεως δημοσιονομικῆς πολιτικῆς πρὸς ἀνακατανομὴν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ὑπὲρ τῶν κατωτέρων εἰσοδηματικῶν τάξεων καὶ τελικῶς πρὸς αὐξήσιν τῆς καταναλώσεως αὐτῶν εἰς βάρος τῆς ἀποταμίευσεως τῶν εὐπορωτέρων τάξεων. Ἐπακόλουθον τῆς μεταβολῆς ταύτης θὰ εἶναι ἡ αὐξήσις τῆς μέσης ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν.

Ἰδιαιτέραν πάντως σημασίαν ἀποδίδει ὁ Keynes εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ὑποκειμενικῶν ἢ ψυχολογικῶν παραγόντων, οἷτινες συνίστανται ἐκ τῶν καταναλωτικῶν συνηθειῶν καὶ ἐκ ψυχολογικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Οἱ ἐν λόγῳ παράγοντες δυσχερῶς καὶ μακροχρονίως μεταβάλλονται, ἐκφράζονται δὲ συλλογικῶς ὡς ὁ «βιοψυχικὸς νόμος τοῦ Keynes». Οὕτως, ἡ μέση ροπή πρὸς κατανάλωσιν παρουσιάζει μακροχρονίως ποιάν τινα σταθερότητα, ἡ ὅποια συμβάλλει ἀρκούντως εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν βιαιῶν οἰκονομικῶν κυμάνσεων εἰς τὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα. Ἡ δὲ ροπή αὕτη πρὸς κατανάλωσιν εἶναι ὑψηλὴ εἰς τὰ άτομα ἢ τὰς οἰκονομίας μὲ χαμηλὸν εἰσόδημα, κατερχομένη ὅσον τὸ εἰσόδημα τῶν ἀτόμων ἢ τῶν κοινωνιῶν ἀνέρχεται εἰς ὑψηλότερα ἐπίπεδα¹³.

Ἡ ὀριακὴ ροπή πρὸς κατανάλωσιν συνιστᾷ τὸν λόγον τῆς ἀπειροστῆς ἢ ὀριακῆς αὐξήσεως τῆς καταναλώσεως πρὸς τὴν ὁμοίαν αὐξήσιν τοῦ εἰσοδήματος. Μαθηματικῶς, αὕτη ὀρίζεται ὡς ἡ κλίσις τῆς ἐφαπτομένης εἰς δοθὲν σημεῖον τῆς καμπύλης καταναλώσεως. Συγκεκριμένως, εἰς τὸ διάγραμμα 1, τὸ σημεῖον Α παριστᾷ δεδομένον συνδυασμὸν εἰσοδήματος καὶ καταναλώσεως, ἡ δὲ κλίσις τῆς ἐφαπτομένης ΓΔ εἰς τὸ σημεῖον

13. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι ἀποδεδειγμένον στατιστικῶς ἀπὸ ἑκατονταετίας καὶ ἐντέθεν. Πρβλ. Ε. Ε. Ζολώτα: Θεωρητικὴ Οἰκονομική. Ἀθῆναι, Α. Παπαζήσης, 1944, σ. 349. G. Katona and E. Mueller: Consumer attitudes and demand, 1950-52. Ann Arbor, The Survey Research Center, University of Michigan, 1954. Τῶν αὐτῶν: Consumer expectations, 1953-56. Ann Arbor, The Survey Research Center, University of Michigan, 1956, σσ. 130-43. L. R. Klein: Major consumer expenditures and ownership of durable goods. Εἰς Bulletin of Oxford University Studies, 1955, σ.σ. 387-414. H. H. Maynard and T. N. Beckman: Principles of marketing. New York, 1952, σσ. 92-100. Κλ. Β. Μπανταλούκας: Ἡ καταναλώσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς συνολικὸν οἰκονομικὸν μέγεθος. Ἀθῆναι, Α. Παπαζήσης, 1958, σσ. 5-16.

τοῦτο δεικνύει τὴν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν, ἦτοι τὴν σχέσιν $\frac{ZA}{ZI}$.

Ἀποσαφηνίζοντας ἔτι περισσότερο τὴν ἐν λόγω σχέσιν, ὑποθέτομεν, ἐ.π., ὅτι ἐντὸς δεδομένης χρονικῆς περιόδου ἢ συνολικῆ ἀξίσεως (παρισταμένη συμβολικῶς διὰ Δ) τοῦ εισοδήματος (ἦτοι ἢ ΔΥ) εἶναι 50 χρηματικαὶ μονάδες, ἢ δὲ συνολικῆ ἀξίσεως τῆς καταναλώσεως (ΔC) εἶναι 40 χρηματικαὶ μονάδες.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ ὀριακὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν (ἦτοι $\frac{\Delta C}{\Delta Y}$) θὰ εἶναι $\frac{40}{50} = \frac{4}{5}$, ὡς αὕτη ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 διάγραμμα.

Ἀπὸ ἀναλυτικῆς ἀπόψεως, εἶναι ἀπαραίτητος ἡ διάκρισις μεταξὺ μέσης καὶ ὀριακῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν, καθόσον, ὡς δεικνύουν τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διαφέρουν αὗται σημαντικῶς. Συμφώνως πρὸς τὸν βιοψυχικὸν νόμον τοῦ Keynes, ἀξιοσημείωτον τοῦ εισοδήματος ἀξιάνεται μὲν ἐπίσης τὸ ἀπόλυτον μέγεθος τῆς καταναλώσεως, οὐχὶ ὅμως ἀναλόγως, ἀλλὰ κατὰ μικρότερον ποσοστὸν τῆς ἀξίσεως τοῦ εισοδήματος. "Ὅταν, πάλιν, μειοῦται τὸ εισόδημα, μειοῦται καὶ ἡ κατανόσις, ἀλλ' ὀλιγώτερον τοῦ εισοδήματος. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ κατανόσις μεταβάλλεται πάντοτε ὁμορρόπως πρὸς τὰς μεταβολὰς τοῦ εισοδήματος, ἀλλὰ κατὰ διάφορα ποσοστά. Οὕτω συνάγομεν τὴν ἔννοιαν τῆς φθινοῦσης ὀριακῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν.

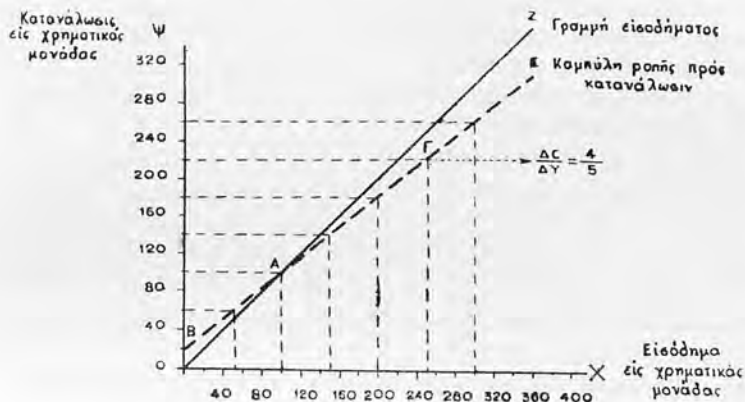
Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχον θεωρητικαὶ ἐνδείξεις, ὅτι αἱ προμνησθεῖσαι Κεϊνσιανὰ ἀπόψεις θὰ ἴσχυον εἰς τὰς μᾶλλον οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένας χώρας. Ἄλλ' αἱ μετέπειτα στατιστικαὶ ἔρευναι τῆς σχέσεως καταναλώσεως καὶ ἐπενδύσεως, δὲν ἐπηγήθευσαν πάντοτε τὰς ἀπόψεις ταύτας. Εἰς τινὰς μάλιστα περιπτώσεις διεπιστώθη σταθερὰ σχέσις μεταξὺ ἀξιοσημείωτης καταναλώσεως καὶ ἀξιοσημείωτου εισοδήματος, ἦτοι σταθερὰ ὀριακὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν. Δι' ἃ καὶ ἀρκετοὶ Οἰκονομολόγοι ὑποστηρίζουν σήμερον τὴν ἄποψιν περὶ ὑπάρξεως σταθερᾶς ὀριακῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν. Συγκεκριμένως, ὁ καθηγητὴς Κ. Κ. Kurihara¹⁴, ὑπελόγησεν ὅτι ἡ σχέσις καταναλώσεως καὶ εισοδήματος ἔχει κατὰ μέσον ὄρον περίπου ὡς κάτωθι :

Κατανάλωσις εἰς χρημ. μονάδας :	20	60	100	140	180	220	260
Εἰσόδημα	»	»	»	0	50	100	150
						200	250
							300.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων προκύπτει φθινοῦσα μέση ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν, ἀλλὰ σταθερὰ ὀριακὴ τοιαύτη καὶ ἴση πρὸς $\frac{4}{5}$.

14. Κ. Κ. Kurihara : Introduction to Keynesian dynamics, ἐ.ά. σ. 31.

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ἐν λόγῳ συναρτήσεως καταναλώσεως καὶ εἰσοδήματος, παρατίθενται τὰ ὡς ἄνω δεδομένα ὑπὸ διαγραμματικῆν μορφήν.

Διάγραμμα 2

Εἰς τὸ διάγραμμα 2, τὰ σημεῖα τῆς διχοτόμου OZ παριστοῦν διάφορα ὕψη τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος. Δι' ὃ καὶ ἡ εὐθεῖα αὕτη καλεῖται «γραμμὴ εἰσοδήματος». Ἡ BE παριστᾷ τὴν συνάρτησιν καταναλώσεως καὶ εἰσοδήματος. Αὕτη ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὸ σημεῖον B, ἕπερ παριστᾷ τὸ ἐπίπεδον τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ ὕψος τῶν 20 χρηματικῶν μονάδων καταναλώσεως εἰς τὸν κάθετον ἄξονα τῆς καταναλώσεως OΨ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι καὶ ἐὰν ἀκόμη τὸ εἰσόδημα εἶναι μηδέν, ὑφίσταται κατανάλωσις δι' ἀντιταμείσεως ἢ δανεισμοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον A, ἡ συνάρτησις καταναλώσεως τέμνει τὴν γραμμὴν τοῦ εἰσοδήματος. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰσόδημα καταναλίσκεται ὀλοσχερῶς καὶ ὅτι ὁ πληθυσμὸς εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀπλῶς ἐπιβιοῖ. Αὐξανόμενον περαιτέρω τοῦ εἰσοδήματος, ὡς δεῖκνται εἰς τὸ διάγραμμα 2 καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου A πρὸς τὸ Z, ἐν τμήμα αὐτοῦ καταναλίσκεται (τὸ κάτωθι τῆς καμπύλης τῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν BE, μέχρι τοῦ ὀριζοντίου ἄξονος OX) καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἀποταμιεύεται ἢ καὶ ἀποθησαυρίζεται (τὸ ἄνωθι τῆς καμπύλης τῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν BE, μέχρι τῆς γραμμῆς εἰσοδήματος OZ). Ἡ σχέσις τῆς μεταβαλλομένης καταναλώ-

σεως πρὸς τὸ μεταβαλλόμενον εισόδημα εἶναι σταθερὰ καὶ ἴση πρὸς $\frac{4}{5}$. Τὸ κλάσμα τοῦτο ἐκφράζει τὴν κλίσην τῆς συναρτήσεως καταναλώσεως καὶ εισοδήματος, ἤτοι τὴν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν $\left(\frac{\Delta C}{\Delta Y}\right)$, ὡς αὕτη δεικνύται εἰς τὸ σημεῖον Γ τοῦ διαγράμματος.

Ἡ ὀριακὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν ἐνέχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάlysιν, καθόσον προσδιορίζει τὴν παροῦσαν ἢ μέλλουσαν κατανομὴν μιᾶς μεταβολῆς τοῦ εισοδήματος μεταξὺ καταναλώσεως καὶ ἀποταμιεύσεως ἢ ἐπενδύσεως. Προσδιορίζει ἐπίσης αὕτη τὴν κατανομὴν μιᾶς μεταβολῆς τῆς παραγωγῆς μεταξὺ ἀγαθῶν καταναλώσεως καὶ κεφαλαίου¹⁵.

Εἰδικώτερον, ἡ ὀριακὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν χρησιμοποιεῖται πρὸς ὑπολογισμὸν τῶν καλουμένων πολλαπλασιαστικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τοῦ εισοδήματος καὶ τῆς ἀπασχολήσεως, αἵτινες προκύπτουν ἐκ μιᾶς δεδομένης αὐξήσεως τοῦ εισοδήματος. Τοιοῦτοτρόπως, ἐπειδὴ τὸ εισόδημα (Y) ἴσούται πρὸς τὴν κατανάλωσιν (C) σὺν τῇ ἐπενδύσει (I) καὶ συνεπῶς

$$\Delta Y = \Delta C + I, \quad \text{ὅα ἔχουμεν} \quad \frac{\Delta Y}{\Delta Y} = \frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{I}{\Delta Y}, \quad \text{ἢ} \quad 1 = \frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{I}{\Delta Y}.$$

Λύοντες ἤδη διὰ ΔY , λαμβάνομεν $\Delta Y = \frac{I}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$. Ἡ ἐξίσωσις αὕτη δεικνύει

τὴν ἐπερχομένην αὐξησην εἰς τὸ εισόδημα (ΔY) ἐκ μιᾶς ἀρχικῆς ἐπενδύσεως (I). Τὸ κλάσμα $\frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$ προσδιορίζει τὴν σχέσιν μεταξὺ ΔY καὶ I, ἡ ὁποία

ὀνομάζεται «πολλαπλασιαστής». Ὁ πολλαπλασιαστής, ὅθεν, ἐκφράζει τὴν συναρτησιακὴν σχέσιν τῶν ἐπερχομένων μεταβολῶν μεταξὺ ἐπενδύσεως καὶ εισοδήματος, ἐφ' ὅσον ἡ μέση ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν εἶναι δεδομένη. Συνεπῶς, εἶναι δυνατὸν διὰ τοῦ πολλαπλασιαστοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω προϋπόθεσιν νὰ προσδιορισθῇ μαθηματικῶς ἡ πολλαπλασιαστικὴ ἐπίδρασις μεταβολῆς τινὸς τῶν δαπανῶν καταναλώσεως ἢ ἐπενδύσεως ἐπὶ τοῦ ἔθνικοῦ εισοδήματος καὶ τῆς συνολικῆς ἀπασχολήσεως τῆς ἐπομένης χρονικῆς περιόδου. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν διὰ τοῦ καλουμένου (μῆτρας-πολλαπλασιαστοῦ) (matrix-multiplier) νὰ ἐπιτευχθῇ πληρεστέρα οἰκονομομετρικὴ ἀνάlysιν, ὅταν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ διακλαδικαὶ σχέσεις τῆς οἰκονομίας, ὡς αὐτὰ

15. Πλ. εἰς T. Haavelmo: Methods of measuring the marginal propensity to consume. Εἰς Journal of the American Statistical Association, 1947, σσ. 105-22. J. C. H u b a r d: The marginal and average propensities to consume. Εἰς Quarterly Journal of Economics, 1954, σσ. 83-96.

περιγράφονται εἰς τοὺς πίνακας εἰσροῶν-ἐκροῶν τοῦ συστήματος τοῦ καθηγητοῦ W. W. Leontief¹⁶.

5. Ἐλεγχοὶ καταναλώσεως

Ἐκ τῶν προηγηθέντων ἐδείχθη ἐπαρκῶς ἡ μεγάλη ἐπίδρασις τοῦ ἐπιπέδου καταναλώσεως ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως δεδομένης χώρας. Ὡς ἐκ τούτου, κατὰ καιροὺς ἢ καὶ συστηματικῶς λαμβάνονται διάφορα κρατικά μέτρα ἀποβλέποντα συνήθως εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ ὕψους τῆς καταναλώσεως, χάριν πραγματοποιήσεως συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικῶν σκοπῶν. Τὰ μέτρα ταῦτα ἐκδηλοῦνται ὑπὸ μορφήν ἐλέγχου τῆς καταναλώσεως.

Ὁ ἔλεγχος καταναλώσεως νοεῖται κυρίως τὸ σύνολον τῶν διοικητικῶν μέτρων ἐπιβολῆς ποσοτικῶν περιορισμῶν ἐπὶ τῆς καταναλώσεως, διὰ τοῦ συστήματος τῆς διὰ δελτίων διανομῆς εἰς τοὺς καταναλωτὰς ὀρισμένων ἀγαθῶν καὶ τοῦ καθορισμοῦ τιμῶν πωλήσεως (διατιμῆσεως) αὐτῶν, πρὸς δημιουργίαν τεχνητῆς συμπίεσεως τῆς ἐνεργοῦ ζήτησέως των. Ὁ ἔλεγχος οὗτος τῆς καταναλώσεως εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι, εἴτε διαρθρωτικὸς ἢ μόνιμος, ὡς εἰς τὰς χώρας μὲ προγραμματισμένην καὶ μὲ διευθυνομένην οἰκονομίαν, εἴτε περιστασιακὸς ἢ ἔκτακτος, ὡς εἰς τὰς χώρας μὲ φιλελευθέραν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν, αἰτίνας ὅμως τελοῦν ὑπὸ ἐκτάκτους συνθήκας.

Ὁ διαρθρωτικὸς ἢ μόνιμος ἔλεγχος τῆς καταναλώσεως ἀποβλέπει πρωτίστως εἰς τὴν ἐπιδιώξιν ἐπιτυχοῦς ἐφαρμογῆς μακροχρονίων σχεδίων παραγωγικῆς ἀναπτύξεως, μέσῳ προώθησεως τῆς βαρεῖας βιομηχανίας καὶ συστολῆς τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως μὴ οὐσιωδῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ἵνα οὕτω διασφαλισθῇ μελλοντικὴ ἄνοδος τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου.

Ὁ περιστασιακὸς ἢ ἔκτακτος ἔλεγχος τῆς καταναλώσεως ἐφαρμόζεται μόνον εἰς περιόδους οἰκονομικῶν ἀνωμαλιῶν, ἕνεκα πολέμου, ἀποκλεισμοῦ, οἰκονομικῆς κρίσεως κλπ. Κατὰ τὰς περιόδους ταύτας, ἡ ἐγγῆριος παραγωγή καὶ αἱ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰσαγωγαὶ δὲν ἐπαρκοῦν διὰ νὰ ἐφοδιάσουν κανονικῶς δι' ἀγαθῶν τὸ καταναλωτικὸν κοινὸν δεδομένης χώρας. Ἡ ἀδυναμία αὕτη

16. Ἡ σχετικὴ περὶ πολλαπλασιαστοῦ διεθνῆς βιβλιογραφία εἶναι πλουσία. Ἐξ αὐτῆς παραθέτομεν ὀρισμένην μόνον ἑλληνικὴν. J. M. Keynes: Ἡ γενικὴ θεωρία κλπ., ἔ.δ. σσ. 119-34. Π. Κ. Δημητράκοπούλου: Ἡ θεωρία τοῦ πολλαπλασιαστοῦ. Ἀθήναι, 1952 (ἔθνα καὶ διεθνῆς βιβλιογραφία). Ε. Ε. Ζολώτα: Θεωρητικὴ Οἰκονομική, ἔ.δ. σσ. 792-3. Α. Ι. Σαουμάτσου: Ὁ J. M. Keynes καὶ ἡ γενικὴ θεωρία τῆς ἀπασχολήσεως, τοῦ τόκου καὶ τοῦ χρήματος. Εἰς Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1946, σσ. 149-50. Διὰ τὸ σύστημα Leontief, βλ. R. Dorfman: Ἡ φύσις καὶ ἡ σημασία τῆς ἀναλύσεως τῶν εἰσροῶν-ἐκροῶν. Εἰς Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1954, σσ. 151-80. Α. Α. Λάζαρη: Τὸ σύστημα Λεόντιεφ. Εἰς Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1957, σσ. 7-50. Α. Marchal: Ἀπολογισμὸς τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ εικοστοῦ αἰῶνος. Εἰς Σπουδᾶς, 1958, τεῦχος 1, σ. 63.

προέρχεται εκ διαφόρων στενοτήτων και περιορισμών, ως εκ τής έλλειψως μέσων παραγωγής ή τής άπασχολήσεως τών υπάρχόντων παραγωγικών μέσων προς τήν παραγωγήν έτέρων αγαθών μάλλον έπειγούσης ανάγκης, τής αύξήσεως τής κρατικής ζήτησεως, τής προωθήσεως τών έξαγωγών, τής άνεπαρκείας μεταφορικών μέσων κλπ.

Είς τās περιπτώσεις ταύτας τὸ κράτος αναγκάζεται, ὅπως ἐφαρμύση ἔλεγχον τῆς καταναλώσεως. Ὁ ἔλεγχος οὗτος ἀποσκοπεῖ τὴν συγκράτησιν τῶν πληθωρικών πιέσεων καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐξαιρετικῶς ὑπερβολικῆς ἀνάδου τῶν τιμῶν, συνεπείᾳ τῆς στενότητος τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς συνεχοῦς ἐκδόσεως νέων μέσων πληρωμῆς. Διὰ τῆς πολιτικῆς ταύτης, τὸ κράτος ἀποβλέπει συνάμα εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς νοθείας καὶ εἰς τὸν κανονικὸν ἐφοδιασμὸν τῶν κατωτέρων εἰσοδηματικῶν τάξεων διὰ καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐκάστοτε διαθεσίμους ποσότητας τῶν ἀγαθῶν τούτων καὶ τῶν μεγεθῶν τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος τῶν καταναλωτῶν.

Ὁ περιστασιακὸς ἢ ἔκτακτος οὗτος ἔλεγχος ἐπὶ τῆς διανομῆς τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν διακρίνεται εἰς ἄμεσον καὶ εἰς ἔμμεσον. Ὁ ἄμεσος ἔλεγχος ἀσκειται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, διὰ τῆς ἐπιβολῆς ποσοστῶσεως μέσῳ δελτίων διανομῆς καὶ διὰ τοῦ καθορισμοῦ τιμῶν πωλήσεως (διατιμῆσεως) ὀρισμένων καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ κυρίως τῶν βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς καὶ συντηρήσεως (ὡς τοῦ ἄρτου, τῆς σακχάρους, τοῦ ἐλαίου, τῶν καυσίμων κλπ.). Ἐνίοτε, ὁ ἄμεσος ἔλεγχος περιορίζεται μόνον εἰς τὸν καθορισμὸν τιμῶν πωλήσεως.

Ὁ ἔμμεσος ἔλεγχος συνίσταται εἰς τὴν ἄσκησιν καταλλήλου δημοσιονομικῆς καὶ γενικότερον οικονομικῆς πολιτικῆς, δι' ἧς ἐμμέσως ἐπιδιώκεται ὁ ἔλεγχος τῆς καταναλώσεως πρὸς περιορισμὸν τῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως. Ἡ πολιτικὴ αὕτη στρέφεται κυρίως εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς φορολογίας καταναλώσεως μὴ βασικῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, εἰς τὴν ἐπιβολὴν δασμῶν ἀγωγῆς καὶ συντηρήσεως, εἰς τὴν χορήγησιν βοηθημάτων καὶ ἐπιδοτήσεων, εἰς τὴν δημιουργίαν δημοσιονομικῶν μονοπωλίων, εἰς τὴν κατάλληλον διαμόρφωσιν τῶν ὀνομαστικῶν ἀμοιβῶν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς προσφορᾶς μέσων πληρωμῆς κλπ.

Ὡς ἀπέδειξεν ἡ πείρα, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, εἰς τὰς ὑπὸ φιλελευθέρων κεφαλαιοκρατικῆν οικονομίαν καὶ δὴ ὑπαναπτύκτους χώρας, σπανίως ἐπιτυγχάνει ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐλέγχου καταναλώσεως, ἐλλείψει τῶν καταλλήλων πρὸς τοῦτο προϋποθέσεων καὶ μέσων. Κυριώτεραι τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν μέσων τούτων θεωροῦνται ἡ ὑπαρξίς ἀδιαβλήτου, ἀρτίας καὶ ἐμπείρου διοικητικῆς ὀργανώσεως, ὡς καὶ ἡ ἱκανότης διασφαλίσεως πειθαρχίας μετὰ προθέσεως συνεργασίας μεταξύ τοῦ κράτους ἀπ' ἐνός καὶ τῶν ἰδιωτῶν παραγωγῶν καὶ καταναλωτῶν, ὡς καὶ τῶν μεταξύ αὐτῶν μεσολαβούντων ἐμπόρων ἀπ' ἐτέρου. Ἡ συνεργασία αὕτη ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν διὰ μίαν εὐχερῆ καὶ ἐπιτυχή συγκέντρωσιν καὶ διανομὴν τῶν ἐν ἀνεπαρ-

κεία καταναλωτικών αγαθῶν εἰς κανονικά χρονικά διαστήματα, εἰς ἅπαντα τὰ διαμερίσματα τῆς χώρας, εἰς ἀναγκαίαις ποσότητας καὶ εἰς ἱκανοποιητικὰς ποιότητας.

Ἐνδεχομένη ἀποτυχία τοῦ ἐλέγχου τῆς καταναλώσεως προκαλεῖ, πέραν τῶν ἀρχικῶν οἰκονομικῶν ἀνωμαλιῶν, καὶ περαιτέρω δυσμενεῖς συνεπειάς ἐπὶ τῆς ὅλης οἰκονομίας. Αἱ κυριώτεραι τῶν συνεπειῶν αὐτῶν εἶναι ὁ καλπάζων νομισματικὸς πληθωρισμὸς, ἡ ὑπερβολικὴ διέγκωσις τῶν δημοσίων δαπανῶν, ἡ ἀπόκρυψις τῶν ἐν ἀνεπαρκείᾳ ἀγαθῶν καὶ ἡ δημιουργία ἐλευθέρως (ἢ παρανόμου, ἢ παραλλήλου, ἢ μαύρης) ἀγορᾶς. Ἡ ἐλευθέρα αὕτη ἀγορὰ διενεργεῖται, κατὰ κανόνα, ἀπὸ τὸ μέγα πλῆθος τῶν μεσολαβούντων μεταξὺ παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως. Οὗτοι, διαρκῶς καὶ περισσότερον ἀναβιβάζουν τὰς τιμὰς, αὐξάνοντες συγχρόνως καὶ τὸ ἄνοιγμα τῆς ψαλίδος τῶν τιμῶν τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν μεταξὺ τόπων παραγωγῆς καὶ τόπων καταναλώσεως¹⁷.

Ἐναντι τοιούτων καταστάσεων, δὲν ἀντιδρᾷ μόνον τὸ κράτος. Συνήθως αὐτοὶ οὗτοι εἰ καταναλωταὶ ὀργανοῦνται καὶ ἰδρῶν προμηθευτικὸς καὶ καταναλωτικὸς συνεταιρισμοὺς, ἵνα ἐπιτύχουν κανονικῶν τῶν μελῶν αὐτῶν ἐφοδιασμὸν δι' ἀγαθῶν καὶ εἰς ἀρκούντως χαμηλοτέρας τιμὰς τῶν τιμῶν τῆς ἐλευθέρως ἀγορᾶς. Ἰδρῶνται ἐπίσης καὶ λειτουργοῦν καταναλωτικοὶ συνεται-

17. Περὶ τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς ἐλέγχου τῆς καταναλώσεως, πλ. εἰς G. A c k - l e y and D. B. S u i t s : Relative price changes and aggregate consumer demand. Εἰς American Economic Review, 1950, σσ. 785-804. G. B r o w n : Analysis of consumption taxes in terms of the theory of income determination. Εἰς American Economic Review, 1950, σσ. 74-89. V. G. L i p p i t t : Determinants of consumer demand for house furnishings and equipment. Cambridge Mass., Harvard University Ph. D. Thesis, 1955. H. L u b e l l : Effects of income redistribution on consumers expenditures. Εἰς American Economic Review, 1947, τεύχ. 1. R. A. M u s g r a v e and M. S. P a i n t e r : The impact of alternative tax structures on personal consumption and saving. Εἰς Quarterly Journal of Economics, 1948, σσ. 475-99.

Βλ. καὶ Ε. Ε. Ζ ο λ ῶ τ α : Αἱ πληθωρικαὶ πιέσεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν. Ἄθῆναι, 1951, σσ. 19-23. Δ. Ε. Κ α λ ι τ σ ο υ ν ἄ κ η : Σχέσις νομισματικῆς καὶ δημοσιονομικῆς πολιτικῆς εἰς τὴν Κεῦθουσιανὴν διδασκαλίαν. Εἰς Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1957, σσ. 100-3. Ι. Ν. Κ ο ὄ λ η : Κοινωνικὴ διαμόρφωσις τῆς φορολογίας ἢ οἰκονομικὴ φορολογικὴ πολιτικὴ; Εἰς Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1948, σ. 51 κ.έ. Τ ο ὖ α ὕ τ ο ὖ : Ὁ φόρος εἰσοδήματος ὡς παράγων ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Εἰς τὴν αὐτὴν Ἐπιθεώρησιν, 1953, σσ. 69-121. Κ λ . Β . Μ π α ν τ α λ ο ὗ κ α : Διοικητικὴ διάρθρωσις, ἀρμοδιότητες καὶ ἀποστολὴ τοῦ παρ' ἡμῖν Ἐπιχειρηματικῶν Οἰκονομικῶν. Ἄθῆναι, Γραφεῖον Ἐρευνῶν Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, 1957, σσ. 19-30. Σ. Κ. Π ο υ λ ο π ο ὄ λ ο υ : Οἱ οἰκονομικοὶ Ἐλεγκοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἄθῆναι 1951, σσ. 26-36. Α. Ι. Σ μ π α ρ ο ὦ ν η : Δημοσία Οἰκονομικὴ. Ἄθῆναι, Α. Παπαζήσης, 1955, σσ. 214-42. Γ. Β. Χ α λ κ ι ο π ο ὄ λ ο υ : Προϋποθέσεις οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν. Εἰς Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1947, σσ. 184-201.

ρισμοί, οτινες έχουν ως σκοπόν νὰ διδάξουν τὰ μέλη αὐτῶν ποῖα εἶναι τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δικαιώματά των, ὡς καὶ τὰ μέσα ἱκανοποιήσεως τούτων.

Ὁ ἔλεγχος τῆς καταναλώσεως ἀποσκοπεῖ ἐνίοτε εἰς τὴν φυσιολογικὴν ἢ τεχνητὴν αὐξήσιν τῆς ἐνεργουῦ ζήτησεως καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἰδίᾳ εἰς περιόδους οἰκονομικῆς κάμψεως ἢ κρίσεως. Οὕτω, τὸ σύγχρονον κράτος λαμβάνει ἐγκαίρως σειρὰν σχετικῶν μέτρων, ὡς αὐξήσεως τῶν καταναλωτικῶν δαπανῶν του, μειώσεως τῆς φορολογίας, προωθήσεως τοῦ πιστωτεχνικοῦ συστήματος πωλήσεων μὲ δόσεις κλπ. Δι' αὐτῶν ὑποβοηθεῖ τὴν αὐξήσιν τῆς καταναλώσεως, γεγονὸς ὅπερ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ὄγκου τῆς ἐπενδύσεως καὶ τῆς ἀπασχολήσεως, μέσῳ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιταχύνσεως, μὲ τελικὸν ἀποτέλεσμα τὴν ἀνοδικὴν πορείαν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.

LE RÔLE DE L' ÉNERGIE ATOMIQUE DANS LA MISE EN VALEUR DES RESSOURCES DES PAYS SOUS-DÉVELOPPÉS

*Par le Professeur ANGELOS ANGELOPOULOS
Président de l'Association Hellénique de Planification*

La domestication de l'énergie nucléaire qui a été l'aboutissement d'une lutte longue, patiente, mais en définitive triomphante de l'homme sur la nature et qui représente la plus grande conquête scientifique de tous les temps prouve à quel point la science constitue un facteur fondamental du progrès et du bien-être des peuples.

En effet, l'utilisation pacifique de cette nouvelle et gigantesque source énergétique contribuera d'une façon étonnement rapide au développement économique et à l'amélioration permanente du bien-être des peuples et surtout des peuples des pays sous-développés.

1. Facteurs déterminants le rôle de l'énergie atomique.

Pour apprécier le rôle que l'énergie atomique jouera dans la formation de la structure du monde de demain, il faut prendre en considération deux facteurs importants :

Premièrement : Le rôle que l'énergie joue en général dans le progrès économique et social. Une simple comparaison entre les diverses régions du monde suffit à prouver une dépendance et une relation très étroite entre l'énergie et le revenu national. Dans les régions du monde où la consommation d'énergie est plus forte, le revenu national est plus élevé.

Par contre, dans les pays où l'énergie fait défaut, le revenu national est plus bas. Ainsi l'Amérique du Nord, dont la population ne dépasse pas 7% de celle du globe, consomme 40% environ de l'énergie et fournit également 40% de la production mondiale. Par contre, l'Asie, l'Afrique et l'Amérique Latine qui représentent les 2/3 de la population mondiale, consomment seulement 1/5 de l'énergie mondiale. Or, l'énergie est le facteur déterminant du progrès économique. On peut donc, aisément,

prévoir quelle sera la contribution qu'apportera au développement économique et social, une énergie aussi puissante que celle qui est contenue dans le noyau de l'atome.

Deuxièmement : Le fait que l'utilisation pacifique de l'énergie atomique aura par rapport aux révolutions industrielles précédentes, des répercussions plus larges, plus profondes et probablement plus violentes.

Cela provient de ce que la nouvelle révolution nucléaire apparaît à un moment de l'Histoire où les conditions économiques, sociales et politiques ne sont pas comparables à celles d'autrefois.

En effet, autrefois, l'économie était basée sur un seul système social ; le marché mondial était unique ; les inventions étaient mises au service des grandes entreprises privées ; une importante partie du monde vivait sous le régime colonial et les peuples qui habitaient ces régions n'étaient pas, dans leur majorité, à même de s'intéresser à la mise en valeur de leurs ressources nationales. Aujourd'hui, tout est changé. Le monde est partagé en deux blocs. Le marché mondial est coupé en deux. Les peuples conquis, ayant pour la plupart obtenu leur indépendance, essaient par tous les moyens de développer leurs économies, afin de relever leurs niveaux de vie extrêmement bas. La planification économique devient tous les jours plus nécessaire.

Les deux blocs opposés cherchent à démontrer la supériorité de leurs systèmes. Pour y parvenir tous les moyens leur sont bons. Ils mobilisent les possibilités de la science et de la technique. Chaque progrès réalisé est destiné à jouer un rôle de première importance dans cette compétition. Si une nouvelle guerre mondiale devait être exclue, comme une chose impensable à l'ère atomique, la lutte entre les deux blocs ne pourrait, nécessairement, être qu'économique. Dans cette compétition, celui qui utilisera le plus rapidement et le plus efficacement l'énergie atomique, tirera les plus grands avantages de cette course à la suprématie.

C'est en tenant compte de ces deux facteurs qu'on peut apprécier l'importance et les répercussions probables de l'énergie nucléaire. Il serait erroné de vouloir confiner les répercussions de l'énergie atomique, comme certains prétendent le faire, dans des limites étroites — notamment, en ne prenant en considération que la différence des prix de revient. Une telle interprétation ne serait conforme ni au sens de cette découverte ni à la structure du monde dans lequel nous vivons.

La conséquence la plus importante de cette nouvelle révolution industrielle sera une profonde modification de la géographie écono-

mique dans chaque pays comme dans l'ensemble du globe. Pour voir combien les répercussions de l'utilisation de l'énergie atomique seront étendues et combien de réajustements profonds deviendront nécessaires, il me suffit de vous dire que si l'on tient compte des incidences du facteur «multiplicateur», les conséquences indirectes seront probablement plus grandes que les effets directs. Je me borne à vous signaler, ici, l'incidence d'un effet secondaire, concernant les activités «tertiaires» et plus spécialement les transports et les services liés à cette activité. Actuellement, pour transporter les matières premières des centres d'extraction aux centres industriels on mobilise une grande partie des chemins de fer et de la marine marchande et les frais de transport pèsent lourdement sur les prix de revient. On calcule, par exemple, que le transport de 3 millions de tonnes de charbon — quantité équivalente au point de vue calorifique à une tonne d'uranium utilisée au maximum — des mines de la Ruhr à Zurich coûterait près de 30 millions de dollars. Et ceci pour un transport effectué entre deux points voisins situés en plein centre de l'Europe. Demain, lorsque l'utilisation de l'énergie atomique sera généralisée et plus encore lorsqu'on sera parvenu à domestiquer l'énergie thermonucléaire, on assistera à des bouleversements profonds non seulement dans les modes de transports mais, ce qui sera encore plus frappant, dans le genre et surtout dans le volume des marchandises transportées. Car, l'une des caractéristiques essentielles de l'énergie atomique réside dans le fait qu'à l'avenir ou pourra produire de l'énergie partout où on en aura besoin et à un prix qui ne dépendra pas du lieu de production. Etant donné que les frais de transport des matières fissiles seront négligeables, de nouvelles industries seront créées, là, où jusqu'à maintenant, leur installation n'était pas concevable.

2. Vers une nouvelle carte géopolitique du monde.

Cette nouvelle source énergétique contribuera, donc, à l'industrialisation rapide de tout pays qui produit des matières premières, surtout des pays sous-développés. L'important pour ces pays n'est pas le prix de revient mais bien la possibilité même de disposer de sources d'énergie. Si, maintenant, ces sources d'énergie peuvent être transportées rapidement et à très peu de frais, les perspectives de développement des régions économiquement retardées se présentent sous un tout autre aspect. Les régions qui produisent les matières premières et qui par manque d'énergie ne peuvent actuellement les exploiter, pourront désormais fabriquer sur place des produits finis et les exporter.

La portée de l'utilisation de l'énergie atomique ne se limitera pas seulement au domaine de l'industrialisation. Elle jouera également un rôle important dans le développement agricole. Certains experts soutiennent même que les résultats dans ce domaine seront plus substantiels que ceux du domaine de l'industrie. En effet, dans ce secteur les possibilités sont très vastes. On peut tout d'abord rendre propres à la culture les régions arides qui sont si nombreuses en Afrique, en Asie, en Australie, en Amérique, en Union Soviétique. L'utilisation des radio-isotopes permet d'autre part l'amélioration de la culture et des rendements à des niveaux inconnus jusqu'à maintenant. Selon un rapport de la F.A.O. soumis à la Conférence de Genève, les applications de l'énergie atomique et des radio-isotopes n'ont comme limites que «l'imagination et l'ingéniosité des chercheurs». Et les conséquences de cette conquête seraient immenses si l'on arrivait à résoudre l'important problème de la «photosynthèse». Si les savants qui étudient actuellement cette question et qui sont à ce propos très optimistes, pouvaient découvrir la manière dont les plantes capent les rayons du soleil et les utilisent, la situation alimentaire du monde pourrait, d'un jour à l'autre, être modifiée d'une façon radicale.

Il n'est, donc, pas exagéré de conclure que l'énergie atomique apportera aux pays sous développés un changement profond dans leur structure, qui permettra à la prospérité de remplacer—par étapes—leur misère actuelle. Si ces pays parvenaient à acquérir cette nouvelle source énergétique en abondance et à un prix convenable, si cette puissance était administrée selon des plans à long terme, visant à mettre en valeur les ressources naturelles, une augmentation spectaculaire du revenu mondial en serait le résultat immédiat.

Il ne serait pas trop hardi de prévoir, que d'ici une vingtaine d'années—vers 1980—la répartition de la richesse mondiale sera totalement bouleversée. Si l'utilisation de l'énergie atomique se généralisait dès 1965—68, les pays asiatiques pourraient fournir 25% de la production mondiale en 1980, au lieu de 10% comme c'est le cas de nos jours—et 40% environ en l'an 2000. On arriverait ainsi, à une harmonisation des conditions de progrès par rapport au chiffre de population de chaque région du globe et de ses ressources et une nouvelle carte géopolitique du monde s'établirait. Dans ces conditions, la terre pourra nourrir convenablement sa population actuelle et future, sur la base de niveau de vie en progression constante, et le problème de la population qui, avec raison, préoccupe actuellement les démographes, trouverait ainsi graduellement sa solution définitive.

3. *Perspectives d'utilisation industrielle de l'énergie atomique. Prix de revient.*

Cependant, une question d'une importance capitale se pose: l'énergie nucléaire est-elle susceptible d'être utilisée très prochainement pour apporter l'extraordinaire contribution, dont nous venons de parler? où en sommes-nous dans le domaine de son application à la production d'électricité et comment se présente le problème de son prix de revient?

Les progrès réalisés depuis la Ière Conférence atomique de Genève n'ont pas seulement confirmé les prévisions optimistes, mais ils ont montré d'une façon éclatante que la production de l'électricité à partir de l'atome n'est plus une question d'avenir; elle appartient au présent. Après la mise en marche, le 7 juin 1954, de la première centrale soviétique d'une puissance de 5.000 Kw., cinq autres centrales nucléaires de dimensions normales sont actuellement en fonction. Deux en Grande-Bretagne, celle de Calder Hall et celle de Chapel Cross, une en Amérique à Shippingport, une en Union Soviétique en Sibérie, et une en France, à Marcoule. Un certain nombre d'autres pays construisent, également, des centrales atomiques. L'Organisation européenne de Coopération économique a créé l'Euratom qui se propose de construire avant 1968 des centrales nucléaires d'une puissance de 15 millions de Kw.

En dehors de l'utilisation de l'énergie nucléaire pour la production de l'électricité, des plans ont été élaborés dans plusieurs pays, en vue de l'utilisation de l'énergie atomique dans la navigation, dans les transports (camions automobiles, avions), pour le chauffage des locaux et dans l'industrie, sous forme de chaleur nucléaire.

Voyons, maintenant, comment se présente le prix de revient de l'électricité, produite par l'énergie nucléaire, par rapport à celui de l'énergie d'origine thermique.

Les opinions diffèrent selon les pays. Les Américains pensent que l'énergie atomique ne pourra pas devenir compétitive dans leur pays avant 1965. Tel est le point de vue de l'Atomic Energy Commission et d'un certain nombre de personnalités compétentes. On prévoit (rapport Mc Kinney) que l'énergie atomique devrait donner en 1975 entre 20 et 40% de la puissance actuelle qui s'élève à 115 millions de kilowatts, si l'on veut assurer l'expansion économique continue des Etats-Unis.

Dans la première centrale atomique de l'Union Soviétique qui est une petite centrale expérimentale, le coût du kilowatt/heure «dépasse considérablement le coût moyen du kilowatt/heure produit

par les grandes centrales thermiques de l'URSS», selon une communication faite à la Conférence de Genève. Cependant, les nouvelles centrales en construction, dont la puissance atteindra 400.000 Kw—et même 600.000 kw—produiront de l'électricité qui selon l'Académicien A. Alexandrow, «ne reviendrait pas plus cher que celle des centrales thermiques actuelles».

Le programme britannique annoncé par le Livre blanc du 15 février 1955, qui était considéré à l'époque comme «audacieux», a été élargi en mars 1957, son envergure a été triplée et il prévoit maintenant la construction jusqu'en 1967 de 19 centrales nucléaires d'une capacité totale de 6 millions de kws, qui fourniront 25% environ de l'électricité nationale. Bien que les deux centrales nucléaires britanniques actuellement en fonction, aient été construites avant tout pour fabriquer du plutonium pour les bombes et que l'électricité soit fournie comme un sous-produit, on calcule que le prix de revient du Kw nucléaire qui sera, produit par les centrales du type d'Hinkley Point déjà en construction, sera à peu près de 0,6 penny, ce qui équivaut au prix que coûte actuellement en Grande-Bretagne le courant fourni par des centrales utilisant le charbon. En tenant compte des améliorations techniques en vue, Sir John Cockroft estime que d'ici 10 à 15 ans, le prix de revient de l'énergie nucléaire oscillera «entre 0,3 et 0,4 penny».

On arrive ainsi à la conclusion que pour certains pays industrialisés l'énergie obtenue à partir de la fission nucléaire est déjà compétitive par rapport à l'énergie classique. L'Italie envisage la construction de centrales nucléaires d'une puissance de 900.000 kw dont les deux premières—l'une de 200.000 kw et l'autre de 150.000 kw déjà en construction—commenceront à fonctionner vers la fin de 1962 et une troisième au printemps de 1963.

Si, pour une grande partie les pays industrialisés, l'utilisation de l'énergie atomique est déjà une réalité et si son prix de revient est considéré comme avantageux, par contre, pour les pays sous-développés ce prix de revient est tellement bas par rapport à l'énergie obtenue à partir des sources traditionnelles que l'utilisation de l'énergie nucléaire se présente à eux comme un facteur extrêmement favorable pour leur développement économique. Des rapports soumis à la 2ème Conférence atomique de Genève et surtout celui de M. Honi Bhabha de l'Inde, ont montré que l'emploi immédiat de l'énergie atomique dans les régions peu développées se justifie absolument.

Il est évident que la création des centrales atomiques dans les pays sous-développés ne pourra se faire qu'avec l'aide des grandes puissances

qui possèdent à la fois les fonds nécessaires, le personnel spécialisé et les matières fissiles. C'est ici qu'intervient le rôle de «l'Agence internationale de l'énergie atomique» qui doit tout préparer pour rendre possible la mise en valeur de cette source énergétique en faveur des pays sous-développés. Notons qu'avec une dépense de 2 milliards de dollars par an—ce qui ne représente que le cinquième de la somme que les Etats-Unis et l'Union Soviétique consacrent annuellement à la fabrication des fusées balistiques—on serait en mesure de construire d'ici 5 ans des centrales nucléaires d'une puissance installée de 35 millions de kilowatts environ, ce qui représente 3 fois plus que l'ensemble de la puissance énergétique conventionnelle installée en Afrique et en Asie—Japon non compris—qui en 1955 n'atteignait que 10 millions de kilowatts. On pourrait, donc, facilement prévoir les bienfaits de cette nouvelle source énergétique pour les pays insuffisamment développés, dont les peuples qui constituent les deux tiers de la population du globe, souffrent actuellement d'une famine chronique.

4. Vers l'utilisation de l'énergie thermonucléaire.

Nous avons parlé jusqu'ici de l'énergie atomique obtenue à partir de la fission nucléaire et de son prix de revient qui se réfère à l'état actuel de la technique qui ne permet d'utiliser, pour l'instant, comme matière fissile que la 140ème partie de l'uranium naturel. Outre les progrès énormes que l'on peut escompter au cours de prochaines années dans les procédés techniques visant à améliorer le rendement de la fission, il faut envisager la possibilité d'une prochaine domestication de l'énergie thermonucléaire, qui, alors, nous conduira à cette grande révolution industrielle que nous promet l'atome.

En effet, le jour où commencera la production de l'électricité à partir de la fusion, l'humanité entrera dans une nouvelle étape de l'ère atomique et la production d'énergie à partir de l'uranium sera désormais considérée comme périmée: parceque cette nouvelle forme d'énergie est beaucoup plus puissante que celle issue de la fission, parceque la matière première—l'hydrogène—est aussi abondante que l'eau de la mer, parceque les investissements considérables nécessaires actuellement pour le traitement des minerais d'uranium pourront être économisés et enfin, parceque le grave problème des déchets radioactifs ne se posera plus.

Pour bien comprendre le sens révolutionnaire de cette découverte il suffit d'indiquer que deux litres d'eau de mer fourniront une énergie

équivalente à celle que produit une tonne de charbon. Voici un exemple: pour satisfaire les besoins actuels de la France en électricité qui sont de 60 milliards de kw/h, il suffira de 600 kilos d'hydrogène.

Tout laisse prévoir que le jour de l'application industrielle de l'hydrogène n'est pas lointain. Les communications faites à la deuxième Conférence de Genève en août 1958 par des experts de la Grande-Bretagne, des Etats-Unis et de l'Union Soviétique prouvent que des progrès importants ont été réalisés vers la domestication de l'énergie thermonucléaire. Selon une toute récente communication faite au congrès international d'Upsala en août 1959, il semble que les physiciens attachés à la marine américaine ont franchi une étape importante dans la fusion des atomes légers, car ils prétendent avoir atteint une température de 10 millions de degrés, ce qui constitue un résultat prometteur, vers la température de 40 millions de degrés exigée pour obtenir un mélange de deutérium et de tritium et vers la température de 300 millions de degrés pour réaliser la production de l'énergie thermonucléaire.

A la 2ème Conférence de Genève, des savants compétents ont exprimé l'opinion que cette dernière étape sera probablement réalisée avant une vingtaine d'années. Sir John Cockroft qui est à la tête des recherches nucléaires en Grande-Bretagne avait d'autre part déclaré lors de la construction du réacteur «Zéta»—qui n'a pas donné encore les résultats attendus—que «si tout se déroulait sans surprise l'application industrielle de l'énergie thermonucléaire pourrait être réalisée dans un délai de 10 ans» (voir «Times» de Londres du 25 janvier 1958).

Si l'on tient compte de la rapidité avec laquelle progresse la science et la technique nucléaire, on peut être optimiste, quant à ce délai, et tous les sacrifices financiers se justifient pour atteindre un tel objectif.

En effet, si les efforts des savants de tous les pays étaient dirigés vers ce but et si des dépenses pour une vaste et coûteuse expérimentation étaient consacrées sans aucune considération financière, le jour de cette conquête grandiose serait sans doute très proche. Il est cependant regrettable de constater que les énormes charges militaires qui pèsent lourdement sur les peuples de tous les pays interdisent de faire de larges investissements si nécessaires au progrès de la recherche scientifique.

N'oublions pas que c'est seulement au moment où cette deuxième étape de la domestication de l'énergie atomique sera franchie, qu'on pourra parler des bienfaits de cette nouvelle et gigantesque révolution industrielle que nous promet le noyau de l'atome. C'est seulement à ce moment que l'énergie atomique deviendra la source énergétique dominante, qu'elle détrônera les autres sources classiques et qu'elle contri-

buera à l'accélération du développement économique, surtout dans les pays insuffisamment développés. C'est seulement à ce moment qu'elle permettra une nouvelle répartition de la richesse dans le monde et conduira à une nouvelle et harmonieuse structure sociale.

Car, en dehors des répercussions purement économiques, l'énergie atomique est destinée à apporter des modifications sérieuses dans la structure sociale du monde. La production est toujours déterminée par la science et la technique. Chacune des phases de la civilisation machiniste a laissé son empreinte au cours de l'Histoire. La révolution industrielle du XVIIIe siècle qui a introduit la machine à vapeur, a mis fin au féodalisme, a transformé les moyens de production, les modes de penser, le genre de vie, et a été à l'origine de l'avènement du capitalisme. La révolution industrielle du XIXe siècle marquée surtout par l'application de l'électricité a donné naissance à la grande entreprise privée, elle a conduit le capitalisme à son apogée.

5. «Socialisation» du capitalisme, «démocratisation» du communisme.

Quelle sera, maintenant, l'influence de la révolution industrielle du XXe siècle? Par sa puissance gigantesque, par l'énormité des capitaux nécessaires à son développement, l'énergie atomique conduira à la généralisation de l'entreprise publique, à la nationalisation des grands moyens de production et en définitive au rapprochement du capitalisme et du communisme.

Cette thèse est fondée sur deux arguments:

P r e m i è r e m e n t : Les entreprises privées ne sont pas en mesure d'assumer les immenses charges, que comportent le développement et l'exploitation de l'énergie atomique. En outre, celles des entreprises privées, qui seront engagées dans l'exploitation de cette énergie, sont condamnées, à notre avis, à subir de grandes pertes matérielles. Le fait que nous nous trouvons encore dans la période d'expérimentation signifie que les progrès successifs de la science nucléaire entraîneront chaque fois des changements tels que les procédés antérieurs deviendront rapidement inutilisables et que les installations existantes perdront toute valeur. Dès la domestication de la fusion, la fission nucléaire constituera la préhistoire de l'âge atomique et toutes les entreprises, liées directement ou indirectement à elle, seront ruinées.

D e u x i è m e m e n t : L'internationalisation de l'énergie atomique et la concurrence commerciale entre pays dont les systèmes économiques sont différents, impose la généralisation de l'entreprise publique dans les pays capitalistes. Dans une compétition à l'échelle mon-

diale, qui se ferait entre un pays où l'Etat dirige la production et fixe les prix selon des critères, non seulement économiques, mais aussi politiques, et un pays où sont les entreprises privées qui déterminent les prix de revient, il n'y a pas de doute que ce serait le premier de ces pays qui l'emporterait. Les pays capitalistes seraient obligés, dans ce cas, de suivre la même méthode d'administration, de fixer chaque fois leurs prix, selon les mêmes critères—en d'autres termes, ils devraient confier la production et l'exploitation de l'énergie atomique à des entreprises publiques. En outre, dès l'instant où l'énergie atomique fournira une force motrice en quantité considérable, et à un prix de revient toujours décroissant par rapport aux autres sources d'énergie traditionnelles, la valeur des installations de ces dernières diminuera graduellement. Il en sera de même pour les entreprises où le facteur «énergie» joue un rôle capital dans l'établissement du prix de production.

Ainsi, cette nouvelle énergie devrait nous conduire à la généralisation de l'entreprise publique, à la nationalisation des grands moyens de production et à l'adoption d'un planisme économique très poussé, en d'autres termes, à la «socialisation» du capitalisme. Cette socialisation du capitalisme pourrait, sans doute, provoquer à son tour, la «démocratisation» graduelle du communisme.

En effet, la nécessité d'une réadaptation permanente aux nouvelles conditions s'applique, à notre sens, non seulement aux pays capitalistes, mais également aux pays communistes, dans lesquels, des réformes deviennent aussi nécessaires, pour réajuster le système à la réalité, pour assouplir sa rigidité, pour «démocratiser» ses principes. Depuis quelques années, on observe une évolution sensible qui tend à l'assouplissement du régime. On parle déjà du «communisme moderne». Sans doute, cette «démocratisation» serait renforcée dès l'instant où la «nationalisation» des grands moyens de production dans les pays capitalistes écarterait l'influence souvent néfaste des trusts et des cartels, car les pays communistes, n'ayant plus à craindre «l'encerclement capitaliste», seraient obligés de suivre la voie d'une démocratisation réelle de leur système politique.

Ainsi en «socialisant» le capitalisme et en «démocratisant» le communisme, l'énergie atomique deviendrait le trait-d'union des deux systèmes actuellement opposés, elle les rapprocherait graduellement jusqu'à les unir, si la coexistence pacifique, conçue dans un esprit de coopération active, constituait la base de la politique internationale du proche avenir.

Août 1959

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΣ ΥΠΑΝΑΠΤΥΚΤΩΝ ΧΩΡΩΝ

Υπό ΧΑΡΑΛ. Γ. ΣΕΠΕΝΤΖΗ

Διδάκτορας Οικονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν

Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὰ οικονομικὰ προβλήματα ἀπετέλεσαν πάντοτε τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τῆς φροντίδος τῶν λαῶν. Κατὰ τὴν σημερινὴν ὁμῶς ἐποχὴν, μετὰ τὴν μεγάλην προπολεμικὴν κρίσιν τῆς ἀμερικανικῆς οικονομίας, τὰς τεραστίαις ὑλικὰς καταστροφὰς τῶν δύο τελευταίων παγκοσμίων πολέμων καὶ τὰς ἀντιλήψεις τῶν συγχρόνων κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, προεκλήθησαν ὀξεῖαι συζητήσεις περὶ τῆς προσφορωτέρας λειτουργίας τῆς οικονομικῆς ζωῆς.

Ἡ παγκόσμιος οικονομικὴ σκέψις, παραθουμένη ἀπὸ τὴν πληθὺν καὶ ἰδιομορφίαν τῶν διαφόρων οικονομικῶν προβλημάτων ἐστράφη, ἰδίως μεταπολεμικῶς, πρὸς συστηματικώτεραν διερεύνησιν αὐτῶν, ἐπιζητοῦσα τρόπους ταχείας βελτιώσεως τῆς οικονομικῆς θέσεως τῶν καθέκαστα ἀτόμων. Μία ἀπὸ τὰς σοβαρωτέρας πτυχὰς τῆς μεγάλης αὐτῆς προσπάθειαις εἶναι καὶ ἡ κίνησις πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν καὶ περιοχῶν τῆς γῆς.

Μὲ τὰ θέματα τῆς οικονομικῆς καθυστερήσεως, τῆς πτωχείας καὶ τῆς στενότητος, ἡσχολήθησαν ἀνεκαθεν τόσον τὰ ἄτομα, ὅσον καὶ αἱ κυβερνήσεις τῶν διαφόρων χωρῶν, ἐπὶ σκοπῷ ἐξευρέσεως τῶν ἐπιβαλλομένων λύσεων διὰ τὴν ταχύτεραν καὶ ἀποτελεσματικώτεραν ἀντιμετώπισιν τῶν ὀξυτάτων οικονομικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, τὸ ὅποια ἐκπηδοῦν ἐκ τῆς ὑπαναπτύξεως.

Αἱ εἰς τὸ παρελθὸν καταβληθεῖσαι ἀτομικαὶ ἢ συλλογικαὶ προσπάθειαι πρὸς ἀμβλυσιν ἢ ὀριστικὴν ἐπίλυσιν ὀρισμένων βασικῶν προβλημάτων τῶν οικονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν, μαρτυροῦν ὅτι ἡ ἀντιμετώπισις τῆς ἀθλιότητος τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ ἐν γένει ἡ ἐπιδίωξις δημιουργίας ἀνωτέρων βαθμίδων ζωῆς, ὑπῆρξε φυσικὴ ἀνθρωπίνῃ ἐκδήλωσις, ἀπολύτως συνεπῆς πρὸς τὴν ὀρέμεφτον διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸ «εὖ ζῆν». Αἱ προσπάθειαι ὁμῶς αὗται, παρὰ τὴν συμβολὴν των, δὲν ἦσαν χαρακτηριστικῶς ἐποικοδομητικαὶ διὰ τὴν ταχύτεραν καὶ ἀποφασιστικώτεραν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Τοῦτο ὀφείλεται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων σοβαρῶν αἰτίων, καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν δὲν

είχεν αντιμετωπισθῆ ὡς ὀργανικὴ ἀνάγκη τῆς παγκοσμίου οἰκονομίας καὶ ὡς στοιχεῖον συμβάλλον εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς διεθνούς ἰσορροπίας καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶχεν ὑπ' αὐτὴν τὴν μορφήν μελετηθῆ.

Ἡ μὴ ἀξιόλογος ὅμως ἐπιτυχία τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν εἰς τὰς περισσότερας χώρας ὀφείλεται εἰς πλείστους λόγους, ὡς λ.χ. τὸν ἀτελῆ κυβερνητικὸν καὶ διοικητικὸν μηχανισμόν¹ τῶν περισστέρων ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ εἰδικώτερον τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Κράτους νὰ ἀναπληρώσῃ ἐπιτυχῶς τὴν ἀνεπαρκῆ καὶ διαστακτικὴν ἰδιωτικὴν ἐπιχειρηματικὴν πρωτοβουλίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Schumpeter ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τὴν ἀνυπαρξίαν προγραμματισμοῦ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, τὴν μὴ ἐπαρκῆ χρηματοδότησιν τῶν ἐπενδύσεων λόγῳ ἀνεπαρκείας ἐγγωρίων κεφαλαίων, τὴν ἔλλειψιν ἱκανῶν τεχνικῶν καὶ οἰκονομικῶν στελεχῶν κλπ.

Αἱ μεταπολεμικαὶ εὐνοϊκὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ συνθήκαι, ἡ τεραστία βοήθεια τὴν ὁποίαν παρέσχον αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἡ δημιουργία νέων Διεθνῶν Ὁργανισμῶν, οἱ ὁποῖοι παραλλήλως πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιδιώξεις των, ὑπεβοήθησαν τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτοποίησιν καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πληθυσμοῦ πλείστων χωρῶν, συνέβαλον θετικῶς εἰς τὴν θεμελίωσιν εὐνοϊκῶν συνθηκῶν διὰ τὴν χάραξιν ὀρθολογισμένων κατευθύνσεων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀποτελεσματικῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν, ἐπὶ διεθνούς πλέον ἐπιπέδου. Ἐνταῦθα πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἀναφερθῆ ὅτι ἡ σοβαρὰ μεταπολεμικὴ κίνησις πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων οἰκονομιῶν ὀφείλεται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εὐρείαν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν διείσδυσιν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ τῶν δορυφόρων χωρῶν εἰς τὰ πλέον εὐαίσθητα σημεῖα τοῦ ἐλευθέρου κόσμου². Οὕτω, χάρις εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν συγκυρίαν, τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν ἐτέθη μεταπολεμικῶς ἐπὶ ἀσφαλούς ὑποδομῆς με ἀποτέλεσμα νὰ σημειωθῆ δραστηρία κίνησις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, με ἴαν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ταχείας ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν, κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν κυρίως περίοδον, σαφῶς προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ τέως Προέδρου τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Χάρρυ Τρούμαν ὁ ὁποῖος, ὁμιλῶν εἰς τὰς 9 Ἀπριλίου 1952 περὶ τῆς γενικωτέρας συμβολῆς τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν, ἐτόνιζε με ἔμφασιν :

1. Bauer and Yamey : The economics of under-developed countries. Cambridge University Press. σελ. 158.

2. "Orsz Tibor Mende : Le Sud-Est Asiatique entre deux mondes. Paris 1954.

Δ. Δελιβάνη : Αἱ χρηματογερὰ τῶν ὑποαναπτυγμένων χωρῶν. Θεσσαλονικὴ 1956 σελ. 4.

«Εάν αποτύχωμεν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν, δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ διατηρήσωμεν τὴν παγκόσμιον εἰρήνην. Δὲν θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ζήσωμεν εὐτυχημένοι ὅταν ὑπάρχη γύρω μας ἕνας ὠκεανὸς ἀνθρωπίνης δυστυχίας καὶ ἀθλιότητος».

Διὰ τὴν καλύτεραν ὁμως κατανόησιν τῶν προβλημάτων τῶν οἰκονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν, κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγα τινα περὶ τῶν κυριωτέρων γνωρισμάτων αὐτῶν, καθόσον ἡ ὑποταγὴ ὧν εἰς ἐνιαίαν νομοτέλειαν εἶναι λίαν δυσχερῆς. Ἡ διάφορος γεωγραφικὴ θέσις ἐκάστης χώρας, ἡ ἀνομοιομορφία τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν, ἡ ὑπαρξίς ἢ μὴ πλουσίου ἐδάφους καὶ ὑπεδάφους, ὁ διάφορος βαθμὸς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὅλη παραγωγικὴ διάρθρωσις τῆς οἰκονομίας, ὁ ἔγκος τοῦ πληθυσμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν χῶρον καὶ τοὺς ἀξιοποιουμένους φυσικοὺς πόρους, αἱ διάφοροι θρησκευτικαὶ αἱρέσεις, τὰ δόγματα καὶ αἱ δοξασαὶ κλπ., δημιουργοῦν σωρεῖαν δυσχερειῶν ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ δογματικὴ διατύπωσις ἐνὸς πλήρους ἐπιστημονικοῦ ὀρισμοῦ οἰκονομικῆς ὑπαναπτύξεως, περιλαμβανόντος ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς, καθίσταται λίαν δυσχερῆς, ἂν μὴ ἀνέφικτος. Ἄλλωστε ἡ «οἰκονομικὴ ὑπανάπτυξις», εἶναι ἔννοια σχετικὴ, δεδομένου ὅτι μία ὑπαναπτύκτος χώρα εἶναι δυνατὸν, συγκρινομένη μὲ μίαν ἄλλην, νὰ εὕρισκεται εἰς πλεονεκτικωτέραν θέσιν. Π.χ. ἡ Ἑλλάς εἶναι ὑπανάπτύκτος ἐν σχέσει πρὸς τὴν Γερμανίαν, ἀνεπτυγμένη ὁμως ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένας χώρας τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς.

Καταλήγομεν ὅθεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κυριωτέρων μόνων γενικῶν γνωρισμάτων, ὑπανάπτύκτοι χῶροι καλοῦνται¹ αἱ οἰκονομίαι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει βασικῶς μικρὸν κατὰ κεφαλὴν πραγματικὸν εἰσόδημα καὶ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ λόγον ταχύτερον τῆς αὐξήσεως τοῦ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀναγκαίου κεφαλαίου». Ἄλλα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἢ συνέπειαι τοῦ μικροῦ βαθμοῦ ἀναπτύξεως εἶναι μεγάλη ὑποκατανάλωσις, χρονία ἀνεργία ἢ ὑποαπασχόλησις τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἔλλειψις νομισματικῆς ἰσορροπίας καὶ μεγάλη ροπὴ πρὸς ἀποθησαυρισμὸν, μικρὸς βαθμὸς παραγωγικότητος καὶ ἔγκος παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, πτωχὸν συγκοινωνιακὸν δίκτυον, χαμηλὸν συνήθως ἐπίπεδον

1. Ὁρα: Jacob Viner: International Trade and economic development. The Free Press 1952 σελ. 94, 125.

Eugene Staley: The future of under developed countries. New York, Harper and Brothers 1954 σελ. 13.

Lyle W. Shannon: Underdeveloped Areas. New York 1957 σελ. 1 ἐπ.

W. R o s t o w : The process of economic growth. New York 1953 σελ. 79.

R a g n a r N u r k s e : Problems of capital formation in under-developed countries σελ. 1, 4 ἐπ.

πνευματικής ανάπτυξεως, άνοργάνωτος άγροτική παραγωγή, μικρά ένιοτε βιομηχανική δραστηριότητα, περιωρισμένα έξαγωγάι, κυρίως άγαθών πρωτογενούς παραγωγής ή πρώτων ύλών, μεγάλη εισοδηματική έλαστικότητα δι' είσαγωγάς καταναλωτικών ίδίως άγαθών, παθητικότης εις τό ίσοζύγιον πλήρωμών κλπ.».

Έπί τή βάσει τών γενικών αυτών γνωρισμάτων ώς και τινων άλλων (π.χ. γεωγραφική γειτνίασις κλπ.) τās ύπαναπτύκτους χώρας κατατάσσομεν συνήθως εις ώρισμένας κατ' Ήπειρον κατηγορίας¹, λ.χ. ύπανάπτυκτοι χώροι τής Άφρικής, Εύρώπης, Λατινικής Άμερικής, Άσίας κλπ. Ή ταξινόμησις αύτη κρίνεται ένιοτε έπιστημονικώς και πρακτικώς ένδεδειγμένη δια τήν συστηματικήν διερεύνησιν τών συμπτωμάτων τής ύπαναπτύξεως κατ' όμοειδείς ομάδας χωρών και τήν προβολήν τών εκάστοτε επιβαλλομένων λύσεων πρὸς ταχυτέραν οικονομικήν ανάπτυξιν αυτών.

Ειδικώτερον, αί κυριώτεραι τυπικῶς ή ουσιαστικῶς ύπανάπτυκτοι γῶραι εἶναι : Κούβα, Βενεζουέλα, Αίγυπτος, Αιθιοπία, Κολομβία, Κόστα Ρίκα, Περού, Παναμάς, Μεξικόν, Κεϋλάνη, Δομινικανική Δημοκρατία, Ούρουγουάη, Νικαράγουα, Βολιβία, Ούνδούρα, Γουατεμάλα, Παραγουάη, Ίνδιαί, Κίνα, Ίνδονησία, Φιλιππῖναι, Βραζιλία, Γκάνα, Τυνησία, Τουρκία, Ίράκ, Ίράν, Πακιστάν, Μαλαισία, Έλλάς, Ίορδανία, Συρία, Χιλή, Αίβανος, Βερμανία, Σιάμ κλπ.

Εις τās χώρας ταύτας, αί όποῖαι καλύπτουν τὰ 4/6 τής ὅλης επιφανείας τής γῆς και περιλαμβάνουν τὰ 2/3 περίπου τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ, τό κατὰ κεφαλὴν εισόδημα κυμαίνεται ἀπὸ 50-300 δολλάρια ἔτησίως ἔναντι 350-1850 δολλαρίων κατὰ κεφαλὴν εις τās οικονομικῶς ἀνεπτυγμένας χώρας, ἐνῶ αἱ πραγματοποιοῦμεναι ἐπενδύσεις κυμαίνονται περίξ τοῦ 5% εις τās καθυστερημένας χώρας, ἔναντι ποσοστοῦ 20-35% εις τās ἀνεπτυγμένας οικονομίας. Ἐπιβάλλεται ἀκόμη νὰ τονισθῆ ὅτι τό εις πλείστας ύπαναπτύκτους χώρας παρατηρούμενον φαινόμενον τής ἀνίσου διανομῆς τῶν καλλιεργουμένων ἐδαφῶν², ἐπιδεινώνει ἔτι μᾶλλον τήν θέσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς τήν Κίναν λ.χ., ἡ ὅποια θεωρεῖται μία ἀπὸ τās μεγαλυτέρας άγροτικὰς χώρας τοῦ κόσμου, πρὸ τής τελευταίως γενομέ-

1. The political economy of American foreign policy. New York 1955 σελ. 138-139. Lytle Shannon : Underdeveloped Areas. New York 1957 σελ. 23.

2. Όρα Άγγ. Άγγελόπουλου : Ή Νέα Κίνα, Αθῆναι 1957 σελ. 55 ἔπ. Bauer and Yamey : The Economics of under-developed countries. Cambridge University Press σελ. 3 ἔπ.

Michel Poniaowski : L'avenir des pays sous-développés. Paris 1954 σελ. 60-61.

United Nations : Land Reform : Defects in Agrarian Structure as obstacles to economic development 1951, II, B. 3.

Economic Survey of Asia and the Far East. Note on Land Reform 1950 σ. 182 ἔπ.

νης αγροτικής μεταρρυθμίσεως, τὸ 80 % τῶν ἐδαφῶν ἀνῆκε κατὰ κυριότητα εἰς ποσοστὸν μικρότερον τοῦ 7% τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ. Εἰς τὴν Αἴγυπτον, πρὸ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως καὶ τῆς γενομένης δικαιοτέρας διανομῆς τῶν γαιῶν εἰς ἀκτῆμονας καλλιεργητῶς ποσοστὸν 4% τοῦ πληθυσμοῦ ἐξουσίαζε τὸ 60% περίπου τῶν ἐκτάσεων, εἰς τὸ Ἰράν ὁμοίως ποσοστὸν 3% τοῦ πληθυσμοῦ εἶχεν εἰς τὴν κατοχὴν του τὸ 65% τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων κ.ο.κ.

* * *

Μετὰ τὴν ἄνω εἰσήγησιν ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν πῶς ἀντιμετωπίζονται μεταπολεμικῶς τὰ προβλήματα τῆς οικονομικῆς ὑπαναπτύξεως.

Αἱ προπολεμικαὶ διακυμάνσεις εἰς τὸν τομέα τῆς καθόλου οικονομικῆς δραστηριότητος καὶ ἰδίως ἡ κρίσις τῆς Ἀμερικανικῆς οικονομίας κατὰ τὸ 1929-33, ἡ σημειωθεῖσα μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον διατάραξις τῆς οικονομικῆς ἐνότητος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς συνεπέα τῆς δημιουργίας νέων ἀδυνάτων οικονομῶν αἱ ὁποῖαι ὑφίσταντο πιεστικῶς τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν προηγμένων χωρῶν καὶ αἱ τεράστιαι ὕλικοι καταστροφαὶ τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ὁ δεῦτερος παγκόσμιος πόλεμος, προεκάλεσαν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν εὐρείας συζητήσεις περὶ τοῦ σκοπιωτέρου τρόπου ὀργανώσεως τῶν ἐσωτερικῶν καὶ διεθνῶν οικονομικῶν σχέσεων, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διεθνoῦς οικονομικῆς ἰσορροπίας καὶ παγίωσιν διὰ μακρὸν χρονικὸν διάστημα τῆς παγκοσμίου εἰρήνης.

Ἡ διαρκῶς προϊoῦσα τάσις πρὸς ποσοτικὴν αὐξήσιν καὶ ποιοτικὴν βελτίωσιν τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν εἰς πλείστας χώρας, συνδυαζομένη μὲ τὴν τεραστίαν πρὸοδὸν τῶν φυσικῶν καὶ τεχνικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἀνάγκην πρὸς δικαιοτέραν διανομὴν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, ἐδημιούργησαν τὸ ὑπόβαθρον διὰ συστηματικωτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν διερεύνησιν τῶν οικονομικῶν σχέσεων ἀτόμων καὶ Κρατῶν ἐπὶ σκοπῷ ἐξευρέσεως νέων εὐρυτέρων πλασιῶν μακρᾶς ἁρμονικῆς οικονομικῆς συνεργασίας ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου, ἐξασφαλίσεως, κατὰ τὸ δυνατόν, δι' ὅλας τὰς χώρας, τὴν δυνατότητα ἰσορροπῆς καὶ ἐνηρμονισμένης οικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ προσπάθεια τῆς στενωτέρας οικονομικῆς καὶ ἐμπορικῆς συνεργασίας τῶν διαφόρων οικονομῶν δὲν ἀποτελεῖ βεβαίως γνώρισμα τῆς συγχρόνου μόνον ἐποχῆς μας, δεδομένου ὅτι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐξετέθη, ἡ ἰδέα τῆς οικονομικῆς συνεργασίας εἶναι πολὺ παλαιὰ μεταξὺ τῶν ἀτόμων βασιζομένη εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς οικονομικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ μετέπειτα καθιερωθέντος καταμερισμοῦ τῶν ἔργων.

Ἡ ὄψιμος ὅμως συστηματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν κατὰ τὴν διαρρεῦσασαν κυρίως δεκαετίαν ἀντισταθμίζεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ταῦτα ἐμελετήθησαν συλλογικῶς καὶ μεθοδικῶς ἐκ μέρους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῶν Διεθνῶν

Ὁργανισμῶν πρὸς διερεύνησιν καὶ ἀξιολόγησιν τῶν αἰτίων τὰ ὅποια προκαλοῦν τὸν μακρασμὸν καὶ τὴν οἰκονομικὴν καχεξίαν καὶ ἐξέυρεσιν τῶν ἐνδεικνυομένων δι' ἕκαστον τύπον οἰκονομίας ἀναγκαίων ἀναδιαρθρώσεων καὶ προσαρμογῶν πρὸς θετικὴν αὐξήσιν τῆς ἐθνικοοικονομικῆς ἀποτελεσματικότητος ἐν τῷ μέλλοντι, μὲ τὰς ἐντεῦθεν εὐνοϊκὰς ἀντανακλάσεις εἰς τὸ συνολικὸν πλέγμα τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων αὐτῶν.

Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἡ βραχυχρόνιος καὶ μακροχρόνιος κατάρτισις οἰκονομικῶν προγραμμάτων πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων οἰκονομιῶν δὲν ἀπετέλεσε μόνον ὑπόθεσιν τῶν Κυβερνήσεων ἐκάστης χώρας, ἀλλὰ συμπεριλήφθη καὶ εἰς τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἑνωμένων Ἐθνῶν καὶ τῶν λοιπῶν μεγάλων Διεθνῶν Ὁργανισμῶν, οἱ ὅποιοι ἐδημιουργήθησαν μεταπολεμικῶς.

Ἡ μέχρι σήμερον μὴ ἀξιόλογος ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν ὀφείλεται εἰς πληθὺν ἐσωτερικῶν κυρίως αἰτίων, πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀνεφέρθησαν ἤδη. Πέραν ὅμως αὐτῶν θὰ ἀναφέρωμεν δι' ὀλίγων ἐν τοῖς ἐπομένοις καὶ ὠρισμένα ἄλλα αἴτια, γενικωτέρας μορφῆς, ἡ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων εἴτε προεκάλεσε βασικῶς ἀνάσχεσιν εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς οἰκονομικῆς προόδου ὠρισμένων ὑπαναπτύκτων χωρῶν, εἴτε συνέβαλεν εἰς τὴν ἀτελεῆ ἀνάπτυξιν αὐτῶν.

I. ΑΙΤΙΑ ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΑΝΤΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΙΝ ΤΩΝ ΥΠΑΝΑΠΤΥΚΤΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ὡς πρῶτον αἴτιον ἀναφέρομεν τὴν σκόπιμον ἀντίδρασιν Μεγάλων τινῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, καὶ εἰδικώτερον ἀποικιοκρατικῶν χωρῶν, πρὸς οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πολιτικὴν ἀνεξαρτοποίησιν ὠρισμένων ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ ἀποφυγὴν δημιουργίας νέων ἰσχυρῶν ἀνεξαρτήτων κρατικῶν οἰκονομιῶν.

Λόγοι ἔθεν μεγάλων οἰκονομικῶν συμφερόντων ἐπέβαλον τὴν παράλυσιν πάσης κινήσεως πρὸς ἀνάρρωσιν τῶν ὑπαναπτύκτων οἰκονομιῶν, αἱ περισσότεραι τῶν ὁποίων ἐτροφοδότην συνεχῶς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις καὶ γενικώτερον τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν μὲ ἐργατικὸν δυναμικὸν καὶ ἀξιολόγους πρῶτας ὕλας, εἰς ἐξευτελιστικὰς τιμὰς.

Ἡ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν συνεχῆς ἐκμετάλλευσις τοῦ τεραστίου φυσικοῦ πλοῦτου τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, συνδυαζομένη μὲ τὰς γνωστὰς ἀτελείας τῆς ὅλης διαρθρώσεως τῆς οἰκονομίας των καὶ τὸν στενώτατον ἰδιόμορφον σύνδεσμόν των μὲ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, καθίστα λίαν προβληματικὴν τὴν ἀναπροσαρμογὴν τῆς ἐθνικῆς των παραγωγῆς εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα καὶ τὴν δημιουργίαν νέων παραγωγικῶν μονάδων προσηρμοσμένων εἰς τὰ σύγχρονα τεχνολογικὰ πλαίσια καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παραγωγικότητος.

Αὕτῃ ἡ στενὴ ἀκριβῶς ἐξάρτησις τῶν περισσοτέρων ὑπαναπτύκτων χω-

ρῶν ἐκ τῶν οἰκονομικῶς προηγημένων εἰς τὰς ὁποίας ἡ αὐξησις τῶν εἰσοδημάτων εἶναι ταχύτερα ἢ εἰς τὰς καθυστερημένας συνδυαζομένη καὶ μεῖν ἄλλα βασικά αίτια, ἤγαγε τὸν καθηγητὴν Myrdal εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι «καὶ ὑπαναπτύκτοι χώροι δυσκόλως θὰ ἐξήρχοντο ἀπὸ τὸν κύκλον τῆς ὑπαναπτύξεως εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκονται».

Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι καὶ εἰδικώτερον ὁ τελευταῖος, εἶχον ὡς συνέπειαν, πέραν τῶν ἄλλων, καὶ δύο ἐκδηλώσεις ὑψίστης σημασίας :

α) Τὴν ἀφύπνισιν τοῦ ἐθνικιστικοῦ πνεύματος τῶν περισσοτέρων ὑπαναπτύκτων λαῶν, καὶ β) τὴν δημιουργίαν τῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων διὰ τὴν ἐφαρμογὴν ἐντόνου ἀντιαποικιακῆς πολιτικῆς.

Ἀποτέλεσμα τῶν ἄνω ἐκδηλώσεων τῶν τελευταίων χρόνων ὑπῆρξεν ἡ ἀνεξαρτοποιήσις τῶν Ἰνδιῶν κατὰ τὸ 1947, ἡ ἀπόσπασις τῆς Βερμανίας ἀπὸ τὴν Βρετανικὴν Κοινοπολιτείαν, ἡ πολιτικὴ ἀνεξαρτοποιήσις τῆς Ἰνδονησίας, Ἰνδοκίνας, Τυνησίας, Γκάνα, Σουδάν, ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν καὶ ἡ ἐξέγερσις τοῦ Ἀραβικοῦ κόσμου. Αἱ τελευταῖαις σημειωθεῖσαι ἀντιδράσεις εἰς τὸ Κόγκο, Ταγκανίκαν καὶ Μαρόκον τῆς Ἀφρικῆς, δημιουργοῦν τὸ ὑπόβαθρον καὶ διὰ νέας μελλοντικὰς ἀνεξαρτοποιήσεις μετελικὴν συνέπειαν ἢ ἀποικιοκρατία νὰ κλονίζεται σοβαρῶς καὶ νὰ βαθύνῃ βαθμιαίως πρὸς πλήρη ἐξαφάνισιν.

Τὴν τοιαύτην πολιτικὴν ἀναδιάρθρωσιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ τὴν ἐκδήλωσιν ἰσχυρῶν τάσεων ἀντιαποικιακῆς ἐκ μέρους αὐτῶν πολιτικῆς, ἠνύνησεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων βασικῶν προϋποθέσεων, καὶ ἡ συνεχῶς ἐδρασιυμένη ἀντίληψις περὶ ταχείας ἀξιοποιήσεως τῶν ἰκανοτήτων τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, πλεῖσται τῶν ὁποίων, ὡς λ.χ. ἡ Κίνα, αἱ Ἰνδία, ἡ Αἰγύπτου, ἡ Περσία, ἡ Ἑλλάς κλπ. ἔχουσαι μακράκινα πολιτισμῶν, ἔθεσαν πρωτοποριακῶς τὰς βάσεις τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, τοῦ ἐμπορίου, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς μουσικῆς¹.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ ἐθνικιστικοῦ πνεύματος τῶν περισσοτέρων ὑπαναπτύκτων χωρῶν, τῆς ἀσκουμένης πολιτικῆς ἀνεξαρτοποιήσεως καὶ τῆς σημειωθείσης προόδου εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, εἶναι ἡ συνεχῆς προβολὴ νέων δυνάμεων εἰς τὸ παγκόσμιον στερέωμα μετὰ περισσεῖαν χώρου, πλουσίας ἀνεκμεταλλεύτους περιοχὰς καὶ ἐπαρκεῖς φορεῖς ἐργασίας μετὰ ἐπιθυμίαν νὰ ἐργασθοῦν διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ χαμηλοῦ

1. Will Durant : Παγκόσμιος Ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ. Ἀθήναι 1957 σελ. 409-836.

Pierre Loti : India. London 1929, σελ. 34, 113.

Ἀγγ. Ἀγγελόπουλου : Ἡ Νέα Κίνα, Ἀθήναι 1957, σελ. 154 ἐπ.

M. Frazer : Literary History of India. London 1920 σελ. 163, 179.

H. Govey : History of Indian Literature. New York 1931 σελ. 203.

βιοτικού επιπέδου των και την βαθμιαία βελτίωση της πνευματικής των στάθμης.

Ἐάν ἡ τάσις πρὸς ἀνεξαρτοποίησιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ὑποβοηθηθῆ ἔν τῷ μέλλοντι θετικώτερον ἐκ μέρους τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἄλλων οικονομικῶς ἰσχυρῶν χωρῶν καὶ τοῦ Ο.Η.Ε., περιορισθοῦν εἰς τὸ ἐλάχιστον αἰ εἰς πλείστας ὑπαναπτύκτους χώρας προκαλούμεναι ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ καὶ ἀνωμαλῖαι ἢ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων παρακωλύει σοβαρῶς τὴν οικονομικὴν των ἀνάπτυξιν καὶ παρεμποδίζει τὴν προσέλκυσιν ξένων κεφαλαίων εἰς εὐρεῖαν κλίμακα πρὸς ἄσκησιν ὀρθολογισμένης μακροχρονίου οικονομικῆς πολιτικῆς, συνασπισθοῦν, ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ, αἰ πτωχαὶ χώραι πρὸς δημιουργίαν, ἀρχικῶς κατ' ἤπειρον, οικονομικῶν κοινοτήτων ἀποσκοπουσῶν εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ἀλληλοσυμπλήρωσιν τῶν οικονομικῶν των καὶ τέλος συνεργασθοῦν αὐταὶ στενώτερον μὲ τὰς οικονομικῶς προηγμένας χώρας, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὰ προβλήματα τῶν οικονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν, θὰ εὐρουν λίαν προσεχῶς τὰς προσφορωτέρας λύσεις.

* * *

Ἐτερον αἷτιον τὸ ὁποῖον παρημπόδισε κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον τὴν ἀξιόλογον ἀνάπτυξιν τῶν οικονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν, ὑπῆρξεν ἡ ἀνάγκη τῆς ταχείας οικονομικῆς ἀναρρώσεως τῆς Εὐρώπης, μετὰ τὰς ἐπεληθούσας καταστροφὰς ἐκ τοῦ δευτέρου κυρίως παγκοσμίου πολέμου.

Ἡ Εὐρώπη, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐδέσποσεν εἰς τὸ παγκόσμιον πνευματικὴν καὶ οικονομικὴν στερῶμα, ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου νὰ ἐκκίπτη συνεχῶς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐημερίας της. Εἰς τὴν βαθμιαίαν οικονομικὴν ἀπίσχανσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν συνέβαλον πλείστα ὅσα γεγονότα, ἰδιαίτερώς ὅμως οἱ μεσολαβήσαντες δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν ἀνασταλτικῶς εἰς τὴν πρόοδον τῆς γηραιᾶς Ἡπείρου.

Μεταπολεμικῶς ἐκρίθη σκόπιμον ὅτι ἡ παγκόσμιος εἰρήνη θὰ διησφαλλίξοτο ἀποτελεσματικώτερον ἐάν ἐπετυγχάνετο ἡ συγκέντρωσις τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν εἰς ἐνιαίαν δύναμιν μὲ κοινὰς κατὰ τὸ δυνατὸν, ἰδεολογικὰς καὶ πνευματικὰς ἐπιδιώξεις, ἀξιολόγους οικονομικὰς καὶ ἐμπορικὰς συναλλαγὰς βραζιζομένης εἰς τὴν ὑπαρξίν εὐρείας «Κοινῆς Ἀγορᾶς» καὶ ἀνεπτυγμένης δυνατοῦτητας κοινῆς ἀμύνης ἐν περιπτώσει νέας παγκοσμίου συρράξεως.

Τὴν σκέψιν περὶ δημιουργίας τῶν «Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης» ὡς ἀποτελεσματικῶν μέσου ἀποκαταστάσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς κυριαρχίας εἰς τὰ παλαιὰ πλαίσια, παρὰ τὰς διατυπωθείσας ἀντιθέτους γνώμας καὶ τὰς σοβαρὰς καὶ ποικίλας δυσχερείας (θρησκευτικαὶ καὶ πολιτικαὶ διαφοροποιήσεις, διάφορος μορφή οικονομικῆς ἀναπτύξεως κλπ.) σπουδαίως θὰ ὑποβοηθῆται καὶ ἡ σύγχρο-

νος αντίληψις περί τῆς ἀνάγκης διεθνoῦς κρατικῆς συνεργασίας ἐπὶ εὐρυτέρου ἐπιπέδου, προβλεπομένης ἄλλως τε σαφῶς καὶ ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 4 τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, ὡς καὶ σοβαροὶ οἰκονομικοὶ, πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ λόγοι, δεδομένου ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνότης θὰ συμβάλῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν παρίωσιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἰσορροπίας τοῦ κόσμου.

Ἡ μεταπολεμικὴ ὁμως ἰσχυροποίησις τῆς Εὐρώπης ἦτο προβληματικὴ, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τοὺς τὰς σοβαρὰς δυσχερείας διὰ τὴν τεχνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀναδιοργανώσιν τῶν μονάδων παραγωγῆς, τὴν ὑπαρξίν ἐντόνων πληθωριστικῶν πιέσεων εἰς τὰς περισσοτέρας εὐρωπαϊκὰς χώρας, τὰς ποικίλας δυσχερείας διὰ τὴν χρηματοδότησιν ἐπενδύσεων ὑψηλῆς παραγωγικότητος καὶ πραγματοποιήσιν νέων πλαισίων μακροχρονίου ἰσορροπίας, τὴν πλήρη σχεδὸν ἐξάρθρωσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν κλπ.

Δὲν θὰ πρέπη ἄλλως τε νὰ παροραῖται τὸ γεγονός ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῆς Εὐρώπης συνετελέσθη κατὰ τὸ παρελθόν, εἰς διάστημα μεγαλύτερον τῶν δύο αἰώνων, ἢ πραγματοποιήσιν δὲ αὐτῆς συνεδυσάσθη μὲ τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου, τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ φυσικοῦ πλοῦτου ἐξευρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ τὰς ἐν γένει κρατούσας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας.

Αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς, αἱ ὁποῖαι ἀνέλαβον τὴν πρωτοβουλίαν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐλευθέρου κόσμου κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον, ἔκρινον σκόπιμον ὅτι εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωτικότητος θὰ ἔπρεπε νὰ δοθῇ χρονικὴ προτεραιότης ἐναντι τῆς ἐνισχύσεως τῶν οἰκονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν τῶν εὐρισκομένων ἐκτοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου. Οὕτως ἡ ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς παρεσχεθεῖσα ἀμερικῶς ἀμερικανικὴ βοήθεια (Σχῆδιον Μάρσαλ, UNRRA, Ὁργανισμὸς Τροφίμων καὶ Γεωργίας FAO, στρατιωτικὴ βοήθεια εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ Ἀτλαντικοῦ Συμφώνου, Τεχνικὴ Βοήθεια κλπ.), ἐστράφη κατ' ἀρχὴν κυρίως πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας καὶ κατὰ κύριον λόγον πρὸς ἐκείνας αἱ ὁποῖαι, χάρις εἰς τὰς ὑφισταμένας δυνατότητας, εἶχον τὴν εὐχέρειαν τῆς ταχύτερας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ οἰκονομία ἐπέσθη ἀπὸ τοῦ 1948 καὶ μετέπειτα ἀπὸ σύμπλεγμα προβλημάτων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαταραχθῇ ἡ ἰσορροπία εἰς πλείστους τομεῖς οἰκονομικῶν λειτουργιῶν.

Οὕτω εἰς τὰς περισσοτέρας εὐρωπαϊκὰς χώρας παρετηροῦντο, ἰδίως κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ ἔτη, ἔντονος ζήτησις καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, τάσις αὐξήσεως τῶν τιμῶν, ὀφειλομένη κυρίως εἰς τὴν συνεχῆ αὐξήσιν τῶν δημοσίων δαπανῶν καὶ τὰς βελτιώσεις τοῦ ἐπιπέδου τῶν μισθῶν καὶ τῶν λοιπῶν εἰσοδημάτων κατὰ λόγον ταχύτερον τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος, ἐμφανεῖς καὶ λαυθάνουσαι πληθωρικαὶ πιέσεις, ἀπειλοῦσαι σοβαρῶς

τήν νομισματικήν σταθερότητα καὶ μεγάλαι δυσχερείαι ἐξισορροπήσεως τοῦ ἰσοζυγίου ἐξωτερικῶν πληρωμῶν, συνεπεῖα σοβαρῶν εἰσαγωγῶν, ἰδίᾳ ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ δολλαρίου, ἔναντι μικρῶν ἐξαγωγῶν.

Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν πλεῖστοι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι ἔλαβον κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ποικίλης φύσεως διαρθρωτικὰ μέτρα, προέβησαν εἰς ἀλληπαλλήλους νομισματικὰς ἀναπροσαρμογὰς, ὕψωσαν τὸν προεξοφλητικὸν τόκον πρὸς ἀνάσχεσιν τῶν ἐσωτερικῶν πληθωριστικῶν πιέσεων καὶ διευθέτησιν τῶν ποικίλων συναλλαγματικῶν δυσχερειῶν, ἔθεσαν αὐστηροὺς πιστωτικοὺς περιορισμοὺς κλπ.

Ἀπὸ πενταετίας ἔτιω περὶ τοῦ ἢ εὐρωπαϊκῆ οικονομία, μετὰ τοὺς διαφοροὺς κλυδωνισμοὺς, ἤρχισε συνεχῶς ἀναζωογονουμένη εἰς βαθμὸν ἐπιτρέποντα δικαιολογημένῃ αἰσιοδοξίᾳ διὰ τὸ μέλλον. Τὰ βασικὰ ἔργα ἀνασυγκροτήσεως κατὰ μέγα μέρος συνεπληρώθησαν, αἱ ἔκτακτοι ἀνάγκαι ἱκανοποιήθησαν ἐπαρκῶς καὶ αἱ δαπάναι ἐξοπλισμῶν, εἰς πλείστας χῶρας, βαίνουν μειούμεναι. Αἱ τελευταῖαι ἀξιοσημεῖστοι πρόοδοι εἰς τὸν τομέα τῆς γερμανικῆς, βελγικῆς, ἰταλικῆς, γαλλικῆς βιομηχανικῆς καὶ ἀγροτικῆς παραγωγῆς, αἱ σημειωθεῖσαι ἐπιτυχεῖς διαρθρωτικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδίκασιν πλείστον εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἡ συνεχὴς ἐφαρμογὴ τῶν τελευταίων πορισμάτων τῆς παραγωγικότητος διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ μείωσις τοῦ κόστους παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν, ἡ ἀύξησις τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος καὶ ἡ ἀρίστη ποιότης τοῦ ἐργατικοῦ εὐρωπαϊκοῦ δυναμικοῦ, εὐνοοῦν ἐποικοδομητικῶς τὴν χάραξιν τῶν ἀναγκαίων πλαισίων θετικῆς δραστηριότητος τῆς Εὐρώπης πρὸς διαμόρφωσιν κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν συνθηκῶν, διὰ τῶν ὁποίων θὰ διατηρηθῇ ἡ παγκόσμιος εἰρήνη καὶ θὰ καταστή ἡ Εὐρώπη ἐκ νέου, σοβαρὸς ρυθμιστικὸς παράγων τῆς διεθνοῦς οικονομίας.

Μεταξὺ τῶν αἰτίων τὰ ὅποια συνέβαλον εἰς τὴν ἰσχυροποίησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς οικονομίας πρέπει ὁμοίως νὰ ἐξαρθοῦν ἡ στενὴ ἐμπορικὴ σύνδεσις πλείστον εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐξωτερικῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν, ἡ λειτουργοῦσα ἐπιτυχῶς ἀπὸ τοῦ 1952 Κοινοπραξία Ἐνθρακος—Χάλυβος, ἡ συναφὴς ἀξιολόγων ἐμπορικῶν συμβάσεων καὶ συμφωνιῶν πληρωμῶν μεταξὺ οικονομικῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ὁ μηχανισμὸς τῆς Ἐνώσεως Εὐρωπαϊκῶν Πληρωμῶν¹, ἡ σημαντικὴ ἀύξησις τοῦ συναλλαγματικοῦ ἀποθέματος πλείστον χωρῶν, ἡ κοινοπραξία ἀτομικῆς ἐνεργείας κλπ.

Ἐξ ὧν αὐτῶν προκύπτει ὡς τελικὸν συμπέρασμα ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ οικονομία ἀναρρωνῶναι συνεχῶς, ἀπτόν παράδειγμα δὲ ἀποτελεῖ εἰδικότερον ἡ ἰσχυροποίησις τῆς γερμανικῆς οικονομίας, βασικὸν πρόβλημα τῆς ὁποίας

1. L'union Européenne de paiements. L'OECE au service de l'Europe. Paris 1957 σελ. 55 ἐπ. Δ. Καλλιτσουνάκη: Ἐφημεροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1957 σελ. 365-366.

είναι ἡ ἀποτροπὴ περαιτέρω διογκώσεως τοῦ συναλλαγματικοῦ τῆς πλεονόσματος. Πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἐλήφθησαν ποικίλα μέτρα ἀντιπληθωρικῆς πολιτικῆς καὶ κυρίως τοιαῦτα τείνοντα εἰς τὴν μείωσιν τοῦ προεξοφλητικοῦ ἐπιτοκίου, ἐνίσχυσιν τῶν εισαγωγῶν καὶ προώθησιν τῆς τοποθετήσεως γερμανικῶν κεφαλαίων εἰς διαφόρους χώρας ἀνεπτυγμένας καὶ μὴ.

Ἡ εἰς εὐρείαν κλίμακα ἐνίσχυσις πρὸς βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α. καὶ τῶν ἄλλων Διεθνῶν Πιστωτικῶν Ὁργανισμῶν ἐσημείωσε ταχύτεραν πρόοδον κατὰ τὴν τελευταίαν πενταετίαν, ὅτε ὁ ρυθμὸς τῆς παρεχομένης βοήθειας πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας ἤρχισεν ἐλαττούμενος, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῶν πτωχῶν χωρῶν.

Ἀπὸ γενικωτέρας ὄθεν σκοπιᾶς, πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν καθίσταται σήμερον, μετὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐξυγιάνσιν τῆς Εὐρώπης, εὐχερεστέρα παρ' ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα, ἔτη τῆς καταπαύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, δεδομένου ὅτι πέραν τῶν λοιπῶν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων, εἰς τὴν χρηματοδότησιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν θὰ συμβάλουν τοῦ λοιποῦ, οὐ μόνον Μεγάλοι Δυνάμεις καὶ Διεθνεῖς Πιστωτικοὶ Ὁργανισμοί, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένοι εὐρωπαϊκαὶ χώροι λ.χ. ἡ Γερμανία, Ἱταλία, Βέλγιον, Γαλλία κ.ἄ., ἡ δραστηριότης τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἐσχάτως ἰδιαιτέρως ἐνθαρρυντικῆ. Οὕτω αἱ χώραι αὗται παρέσχον κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν σοβαρὰς πιστώσεις μακροπροθέσμου ἐξοφλήσεως εἰς τὴν Τουρκίαν, Αἴγυπτον, Ἰράκ κλπ. ἐσχάτως δέ, ὡς γνωστόν, ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις προσεφέρθη νὰ παράσχη πιστώσεις ὕψους διακοσίων ἑκατομμυρίων μάρκων καὶ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν οἰκονομίαν διὰ τὴν ὑποβοήθησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεώς τῆς.

Πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῶν αἰτίων τὰ ὅποια παρεμποδίζουσιν, ἔστω καὶ προσωρινῶς τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, θὰ πρέπη νὰ ἀναφερθοῦν κατὰ μίαν βásiμον ἄποψιν καὶ αἱ τελευταίως γενόμενα συζητήσεις, περὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκονομικῆς ἐνοποιήσεως καὶ εἰδικώτερον τῆς «Κοινῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀγορᾶς» καὶ τῆς «Ἐλευθέρας Ζώνης Εὐρωπαϊκῶν Συναλλαγῶν».

Ἡ δημιουργία εὐρείας ἀγορᾶς, μεγάλων ἐπιχειρηματικῶν μονάδων με συσσωρευμένον κεφάλαιον καὶ μαζικὴν παραγωγὴν, λειτουργουσῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελευταίων δεδομένων τῆς οἰκονομικῆς καὶ τεχνικῆς ἐπιστήμης, καὶ ἡ κατάργησις τῶν ποικίλων δεσμεύσεων πρὸς ἀκώλυτον κυκλοφορίαν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, θὰ ἐπιδεινώσῃ, τὴν ἤδη ὑφισταμένην ἄλλως τε εὐαισθησίαν τῶν χωρῶν αἱ ὅποια εὐρίσκονται σήμερον εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως, ἐὰν δὲν ληφθοῦν ἐγκαίρως τὰ μέτρα ἐκεῖνα διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐξασφαλισθοῦν εἰς τὰς χώρας ταύτας αἱ προϋποθέσεις σταθερᾶς καὶ ἀδιαταράκτου οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

II. ΠΡΟ-ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΥΝΟΟΥΣΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΙΝ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΣ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΜΕΝΩΝ ΧΩΡΩΝ

Πέραν όμως των διαφορών έσωγενών ή έξωγενών αιτίων τὰ ὅποια παρημποδίσαν μέχρι σήμερα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οικονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν θὰ πρέπει ν' ἀναφέρωμεν διὰ βραχέων καὶ ὀρισμένως εὐνοϊκὰς προϋποθέσεις, μεταπολεμικῶς ἐμφανισθείσας, διὰ τῶν ὁποίων κατέστη πραγματοποιήσιμος ἡ ἐπιτάχυνσις τοῦ ρυθμοῦ τῆς οικονομικῆς προόδου τῶν καθυστερημένων οικονομῶν.

Σοβαρὰν ὄθησιν εἰς τὴν ἐπίλυσιν ὀρισμένων προβλημάτων τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ἔδωκεν ὁ ἀπὸ τοῦ 1945 συσταθεὶς Ὁργανισμὸς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ὁποίου περιλαμβάνονται σήμερα ἄνω τῶν ἐξήκοντα ὀκτὼ κρατῶν.

Οἱ κυριώτεροι ἐκ τῶν σκοπῶν τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν εἶναι : α) ἡ συνένωσις τῶν περισσοτέρων χωρῶν τῆς γῆς, ἐπὶ σκοπῷ ἀναπτύξεως φιλικῶν δεσμῶν καὶ εἰρηνικοῦ διακανονισμοῦ τῶν ἐκάστοτε ἀναφυσμένων διαφορῶν, β) Ἡ στενὴ συνεργασία τῶν χωρῶν-μελῶν διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν οικονομικῶν, πνευματικῶν, κοινωνικῶν κλπ. προβλημάτων τὰ ὅποια ἀνέκυψαν ἐκ τῆς νέας παγκοσμίου διακρατικῆς ὀργανώσεως, γ) ἡ ἐν γένει προαγωγή τῶν εἰρηνιστικῶν ἀρχῶν καὶ ἀντιλήψεων ὡς καὶ σωφεῖα ἄλλων παρεμφερῶν σκοπῶν ἀποβλεπόντων εἰς τὴν γενικωτέραν κοινωνικὴν πρόοδον, τὴν βελτίωσιν τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τῶν λαῶν καὶ τὴν ἀποφυγὴν νέων πολέμων οἱ ὅποιοι διαταράσσουσιν τὴν οικονομικὴν πρόοδον τῆς ὑφ'ἡλίου. Πέραν ὅμως αὐτῶν τῶν γενικῶν θεμελιωδῶν διατάξεων, ὁ Ὁργανισμὸς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν ἔστρεψεν ἐνεργῶς τὴν προσοχὴν του καὶ πρὸς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας τῶν ὁποίων ὑπεβοήθησεν ἀποτελεσματικῶς τὴν ταχεῖαν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν κατήρτισεν εἰδικὰς ἐπιτροπὰς ἐξ ἐμπειρογνομῶν πρὸς ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τῶν οικονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ προβολὴν τῶν ἐκάστοτε ἐπιβαλλομένων μέτρων πρὸς ἀνάρρωσιν αὐτῶν, δημοσιευθεῖσάν πλείστον σχετικῶν μελετῶν καὶ ἐκθέσεων, υἱοθέτησε τὸ αἷτημα τῶν περισσοτέρων χωρῶν περὶ τῆς ἀνάγκης πολιτικῆς ἀνεξαρτοποίησεως αὐτῶν καὶ ἀπομακρύνσεώς των ἐκ τῆς ζώνης ἐπιρροῆς τῶν ἀποικιοκρατικῶν δυνάμεων, ἐπέβαλεν εἰς κράτη-μέλη διοικοῦντα χώρας μὴ αὐτοδιοικουμένας ὅπως μερμνήσουν διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ οικονομικὴν πρόοδον αὐτῶν, ἔδωσε τὸ τμήμα Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ὑποθέσεων καὶ ἐθεμελίωσε συνθήκας εἰρηνικὰς, ὑποβοηθοῦσας τὴν ἐλευθερὰν μετακίνησιν προσώπων καὶ κεφαλαίων, πρὸς ἄσκησιν ἐκ μέρους τῶν πτωχῶν χωρῶν πολιτικῆς μακροχρονίου οικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Τέλος σοβραράν ἐνίσχυσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν παρέσχε τὸ νεοϊδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Ο.Η.Ε. εἰδικὸν Ταμεῖον, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποίου ἐτέθη ὁ Πῶλ Χόφμαν καὶ τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ παράσχη ἀξιόλογα μακροπρόθεσμα δάνεια ἀνασυγκροτήσεως καὶ νὰ συμβάλῃ θετικῶς εἰς τὴν κατάρτισιν ἐπιστημονικῶν προγραμμάτων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν.

Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ὅργανισμὸς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, παρὰ τὰς διατυπωθείσας ἐναντίον του ἐπικρίσεις καὶ τὴν μὴ εἰσέτι ρύθμισιν ὠρισμένων θεμάτων, συνέβαλεν ἐνεργῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν.

Ἀξιοσημειώτως ἐπίσης ὑπῆρξεν εἰς τὸν τομέα τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τῶν κατοίκων τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ ἡ δρᾶσις τῆς Οὐνέσκο, μεταξὺ τῶν κυρίων σκοπῶν τῆς ὁποίας εἶναι ἡ διὰ διαφόρων μέσων διαφῶτισις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν αὐτῶν καὶ ἡ συνεχῆς ἐνημέρωσις των εἰς τὰς συγχρόνους προόδους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης. Ἀξίζει νὰ τονισθῇ ἐν προκειμένῳ ὅτι τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ εἶναι χαρακτηριστικῶς μέγα εἰς πλείστας ὑπαναπτύκτους χώρας. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ὅτι, ἐνῶ τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας κυμαίνεται ἀπὸ 3-5% εἰς τὴν Ἀλγερίαν εἶναι 94%, εἰς Αἴγυπτον 80%, Γουατεμάλαν 70%, Σαουδικὴν Ἀραβίαν 90%, Βερμανίαν 70%, Ἰορδανίαν 90%, Ἰνδίας 85%, Βολιβίαν 70%, Τουρκίαν 75%, Αἰτὴν 90% κ.ο.κ.

Ἐπίσης ἐνῶ ἡ κατὰ κάποιον δημοσίᾳ δαπάνη δι' ἐκπαίδευσιν εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας κυμαίνεται μεταξὺ 30-200 δολλαρίων, εἰς τὰς περισσοτέρας ὑπαναπτύκτους τὸ ποσὸν μόλις ἐγγίζει τὰ 5 περίπου δολάρια.

Εἰς τὴν σειράν τῶν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων αἱ ὁποῖαι ὑπεβλήθησαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων οἰκονομιῶν, θὰ πρέπη νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερω, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, καὶ ἡ σοβαρὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις τὴν ὁποίαν ὑπὸ διαφόρους μορφὰς προσέφεραν πρὸς τὰς χώρας ταύτας κυρίως αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς, ὡς καὶ διάφοροι ἄλλαι χώραι οἰκονομικῶς προηγμένα ὡς λ.χ. ἡ Γερμανία, Σοβιετικὴ Ἑνωσις, Ἰταλία, Γαλλία, Βέλγιον κλπ.

Ὡς εἶναι γνωστὸν, τὴν ἐπαύριον τῆς λήξεως τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου ἡ ἀμερικανικὴ οἰκονομία εἶχε νὰ ἀντιμετώπισῃ τὴν ἐπίλυσιν ἐνὸς λίαν δυσχεροῦς προβλήματος, τούτεστι τὴν μετατροπὴν τῆς τεραστίας πολεμικῆς παραγωγῆς τῆς εἰς εἰρηνικὴν καὶ συγχρόνως τὴν δημιουργίαν νέων ἀγορῶν πρὸς τοποθέτησιν τῶν «πλεονασμάτων παραγωγῆς»¹, διὰ νὰ ἀποφευχθῇ οὕτως ἡ ἐμπλοκὴ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν εἰς τὸν κύκλον τῆς κρίσεως.

Οἱ ἡγήται τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἔκρινον σκόπιμον τὴν κατάρτισιν εὐρέως προγράμματος ἐξωτερικῆς οἰκονομικῆς βοήθειας πρὸς

1. James Warburg: Victory without war σελ. 48.

διαφέρους ανεπτυγμένας καὶ ὑπαναπτύκτους χώρας, συνολικοῦ ὕψους ἄνω τῶν 100 περίπου δισεκατομμυρίων δολλαρίων, με' ἀπώτερον σκοπὸν τὴν ἀπορρόφησιν τῆς πλεοναζούσης ἀμερικανικῆς παραγωγῆς ἀφ' ἐνὸς καὶ τὴν ἰσχυροποίησιν ἄλλων οἰκονομιῶν ἀφ' ἑτέρου.

Οὕτω, ἐκτός τῶν ανεπτυγμένων χωρῶν καὶ πλείστα ὑπανάπτυκτοι οἰκονομίαι ἐπωφεληθεῖσαι τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἔλαβον σοβαρὰν ἐνίσχυσιν ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α. διὰ τῆς ὁποίας, πέραν τῆς ἀντιμετωπίσεως καθαρῶς ἀμυντικῶν δαπανῶν, ἐξησφάλισαν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν νομισματικὴν τῶν σταθερότητα, προέβησαν εἰς ἀξιολόγους παραγωγικὰς ἐπενδύσεις καὶ ἐπιτυχεῖς ἀναδιάρθρωσεις εἰς τὴν παραγωγικὴν τῶν διαδικασιῶν, περιώρισαν τὴν παθητικότητα τοῦ ἐμπορικοῦ τῶν ἰσοζυγίου, ὁδηγούμεναι οὕτω πρὸς συνεχῆ ἀνάπτυξιν τοῦ τοχικοοικονομικοῦ περιβάλλοντός των.

Ὡς ἀποφασιστικὴν ὁμοίως συμβολὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, πέραν τῆς οἰκονομικῆς ἐνίσχυσεως τῶν Η.Π.Α., ἀναφέρομεν τὴν μεταπολεμικῶς κυρίως ἐπικρατήσαν ἀρχὴν κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ διατήρησις ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως εἰς τὰς ανεπτυγμένας χώρας καὶ ἡ συνεχῆς ἐπιτάχυνσις τοῦ ρυθμοῦ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀνευ ἐκδηλώσεως πληθωριστικῶν πιέσεων θὰ ἐξησφαλίζετο ἀσφαλέστερον ἐὰν ἐπεδιώκετο παραλλήλως ἡ αὐξήσις τῆς ζήτησεως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἐκ μέρους τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Κατεδείχθη οὕτως ὅτι ἡ διατήρησις ὑψηλῶν ἐπιπέδων παραγωγικῆς ἀπασχολήσεως εἰς τὰς ανεπτυγμένας χώρας συνδυάζεται πλέον στενωτέρου, ἀφ' ὅτι ἄλλοτε, πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν.

Ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἡ μεταβίβασις τμήματος τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ γενικώτερον ἡ χορήγησις μακροπροθέσμων καὶ χαμηλοτόκων πιστώσεων ἐκ μέρους τῶν ανεπτυγμένων οἰκονομιῶν πρὸς τὰς ὑπαναπτύκτους τοιαύτας, πέραν τῆς γενικωτέρας ἀνακατανομικῆς ἐπενεργείας, συμβάλλει ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν συνεχῆ ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, τὴν διατήρησιν ὑψηλῶν ἐπιπέδων ἀπασχολήσεως εἰς τὰς ανεπτυγμένας οἰκονομίας καὶ τέλος ἐξασφαλίζει εἰς τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν σταθερὰν ἀνοδικὴν ἐξέλιξιν καὶ ἀδιατάρακτον ἰσορροπίαν.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ὑπεβοηθήθη ἐπίσης ἀποτελεσματικῶς διὰ μακροπροθέσμων δανείων τὰ ὁποῖα ἐχορήγησεν ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις μεταπολεμικῶς πρὸς πλείστας ἐξ αὐτῶν ἡ «Διεθνὴς Τράπεζα Ἀνασυγκροτήσεως καὶ Ἀναπτύξεως». Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ὅτι τὸ Πακιστὰν ἔλαβε συνολικῶς παρὰ τῆς Τραπεζῆς ταύτης δανειακὴν ἐνίσχυσιν ποσοῦ 108 περίπου ἐκτομμυρίων δολλαρίων, ἀξιόλογα δὲ ποσὰ ἐχορηγήθησαν καὶ πρὸς τὰς Ἰνδίας, Μεξικόν, Τουρκίαν, Γουατεμάλαν, Νικαράγουα κλπ.

Πρὸς ὁλοκληρώσιν τῶν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν μεταπολεμικῶς ταχύτεραν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν, θὰ πρέπη νὰ μνημονεύσωμεν τὴν δυνατότητα τῆς εἰρηνικῆς χρησιμο-

ποιήσεως τῆς ατομικῆς καὶ πυρηνικῆς ἐνεργείας πρὸς δημιουργίαν εὐθηνῶν πηγῶν ἐνεργείας, τὰς τεραστίας συγχρόνους τεχνολογικὰς προόδους διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ ταχύτερα καὶ πληρεστέρα ἀξιοποίησις τῶν πλουτο- παραγωγικῶν πόρων καὶ καθίσταται εὐχερεστέρα ἡ αὐξήσις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος καὶ τέλος τὸ ὅλον εὐνοϊκὸν κλίμα τὸ ὅποιον, ἰδίως μεταπο- λεμικῶς, διεμορφώθη.

* * *

Ἐκ τῆς διὰ βραχείων ἀναλύσεως ὠρισμένων μόνον αἰτίων τὰ ὁποῖα παρημ- πόδισαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶς ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ ἄλλων τινων προϋποθέσεων αἱ ὁποῖαι ἠνύνησαν ταύτην, καθίσταται προφανὲς ὅτι, παρὰ τὰς σημειωθείσας ἐσχάτως σοβαρὰς ἐπιτυχίας, διὰ πλείστας ὑπανα- πτύκτους χώρας ἡ δυνατότης ταχείας ἀναπτύξεως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εἰσέτι προβληματικῆ.

Ἡ ἐπιθυμία πρὸς συνεχῆ αὐξήσιν τῆς καταναλώσεως λόγω εὐρείας ὑπο- καταναλώσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ροπὴ πρὸς μίμησιν τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τῶν οἰκονομικῶς προηγμένων χωρῶν (demonstration effect), ἡ ἀνάγκη δημιουργίας πολλῶν δαπανηρῶν ἐπενδύσεων καὶ εἰσαγωγῆς ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἡ δυσχέρεια προσελκύσεως ξένων κεφαλαίων, ἡ ἀτε- λῆς ὀργάνωσις τοῦ ὅλου παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ, ἡ ἔλλειψις προγραμματι- σμένης δράσεως κλπ., ἀποτελοῦν σοβαρὰς δυσχερείας διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν, μὴ δυναμένων νὰ ὑπερπηδηθοῦν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην.

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν προσκρούει ὁμοίως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων βασικῶν αἰτίων, καὶ εἰς τὴν δυσχέρειαν ἐφαρμογῆς συστημάτων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως βασιζομένων εἰς τὰς ἀμιγεῖς κλα- σικάς, νεοκλασικὰς ἢ κενυσιανὰς θεωρίας, ἢ τὰ πρότυπα ἀναπτύξεως τῶν ἀνεπτυγμένων δυτικῶν χωρῶν, λόγω ἀκριβῶς τοῦ ἰδιομόρφου τύπου τῆς οἰκονομίας αὐτῶν, ὡς καὶ εἰς ἀδυναμίαν αὐξήσεως τῆς ἀποταμειωτικῆς ἱκανότητος τοῦ πληθυσμοῦ διὰ συμπίεσεως τοῦ βιοτικῆς του ἐπιπέδου, γνω- στοῦ ὄντος ὅτι μία τοιαύτη ἐνέργεια θὰ προσκρούσῃ εἰς τὴν ἀντίδρασιν τοῦ καθόλου δυναμικοῦ.

Θὰ πρέπη τέλος νὰ ἀναφερθῆ ὅτι αἱ δυσχέρειαι διὰ τὴν ταχύτεραν οἰκονο- μικὴν πρόοδον τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι ἔτι μεγαλύτεραι ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι, ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν τῆς παγκοσμίου οἰκονομίας, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις αὐτῶν θὰ πρέπη νὰ ἐπιτευχθῆ ἐντὸς τῶν εὐρύτερων τῆς παγκο- σμίου ἀγορᾶς πλαισίων, χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς ὁποίας εἶναι ὁ κυρι- αρῶν δξζύτατος ἀνταγωνισμὸς τῶν βιομηχανικῶς προηγμένων οἰκονομιῶν.

Πάντως ἐν συνόψει θὰ πρέπη νὰ τονισθῆ ὅτι πλείστοι χώροι εἴτε κατὰ μόνους, εἴτε ὡς ομάδες κατήρτισαν μεταπολεμικῶς ἀξιόλογα προγράμματα

οικονομικῆς ἀναπτύξεως τὰ ὁποῖα καὶ ἔθεσαν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει εἰς ἐφαρμογὴν. Τὰ πενταετῆ προγράμματα τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν¹, τὸ σχέδιον Κολόμπο τοῦ 1952 διὰ τοῦ ὁποῖου προβλέπεται ἡ ἀξιοποίηση τῶν ἀσιατικῶν χωρῶν, τὸ σχέδιον Στρασβούργου κλπ., ἀποτελοῦν τὰς κυριωτέρας ἐκδηλώσεις πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς προγραμματισμένης ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν².

* *

Βασικὸν γνώρισμα τῆς παγκοσμίου προπολεμικῆς οικονομίας ὑπῆρξεν ἡ ἀνισομερὴς οικονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν διαφόρων χωρῶν. Ἀποτέλεσμα τοῦ δια-αὐτοῦ βαθμοῦ τῆς παγκοσμίου οικονομικῆς ἀναπτύξεως ὑπῆρξεν, ἀφ' ἐνὸς φόρου μὲν ἡ δημιουργία εὐημερουσῶν τινῶν μεγάλων κρατικῶν οικονομικῶν μετὰ περισσεῖαν πλούτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ πολλῶν χωρῶν χαρακτηριζομένων ἀπὸ λίαν χαμηλῶν ἐπίπεδον παραγωγῆς καὶ εἰσοδήματος μετ' ἐντόνα τὰ γενικώτερα συμπτώματα τῆς ὑπαναπτύξεως. Εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ἡ ὁποία κυρίως χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰς ραγδαίας τεχνολογικὰς προόδους καὶ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ὀλοῦν στενωτέρας συνδέσεως τῶν οικονομικῶν τῶν διαφόρων κρατῶν, ἐγένετο σαφῶς ἀντιληπτὸν ὅτι δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ παραγνωρίζωμεν τὸ γεγονός ὅτι ἡ παγκόσμιος οἰκονομία θὰ ὑποστῇ σοβαρὰν διατάραξιν εἰς τὴν ὅλην λειτουργικὴν τῆς μορφήν, ἐὰν ἀδιαφορήσωμεν διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν γεωπολιτικοῦ χώρου καλύπτοντος τὰ 2/3 τῆς γῆς καὶ τὴν καλύτεραν διαβίωσιν πληθυσμοῦ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος περίπου δισεκατομμυρίου κατοίκων.

Ὁ σοφὸς καθηγητὴς καὶ ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἀτομικῆς ἐποχῆς J. Oppenheimer εἰς σχετικὴν συνομιλίαν του μετὰ τὸν Jules Romains, λίαν προφητικῶς ἐτόνιζεν πρὸ ἐτῶν³: «Ἐὰν ἀποφασίσουν ποτὲ οἱ λαοὶ τῶν περισσοτέρων ὑπαναπτύκτων χωρῶν, οἱ ὁποῖοι διαβιοῦν ἐπὶ ἐκατοντάδας ἐτῶν εἰς τὸ περιθώριον τῆς δυστυχίας καὶ τῆς ἐξαθλιώσεως νὰ ἀντιδρᾶσιν ἐνεργῶς εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην καὶ νὰ συνασπισθοῦν ἐναντίον τῶν οικονομικῶς ἀνεπτυγμένων χωρῶν, εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ συλλάβῃ κανεὶς τὴν ἔκτασιν τῆς καταστροφῆς ἢ ὁποία πρόκειται νὰ ἐπακολουθήσῃ».

Ἐὰν ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ εἰδικώτερον ἡ

1. United Nations : Economic Survey of Asia and the Far East 1953 (1954 σελ. 59), Indian Statistical Institute : The Second five year plan 1956/57-1960/61. Recommendations for the formulation of the second five Year Plan (Calcutta 1955).

2. International Bank for Reconstruction and Development : «Investment programming in underdeveloped countries». Eight Annual Report 1952/1953 Κεφάλαιον I, σελ. 9-13.

3. Jules Romains : Passagers de cette planète, où allons-nous? Paris 1955 σελ. 183.

ἀνακάλυψις τοῦ ἀτμοῦ καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἰσοῦ ἐπέτρεψαν εἰς τὴν Εὐρώπῃ νὰ δεσπόσῃ ἐπὶ δύο αἰῶνας περίπου εἰς τὸ παγκόσμιον οἰκονομικὸν στερέωμα, ὃ δὲ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, χάρις εἰς τὰς τεραστίαις τεχνολογικὰς προόδους, νὰ μεταβιβάσῃ τὴν οἰκονομικὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς πλείστας ὑπαναπτύκτους χώρας καὶ κυρίως τὴν Ἀφρικὴν καὶ Ἀσίαν, θεμελιῶνται σήμερον μὲ διαρκῶς αὐξοῦσαν ἔντασιν αἱ προϋποθέσεις μιᾶς νέας πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐπαναστάσεως, τὰς γενικωτέρας συνεπειὰς τῆς ὁποίας θὰ αἰσθανθῇ προσεχῶς ὁ ἐλεύθερος κόσμος.

Αἱ τελευταίαι πραγματοποιηθεῖσαι ὡς καὶ αἱ μέλλουσαι ἀκόμη νὰ λάβουν χώραν γενικώτεροι μεταβολαὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ παγκοσμίου γεωπολιτικοῦ χάρτου, συνδυαζόμενοι μὲ τὴν τεραστίαν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν συνεχῆ σοβαρὰν οἰκονομικὴν πρόοδον τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας, πρὸς τὸ ὅσον σὺν τῇ Ἀσίᾳ εἰς ἀξιόλογον πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἡγεῖραν, προωρισμένην νὰ παῖξῃ σημαίνοντα ρόλον εἰς τὴν παγκόσμιον οἰκονομικὴν δραστηριότητα τοῦ μέλλοντος.

Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἀπὸ τινος ἀγόμεθα συνεχῶς πρὸς παγκοσμιοτέραν συνύφανσιν τῶν οἰκονομιῶν. Διὰ τῆς στενωτέρας συνεργασίας μεταξὺ τῶν χωρῶν καταβάλλεται προσπάθεια ὅπως ὁ ρυθμὸς τῆς παραγωγῆς καταστῇ ἐντονώτερος, ἡ διανομὴ τῶν ἀγαθῶν πραγματοποιητῆς δικαιοῦτερον καὶ ἐν γένει ἀποφεύγωνται, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰ συμπτώματα τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων αἱ ὁποῖα διαταράσσου τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν ὁμαλότητα καὶ προκαλοῦν ἀνάσχεσιν καὶ ὑπισθοδρόμησιν εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς προόδου.

Ἡ ὑπερνίκησις τῶν δυσχερειῶν καὶ ἀδυναμιῶν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν μὲ τὰ πρόβλήματα τῶν ὁποίων πρόκειται νὰ ἀσχοληθοῦν οἱ οἰκονομολόγοι τόσον κατὰ τὸ παρὸν ὅσον καὶ κατὰ προσεχεῖς δεκαετηρίδας, ἀποτελεῖ βασικὸν πλὴν πρόβλημα παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος.

Τὸ ὅλον διεθνὲς εὐνοϊκὸν κλίμα, αἱ λίαν ἀξιόλογοι τεχνολογικαὶ προόδοι διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται σήμερον εὐκολωτέρα ἡ ἀξιοποίησις τῶν τεραστίων πόρων τοῦ πλανήτου μας, ἡ ἔντονος παγκόσμιος ἐπιθυμία τῶν λαῶν διὰ μίαν μακροχρόνιον διεθνή κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἰσορροπίαν, καὶ ἡ μελετωμένη σύστασις ἀνεξαρτήτου «Διεθνοῦς Ὁργανισμοῦ Τεχνικῆς καὶ Οἰκονομικῆς Βοηθείας», θὰ δικαιώσουν ἀναμφισβητήτως τοὺς μεγάλους ὀραματιστὰς τῆς ἐποχῆς μας περὶ μακρᾶς καὶ ἀδιαταράκτου εἰρήνης καὶ εὐημερίας τῶν λαῶν, βασιζομένης εἰς τὴν γενικωτέραν ἐξυγιαντικὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἀσχεῖ ἡ στενωτέρα ἐπαφὴ καὶ συνεργασία ὅλων τῶν οἰκονομιῶν εἰς τὸν εἰρηνικὸν τομέα.

Ἡ συνεχὴς οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν περισσοτέρων ὑπαναπτύκτων χωρῶν θὰ δημιουργήσῃ νέας ἀγορὰς καὶ συνθήκας ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καὶ θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀνακατάταξιν γενικώτερον τοῦ κόσμου ὃ ὁποῖος σήμερον

πολοῦται περίξ τῶν δύο μεγάλων οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν συγκροτημάτων τῆς ἐποχῆς μας.

Κάθε αἰὼν ἔχει τὰ αἰτήματά του καὶ τὰ οἰκονομικά, πνευματικά καὶ πολιτικά ρεύματα τὰ ὅποια προσδιορίζουν ἐκάστοτε τὴν ἐπίλυσίν των. Μεσοῦντος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ὠρίμασε πλέον ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν ἀποτελεῖ βασικὸν αἶτημα τῆς ἐποχῆς μας, ἡ ἱκανοποίησις τοῦ ὁποίου δὲν θὰ πρέπη νὰ βραδύνη ἐπὶ πολὺ.

LES LIMITES A LA COMPARAISON DES REVENUS ENTRE NATIONS *

Par Prof. ADAMANTIOS A. PEPELASIS

*Department of Economics,
University of California, Davis.*

De tous ceux qui sont disponibles, le signe révélateur le plus important du degré de développement d'une économie est la grandeur de son revenu national. Même des personnalités étrangères aux études économiques ont mis l'accent sur l'importance de cette mesure comme étalon du stade et du taux de croissance économique d'une nation. C'est ainsi que M.T.C. Blaisdell, professeur de sciences politiques, écrit: «...the criterion which reflects better than any other one criterion the measure of economic development is the figure which is used by economists called National Income... So I suggest there is no more practical tool of evaluation of an economic development program than the appraisal year by year or the development of national income, its component parts and its distribution throughout the population»¹.

Au cours d'une période quelconque de temps, le revenu national d'une nation représente soit l'agrégat des revenus gagnés par toutes les unités économiques du système, soit encore la valeur nette de la production totale. Par suite, fondamentalement, le revenu national d'un pays peut être évalué de deux façons différentes. On peut l'obtenir par addition des revenus propriétaires des moyens de production (salaires et appointements, loyers, profits et intérêts). Les renseignements sur ces flux de revenus proviennent des statistiques fiscales parfois suppléées par les chiffres des niveaux d'emploi et des profits.

On peut encore l'obtenir en ajoutant les valeurs, au prix du marché de tous les biens et services terminaux et en déduisant du total les sommes réservées à la formation de capital, les impôts indirects et les

---

* Cet article est extrait d'une série de conférences que seront données à l'Institut d'Etudes Européennes en Italie, où l'auteur a été invité à professer.

1. T. C. Blaisdell, «Problems of Evaluating the Effectiveness of Development Measures». *Economic Development and Cultural Change*, VII, 4, pp. 287-88.

paiements de transfert des entreprises. Pour cela, la valeur au prix du marché de la masse totale des biens et services terminaux, peut, à son tour être évaluée de deux façons différentes: on peut l'obtenir soit en additionnant la valeur nette de la production de chaque industrie particulière, soit en groupant les valeurs nettes des biens et services consommés ou ajoutés à la richesse de la nation par les ménages, les entreprises et le gouvernement. Dans les pays dotés de services de la statistique suffisamment avancés, toutes ces méthodes d'évaluation du revenu national sont utilisées concurremment et les résultats obtenus en suivant chacune des méthodes servent à contrôler et vérifier la précision de l'évaluation globale². L'analyste du revenu national de certaines économies sous-développées n'est cependant pas libre de choisir la technique qu'il utilisera pour recueillir des renseignements sur le revenu. Ainsi en Indonésie, l'absence de données sur les revenus du secteur agricole fait que la méthode du produit total est la seule possible pour mesurer les agrégats de revenus³. Par contre, aux Indes alors qu'il est très possible d'avoir des renseignements chiffrés sur le produit final en partant de l'apport net de chaque secteur au produit total, il n'a été publié aucune évaluation de la consommation privée pas plus que de l'investissement brut local du secteur privé⁴.

Au cours des trois décades passées des progrès considérables ont été réalisés dans le calcul et l'interprétation du revenu national. Le fait que le plus grand effort ait été réservé à rassembler des statistiques sur le revenu vient en grande partie du souci qu'ont eu les économistes et les gouvernements des années 30 et 40 de la théorie et de la politique de l'emploi. Etant donné que la composition du revenu national fournit une vue d'ensemble des liaisons entre les échanges économiques fondamentaux, elle constitue une base essentielle de l'analyse des facteurs — clés qui influent sur le niveau de l'activité économique. De plus; la grandeur du produit national — en tant qu'évaluation du

2. Souvent, cependant on s'appuie d'abord sur une seule méthode d'estimation du revenu national et la seconde est obtenue en rassemblant des informations fragmentaires et en y tirant les autres. Voir R. Stone et K. Hansen, «Inter-Country Comparisons of the National Accounts and the Work of the National Accounts Research Unit of the Organization for European Economic Co-operation», International Association for Research in Income and Wealth, *Income and Wealth, Series III*, (Baltimore, 1953, pp. 112-121).

3. Voir. S. D. Neumark, «The National Income of Indonesia», *Economic and Social Research for Indonesia* (Juin 1954), p. 48.

4. Ministry of Finance (Department of Economic Affairs) of the Government of India. *First Report of the National Income Committee* (Delhi, Avril 1951).

flux total des biens et services — peut être utilisée pour comparer la situation économique d'un pays avec celle d'autres nations. Les taux de croissance du produit total peuvent être en outre utilisés pour indiquer la vitesse à laquelle l'économie d'un pays a grandi au cours des temps. Par suite, ce sont non seulement les économistes mais encore les gouvernements et les hommes politiques qui ont recours à la grandeur du revenu national en tant que mesure acceptable du succès de leur politique économique.

LES LIMITES AUX COMPARAISONS DU REVENU NATIONAL

Cependant la comparaison de revenus nationaux entre pays peut s'avérer trompeuse à moins d'apporter un grand soin dans l'interprétation des chiffres de revenus indiquant des changements dans le niveau de vie d'une nation ou dans le stade d'avancement de son économie. Les difficultés auxquelles doit faire face le chercheur qui utilise dans ce but les évaluations du produit national peuvent être rangées sous les titres suivants :

1. Problèmes se rapportant au contenu des évaluations du revenu national.

2. Problèmes nés des techniques utilisées pour l'évaluation des catégories incluses dans les chiffres du revenu national.

3. Problèmes liés à la nécessité de ramener à une unité commune des chiffres d'aggrégats de revenus exprimés en monnaie locale.

4. Problèmes venant de l'absence de correspondance parfaite entre la grandeur du produit national et le niveau de bien-être d'un pays.

Dans les paragraphes suivants nous analyserons l'une après l'autre chacune de ces considérations. Nous examinerons les implications des points que nous avons soulevés sur la possibilité de comparer des évaluations du revenu national d'une nation à une autre et sur celle d'utiliser des chiffres d'aggrégats du produit comme indices du niveau atteint par les différents systèmes économiques.

1. Le contenu des évaluations du revenu national.

Dans son essence le développement économique traité des changements de conditions de vie obtenus dans un milieu physique quelconque. Par suite, c'est seulement dans la mesure où les changements dans le revenu national reflètent effectivement des différences dans le bien-être d'un pays que les comparaisons de produits peuvent nous dire quelque-chose des progrès économiques d'une nation. Malheureusement,

poser cette condition soulève automatiquement des problèmes insolubles. Et d'abord, le niveau de vie d'un pays est affecté par bien d'autres facteurs que par le simple flux des biens et services nationaux. Des forces extérieures à l'économie — considérations d'ordre politique, social, religieux et culturel par exemple — influent sur le niveau de vie atteint par les membres de la société. Non seulement les différences sont grandes dans les conditions socio-culturelles des divers pays par rapport à leur niveau de vie mais la simple élévation de la production globale d'un pays déterminé peut amener de grandes modifications dans son milieu institutionnel et culturel. Dans l'intérêt du progrès économique, il se peut que l'on ait à changer les valeurs culturelles et sociales des membres de la nation ; il se peut que l'on ait à altérer le mode d'organisation selon lequel est réglée l'activité économique. Une rupture de la structure traditionnelle des relations individuelles peut survenir et il peut être nécessaire de mettre en place un nouveau cadre institutionnel pour l'économie. Dans ces conditions il est plutôt périlleux de vouloir représenter comme équivalentes des différences dans les valeurs d'aggrégats de produit, des variations de bien-être d'une population et des degrés de développement économique.

Non seulement les évaluations du revenu national excluent elles tous les aspects non physiques de la vie de société mais elles ne reflètent pas davantage l'ensemble des flux physiques de biens et de services. Ainsi, par exemple, il est généralement admis d'exclure du revenu national la valeur des services domestiques rendus par les femmes restant à la maison ⁵. Mais dans un pays où la production est en grande partie réalisée dans un but de consommation familiale, la distinction entre services économiques et domestiques devient encore plus mince que dans des systèmes tournés vers des marchés. Ceci est particulièrement vrai lorsque — comme c'est le cas en Afrique Centrale — la majeure partie du travail agricole est fournie par les femmes. Il semble plutôt arbitraire d'incorporer dans le revenu national les services rendus par la main-d'œuvre féminine pendant les semailles, le travail de la terre, la moisson et la préparation du grain mais d'en exclure les services rendus au cours de la préparation des repas ⁶.

Il est également usuel d'ajouter au revenu national un chiffre re-

5. S. Kuznets, *National Income and its Composition, 1919-1938*, V. I, National Bureau of Economic Research, (New York, 1941) p. 10.

6. P. Deane, «*Measuring National Income in Colonial Territories*», National Bureau of Economic Research, *Studies in Income and Wealth*, V. 8 (New York, 1946), p. 155.

présentant la valeur locative nette des logements occupés par leurs propriétaires. Si, cependant, nous devons suivre cette pratique dans le cas du logement des personnes du secteur agricole des économies sous-développées, nous pourrions surestimer leur revenu. En effet, les cases primitives temporaires, recouvertes de paille ou de branchages qui sont typiques de ces populations à revenus faibles ne peuvent être d'ordinaire ni louées ni vendues⁷. Les services rendus par les biens durables de consommation, par les bâtiments publics et par le patrimoine social de la nation, sont généralement exclus du produit national malgré qu'ils contribuent à accroître le bien-être matériel de la population. Etant donné que les machines à laver, les routes, les chantiers de construction navale, les écoles etc. . . . sont beaucoup plus abondants dans les économies avancées, l'omission des services qu'ils rendent dans le calcul du revenu national des pays avancés comme dans celui des économies de subsistance, tend à sous-évaluer l'écart réel entre leurs niveaux de vie.

En définitive, comme les mesures du revenu national ont trait avant tout, aux activités liées à un système de marchés, les évaluations de revenu des pays moins avancés peuvent difficilement se comparer à celles de systèmes orientés vers des marchés, utilisateurs de monnaie et spécialisés. En effet, une plus grande part de l'activité économique des pays à revenus faibles n'est pas inscrite dans leur comptabilité nationale. Beaucoup d'échanges échappent totalement au marché en restant confinés à des circuits familiaux. Une grande quantité de la production agricole est consommée directement par le producteur ou échangée selon un système de troc. La majeure partie du travail agricole est fournie gratuitement par des membres de la famille ou est payée en nature. En Chine, par exemple, on avait estimé que les revenus agricoles en nature représentaient environ 40% des recettes totales des fermes au cours de la période 1921-1925, alors que le chiffre correspondant aux États-Unis n'était que de 20%⁸. Si l'on fait des efforts en vue de corriger les chiffres du revenu national dans les pays sous-développés de façon à tenir compte de la valeur de l'autoconsommation et de la production non-commercialisée, le problème d'estimation de la valeur de cette production revêt une importance croissante. Colin Clark estime que la grandeur de ces corrections par rapport au revenu national varie de 0,9 à 4% pour des pays avancés comme le

7. P. Deane, *Ibid*, pp. 155-156.

8. Ta-Chung Liu et Chan-Kwei Fong, «The Construction of National Income Tables and Wealth», National Bureau of Economic Research, V. 8, 1946, p. 96.

Canada, les États-Unis, la France et l'Allemagne et de 6,6 à 16,4% pour des économies sous-développées comme celles de l'Irlande, de l'Italie ou de la Turquie. Les méthodes d'imputation attribuant à des produits qui ne sont jamais échangés sur un marché ou qui ne le sont qu'en petites quantités et sporadiquement les mêmes prix que ceux auxquels des produits semblables se vendent sur d'autres marchés peuvent finalement conduire à des résultats erronés.

Comme le note le Prof. Frankel⁹ :

«To say for example that the «income» from the production of maize in a Central African province which does not trade maize can, for comparative purposes, be calculated by imputing the value of the same quantity of maize in another society, is to force a comparison in which the term «income» is no longer restricted to its accounting sense but carries with it a connotation like that of psychic income... For the fundamental fact remains that we do not know the relation of the «value of maize» in such a society to the rest of its system of values».

Pour résumer cette partie de la discussion, dans toute économie avancée ou non, la population prend un rôle dans des activités dans lesquelles la monnaie n'intervient pas et qui contribuent à son niveau matériel de bien-être. La valeur de certains de ces flux de satisfactions provenant de transactions à caractère non-pécuniaire (services rendus par les maisons habitées par leur propriétaire, par exemple) est imputée au revenu national. Pour d'autres services, comme ceux des biens durables de consommation et du patrimoine social, elle ne l'est pas. L'existence de telles activités extérieures à tout marché soulève des problèmes pour l'interprétation des chiffres du revenu même dans le cas d'un pays unique et à un moment donné. Il en est de même *a fortiori*, lorsque les comparaisons de revenu mettent en jeu des pays aux milieux institutionnels et culturels aussi différents que dans les cas d'économies de type industriel et d'économies de subsistance.

II. L'Évaluation des catégories comprises dans les chiffres du Revenu National.

Ayant découvert les problèmes liés au contenu des évaluations du revenu national, nous pouvons nous tourner maintenant vers le

9. S. H. Frankel, «Concepts of Income and Welfare in Advanced and Underdeveloped Societies with Special References to the Intercomparability of National Income Aggregates», International Association for Research in Income and Wealth, Income and Wealth (Baltimore, 1953), p. 171.

deuxième ordre de questions : c'est-à-dire la base sur laquelle sont évalués les biens et services compris dans le produit national. Plusieurs questions peuvent se poser à leur sujet ? Sont-ils présentés nets ou bruts ? Quelle est la précision des statistiques employées comme matériau brut pour l'établissement des comptes du revenu national ?

Dans les économies parvenues à un stade avancé de développement comme dans les économies de croissance, les chiffres du revenu national sont nets des sommes consacrées aux dépenses en capital. Mais, même dans les sociétés capitalistes avancées, il est difficile d'obtenir des chiffres précis de l'usure du capital. La base sur laquelle sont calculées les amortissements pour dépréciation, diffère autant entre les diverses nations qu'entre les industries d'un même pays.

En règle générale on ne fait aucune déduction pour tenir compte, dans les flux du produit, du taux d'épuisement des ressources naturelles. Ce fait est, cependant, de nature à fausser les comparaisons entre économies sous-développées et économies de type industriel. En effet les premières tirent une part importante de leur revenu des mines et de l'agriculture c'est-à-dire d'une exploitation directe de leurs ressources naturelles. Il est donc évident que ces pays épuisent leurs réserves de richesses non-reproductibles à un taux plus rapide que des nations pour lesquelles les activités secondaires et tertiaires constituent une part plus considérable de l'activité totale. Cela est d'autant plus vrai que les pratiques visant à conserver ces ressources sont pour ainsi dire inexistantes dans la plupart des économies de subsistance. Partant, le fait de ne déduire aucune somme pour épuisement des ressources aussi bien dans les cas des revenus des régions d'économie avancée que dans celui de pays d'économie arriérée entraîne habituellement une surestimation des chiffres du produit des nations à revenus faibles.

Un problème plus difficile vient de l'échec des efforts pour englober tous les éléments de coût dans les revenus nationaux. Comme l'a remarqué Kuznets¹⁰ dans les économies industrielles beaucoup de services sont plutôt des coûts que des contributions au bien-être général. Certaines dépenses faites dans la société, par exemple les cotisations aux syndicats, les frais de courtage doivent être payées pour pouvoir toucher un revenu. La non-déduction de ces coûts de la valeur nette du produit national conduit habituellement à une surestimation des revenus des pays industriels par rapport à ceux des pays encore au stade pré-industriel.

10. S. Kuznets «National Income and Industrial Structure» *Econometrica*, V. 17, 1949, pp. 215-220.

En outre, la comparaison des revenus nationaux entre pays peut être faussée par le manque d'uniformité d'une nation à une autre des procédés statistiques employés, de leur précision et des hypothèses formulées pour la mesure du revenu.

C'est ainsi que la conception soviétique du revenu national est moins large que celle d'autres nations¹¹. Elle comprend des catégories dont la production maximum est le but de l'économie soviétique. Ainsi tous les services ne sont pas compris dans le revenu national : selon la théorie marxiste, seuls les services nécessaires à la production peuvent être incorporés. Il s'ensuit que l'adoption, dans les pays satellites, de la conception comptable du revenu soviétique, conduit à une chute de leur produit national. En Pologne, par exemple, le changement de système a entraîné une baisse du revenu d'environ 10% et de 4% en Yougoslavie¹². Mais, même en cas d'accord de principe sur la conception du Revenu National, il subsiste encore des différences entre pays sur la nature détaillée des hypothèses utilisées pour la mesure du Revenu. Les services nationaux de statistique peuvent faire subir des traitements différents aux revenus locatifs des logements occupés par leur propriétaire. Ils peuvent inclure ou exclure du revenu national l'intérêt sur les bons émis par le Gouvernement, et les dépenses gouvernementales peuvent être ou non considérées comme des dépenses sur produit final.

Même dans les pays dotés de services statistiques efficaces, un large désaccord subsiste sur les estimations de revenu faites par les différentes autorités. Ainsi, par exemple, deux experts des statistiques japonaises du revenu, se trouvent cinq fois en désaccord sur l'année où les chiffres ont atteint leur niveau record. Au cours de la période 1918-1940 les deux séries de revenu divergent 10 fois quant à la direction du mouvement du revenu national¹³.

Bien entendu, dans les pays où l'analphabétisme est élevé, l'obtention des données du revenu national est encore plus incomplète et la précision des chiffres obtenus plus faible. Le chercheur doit sou-

11. P. Studenski, «Methods of Estimating National Income in Soviet Russia», National Bureau of Economic Research, Studies in Income and Wealth, V, 8, 1946.

12. T. Barna, «International Comparisons of National Accounts in Economic Analysis», International Association for Research in Income and Wealth, Income and Wealth, Series III, (Baltimore 1953), pp. 144-145.

13. H. Rosovsky, «The Statistical Measurement of the Japanese Economic Growth», Economic Development and Cultural Change, VII, Oct. 1958, p. 78.

vent réunir des informations fragmentaires provenant de sources douteuses. Parfois il doit essayer de tirer un chiffre, à la suite d'observations directes, de rapports non-chiffrés. D'autres fois, encore, il doit s'appuyer sur de simples estimations personnelles vraisemblables. A propos de la précision des évaluations du revenu national pour les colonies britanniques, P. Deane écrit :

«Clearly, colonial income estimates must be based on much less reliable and precise material than is usually to be had in most countries. The relative inaccessibility of the remote districts ; the shortage of skilled personnel ; the hostility, in some circumstance, of the native, due perhaps to fear of being taxed or to religious taboos, and often to a variety of such causes ; the inability of even the willing native to cooperate effectively when neither he nor the official is sufficiently acquainted with each other's habits of thought to be able to ask questions and give answers that would depict the situation are examples of the obstacles to the establishment of an adequate system of statistical reporting in a backward colonial economy»¹⁴.

L'utilisation des chiffres du revenu national pour comparer des stades de développement économique exige la convention des chiffres absolus du revenu en chiffres de revenus *par tête*. Encore que l'on peut se fier à peu près aux statistiques de population pour de nombreux pays, la grandeur de cette population n'est pas toujours connue dans quelques-unes des régions les moins avancées. Pour ces régions, les chiffres de population reposent sur des «estimations» officielles vue la rareté ou l'absence de recensements et la déclaration facultative des naissances et des décès. R. Kuczyuski pensait à propos des évaluations de population dans les Territoires britanniques qu'elles pouvaient être fausses d'environ 20% ou plus¹⁵.

Ainsi il apparaît que le degré plus ou moins grand de confiance que l'on peut avoir dans certains renseignements statistiques, que des différences dans les définitions et les difficultés conceptuelles sur la possibilité d'englober tous les chiffres désirés dans le revenu national, contribuent à faire des statistiques du revenu, de mauvais indices du stade de développement économique des nations.

14. P. Deane, op. cit., p. 167.

15. R. R. Kuczyusky, Colonial Population (Oxford University Press) 1937, p. 6.

III. Difficultés de ramener les chiffres du Revenu à une unité commune^e

Pour comparer les revenus entre pays, les chiffres exprimés en monnaies nationales doivent être convertis en une unité monétaire commune. Autrement dit, des taux de change adéquats doivent être fixés pour la convention des revenus d'une monnaie dans une autre. Depuis la disparition, pendant l'entre-deux-guerres, d'une structure relativement ordonnée du commerce mondial, les taux de changes ont été couramment fixés par des règles administratives plus ou moins arbitraires. Les taux artificiels ont été souvent différents des «taux d'équilibre» qui auraient tendu à se fixer dans des conditions de libre commerce. D'une manière typique, des taux de changes, déterminés ont été utilisés comme instruments d'encouragement aux exportations, pour arrêter ou provoquer certaines importations et pour économiser les réserves de devises. Par suite ces taux, artificiellement stabilisés, ont été souvent surévalués. Les comparaisons sur la base des taux officiels tendent donc à fausser les différences réelles entre les revenus par tête de beaucoup de pays avancés ou non¹⁶.

Dans de nombreux cas, le degré de sous-estimation du revenu converti au taux officiel, est d'autant plus grand que l'économie est plus arriérée. Monsieur M. Millikan estimait qu'en 1950 le revenu par tête des pays d'Asie converti au taux officiel était de 58 dollars. Il affirme cependant que si l'on tient compte d'une erreur de sous-évaluation dans la conversion en dollars, le chiffre correct serait proche de 200 dollars¹⁷. Le professeur Kindleberger citait la remarque de Monsieur Hagen selon laquelle le revenu réel birman est sous-évalué de 300% du fait de la monnaie¹⁸. Quand de tels écarts sont dûs, avant tout, à un déséquilibre considérable des taux de changes entre deux pays, la correction est recherchée dans un ajustement des taux. Cela se fait en tenant compte des changements dans la parité des pouvoirs d'achat intervenant par rapport à un ratio de base que l'on suppose

16. Pour une discussion des diverses techniques d'estimation du revenu national et des circonstances qui aboutissent soit à une sur—ou une sous—estimation du revenu réel des pays sous-développés par rapport à celui de pays avancés voir V.K.R.V. Rao «Some Reflections on the Comparability of Real National Incomes of Industrialized and Under-developed Countries», International Association for Research in Income and Wealth, Income and Wealth, Series III, 1953 pp. 176-210; *ibid* ch. 5 pp. 4-7.

17. United States Subcommittee on Foreign Economic Policy, Hearings, Foreign Economic Policy, 84th Congress 1955.

18. Ch. Kindleberger, *Economic Development*, (New York, 1958) pp. 2-3.

refléter de façon précise le rapport des pouvoir d'achat entre les monnaies respectives. P. Gilbert et Kravis ont parfaitement démontré que de tels calculs de parité de pouvoirs d'achats ne résolvent pas la difficulté. Les différences entre les taux de changes et les équivalences de pouvoir d'achat sont fondamentales et ne peuvent être supposées résolues par de simples artifices statistiques¹⁹.

Même sous des conditions de commerce relativement libres et de libre ajustement des taux de changes, les cours des changes ne tendent à refléter directement que les rapports des prix des biens et services sur le marché international. Les taux ne peuvent révéler de différences dans la structure générale des prix. Celle-ci reflète, en effet, les relations de prix entre tous les articles inclus dans le revenu national. En outre, la dissemblance entre les structures internes de prix est plus marquée entre économies qui ont des différences notables dans leur niveau respectif de revenu réel. Cette différence peut s'expliquer en partie si l'on remarque que le niveau de revenu réel contribue fortement à déterminer les prix des produits consistant entièrement en services personnels²⁰. Les relations de prix de tous les articles qui entrent dans le revenu national n'affectent les taux de changes que de façon indirecte. Le point demeure en grande partie valable dans le cas de pays sous-développés dont le secteur exportateur est pratiquement isolé du reste du système économique et ce d'autant plus que les produits exportés ne sont pas utilisés couramment dans les secteurs intérieurs de l'économie. Dans ces conditions, et même avec des taux de changes variables, les comparaisons du revenu national peuvent donner une image déformée du degré de développement économique des pays que l'on compare et peuvent finalement s'avérer d'une utilité limitée.

Mais ce n'est pas tout. En effet, pour obtenir des comparaisons satisfaisantes entre divers pays, il faut faire des ajustements pour compenser les différences, entre pays, du pouvoir d'achat de la monnaie choisi comme unité de compte. Supposons, par exemple, que tous les revenus sont exprimés en dollars. Ne pas corriger ces chiffres en dollars des variations de la valeur du dollar dans les différents pays, peut conduire à des résultats déformés. Dans une comparaison des niveaux de prix entre les États-Unis et le Japon en 1950, on estima que le pouvoir d'achat local du dollar au Japon était de 90% supérieur à sa va-

19. M. Gilbert et I. Kravis, «Empirical Problems in International Comparisons of National Product», *Income and Wealth, Series IV*, (Londres, 1955) pp. 115-119.

20. Gilbert-Kravis, *ibid.*, pp. 117.

leur officielle d'échange²¹. De même, dans une étude réalisée pour l'OEEC²² on estima que le pouvoir d'achat d'un dollar, échangé contre la monnaie locale au taux officiel, était, en 1949, d'environ 60% supérieur dans le Royaume-Uni, en France et en Allemagne qu'à ce qu'il était aux États-Unis. Les chiffres en dollars du revenu par tête de ces nations sous-estimait donc largement leur niveau de vie réel.

On mesure habituellement le Revenu National réel en divisant un indice du coût de la vie en revenus monétaires. Il s'ensuit que des comparaisons internationales de revenus nationaux réels impliquent la solution du problème de la comparaison du coût de la vie pour les ménages des différents pays.

Un indice du coût de la vie peut être défini comme le rapport de deux revenus qui permettent au consommateur l'acquisition du même degré de satisfaction dans les deux cas. Nous pouvons ainsi écrire une formule idéale pour un indice du coût de la vie. Cette formule, numérotée serait :

$$(1) I = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^A Q_i^1}{\sum_{i=1}^n P_i^B Q_i^1}$$

où P_i^A est le prix du bien ou du service dans le pays A, P_i^B est le prix du bien dans le pays B, et Q_i^1 est la quantité de biens et de services dont la consommation donnerait une satisfaction équivalente au consommateur «moyen» de chaque pays. Q_i^1 n'est donc pas la quantité réelle de produits consommés ni dans le pays A, ni dans le pays B. C'est plutôt une liste de produits substituables d'utilité équivalente. Mais comment peut-on calculer, en pratique, les quantités Q_i^1 ? Poser la question revient à montrer la nature purement théorique de la définition de l'indice du coût de la vie donnés ci-dessus.

Par suite, en pratique, le chercheur peut choisir entre les deux termes suivants de l'alternative : soit utiliser la structure de la consommation réelle dans le pays A ou celle de B pour en tirer ses pondérations. Ainsi l'indice peut être défini soit par :

21. T. Wanatabe et R. Koniya, «Findings from Price Comparisons, Principally Japan vs. the US»; «Weltwirtschaftliches Archiv», 1958, V. 81, I, p. 83.

22. M. Gilbert et I. Kravis, «An International Comparison of National Products and the Purchasing Power of Currencies, a Study of the U.S., the U.K., France, Germany and Italy» OEEC (Paris, 1954).

$$(2) I = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^A Q_i^A}{\sum_{i=1}^n P_i^B Q_i^A}$$

où Q_i^A est la quantité d'un article consommée dans le pays A soit par :

$$(3) I = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^A Q_i^B}{\sum_{i=1}^n P_i^B Q_i^B}$$

où Q_i^B est la quantité du i -ième article consommé dans le pays B.

Le choix entre les possibilités (2) et (3) est, en théorie, purement arbitraire. Cependant, des considérations d'ordre pratique mènent habituellement au choix d'un système de pondération. En effet, il est en général plus facile d'obtenir l'information voulue pour l'établissement d'une pondération dans les économies les plus avancées et pourvues d'un appareil statistique plus complexe.

La définition opérationnelle d'un indice du coût de la vie n'est cependant pas exempte de difficultés. Tout d'abord cette définition sépare la valeur obtenue pour l'indice de sa signification en termes de bien-être. En effet, il semble plutôt improbable que la consommation d'un ensemble de produits donné (biens et services) puisse apporter une quantité comparable de satisfactions à des ménages aussi différents dans leurs désirs et leurs goûts que ceux d'économies à revenus élevés ou au contraire de pays sous-développés. Ensuite, même du simple point de vue statistique, si le choix se porte sur l'une des listes Q_i^A ou Q_i^B on est limité à la comparaison des produits communs aux deux pays. Quelques-unes des difficultés ainsi créées sont illustrées par le récit de Wanatabe et de Koniya sur la méthode qu'ils suivirent pour l'établissement d'un indice comparant le coût de la vie aux États-Unis et au Japon. Ils écrivent ainsi²³ :

«If consumption of goods in the US basket were negligible in Japan and alternative goods differed widely in quality, these goods were almost always omitted. Boneless beefsteak, leg of lamb, bacon, cheese, lard, grape jelly, shortening, green beans, lettuce,

23. Wanatabe et Koniya, op. cit., p. 93.

9 Τμητικός τόμος Δημ. Ε. Καλιτσονάκη
Livres Jubilaire Dem. E. Kalitsunaki

bananas, canned fruits, dried fruits and wine were left out for this reason, and all raw fish except cod and sea bass were omitted from the food group by analogous reasoning. In the clothing group, lightwool suits, pajamas (most of the Japanese people use a kind of kimono instead of pajamas) rayon dresses, cotton housedresses rayon and cotton nightgowns, cotton slips, and women's shoe repair were left out. Most of these items were associated with differences in the European and Japanese styles of dress :».

De toute évidence, il demeure très difficile de construire un indice pour comparer le coût de la vie dans des pays différant fortement par leur cadre culturel, climatique social et institutionnel. En fait les problèmes que posent cette construction sont si complexes que, dans la plupart des comparaisons internationales portant sur le revenu, aucune tentative n'a été faite en vue d'apporter une correction explicite aux données en raisons des variations du pouvoir d'achat de la monnaie. Mais en définitive, il pourrait être utile de garder à l'esprit, dans l'interprétation des statistiques du revenu par tête pour divers pays, que les chiffres ne sont pas en fait exprimés dans les mêmes unités (c'est-à-dire en dollars) alors même qu'ils semblent l'être.

IV. *Manque de Correspondance parfaite entre revenu et bien-être.*

Jusqu'à présent, nous avons examiné la validité des comparaisons du revenu national des sociétés industrielles et pré-industrielles, et cela à trois points de vue successifs. Nous avons tout d'abord exploré le problème de l'étendue des mesures faites sous l'appellation de «Revenu National». Puis nous avons centré notre attention sur l'attribution de valeurs adéquates aux catégories incorporées dans le revenu national. Finalement nous avons examiné les complications qui apparaissent quand on essaye d'exprimer les chiffres du revenu par tête en une unité monétaire de pouvoir d'achat comparable dans tous les cas ? Mais nous n'avons pas encore été confrontés avec la plus difficile et la plus fondamentale des questions : celle que pose l'emploi des comparaisons du revenu sur le plan international comme indices de développement économique.

Comme nous l'avons indiqué précédemment, le développemens économique vise à la réalisation de progrès dans le niveau de vie des membres d'une société. Par suite l'adoption du produit réel par tête comme signe révélateur du progrès, nous force à postuler l'existence d'une correspondance unité à unité entre la grandeur du produit national et le niveau de bien-être permis à ses membres par l'économie

d'un pays. De ce point de vue, le degré jusqu'auquel des changements dans la grandeur du produit national réel peuvent être associés aux variations du bien-être, revêt une importance primordiale. Malheureusement, au sens strict, le revenu national mesure uniquement le flux des biens matériels et des services. Il en résulte que lier la grandeur de ce flux au bien-être économique de la population à partir de la seule connaissance des échelles de préférence des ménages individuelles et sans avoir recours à des jugements de valeur non-économiques, il faut respecter les conditions économiques suivantes²⁴ :

1) L'économie doit se composer d'un groupe d'individus identiques par leurs goûts et leur pouvoir d'achat.

2) Aucun changement des «cartes» d'utilité ou de distribution des revenus ne doit accompagner la variation du produit réel.

Sauf si ces deux conditions sont observées, on doit avoir recours à des comparaisons d'utilité entre personnes afin d'arriver à une décision sur le niveau de bien-être de la population. En effet, considérons, par exemple, deux situations économiques quelconques A et B, qui diffèrent seulement par la grandeur de leur produit réel. D'une manière générale, certains biens et services seront plus abondants dans le cas A, tandis que d'autres le seront davantage dans le cas B. S'il existe alors une divergence dans la structure préférentielle des divers ménages, les unités économiques qui préfèrent les biens fournis en plus grande abondance dans le cas A, choisiront l'État A plutôt que l'État B tandis que les autres choisiront le cas B de préférence au cas A. Par suite, et pour décider si le bien-être d'une population est plus grand en A qu'en B ou inversement, il faut comparer l'accroissement dans les utilités, de ceux qui voient leur situation s'améliorer dans A, à la perte de ceux qui se trouvent dans une situation plus mauvaise. Mais, puisqu'il n'est pas possible de mesurer les gains ou les pertes en utilité des différentes unités économiques, le choix entre A et B exigé le recours à des jugements de valeur non-économiques.

Prenons encore l'exemple dans lequel le pouvoir d'achat des diverses unités est différent, leurs goûts étant les mêmes. Dans ce cas un changement de l'état A à l'état B affectera aussi la distribution du revenu réel. Afin d'évaluer les mérites respectifs de A et B, il faut aussi arriver à une décision quant à la désirabilité de la distribution du revenu en elle-même (*per se*). Cela nous contraint, de nouveau, à

24. A. Pigou, «Real Income and Economic Welfare», Oxford Papers 1952 pp. 17-20.

porter des jugements de valeur. Ou encore, admettons que les conditions (1) et (2) soient remplies sauf le fait qu'un changement de goût accompagne le déplacement de A vers B. Il devient alors impossible d'arriver à un choix non-ambigu sans faire à des considérations d'ordre non-économique. En effet, en regardant l'état B avec l'échelle de préférence de l'état A, les membres de la population pourraient choisir B de préférence à A. Dans ces conditions, il devient nécessaire d'évaluer la désirabilité des deux échelles avant de parvenir à une décision.

Il faut donc satisfaire aux hypothèses restrictives énumérées ci-dessus afin d'éviter la nécessité de comparaisons entre personnes. Mais énoncer simplement les conditions sous lesquelles il est possible de lier les changements dans le revenu aux variations du bien-être sur des bases purement économiques, revient à montrer les limites inhérentes à une telle méthode logique. Il est en effet très improbable que nos hypothèses soient exactement vérifiées en pratique. En fait, même si nous comparons les revenus d'une seule population à deux moments consécutifs, il est tout à fait improbable que toutes nos hypothèses soient vérifiées. Cependant, dans une telle situation, nous pourrions aimer affirmer que les conditions (1) et (2) sont satisfaites jusqu'à un certain point et que, par suite, nous pouvons utiliser les variations du revenu comme des signes grossiers des variations du bien-être.

Mais c'est vraiment une hypothèse très risquée d'affirmer que les conditions (1) et (2) ci-dessus, sont vraies pour comparer les revenus de deux sociétés aussi différentes dans leur culture, leurs institutions, leurs valeurs et leur milieu physique que celle d'économies avancées ou pré-industrielles. En particulier, l'hypothèse d'identité des goûts et désirs devient tout à fait fragile. Les différences dans le climat, les valeurs culturelles, celles dans la structure des rapports entre personnes dans la religion, la superstition et les tabous, contribuent toutes à infirmer une telle hypothèse. Dans des conditions pareilles, comme l'a remarqué le Professeur Frankel :

«To endeavor to assess and compare «welfare» merely by comparing national income aggregates for societies with different laws, rules, conventions, hopes and ideals is as fallacious as to try to assess the pleasure which a pair of players derive from playing dominoes and then compare it with that yielded another pair engaged in playing chess, by comparing the points scored by the players in each game»²⁵.

25. S. H. Frankel, *Psychic and «Accounting» Concepts of Income and Welfare*, Oxford Economic Papers N. S., Vol. IV, 1952, p. 7.

Mais non seulement les différences de goûts et de désirs empêchent des comparaisons valables du revenu national entre pays mais des différences dans les institutions et dans leur participation à la vie économique, peuvent également contribuer à faire correspondre le même revenu par tête à des niveaux de vie inégaux. Ainsi, par exemple, l'action du gouvernement peut interférer plus ou moins avec les désirs des consommateurs. C'est ainsi qu'en cas de rationnement, le consommateur ne peut répartir librement son budget entre diverses acquisitions possibles de façon à maximiser les satisfactions qu'il retire de son revenu monétaire.

En outre, le revenu par tête n'est qu'une moyenne qui cache des différences dans la composition et la distribution du revenu. Un revenu réel de 100 unités peut inclure 10 ou 50% de dépenses publiques. Il peut être atteint avec un taux d'investissement de 15% ou maintenu par un taux d'épargne de 20% par exemple. De même, la structure de la distribution du revenu dans les différentes populations dont on compare le revenu par tête, peut diverger grandement, entraînant ainsi des niveaux de bien-être dissemblables.

Au vu de toutes ces réflexions, la comparaison des revenus nationaux entre divers pays, ne peut, au mieux, servir que d'indication assez primitive des stades de développement économique. Non seulement les décisions se révèlent quelque peu arbitraires en ce qui concerne les éléments à inclure dans le revenu national et leur évaluation, mais encore il semble n'exister aucune raison impérative de supposer qu'à un plus grand revenu réel par tête correspond un degré supérieur de bien-être social. Un classement de différents pays, selon le niveau, par tête, de leur produit réel ne peut donc donner que des indications approchées des niveaux comparés de développement économique.

ΓΕΩΡΓΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Υπό ΓΑΣΠΑΡΗ ΜΙΣΤΑΡΔΗ

I

ΔΙΑΦΟΡΑΙ ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΩΝ ΜΙΝΩΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΑΙΩΝΟΣ

Περίοδοι άκμης και παρακμής.

1. Ἡ μεγαλόνησος Κρήτη, ἡ πέμπτη εἰς ἕκτασιν τῶν νήσων τῆς Μεσογείου (8.300 τετρ. χιλ. περίπου) παρουσιάζει δύο κυρίως περιόδους μεγάλης οικονομικῆς ἀναπτύξεως, χωριζομένας μεταξύ των ὑπὸ μακροτάτου χρονικοῦ διαστήματος, τριῶν καὶ πλέον χιλιετηρίδων (3.300 ἐτῶν).

Ἡ πρώτη περίοδος μεγάλης ἀκμῆς, ἡ καὶ πλέον ἀξιόλογος εἶναι ἡτῶν, Μινωϊκῶν χρόνων καὶ κυρίως τοῦ μεταξύ 2.000 καὶ 1.400 π.Χ. διαστήματος ἦτοι τῶν Πρωτοανακτορικῶν (2.000-1.700) καὶ τῶν Νεοανακτορικῶν (1.700-1.400) χρόνων τῶν ἀρχαιολόγων.

Ἡ δευτέρα περίοδος οικονομικῆς ἀκμῆς, ὀλιγώτερον βεβαίως λαμπρᾶς τῆς πρώτης, εἶναι ἡ τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Εἰς τὸ μεταξύ μακρότατον χρονικὸν διάστημα, ἡ νῆσος δὲν παρουσιάζει κυρίως εἰμὴ περιόδους παρακμῆς ἢ πολὺ μετρίας οικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ἐχομεν ὅμως κατ' αὐτὸ καὶ δύο περιόδους, οὐχὶ μάλιστα βραχείας, σχετικῶς ἀξιολόγου ἀνθήσεως τῆς οἰκονομίας της.

Ἡ πρώτη ἐκ τούτων εἶναι ἡ κατὰ τοὺς Μεσοβυζαντινοὺς χρόνους καὶ κυρίως μεταξύ 961 μ.Χ., ὅτε ἀνεκτήθη ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ἐκδιωχθέντων τῶν ἀπὸ τοῦ 833 μ.Χ. καταλαβόντων αὐτήν Ἀράβων, καὶ τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰῶνος.

Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἡ τῶν χρόνων τῆς Ἐνετικῆς κατοχῆς τῆς νήσου, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 13ου μέχρι περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος.

2. Μεταξὺ τῶν δύο περιόδων μεγαλυτέρας οικονομικῆς ἀκμῆς, ἐκείνης δηλονότι τῶν μεταξύ 2000 καὶ 1400 π.Χ. Μινωϊκῶν χρόνων καὶ τῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος, παρατηροῦνται σημαντικαὶ διαφοραί.

Αἱ διαφοραὶ αὗται ἀναφέρονται βεβαίως καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον ὕψος οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς νήσου. Περισσότερον ὅμως εἶναι σχετικαὶ μὲ τὴν διάθρῳσιν τῆς οἰκονομίας της.

Κατ' ἔξοχὴν ὅμως μεγάλη διαφορά ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο περιόδων, ἀναφορικῶς μὲ τὴν θέσιν τῆς Κρήτης, ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ Μεσογειακοῦ κόσμου οἰκονομίαν.

Ἐμποροναυτικὴ ἀκμὴ καὶ θαλασσοκρατία τῆς Μινωικῆς Κρήτης.

3. Τῶ ὄντι, κατὰ τοὺς Μινωικοὺς χρόνους καὶ ἰδίᾳ μεταξύ 2000 καὶ 1400 π.Χ. ἡ Κρήτη κατέχει ἐξέχουσαν σχετικῶς θέσιν ἐν τῷ τότε πλέον ἐξελικμένῳ οἰκονομικῶς τμήματι τῆς Οἰκουμένης, ὅπερ ἐκάλυπτε τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς Μεσογείου μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ χωρῶν μέχρι Νουβίας πρὸς νότον καὶ Περσικοῦ Κόλπου πρὸς ἀνατολάς.

Εὐρίσκοντο δὲ τότε οἱ Κρήτες εἰς ἀξιολόγους ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ ἕλας τὰς περὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον χώρας. Ἐμπορικὰ πρακτορεῖα αὐτῶν ὑπῆρχον πολλαχοῦ τῶν παραλίων τῆς θαλάσσης ταύτης.

Ὁ μέγας τεχνητὸς λιμὴν τῆς παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγύπτου νήσου Φάρου, νῦν συνενωθείσης μετὰ τῆς ἐναντι παραλίας (ἀποτελούσης αὐτῷ πλέον μικρὰν χερσόνησον τῆς Ἀλεξανδρείας), τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος, θεωρεῖται ὡς κατασκευασθεὶς ὑπὸ Κρητῶν τεχνικῶν διὰ λογαριασμὸν τῶν Φαραῶ τῆς Αἰγύπτου.

Εἰς τὸ σπουδαιότατον δὲ τοῦτο ἐμπορικὸν κέντρον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀξιόλογον ἐμπορικὸν πρακτορεῖον τῶν Κρητῶν.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Συρίας πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἀξιόλογον ἐμπορικὸν πρακτορεῖον ἀποτελοῦν καὶ βάσιν διὰ τὰ πλοῖα τῶν Μινωικῶν, δι' ὧν ἐγένετο τότε ἡ μεταφορὰ ξυλείας ἐκ ταύτης εἰς Αἴγυπτον.

Ἡ Αἴγυπτος στερουμένη δασῶν ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ εἰσάγῃ τὴν ἀναγκαίουσαν αὐτῇ ξυλείαν κυρίως ἐκ τῆς δασοβριθοῦς τότε περιοχῆς τοῦ Λιβάνου.

Ἐν τῶν Αἰγυπτιακῶν δὲ πηγῶν πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Φαραὼ Θούθμωσις Γ' κατὰ τὸ 1467 π.Χ. εὗρεν εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα Κρητικὰ (Kefti) πλοῖα διὰ τὴν μεταφορὰν ξυλείας ἐκ Συρίας εἰς Αἴγυπτον (GLOTZ G. La civilisation Egéenne, Paris 1923, σελ. 249-250).

Ποῦ ἀκριβῶς ἔκειτο ἡ Μινωικὴ ἐκείνη βάσις τῶν παραλίων τῆς Συρίας δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ καθορισθῇ. Ἴσως ἐκεῖ ὅπου ἀργότερον ἐκτίσθη ἡ Φοινικὴ Τύρος, ἴσως βορειότερον, πλησιέστερον τοῦ Λιβάνου.

Ἐνδείξεις τινὲς ἀρχαιολογικαὶ συνηγοροῦν ἀφ' ἑτέρου περὶ τοῦ ὅτι καὶ ὁ ἀξιόλογος τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος λιμὴν τῆς Βύβλου, ἀκόμη δὲ καὶ ἄλλοι λιμένες τῆς Συρίας—Παλαιστίνης πρέπει νὰ ἐσυχάζοντο ὑπὸ τῶν Κρητῶν.

Ἐπιθέτουν ἐπίσης ὅτι καὶ εἰς Κύπρον ὑπῆρχον ἐμποροναυτικαὶ βάσεις τῶν Κρητῶν (GLOTZ G., Histoire Grecque. Τόμ. I, Paris 1925, σελ. 46), εἰς θέσεις καταλλήλους καὶ διὰ τὸ μετὰ τῶν ἐναντι Ἀσιατικῶν χωρῶν ἐμπόριον.

Τὸ ὄνομα ἐπίσης Μινῶα (ἐκ τοῦ Μίνωος), ὅπερ ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς τὸν

χώρον τοῦ Αἰγαίου (Ἄμοργόν, Σίφνον, κλπ.), τὸ ἀνευρίσκομεν καὶ πέραν αὐτοῦ.

Οὕτω εἰς τὰ παράλια τῆς Παλαιστίνης, εἰς τὴν θέσιν τῆς Γάζης ἔκειτο ὁ τῆς Π π.Χ. χιλιετηρίδος λιμὴν τῆς Μινώας.

4. Εὐρίσκεται ὅμως ἡ Μινωϊκὴ Κρήτη εἰς ἀξιολόγους ἐμπορικὰς σχέσεις καὶ μὲ πολλὰς δυτικῶς τοῦ Ἴονίου καὶ τῆς Ἀδριατικῆς χώρας.

Ἀναφορικῶς μὲ τὴν Σικελίαν, ἐκτὸς τῶν περὶ Δαίδαλου παραδόσεων (ΠΑΥΣΑΝ. I, 21, 4 α... Δαίδαλος ἐς Κρήτην ἔφυγε, χρόνῳ δὲ ὕστερον ἐς Σικελίαν ἐκδιδράσκει παρὰ Κώκαλον...), ἰσχυρὸν τεκμήριον ἀποτελεῖ καὶ ἡ ὑπαρξὶς πόλεως Μινώας, τῆς μεταγενέστερον καλουμένης Ἡρακλείας Μινώας, εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τῆς νήσου, εἰς θέσιν ἐπίκαιρον ἐν αὐτῇ καὶ ἐπὶ τῆς κατ' εὐθείαν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν Δυτικὴν Μεσόγειον θαλασσίας ὁδοῦ.

Ἄλλὰ καὶ τ' ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ (VII, 170), περὶ ἐκστρατείας τῶν Κρητῶν κατὰ τῆς ἐνταῦθα ὀχυρᾶς πόλεως Καμικαῦ, «... ἀλλὰ δὲ χρόνον Κρήτας θεοῦ σφέας ἐποτρύναντος, πάντας πλὴν Πολιχνιτέων τε καὶ Πραισίων, ἀπικομένους στόλῳ μεγάλῳ ἐς Σικελίην πολιορκέειν ἐπ' ἔσται πέντε πόλιν Καμικόν...», ἥς τὰ τεῖχη φέρεται κατασκευάσας ὁ Δαίδαλος, μαρτυροῦν πλὴν ἄλλων καὶ περὶ συμφερόντων τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ.

Διὰ τὸ κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀδριατικῆς νοτιοανατολικώτερον τμήμα τῆς Ἰταλίας, τὴν Ἰαπυγίαν, ἢ παραδόσις, καθ' ἣν τὸ ὄνομα αὐτῆς ὀφείλεται εἰς τὸν Ἰάπυγα υἱὸν τοῦ Δαίδαλου ἐκ Κρήσης γυναικός, εἶναι ἐνδεικτικὴ σχέσεων τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης μετὰ τῆς χώρας ἐκείνης.

Εἰς ταύτην δὲ καθ' ΗΡΟΔΟΤΟΝ, μετὰ τὴν κατὰ τῆς Σικελίας ἀτυχῆ ἐκστρατείαν ἐγκατεστάθησαν Κρήτες, οἵτινες ἐκτίσαν τὴν πόλιν Ὑρίαν (νῦν Orta, μετὰξὺ Τάραντος καὶ Βρινδησίου), ἀργότερον δὲ ἐκ ταύτης ὁρμώμενοι καὶ ἄλλας (VII, 170 : «... ὡς δὲ κατὰ Ἰηπυγίην γενέσθαι πλείοντας... ἐνθαῦτα Ὑρίην πόλιν κτίσαντας καταμεῖναι τε καὶ μεταβαλόντας ἀντὶ μὲν Κρητῶν γενέσθαι Ἰήπυγας Μεσσαπίους, ἀντὶ δὲ εἶναι νησιώτας ἡπειρώτας, ἀπὸ δὲ Ὑρίης πόλιος τὰς ἄλλας οἰκίσαι...»).

Ἄλλὰ καὶ τὸ Βρεντέσιον (Brindisi) κατὰ ΣΤΡΑΒΩΝΑ ἐπωκίσθη ὑπὸ Κρητῶν (VI, 282 : «... Βρεντέσιον δ' ἐπωκίσθη μὲν λέγονται Κρήτες οἱ μετὰ Θησεῶς ἐπελθόντες ἐκ Κνωσσοῦ...»).

Διὰ τὴν πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Τυρρηνικοῦ Πελάγους Καμπανίαν ἔχομεν τὴν περὶ Δαίδαλου παραδόσιν μεταβάσεώς του εἰς Κύμην (ΒΙΡΓΙΛ., Αἰνεῖα VI, 14). Ἐπι πλεόν ὑπῆρχεν ὅμως καὶ ἐν Καμπανίᾳ πόλις Ὑρία.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τῆς Σαρδηνίας θεωρεῖται ὅτι ἡ Μινωϊκὴ Κρήτη εἶχε σχέσεις (ΠΑΥΣΑΝ. X, 17, 4 : «... οἱ δὲ καὶ Δαίδαλον ἀποδρᾶναι τηλικαῦτα καὶ οἴκου διὰ τὴν ἐπιστρατείαν τὴν Κρητῶν καὶ ἀποικίας ἐς τὴν Σαρδῶ μετασχεῖν τῷ Ἀρισταίῳ νομίζουσιν...»).

Ἄκόμη δὲ καὶ μετὰ πλέον μεμακρυσμένων χωρῶν φέρονται ὡς ἔχοντες οἱ Κρήτες ἐμπορικὰς σχέσεις, ὡς τῆς Ἰβηρίας κλπ., ἐξ ὧν ἐπρωμθηθεύοντο κυρίως κασσίτερον καὶ χαλκόν, ἴσως δὲ καὶ ἄργυρον καὶ διάφορα ἄλλα εἶδη.

Ἐν νοτίῳ Ἰβηρίᾳ, εἰς τὰ παράλια τῆς Βαιτικῆς, ἀναφέρεται ἀρχαία πόλις Μαινάκη, θεωρουμένη ὡς ἡ δυτικωτέρα ἀποικία τῶν Φωκαέων (ΣΤΡΑΒ. ΙΙΙ, 156) καὶ τοποθετουμένη ἀνατολικῶς τῆς Μαλάγας, εἰς τὴν θέσιν Torre del Mar, πλησίον τῆς Velez Malaga (Βλ. σχετ. καὶ SERMET J., Espagne du Sud, Paris—Grenoble 1953, σελ. 45 καὶ 184).

Τὸ πιθανώτερον καὶ εἰς τὴν ἐπίκαιρον ταύτην, πρὸς τὴν πλουσίαν εἰς μεταλλεύματα κλπ. Ταρτησίαν (Ἰνδαλουσίαν) θέσιν, ἔκειτο παλαιότερον Μινωϊκὸν ἐμπορικὸν πρᾶκτορεῖον.

Διαφοραὶ ἐν τῇ γενικῇ διαρθρώσει τῆς οἰκονομίας.

5. Γενικῶς κατὰ τὸ μεταξὺ 2000 καὶ 1400 π.Χ. διάστημα ἡ νῆσος παρουσιάζει, ὡς διεπιστώθη καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν μελετῶν, πολὺ μεγάλην ὕλικὴν ἀκμὴν καὶ πολιτισμὸν λαμπρότατον, προκαλοῦντα μάλιστα καὶ τὸν θαυμασμόν.

Ἡ Κρήτη τῶν χρόνων ἐκείνων φέρεται ὡς πυκνῶς κατοικημένη. Ἐρείπια ἀξιόλογα ἀπαντῶσι πολλαχοῦ αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν δὲ Ἑλληνικὴν παράδοσιν ἡ νῆσος ἠρίθμει ἐνεήκοντα πόλεις (ΟΜΗΡΟΥ, Ὀδύσσεια XIX. 175). Ἔτι πλέον ἀναφέρεται καὶ ὡς θαλασσοκρατοῦσα (ΘΟΥΚΥΔ. Ι, 4). Ἡ Μινωϊκὴ δὲ αὕτη θαλασσοκρατία θεωρεῖται ὡς ἡ παλαιότερα ἐν τῷ κόσμῳ.

Κατὰ τὴν σύγχρονον ἡμῶς περίοδον ἡ νῆσος οὔτε εἰς παραπλησίαν ἀπὸ ἀπόψεως λαμπρότητος πολιτισμοῦ θέσιν ἐν τῇ Οἰκουμένη εὐρίσκεται, οὔτε ὕλικὴν ἀκμὴν παρομοίαν πρὸς ἐκείνην τῶν Μινωϊκῶν χρόνων παρουσιάζει.

Οὔτε ἐπίσης κέκτεται νῦν ἡ Κρήτη ἐν τῷ χώρῳ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν ἐπέκτητο κατὰ τὴν ΙΙ π.Χ. χιλιετηρίδα. Ὅχι δὲ μόνον δὲν θαλασσοκρατεῖ νῦν, ἀλλ' οὐδὲ καὶ ἀξιολόγως εἶναι ἀνεπτυγμένους ἐν αὐτῇ ὁ ναυτικὸς ἐν γένει βίος.

6. Εἶναι ἀληθὲς βεβαίως ὅτι ἡ παραγωγή τῆς μεγαλονήσου, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς θεωρουμένη, τυγχάνει κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον μᾶλλον ἀρκετὰ αἰσθητικῶς ὑπερτέρα ἐκείνης τῶν Μινωϊκῶν χρόνων.

Μάλιστα δὲ ἡ Κρήτη, παρὰ τὸν σχετικῶς πυκνὸν πληθυσμὸν τῆς (1951 462 χιλ. κάτ., πυκνότης 56 κάτ. κατὰ τετρ. χιλ.), παρουσιάζει καὶ εὐνοϊκὸν ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον, τῆς ἀξίας τῶν ἐξαγωγῶν συνήθως οὔσης αἰσθητικῶς ἀνωτέρας τῆς τῶν εἰσαγωγῶν.

Καὶ ἐν τοῖς καθέκαστα ἐπίσης ἐξεταζομένη ἡ παραγωγή δὲν διαφέρει νῦν πολὺ ἐκείνης τῶν Μινωϊκῶν χρόνων, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κύρια στοιχεῖα αὐτῆς. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς περιόδους ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ἡ παραγωγή γεωργικῶν προϊόντων.

Ἐν τῇ γενικῇ ὁμως διαθρώσει τῆς οἰκονομίας ἔχομεν ἀντιθέτως λίαν αἰσθητὰς διαφορὰς.

Οὕτως, ἡ Μινωικὴ Κρήτη, τόσον ἐκ τῶν ἀρχαίων κειμένων, ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν μελετῶν, ἐμφανίζεται ὡς ἐντόνου ἐμποροναυτικοῦ χαρακτῆρος, ἐνῶ ἡ σύγχρονος δὲν παρουσιάζει τοιοῦτον χαρακτῆρα.

Φέρεται μάλιστα, ὡς εἶδομεν (§ 4), καὶ ὡς θαλασσοκρατοῦσα κατὰ μέρος τοῦλάχιστον τῶν Μινωικῶν χρόνων.

Ἐπι πλεόν ὁμως οἱ Μινωικοὶ ἀναφέρονται ὡς διεπόμενοι καὶ ὑπὸ τάσεων ἀποικιστικῶν καὶ ἐπεκτάσεως τῆς ἐπιρροῆς των, πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς, ἐπὶ πλείστον περιοχῶν.

Οὕτω μνημονεύεται (ΘΟΥΚΥΔ., I, 4) ὅτι οἱ Κρήτες ἀπέκτισαν τὰς πλείστας τῶν Κυκλάδων, ἐξ ὧν ἐξεδιώξαν τοὺς Κῶρας.

Ἐπίσης ὅτι οἱ Τελχίνες ἐκ Κρήτης ὁρμώμενοι κατ' ἀρχὰς μὲν μετέβησαν εἰς Κύπρον, ἐκ ταύτης δὲ ἀκολουθῶς εἰς Ρόδον (ΣΤΡΑΒ. XIV, 654 : « . . . ἐλθεῖν δ' ἐκ Κρήτης εἰς Κύπρον πρῶτον, εἰτ' εἰς Ρόδον, πρῶτους δὲ ἐργάσασθαι σίδηρόν τε καὶ χαλκόν . . . »), ὅπου φέρονται καὶ ὡς ἰδρύσαντες τὰς πόλεις Λίνδον, Κάμιρον καὶ Ἰαλυσον.

Ἄλλ' ὡσαύτως καὶ ὅτι ἡ Μινωικὴ Κρήτη ἐπέβαλε τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς (ΠΑΥΣΑΝ. I, 27, 10 : « . . . Μίνως δὲ ναυσὶν ἐπ' Ἀθήνας πλεύσας — οὐ γὰρ ἐπέιθετο ἀναίτιους εἶναι σφᾶς τῆς Ἀνδρόγειο τελευτῆς — ἐς τοσοῦτον ἐκάκωσεν, ἐς ὃ συνεχωρήθη οἱ παρθένους ἐς Κρήτην ἐπάειν καὶ παῖδας ἴσους ἄγειν τῶν λεγομένων Μίνω ταύρων τὸν ἐν Κνωσσῷ Λαβύρινθον οἰκῆσαι . . . »). Ἐκ τῆς χώρας ταύτης δὲ φαίνεται ὅτι ἤντλουν οἱ Κρήτες ἀρκετὰ ὀφέλη (ἴσως καὶ ἄργυρον ἐκ Λαυρεωτικῆς).

Εἶχον ἐπίσης οἱ Μινωικοὶ Κρήτες ἰδρύσει καὶ βάσεις εἰς τὰ δεσπύζοντα πολλῶν θαλασσιῶν ὁδῶν σημεῖα.

Οὕτως ὑπῆρχε Μινῶα εἰς Ἀμοργόν (ΠΤΟΛΕΜ. Ε', β, 31, ΣΤΕΦ. ΒΥΖΑΝΤ.), δεσπύζουσα τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν Αἰγαῖον.

Ἐτέρα Μινῶα ἀναφέρεται κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Σαρωνικοῦ παραλίαν τῆς Μεγαρίδος (ΣΤΡΑΒ. IX, 391, ΠΑΥΣΑΝ. I, 44, 3 : « . . . παρήκει δὲ παρὰ τὴν Νίσαιαν νῆσος οὐ μεγάλη Μινῶα· ἐνταῦθα ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς Νίσον παρῶρμει τὸ ναυτικὸν τῶν Κρητῶν»), πλησίον τοῦ σημερινοῦ Πάχη, εἰς θέσιν (βλ. σχετ. μὲ αὐτὴν εἰς PHILIPPSON A., Die Griechischen Landschaften, Τόμ. I, Μέρ. Γ', Frankfurt 1952, σελ. 945-6, ὅπου καὶ σχετ. βιβλιογραφία) λίαν κατάλληλον, ἕνα δεσπύζῃ τῆς δυτικῆς εἰσόδου εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἐλευσίδος, καὶ ν' ἀποτελῇ βᾶσιν κατάλληλον δι' ἄσκησιν ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς Μεγαρίδος, ἤτοι τοῦ μεταξὺ Σαρωνικοῦ καὶ Κορινθιακοῦ ἀνατολικωτέρου ἰσθμοῦ, καὶ ἐπιτήρησιν τοῦ δυτικώτερον κειμένου Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου.

Ἐτέρα Μινώα, ὡς εἶδομεν (§ 3) ὑπῆρχεν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Σικελίαν, εἰς θέσιν κατάλληλον διὰ τὸ μετὰ τῆς βορειοδυτικῆς Ἀφρικῆς ἐμπόριον ὡς καὶ τὸ μετὰ τῶν ἄλλων περὶ τὴν Δυτικὴν Μεσόγειον χωρῶν.

Ἄναζητησις τῶν λόγων τῶν διαφορῶν.

7. Ποίαν ἐξήγησιν ἡμῶς θὰ πρέπει νὰ δώσωμεν εἰς τὰς ἐν γένει ἀξιολόγους διαφοράς, τὰς παρατηρουμένας μεταξὺ τῆς Κρήτης τῆς συγχρόνου περιόδου καὶ ἐκείνης τῶν μεταξὺ 2000 καὶ 1400 π.Χ. Μινωϊκῶν χρόνων ;

Εἰδικώτερον, ποῦ ἄραγε νὰ ὑφείλεται τὸ διάφορον τῆς ὕψικῆς διαρθρώσεως τῆς συγχρόνου οἰκονομίας τῆς νήσου πρὸς ἐκείνην τῶν Μινωϊκῶν χρόνων ;

Ἄλλ' ἐπίσης καὶ ποῦ νὰ ὑφείλεται τὸ λίαν διάφορον μεταξὺ τῆς τότε καὶ τῆς νῦν θέσεως τῆς Κρήτης ἐν τῇ Παγκοσμίῳ οἰκονομίᾳ ;

Ποῦ δέον ν' ἀποδοθῇ ὡσαύτως ἡ ἄκρως μακρά, πλέον τῶν τριῶν χιλιετηρίδων, περίοδος σχετικῆς οἰκονομικῆς παρακμῆς, ἡ παρεμβαλλομένη μεταξὺ τῶν Μινωϊκῶν χρόνων καὶ τῆς συγχρόνου περιόδου ;

Ἄραγε ὅλαί αἱ ὡς ἀνωτέρω διαφοραὶ δὲν ὑφείλονται εἰμὴ μόνον εἰς ἱστορικῆς φύσεως αἰτία ;

Ἡ, μήπως ἀντιθέτως, ἐπῆλθον καὶ μεταβολαὶ εἰς τὰς συνθήκας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὰς μεταβολὰς δὲ ταύτας δέον ν' ἀναζητηθῶσιν ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ αἱ ὡς ἀνωτέρω διαφοραὶ ;

Ἐὰν δὲ τῶ ὄντι ἐπῆλθον μεταβολαὶ εἰς τὰς συνθήκας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ποῖα ἀκριβῶς εἶναι αὗται καὶ ποίας συνεπέας εἶχον αἱ καθ' ἕκαστον στοιχεῖον μεταβολαὶ ;

8. Ἐὰν ἔχουν ἐπέλθει ἀξιόλογοι μεταβολαὶ εἰς τὰς συνθήκας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, εὐνόητον ὅτι θὰ ἔχουν ἐπέλθει καὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν δυναμικότητα εἰς παραγωγὴν τῆς νήσου, ἀναφορικῶς τοῦλάχιστον πρὸς ὠρισμένα εἶδη.

Κατὰ πρῶτον ἐπομένως, ὡς εἶναι φυσικόν, θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ποῖον εἶναι τὸ δυναμικόν τῆς νήσου ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς καθ' ἕκαστα κλάδους τῆς παραγωγῆς, βάσει τῶν κρατουσῶν νῦν συνθηκῶν φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Ἀκολούθως, βάσει τῶν ὀλίγων ἱστορικο-ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, ἅτινα ἔχομεν θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἂν δι' ἕνα ἕκαστον τῶν κλάδων τῆς παραγωγῆς τὸ δυναμικόν ἦτο ἀνώτερον ἢ κατώτερον κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους τοῦ τῆς συγχρόνου περιόδου.

Καὶ τέλος καὶ κυρίως θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, βάσει καὶ ἐπιτοπίων εἰδικῶν μελετῶν, τίνας ἐνδείξεις μεταβολῶν ἐν ταῖς συνθηκαῖς φυσικοῦ περιβάλλοντος ἔχομεν καὶ ἂν αὗται δικαιολογοῦν ἀξιολόγους μεταβολὰς εἰς τὸ δυναμικόν παραγωγῆς τῆς νήσου.

II

Ο ΦΥΣΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΝΤΝ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

'Ο ύπεδαφικός πλούτος.

9. 'Αναφορικῶς πρὸς τὸν ύπεδαφικὸν πλοῦτον τῆς νήσου εὐνόητον ὅτι ἡ ἔρευνα δὲν δύναται νὰ στραφῇ ἢ μόνον πρὸς ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐξάντλησιν ὄρισμένων στοιχείων αὐτοῦ συνεπεῖα ἐκμεταλλεύσεώς των.

'Εκέκτητο ὅμως ἄλλοτε ἡ Κρήτη πολὺ πλέον ἀξιόλογον ἢ νῦν ύπεδαφικὸν πλοῦτον, οὔτινος ὡς ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὄρισμένα στοιχεία νὰ ἔχουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξαντληθῇ ;

Οὔτε ἐκ τῶν πηγῶν, οὔτε ἐκ τῶν ἐπιτοπίων ἔρευνῶν τεκμαίρεται τοιοῦτόν τι. 'Αλλὰ καὶ ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ τῆς νήσου δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ἀφθόνου ύπεδαφικοῦ πλοῦτου.

10. 'Εκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων γεωλογικῶν μελετῶν προκύπτει ὅτι ὁ ύπεδαφικός πλοῦτος τῆς νήσου, τοῦλάχιστον μέχρις ὄρισμένου βάθους, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι λίαν ἀξιόλογος.

Τῷ ὄντι, τὰ μὴ κρυσταλλοσχιστώδη ἐκ παλαιότερων τοῦ Νεογενοῦς στρωμάτων συνιστάμενα τμήματα αὐτῆς, τὰ καὶ πλέον ἐκτεταμένα, ἀνήκουν εἰς τὰς γεωτεκτονικὰς-ὀψικὰς ζῶνας τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος (δυτικὰς Ἑλληγίδας), Ὡλονοῦ—Πίνδου ἀφ' ἑνός, Τριπόλεως ἀφ' ἑτέρου (RENZ C., Die Vorneogene Stratigraphie Griechenlands, Ἐκδόσις Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, Ἀθῆναι 1955, σελ. 293—298, 325—326 κλπ.).

'Αμφότεραι δὲ αἱ γεωτεκτονικαὶ-ὀψικαὶ αὗται ζῶναι εἶναι γενικῶς πτωχαὶ εἰς μεταλλεύματα.

Εἰς τὰ κρυσταλλοσχιστώδη ἀφ' ἑτέρου τμήματα τῆς Κρήτης, ἅτινα λίαν εὐρέως ἐμφανίζονται κυρίως μόνον εἰς τὰ δυτικὰ τῆς νήσου, συνιστάμενα ἰδίᾳ ἐκ φυλλιτῶν (γραφιτικῶν, χαλαζιτικῶν κλπ.) Περμο-Τριαδικῶν καὶ ἀσβεστολίθων δὲν σπανίζουν μεταλλεύματά τινα (σιδήρου, μαγγανίου, χαλκοῦ κλπ.). Ἄλλ' ὡσαύτως καὶ τινα χρήσιμα ὄρυκτὰ (γῦψος, ἀνυδρίτης, μάρμαρα).

Δὲν δύναται ὅμως πάντως τὰ κρυσταλλοσχιστώδη τμήματα τῆς νήσου νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς περιχλειόντα ἀφθονον ὄρυκτόν πλοῦτον.

Εἰς ὑπερβασικὰ τινα δὲ πετρώματα τῆς Κρήτης ἀπαντῶσιν, εἰς μικρὰς ποσότητας, ἐπίσης ἀμίαντος καὶ τάλκης.

Τέλος, εἰς τὰ ἐκ Νεογενῶν λοφώδη τμήματα τῆς νήσου δὲν σπανίζουν χρήσιμά τινα ὄρυκτὰ (γῦψος κλπ.) ὡς καὶ καύσιμα (λιγνίται). Καὶ τὰ τμήματα ταῦτα ὅμως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πλούσια.

11. Ἐκ προφορικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, τὰ τῶν μεταλλευμάτων τῆς νήσου Κρήτης ἔχουν ἀναλυτικώτερον ὡς ἔπεται :

α) Πλέον αξιόλογα είναι τὰ μεταλλεύματα σιδήρου (μὴ χρωμιούχα), ἀποτελούμενα κυρίως ἀπὸ λειμωνίτην καὶ αἱματίτην.

Ἐφθονότερον ἀπαντῶσι ταῦτα εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου. Ἐνταῦθα δὲ πλέον αξιόλογα ἀποθέματα εἶναι τὰ τῆς περιοχῆς Ραβδούχων—Μελισσοῦργείου—Πλατανακίων (βλ. θέσεις εἰς φῶλλον Πλαταναῖα, ὑπὸ Η. J. MARTINI, Γεωλογικοῦ χάρτου 1 : 50.000. Ἐκδόσις Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, 1956). Ἀξιόλογα ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ τῶν περιοχῶν Σκηνές, Κακόπετρος, Σκλαβοπούλας κλπ.

Εἰς τὸ μεσαῖον μέρος πλέον αξιόλογα ἀποθέματα εἶναι τὰ εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα αὐτοῦ, ἧτοι τὴν ὄρεινὴν περιοχὴν τοῦ Μυλοποτάμου (Φόδελε κλπ.).

Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τέλος μέρος τῆς Κρήτης ἀπαντῶσι σιδηρομεταλλεύματα ἐν τῇ περιοχῇ Κερᾶς (αἱματίτης, λειμωνίτης, ἀνθρακικὸς σίδηρος), περὶ τὰ 40 χιλμ. Ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου.

β) Μεταλλεύματα χαλκοῦ εἶναι γνωστὰ κυρίως εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν τῇ περιοχῇ Μεσολῶν—Φουρνές (χαλκοπυρίτης) τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐν τῇ περιοχῇ Καμπανοῦ—Καντάνου—Τεμενίων (χαλκοπυρίτης) τῆς ἐπαρχίας Σελίνου.

Ἀπαντῶσιν ἐπίσης καὶ κατὰ τὰ νοτιότερα τοῦ κεντρικοῦ μέρους, νοτίως τῆς Μεσαρᾶς, ἐν τῇ περιοχῇ Ἀντισκάρη—Χρυσοστόμου (κυρίως ἀνθρακικὸς χαλκός).

γ) Μὲ τὰ χαλκούχα μεταλλεύματα ἀπαντᾷ καὶ σιδηροπυρίτης, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν εἶναι γνωστὰ κοιτάσματα μὲ σημαντικὰ ἀποθέματα.

δ) Μαγγανιοῦχα μεταλλεύματα εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρίου, ὅπου καὶ ἐγένοντο ἀντικείμενον περιορισμένης ἐκμεταλλεύσεως.

ε) Θειοῦχα μικτὰ (μολύβδου—ψευδαργύρου) εἶναι γνωστὰ κυρίως μόνον εἰς Ἄνω Βαλσαμόνερον τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, εἰς ἀσημάντους ὅμως ποσότητας.

12. Ἐκ τῶν χρησίμων ὀρυκτῶν εἰς μεγάλας ποσότητας ἀπαντῶσι τὰ θεικὰ ὀρυκτὰ ἄλατα (γύψος—ἀνυδρίτης), εἰς πλείστας δὲ περιοχὰς καὶ ἰδίᾳ τὰς ὡς ἔπεται (ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ I, Κοιτασματολογία τῶν ἐμφανίσεων ὀρυκτῶν θεικῶν ἀλάτων (γύψου—ἀνυδρίτου) τῆς νήσου Κρήτης, Δελτίον Ἑλληνικῆς Γεωλογικῆς Ἐταιρείας, Τόμος III, 1958, σελ. 146—155).

Εἰς τὸ ἀνατολικότερον μέρος τῆς νήσου εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Σητείας, ἔχομεν τρεῖς ἀξιολόγους γυψοφόρους περιοχὰς, τὴν τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδήρου, τὴν τῆς Ρουκάκας καὶ τὴν τοῦ Ἄλτσι, εἰς ἃς τὸ ὀρυκτὸν τοῦτο ἀπαντᾷ ἐντὸς Περμικῶν φυλλιτικῶν στρωμάτων.

Ἀξιόλογοι γυψοφόροι περιοχαὶ εὐρίσκονται καὶ εἰς τὸ μεταξὺ Ἱεραπέτρας καὶ Βιάννου τμήμα τοῦ νοτίου μέρους τῆς νήσου, ὅπου τὸ ὀρυκτὸν ἀπαντᾷ ἐντὸς Ὀλιγοκαινικοῦ φλύσχου (Χριστὸς κλπ.) ἢ καὶ Πλειοκαινικῶν μαργῶν (Μύρτος κλπ.).

Εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τῆς Κρήτης ἀξίαι λόγου γυψοφόροι περιοχαὶ εἶναι αἱ τοῦ Στομίου, Σούγιας κλπ.

Τέλος εἰς τὸ μεσαῖον μέρος τῆς νήσου ἀξίαι μείλας εἶναι αἱ ἐμφανίσεις γύψου ἀλαβαστροειδοῦς εἰς Φαιστόν, περιοχὴν Κρούσωνα κλπ.

Ἐκμετάλλευσις γυψοφόρων τινῶν κοιτασμάτων ἐγένετο καὶ κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους. Πλάκες γύψου (πλειοκαινικῆς ἰδίᾳ χονδροκρυσταλλικῆς) ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσσοῦ, καὶ εἰς τὴν Φαιστόν.

Ἔτερα χρήσιμα ὄρυκτὰ ἀπαντῶντα ἐν τῇ νήσῳ, εἰς οὐχὶ ὅμως μεγάλας ποσότητας εἶναι ὁ τάλκης (παρὰ τοὺς νοτιοανατολικοὺς πρόποδας τῶν Δικταίων Ὀρέων) καὶ ὁ ἀμίαντος (εἰς τινὰ μέρη τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Κρήτης).

13. Εἰς ὄρυκτὰς πηγὰς ἐνεργείας (καύσιμα) ἡ Κρήτη εἶναι μᾶλλον πτωχὴ. Λιθάνθρακες τοῦ Παλαιζωϊκοῦ δὲν ἀπαντῶσιν ἢ εἰς ἐλαχίστας ποσότητας, ἄνευ οἰκονομικῆς σημασίας, εἰς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς νήσου ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Σητείας (βλ. Φύλλον Ἱεραπέτρας, Γεωλογικοῦ Χάρτου τῆς Ἑλλάδος, κλίμακος 1 : 50.000. Ἔκδοσις Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἑρευνῶν Ὑπεδάφους).

Λιγνίται ὅμως, κατὰ προφορικὰς ἀνακρινώσεις τοῦ Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἑρευνῶν Ὑπεδάφους, ἀπαντῶσιν εἰς ἀρκετὰ μέρη τῆς νήσου.

Ἀξιόλογοι λιγνιτοφόροι περιοχαὶ εἶναι ἡ τῆς Κανδάνου ἐν νοτιοδυτικῇ Κρήτῃ, ἡ κατὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς ἐπαρχίας Ἀποκοράνου, ἡ τῆς Πλακιάς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁγίου Βασιλείου, ἡ τῆς Ἀρμυρῆς-Παναγιᾶς ἐν Μεσσαρᾷ κλπ.

14. Ἐκ τοῦ σχετικῶς πτωχοῦ τούτου ὄρυκτοῦ πλοῦτος τῆς Κρήτης δὲν γίνεται ἢ κυρίως μόνον ἐκμετάλλευσις, εἰς περιωρισμένην δὲ κλίμακα, τῆς γύψου καὶ τῶν σιδηρομεταλλευμάτων, ὧν καὶ εἰς τὸ παρελθὸν ἐπίσης ἐγένετο ἐκμετάλλευσις ἐπὶ βραχέα διαστήματα, ὡς τῶν εἰς Ραβδοῦχα μεταξὺ 1929 καὶ 1931 (U.N.R.R.A., Ὁ ὄρυκτὸς πλοῦτος τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1947, σελ. 65) καὶ τῶν μαγγανιοῦχων μεταλλευμάτων.

Ἐπίσης ἐπὶ βραχέα διαστήματα ἐγένετο ἐκμετάλλευσις καὶ λιγνιτῶν, ὡς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δύο Παγκοσμίων Πολέμων κλπ.

Ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι ὁ ὄρυκτὸς πλοῦτος τῆς νήσου δὲν ἤσκησε κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀξιόλογον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομίας αὐτῆς.

Ἄλλ' οὔτε καὶ κατὰ τὴν II π.Χ. χιλιετηρίδα πρέπει νὰ ἤσκησε, τοσοῦτο δὲ μᾶλλον καθόσον τότε δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ σίδηρος, εἶναι δὲ ἀμφίβολον ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο ἀξιολόγως εἰς τὰς Παραμεσογείους χώρας λιγνίται.

Κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους γνωστὸν μόνον εἶναι ὅτι ἐγένετο ἐκμετάλλευσις τῆς γύψου ἐν Κρήτῃ (§ 12).

Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐξεμεταλλεύοντο τότε καὶ τὰ χαλκοῦχα μεταλλεύματα τῆς νήσου, δεδομένου ὅτι ὁ χαλκὸς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ βασικὸν μέταλλον.

Τὰ χαλκοῦχα ὁμοῦ μεταλλεύματα τὰ εἰς τὴν βουνώδη νοτίως τῆς Μεσσαρῆς περιοχὴν καὶ ἀξιόλογα δὲν εἶναι, καὶ πρόκειται περὶ ἀνθρακικοῦ χαλκοῦ (§ 11), ἐξ οὗ δυσχερέστερον ἐξάγεται τὸ μέταλλον.

Τὰ πλεόν ἀξιόλογα χαλκοῦχα μεταλλεύματα τῆς δυτικῆς Κρήτης, καίτοι εὐρισκόμενα εἰς περιοχὰς εἰς ἃς δὲν εἶναι βέβαιοι ἂν ἐκυριάρχουν οἱ Μινωϊκοί, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐξεμεταλλεύοντο τότε. Πάντως μόνον ἐπιτόπιος σχετικὴ ἔρευνα θὰ ἠδύνατο νὰ διευκρινίσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὰ πολύτιμα μέταλλα χρυσὸν καὶ ἄργυρον, ὧν ἰδίᾳ ὁ πρῶτος ἐκέκτητο σημασίαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ οὗ πολυάριθμα ἀντικείμενα ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, φαίνεται ὅτι εἰσήγοντο καθ' ὅλοκληρίαν ἐξωθεν.

Τόσον ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ τῆς νήσου, ὅσον καὶ αἱ γενόμεναι σχετικαὶ ἔρευναι-μελέται δὲν φέρουν ὡς πιθανὴν τὴν ὑπαρξίν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἔστω καὶ εἰς μετρίας ποσότητας, τοῦλάχιστον εἰς μικρὰ σχετικῶς βάθη ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν.

Ὅθεν γενικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ σχετικῶς πτωχὸς ὑπεδαφικὸς πλοῦτος τῆς νήσου οὐδέποτε ἤσκησεν ἀξιόλογον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομίας αὐτῆς.

Ὁ ἐνάλιος πλοῦτος καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτοῦ.

14. Ὅχι μόνον ὁ ὑπεδαφικὸς πλοῦτος τῆς Κρήτης δὲν εἶναι σχετικῶς ἀξιόλογος, ἀλλὰ καὶ ὁ πλοῦτος τῶν περὶ αὐτὴν τμημάτων θαλάσσης δὲν εἶναι σημαντικὸς.

Ἐκ τοῦ ἐναλίου πλοῦτου ἄξια λόγου εἶναι κυρίως τὰ ἀνατολικῶς τῆς νήσου περάσματα τόνων, μετακινουμένων δις τοῦ ἔτους κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν, τὸ μὲν ἐκ τοῦ Εὐξείνου Πόντου πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον, τὸ δὲ ἀντιστρόφως.

Μικροτέρας σημασίας εἶναι τὰ περάσματα ἰχθύων εἰς τὴν μεταξὺ Κρήτης καὶ Ἀντικυθήρων εὐρεῖαν θαλασσίαν διόδον.

Εὐνόητον ὅτι καὶ τὰ ἀλιευτικὰ κέντρα εὐρίσκονται κυρίως εἰς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς νήσου, ἀλλ' ἐπίσης καὶ εἰς τὸ βορειοδυτικόν (ALL-BAUGH L., Crete, Princeton, N. JERSEY, 1953, σελ. 52-53).

Πάντως ἡ ἀλιεία δὲν κατέχει νῦν ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ διαρθρώσει τῆς οἰκονομίας τῆς νήσου.

Ἐκ διαφόρων ὁμοῦ ἐνδείξεων καὶ ἰδίᾳ ἐκ διασωθεισῶν ἀπεικονίσεων σχετικῶν μὲ τὸν ἐνάλιον πλοῦτον, διαφαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους ἡ ἀλιεία κατεῖχε μᾶλλον καλυτέραν ἢ νῦν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς Κρήτης θέσιν.

Ἐπιπέσει δὲ ὅτι ὁ ἐνάλιος πλοῦτος τῶν περὶ τὴν νήσον τμημάτων θαλάσσης ἦτο τότε πλεόν ἄφθονος δὲν φαίνεται πιθανή.

15. Μᾶλλον πιθανόν εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους ἐγένετο ἐντατικωτέρα ἐκμετάλλευσις τοῦ ἐναλίου πλοῦτου. *Ὅχι δὲ μόνον τῶν ἰχθύων ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων αὐτοῦ (ὄστρέων, κλπ.).

**Ἀκόμη καὶ πορφύρα ἐλαμβάνετο ἐκ τῶν εἰδικῶν κογχυλίων, ἅτινα ἀφθόως ἀπαντῶσιν εἰς τὰ παράλια ἰδίᾳ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης (GLOTZ G., La Civilisation Egéenne, Paris 1923, σελ. 197-198).*

Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τότε δὲν περιωρίζοντο οἱ Κρήτες εἰς τὴν ἁλιείαν εἰς μόνον τὰς ἐγγὺς τῆς νήσου θαλασσίας ἐκτάσεις, ἀλλὰ ἐπεδίδοντο εἰς εὐρεῖαν κλίμακα καὶ εἰς τὴν ἁλιείαν τῶν τόνων ἀπωτέρω τῆς νήσου των.

**Ἐκ τινων ἐνδείξεων ἐπίσης ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ἀνεπτυγμένη σχετικῶς ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ ἀλιπάστωσις τῶν ἰχθύων.*

Γενικῶς δὲ κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους, ὡς καθίσταται δῆλον ἐκ πολλῶν δεδομένων ἱστορικο-ἀρχαιολογικῶν, ἡ θάλασσα προσεῖλκε τότε περισσύτερον ἢ νῦν τοὺς κατοίκους τῆς νήσου.

**Ὁ ναυτικὸς ἐν γένει βίος ἦτο πλεῖστον ἢ νῦν ἀνεπτυγμένος παρ' αὐτοῖς. Πρέπει δὲ νὰ διέθετον οἱ Κρήτες πολλὰς καὶ στόλους ἰσχυροῦς, ἄλλως δὲν ἐξήγουνται τὰ περὶ θαλασσοκρατίας αὐτῶν (ΘΟΥΚΥΔ. I, 4) καὶ περὶ ἐκστρατείας κατὰ τῆς μεμακρυσμένης Σικελίας (ΗΡΟΔΟΤΟΥ VII, 170).*

**Ἡ δασυὴ βλάστησις.*

16. Διὰ τὴν ναυπήγησιν τῶν πολυαριθμῶν πλοίων τῶν Μινωϊκῶν Κρητῶν βεβαίως ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιῆται ξυλεῖα ἐξωθεν εἰσαγομένη.

Τὸ πιθανώτερον ὅμως μέγα μέρος τῆς ναυπηγησίμου ξυλείας, προήρχετο ἐκ τῆς ἰδίας νήσου, ἥτις τότε πρέπει νὰ ἐκαλύπτετο κατ' ἀξιόλογον αὐτῆς μέρος ὑπὸ δασῶν.

Τὰ δάση δὲ ἐκεῖνα παρεῖχον ὡσαύτως καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Κρήτης οἰκοδομησίμου ξυλείας.

17. Νῦν ἡ Κρήτη στερεῖται ἀξιολόγων δασῶν. Τὰ ἀπομείναντα λείψανα παλαιότερων (εἰς τὰς μεσημβρινὰς κλιτύς τῶν Λευκῶν Ὀρέων, τῆς Ἰδης κλπ.) δὲν καλύπτουν ἢ μάλισ περὶ τὸ 2% τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς νήσου.

Δὲν πρόκειται δὲ ἡ κυρίως περὶ συστάδων μεγάλων μᾶλλον, ὡς καὶ ἀραιῶς διεσπαρμένον δασικῶν δένδρων, πολλαχοῦ ἀναμιξ μετὰ σχετικῶς πυκνῆς θαμνώδους βλαστήσεως.

Εἰς τὰ ὄρεινὰ τμήματα τῆς νήσου, σχεδὸν πανταχοῦ φαλακρά, δὲν ἀπαντῶσιν ἢ διάφοροι θάμνοι καὶ ποικίλη φρυγανώδης βλάστησις.

**Ἀφθονωτέρα βλάστησις δενδρώδης καὶ θαμνώδης ἀπαντᾷ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς διαφόρους κοιλάδας, ἰδίᾳ δὲ εἰς ἐκεῖνας εἰς ἃς ἀείρροοι ποταμοὶ ἢ ρύακες.*

Τὰ λείψανα δασῶν ἅτινα ἀπαντῶμεν ἐνιαχοῦ τῆς νήσου ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν συνήθων τῆς νοτίου Ἑλλάδος δασικῶν δένδρων.

Είς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Κρήτης, τὸ ξηρότερον, κυρίως ἀπαντῶσι ξυλοκερατέαι (Κερατέα ἢ ἔλλοβος κ. χαρουπιά).

Εἰς τὸ δυτικόν, τὸ σχετικῶς ὑγρότερον, ἀπαντῶσιν εἶδη τινὰ δρυῶν ὡς Δρύς ἢ Αἰγίλιψ (βελανιδέα), Δρύς ἢ Ἄρια (ἀκύλακας) κλπ., κυπάρισσοι καὶ εἰς τὰ δυτικώτερα καὶ καστανέαι.

Πεύκη ἢ χαλέπιος καὶ ὁ δενδρώδης Πρίνος (Δρύς ἢ Πρίνος κ. ἀκύλακας) ἀπαντῶσι τόσον εἰς τὸ δυτικόν, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς νήσου.

Τὸ μόνον ἀξιόλογον δασικὸν προϊόν εἶναι νῦν τὰ ξυλοκέρατα (χαρουπια), ὧν καὶ γίνεται ἐξαγωγή.

Γενικῶς νῦν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους, ἡ δασικὴ βλάστησις δὲν ἐξασκεῖ ἀξιόλογόν τινα ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῆς νήσου.

Βοσκαὶ — Κτηνοτροφία.

18. Ἡ Κρήτη εἶναι νῦν πτωχὴ εἰς λειμῶνας, ἰδίᾳ θερινούς. Τούτου δὲ καὶ ἔνεκεν ἡ κτηνοτροφία δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη εἰς σχετικῶς μεγάλην κλίμακα.

Πάντως εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς ὑπάρχουν βοσκαὶ οὐχὶ μὲν πλούσιαι, πλην ὅμως ἀρκετὰ ἐκτεταμέναι, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν κατὰ τὸ θέρος διατροφὴν πολυαριθμῶν ποιμνίων.

Ἐκτὸς τῶν προβάτων, σχετικῶς λίαν πολυαριθμοὶ εἶναι καὶ αἱ αἴγες, μὲ ἀναλογίαν περίπου 3 πρόβατα πρὸς 2 αἴγας.

Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰγοπροβάτων ἐκυμαίνεται μεταξύ $\frac{1}{2}$ καὶ 1 ἑκατομμυρίου περίπου κεφαλῶν.

Συγκρινομένη ἡ Κρήτη πρὸς τὴν τῆς αὐτῆς περίπου ἐκτάσεως καὶ ἐπίσης ὄρεινῆν, πλην πλουσιωτέραν εἰς βοσκὰς Ἡπειροῦ, παρουσιάζεται μειονεκτηοῦσα αἰσθητῶς (περὶ τὰ 35-40%) καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόβατα, καὶ ὡς πρὸς τὰς αἴγας.

Ἡ αὐτὴ περίπου ἀναλογία ὑφίσταται καὶ ὡς πρὸς τὰ βοσειδῆ, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἐν Κρήτῃ ἐκυμαίνεται κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα εἰς περὶ τὸ $\frac{1}{10}$ τοῦ τῶν αἰγοπροβάτων.

Ἐν ταῖς ἀναλογίαις σχετικῶς πρὸς τὸν πληθυσμὸν, ἡ νῆσος ὑστερεῖ ἔτι πλέον (περὶ τὰ 45%) τῆς Ἡπειροῦ, ἐξ ἧς καὶ ἔχομεν ἀξιόλογον ἐξαγωγὴν κτηνοτροφικῶν προϊόντων, ἐνῶ ἐκ τῆς Κρήτης οὐχί.

Ἐν ἀντιθέσει, ἡ χοιροτροφία εἶναι πολὺ περισσύτερον ἀνεπτυγμένη ἐν Κρήτῃ ἢ ἐν Ἡείρῳ, μὲ μέσῃ ἀναλογίᾳ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα περίπου 4 : 1.

Τούναντίον, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἵπποτροφίαν ἡ μέσῃ ἀναλογία εἶναι περίπου 1 : 6. Ἐν Κρήτῃ δὲν χρησιμοποιεῖται πολὺ ὁ ἵππος, ἀλλὰ κυρίως ὁ ὄνος καὶ ὁ ἡμίονος.

Λίαν ἀνεπτυγμένος εἶναι ἐν τῇ νήσῳ ὁ κλάδος τῆς πτηνοτροφίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοικιδίων πτηνῶν ἦτο κατὰ μέσον ὄρον περίπου διπλάσιος τοῦ ἐν Ἡείρῳ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα.

19. Ἐνῶ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἡ κτηνοτροφία τῶν βοοειδῶν ὀλίγον σχετικῶς εἶναι ἀνεπτυγμένη ἐν Κρήτῃ, κατὰ τὴν II π.Χ. χιλιετηρίδα φαίνεται ὅτι ἦτο πολὺ περισσότερον (Βλ. σχετ. καὶ GLOTZ G., La Civilisation Egéenne, σελ. 192-193).

Φέρονται δὲ ὡς ἐπικρατοῦσαι τότε ποικιλίαι εἰδῶν Bos Brachyceros καὶ Bos Domesticus. Ἐκτὸς ὁμοῦ αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦτο, καταλλήλως δαμαζόμενος καὶ ὁ Bos Primigenius, ὅστις ἐθεωρεῖτο καὶ ὡς ἱερὸν ζῷον (Μινώ-ταυρος). Ἐχρησιμοποιοῦτο δὲ ὁ τελευταῖος οὗτος καὶ εἰς ταυρομαχίας.

Καὶ ἡ κτηνοτροφία τῶν χοίρων φέρεται ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη, ἡ τοῦ ἴππου ὁμοῦ, ὅστις μάλιστα κατὰ τὴν Νεο-Μινωϊκὴν ἐποχὴν I (1580-1450 π.Χ.) εἰσήχθη ἐν Κρήτῃ, οὐχί.

Περὶ τῆς τῶν αἰγῶν καὶ προβάτων κτηνοτροφίας δὲν ἔχομεν σχετικὰ στοιχεῖα, πλην τοῦ ὅτι εἶχε τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ὡς καὶ νῦν, ἦτοι ὅτι τὰ ποίμνια κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον ὠδηγοῦντο εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς, κατὰ δὲ τὴν χειμερινὴν ἐπανεφέροντο εἰς τὰς πεδινάς.

Γενικῶς δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ κτηνοτροφία, τόσοσιν κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον, ὅσον καὶ πλεῖστον κατὰ τὴν Μινωϊκὴν, κατέχει ἀξιολόγον θέσιν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς νήσου.

III

ΤΟ ΕΥΡΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΕΝ ΤΑΙΣ ΣΥΝΘΗΚΑΙΣ ΦΥΣΙΚΟῦ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Τὸ ζήτημα τῆς σταθερότητος τοῦ κλίματος.

20. Ἡ ἔλλειψις δασῶν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον εὐλόγως θέτει τὰ ὡς ἔπεται ἐρωτήματα.

Ἄμφεται αὕτη εἰς τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατέστρεψεν εἰς τὸ παρελθὸν βαθυμῆδὸν τὸν δασικὸν μανδύαν, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ τὸν καταστρέφῃ ὅπουδὴποτε ἀρχίζει ν' ἀνασυνιστᾶται φυσικῶς τὸ δάσος;

Ἡ, μήπως ἀπὸ τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος καὶ ἐντεῦθεν ἐπῆλθον μεταβολαὶ εἰς τὰς κλιματικὰς συνθήκας ἐπὶ τὸ δυσμενέστερον διὰ τὴν δασικὴν βλάστησιν, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τὴν ποώδη, ἐξ οὗ καὶ ἐπὶ πλέον ἡ νήσος κατέστη πτωχοτέρα καὶ εἰς λειμῶνας;

Ἐκ τῶν σχετικῶν μελετῶν, αἰτίνας ἔχουν γίνεαι ἀναφορικῶς κυρίως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, διαπιστοῦται ὅτι εἰς τὸ νότιον ἡμισυ τοῦλάχιστον τῆς χώρας μας, ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, δὲν ἔχομεν ἀξιολόγους μεταβολὰς εἰς τὸ κλίμα αὐτῶν. (Βλ. σχετ. καὶ EGINITIS B. L' invariabilité du climat de la Grèce, XIII Congrès International de géographie, Paris 1934, V, 2 σελ. 237-240).

Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ Κρήτη δὲν εὐρίσκεται μακρὰν τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου, δὲν φαίνεται πιθανὸν νὰ ἔχουν διαφόρως ὡς πρὸς τὴν νῆσον ταύτην τὰ τῆς μεταβολῆς κλιματικῶν συνθηκῶν.

Δὲν φαίνεται ἐπίσης πιθανὸν νὰ μετεβλήθησαν αἱ κλιματικαὶ συνθήκαι αἰσθητῶς ἐν αὐτῇ εἰς τὸ πολὺ βραχυτέρον χρονικὸν διάστημα, τὸ μεταξὺ τῶν μέσων τῆς Π π.Χ. χιλιετηρίδος καὶ τῶν μέσων τῆς I.

Ἄλλως τε καὶ γενικώτερον εἰς τὰς πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον Ἀσιατικὰς καὶ Εὐρωπαϊκὰς παρακτίους περιοχὰς δὲν φαίνονται πιθαναὶ αἰσθηταὶ μεταβολαὶ κλίματος ἀπὸ τῆς Π π.Χ. χιλιετηρίδος (Βλ. σχετ. καὶ MONOD TH. *Parts respectives de l'homme et des phénomènes naturels dans la dégradation du paysage et le déclin des civilisations à travers le monde méditerranéen lato sensu, avec les déserts ou semi-déserts adjacents, au cours des derniers millénaires. Union Internationale pour la Conservation de la Nature et de ses Ressources, VII Réunion Technique, Athènes 1956 Πρακτικά Τόμ. I. Bruxelles 1359, σελ. 38 κ.έ.*).

21. Αἱ κρατοῦσαι νῦν ἐν Κρήτῃ κλιματικαὶ συνθήκαι εἶναι σχετικῶς εὐνοϊκαὶ καὶ τόσον διὰ τὴν ποώδη βλάστησιν, ὅσον καὶ διὰ τὴν δασικήν, κατ' ἐξοχήν μάλιστα εἰς τὸ δυτικὸν ἡμῶν τῆς νήσου.

Κυρίως δὲ μόνον εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος αὐτῆς δὲν εἶναι εὐνοϊκαὶ ὡς ἐκ τοῦ πολὺ ξηροῦ τοῦ κλίματος. Τὰ μέσα ἐτήσια ὕψη βροχῶν εἶναι τῷ ὄντι ἐνταῦθα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, μικρότερα τοῦ 1/3 τοῦ μέτρου.

Εἰς τὰ ὄρεινά ὅμως τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους (ὄρος Δίκητη κλπ.) εἶναι καλύτερα, ἔτι δὲ πλέον εἰς τὰ ὄρεινά τμήματα τοῦ κεντρικοῦ (ὄρος Ἰδη κλπ.).

Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα τὰ μέσα ἐτήσια ὕψη βροχῆς προσεγγίζουν ἢ καὶ ὑπερβαίνουν τὸ ἐν μέτρον. Οὕτω εἰς τὰ Ἀνώγεια, ἐπὶ τῶν βορειοανατολικῶν κλιτύων τῆς Ἰδης, τὸ μέσον ἐτήσιον ὕψος βροχῆς εἶναι 1 μέτρον. Τὸ θέρος δὲ δὲν εἶναι πολὺ θερμὸν. Εἰς τὰ Ἀνώγεια ἡ μέση θερμοκρασία Ἰουλίου εἶναι 22^ο,5.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰ πεδινὰ μέρη τοῦ κεντρικοῦ τμήματος, καὶ μὲν τὸ κλίμα εἶναι θερμὸν (μέση θερμοκρασία Ἰουλίου εἰς Ἡράκλειον 26^ο, μέση ἐτήσια 18^ο,5), ὅχι ὅμως καὶ λίαν ξηρόν. Τὰ μέσα ἐτήσια ὕψη βροχῆς εἰς Ἡράκλειον καὶ εἰς Μεσαρᾶν εἶναι περίπου 1/2 μέτρον.

Εἰς τὴν δυτικὴν δὲ Κρήτην τὸ κλίμα εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκὸν διὰ τὴν δασικήν βλάστησιν, ὡς καὶ τὴν ποώδη. Τὰ μέσα ἐτήσια ὕψη βροχῶν εἰς μὲν τὰ πεδινὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπερβαίνουν τὸ 2/3 μέτρ. (Χανιά 0,70 μ.), εἰς δὲ τὰ ὄρεινά τὸ 1 καὶ 1/2 μέτρ.

Γενικῶς, ἐκτός τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους εἰς ὃ οἱ δεῖχται ἀυχηρότης εἶναι κατώτεροι τοῦ 15, τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς νήσου, ἰδίᾳ δὲ τὸ δυτικὸν

(Χανιά : δείκτης 22) μικράν μάλλον αύχμηρότητα παρουσιάζει (Βλ. σχετ. καί ΜΙΣΤΑΡΔΗ Γ., Γεωοικονομικά μελέται ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, I, Α' Ἀθῆναι 1938, σελ. 84-85, ἔπου καί χάρτης αύχμηρότητος).

Μεταβολαὶ ἐδαφολογικαί.

22. Ἀφοῦ ἔμωσ αἱ κλιματικά συνθήκαι εἶναι καὶ νῦν εὐνοικαί, διατί δὲν ἔχομεν πλουσίους λειμῶνας καὶ διατί δασικὸς μανδύας, ἔστω καὶ πενιχρός δὲν καλύπτει τὰ ὕρεινά τμήματα τῆς νήσου ;

Μόνον ἄραγε ἡ συνεχῆς καταστροφικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν αἰγῶν παρεμποδίζει τὸν σχηματισμὸν δασῶν ; Ἡ, μήπως ἔχουν ἐπέλθει καὶ μεταβολαὶ εἰς τὰς ἐδαφολογικὰς συνθήκας δικαιολογοῦσαι τὸ δυσχερὲς τῆς φυσικῆς ἀνασυστάσεως ἀξιολόγου δασικοῦ μανδύου ;

Ἐπισταμένη μελέτη τῶν ἐν ἀναγλύφῳ τμημάτων τῆς νήσου ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἀρκετὰ αἰσθητῶν ἐδαφολογικῶν μεταβολῶν, οὐχὶ δὲ πολὺ παλαιῶν.

Τῷ ὄντι, εἶναι καταφανῆς εἰς τὰς πλαγιὰς ἢ οὐχὶ ἀπὸ πολὺ μακροῦ χρόνου ἀπογύμνωσις ἐκ τοῦ ἄλλοτε παχύτερου καλύμματος φυτικῆς γῆς, οὗτινος ἔμωσ διατηροῦνται καὶ νῦν πολλαχοῦ λείψανα, ἀκόμη καὶ ἐνιαχοῦ τῶν ἀσβεστολιθικῶν ἐπιφανειῶν.

Ἐπίσης αἱ ἐκ κορημάτων ταινία εἰς τὰς διαυλακώσεις πολλῶν ἀσβεστολιθικῶν κλιτύων δίδουν τὴν ἐντύπωσιν οὐχὶ πολὺ παλαιῶν σχηματισμῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῆς ἐπιφανειακῆς καρσιώσεως δεικνύει μάλλον οὐχὶ παλαιῶν πολλαχοῦ ἀπογύμνωσιν.

Βάσει ἔμωσ παρατηρήσεων καὶ ἐρευνῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ καθορισθῇ ὁ χρόνος ἐνάρξεως τῆς ἐντόνου ἀπογυμνώσεως τῶν ἐν ἀναγλύφῳ ἐπιφανειῶν, ἰδίᾳ τῶν ἀσβεστολιθικῶν, ἐκ τοῦ ἄλλοτε ἀξιολόγου καλύμματος φυτικῆς γῆς.

Κατ' ἀνάγκην ἐπομένως ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ζήτημα εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ καταφύγωμεν εἰς ὑποθέσεις.

23. Εἶναι φυσικὸν κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος, ὡς ἐκ τοῦ πυκνοῦ σχετικῶς πληθυσμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ κεντρικοῦ μέρους τῆς Κρήτης, αἱ εἰς ξυλείαν ἀνάγκαι νὰ ἦσαν μεγάλαι.

Πρὸς ἱκανοποίησιν δὲ αὐτῶν, εἰς περιόδους ἰδίᾳ καθ' ἃς δυσχέρεια διὰ τὴν ἔξωθεν εἰσαγωγὴν ξυλείας, εἴχομεν ἔντονον ξύλευσιν ἐκ τῶν δασῶν τῆς νήσου.

Ἐν τέλει δὲ εἴτε ἔνεκεν κατακοπῆς αὐτῶν διὰ λήψιν ξυλείας, εἴτε καὶ ἔνεκεν πυρκαϊῶν διὰ τὴν ἀπόκτησιν βοσκῶν, τὰ ἐν ἀναγλύφῳ τμήματα τῆς Κρήτης ἀπεψιλώθησαν.

Ἡ καταστροφὴ τῆς δασικῆς βλαστήσεως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, συμπληρωθεῖσα καὶ ὑπὸ τῶν καταστροφῶν τῶν αἰγῶν, ἀφῆκεν ἐκθεμιμένον πλέον τὸ ἐκ φυτικῆς γῆς ἐπικάλυμμα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν βροχῶν διάβρωσιν.

Τὰ ὑμβρια ὕδατα ὡς εὐνόητον εὐκόλως ἤδη ἠδύναντο νὰ παρασύρουν αὐτήν, ἀπογυμνοῦντα οὕτω βαθμηδὸν τὰς ἐν ἀναγλύφῳ ἐπιφανείας ἐκ τοῦ ἐκ φυτικῆς γῆς ἐπικαλύμματος.

Αἱ δυσμενεῖς ἕως τῆς μορφῆς ταύτης ἔδαφολογικαὶ μεταβολαὶ περιορίσθησαν εἰς τὰ ὄρεινά καὶ τὰ ἀσβεστολιθικὰ λοφώδη τμήματα τῆς Κρήτης.

Εἰς τὰς πεδιάδας, τὰς κοιλάδας καὶ τὰς μὴ ἀσβεστολιθικὰς λοφώδεις περιοχὰς ἀξιόλογοι ἔδαφολογικαὶ μεταβολαὶ τοῦ ἀνωτέρου τύπου δὲν ἐπῆλθον.

Μόνον κατὰ τοὺς πρόποδας τῶν ὄρεινῶν ὄγκων, ἐκ τῶν κατὰ τὰς ραγδαίας βροχὰς παρασυρομένων καὶ διασκορπιζομένων ἐνταῦθα, ὑπὸ τινῶν δὲ χειμάρρων καὶ ἐτι ἀπωτέρω, ἀδρομερῶν ὕλικῶν, τὰ ἔδαφη κατέστησαν πλέον πολὺ ὀλιγώτερον ἀποδοτικά.

Κατὰ τὴν σύγχρονον ὄθεν περίοδον αἱ ἔδαφολογικαὶ συνθήκαι ἐν Κρήτῃ εἶναι εἰς τὰ ὄρεινά τμήματα πολὺ δυσμενέστεραι ἐκείνων τῶν Μινωϊκῶν χρόνων. Εἰς τὰ πεδινὰ ἕως καὶ λοφώδη διαφορὰς ἀξιολόγους δὲν ἔχομεν, πλὴν εἰς ὀλίγα μέρη.

Μεταβολαὶ ὕδρολογικαί.

24. Ἡ ἀπογύμνωσις τῶν ἐν ἀναγλύφῳ ἐπιφανειῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτῶν, ἀπὸ τῆς βλαστήσεως καὶ τοῦ ἐκ φυτικῆς γῆς ἐπικαλύμματος, εὐνόητον ὅτι εἶχε λίαν ἀξιολόγους συνεπείας ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ὑδρογραφίαν τῆς νήσου.

Οὕτως, ἡ ἀναλογία τῶν διεισδύοντων εἰς βάθος ὑδάτων τῶν ἀτμοσφαιρικῶν κατακρημνίσεων (βροχῶν, χιόνων κλπ.) κατέστη μεγαλύτερα, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὰ ἐν ἀναγλύφῳ τμήματα τῆς Κρήτης εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσβεστολιθικά.

Βάσει τοῦ γεωλογικοῦ χάρτου (ὑπὸ κλίμακα 1 : 500.000, "Ἐκδοσις Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ἰππεδάφους) καὶ τοῦ ἐιδικοῦ ἔδαφολογικοῦ τῆς Κρήτης (1 : 300.000 ὑπὸ I. A. ZVORYKIN, "Ἐκδοσις Ἰνστιτούτου Χημείας καὶ Γεωργίας «N. Κανελλόπουλος») αἱ ἀσβεστολιθικαὶ ἐπιφάνειαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς πλεόν τῶν 3/4 τῆς ἐκτάσεως τῆς νήσου.

25. Συνεπεία τῶν ὡς ἀνωτέρω, τὰ ἐπιφανειακῶς ρέοντα ὕδατα εἶναι ἤδη ὀλιγώτερα ἢ ἄλλοτε, ἰδίᾳ εἰς τὰς ἀσβεστολιθικὰς ἐκτάσεις.

Ἐτι πλεόν δὲ καὶ ἡ ροὴ αὐτῶν ἔχει καταστῆ περισσότερον ἄτακτος.

Τῷ ὄντι, μετὰ τὰς βροχὰς, ἰδίᾳ τὰς ραγδαίας, σχηματίζονται ὀρημητικὰ χεῖμαρροι, συχνὰ πολὺ μεγάλης παροχῆς. Μετὰ βραχὺ ἕως διάστημα ἢ κοίτη παραμένει ξηρὰ πλεόν ἢ ὀλίγον μόνον ὕδωρ ρεῖ κατὰ μῆκος αὐτῆς.

Ὁ ἀντίκτυπος τῆς ἀπογυμνώσεως εἶναι λίαν αἰσθητὸς καὶ ἐπὶ τῶν πηγῶν. Οὕτω νῦν ἐν Κρήτῃ αἱ πηγαὶ δὲν εἶναι τόσον πολυάριθμοι, ὅσον ἄλλοτε.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς νήσου δὲ αἱ πηγαὶ σχετικῶς σπανίζουσιν. Εἰς τὸ δυτικώτερον ἕως ὄχι, ἰδίᾳ μάλιστα εἰς τὰς ἐκ φυλλιτῶν, χαλαζιτῶν καὶ

ἀργιλικῶν σχιστολίθων περιοχᾶς (βλ. φύλλον Πλατανῆ ὑπὸ H. J. MARTINI Εἰδικοῦ Ὑδρογεωλογικοῦ Χάρτου κλίμ. 1 : 50.000. Ἐκδόσις Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, 1956).

Κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον ἔθεν καὶ γενικῶς κατὰ τοὺς Νεωτέρους Χρόνους αἱ ὑδρολογικαὶ συνθήκαι, ἀναφορικῶς τοῦλάχιστον πρὸς τὰ ἐπιφανειακὰ ὕδατα εἶναι δυσμενέστεραι ἐκείνων τῶν Μινωικῶν χρόνων.

Τὰ ὑπεδαφικῶς ὕμωσις ρέοντα ὕδατα πρέπει νὰ κατέστησαν μᾶλλον αἰσθητῶς ἀφθονότερα. Ἐνιαχοῦ δὲ ταῦτα ἀναβλύζουσιν σχετικῶς ἀφθόνως εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη (κεφαλάρια). Τοιαῦτα ἀναβλύσεις ἀπαντῶσι πολλαχοῦ τῆς νήσου.

Γενικὴ εἰκὼν τῶν μεταβολῶν τῶν συνθηκῶν φυσικοῦ περιβάλλοντος.

26. Γενικῶς ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς Π π.Χ. χιλιετηρίδος μέχρι σήμερον τὰ τῶν μεταβολῶν ἐν ταῖς συνθήκαις φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐμφανίζονται ὡς ἔπεται.

Τὸ κλίμα παρουσιάζει μὲν κατὰ τὸ διάστημα τῶν 3 1/2 χιλιετηρίδων διακυμάνσεις τινάς, δὲν φαίνεται ὅμως αἱ σημεριναὶ κλιματικαὶ συνθήκαι νὰ εἶναι ἀξιολόγως διάφοροι τῶν τῆς Π π.Χ. χιλιετηρίδος.

Τούναντίον, ἐδαφολογικὰς μεταβολὰς ἔχομεν ἀρκετὰ ἀξιολόγους, ὡς ἐπίσης καὶ ὑδρολογικὰς, ἀναφορικῶς τοῦλάχιστον πρὸς τὰ ἐπιφανειακῶς ρέοντα ὕδατα.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸν φυτικὸν μανδύαν ἡ νήσος ἔχει σχεδὸν πλήρως ἀπογυμνωθῆ δασῶν. Ἄλλὰ καὶ εἰς πόας, φρύγανα καὶ θάμνους δὲν εἶναι πανταχοῦ πυκνὸς καὶ πλούσιος, πάντως δὲ εἶναι πτωχότερος ἢ ἄλλοτε.

Μεταβολαὶ ἀναφορικῶς μὲ τὰ καθ' ἕκαστα τμήματα.

27. Εἰδικώτερον, ἀναφορικῶς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα τμήματα τῆς νήσου, διαγράφονται κατὰ τὸ διάστημα τῶν τελευταίων 3-4 χιλιετηρίδων αἱ ὡς ἔπεται διαφοραὶ ἐν ταῖς συνθήκαις φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Αἱ ὄρειναι περιοχαὶ τῆς Κρήτης τελοῦν νῦν ὑπὸ συνθήκας ἐδαφολογικὰς καὶ ὑδρολογικὰς δυσμενεστέρας διὰ τὴν οικονομίαν ἢ πρὸ 3 1/2 περίπου χιλιετηρίδων.

Τὰ πεδινὰ ὅμως τμήματα, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ λοφώδη τὰ μὴ ἀσβεστολιθικὰ οὐχί, πλην μόνον ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιφανειακῆς ὑδρογραφίας.

28. Χωρογραφικῶς ἀφ' ἑτέρου τὰ τῶν διαφορῶν συνθηκῶν φυσικοῦ περιβάλλοντος ἔχουν ὡς ἔπεται :

Τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς Κρήτης τελεῖ ὑπὸ συνθήκας ἐδαφολογικὰς καὶ ὑδρολογικὰς δεσμευεστέρας κατὰ πολὺ ἀπὸ τοὺς Μινωικοὺς χρόνους, δεδομένου ὅτι στερεῖται ἀξιολόγων πεδινῶν ἐκτάσεων.

Τὸ δυσμενές δὲ ἐπιτείνεται ἐνταῦθα καὶ ὡς ἐκ τοῦ λίαν ξηροῦ τοῦ κλίματος, μὴ εὐνοοῦντος τὴν ἀνασύστασιν ἀξιολόγου μανθίου βλαστήσεως καὶ μὴ παρέχοντος σχετικῶς καλὴν βάσιν πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ δυσμενοῦς τῶν ἐπιφανειακῶν ὑδρολογικῶν συνθηκῶν.

Τὸ δυτικώτερον μέρος τῆς νήσου τελεῖ ὑπὸ ὀλιγώτερον δυσμενεῖς συνθήκας φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἰδίᾳ ὑδρολογικᾶς ἢ κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους.

Αἱ ἄφθονοι δὲ σχετικῶς βροχαὶ καθιστοῦν ἐφικτὴν ἐν αὐτῷ τὴν εὐχερḗστεραν ἀντιμετώπισιν ὠρισμένων δυσμενῶν συνθηκῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τὸ κεντρικὸν μέρος τῆς Κρήτης τὸ καὶ ὀλιγώτερον ὄρεινόν, αἱ διαφοραὶ ἐδαφολογικῶν καὶ ὑδρολογικῶν συνθηκῶν εἶναι εἰς μὲν τὰ πεδινὰ σχετικῶς μικραὶ, εἰς δὲ τὰ ὄρεινὰ πολὺ δυσμενέστεραι ἢ ἄλλοτε.

Αἱ κλιματικαὶ δὲ συνθήκαι βοηθοῦν, ἐνταῦθα, ὀλιγώτερον ἢ ἐν δυτικῇ Κρήτῃ εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ δυσμενεστέρου τῶν ἐπιφανειακῶν ὑδρολογικῶν συνθηκῶν.

Ἀναφορικῶς πρὸς τυχόν ἐλαφρὰς μεταβολὰς κλιματικῶν συνθηκῶν εἰς τὰ καθέκαστα τμήματα τῆς νήσου κατὰ τὰς τελευταίας 4 χιλιετηρίδας οὐδὲν τὸ θετικὸν δύναται νὰ λεχθῇ.

IV

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΕΝ ΤΑΙΣ ΣΥΝΘΗΚΑΙΣ ΦΥΣΙΚΟῦ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΡΡΟΠΗΣΕΙΣ ΑΥΤΩΝ

Δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς δασικῆς καὶ κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς.

29. Ἐνεκεν τοῦ λίαν δυσχεροῦς τοῦ ἀνασχηματισμοῦ νέου ἀξιολόγου σχετικῶς καλύμματος ἐκ φυτικῆς γῆς εἰς τὰς ἀσβεστολιθικὰς ἐπιφανείας καὶ δὴ ὅπου παρουσιάζουν αὐταὶ λίαν αἰσθητὰς κλίσεις, ὡς παρατηρεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν Κρήτῃ, ἡ φυσικὴ ἀνασύστασις δασῶν καὶ λειμῶνων, ὡς ἦσαν πρὸ τῆς διαβρώσεως τοῦ ἐπικαλύμματος, δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἢ μετὰ ἐξαιρετικῶς μακρὸν χρονικὸν διάστημα.

Τοῦτο δὲ καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ βαθμηδὸν ἀναπτυσσομένη βλάστησις δὲν θὰ καταστρέφεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἔπερ ὅμως δὲν συμβαίνει ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

Εἰδικώτερον, ὁ φυσικὸς ἀνασχηματισμὸς ἀξιολόγου σχετικῶς δασικοῦ μανθίου εἶναι δυσχερέστερος εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τῆς νήσου, εἰς δὲ τὸ κλίμα εἶναι ξηρότερον, ἢ εἰς τὸ δυτικὸν εἰς δὲ τὸ κλίμα εἶναι ὑγρότερον.

Ἀξιόλογος ἔθην παραγωγὴ δασικῶν προϊόντων γενικῶς ἐν Κρήτῃ δὲν ὑφίσταται ἤδη ἀπὸ λίαν μακροῦ χρόνου.

Ἄλλὰ καὶ ὁ μὴ ἀνασχηματισμὸς (φυσικῶς) πλουσιῶν ὄρεινῶν λειμῶνων ὡς ἐκείνων τοῦ παρελθόντος (Μινωικῶν χρόνων), εὐνόητον πόσον δυσμενῆ ἀντίκτυπον ἔχει ἐπὶ τῆς κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς.

Δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

30. Ἡ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς δασικῆς βλαστήσεως διάβρωσις τοῦ ἐκ φυτικῆς γῆς ἐπικαλύμματος εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς, εὐνόητον ποίας δυσμενεῖς συνεπειάς εἶχε διὰ τὴν γεωργίαν τῶν ὄρεινῶν τμημάτων τῆς νήσου.

Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τῶν περιοχῶν τούτων αἱ συνέπειαι εἶναι αἰσθηταὶ καὶ εἰς ἄλλα μέρη ἀκόμη.

Αἱ κατὰ τὰ κατώτερα τῶν κλιτύων ἐπιφάνειαι, ὡς ἐκ τῶν χειμαρρῶδῶς πλέον κατερχομένων ὑδάτων τῶν ραχδαίων βροχῶν, ἀπεγυμνώθησαν καὶ αὐταὶ τοῦ πλείστου τῆς φυτικῆς γῆς καὶ κατέστησαν μὴ κατάλληλοι διὰ τὴν γεωργίαν, ἰδίᾳ εἰς τὰς ἀσβεστολιθικὰς περιοχάς.

Γενικῶς εἰς τὰς ἀσβεστολιθικὰς περιοχάς, ὄρεινὰς ἢ μὴ, ἀξιόλογον γεωργικὴν παραγωγὴν δὲν ἔχομεν ἢ κυρίως ὅπου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὀριζόντιος καὶ ἔχει ἀποτεθῆ ἐρυθρόχρους γῆ. Ὅστω εἰς τὰ ὑψίπεδα τοῦ Λασηθίου (ἀνατ. Κρήτη), Ὁμαλοῦ (δυτ. Κρήτη) κλπ.

Ἐπίσης ὁμοίως καὶ ἐκεῖ ὅπου εἶναι δυνατὴ ἡ κατασκευὴ πολυαριθμῶν τεχνητῶν ἀναβαθμίδων (πεζουλίων).

Ἡ μείωσις ἀφ' ἑτέρου τῶν ρεόντων ἐπιφανειακῶς ὑδάτων (§ 25) λίαν ἀναγκαίων δι' ἀρδύσεις, ὡς ἐκ τοῦ θερμοῦ καὶ ξηροῦ τοῦ κλίματος, ἐπέτεινεν ἔτι μᾶλλον τὸ δυσμενὲς τῶν συνθηκῶν διὰ τὴν γεωργίαν.

31. Εἰς τὰ πεδινὰ χαμηλὰ ὁμοίως τμήματα, τὰ μὴ ἀσβεστολιθικὰ αἱ συνέπειαι τῶν μικροτέρου ἄλλως τε εὔρους ἐνταῦθα μεταβολῶν, ἑδαφολογικῶν καὶ ὑδρολογικῶν (§ 27), εὐνόητον ὅτι ἦσαν περιορισμένα.

Ἡ γεωργία εἰς αὐτὰ δὲν τελεῖ μετὰ τὴν II π.Χ. χιλιετηρίδα ὑπὸ συνθηκῶν φυσικῶς πολὺ διαφόρους ἐκείνων τῶν Μινωικῶν χρόνων, ὡς εἰς τὰς ὄρεινὰς.

Ἡ πεδιάς τῆς Μεσαρᾶς κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ἀπετέλει καλὸν σχετικῶς σιταβολῶνα, κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς δὲ χρόνους ἐγένετο καὶ ἀξιόλογος ἐξαγωγή σίτου ἐξ αὐτῆς. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἑνετικῆς κατοχῆς ἀξιόλογοι ποσότητες σίτου ἐξήγοντο.

Ἀντιρρόπησις τῶν δυσμενῶν διὰ τὴν γεωργίαν ἐπιδράσεων.

32. Μὲ τὰς μεγάλας προόδους τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος, ἤρχισε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἐν πολλοῖς ἢ ὕψοις τοῦ μειωθέντος ἢ ἀνωτέρω (§ 22 κ.έ.) δυναμικοῦ παραγωγῆς τῆς νήσου, δι' ἐξουδετερώσεως ἢ ἀντιρροπήσεως τῶν καταστασῶν δυσμενεστέρων ὑδρολογικῶν καὶ ἑδαφολογικῶν συνθηκῶν.

Τοῦτο ὅμως κυρίως μόνον ἀναφορικῶς πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ μὴ ὀρεινὰ τμήματα τῆς Κρήτης.

Εἰς ταῦτα, ἡ πολλαχθῶς χρῆσις χημικῶν λιπασμάτων καὶ ἡ ἐφαρμογὴ καλύτερων ἐν γένει μεθόδων βελτιώσεως τῶν ἔδαφῶν, ἐπέτρεψεν ἐν πολλοῖς τὴν ἀντιρρόπῃσιν τῆς ἐπελθοῦσης, ὡς ἐκ τῶν ἐπὶ τὸ δυσμενέστερον ἔδαφο-λογικῶν μεταβολῶν, μειώσεως τοῦ δυναμικοῦ παραγωγῆς.

Ἐπίσης ἡ ἐκ μεγαλύτερων βαθῶν ἀντλήσις ὑπεδαφικῶν ὑδάτων διὰ τῶν νεωτέρων μηχανικῶν μέσων ἐπέτρεψε τὴν ἀντιρρόπῃσιν τῆς ἐπελθοῦσης, ὡς ἐκ τῶν ἐπὶ τὸ δυσμενέστερον μεταβολῶν τῶν ἐπιφανειακῶν ὑδρολογικῶν συν-θηκῶν, μειώσεως τοῦ γεωργικοῦ δυναμικοῦ.

33. Μάλιστα δὲ κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ τῆς νήσου πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνης τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος.

Τοῦτο δὲ ἐνεκεν τῆς χρησιμοποίησεως τελειότερων μεθόδων ἐν ταῖς καλ-λιεργείαις, μεγαλύτερας δυνατότητος καταπολεμήσεως τῶν ἀσθενειῶν τῶν φυτῶν, ἀρδεύσεων εἰς πλέον εὐρεῖαν κλίμακα κ.λ.π.

Διὰ τῆς κατασκευῆς δέ, ἐκτὸς τῶν ὀλίγων ὑπαρχόντων νῦν μικρῶν φρα-γμάτων, ἅπανα εὐρίσκονται κυρίως εἰς τὸ δυτικώτερον μέρος τῆς νήσου, ὡς εἶναι τὸ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς τοῦ Σφακοριακοῦ Ρέματος (βλ. καὶ φύλλον Πλατανιᾶ ὑπὸ Η. J. MARTINI τοῦ Χάρτου Ὑπεδαφικῶν Ὑδάτων 1 : 50.000. Ἔκδοσις Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, 1956), τὸ τῆς Ἀγιάς κ.λ.π., καὶ μερικῶν ἀκόμη νέων ἄλλων φραγμάτων εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου, θέλει ἐπιτευχθῆ ἔτι μεγαλύτερα αὐξήσις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, καθισταμένων δυνατῶν ἀρδεύσεων εἰς εὐρύτεραν κλίμακα.

Ἄλλὰ καὶ ἡ κατασκευὴ καὶ μεγαλύτερων φραγμάτων, πρὸς τὸν σκοπὸν χρησιμοποίησεως τῶν ρεόντων ὑδάτων διὰ παραγωγὴν ἠλεκτρικοῦ ρεύμα-τος, θέλει συμβάλλει ἔτι πλέον εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ γεωργικοῦ δυναμικοῦ τῆς νήσου, διὰ χρησιμοποίησεως ἠλεκτρικοῦ ρεύματος πρὸς κίνησιν μηχανῶν ἀντλήσεως ὕδατος κλπ.

Ὅπου δὲ εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ ὕδατα μετὰ τὴν ἔξοδόν των ἐκ τῶν ὑδροστροβίλων δι' ἀξιολόγους ἀρδεύσεις, ἡ συμβολὴ εἰς τὴν αὐξή-σιν τῶν γεωργικοῦ δυναμικοῦ θὰ εἶναι μεγαλύτερα.

Μελέται κατασκευῆς τοιούτων φραγμάτων ἔχουν γίνε ἀναφορικῶς πρὸς τὰ νερὰ τοῦ Ζάκρου, διὰ τὸν Ἀθηαῖον ποταμὸν τῆς Μεσαρᾶς, διὰ τὸ Κρου-ταλιώτικο Ρέμα, διὰ τὸ νερὸ τοῦ Σπήλι κλπ. (βλ. σχετ. εἰς Δελτίον Ἰνστι-τούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους No. 3, 1956, σελ. 25-28).

Πρόκειται δὲ νὰ κατασκευασθῇ ἐν μέγα φράγμα, μήκους στέψεως 380 μ. καὶ ὕψους 40 μ. εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χωρίων Σχοινιᾶ-Δεμάτι διὰ τὴν χρη-σιμοποίησιν τῶν ὑδάτων τοῦ Κάτω Ἀναποδάρη τῆς ἀνατολικῆς Μεσαρᾶς, πρὸς παραγωγὴν ἠλεκτρικοῦ ρεύματος. Τὸ ἐνεργειακὸν ἐργοστάσιον μεγί-στης ἰσχύος 15.000 Kw. προβλέπεται ν' ἀνεγερθῇ παρὰ τὴν τοποθεσίαν Τσοῦ-

τσουρος πρὸς τὰς μεσημβρινὰς ἀκτὰς τῆς νήσου (Βλ. σχετ. εἰς Δελτίον Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους Νο 4-5, 1959, σελ. 36-37).

Δυσχέρεια ἀντιμετώπισεως τῶν δυσμενῶν διὰ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν δασικὴν ἐπιδράσεων.

34. Ἐνῶ κατέστη δυνατὴ ἡ ἀντιμετώπισις τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν φυσικοῦ περιβάλλοντος ἀναφορικῶς πρὸς τὴν γεωργίαν δὲν εἶναι εὐκόλον τοῦτο ὅσον ἀφορᾷ τὴν κτηνοτροφικὴν παραγωγὴν, τοῦλάχιστον τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ πρόβατα.

Τοῦτο δὲ διότι δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ διαμόρφωσις ἐκτεταμένων τεχνητῶν λειμῶνων εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀβαστολιθικὰς, ὡς ἐκ τῆς συντελεσθείσης ἤδη ἰσχυροτάτης διαβρώσεως τῶν ἐδαφῶν.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν εἶναι εὐχερὴς καὶ ἡ ἀνασύστασις τῶν δασῶν δι' ἀναδασώσεων καὶ ἐπομένως καὶ ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς δασικῶν προϊόντων.

Εὐνόητον ὄθεν ὅτι ἡ διάρθρωσις τῆς οἰκονομίας τῆς νήσου κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν διαφέρει ἐκείνης τῶν Μινωϊκῶν χρόνων, πλὴν ἄλλων καὶ κατὰ τὸ ὅτι αἱ ἀναλογίαι τῆς παραγωγῆς κτηνοτροφικῶν καὶ ἰδίᾳ δασικῶν προϊόντων, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ὅλην παραγωγὴν, εἶναι μικρότερα ἢ τότε.

V

ΜΕΤΑΒΟΛΑΙ ΕΝ Τῇ ΣΧΕΤΙΚῇ ΘΕΣΕΙ

Γενικά.

35. Αἱ μεταβολαὶ ἐν ταῖς συνθήκαις φυσικοῦ περιβάλλοντος μᾶς δίδουν, ὡς ἐξετέθη ἐν τοῖς προηγουμένοις ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν ὅσον ἀφορᾷ τὴν μείωσιν τοῦ δυναμικοῦ τῆς νήσου εἰς παραγωγὴν ἀγροτικῶν ἐν γένει προϊόντων.

Δὲν μᾶς ἐξηγοῦν ὁμοῦς διατί, ἐνῶ κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς Χρόνους ἡ Κρήτη κέκτηται λίαν ἀξιόλογον σχετικῶς θέσιν ἐν τῇ παγκοσμίᾳ οἰκονομίᾳ παρουσιάζει δὲ καὶ μεγάλην αἴγλην πολιτισμοῦ, κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον, παρὰ τὴν ὕψωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ (§ 32-33) δὲν ἐμφανίζει παρομοίαν εἰκόνα.

Δὲν μᾶς ἐξηγοῦν ἐπίσης διατί κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς Χρόνους ἡ δυτικὴ Κρήτη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνατολικήν, δὲν παρουσιάζει λείψανα μεγάλης ἀκμῆς, ἐνῶ κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον μεταξύ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ ἡμίσεος τῆς νήσου δὲν παρατηρεῖται ἀξιόλογος διαφορὰ ἐν γένει ἀναπτύξεως.

36. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ζήτημα, ἡ μᾶλλον πιθανὴ ἐξήγησις εἶναι ὅτι εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου φικουν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Μινωϊκῆς ἀκμῆς φύλα, ὧν σπουδαιότερον φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ Κύδωνες

ἢ Κυδωνιεῖς, διάφορα τῶν ἐν ἀνατολικῇ, ὅπου ἀναφέρονται κυρίως οἱ Ἑπεικρήτες.

Τὰ ἐν ἀνατολικῇ δὲ Κρήτῃ οἰκοῦντα τότε φύλα, τοιλάχιστον τὰ ἐπικρατοῦντα, εἶχον ἐγκατασταθῆ ἑκεῖ ἐλθόντα ἐξ ἀνατολῶν μᾶλλον, ἄγνωστον ὅμως πόθεν ἀκριβῶς.

Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης εἰς τὴν ἐγκαταστάθησαν ταῦτα ἀπώθησαν πρὸς δυσμὰς μέγα μέρος τῶν παλαιότερων κατοίκων. Δὲν κατώρθωσαν ὅμως νὰ προωθηθοῦν εἰς τὸ δυτικὸν ὀρεινότερον μέρος τῆς νήσου.

Μόνον εἰς τὴν βόρειον παραλίαν ἀναφέρεται Μινωῖα, κτίσμα τῶν Μινωϊκῶν τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, ἐμποροναυτικῆ μᾶλλον βάσις, εἰς θέσιν δεσποζουσαν καὶ πρὸς δυσμὰς, πρὸς τὸ Ἴόνιον θαλασσίας ὁδοῦ.

Ἐκεῖτο δὲ ἡ Μινωῖα αὕτη κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος τῆς χερσονήσου τοῦ Ἀκρωτηρίου, εἰς τὴν θέσιν Μαράθι, ὅπου μικρὸς φυσικὸς λιμὴν, ἔχων ὅμως ἐν πολλοῖς προσχωθῆ (βλ. σχετ. ΝΟΥΧΑΚΗ I, Κρητικὴ Χωρογραφία, Ἀθήναι 1903, σελ. 236).

37. Ἄν κρίνωμεν ἐκ τινος παραδόσεως ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (VIII, 53, 4 α... λέγουσι δὲ καὶ ὅσοι Τεγεάτου τῶν παίδων ἐλείποντο, μετοικῆσαι σφᾶς ἐκουσίως ἐς Κρήτην, Κύδωνα καὶ...), οἱ Κύδωνες ἐκ τοῦ κύδος=δόξα) εἶχον ἔλθει ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ μᾶλλον συγγενεῖς τῶν Ἀρκάδων ἦσαν.

Ἄλλὰ καὶ τοπωνυμίᾳ τινα ἐν δυτικῇ Κρήτῃ, ὡς τὸ τοῦ ποταμοῦ Ἰαρδάνου (ΟΜΗΡΟΥ Ὀδύσεια III, 292, ΠΑΥΣΑΝ. VI, 21, 6) εἶναι καὶ Πελοποννησιακά (ΠΑΥΣΑΝ. V, 5, 9 καὶ 18, 6), ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ ἐνδειξὴν ὑπὲρ τῆς ὡς ἀνωτέρω ὑποθέσεως.

Πρέπει δὲ νὰ ἦσαν ἐγκατεστημένοι οἱ Κύδωνες ἐν δυτικῇ Κρήτῃ, παλαιότατα, δεδομένου ὅτι ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ τοῦ ΟΜΗΡΟΥ (Ὀδύσεια, III, 292).

Ὡς οἱ Ἀρκᾶδες, οὕτω καὶ οἱ Κύδωνες ἦσαν λαὸς ἀγροτικός. Ἡ δυτικὴ ὄθεν Κρήτῃ διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάστασίν των τὸν ὃν εἶχε καὶ πρότερον ἀγροτικὸν χαρακτῆρα.

Ἐν ἀντιθέσει, ἡ ἀνατολικὴ Κρήτῃ, ἡ Μινωϊκῆ, ἐξεύχθη κυρίως πρὸς ἐμποροναυτικὴν καὶ βιοτεχνικὴν.

Τὰ εἰς αὐτὴν ἐγκατασταθέντα φύλα φυσικώτερον εἶναι νὰ προήρχοντο ἐκ νήσων τοῦ Αἰγαίου ἢ παρακειμένων αὐταῖς περιοχῶν, τὸ πιθανώτερον δὲ τῆς νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἦσαν ἐπομένως φύλα ἔχοντα ἤδη πρὸ τῆς μεταναστεύσεώς των εἰς Κρήτην παράδοσιν ἐμποροναυτικὴν.

Ἡ ὡς ἀνωτέρω ὄθεν ὑπόθεσις τῆς Πελοποννησιακῆς ἀφ' ἐνὸς προελεύσεως τῶν κατὰ τὴν II π.Χ. χιλιετηρίδα οἰκούντων τὴν δυτικὴν Κρήτην καὶ τῆς Νοτιοαιγιαίας-Νοτιομικρασιατικῆς ἀφ' ἑτέρου τῶν οἰκούντων τὴν ἀνατο-

λικήν, μᾶς δίδει ἐξήγησιν ἰκανοποιητικὴν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Κνωσσοῦ βαθεῖαν διαφορὰν μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Κρήτης.

Σχετικὴ θέσις τῆς Κρήτης κατὰ τὴν II π.Χ. χιλιετηρίδα.

38. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατὰ πολὺ μεγαλυτέραν σημασίαν τῆς Κρήτης ἐν τῇ παγκοσμίῳ οἰκονομίᾳ κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους ἢ κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον, ἡ ἐξήγησις δὲν εἶναι δυσχερής.

Θὰ πρέπει δὲ ν' ἀναζητηθῇ αὕτη κυρίως εἰς τὴν, ἐν τῷ τῶν χρόνων ἐκείνων μεγαλυτέρας γεωοικονομικῆς σημασίας χώραν τῆς Οἰκουμένης, θέσιν τῆς νήσου.

Κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους τὸ οἰκονομικῶς πλέον ἐξελιγμένον τμήμα τῆς Οἰκουμένης περιωρίζετο εἰς τὰς περὶ τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα τῆς Μεσογείου χώρας καὶ τὴν Μεσοποταμίαν. Ἡ Κρήτη δὲ εὐρίσκειτο πρὸς τὸ κατὰ τὰ δυτικὰ περιφερειακόν του μέρος.

Κατεῖχεν ἐπομένως θέσιν λίαν ἐπίκαιρον μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶς καὶ νοτιοανατολικῶς αὐτῆς οἰκονομικῶς πολὺ ἐξελιγμένων χωρῶν (Αἴγυπτος, Συρία κλπ.) καὶ τῶν δυτικῶς καὶ βορείως αὐτῆς, περὶ τὸ Αἰγαῖον, τὴν κεντρικὴν Μεσόγειον καὶ τὴν δυτικὴν, ὑπαναπτύκτων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους χωρῶν.

Ἀκριβῶς δὲ τοῦ λίαν πλεονεκτικῆς τῆς σχετικῆς ταύτης θέσεώς της ἐπωφελεῖτο τότε τὰ μέγιστα ἡ Κρήτη παρεμβαλλομένη ἐμπορικῶς μεταξὺ τῶν κατὰ τ' ἀνατολικά παράλια τῆς Μεσογείου οἰκονομικῶς ἐξελιγμένων χωρῶν καὶ τῶν πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς ὑπαναπτύκτων.

39. Ἐκ τῶν πρὸς δυσμὰς χωρῶν οἱ Κρήτες ἐπρομηθεύοντο κυρίως τὰ βασικά διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μέταλλα κασσίτερον ἰδίᾳ, ὅστις ἐσπάνιζεν ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ χαλκόν, ἴσως δὲ καὶ ἄργυρον. Ἐπι δὲ πλέον καὶ ἤλεκτρον καὶ ἄλλα εἶδη.

Μεταλλεύματα χαλκοῦ ἐν σχετικῶς μεγάλῃ ἀφθονίᾳ ἀπαντῶσιν εἰς τὰς περὶ τὴν Δυτικὴν Μεσόγειον χώρας. Κατ' ἐξοχὴν δὲ πλουσία εἰς αὐτὰ εἶναι ἡ Ἰβηρικὴ χερσόνησος καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ αὐτῆς, ἐν τῇ νῦν δυτικῇ Ἀνδαλουσίᾳ.

Μεταλλεύματα δὲ κασσιτέρου (κασσιτερίτης) ὑπῆρχον κυρίως εἰς πρὸς τὸν Ἀτλαντικὸν περιοχὰς τινὰς τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίᾳ τὴν Κορνουαλίαν (ἐν νοτιοδυτικῇ Ἀγγλίᾳ), τὴν Βρεττάνην (ἐν βορειοδυτικῇ Γαλλίᾳ) καὶ τὰς περιοχὰς Ζαμόρας, Orense, Bragança καὶ Santiago κατὰ τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου.

Αἱ περιοχαὶ αὗται εἶναι πολὺ μεμακρυσμένοι τῆς Κρήτης καὶ εὐλόγως τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν ἐξ αὐτῶν ἀπ' εὐθείας ἐπρομηθεύοντο οἱ Μινωϊκοὶ τὸν κασσίτερον.

Δὲν ἀποκλείεται καὶ τοῦτο, δεδομένου μάλιστα ὅτι καὶ ἡ Κορνουαλία, καὶ ἡ Βρετανία, καὶ ἡ περιοχή Santiago-Vigo εἶναι παράκτιοι.

Πιθανῶς ὅμως ὁ κασσίτερος νὰ μετεφέρετο εἰς λιμένας τῆς δυτικῆς Μεσογείου διὰ ξηρᾶς (σχετ. μετὸ ζήτημα τοῦτο βλ. καὶ L. DE LAUNAY, La conquête minérale, Paris 1919 σελ. 61-65), ὡς συνέβαινε καὶ μετὸ ἤλεκτρον, ὅπερ ἐκ τῶν παραλίων τῆς Βαλτικῆς μετεφέρετο διὰ μέσου τῆς Κεντρικῆς κυρίως Εὐρώπης εἰς λιμένας τῆς Μεσογείου.

Ἐκ Μεσογειακῶν δὲ τότε λιμένων θὰ παρελάμβανον οἱ Μινωῖκοι καὶ τὸν κασσίτερον ὡς τὸ ἤλεκτρον.

Ἐπρομήθεον δὲ μετὰ κασσίτερον, ἤλεκτρον, ἴσως καὶ μετὰ χαλκὸν (ἐκ τῶν δυτικῶν χωρῶν) καὶ ἄλλα εἶδη διαφόρους χώρας τῆς Ἀνατολῆς, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὴν Αἴγυπτον.

Ἡ Αἴγυπτος, παρά τὴν μεγάλην οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς δὲν φαίνεται νὰ ἐπεκρινώκει κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μετὰ τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Μεσογείου, ἐπ' εὐθείας, ἀλλὰ μέσω τῶν Κρητῶν, κλπ. (βλ. σχετ. καὶ MORGAN J., L' Humanité Préhistorique, Paris 1921, σελ. 292).

Κατόρθωσεν ὅθεν ἡ Μινωικὴ Κρήτη, ἐκμεταλλουμένη λίαν ἐπιτυχῶς τὴν καλὴν αὐτῆς γεωγραφικὴν θέσιν νὰ συγκεντρώσῃ ἀξιόλογον μέρος τοῦ τότε, περιορισμένου ἄλλως τε, παγκοσμίου ἐμπορίου.

Χάρις δὲ εἰς τὰ μεγάλα ἐκ τούτου ὑφέλη παρουσίασε μεταξύ 2000 καὶ 1400 π.Χ. καὶ τὴν λαμπρότητα ἐκείνην πολιτισμοῦ, ἥτις προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν.

Σχετικὴ θέσις τῆς Κρήτης κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν.

40. Κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον ἡ σχετικὴ θέσις τῆς νήσου δὲν εἶναι εὐνοϊκὴ, ὡς ἦτο γενικῶς κατὰ τοὺς Μινωικοὺς χρόνους.

Τῷ ἔντι, οἱ σύγχρονοι μεγάλης σημασίας ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως χώροι τῆς Οἰκουμένης εὐρίσκονται πολὺ μακρὰν τῆς Κρήτης.

Ἀξιόλογοι ὅμως ὁδοὶ θαλασσίων συγκοινωνιῶν διέρχονται παρ' αὐτὴν καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον.

Σπουδαιότερα τούτων εἶναι ἡ ἀπὸ Δυτικῆς Εὐρώπης πρὸς Ἰνδίας, Ἀπὸ Ἀνατολὴν καὶ Αὐστραλίαν διὰ τῆς διώρυγος τοῦ Σουέζ. Ἐν τούτοις, ἔνεκεν διαφόρων λόγων, ἡ νήσος δὲν ἐπωφελήθη τῆς σχετικῶς εὐνοϊκῆς πρὸς αὐτὴν θέσεώς της.

Πλέον εὐνοϊκὴ εἶναι ἡ θέσις τῆς Κρήτης ἀναφορικῶς πρὸς τρεῖς ἄλλας, ὀλιγώτερον σημαντικὰς ὁδοὺς θαλασσίων συγκοινωνιῶν, αἵτινες καὶ διέρχονται πλησιέστερον αὐτῆς.

Εἶναι δὲ αὗται, ἡ ἀπὸ Εὐξείνου καὶ Προποντιδος πρὸς διώρυγα Σουέζ, ἡ ἀπὸ Εὐξείνου καὶ Προποντιδος πρὸς Δυτικὴν Μεσόγειον καὶ ἡ ἀπὸ Ἀδριατικῆς πρὸς διώρυγα Σουέζ.

Παλαιότερον, πλοῖα ἀκολουθοῦντα τὰς γραμμὰς ταύτας προσήγγιζον καὶ εἰς λιμένας τῆς Κρήτης, κυρίως τοὺς Χανίων (Σούδας) καὶ Ἡρακλείου, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἐξ Ἀδριατικῆς πρὸς λιμένας Αἰγύπτου, Συρίας καὶ Παλαιστίνης κατευθυνόμενα.

Βαθμηδὸν ὅμως, ἔνεκεν διαφορῶν λόγων, ἔπαυσαν νὰ προσεγγίζουσι καὶ οὕτω δὲν ἐπωφελεῖται νῦν ἡ νῆσος τῆς καλῆς αὐτῆς θέσεως ἀναφορικῶς πρὸς τὰς τρεῖς ταύτας ἀξιολόγους θαλασσίας ὁδοὺς.

41. Μεταξὺ τῶν διαφορῶν λόγων εἰς οὗς ἀποδοτέον τοῦτο εἶναι βεβαίως καὶ τὸ ὅτι τὰ νεώτερα μηχανοκίνητα πλοῖα δὲν ἔχουν ἀνάγκην προσεγγίσεων εἰς πολλοὺς λιμένας δι' ἀνεφοδιασμὸν εἰς καύσιμα.

Ὁ κυριώτερος ὅμως λόγος δι' ὃν ἔπαυσαν νὰ προσεγγίζουσι εἰς λιμένας τῆς Κρήτης τ' ἀκολουθοῦντα τὰς τρεῖς ὡς ἀνωτέρω θαλασσίας ὁδοὺς πλοῖα εἶναι ἡ ἔλξις οὕτως εἰπεῖν τοῦ λιμένος Πειραιῶς.

Τῷ ὄντι, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς κατασκευῆς τῆς διώρυγος τῆς Κορίνθου κειμένης εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς μεγάλης σημασίας ἣν ἀπέκτησε κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἡ περιουχὴ τῆς πρωτεύουσας (κεντρικῆ Ἀττικῆ), τὰ ἐξ Εὐξείνου—Προποντίδος—βορείου Αἰγαίου πρὸς Δυτικὴν Μεσόγειον κατευθυνόμενα πλοῖα, προτιμοῦν νὰ προσεγγίζουσι εἰς Πειραιᾶ, παρὰ εἰς ἄλλον λιμένα τοῦ Νοτίου Αἰγαίου.

Πολὺ περισσότερον δὲ βεβαίως τὰ ἐξ Ἀδριατικῆς πρὸς λιμένας τῆς νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας, τοῦ Λιβάνου, τοῦ Ἰσραήλ, τῆς Αἰγύπτου κατευθυνόμενα, ἅτινα καὶ πλὴν τῶν μεγαλυτέρων, χρησιμοποιοῦν τὴν ἐγγύς τοῦ Πειραιῶς κειμένην διώρυγα τῆς Κορίνθου.

Ἀκόμη ὅμως καὶ τὰ ἐξ Εὐξείνου—Προποντίδος πρὸς λιμένας Αἰγύπτου, Ἰσραήλ, Λιβάνου κλπ., προτιμοῦν νὰ προσεγγίζουσι εἰς Πειραιᾶ, παρὰ τὴν ἔνεκεν τούτου μεγάλῃ ἐν τῷ κεντρικῷ Αἰγαίῳ παρέκκλισιν πρὸς δυσμὰς ἐκ τῆς γραμμῆς τῆς θαλασσίας ταύτης ὁδοῦ.

Κατ' ἀρχὴν ἄλλως τε ἡ γειτονία μεγάλων ἐμποροναυτικῶν κέντρων καθιστᾷ σχεδὸν ἀνέφικτον τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς καλῆς αὐτῶν γεωγραφικῆς θέσεως ὑπὸ τῶν μέχρις ἀκτῆνός τινος, ποικιλοῦσης ἐκασταχοῦ ἔνεκεν διαφορῶν λόγων, κειμένων μικροτέρων ἐμποροναυτικῶν κέντρων.

Ἐνεκεν τοῦ λόγου κυρίως τούτου δὲν δύνανται νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς καλῆς γεωγραφικῆς τῶν θέσεως οἱ λιμένες τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν Χανίων.

VI

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

42. Αἱ μεταβολαὶ ἐν ταῖς συνθήκαις φυσικοῦ περιβάλλοντος, αἵτινες ἐπῆλθον ἀπὸ τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος δὲν φαίνεται, ὡς εἶδομεν, νὰ ὀφείλωνται εἰς φυσικὰ αἴτια, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν καταστροφικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ καταστροφή τοῦ δασικοῦ μανδύου τῆς νήσου, ἥτις καὶ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν βαθμιαίαν διάβρωσιν τοῦ ἐκ φυτικῆς γῆς ἐπικαλύμματος ὡς καὶ τὰς δυσμενεῖς ἐν τῇ ἐπιφανειακῇ ὑδρογραφίᾳ μεταβολάς, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορισθῇ πότε ἀκριβέστερον συνετελέσθη.

Ἀνάγεται ἄραγε εἰς τοὺς μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Μινωικῆς ἰσχύος (περὶ τὸ 1400 π.Χ.) χρόνους τῆς Ἀχαϊκῆς ἐν τῇ νήσῳ ἐπικρατήσεως (1400-1200 π.Χ.);

Ἡ μήπως χρονολογεῖται ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Μινωικῆς Κρήτης (1600-1400 π.Χ.);

43. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει αἱ μεταβολαὶ ἐν ταῖς συνθήκαις φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἐδαφολογικαὶ καὶ ὑδρολογικαί, θὰ εἶχον καὶ σχετικὴν ἔμμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς Μινωικῆς Κρήτης.

Τοιαύτης φύσεως ἔμμεσος ἐπίδρασις φαίνεται διαγραφομένη καὶ ἀργότερον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ ἐπὶ τῆς παρακμῆς τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ (βλ. σχετ. MISTARDIS G., Effets de l'érosion sur le déclin de la Civilisation Mycénienne, Union Internationale pour la Conservation de la Nature et de ses Ressources, R.T. 7/Col. 2, Bruxelles 1958 καὶ Vol. I, 1959 σελ. 85-89).

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως, ἐλλείψει δεδομένων σαφῶν, νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐν τῶν κυρίων αἰτίων τῆς παρακμῆς τῆς Μινωικῆς Κρήτης, τὴν καταστροφικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως.

Ἡ ἐκστρατεία ὅμως κατὰ τῆς Σικελίας ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν παράδοσιν καθ' ἣν ἐκεῖ ἀπέθανε καὶ ὁ Μίνως (ΗΡΟΔ. VII, 170 «... λέγεται γὰρ Μίνων κατὰ ζήτησιν Δαυδάλου ἀπικόμενον ἐς Σικανίην τὴν νῦν Σικελίην καλεομένην ἀποθανεῖν βιαίῳ θανάτῳ...») καὶ δὴ οὐχὶ μαχόμενος, ἴσως νὰ ὀφείλετο ἐν πολλοῖς καὶ εἰς ἀρξάμενην ἤδη κατὰ τὸν 15ον π.Χ. αἰῶνα μείωσιν τοῦ δυναμικοῦ παραγωγῆς (ἀγροτικῆς) τῆς Κρήτης.

Ἐπι πλέον ὑπὲρ τοιαύτης ὑποθέσεως συνηγορεῖ ἡ ἐγκατάστασις Κρητῶν εἰς νότιον Ἰταλίαν, εἰς περιοχὰς μάλιστα ἐνταῦθα εὐφόρους ὡς εἶναι αἱ τῆς Ἰταυρίας ἔπου κατὰ τὰς παραδόσεις ἔκτισαν τὴν Ὑρίαν κ.λ.π. (§ 4), ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἀκόμη (Κύπρον, Ρόδον κ.λ.π.) (§ 6).

44. Παράδειγμα ἄλλως τε μειώσεως τοῦ δυναμικοῦ παραγωγῆς (ἀγροτικῆς) κατὰ τὴν περίοδον τῆς μεγάλης ἀκμῆς ἐνὸς κράτους ἔχομεν κατὰ τοὺς Νεωτέρους Χρόνους τὴν Ἰσπανίαν.

Ἡ χώρα αὕτη ἐκαλύπτετο ἄλλοτε κατὰ μεγάλην ἀναλογίαν ὑπὸ δασικοῦ μανδύου, ὡς τεκμαίρεται τοῦτο ἐκ διαφόρων Μεσαιωνικῶν πηγῶν.

Κατὰ τὰ μέσα ὅμως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δὲν εἶχον ἀπομείνει ἢ λείψανα αὐτοῦ, καλύπτοντα μόλις περὶ τὸ 1/8 τῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας.

Ἡ καταστροφή δὲ τῶν ἐκτεταμένων ἄλλοτε δασῶν ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν περίοδον τῆς μεγαλυτέρας ἀκμῆς τῆς Ἰσπανίας, κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα.

Ἐν μέγα μέρος αὐτῶν κατεκόπη πρὸς λῆψιν ξυλείας κυρίως ναυπηγησί-

μου αναγκαίας διά τὴν συγκρότησιν τῶν πολεμικῶν ἐκείνων στόλων, δι' ὧν ἐθλασσοκράτει τότε ἡ Ἰσπανία, ὡς καὶ τὴν κατασκευὴν πολυαριθμῶν ἐμπορικῶν πλοίων διά τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συγκοινωνιῶν μετὰ τοῦ ἀπεράντου ἀποικιακοῦ αὐτῆς κράτους.

Ἐτερον μέρος τῶν δασῶν κατεστράφη ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων κυρίως διὰ πυρκαϊῶν πρὸς ἀπόκτησιν βοσκῶν καὶ ἐν ἄλλο μέρος τέλος συνεπεία ἐκχερσώσεων.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀποψιλώσεως ὑπῆρξαν ὀλέθριαι τόσον ἀπὸ ἀπόψεως διαβρώσεως τοῦ ἐδάφους ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιφανειακῆς ὑδρογραφίας (βλ. σχετ. καὶ FURON R. L'érosion du sol, Paris 1947, σελ. 63-64).

Δὲν ἤργησε δὲ νὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ μείωσις ἀξιόλογος τοῦ δυναμικοῦ παραγωγῆς (ἀγροτικῆς).

45. Παρόμοιον παράδειγμα παρακμῆς οἰκονομίας, ἐπὶ ἐκτάσεως ὡσαύτως πολὺ μεγαλύτερας τῆς Κρήτης, ἔχομεν καὶ διὰ τὴν Συρίαν-Παλαιστίνην, εἰς τ' ἀνατολικώτερα τῆς Μεσογείου.

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, καλυπτομένην ἄλλοτε εἰς τὰ ὄρενά αὐτῆς τμήματα (Λίβανον κλπ.) ὑπὸ δασικοῦ μανδύου ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρου τῆς Κρήτης (ἐκτεταμένα ἀδιαπέραστα δάση κέδρων κλπ.) ἤδη ἀπὸ τῆς I π.Χ. χιλιετηρίδος ἤρχισεν ἔντονος ἀποψιλῶσις συμπληρωθεῖσα κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνας (βλ. σχετ. εἰς FURON, L'érosion du sol, Paris 1947, σελ. 67-70).

Συνέπεια τῆς καταστροφῆς τοῦ δασικοῦ ἐκείνου μανδύου καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ διαβρώσεως τῶν ἐδαφῶν καὶ τῶν ἐπελθουσῶν δυσμενῶν ἐν τῇ ἐπιφανειακῇ ὑδρογραφίᾳ μεταβολῶν, ὑπῆρξεν ἡ βαθμιαία μείωσις τοῦ εἰς παραγωγὴν ἀγροτικῶν προϊόντων δυναμικοῦ.

Τοῦτο δὲ εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον καὶ γενικωτέραν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης οἰκονομικὴν παρακμὴν διαρκέσασαν μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος. (Διὰ τὴν Παλαιστίνην βλ. σχετ. καὶ REIFENBERG A. The struggle between the «desert and the sown» εἰς Proc. Int. Symposium on Desert Research, Jerusalem—1953 σελ. 378-380).

46. Ἡ Κρήτη μᾶς παρέχει πάντως ἐν τῶν καλυτέρων παραδειγμάτων τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν τῆς μὴ προστασίας τῆς φύσεως ἀπὸ τῶν καταστροφικῶν ἐπιδράσεων τῶν ἀνθρώπων.

Εἴτε αἱ συνέπειαι τούτων ἐπελθούσαι μεταβολαὶ ἐδαφολογικαὶ καὶ ὑδρολογικαὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν Μινωϊκῶν χρόνων, εἴτε ἀπὸ τῆς ἀμέσως μετ' αὐτοῦ περιόδου, τὸ εἰς παραγωγὴν δυναμικὸν τῆς νήσου ὑπέστη λίαν ἀξιόλογον μείωσιν.

Ἐπομένως καθίστατο πολὺ δυσχερὲς πλέον ἢ τῆς οἰκονομίας τῆς Κρήτης ἀξιόλογος ἀνθῆσις, ὡς ἄλλως τε καὶ παρατηρεῖται ἀπὸ τοῦ 14ου ἡδη π.Χ. αἰῶνος (§ 1).

47. Πρὸς ἀποτροπὴν παρομοίας ὡς ἐν Κρήτῃ καὶ Ἀργολίδι μειώσεις

του εἰς γεωργικὴν παραγωγὴν δυναμικοῦ καὶ ἐν νοτίῳ Πελοποννήσῳ, φαίνεται ὅτι ἀργότερον, κατὰ τὴν I π.Χ. χιλιετηρίδα, οἱ Σπαρτιαῖται ἐπιμελῶς ἀπέφειγον καταστροφὰς τοῦ δασικοῦ μινθίου καὶ ἐν γένει τοῦ φυσικοῦ τοπίου εἰς τὰ ὄρεινά τμήματα.

Διάβρωσιν ἔθεν ἑδαφῶν εἰς μεγάλην κλίμακα δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα.

Τόσον εἰς Λακωνίαν ἐπομένως ὅσον καὶ εἰς Μεσσηνίαν, ἥτις εἶχε κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν δὲν σημειοῦται μείωσις τοῦ δυναμικοῦ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

Ἡ οἰκονομία των παραμένει καθ' ἑλλην τὴν κλασικὴν Ἀρχαιότητα γεωργικὴ (βλ. σχετ. καὶ HYAMS E., Soil and civilization, London—New York 1952, σελ. 207 κ.ε.).

48. Μόλις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος, ὡς ἐκ τῶν τεραστίων προόδων τῆς τεχνικῆς, κατέστη δυνατόν ν' ἀνέλθῃ τὸ παραγωγικὴν δυναμικὸν τῆς Κρήτης καὶ πάλιν ἀρκετὰ ὑψηλὰ (§ 33).

Μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερέβη αἰσθητῶς ἐκεῖνο τῶν Μινωικῶν χρόνων, ἐν τῷ συνόλω του ὅμως θεωρούμενον, διότι ὡς εἶδομεν (§ 34) ἀναφορικῶς πρὸς ὠρισμένους κλάδους τῆς οἰκονομίας (δασικὴν κλπ.) τὸ δυναμικὸν παραγωγῆς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι κατώτερον.

Πάντως ἀπὸ ἀπόψεως γεωργικῆς παραγωγῆς τοῦλάχιστον, ἡ Κρήτη, ἔχει μόνον δὲν ὑστερεῖ νῦν τῆς τῶν Μινωικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ πρέπει νὰ ὑπερτερῇ ἀρκετὰ αἰσθητῶς.

49. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τὸ δυσμενέστερον μεταβολὴν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν σχετικὴν θέσιν αὐτῆς, αὕτη ὡς εὐνόητον δὲν δύναται ν' ἀντιρροπισθῇ κατὰ τρόπον ἄμεσον.

Ἐνεκεν δὲ τῆς μεταβολῆς ταύτης κυρίως ἔχομεν μεγάλην διαφορὰν μεταξὺ ὕψους ἀμῆς ἐν γένει τῆς νήσου κατὰ τὴν δευτέραν π.Χ. χιλιετηρίδα καὶ τὸν παρόντα αἰῶνα.

Οὕτω, παρὰ τὸ μεγαλύτερον ὕψος τῆς παραγωγῆς αὐτῆς ἐν τῷ συνόλω τῆς (γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς). ἡ Κρήτη δὲν ἠδυνήθη κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ν' ἀποκτήσῃ θέσιν ἐν τῷ γενικωτέρῳ πλαίσίῳ, ἔστω καὶ ἐν τῷ Μεσογειακῷ παραπλησίῳ ἐκείνης τῆς II π.Χ. χιλιετηρίδος.

HIGH WAGES VS. LOW WAGES

The Classical Economists and the American Practice

By JOHN ZERVAS

I

The problem of high or low wages is a sociological as well as an economic one. The scope of this study, however, is only to tackle the economic aspect of the controversy, leaving the field for a broader discussion to the sociologist or the welfare economist.

High vs. Low Wages has been a controversial issue not only among the economists who might be classified as belonging to different schools of economic thought but even among fellow economists who basically agree on many basic aspects of economic premises and can be classified under the same division.

I intend to examine the views of two of the founders of economic science, Adam Smith and David Ricardo, who expressed themselves specifically on the problem.

II

A. Smith and D. Ricardo represent two entirely different aspects regarding the problem of high vs. low wages. A. Smith, who is not only an economist but also a professor of moral philosophy, regards economic phenomena in relation to the society as a whole. In his «Wealth of Nations»—the book of an economist and a philosopher—he puts forth his economic ideas at the same time that the socio-political aspects take a particular significance in his mind. He knows how to make a synthesis of economics and politics. His political credo has undoubtedly influenced to a considerable extent the formulation of some of his economic ideas.

Smith's social sympathies and his stand toward the working classes are well known. He proceeds in his «Wealth of Nations» to defend the laborers who were exploited in different ways by the other classes. He asserted, in contrast with the attitude of his predecessors and contemporaries, that «the welfare of all countries, at all periods in the world's

history, depended upon the status of labor and the industrial arts. The government, being always a class government, throws the weight of its authority against the weaker party—the workmen; thus the superior orders of people (rent and profit) oppress the inferior ones¹. His great sympathy for the working classes is very apparent in his «Wealth of Nations». It is very significant to point out that during his time the dogma of «Cheap Labor» dominated the minds of his contemporary businessmen and economists. The majority also of the English statesmen of the seventeenth and eighteenth century were very favorable to low wages in order to encourage trade and industry. The fact that great fortunes were made in the early factory system out of the excessive toil of children and unskilled workers, who were paid at rates below the «Subsistence Wage», furnished the businessmen with a convincing argument in favor of cheap labor. In his «Wealth of Nations» A. Smith accused the employers many times for combining to drive down wages; he showed a great dislike for the manners and morals of businessmen, and he evinced his hostility to the middle class in so many ways that he hardly can be called their advocate².

His position in favor of high wages for the laborer is unequivocal. He thinks that all the working people, the servants, the laborers, and workmen of different kinds, make up the far greater part of every society, and what improves the conditions of the greater part of the society must be regarded as beneficial to the whole society. «No society can surely be flourishing and happy of which the far greater part of the members are poor and miserable³.» He states that although poverty does not prevent births it is unfavorable to the rearing of children. A great mortality as a result of poverty is widespread among the children of the common people⁴. He further remarks that the liberal reward of labor which he advocates does not tend to increase the births beyond limits. Birth rate is regulated, so to speak, as nearly as possible, in the proportion that the demand for labor requires⁵. He argues further, in a purely economic mood, that high wages increase the industry, the productivity, of the working people. The worker who gets more out of his work is more healthy, more able and willing to work harder and exert his strength

1. Adam Smith, «The Wealth of Nations», The Modern Library Edition, New York 1937, Bk. IV. Ch. VII.

2. «Wealth of Nations», pp. 66, 67, 79, 391, 683.

3. «Wealth of Nations», Bk. I, Ch. VIII, p. 79.

4. Ibid. p. 79.

5. Ibid. p. 80.

to the utmost⁶. Smith does not fear that the worker will become idle and lazy with high wages. Consequently, he thought as erroneous the opinion of some writers who argued that the working men were generally more idle in cheap years and more industrious in dear ones. He thought also erroneous and hypocritical the complaints of the British merchants that high wages was the cause for the underselling of their commodities in foreign markets⁷.

David Ricardo, on the other hand, is the economist par excellence; he regards and examines the economic problems as they are, without any reference to political or social aspects. He regards the worker as merely an instrument in the hands of the capitalist⁸. He shows no trace of that sympathy which A. Smith does for the worker; although his views are not entirely lacking of some humanism, most of his ideas are economic necessities. Some traces of humanity can be seen in the following paragraphs from his «Principles of Political Economy and Taxation»:

«The friends of humanity cannot but wish that in all countries the laboring classes should have a taste for comforts and enjoyments, and that they should be stimulated by all legal means in their exertions to procure them».

«In those countries where the laboring classes have the fewest wants, and are contended with the cheapest food, the people are exposed to the greatest vicissitudes and miseries»⁹.

He is, however, definitely for low wages, although he was not the first in line who argued in favor of that policy. Before him the policy of «cheap labor» was advocated by many other economists. The physiocrats, and especially Quesnay, had formulated the theory of natural rate of wages fixed at the bare subsistence level. They argued that a higher rate of wages would not result in a corresponding increase in the product of labor. «Il ne gagne que sa vie» was their motto.

Ricardo bases his arguments for low wages in his conception that profits fluctuate with the rise or fall of wages. And since the profits are absolutely necessary for the welfare of the nation, the wages must be kept low. It seems that his strong belief in his theory of value and in the decisive role of labor as the foundation of the labor theory of

6. Ibid. p. 81.

7. Ibid. pp. 565-566.

8. «Encyclopedia Britannica», 14th ed., Article on D. Ricardo.

9. David Ricardo, «The Principles of Political Economy and Taxation», New York 1948, Everyman's Library, p. 57.

value, stipulates him to give such weight to the relationship between wages and profits. He thinks that the profits of stock and of agriculture depend upon high or low wages. «There is no other way of keeping profits up but by keeping wages down»¹⁰. Profits depend on high or low wages.¹¹ In proportion, as less is appropriated for wages, more will be appropriated for profits and vice versa.¹² If the corn is to be divided between the farmer and the laborer, the larger the proportion that is given to the latter the less will remain for the former. So, if cotton goods be divided between the workman and his employer, the cloth or larger the proportions given to the former the less remains for the latter^{13, 14}.

Throughout his work Ricardo endeavors to show that profits and wages are in a great conflict with each other. «It has been my endeavor to show throughout this work that the rate of profits can never be increased but by a fall in wages.¹⁵ And the profits, he argues further, are very necessary for the nations. For the gains of the stockholder are national gains, and increase, as all other gains do, the real wealth and power of the country¹⁶. If profits fall, the accumulation of capital will cease, the capital will fly abroad, and millions of bad consequences will follow.

«The farmer and manufacturer can no more live without profit than the laborer without wages. Their motive for accumulation will diminish with every diminution of profit, and will cease altogether when their profits are so low as not to afford them an adequate compensation for their trouble and the risk which they must necessarily encounter in employing their capital productively¹⁷.

10. D. Ricardo, «On Protection to Agriculture», Ed. by E. Gonner, London 1923, p. 283.

11. «The Principles of Political Economy»,...p. 71.

12. Ibid., p. 281.

13. Ibid., p. 21.

14. An entirely different view is expressed by A. Smith. «The rise and fall in the profits of stock depend upon the same causes with the rise and fall in the wages of labor, the increasing or declining state of the wealth of society; but those causes effect the one and the other very differently». A. Smith, *The Wealth of Nations*. Bk.I, Ch. IX, p. 87.

15. «The Principles of Political Economy and Taxation», p. 80.

16. Ibid., p. 289.

17. Ibid., p. 73.

By lowering profits we offer an irresistible temptation to capitalists to quit this country, that they may take their capitals to places where wages are low and profits high^{18, 19, 20}

But even in the event that workers will achieve high wages, this will not last very long. The consequences of high wages will be an increase of the population and of course of the laborers, which will force wages down again to their natural price and sometimes, from a reaction, to a lower level²¹.

III

The scarcity of labor in the U.S. during its entire historical development created from the very beginning a very favorable climate for high wages.

This practice is today the prevalent policy in the U.S. The great depression of the 30's and the unemployment of millions of wage workers which came as a consequence of it, did not affect the high-wage policy. As a matter of fact, during the period of the depression business readjusted wages at a lower level. They did that in a straight way (a percentage reduction of wages) and by using other indirect methods of readjustment—laying off employees and re-hiring them later at a lower rate, introducing the wage-incentive system, and so on.^{22, 23} But after the depression was over, wages were readjusted again at their natural levels.²⁴

18. «On Protection to Agriculture», p. 284.

19. J. M. Keynes expresses similar views in an article: «The Question of High Wages», in the *Political Quarterly*, Jan. 1930. He argues that in that case unemployment will be increased in the given country, which will result in the fall of wages unless high wages are applied internationally or unless obstacles are placed in the way of the mobility of foreign lending (p. 117).

20. This statement says E. Gonner in his edition of the «Essays of Ricardo», p. 285 must not be taken by itself, but in relation to p. 14 of the «influence of low price of corn...» and p. 7 of the same essay, and these paragraphs should be remembered by those who attribute a sinister meaning to the references to «low wages».

21. «Principles of Taxation», p. 53.

22. «Salary and Wage — Policy in the Depression» — *The National Industrial Conference Board Inc.*, New-York 1932, Table 10, p. 58.

23. Some old-fashioned people were disturbed by the continuance of unemployment, and they wondered whether that did not suggest that there was some disequilibrium between the level of wages and the facts of the external world. (*The Question of High-Wages*, p. 111).

24. «To the level which is determined by social and political habits and practices and the trend of public opinion». (*Ibid.*, p. 111).

During the last thirty to forty years, the practical economic ideas of businessmen like Henry Ford, and others, represent in great part the prevalent thought of the leading businessmen toward the policy of high-wages. These proponents of that policy quite understandingly do not advocate the application of high-wages on humanitarian reasons; the advantages for their businesses is undoubtedly their motive. «Scientific Management» — the system advocated by Taylor — and the high wages policy which Ford practiced, found their justification in the theories of A. Smith, and particularly in his reference to the industry of the well-paid worker. Although the main characteristics of «Scientific Management» are the efforts to secure the maximum of productivity through a system of systematic management which will secure the greatest efficiency for all the workmen, the system pre-supposes the payment of high-wages as a prerequisite for its application^{25, 26}.

The advocates of high-wages further argue that the high-wages policy is preferable not only for the reasons which A. Smith and others so eloquently expounded, but for many others, too. This policy affects also the efficiency of the employer, who is compelled to exert his capacities to the utmost. «If you pay a man better, you make his employer more efficient by forcing him to discard obsolete methods and plants, and by hastening the exit from industry of less efficient employers, and so raising the standard in general». This maxim is in full swing today.

Under an economy which would ensure a constant balance between productive power and consuming power, the advance into higher and higher standards of living for all would proceed without interruption. Higher efficiency, through its tendency to lower prices would result in higher pay and higher buying power for the workers. Thus the highest possible efficiency on the part of labor, as well as capital, would be constantly encouraged. The interests of labor and capital would be rendered mutual²⁷. Wages are not only an important item in the cost of production; they also possess the consuming power for

25. F. W. Taylor, *The Principles of Scientific Management*, New York 1947 pp. 10-11 et seq.

26. This system seems to have some characteristics in common with the «Stakhanov movement» which was inaugurated in the U.S.S.R. in 1935, although this movement is related only to a part of Taylor's system, namely to the increase of workers' efficiency. (A. Baykov, *The Development of the Soviet Economic System*, New York, 1947, p. 336).

27. McGregory A. G., *Right Wages and Abundance*, New York, 1938, p. 27.

the things produced²⁸. The higher the consuming power, the greater the demand for capital and the opportunities for profits²⁹. According to statistics which Lord Brassey presents in his book, «Foreign Work and English Wages», the efficiency of labor was found to vary with accuracy in accordance with real wages. In the United States and in a few trades in Holland, he says, where the standard of comfort was as high or higher than in the corresponding English industries, more or better work was done.

The studies of Professor Schultze - Gaevenitz in the U.S. lead to the same conclusions.

IV

The exposure of the controversial views of two of the greatest leaders of economic thought is enriched by a long experience. We do not have, today, to look upon the abstract arguments of the classicists to lighten the scene of the controversial problem of high vs. low wages.

The results from the policy of high-wages as it applies to the United States support very eloquently that policy. The modern economists and, in a greater degree, the modern enlightened businessmen are convinced that «what is good for the worker is good for them too», to paraphrase a popular slogan of a former industrialist and U.S. Secretary of Defense.

Comparative statistics prove that the well-paid worker performs his work better, is more industrious, and increases his productivity to such a level as to make the payment to him of high-wages more advantageous to all parties concerned.

New York, 1959.

---

28. Currently the share of the national income (in the U.S.) which goes to wages, salaries and related incomes is in excess of 70%.

29. *Right Wages and Abundance*, p. 28.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΝ

Υπό *ΙΩΑΝ. Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΥ*

*Καθηγητοῦ τῆς Κοινωνιολογίας
Πολυτεχνεῖον Γεωργίας Η.Π.Α.*

Ἡ Βιομηχανία ἐξασφαλίζει εἰς ἑκατομύρια ἀτόμων τῶν ἐκβιομηχανοποιημένων χωρῶν τοῦ κόσμου εὐρυτάτην ποικιλίαν μορφῶν ἐργασίας. Καὶ τοῦτο διότι ὑπάρχει ἀνάγκη διευθυντῶν τῶν βιομηχανιῶν, μηχανικῶν, ἐργοδηγῶν, ὀδηγῶν αὐτοκινήτων, πωλητῶν, ψυχολόγων καὶ χειρωνακτῶν. Ἐξ αὐτῶν ἐξαρτῶνται ἑκατομύρια ἄλλων, ὅπως οἱ γονεῖς των, αἱ σύζυγοι, τὰ τέκνα των, οἱ ἔμποροι τῶν βιομηχανικῶν πόλεων, οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι ἐπιχειρήσεων καὶ οἱ γεωργοὶ οἱ ὁποῖοι προμηθεύουν τὰς πρώτας ὕλας εἰς τὰ ἐργοστάσια.

Ἡ Βιομηχανία μετέβαλε τὴν μορφήν καὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς ζωῆς τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων. Μετέβαλε τὸ οἰκολογικὸν περιβάλλον, τὴν φύσιν τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, εἶχε βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχαγωγίας, ἐπέδρασε ἐπὶ τοῦ τρόπου ἐνδύσεως, ἀκόμη δὲ μετέβαλε καὶ τὴν ὑφήν τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐπὶ παραδείγματι, μόνον τὸ αὐτοκίνητον εἶχε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς ἐξασφαλίσεως εὐθηνοῦ μέσου μεταφορᾶς εἰς ἀπομεμακρυσμένας ἐργασίας, καὶ μεταβολῆς ἀκόμη καὶ τῶν τρόπων ἐρωτοτροπίας μεταξὺ τῶν νέων τῶν δύο φύλων ὡς καὶ τῆς παροχῆς νέων μέσων ἀναψυχῆς. Αἱ οἰκογένειαι ἠσθάνθησαν τὰς συνεπείας τῆς βιομηχανικῆς εὐημερίας ἢ ὑφέσεως, τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νυκτερινῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἀπουσίαν τῶν μητέρων τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν βιομηχανίαν, ἀπὸ τὰς οἰκίας των. Ἡ βιομηχανία συνέβαλεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως διὰ τῆς δημιουργίας μεγάλης «ἐργατικῆς τάξεως» εἰς ὅλας τὰς βιομηχανικὰς κοινωνίας, τῆς ἀναπτύξεως τῆς «μεσαίας τάξεως», ἀποτελουμένης ἀπὸ τοὺς ἐργάτας γραφείων, τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτας τοὺς ἀπασχολουμένους εἰς ἐξηρητημένας ἐργασίας καὶ τοὺς μηχανικοὺς. Ἡ βιομηχανία ἐπέδρασεν ἐπίσης μεγάλως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐπαγγελματικῶν ὁμάδων τῆς ὀργανωμένης ἐργατικῆς τάξεως καὶ τῶν ἐπίσης ὀργανωμένων ἐργοδοτῶν. Ἡ πολιτικὴ προπαγάνδα συχνάκις στρέφεται περὶ τῶν βιομηχανικῶν προβλημάτων, ὡς οἱ ἐργατικοὶ νόμοι ἢ αἱ δασμολογήσεις. Τέλος, ἡ βιομηχανία

επηρεάζει και άλλους θεσμούς τῆς σημερινῆς κοινωνίας ὅπως ἡ παιδεία, ἡ ὀργάνωση καὶ αἱ ἐνοπλίοι δυνάμεις.

Διαδραματίζοντας ὁμοίως τὸν ρόλον των εἰς τὴν βιομηχανίαν, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὑποχρεοῦνται νὰ ἐνστερνωθοῦν τὰς ἀξίας καὶ τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τοῦ ρόλου αὐτοῦ. Κατὰ συνέπειαν ἐκδηλοῦνται τάσεις ἐξασφαλίσεως τοῦ μεγίστου δυνατοῦ ὀφέλους, ἱκανοποιητικῆς καὶ ὀρθολογιστικῆς ἀποδόσεως, ἢ προσπάθεια δὲ αὐτὴ καθίσταται τμήμα τῆς προσωπικότητος τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν βιομηχανίαν. Ἡ τάσις αὐτὴ, καθισταμένη τμήμα τῆς προσωπικότητος κατευθύνει τὴν προσπάθειαν, γεννᾷ ἐλπίδας, φιλοδοξίας, ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ μῖσος, ἀπογοήτευσιν καὶ δάκρυα. Ὁ βιομηχανικὸς ἐργάτης ἐργάζεται ἐντὸς ἐνὸς πλαισίου εἰδικεύσεως, μηχανοποιήσεως καὶ ἀκροτήτων, ἢ ὅποια ἐπιδρᾷ κατὰ πολλοὺς τρόπους, εἰς τὰς ἐνδομύχους σκέψεις καὶ ἀντιλήψεις του. Ἡ βιομηχανικὴ ἀπασχόλησις καθορίζει τὴν σχέσιν τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον, τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων μεταξὺ των καὶ συμβάλλει εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς προσωπικότητος τὴν ὅποیان θὰ προσλάβῃ τὸ παιδί. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἔχει τὴν τάσιν νὰ βλέπῃ τὴν φύσιν ὡς ὀρθολογιστικὸς ὄργανωμένην, ἀπρόσωπον καὶ διεπομένην ἀπὸ ἀκάμπτους νόμους. Ἡ ἄποψις αὐτὴ περὶ τῆς φύσεως εὐρίσκει τὴν ἔκφρασίν της εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν, ἀκόμη καὶ τὰς τέχνας. Ὁ Βέμπλεν ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἄποψις αὐτὴ σχετίζεται μὲ τὴν ὀρθολογιστικὴν, ἀπρόσωπον καὶ ἀκάμπτου φύσιν τῆς συγχρόνου μηχανικῆς παραγωγῆς. Οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὑπάρχει ὅτι ἡ βιομηχανία ἀποτελεῖ ζωτικῆς σημασίας παράγοντα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν πολυπλόκων κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ δρᾶσις τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων, αἱ ἀπεργαίαι καὶ τὰ λόκ-άουτ, οἱ οἰκονομικοὶ κύκλοι, ὁ θεμιτὸς καὶ ἀθέμιτος συναγωνισμὸς καὶ τὰ ἀγροῦτ-κόλλορ-κράϊμ)*, ἐπιπροσθέτως ἐδημιούργησε μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν μηχανήν, τῆς βιομηχανίας πρὸς τὴν κοινωνίαν.

Ὁ ρόλος τοῦ ἐργάτου εἰς τὴν βιομηχανικὴν παραγωγὴν ἀπετέλεσε τὴν βάσιν ὄρισμένων ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων κοινωνικοπολιτικῶν κινήματων τῆς ἐποχῆς μας, ὡς τὸ ἐργατικὸν κίμμα τῆς Βρετανίας, τὸ ἐργατικὸν κίνημα τῶν Ἦνωμ. Πολιτειῶν καὶ τὰ διάφορα «ἐργατομαρξιστικὰ» κίμματα. Ἀλλὰ ἕνας ρόλος ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε τὴν πηγὴν τόσων πολλῶν διενέξεων καὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν, ἀπαιτεῖ μελέτην. Διὰ τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ θὰ καταβάλωμεν προσπάθειαν μελέτης τῆς διαρθρώσεως τοῦ ρόλου αὐτοῦ, τὰς ἀξιώσεις του ἐπὶ τῶν ἐργατῶν καὶ τὴν ἔντασιν ἢ ὅποια προκαλεῖται ἐξ αὐτοῦ.

* Σημαίνουν τὰς καταχρήσεις, ἀτασθαλίαις καὶ ἐν γένει παρανομίας τῶν ἀνωτέρων τάξεων.

Τεχνολογία και ο ρόλος του εργάτου

Ὁρισμένοι απόψεις τῆς τεχνολογίας τῆς συγχρόνου βιομηχανίας φαίνεται νὰ ἔχουν σημασίαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ρόλου τοῦ εργάτου, εἰς αὐτὰς περιλαμβάνεται ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, ἡ ἐιδίκευσις, ἡ μηχανοποίησις καὶ ἡ τυποποίησις.

1) Ἡ τάσις τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς στρέφεται πρὸς μίαν ὁλονὴν αὐξανομένην διάκρισιν τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Παρατηρεῖται ἐπίσης ὅτι καθ' ἕκαστον ἔτος ρίπτεται εἰς τὴν ἀγορὰν μέγας ἀριθμὸς νέων προϊόντων καὶ νέων ἐφευρέσεων. Ἡ ἐπέκτασις τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ταῦτο-χρόνως μὲ τὸν μεγάλον ἀριθμὸν τῶν διαφόρων εἰδῶν ἀγαθῶν τὰ ὅποια παράγονται εἰς τὰς πλήρως ἐκβιομηχανημένας χώρας, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνισιν μεγάλου ἀριθμοῦ διαφόρων εἰδῶν ἐργασιῶν. Εἰς τὰς Ἡνωμ. Πολιτείας ὑπάρχουν 17.000 πλήρως διακεκριμένα ἐπαγγέλματα, τὰ πλεῖστα ἀναφερόμενα εἰς τὴν βιομηχανίαν, 3.000 ἐιδικεύσεις καὶ 4.000 ἡμειδικεύσεις.

Ἐν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τεραστίας αὐτῆς διαφοροποιήσεως εἶναι ὅτι τὸ τεχνικὸν περιεχόμενον τῆς ἐργασίας ἐνὸς δεδομένου εργάτου εἶναι σχεδὸν τελείως ἀγνωστον εἰς οἰονδήποτε ἄλλον εργάτην ἀκόμη καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδίου βιομηχανικοῦ κλάδου. Ἐπὶ παραδειγματι ὁ ὑπεριδικευμένος εργάτης μιᾶς βιομηχανικῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ βιομηχανικοῦ κλάδου ἤλεκτρικῶν κατασκευῶν, λόγω τοῦ μεγάλου καταμερισμοῦ ὁ ὅποιος ἐφαρμόζεται εἰς τὸν κλάδον τοῦτον καὶ τῆς ὑψηλῆς ἐιδικεύσεως τῶν ἐργαζομένων εἰς αὐτόν, εἰς περιπτώσιν μετακινήσεώς του πρὸς ἄλλον βιομηχανικὸν κλάδον ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ κλάδου πρὸς ἄλλην ἐπιχείρησιν, χάνει ὁ εργάτης τὴν ἐιδίκευσίν του, καθ' ὅσον κατὰ κανόνα δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχος ἐιδικός τομεὺς εἰς ἄλλον βιομηχανικὸν κλάδον, ἀκόμη καὶ εἰς ἄλλην βιομηχανικὴν ἐπιχείρησιν τοῦ ἰδίου κλάδου, λόγω τῆς διαφόρου κατὰ ἐπιχείρησιν ἐργοστασιακῆς ὀργανώσεως καὶ διαρθρώσεως.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ περιορίζεται εἰς τὸ ἐλάχιστον ἡ δυνατότης τοῦ εργάτου εἰς τὴν μαχητικὴν διεκδίκησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐιδικεύσεώς του καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ εἶναι περισσότερον ἐξηρητημένος ἀπὸ τὸν ἐργοδότην του, ἀπὸ τὸν ὅποιον δυσκόλως δύναται νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀκόμη καὶ ἂν οἱ ὅροι τῆς ἐργασίας δὲν εἶναι ἱκανοποιητικοὶ δι' αὐτόν.

Διὰ τὴν ἔξοδον τοῦ εργάτου ἀπὸ τὴν δύσκολον ταύτην κατάστασιν σημαντικὸν ρόλον ἔχει νὰ διαδραματίσῃ τὸ ἐργατικὸν σωματεῖον.

2) Μὲ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας συμβαδίζει ἡ ὁλονὴν μεγαλυτέρα ἐιδίκευσις τοῦ εργάτου. Μία ἐργασία κατετήθη εἰς ὑποδεεστέρας ἀπασχολήσεις καὶ ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἀπέτελεσε πλήρη ἀπασχόλησιν δι' ἓνα εργάτην. Παρὰ ταῦτα ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν διαφόρων μορφῶν βιομηχανικῆς ἐργασίας φαίνεται νὰ ἀπαιτῆ μικρὰν ἢ καὶ οὐδεμίαν ἐιδίκευσιν ἐκ μέρους τοῦ εργά-

του. Ἡ ἐπιτηδεϊότης τῶν χειρῶν, ἡ φυσικὴ ἀντοχή, ἡ πειθαρχία, ἡ δεξιότη-
χία καὶ ἡ καλὴ ὑγεία εἶναι αἱ βασικαὶ ἰκανότητες αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ
μίαν «ἡμετεδικευμένην» ἐργασίαν.

3) Αἱ σπουδαιότεραι συνέπειαι τοῦ καταμερισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως
τῆς τεχνικῆς εἰς τὴν ἐργασίαν εἶναι: α) ἡ μείωσις τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος
εἰς τὴν παραγωγὴν, β) ἡ «ρουτινοποίησης» τῆς ἐργασίας τοῦ ἐργάτου καὶ γ)
ἡ δημιουργία ὠρισμένων φυσικῶν συνθηκῶν, ὅπως ἡ ἀπομόνωσις, ὁ θόρυβος
καὶ ἡ θερμότης.

Λέγεται ὅτι ἡ πρόοδος τῆς μηχανικῆς ἔφερε τὸν ἄνθρωπον εἰς ὑποδε-
στέραν θέσιν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς παραγωγῆς. Αἱ ἀπαιτούμεναι εἰδικαὶ
γνώσεις περιορίσθησαν εἰς στοιχειώδεις κινήσεις τῶν χειρῶν, ἐλαχίστην
λειτουργίαν τῆς σκέψεως, ἀπλὸ συντονισμόν τῶν κινήσεων χειρῶν καὶ πο-
δῶν. Ἡ μηχανὴ εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία καθορίζει τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐργάτου,
τὴν προσπάθειαν τὴν ὁποῖαν θὰ καταβάλῃ, τὴν εἰδικὴν ἐκπαίδευσιν τὴν ὁποῖαν
θὰ δυνηθῇ νὰ χρησιμοποιήσῃ. Ἡ μηχανὴ δὲν σέβεται τὴν παράδοσιν, τὰς
συνηθείας τῆς ἐργασίας, τὴν ἀτομικότητα, ἀλλὰ προσαρμόζει τὸν ρόλον τοῦ
ἐργάτου εἰς τὸν ἰδικὸν τῆς τρόπον λειτουργίας. Ἐν τούτοις, ἡ ἀποψις αὐτῆ
δὲν εἶναι ἀπολύτως δικαία διὰ τὴν θέσιν τοῦ ἐργάτου. Θὰ πρέπει νὰ ὑπεθυ-
μίσωμεν εἰς ἑαυτοὺς ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῶν μέσων τῆς παρα-
γωγῆς τὸ ὁποῖον ἔχει κάποιον σκοπὸν καὶ θέλησιν, ἡ ὁποία ἐνσυνειδήτως
δύναται νὰ ἀξιομερίωσῃ τὴν παρεχομένην ἐργασίαν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ὁ ἐργά-
της εἶναι ἐκ τῶν τελευταίων προβλεπτῶν καὶ ἐλεγχόμενων στοιχείων, τοῦ
ὁποίου τὰ συναισθήματα, τὰ συμφέροντα ἢ αἱ ἀνάγκαι ἐνδέχεται νὰ προσδιο-
ρίζουν τὴν ἰκανότητα πρὸς ἐργασίαν. Διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας
εἰς σπουδαιότατον τμῆμα τῆς κοινωνίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν βιομηχανικῶν ἐργα-
τῶν ἠῤῥξήθη καὶ ὁ ρόλος του ἐν συνόλῳ προσέλαβε μεγαλύτεραν κοινωνικὴν
σημασίαν.

Παρὰ ταῦτα, ἡ μηχανὴ ὄχι μόνον ὑπεβίβασε τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐν ἐξάρ-
τημα τοῦ ὅλου συστήματος τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν μετέβαλεν εἰς ἐν
αὐτόματον. Ἡ ρουτινοποίησης ὅλων τῶν μορφῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας
ἠῤῥξήθη ἐκ τῆς τάσεως πρὸς ὀρθολογιστικὴν ὀργάνωσιν τῆς παραγωγῆς. Ἡ
ρουτινοποίησης αὐτῆ, ἀπόρροια τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ ὀρθολογιστικοῦ
ἐσωτερικοῦ καταμερισμοῦ, εἶχεν ὡς ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα, νὰ ἐκτελῇ
ὁ ἐργάτης τὴν ἐργασίαν του ὡς ρομπότ. Τέλος, ἡ μηχανὴ ἐνδέχεται νὰ εἶναι
ὑπεύθυνος διὰ ἄλλας φυσικὰς συνθήκας τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἐργάτου. Ἐπὶ
παραδείγματι ὁ θόρυβος, ὁ ὁποῖος εἶναι σχεδὸν ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς
μηχανικῆς παραγωγῆς, ἐπιβάλλει τὴν ἀπομόνωσιν τῶν ἐργατῶν καὶ διὰ τοῦ
τρόπου αὐτοῦ αὐξάνει τὴν «ρουτίνα» τῆς ἐργασίας.

Ψυχολογικαί επιδράσεις επί του εργάτου

Ἡ βιομηχανικὴ τεχνολογία ἔχει ἐπίσης ὡς ἀποτέλεσμα ὀρισμένας ψυχολογικὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ εργάτου. Ὀρισμένα ἐξ αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξετασθοῦν διὰ τοῦ παρόντος ἄρθρου, εἶναι ἡ κόπωση, ἡ ἀνία, ἡ μονοτονία καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς ὑπερφανείας τοῦ τεχνίτου. Οἱ ἐργάται τελοῦν ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἄλλων ψυχολογικῶν ἐντάσεων ὡς ἡ ἀνεργία ἢ προκαλουμένη ἐκ τῆς τεχνολογικῆς προόδου, ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας ἢ καὶ ἀπώλεια τῆς θέσεώς του εἰς τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα, φαινόμενα τὰ ὁποῖα θὰ ἐξετασθοῦν ἀργότερον, ἐν κατακλείδι τοῦ παρόντος ἄρθρου.

1) Μία ἐκ τῶν εὐρύτερον ἀναγνωριζομένων ἐπιδράσεων τῆς βιομηχανίας εἶναι ἡ κόπωση. Ἀναμφιβόλως, ἡ κόπωση αὐτὴ εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἀπασχόλησιν εἶναι ἐν μέρει ἀποτέλεσμα ἐντατικῆς δραστηριότητος. Ὅπως δὴ ποτε, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἐλαφρᾶς ἐργασίας, ἡ συνεχῆς χρησιμοποίησις τῶν αὐτῶν μυῶνων, ἢ μὴ μεταβολὴ θέσεως, ὁ θόρυβος καὶ ἡ θερμότης ἐνδέχεται νὰ προκαλέσουν φυσιολογικὴν κόπωσιν. Ἐλέχθη ὅτι ἡ βιομηχανικὴ τεχνολογία ἀσκεῖ ὀρισμένην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ρόλου τοῦ εργάτου. Ἡ ἐργασία τοῦ εργάτου μεταβάλλεται εἰς ἓνα μικρὸν ὄδόντα τῶν γραναιζιῶν τῆς παραγωγῆς. Ὁ θόρυβος καὶ ἡ θερμότης τὸν ἀπομονώνουν ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του. Ἐκάστη ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιδράσεων τῆς βιομηχανικῆς τεχνολογίας, συμβάλλει εἰς τὴν μείωσιν τῆς σημασίας τοῦ εργάτου καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας. Καθ' ὃν χρόνον ὁ ἐργάτης φιλοδοξεῖ νὰ ἐπιτύχη μίαν κοινωνικὴν διάκρισιν ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ἐργασίας του, ἡ ἐργασία του εἰδικεύεται εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε νὰ καθίσταται ἀσήμαντος καὶ εἶναι δύσκολον, ἂν ὄχι ἀδύνατον, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν σεβασμὸν διὰ τὴν εἰδικεύσιν του. Ἐνῶ φιλοδοξεῖ νὰ ἐλέγῃ τὰς συνθήκας ἐργασίας, ἀποτελεῖ τμήμα ἀπειροελαχίστου ποσοστοῦ τῆς παραγωγῆς, προσκεκολλημένος εἰς τὴν μηχανὴν ἢ ὅποια καθορίζει τὸν ρυθμὸν τῆς ἐργασίας καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ αὐτὸν ὀρισμένας ἀμεταβλήτους φυσιολογικὰς κινήσεις. Κατὰ συνέπειαν, μειοῦται τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν ἐργασίαν, παύει νὰ ἔχη σκοπὸν ὑπάρξεως καὶ ἀναπτύσσει τὸ συναίσθημα ὅτι εἶναι ἄνευ σημασίας. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, ὁ ἐργάτης ἐνδέχεται νὰ ἐμφανίσῃ συμπτώματα κοπώσεως. Ἐνδέχεται νὰ καταστῇ ἀπαθής, νὰ καταπονῆται εὐκόλως καὶ νὰ ἐμφανίσῃ μειωμένην ἰκανότητα ἐργασίας. Τὰ ἀνωτέρω δὲν σημαίνουν ὅτι τὸ βιομηχανικὸν σύστημα εἶναι ὁ μοναδικὸς παράγων ὁ ὁποῖος προκαλεῖ τὴν κόπωσιν κατὰ τὴν ἐργασίαν. Εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀπαλλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν ἐξαντλητικὴν σωματικὴν ἐργασίαν. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ λεχθῇ ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ μονότονος ἐργασία ἐνδέχεται νὰ ἰκανοποιῇ ὀρισμένα ἄτομα.

2) Φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ γενικὴν πεποιθήσιν τῶν μελετητῶν τῆς βιομηχανίας τὸ ὅτι ἡ ἀνία εἶναι ἐν εὐρέως διαδεδομένον φαινόμενον τῆς. Αἱ πλέον

άνιαρα μορφαί έργασίας είναι αί ήμειδικευμένοι, εκείναι δηλαδή αί όποιαί ούτε άπαιτοῦν άπόλυτον συγκέντρωσιν οὔτε είναι τόσον άυτοματοποιημένοι, όστε πρακτικώς οὐδεμία προσοχή νά άπαιτῆται εκ μέρους τοῦ εργάτου. Αίτια τοῦτου είναι ότι ή εξααιρετικώς ειδικευμένη εργασία άπασχολεί τήν νοημοσύνην καί τά συναισθήματα εις τοιοῦτον βαθμόν, όστε ό εργάτης δέν άντιλαμβάνεται τήν πάροδον τοῦ χρόνου. Είς τήν περίπτωσιν τῆς τελειώς άυτοματισμένης έργασίας, ένδέχεται ό εργάτης νά εχη εις τήν διάθεσίν του άφθονον χρόνον δια νά σκεφθῆ, νά ρεμβάσῃ καί γενικώς νά άφαιρεθῆ κατά τρόπον όστε ό χρόνος νά παρέλθῃ χωρίς νά τοῦ προκαλέσῃ αίσθησιν. 'Ανία, συνεπώς, εμφανίζεται εις τήν περίπτωσιν άπουσίας μιάς ίκανοποιητικῆς σχέσεως καί άναλογίας μεταξύ προσωπικότητος καί περιβάλλοντος. Πρὸς καταπολέμησιν τοῦ συναισθήματος αὐτοῦ εχουν δοκιμασθῆ πολυάριθμοι μέθοδοι όπως :

- α) διαλείμματα άναπαύσεως, τά όποια δίδουν εις τόν εργάτην τήν ευκαιρίαν νά ἔλθῃ εις έπαφήν με άλλους συναδέλφους του, νά ανταλλάξῃ σκέψεις, νά άστειρευθῆ κλπ.
- β) τρόπος πληρωμῆς — με τήν κατά μονάδα παραγωγῆς πληρωμὴν ἢ τήν έπαμειβομένην μέθοδον — έλπίζεται ότι ό εργάτης θά άπάρροφθῆ εις τοιοῦτον βαθμόν όπως έπιτύχῃ ώρισμένην ποσότητα παραγωγῆς, όστε νά εξεῦρῃ νέον ένδιαφέρον εις τήν εργασίαν του. 'Η μέθοδος αὐτή άπεδείχθη περιωρισμένης αξίας, δεδομένου ότι ό αντικειμενικός σιστός τῆς οικονομικῆς άμοιβῆς είναι σχετικώς άπομειωμένος καί δέν έπιτυγχάνει τήν μεταβολήν τῆς φύσεως τῆς έργασίας αὐτῆς καθ' έαυτήν. Μελέται άπέδειξαν ότι αί οικονομικαί άπολαυαί δέν αντιμετωπίζονται από τοὺς εργάτας υπό τὸ πρῖσμα τῶν οικονομικῶν αναγκῶν τόσον, όσον ως μέτρον συγκρίσεως εις τὰς κοινωνικὰς του σχέσεις έντός καί εκτός τῆς έργασίας του.
- γ) 'Η μεταβολή τῶν μεθόδων έργασίας, ἢ ή μετάθεσις τῶν εργατῶν από ένα τομέα εις άλλον, φαίνεται νά άποτελῆ τόν πλέον άποτελεσματικόν τρόπον διατηρήσεως τοῦ ένδιαφέροντος τοῦ ήμειδικευμένου εργάτου. 'Η άποτελεσματικότης τῆς μεθόδου αὐτῆς εγκειται εις τόν περιορισμόν τῆς ρουτίνας τῆς έργασίας.
- δ) 'Εργασία καθ' ομάδας, ή όποια θά έπιτρέψῃ τήν ανάπτυξιν ένός είδους κοινωνικῶν σχέσεων ως ή συζήτησις, ἐφ' όσον δέν θά παραβλάπτῃ τήν εργασίαν. Είς ώρισμένας τουλάχιστον βιομηχανίας είναι δυνατή ή έφαρμογή τῆς μεθόδου αὐτῆς πρὸς καταπολέμησιν τῆς μονοτονίας.

'Η καθ' ομάδας εργασία δημιουργεῖ κίνητρα πρὸς ανάπτυξιν τῆς συνολικῆς, καί ενισχύει τὸ ήθικόν, ως καταφαίνεται από τήν μείωσιν τῶν άπουσιῶν τῶν εργατῶν, ενίσχυσιν τῶν κοινωνικῆς φύσεως σχέσεων έντός καί εκτός τῆς έργασίας, τήν προθυμίαν τῆς αλληλοβοηθείας καί τοῦ συναγωνισμοῦ εις τήν άπόδοσιν τῆς έργασίας.

- 3) 'Η βιομηχανική τεχνολογία συχνά εξαφανίζει τήν υπερηφάνειαν τοῦ εργάτου δια τήν εργασίαν του καί καταστέλλει τὰς δημιουργικὰς τάσεις του. 'Η υπερτυποποιημένη, ή κατακερματισμένη, ή άνευ ένδιαφέροντος ήμειδι-

κειμένη εργασία τῆς συγχρόνου βιομηχανίας, ἐνέχουν τὴν ἀδυναμίαν νὰ προσφέρουν εἰς τὸν ἐργάτην τὴν δυνατότητα ἐκφράσεως τῆς προσωπικότητός του καὶ διὰ τοῦτο ἐνίστε ὁ βιομηχανικὸς ἐργάτης προσπαθεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀνάγκην του αὐτὴν ἐκτὸς τῆς ἐργασίας του, πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις, ἄλλοτε εἰς τὰς συνδικαλιστικὰς ὀργανώσεις, ἴσως δὲ καὶ εἰς δραστηριότητας τελείως ἀσχέτους πρὸς τὴν βιομηχανίαν.

Ἐντικειμενικοὶ σκοποὶ καὶ διεκδικήσεις τοῦ ρόλου τοῦ ἐργάτου

Οἱ ἐντικειμενικοὶ σκοποὶ τοῦ ἐργάτου εἶναι περιορισμένοι ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνους τοῦ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου. Ὁ ρόλος τοῦ τελευταίου ἐνέχει τὴν ὑπόσχεσιν ἰσχύος, ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας δι' ἐκείνους οἱ ὅποιοι θὰ τὸν ἐπιτύχουν. Ἐντιθέτως, ὁ ρόλος τοῦ ἐργάτου ἐλαχίστην ἢ καὶ οὐδεμίαν ἰσχὺν ὑπόσχεται. διανοίγει ἐλαχίστας ὁδοὺς πρὸς δημιουργικὴν ἐργασίαν καὶ παρέχει ἐλαχίστην εὐκαιρίαν ἐξασφαλίσεως κοινωνικῆς θέσεως καὶ ἀσφαλείας τῆς ἐργασίας. Ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ ἐλευθερία περιορίζονται μεγάλως ἀπὸ τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ρουτίαν. Ὁ μόνος σημαντικὸς ἐντικειμενικὸς σκοπὸς ὁ ὅποιος προσφέρεται εἰς τὸν ρόλον τοῦ ἐργάτου, εἶναι ἡ ὕλική ἀνταμοιβή, ἡ ὅποια σημαίνει ὅτι δύναται νὰ ἀρχίσῃ πραγματοποιεῖν τὰ ἐνδιαφέροντά του ὡς εἶναι τὸ ἀνώτερον βιοτικὸν ἐπίπεδον, ἡ ψυχγωγία, αἱ διακοπαὶ κλπ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐνέχει σημασίαν διὰ τὸν ἐργάτην ἐκτὸς τοῦ ἐργοστασίου, προσπαθεῖ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ ἐντὸς αὐτοῦ. Ἐπανειλημμένως ἀποροῦμεν διατὶ οἱ ἐργάται ἀπεργοῦν ὅταν εἶναι προφανὲς ὅτι ὑφίστανται οἰκονομικὰς ζημίας διὰ τῆς ἀπεργίας: Διατὶ μετέχει συνδικαλιστικῆς ἐνώσεως ἀκόμη καὶ ὅταν κρίνῃ ὅτι ἡ διεύθυνσις τῆς ἐπιχειρήσεως δὲν τοῦ δίδει ἀφορμὴν διαμαρτυριῶν; Διατὶ περιορίζει τὴν παραγωγὴν (καὶ μὲ τὸ κατ' ἀποκοπὴν σύστημα) ὅταν τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῶν οἰκονομικῶν του συμφερόντων;

Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰς ἐρωτήσεις αὐτὰς εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐνθυμούμεθα ὅτι ὁ ἐργάτης ἐνεργεῖ, κατευθυνόμενος ὑπὸ ὄρισμένων ἐντικειμενικῶν σκοπῶν καὶ ἀξιών, αἱ ὅποια εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας δι' αὐτόν. Τοιοῦτοι σκοποὶ καὶ ἀξίαι ἐνδέχεται νὰ εἶναι:

1) Ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἱκανότητων τὰς ὁποίας διαθέτει, ἱκανοποίησις συναισθηματικῶν παρορμηῶσεων καὶ ἡ εὐκαιρία νὰ ποικίλῃ ἢ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἔλεγχον τὴν πείραν του.

2) Ὁ ἐργάτης ἐπιθυμεῖ νὰ διαδραματίσῃ ὄρισμένους ρόλους πρὸς τοὺς ὁποίους τρέφει σεβασμὸν ἢ κοινότης εἰς τὴν ὁποίαν ζῇ. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ ἐργασίαν ἢ ὅποια θὰ τὸν καθιστᾷ ἀξιοσέβαστον καὶ ἐπιθυμεῖ ἐπίσης νὰ ἔχῃ τὴν φήμην ἀνθρώπου δυναμένου νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας του. Ἡ ἐξασφάλισις αὐτοσεβασμοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἱκανότητός του νὰ ἐνσωματωθῇ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς Κοινότητος.

3) Διαρκής αντικειμενικός σκοπός ενός έργατου είναι ή οικονομική ασφάλεια, ή όποια σημαίνει τακτικόν μισθόν, αλλά ταυτόχρονας και ύψηλόν ώστε να δύναται να αντιμετώπιση ασθeneίας, άτυχήματα και να έχη τά μέσα όταν θά άποσπρθή εκ τής εργασίας ταυτόχρονας δε να δύναται να παράσχη εις τά τέκνα του ευκαιρίας μεγαλυτέρας των ιδιικών του. Διά τόν εργάτην οικονομική ασφάλεια σημαίνει επίσης προστασίαν έναντι αυθαρέτου άπολύσεως, επιδόματα πολυετίας, πλήρη άπασχόλησιν και ήγγυημένους ετησίας άποδοχάς.

4) Ό εργάτης επιθυμεί να έχη τακτικήν εργασία, λογικόν και φιλικώς διατεθειμένον εργοδηγόν, την δυνατότητα να καθορίξη τόν ρυθμόν τής εργασίας του, καλούς συναδέλφους, επαρκώς ύγιεινάς συνθήκας εργασίας, άνετον θερμοκρασίαν και ευκαιρίας προόδου. Ούδεις αντικειμενικός σκοπός είναι επαρκής δια να εξηγήση τά κίνητρα εκ των όποιων καθοδηγείται ό εργάτης και μάλλον ό συνδυασμός όλων αυτών δύναται να μάς δώση την εξήγησιν.

Άνικανοποίητοι επιθυμίες του εργάτου

Κατωτέρω θά εξετάσωμεν ώρισμένας προσθέτους ψυχολογικάς εντάσεις, αι όποια προκύπτουν από άνεκπληρώτους επιθυμίας του εργάτου υπό την σημερινήν βιομηχανικήν οργάνωσιν.

1) Ό διαχωρισμός και ή μηχανοποίησις τής εργασίας, ή άπόλεια τής ειδικεύσεως, ή χαμηλή θέσις του εις την γραφειοκρατικήν οργάνωσιν του εργοστασίου, όλα συντελούν εις την δημιουργίαν ψυχολογικών καταστάσεων αίτινες επηρεάζουν την δημιουργικότητα και την άντότητα του εργάτου. Αι προκύπτουσαι ψυχολογικαι άντιδράσεις δύναται να παρατηρηθούν εις τό συναίσθημα τής άνίας και την έλλειψιν ενδιαφέροντος του εργάτου προς την εργασία του, τό συναίσθημα τής κατωτερότητος, την άναταραχήν και την προσπάθειαν τής εξασφαλίσεως κοινωνικής άντότητος είτε δια τής άνόδου εις την άνεγνωρισμένην κοινωνικήν ιεραρχίαν είτε δια τής άναγνωρίσεώς του υπό των άτόμων του περιβάλλοντός του.

2) Αι σχέσεις μεταξύ προϊσταμένων και εργαζομένων είναι λίαν άπρόσωποι. Η κατάσταση επιδεινούται εκ του γεγονότος ότι εις μίαν μεγάλην βιομηχανίαν είναι δύσκολον, άν όχι άδύνατον, δια τόν εργαζόμενον να προσελκύη την εύμενήν προσοχήν τής διευθύνσεως. Έπιπροσθέτως, ό εργάτης υπό την σημερινήν οργάνωσιν τής παραγωγής και τής γραφειοκρατίας, έχει περιωρισμένην δυνατότητα να επιτυχήνη ίκανοποιητικήν ψυχικήν έπαφήν με τους συνεργάτας του. Η άδυναμία τής σημερινής μορφής βιομηχανίας να άνταποκριθίη εις την επιθυμίαν του εργάτου όπως ή εργασία του τύχη άναγνωρίσεως, άποτελεί σημαντικόν παράγοντα τής εντάσεως ή όποια είναι καταφανής εις την ζωήν του εργάτου.

3) Η επιθυμία του εργάτου δι' άνεξαρτησίαν εκφράζεται δια τής προσπαθείας του όπως «ελέγξη τάς ύποθέσεις του», αλλά ή φιλοδοξία αυτή δεν

δύνανται να ικανοποιηθῆ λόγῳ τῶν ἀπαιτήσεων τὰς ὁποίας δημιουργοῦν αἱ ὑφιστάμεναι πραγματικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι. Ὁ ἐργάτης εἶναι μέρος μίᾳς ὁλοκλήρου λειτουργίας τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία τὸν ἐλέγχει. Ἡ ἰσχὺς του εἰς τὸ ἐργοστάσιον εἶναι μὴ ὑπολογίσιμος ἐναντι τῆς ἰσχύος τῆς διευθύνσεως. Ἡ ἔντασις μεταξὺ τοῦ ρόλου τοῦ ἐργάτου καὶ τῆς προσωπικότητός του εὐρίσκει τὴν ἔκφρασίν της κατὰ διαφόρους τρόπους: ὡς ἡ δυσἀρεσκεία, ἡ δουλοπρεπὴς ὑπακοή, ἡ ὀργανωμένη ἢ μὴ προσπάθεια ἐξαπατήσεως τῆς ἰσχύος τῆς διευθύνσεως καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς παραγωγῆς.

4) Ἐτερον πρόβλημα εἶναι τὸ τῆς ἐλλείψεως ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐπελθοῦσαν τεχνολογικὴν μεταβολήν. Ἡ μεγαλύτερα ἀπειλὴ κατὰ τοῦ ἐργάτου ἀναμφισβητήτως ἐγκρατεῖται εἰς τὸν πάντοτε ὑφιστάμενον κίνδυνον ἀνεργίας συνετελεῖται τῶν τεχνολογικῶν μεταβολῶν. Ἐπιπροσθέτως, ἡ αὐτοματοποίησις ἐνδέχεται νὰ δημιουργήσῃ μεγαλύτερας ἀπειλὰς διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ἐργάτου εἰς τὸ μέλλον. Εἶναι πιθανὸν εἰς αὐτοματοποιημένον σύστημα παραγωγῆς αἱ μηχαναὶ νὰ ἐλέγχουν τὰς παραγομένας μονάδας, νὰ αὐτοεπισκευάζωνται, νὰ ἐπιτελοῦν λεπτομερεῖς ὑπολογισμοὺς καὶ νὰ προσαρμόζωνται πρὸς τὰς μεταβαλλομένας συνθήκας. Βεβαίως, ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάστασις τοῦ παρελθόντος ἐδημιούργησε μακροπρόθεσμως νέας ἀπασχολήσεις, ἀλλὰ βραχυπρόθεσμως ἡ αὐτοματοποίησις ἐνδέχεται ἐπίσης νὰ ἀποτελέσῃ ἀπειλήν διὰ τὸν ἐργάτην. Ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας ἐπίσης πηγάζει καὶ ἐκ τῶν ἀμέσων κοινωνικῶν σχέσεων εἰς τὴν ἐργασίαν, ἡ δυνατότης τοῦ ἐργοδότητος νὰ διατάξῃ ἀπόλυσιν ἐνὸς ἐργάτου, προαγωγὴν ἢ καὶ ὑποβιβασμὸν μεγάλως συμβάλλει εἰς τὸ συναίσθημα ἀνασφαλείας, ἰδίως ὅταν δὲν ὑπάρχει ἐργατικὴ ἔνωσις.

Παραβιομηχανικαὶ ὁμαδικαὶ σχέσεις

Παρεκκλίσεις ἀπὸ τοὺς ἀνεγνωρισμένους κανόνας τῆς γραφειοκρατικῆς ὀργανώσεως εἶναι συνήθη φαινόμενα εἰς πολλὰ ἐργοστάσια, ὡς εἶναι ἡ συνομιλία κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας, ἀστεῖσμοί, τυχηρὰ παιχνίδια, ἀντικατάστασις ἐργασίας ἄνευ ἐγκρίσεως κλπ.

Παρατηρηταὶ τῶν βιομηχανικῶν σχέσεων ὑπογραμμίζουν τὴν σημασίαν τῶν αὐθορμητῶν αὐτῶν διαμορφώσεων παραβιομηχανικῶν κοινωνικῶν ὁμαδικῶν σχέσεων, πρὸς ἐπίτευξιν ὀρισμένων σκοπῶν, δημιουργουμένων καὶ ὑφισταμένων ἐν τούτοις χωρὶς ἐνσυνείδητον προορισμὸν ἢ καθοδήγησιν. Αἱ ὁμαδικαὶ αὐταὶ σχέσεις ἐπιτελοῦν δύο σημαντικὰς λειτουργίας διὰ τὰ μέλη των· προσφέρουν εἰς τοὺς ἐργάτας εὐκαιρίας ὅπως ἐπιτύχουν ὀρισμένας προσωπικὰς ἱκανοποιήσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν ἀπραγματοποιήτοι εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐπισήμου γραφειοκρατικῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐργοστασίου, ὡς αἱ προσωπικαὶ σχέσεις, σχετικὴ ἐλευθερία ἐπαφῆς καὶ ἀνταλλαγῆς πείρας, ἀστεῖσμοί, ἀκόμη δὲ καὶ προστριβαί. Ἐπιπροσθέτως, αἱ παραβιομηχανικαὶ αὐταὶ ὁμαδικαὶ

σχέσεις ἐνδέχεται νὰ προσδώσουν ὀρισμένην ὑπόστασιν, θέσιν ἰσχύος, γόη-
 τρου καὶ ἡγετικὴν θέσιν, οὕτω δὲ ἐπενεργούν ὡς ὑποκατάστατον ἢ διέξοδον
 διὰ τὰς φιλοδοξίας τοῦ ἐργαζομένου, τοιουτοτρόπως δὲ ἀμβλύουν τὴν ἔντασιν
 ἢ ὅποια προκύπτει ἐκ τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ ρόλου τοῦ ἐργάτου καὶ
 τῶν φιλοδοξιῶν του. Αἱ ὁμαδικαὶ αὗται σχέσεις εἶναι ἀπόρροια καὶ ἀντίδρα-
 σις πρὸς τὴν βιομηχανικὴν τεχνολογίαν καὶ γραφειοκρατίαν. Συνεπῶς ἡ
 λειτουργία των προσφέρει πρὸς τὸν ἐργάτην τὰ ἐξῆς : α) ἀμβλύνει τὴν μονο-
 τονίαν, τὴν ρουτίαν καὶ τὴν πειθαρχίαν τὴν ὅποیان ἐπιβάλλει ἡ φύσις τῆς
 βιομηχανικῆς παραγωγῆς, β) παρέχει δυνατότητας ἐξασφαλίσεως καὶ αὐξή-
 σεως τοῦ γοήτρου εἰς μίαν μὴ ἀνεγνωρισμένην ἱεραρχικὴν διάρθρωσιν, γ) προσφέρει διέξοδον τῶν συναισθηματικῶν παρορμήσεων, διὰ τὰς ὅποιας δὲν
 ὑπάρχει θέσις εἰς τὴν βιομηχανικὴν γραφειοκρατίαν, δ) δίδει δυνατότητας εἰς
 πολλὰς περιπτώσεις νὰ διευρύνῃ τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν του
 ὁ ἐργάτης καὶ ε) προσφέρει ἡὑξημένην ἀσφάλειαν. Εἰς πολλὰ ἐργαστάσια φαί-
 νεται νὰ ὑπάρχῃ ρητὴ ἢ σιωπηρὰ συμφωνία μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων ὅπως
 διατηρήσουν τὸν ρυθμὸν τῆς παραγωγῆς εἰς ὀρισμένον ἐπίπεδον, κατώτερον
 ἐκεῖνου, τὸ ὅποιον θὰ ἦτο δυνατόν. Ἡ παραγωγὴ δύναται νὰ περιορισθῇ
 διὰ τῆς προκλήσεως ἀνωμαλιῶν εἰς τὴν ἐργασίαν, καθορισμοῦ ποσοστοῦ
 ἀποδόσεως καὶ ρυθμοῦ ἐργασίας, ἀκόμη δὲ καὶ μὲ τὸ νὰ ἐμφανίζεται ὁ ἐργα-
 ζόμενος ὡς ἀσχολούμενος ἐντατικῶς, χωρὶς τοῦτο νὰ συμβαίη εἰς τὴν πρα-
 γματικότητά, ὡς ἐπίσης καὶ κατὰ πολλοὺς ἄλλους τρόπους. Αἱ παραβιομη-
 χανικαὶ ὁμαδικαὶ σχέσεις ρυθμίζουν τὴν παραγωγὴν, πληροφοροῦσαι τοὺς
 ἐργάτας ὅταν ἡ παραγωγὴ των εἶναι πολὺ ταχεῖα, ἢ ἀντιθέτως, πολὺ βραδεῖα
 καὶ, ἐὰν εἶναι ἀναγκαῖον, διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐργατῶν οἱ ὅποιοι δὲν δύ-
 νανται νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ ἀπαιτούμενα ἐπίπεδα. Ἀκόμη δὲ πιέζουν τοὺς
 ἐργάτας οἱ ὅποιοι ὑπερκαλύπτουν τὴν ἀπαιτούμενην ἀπόδοσιν. Ὁ περιορισμὸς
 τῆς παραγωγῆς ἐπιηγάζει κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν εἰς
 τὴν βιομηχανίαν. Ἐὰν ὁ ἐργάτης περιορίζῃ τὴν παραγωγὴν, ἐνδέχεται τὸ
 ἐλαττήριον τῆς ἐνεργείας του αὐτῆς νὰ εἶναι ἡ ἐπιθυμία του ὅπως αὐξήσῃ
 τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἐργασίας του. Ἡ μέθοδος τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐργασίας
 ἐνδέχεται νὰ ἀντανაკιᾷ ἐπίσης τὴν προσπάθειαν τοῦ ἐργάτου ὅπως ἀπακτήσῃ
 ἀνεξαρτησίαν ἔναντι τῶν ἀπαιτήσεων τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς πειθαρχίας
 τῆς γραφειοκρατίας. Ὁ ἐργάτης ἀντιμάχεται τὴν τάσιν τῆς συγχρόνου μηχα-
 νῆς νὰ τὸν μεταβάλῃ εἰς αὐτόματον, διὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ ρυθμοῦ τῆς
 ἐργασίας εἰς τὸ ἐπίπεδον τὸ ὅποιον ἐκεῖνος θεωρεῖ ἄνετον, προσηρμοσμένον εἰς
 τὸν ἰδικόν του ρυθμὸν ζωῆς.

Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι ἀπόψεις ἀναφέρονται βεβαίως εἰς τὸν ρόλον τοῦ
 ἐργάτου εἰς τὴν βιομηχανικὴν παραγωγὴν εἰς μίαν πλήρως ἀνεπτυγμένην
 βιομηχανικῶς Χώραν καὶ θὰ ἐφαίνοντο ἐνδεχομένως ὡς ἀνεφάρμοστοι καὶ
 περιτταὶ εἰς χώρας περιορισμένης βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως.

Ἐν τούτοις νομιζομεν ὅτι αἱ ἀπόψεις αὐταὶ θὰ εἶναι λίαν χρήσιμοι καὶ διὰ τὰς περιορισμένους βιομηχανικῶς χώρας πρὸς τὸν σκοπὸν κυρίως νὰ ἀποφύγωμεν τὴν παρατηρουμένην μηχανολατρείαν καὶ νὰ στρέψωμεν περισσότερο τὴν προσοχὴν μας πρὸς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ σημαντικωτέρα δύναμις πρὸς ἀνάπτυξιν εἰς τὰς οἰκονομικῶς καθυστερημένας χώρας.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ

- Anderson, H. Dewey: *Technology in Our Economy*. Temporary National Economic Committee, Monograph no. 22, Government Printing Office, 1941.
- Bakke, E. Wight: *Citizens Without Work*, Institute of Human Relations, Yale University Press, New Haven, Conn. 1940.
- Chase, Stuart: *Men and Machine*, The MacMillan Company, New York, 1929.
- Diebold, John: *Automation: The Advent of the Automatic Factory*, D. Van Nostrand Company, Inc. Princeton, N. J. 1952.
- Goode, William J., and Irving Fowler: «Incentive Factors in a Low Morale Plant», *American Sociological Review*, vol. 14, no. 5, pp. 618-624, 1949.
- Mayo, Elton: *The Human Problems of an Industrial Civilization*, Harvard University Graduate School of Business Administration, Division of Research Boston, 1946.
- Mayo, Elton: «Revery and Industrial Fatigue», *Journal of Personnel Research*, vol. 3, pp. 273-281, December 1924.
- Mayo, Elton: «The Social Problems of an Industrial Civilization», Harvard University Graduate School of Business Administration, Division of Research, Boston, 1945.
- Moore, Wilbert E.: *Industrial Relations and the Social Order*, The MacMillan Company, N.Y. 1951.
- Mumford, Lewis: *Technics and Civilization*, Harcourt, Brace and Company, Inc. 1934.
- Roethlisberger, Fritz Jules: *Management and Morale*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1946.
- Roethlisberger, Fritz Jules and William J. Dickson: *Management and the Worker*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1939.
- Schneider, Eugene V.: *Industrial Sociology*, MacGraw-Hill, N.Y. 1957.
- Tiffin, Joseph: *Industrial Psychology*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs N.J. New York 1952.
- Veblen, Thorstein: *The Instinct of Workmanship*, The MacMillan Company, New York, 1914.
- Viteles, Morris S.: *Industrial Psychology*, W.W. Norton & Company, Inc. New York, 1929.
- Warner, Lloyd and J. O. Low: *The Social System of the Modern Factory*, Yale University Press, New Haven, Conn. 1947.
- Wyte, William F.: *Relations in the Restaurant Industry*, McGraw-Hill Book Company, Inc., New York, 1948.

SOVIET TRADE RESOURCES AND FOREIGN TRADE POLICIES

By Dr NIKOS G. PHOTIAS

- I. Introduction
- II. Soviet Trade Resources
  - 1. Trade Volume
  - 2. Commodity Structure
    - a. Raw Materials
    - b. Machinery
- III. The Soviet Drive Towards the Underdeveloped Regions
  - 1. The facts
  - 2. A typical country program
  - 3. The Soviet motivation
- IV. Conclusions

I. INTRODUCTION

During the past five years, Soviet policy, domestic as well as foreign, has been operating under a new management. However, the death of Stalin did not change the basic objective of the regime, which is still to make the world safe for communism. What has changed is the strategy by which the main goal is to be achieved.

Strange as it may seem Stalin's heirs found the late dictator to be lacking in aggressiveness. They now believe that he failed to use Soviet economic resources for the purpose of projecting the power of the communist bloc in the international arena. They complain, in effect, that after having captured a substantial segment of the globe, which he called a parallel «socialist» world market, Stalin rested on his laurels, waiting for the level of economic activity in the West to go into a tail-spin, as a result of the loss of markets formerly open to them.

Since the economy of the West increased in strength after the war, Stalin's theory was obviously a poor foundation on which to build

---

The author is Professor of Business Economics and Director of the Foreign Trade Program at The American University, Washington D. C.

an effective anti-western policy. In abandoning this theory, the new leaders drew two conclusions :

(1) that the volume of Soviet trade would have to grow in size considerably before Russia could attain to the status and the prerogatives of an important trade power, and

(2) that there are promising opportunities for introducing more tensions into the outside world by the skillful disposition of the Soviet trade potential.

The record of the past five years through all parts of the world economy has been visibly influenced by the Soviet policy based on these two propositions. During this period we have witnessed a series of efforts by the Soviet regime to use its growing trade resources for increasing its own influence among the economically weaker nations to undermine the position of the industrially advanced nations of the West.

It appears proper, therefore, first, to discuss the size and composition of the Soviet trade and, then, to direct our attention to the Soviet drive towards the less developed nations.

II. SOVIET TRADE RESOURCES

1. *Trade Volume*

Russia's keen interest in the opportunities offered by foreign trade is reflected in the fact that physical volume of her trade in 1957, measured in comparable prices, was 7 times larger than in 1938. Expressed in dollar values, exports totalled \$ 4.3 billions, showing a 10% excess over the value of imports amounting to \$ 3.9 billions.

Soviet Trade, prewar and recent years
(in billions of dollars)

	1938 ¹	1950	1955	1956	1957
Exports	0.6	1.8	3.5	3.7	4.3
Imports	0.7	1.5	3.1	3.6	3.9

1. In 1957 prices.

This places the U.S.S.R. in the big league among trading nations, among the top six ; in 1938 it ranked twenty-second. Only five other nations exported 4 or more billion dollars worth of goods in 1957 (U.S., U.K., Germany, Canada, France). Russia's share in world exports was 4 per cent in 1957 as against 1% in 1938.

Having identified the global value of Soviet exports, which is a measure of its purchasing power, we have to add a very important qualification. The bulk of this volume of exports was distributed inside the Soviet commercial empire. Intra-bloc merchandise shipments in 1957 accounted for 75% of all exports.

The 25% residual, which Russia devoted to non-bloc trade in 1957, was distributed broadly as follows: 18% to the industrialized nations and 7% to the under-developed countries of the non-communist world.

Thus, even if we focus our attention entirely on the extra-bloc component, we find Soviet trade moving steadily upwards. Trade with the free world in 1957, in terms of physical volume, was twice as large as in 1938.

Russia now exports to the free world market annually about a little over one billion dollars worth of goods. This, of course, takes her out of the big league, placing her in the middle category, in the company of trading nations of the size of, say, Brazil, India, Denmark.

2. Commodity Structure

We shall now try to look briefly at the commodity content of Soviet trade. What varieties of merchandise, and in what quantities, does it have among its export resources to convert into purchasing power in the world market?

For a first glance, we may divide the whole range of Soviet exports into 4 broad categories: materials and metals (66%); machinery (19.5%); foodstuffs (10%); other food and consumer goods (5%).

a. Raw materials.—Because the hard core of Russia's export potential, roughly two-thirds of the total, consists of raw materials (and will probably remain so in the future), it would be worth while to examine present export availabilities in comparison with pre-war Soviet resources for trade.

For the present purpose, we shall dwell only on the principal elements in the group, the big money-earners in the Soviet export trade. These are: timber, petroleum, coal, ores, metals, furs and cotton.

The record here is one of impressive growth. The value of exported materials and metals, in comparable prices, increased 7 times. Only in the case of sawn lumber, pit props and furs is the Soviet Union now exporting smaller annual quantities than before the war. In all other

cases the present scale of shipments abroad, including bloc trade partners, has tended to dwarf their prewar levels.

Here are a few specific examples (in thousands of metric tons) :

Raw Materials	Prewar	Present	Increase
Steel sheets and plates	53	1,830	34.5 times
Cotton	20	310	15.5
Coal	423	5,673	13.4
Petroleum	1,388	10,100	7.3
Materials and metals, total	368	2,622	7.1
Asbestos	14	90	6.4
Manganese ore	446	918	2.1
Iron ore	(1)	9,124	—
Coke	(1)	1,965	—
Pig iron	(1)	1,359	—
Chrome ore	(1)	219	—

(1) negligible

In terms of purchasing power, Russia's exports of materials and metals earned 2.5 billion dollars in 1957; this accounts for approximately two-thirds of the value of all exports.

While the above comparison, by commodity, reflects the expansion that has taken place in the scale of mining and industrial operations in the U.S.S.R., it tells only part of the story. To round out the picture, we need to add several other important commodities with respect to which the U.S.S.R. was in a position of a new importer before the war but is now exporting in volume. These are chiefly in the category of non-ferrous metals.

The volume of exports of these commodities was (in thousands of tons) : aluminum (59.9), copper (52.4), zinc (50.9), lead (40.5), tin (3.3).

This, incidentally, is one area in which the other members of Russia's commercial empire make a substantial contribution : China (in tin, aluminum, antimony), Hungary (aluminum and beauxite), Poland (zinc), Bulgaria (copper and lead). Five of Russia's European satellites supply uranium ore.

A good portion of these non-ferrous metal exports, as we know from recent press reports, found their way into free world trade channels, where they served to depress price levels and, in general, to work havoc in the existing supply pattern. But, if the free world trade commu-

nity suddenly became aware of Russia's growing commercial power in this painful way, there is no reason to believe that anyone in the Kremlin was either surprised or grieved.

b. Machinery.—One of the most dramatic features in the make-up of Soviet trade today is the large machinery component on the export side of this trade. On a value basis, machinery and equipment (\$624 millions) account for about one-sixth of all exports. Here, again, we have to enter two qualifications in order to see the figure in its proper perspective.

One: Soviet machinery exports are at present almost exclusively an intramural movement, confined to trade partners inside the Soviet bloc.

Two: On balance, the U.S.S.R. is still a net importer of machinery; one-fourth of all imports consist of machinery. Moreover, two of Russia's satellites (East Germany and Czechoslovakia) supply annually a massive flow of industrial equipment. These two highly industrialized «colonies» supplied in the year 1957 about a half billion dollars' worth of an impressively wide range of technical equipment and precision instruments.

While it is anything but a genuine surplus, the present Soviet potential in machinery exports is nevertheless emerging as a significant fact. Although still quite small, it is beginning to reach out beyond the limits of the Soviet commercial empire. What has happened is the following: The experience gained by Soviet export corporations in selling equipment inside the Bloc, especially to China, is now being used by the Kremlin as basis for introducing the more successful types of Soviet machinery into the under-developed countries.

III. THE SOVIET DRIVE TOWARDS THE UNDER-DEVELOPED REGIONS

1. *The Facts*

One fact about Soviet machinery exports is highly instructive. This is the fact that almost half of machinery exported by the U.S.S.R. (\$300 out of \$624 millions) moves out of the country in the form of complete sets of equipment for factories. Such is the ratio across the board. Where China is concerned — and this is of course the principal market — the ratio is still higher, namely over two-thirds, (\$217 out of \$305 millions). In the year 1957, 211 sets of factory equipment were shipped to China. The bulk of this equipment, (80%), went into newly

built plants in a variety of heavy industries: electric power, metallurgy, chemical, petroleum, coal mining, machine-building, etc.

It is this experience, it would seem, that has emboldened Soviet economic strategists to expand their activities beyond the limits of the Soviet bloc. We are all familiar with the case of the steel mill being built by Soviet engineers in Bhilai, India. But this is only the one, although the most publicized, of a number of such enterprises now in construction in under-developed countries. Even outside the Bloc, the stress is on producer rather than consumer goods. A number of such industrial projects are now underway in several countries. These include: fertilizer plants, hydro-electric stations, cement plants, coal mines, oil-refineries, machinery plants, non-ferrous metal enterprises and chemical factories.

2. *A Typical Country Program*

Let us look, a little closer up, at one current Soviet economic aid program in a specially favored country, namely Syria. Here we have a country where the outlook for political dividends is bright. The Soviet effort is, therefore, appropriately ambitious. It includes an undertaking to build 30 factories and installations. Among these are:

A hydro-electric station (100,000 kw capacity) on the Euphrates River; along with it, several smaller stations on other rivers.

Irrigation networkds for 3 river valleys; one of these systems will irrigate 300,000 acres.

A railway line (300 miles long) from Aleppo to Al-Kamishli; several other spur lines.

A fertilizer plant at Homs, to produce 60 tons a day.

This program, which has been accepted by Syria, has been estimated to cost \$ 140 millions.

Syria, as we know, is one of a half-dozen countries in which the Soviet Union currently has committed itself to a program of industrial aid. The others are: Afghanistan, India, Burma, Egypt, Indonesia and Yugoslavia. Taken together, all the commitments by the U.S.S.R. to these countries have an aggregate dollar value of 1.4 billion dollars. This is not money already spent. Rather, it represents the estimated value of all the projects, when completed. In the meantime, the amount which the U.S.S.R. is now spending per annum on these program, largely in the form of supplying equipment and technical services on credit, runs at the rate of some 200-300 millions dollars a year.

Can the Soviet Union afford this annual outlay? In the opinion

of most observers, the answer is: yes. They reason, furthermore that, the Soviet government can, in fact, divert from current production an amount of equipment twice as large, without too much of a strain on its domestic economy. What this means, of course, is that her economy can sustain an overall foreign economic aid program twice as large as the present.

This is not to say that the current exports of equipment from the U.S.S.R. in the form of industrial aid to less developed countries represents a genuine surplus. The situation is quite the contrary. The country is still desperately short of production facilities in almost every industry. As Khrushchev reminded Tito recently, without any sense of embarrassment, the fertilizer plant he had promised him would deprive the Soviet economy of a badly needed production unit. The same can undoubtedly be said of the steel mills, the cement plants, the power-generating machinery, the fertilizer factories, etc. Why, then, is the Soviet government making this costly effort to divert its own industrial equipment for installation abroad?

3. The Soviet Motivation

In the first place, it must be remembered that Soviet industry is growing at a steady pace. A larger economy, per se, is better capable of coping with diversions. Secondly, as the economy becomes larger it consumes ever greater quantities of raw materials. On economic grounds alone, therefore, the U.S.S.R. must maintain an increased scale of contact with the raw material-producing countries, which are chiefly the under-developed countries. The fact is that, hitherto, the Soviet Union had little to offer to these countries in exchange. She appeared in these markets largely as buyer, forced to spend hard currency. It is largely with the aid of foreign exchange earned elsewhere, that she now pays for the needed imports of rubber, cocoa, rice, shellac, pepper, hides, skins, wool, coffee and tea.

Furthermore, recent experience has taught the managers of the Soviet trade monopoly that, as newcomers in the field, they invariably run up against a certain amount of resistance to their equipment, when it is offered on a straight commercial basis. Where the potential importers abroad are private traders — and where they are free to retain contact with their former suppliers — they seem to display some real misgivings towards any offer of Soviet machinery shipments. Among other things, such traders are uncertain whether the equipment will be uniform in quality, durable, or competitive with other equipment

in performance, whether parts, renewals of orders, or service, will be available promptly from slow-moving state-trading agencies of the Soviet government. Above all, they are uncertain whether the Soviet government will always approve of the foreign policy of their country. This, they know, may have a lot to do with their chances of getting good commercial service from the trade monopoly.

All these misgivings seem to disappear, however, when the equipment is offered as part of an economic aid package. In such cases, the government of the recipient country, rather than the trading community, has the power to make the decision. The main considerations become less economic and more political. It becomes primarily a matter of internal or external prestige. In this way, under the umbrella of a government-to-government agreement, initial resistance to Soviet equipment is overcome and the country becomes acquainted with, and accustomed to, machinery produced in the Soviet Union.

In one part, therefore, the Soviet foreign aid program represents an investment in future imports from the under-developed countries. The promised shipments of machinery, which will come from future production, will earn annually for the Soviet government a substantial amount of local currency to pay for the raw materials needed for Soviet industry.

IV. CONCLUSIONS

So much for the economic motivation. The main test, whether it is profitable for the U.S.S.R. to extend economic aid, it must be assumed, is made on political rather than economic grounds. Politically, the Soviet regime cannot afford to allow the West to preempt for itself a field so highly lucrative in prestige. Judging by the experience in Europe, foreign aid proved to be a harbinger of economic well-being, and, to that extent, a road block to the spread of communism.

Hence, by engaging in foreign aid, albeit on a carefully controlled scale, the Soviet government obtains a certain amount of leverage, it can use among the independent nations of the world. With this leverage it can promote friction among the non-communist countries and aggravate what it likes to call «contradiction within the capitalist world». It can help exploit existing differences between buyers and sellers of raw materials, between the countries possessing deposits of oil and those helping in its extraction, between capital-exporting and capital-importing countries.

At the same time, by extending industrial aid, the Soviet government aims to improve its own image as a mature economic power, capable of making the same contribution in the of production technique as the more advanced industrial nations of the West.

There is still another element in the present world economic strategy of the U.S.S.R. This is the opportunity that now seems to be at hand for the Soviet leaders to influence the direction of economic development among the newly emergent nations. Europe seems to have rejected the Soviet formula for economic progress by the total regimentation of society. The road to the West is blocked. However, on the vast under-developed continents, the Soviet economic model can be made to look attractive. These countries must be convinced that for them, for anyone who wants to find a short-cut to industrialization, the Soviet experience offers the answer.

We live in a time when a large number of young nations are looking about for speedy solutions to their age-old needs. They are undecided as to the choice of economic institutions. If enough of these nations can be persuaded, by a well-planned campaign of demonstration, to adopt Soviet forms and practices in economic development, the political balance in the world may be changed decisively in favor of the Soviet power center.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ Δ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Υπό ΣΕΡ. ΜΑΞΙΜΟΥ

Γιὰ τίς οἰκονομικὲς ἐπιστῆμες, τὴν γνωριμία τους, τὴν κατάρτησι καὶ τὴν διάδοσί τους στὴν Ἑλλάδα, ὁ καθηγητὴς Δ. Καλιτσουνάκης θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἓνα εἶδος Ἀνταίου. Μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν σηκώνει στοὺς ὤμους τους τὴν γῆϊνη σφαῖρα, ἀλλὰ, ἓνα κλάδο ἐπιστημῶν. Ὅχι ὅμως καὶ τόσον πολὺ μικροῦ βάρους, ὅσον τὰ Ἀγγειρίδια τὸν παρουσιάζουν. Καὶ ὄχι ἐπὶ τόσοσ στερεοῦ ἐδάφους. Μποροῦμε, ἂν θέλετε, νὰ τὸν ὀνομάσουμε καὶ ἄλλοιῶς : νὰ τὸν ποῦμε ἓναν ἐκχερωτῆ-σκαπανέα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστῆμης. Αὐτὸ καὶ ὑπῆρξεν ἄλλωστε, τὸ καθαυτὸ ἔργο του.

Καλλιέργησε τὸ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι, τόσο ἀπὸ πλευρὰ θεωρίας, ὅσο καὶ στὸ πεδίο τῆς ἐφαρμοσμένης οἰκονομικῆς. Σὲ μιὰ χώρα μικρῆ, ὅπως ἡ Ἑλλάδα, μ' ἓναν τόσο περιορισμένο καὶ σχεδὸν πρωτόγονο ἐμποροκρατικὸ, ὀικονομικὸ βίω, ὅπου ἡ παντογνωσία συμβαδίζει καὶ συναδελφώνεται συχνὰ μὲ τὴν ἄγνοια ἢ ἀπορρέει ἀπ' αὐτὴν, ἓνα τέτοιο ἔργο, ὅπως τοῦ ἐεργάζοντος καθηγητοῦ μας, ἀπετέλεσε μιὰν ἀληθινὴ ἐκχέρσωσι. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία μὲ τὰ τόσοσ ἀσταθῆ παραγωγικὰ ὑποβαστάγματα τῆς, ἀπώθοῦσε πάντα τὴν πειθαρχημένη σκέψι, πολὺ περισσότερο δὲ τὴν οἰκονομολογικὴ, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιάσῃ πειραματικῆς καταδείξεις τῶν θεωρημάτων τῆς, παρὰ μόνον μὲ τὴν ἀφαίρεσι. Ἡ ἀφαιρετικὴ ὅμως σκέψι, δὲν εἶναι θεία ἐπιφοίτησις. Λειτουργεῖ κατ' ἐξάρτησιν τῶν τελουμένων ἐν τῇ ζωῇ, στὴν ἰδιαιτέρη δὲ αὐτῇ περίπτωσι, κατ' ἐξάρτησι τῶν συμβαινόντων στὰ πεδία τῆς πρακτικῆς οἰκονομικῆς δράσεως, ὅπου τὰ φαινόμενα παρουσιάζουν ἐπαναληπτικότητα καὶ συγκεντρώνεται ἐπ' αὐτῶν ἀνθρώπινη πείρα.

Ἡ διάρθρωσις ὅμως τῆς οἰκονομικῆς μας ζωῆς, κατὰ τὴν περίοδο μάλιστα ποὺ ἐπρόβαλεν ὁ Δ. Καλιτσουνάκης, ἦτανε τέτοια, ὥστε ἡ συγκεντροῦμένη πείρα ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν παρατηρήσεων, νὰ μὴν ἀρκῆ πρὸς παρότρυνσιν, πρὸς παρόρθωσιν δι' ἐρεύνας. Καὶ μᾶλλον νὰ ἀπωθῆ τὴν ἐπιστῆμιν τῆς οἰκονομολογίας. Τὸ μόνο ἀξιόλογο πεδίο δράσεως τότε, ποὺ παρουσίαζε ἐπιφάνεια καὶ θὰ μπορούσε νὰ προκαλέσῃ πρὸς ἐπιστημονικῆς ἀναζητήσεως, ἦταν τὰ δημόσια οἰκονομικά. Γι' αὐτὸ ἔλλωστε καὶ στὴν ἀγοραία τῆς ἀπόδοσι, ἡ ἔννοια τοῦ οἰκονομολόγου στὴν Ἑλλάδα ἦταν στενὰ συνδεδεμένη, ὄχι τόσο

με τις δημοσιονομικές επιστήμες και την οικονομολογία γενικά, όσο με την δημοσιονομική πολιτική, με τον Προϋπολογισμό, με το Ύπουργείο Οικονομικών και τις Τράπεζες. Αυτές αποτελούσαν έναν ειδικό τομέα, που ανάδεικνυε φυσιογνωμίες με αξιώσεις (οικονομολόγων). Η Έθνική Τράπεζα προς παντός, που διεχειρίζετο άλλωστε προνομαχώς και την νομισματική κυκλοφορία και την πίστι και τα δημόσια οικονομικά. Έδω όμως η ανάδειξις και η επιβολή της προσωπικότητας του Διοικητού ως (οικονομολόγου), δεν ήταν πλέον έργο η συνέπεια επιστημονικών επιτευγμάτων και επιστημονικής αξιολόγησής. Ήταν έργο πρακτικών διοικητικών κατορθωμάτων και υποθέσεως των μετόχων. Τους «μεγάλους οικονομολόγους» αυτής της κατηγορίας, δεν τους ανέδεικνυε ή πανεπιστημιακή Σύγκλητος, αλλά η συνέλευσις των μετόχων της Τραπέζης. Το γεγονός εξέλλου ότι οι οικονομικές επιστήμες δεν αποτελούσαν ιδιαίτερον κλάδο επιστήμης στο Πανεπιστήμιό μας, αλλά τελούσαν κατ' εξάρτησι της Νομικής, επί έναν σχεδόν αιώνα, αποτελεί σαφή κατάδειξι των Ολιβερών διαπιστώσεών μας. Ολιβερών, με την έννοια ότι το πεδίο δράσεως των ανθρώπων, δεν καλοῦσε εἰς βοήθειαν τὴν ἐπιστήμη. Καὶ δὲν τῆς ἔθετε ἐρωτήματα ἢ αἰτήματα, σὰ ὅποια νὰ ὑποχρεῖται ν' ἀπαντήσῃ.

Ἐρωτήματα ποῦ ἡ οικονομικὴ ζωὴ τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ βασιλείου ἔθετε, ἀπ' ἀρχῆς, στὴν ἐπιστήμην τῆς Οἰκονομολογίας, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ ἱκανοποιητικὰς ἀπαντήσεις, ἦταν τὰ δημοσιονομικὰ καὶ τὰ νομισματικὰ. Ἀλλεπάλληλες χρεωκοπίαι καὶ ἔλεγχοι, ἀπὸ τοῦ βαυκαροῦ Ὅθωνος τὰ χρόνια, ξένες παρεμβάσεις καὶ καταναγκαστικὰ δάνεια πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν ζημιῶν, με ἀναλήψεις μεγαλυτέρων ὑποχρεώσεων καὶ προδιαγραφὴ νέων ἀδιεξόδων, ἀλληλοδιάδοχοι νομισματικὲς ὑποτιμήσεις καὶ ἀνασταθεροποιήσεις, ποῦ περιέκλειαν μέσα τους νέες νομισματικὲς καταχώσεις, δημιούργησαν μιά, συνεχῶς ἀυξανόμενὴ δυσαναλογία μεταξὺ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ δημοσίων δαπανῶν τέτοια, ὥστε νὰ καταστήσουν τὴν κρατικὴν οικονομικὴ διαχείρισιν, ἐνὸς ὁλοῦ καὶ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ μηδαμινοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ὡς τὸ μοναδικὸ πειραματικὸν πεδίου, γενικῶν οικονομικῶν διαγνώσεων. Τὸν κυριώτερον ὅμως ρόλον τὸν διεδραμάτιζεν ἐδῶ ἡ πείρα καὶ ἡ εὐφυΐα καὶ ὄχι ἡ θεμελιωμένη καὶ πειθαρχημένη οικονομολογικὴ διάγνωσις. Γι' αὐτὸν δὲ τὸ λόγον καὶ ἡ Ἑλλάδα, ἂν καὶ ἀπετέλεσε ἕναν ἀπὸ τοὺς πῖθ ἐνδιαφέροντας κρατικοοικονομικοὺς χώρους δημοσιονομικῶν καὶ νομισματικῶν ἀνωμαλιῶν ἢ καὶ ἀναστατώσεων, δὲν παρουσίασε, παρ' ὅλα αὐτὰ, ἐπιστημονικὲς φυσιογνωμίας αὐτῆς τῆς ἐιδικότητος.

Εἶναι περιττὸ νὰ ποῦμε, ὅτι ἐφόσον τὸ μοναδικὸ σὲ ποικιλία φαινομένων ἀξιωματικὸν πεδίου τῶν δημοσίων οικονομικῶν καὶ τῆς Νομισματικῆς, δὲν παρακίνησε τελικὰ σὲ ἐπιστημονικὲς ἀναζητήσεις βαθυστόχαστες, κατὰ μείζονα λόγον δὲν ἤμπορούσε νὰ παρακινήσῃ πρὸς ἀνάλογες ἐρευνες καὶ ἀναζητήσεις, ἢ καθαρὰ οικονομικὴ παραγωγικὴ δραστηριότητα, ποῦ στὶς περιστά-

σότερες περιπτώσεις δὲν ἦτανε παρὰ μιὰ ἐπανάληψις ἐπὶ τῷ αὐτῷ), ἐνὸς κύκλου διάστικτου ἀπὸ μεγάλα κενά, μὲ σχέσεις δηλαδὴ ἐσωτερικῆς πρωτόγονης φυσικῆς οἰκονομίας, ποὺ διέκοπταν τὴ συνέχεια καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἐρωτήματα ἔθεταν ἐμπρὸς στὸν οἰκονομολόγο ἐπιστήμηνα.

Τὸ πιὸ ἀξιόλογο πεδίο ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆ ἦταν ἡ ἐμπορικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία δὲν πιστοποιοῦσε παρὰ τὴν ἐξάρτησι, τόσο ἀπὸ πλευρᾶς εἰσαγωγῶν, ὅσο καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἐξαγωγῶν, προϊόντων φυσικοῦ μονοπωλίου. Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ ἀφοροῦσε κυρίως τὴν κυκλοφορία ἐμπορευμάτων ποὺ εἶχαν ἤδη παραχθεῖ σὲ ἄλλες χώρες, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ τὰ προβλήματα ποὺ ἔθετε ἦτανε προβλήματα ἰσοζυγίου καὶ συναλλάγματος, ἀρρήκτως συνδεδεμένα βέβαια μὲ τὴν δημοσιονομικὴ καὶ νομισματικὴ κατάστασι, ἀπὸ πλευρᾶς δασμῶν, φόρων καὶ χρηματικοῦ ὄγκου. Σ' ὅλες αὐτὰς τίς δευτερογενεῖς παραγωγῆς σχέσεις τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ καθαυτὸ γηγενικὴ παραγωγικὴ σφαῖρα, ἔπαιζεν ἕναν ρόλο ὑποτακτικό. Τὰ προϊόντα τῆς γεωργίας ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο ἐμπορικῆς διαρπαγῆς. Καὶ ὑπῆρχε συνεχῆς παραβίασις τοῦ νόμου τῆς ἀξίας, ὅπως συμβαίνει στίς καθυστερημένες, ἀποικιακῆς καὶ ἡμιαποικιακῆς χώρες. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμα ὅπου ἐπρόκειτο γιὰ βιομηχανικῆς ἐπιχειρήσεις, τὸν κύριο ρόλο τὸν ἔπαιζε τὸ πρόνομο καὶ οἱ εὐνοίαι, τὸ ὅλο δὲ ἀναπαραγωγικὸ σχῆμα εἶχε κάτι τὸ ἰδιάζον.

Γιὰ τὴν Ἐπιστήμη τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ἕνα τέτοιο ἔδαφος πάνω σὸ ὅποιο εἶχε μεταφουτεθεῖ καὶ μ' ἕνα τέτοιο κλίμα, ἡ ἐπιτέλεσις ἀξιολογοῦ ἔργου, ἦταν κάτι τὸ ἐξαιρετικὰ δύσκολο, ἂν ὄχι καὶ ἀδύνατο. Κύριο πρόβλημα ἐτίθετο ἐδῶ, ὄχι πῶς νὰ κατακτήσῃ τὸ πεδίο, ἀλλὰ πῶς νὰ εὐσταθῆσῃ, πῶς νὰ εὐσταθῆσῃ ἡ ἴδια τῆς καὶ νὰ ἐπιβληθῇ ὡς ἐπιστήμη τῆς Οἰκονομολογίας. Τὴν προσπάθεια αὐτὴ τὴν κατέβαλε κατὰ μὲν τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ καθηγητῆς τῆς Π. Οἰκονομίας, στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Ἰ. Σοῦτσος. Τὴν διηύρυνε δὲ καὶ τὴν ἐπεξέτεινε στὴν ἐποχὴ μας ὁ καθηγητῆς Καλιτσούνακης. Φυσικὰ εἶδαν ἐν τῷ μεταξύ τὸ φῶς ἐργασίαι, μεταφραστικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἐγχειριδίων Πλουτολογίας καὶ περιοδικὰ ἔντυπα ἀξιόλογα, ὅπως ἡ «Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρησις». Ἀλλὰ μιὰ χώρα στὴν ὁποία ἡ χρηματικὴ κυκλοφορία δὲν ὑπερέβαινε τὰ 50 ἑκατομμύρια δραχμῆς(1) μέχρι καὶ πέραν τοῦ 1880 καὶ ὁ προϋπολογισμὸς τῆς ὀδημόσιος τὰ 100 ἑκ., σὲ μιὰ χώρα ὅπου τὸ σύνολο τῶν ἐξαγωγῶν καὶ τῶν εἰσαγωγῶν μόλις πλησίαζε τὰ 150 ἑκ. δραχμῶν, τί λόγος ἤμποροῦσε νὰ γίνῃ περὶ οἰκονομολογίας καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν καὶ περὶ ἀνάγκης ἐκμαθήσεώς τους; Ἡ ἐμπειρικὴ οἰκονομικὴ σκέψις βοηθομένη καὶ ἀπὸ μιὰ μεγάλη παράδοσι ἐμπορικῶν καὶ ἐφοπλιστικῶν κατορθωμάτων, φανότανε παντοδύναμος.

Ὁ καθέννας τώρα ἀντιλαμβάνεται τί εἶδους προσπάθειαι θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουσι καὶ τί κόποι νὰ καταβληθοῦν, γιὰ νὰ διανοιγῇ ἡ πρέπουσα θέσις στὴν οἰκονομολογία, ὡς ἐπιστήμη ἀνάμεσα στίς ἄλλαις ἐπιστήμηαι. Ἡ Νομικὴ,

ἀπό τὸ ἓνα μέρος καὶ ἡ Ἱατρικὴ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, κρατοῦσαν τὰ σκῆπτρα. Καὶ πολὺ δικαιολογημένα, ἐπειδὴ οἱ ἔξαιρετικά περίπλοκες, ὕσο καὶ ἐκρηκτικές καταστάσεις σχέσεων τοῦ ἐπικρατοῦσαν, παρακινουῦσαν πρὸς μιὰ αὐτόματη συνεχῆ καταπάτησι τῶν νόμων, ἔτσι τοῦ ἡ Δικαιοσύνη νὰ εἶναι πάντα πολυάσχολη καὶ ἡ Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου νὰ βρίσκεται μέσα σὲ μιὰ συνεχῆ εὐφορία. Παράλληλα πρὸς αὐτό, ἡ κατάστασις υἰγείας τῶν ἀνθρώπων, λόγῳ μιᾶς ἀβλύτητος βίου, ἀπαιτοῦσε τὴν ἄμεση συμπαράστασι τοῦ ἱατροῦ, πρᾶγμα τοῦ προσέδιδε στὴν ἐπιστήμη ἀξιοζήλευτα κοινωνικά γόητρα. Μὲ τὴν Οἰκονομολογία ὅμως δὲν συνέβαινε τίποτε τὸ παρόμοιο. Οὐδεὶς τὴν ἐπεκαλεῖτο ὡς ἐπιστημονικὸ σύνδρομο στὰ προβλήματα τοῦ οικονομικοῦ βίου.

Ἡ κατάστασις ἄρχισε νὰ μεταβάλλεται μὲ τὴν ἐπέκτασι τοῦ ἐθνικοῦ χώρου, ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς δηλαδὴ πολέμους καὶ μετέπειτα. Τότε τὰ οικονομικά μεγέθη ἔβησαν πρὸς ἄνω καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ σχηματισμοῦ μιᾶς ἐθνικῆς ἀγορᾶς μὲ κάποια ὁμοιομορφία οικονομικῶν σχέσεων, ἔφειγε πρὸς τὰ στενά ὅρια τῆς ἐμπειρίας, γιὰ νὰ μῆ στῆ σφαῖρα μιᾶς οικονομικῆς σκέψεως, τοῦ εἶχεν ἀπαιτήσεις ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως. Ἡ περίοδος αὐτὴ συμπίπτει μὲ τὸ κίνημα τῶν Φιλελευθέρων τοῦ 1909, τὸ ὁποῖο συνεστράτευσε πᾶν ὅτι προοδευτικὸ ὑπῆρχε στὴν ἐποχὴ του καὶ δημιουργήσε ὅλες ἐκεῖνες τίς γνωστὰς ἐσωτερικὰς προϋποθέσεις, τῆς πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐπὶ τὰ μεῖζον ἐδαφικῆς ἐξαπλώσεως. Φεύγαμε πλέον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τῆς Μελοῦνας τοῦ κυτοῦσε μὲ θλίψι τοὺς ὑπόδουλους ὁμοεθνεῖς, μ' ἓνα πελώριο (1897) στὸς ὄρους τῆς καὶ πηγαινάμε στὴν Ἑλλάδα τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ Κιλίκις, τῆς Καβάλας, τῆς Δράμας, τῆς Θεσσαλονίκης, φυσικά καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Οἱ ὀρίζοντες εἶχαν τώρα πολὺ διευρυνθεῖ: πόλεις μὲ μυριάδες καὶ μυριάδες κατοίκων εἶχαν ἐνσωματωθεῖ στὸν καινούριο ἐθνικὸ κρατικὸν χῶρον, βιομηχανίες προσετίθεντο, ὅπως τὰ συγκροτήματα τῆς Δ. Μακεδονίας, πηγῆς πλούτου νέες, ὅπως τὰ καπνά, καθήκοντα μεγαλύτερα καὶ προβλήματα σύνθετα, τοῦ ἀπαιτοῦσαν ἐπιστημονικὰ ἐφόδια καὶ πρὸ παντὸς οικονομολογικά ἐπιστημονικά ἐφόδια. Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία εὗρισκε τώρα ἓνα στερεώτερο ἔδαφος νὰ πατήσῃ καὶ ἠμποροῦσε νὰ προβάλῃ μὲ ἀξιώσεις μεγαλύτερες.

Αὕτῃ εἶναι καὶ ἡ στιγμή τοῦ ἐμφανίζεται καὶ ἡ «Ὁμάδα τῶν Κοινωνιολόγων», σὰν μιὰ ὁμάδα ἀνθρώπων τῆς Ἐπιστήμης τοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ δῇ στὸ δικηρικὸν φῶς τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων, μ' ἓναν φακὸ Κοινωνιολογίας καὶ Οἰκονομολογίας γερμανικῆς κατασκευῆς, τὰ ὅσα ἀνέκυπταν ἀπὸ τὴν ἐπέκτασι στὸ μεγαλύτερον χῶρον. Καὶ νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὸ δεδομένο αὐτὸ ἱστορικὸ γεγονός μερικὰς ἄμεσες, δυνατὰς συνέπειας. Ἐδῶ εἶναι τοποθετημένος καὶ ὁ καθηγητὴς Δ. Καλιτσουνάκης. Τότε ἐμφανίζεται.

Τὸ ἔργον τῆς γενεᾶς τοῦ Δ. Καλιτσουνάκη τὸ ὁποῖο, κατὰ κάποιον τρόπο τὸ συνέχισε καὶ τὸ διεπλάτυνε ἡ δική μας ἡ γενεά, ἐνέκειτο εἰς τοῦτο κυρίως: ὅτι στὴν Ἐθνικὴ Ἀναγέννησι προσπάθησε νὰ προσδώσῃ ἓνα περιεχόμενο

κοινωνικής ύψης και αντί να επαναπαυθῆ στα ἑδαφικά ἐπιτεύγματα και στὰ τρόπαια τῶν μαχῶν, συνέλαβε τὴν Ἑλλάδα τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ, μέσα σ' ἓνα διαφορετικὸ σχῆμα. Μέσα σ' ἓνα φῶς σύγχρονων ἀστικῶν σχέσεων. Δὲν περιορίστηκε δηλαδὴ στὴν ἀπολύτρωσι τῶν ἐθνικῶς ὑποδούλων. Ἐπεζήτησε νὰ βελτιώσῃ και τὴ θέσι τῶν κοινωνικῶς ὑποδούλων. Ἐπέτυχε νὰ νομοθετήσῃ ἐργατικά δικαιώματα, ἐπεζήτησε νὰ καταστήσῃ τὸν καλλιεργητὴ κάτοχο τοῦ ἐδάφους ποὺ καλλιεργοῦσε και συνεπῶς κάτοχο τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας του, ἐπεζήτησε γλωσσικὴ μεταρρύθμισι και συνεπῶς ὁμοιομορφία γλωσσικοῦ ὄργανου, ἀπαραίτητου γιὰ τὴν ἐνοποίηση τῶν ἐνδοεθνικῶν σχέσεων. Εἰσηγγήθηκε πολιτικὴ κατὰ τοῦ ὑψηλοῦ τόκου — ὑπῆρξε αἴτημα αὐτὸ τοῦ συλλαλητηρίου στὸ πεδίο τοῦ Ἄρεως — και ἀναδιοργάνωσι τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος, ἐνομοθέτησε μέτρα σύγχρονα βιομηχανικῆς και ἐμπορικῆς δράσεως, ὅπως οἱ Ἄν. Ἐταιρεῖες. Ἡ πρόταξι τέτοιων ἐπιδιώξεων ἦταν φυσικὸ νὰ φέρῃ τὰ προβλήματα τῆς Οἰκονομίας σὲ πρωτεύουσα θέσι και νὰ δώσῃ στὶς οικονομικὰ ἐπιστήμια τὴν ἀναζητούμενη προτεραιότητα.

Ἐδῶ προσέτρεξε εἰς βοήθειαν ἡ Ἐπιστῆμη τῆς Οἰκονομολογίας, ἀπὸ τὰ ἔξω, ὅπως και στὸ παρελθόν, ὡς ὀδηγήτρια δύναμις. Ἐνῶ ὅμως στὴν ἐποχὴ τοῦ Σούτσου κυριαρχοῦσε ἡ κλασσικὴ οἰκονομολογία και ἡ φυσιογνωμία τοῦ Ρικάρντο ἦταν ἡ πιὸ ἐπιβλητικὴ, στὴν ἐποχὴ τοῦ Καλιτσουνάκη κυριαρχοῦν γερμανικὲς σχολές, τῶν κοινωνικο-οικονομολόγων. Ἡ αὐστριακὴ ψυχολογικὴ σχολὴ και ἡ ἱστορικὴ σχολή, με τοὺς Μπρεντάνο, Σμόλλερ, Χίλντεμπραντ, με τὸν Σόμπαρτ. Ἡ Οἰκονομολογία εἶναι τώρα γενικὰ ἐπη-
 ρεασμένη ἀπὸ τὰ σοσιαλιστικὰ κινήματα τῆς Εὐρώπης. Στὴν ἄνθησι τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος οἱ Οἰκονομολόγοι αὐτῶν τῶν τάσεων, διέβλεπαν τὴν ἄνθησι τῆς Κοινωνίας γενικὰ, με μιὰ ἀναδιάταξι τῶν εἰσοδημάτων, πρὸς σκοποὺς καθολικῆς εὐημερίας. Ὅλες αὐτὲς οἱ Σχολές ἦταν φυσικὰ πολέμιες τοῦ μαρξισμοῦ και τῶν οικονομικῶν θεωριῶν τοῦ Μάρξ, ἄσχετα ἂν τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐπιρροή του, ὅπως ὁ Σόμπαρτ συγκεκριμένα, μέχρι και πέραν τοῦ ἡμίσεος τοῦ βίου του. Ναί μεν προσπαθοῦσαν νὰ καθιερώσουν τὴν Πολιτικὴ Οἰκονομία ὡς κοινωνικὴ ἐπιστῆμη — και πολὺ ὀρθά, ἀφοῦ ἡ παραγωγικὴ οικονομικὴ δράσις δὲν ἦτανε, παρὰ μιὰ ὀρισμένη κοινωνικὴ σχέσις — δὲν ἀποδέχονταν ὅμως τὴν ὑπαρξί ἐξ ἀντικειμένου και ἐξ αἰτιατοῦ οικονομικῶν νόμων, οὔτε και τὸ ἀσυμφιλίωτο τῶν ἐσωτερικῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ὡς φαινόμενον ἐνδογενῶν, ποὺ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ οικονομικὴ ἐξέλιξι προκαλοῦσε και παρουσίαζε, φαινόμενον ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Στὴν καθηγητικὴ του ἐργασία περὶ Σόμπαρτ ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ὁ Σόμπαρτ και ἡ συστηματοποίησης τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (Ἀθήναι, 1930) ὁ Καλιτσουνάκης γράφει — σελ. 203 — τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά, ὡς πρὸς τὴν Οἰκονομολογικὴ Ἐπιστῆμη :

«Ἡ οικονομικὴ ζωὴ δὲν παριστᾷ χάος. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ ἀναμφι-

» σβήτητον γεγονός, ὅτι συναντῶμεν εἰς αὐτὴν ὁμοιότητας αἱ ὁποῖαι
 » μάλιστα μόναι προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν. Δὲν διαφερόμεθα ὡς
 » οἰκονομολόγοι, ἀν μὰ ἐπιχείρησις πτωχεύσῃ ἢ ἂν παύσῃ λειτουργοῦσα
 » ἢ ἂν εἰς ἐργάτης μείνῃ ἀνεργος. Τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας περιλαμβάνομεν
 » εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐρευνῶν μας τὸ πρῶτον, ὡς ὁμαδικὸν φαινόμενον.
 » Ὅμαδικὰ φαινόμενα ὅμως παρουσιάζουν ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ
 » κατ' ἐπανάληψιν καὶ ὁμοιομορφίαν. Ἡ ὁμοιομορφία αὐτῆ τῶν οἰκο-
 » νομικῶν ἐκδηλώσεων δύναται νὰ ἐκτείνεται εἰς μεγαλύτερα ἢ μικρό-
 » τερα πεδία. Μόνον δὲ πέραν ὀρισμένου τινὸς μεγέθους συνειθίζομεν νὰ
 » ἐρευνῶμεν τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐπιστημονικῶς.

» Ὅταν ἐρευνῶμεν ἐπιστημονικῶς τὴν Οἰκονομίαν, τότε αἱ καθέκαστα
 » Οἰκονομίαι θὰ εἶναι τὸ πεδίον, εἰς τὸ ὅποῖον θὰ ἀναζητήσωμεν τὰς
 » ὁμοιομορφίας τὰς ὁποίας θὰ ἀντιπαράθεσωμεν πρὸς ἄλλας, ἀποκλι-
 » νουσῶν οἰκονομιῶν».

Ἡ τοποθέτησις αὐτῆς τῆς Π. Οἰκονομίας ὡς ἐπιστήμης, μέσα στὸ διά-
 γραμμα τοῦ ἐν λειτουργίᾳ οἰκονομικοῦ χώρου, με προσδιορισμὸ τοῦ ἀντικει-
 μένου τῆς ὡς φαινομένου ποὺ τὸ χαρακτηρίζουν ἡ ὁμαδικότης καὶ ἡ ἐπανα-
 ληπτικότης, ἀποτελεῖ ἤδη ἕναν ἐξ ἀντικειμένου προσδιορισμὸ τῆς ἴδιας τῆς
 Π. Οἰκονομίας ὡς ἐπιστήμης. Ἡ ὁποία κατὰ τὸν Δ. Καλιτσουνάκη εἶναι :

» 3. Ἐπιστήμη κοινωνικῆ. Διότι τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ἡ Οἰκονομία,
 » ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Ἐκ τῆς κοινωνικῆς ταύτης
 » φύσεως τῆς Οἰκονομίας, ἐξάγεται ὅτι εἶναι ἐσφαλμένον νὰ ἀντιτίθεται
 » αὐτῇ πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν ἢ νὰ γίνεταί λόγος περὶ «Οἰκονομικῆς»
 » καὶ «Κοινωνιολογικῆς» κατευθύνσεως ἐν τῇ Π. Οἰκονομίᾳ. Ἡ Π.
 » Οἰκονομία εἶναι μᾶλλον Κοινωνιολογία. Δηλαδή ἐπιστήμη περὶ τῆς
 » ἀνθρωπίνης συμβιώσεως. Οὔτε κὰν ὑπάρχει εἰς τὴν ἐπιστήμην ἡμῶν
 » οἰκονομικὸν τι πεδίον, τὸ ὅποῖον νὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐρευνηθῇ ἄνευ
 » συσχετίσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ κοινωνικόν. Καθαρὰ οἰκονομία ἦτις συλ-
 » λαμβάνεται ἄνευ κοινωνικῶν κατηγοριῶν εἶναι τι τὸ ἀκατανόητον».

Ἐδῶ ἔχομε πλεον μὴν ὀλόκληρη βελύτερη κοινωνικὴ ἀποσαφήνισι
 τῆς Οἰκονομολογίας ὡς ἐπιστήμης. Ἐχομε τὴν κοινωνικὴ ἱστορικὴ Σχολὴ
 τῆς ἀστικῆς Π. Οἰκονομίας, πρὶν ἢ τὴν κατακαλύψουν οἱ αὐστριακῆς Ψυχολο-
 γικῆς Σχολῆς καὶ ἡ «ὀριακὴ χρησιμότης» τοῦ Κλάρκ, ὁπότε καὶ τερματι-
 ζεταί ἡ περίοδος τῶν ἐπιδράσεων τοῦ λιμπεραλισμοῦ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς
 ἐπιστήμης, ἐκτρέπεται δὲ αὐτῇ σὲ ἀπολογητικὴν τοῦ συστήματος. Θὰ ἀπο-
 δεχθῇ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀνάμιξις τοῦ παράγοντος Κράτους στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ,
 ὅπερ ἀποκρίνεται στὶς νέες σχέσεις ποὺ ἔχουν δημιουργηθῇ λόγῳ ἐξαιρετικῆς
 συγκεντρώσεως τεραστίων μαζῶν κεφαλαίου σὲ ἐλιγάρθιμους φορεῖς, μεταξὺ
 μονοπωλίων καὶ Κράτους. Τοῦτο συνεπιφέρει φυσικὰ τὴν καθυπόταξι τοῦ

Κράτους εις τὰ μονοπώλια και ὄχι τὴν «ρυθμιστικότητα» ἀπὸ τὸ Κράτος τῶν φαινομένων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, «ὑπεράνω συμφερόντων» πρὸς σκοποὺς ἑναρμονίσεως και κανονικότητος. Ἡ ἀνάμιξις αὐτῆ τοῦ Κράτους και ἡ ἐπιστημονικὴ τρόπον τινὰ ἀπολογητικὴ ὑπὲρ αὐτῆς, καθιστᾷ τὶς ἔνοιες και τὶς κατηγορίαι τῆς Π. Οἰκονομίας ἐξαιρετικὰ ἀσαφεῖς και ἀνερμήνευτες, ἐπειδὴ ἡ κρατικὴ μορφή παρεμβάσεως στὴν Οἰκονομία — κρατικὲς ἐπιχειρήσεις ἢ ἔμμεσες και ἄμεσες παραγγελίαι στὶς βιομηχανίες ἢ ἐπενδύσεις — ἀναγνωρίζεται ὡς «ρυθμιστικότητα» και ὡς «σχεδιασμός» και «ἄρμονια» τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς και τῆς λειτουργίας τῆς Οἰκονομίας γενικώτερα. Μᾶς παρουσιάζεται δὲ ἔτσι ὁ κρατικὸς καπιταλισμός, ὡς μιὰ «κοινωνικοποίηση» ἢ «δημοκρατικοποίηση». Παράλληλα ἀναπτύσσονται οἱ θεωρίαι περὶ «ἐλακτικέσεως» τοῦ κεφαλαίου διὰ τῆς μετατροπῆς τῶν μισθωτῶν σὲ κατόχους τίτλων.

Ὁ Καλιτσουνάκης δὲν εἶναι ἀδιάφορος — φυσικὰ — πρὸς αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς κατευθύνσεις τῆς νεώτερης Οἰκονομολογίας και τὶς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὡς καθηγητῆς πού εἶναι. Παραμένει ὅμως ὡστόσο ἕνας ἐπιστήμων τῆς φιλελευθέρας κοινωνιολογικῆς σχολῆς. Ὁ ὁποῖος δὲν ὑπερασπίζεται «σχολές», ἀλλὰ τὴν ἐπιστῆμην τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Εἶναι ἡ ὡστόσο ὄρις τῆς ἑλληνικῆς Οἰκονομικῆς.

Στὴν προσπάθειά του αὐτὴν, δὲν ἀναγνωρίζει ὄρις — καταπατεῖ κάθε ὄριο. Δὲν εἶναι οἰκονομολόγος παλαισημερολογίτης, οὔτε «μοντέρνος», περιφρονῶν τὰ πρὸ αὐτοῦ. Κατάδειξιν ἀποτελεῖ τὸ «Ἀρχεῖον τῶν Οἰκ. και Κοιν. Ἐπιστημῶν» και οἱ ἐργασίες του. Ἐνα ὀλόκληρο ἔργο, ἕνας ὀλόκληρος βίος, ἀφιερωμένος στὴν καταπολέμησιν τῆς προχειρότητος και στὴν διάδοσιν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως στὴν Οἰκονομολογία. Ἄν και οἱ Σχολές τῆς γερμανικῆς Οἰκονομικῆς πού τὸν ἐγαλούχησαν, περιεῖχαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν μετάστασιν τῆς Π. Οἰκονομίας ἀπὸ τὸ πεδίου τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἀνερευνήσεως τῶν νόμων και τῆς λειτουργίας τῆς Οἰκονομικῆς ζωῆς, στὴν ἐξ ὑποκειμένου ἐρμηνεία τους, ὁ Καλιτσουνάκης ὁ ἴδιος παρέμεινε ἕνας ἀπροκατάληπτος ἐπιστήμων τῆς ἑλληνικῆς ἀνορθωτικῆς δημοκρατικῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία πῆρε μιὰ κάπως πιὸ σύγχρονη και σχετικὰ ὁμοίωμορφη διαμόρφωσιν. Ἡ ἀπόκλισις του πρὸς τὴν κοινωνιολογία, πρὸς τὴν κοινωνιολογικὴ ἀντίκρουσιν τῆς Οἰκονομολογίας ὡς ἐπιστῆμης, προβάλλει σ' αὐτὸν και ὡς ἐσωτερικὴ ἀξίωσις συνεισφορᾶς σ' ἕνα ἔργο κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, πού σκοπεῖ τὴν δικαιώτερη κατανομή τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆ ἡ ἐπίδρασις τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν — στὴν σοσιαλδημοκρατικὴ τους ἀπόδοσιν — ἐπ' αὐτοῦ εἶναι ἐκδήλη. Καὶ τὸ ἐπιμαρτυροῦν οἱ ἐργασίες του, γιὰ τὸ «Ἐργατικὸ Ζήτημα», γιὰ τὶς «Τάσεις πρὸς ἔθνικοποίησιν», ἢ περὶ Μαρξισμοῦ, ἢ Ἱστορία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας (Ἀθῆναι 1929), στὴν ὁποία συναντᾷ κανεῖς ἀντικειμενικότητα πού σπανίζει πιά στὴν ἐποχὴ μας, ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἰδίως τῆς ἀπὸ καθέδρας διδασκαλίας.

* * *

Ζούμε μιάν εποχή κοινωνικῶν μεταστάσεων πού ἀποτυπώνεται ἔντονα στό πεδίο τῶν οικονομικῶν ἐπιστημῶν, λόγῳ τοῦ συνυπαρκτοῦ δυῶ μορφοῦν, δυῶ ἀντιθέτων συστημάτων παγκόσμιου οικονομικοῦ βίου. Ἡ διάσπασις αὐτῆ τῆς προγενεστέρως παγκοσμίου ἐνότητας καί καθολικότητας τῶν νόμων, ὠδήγησε τήν Π. Οἰκονομία σέ μιὰ κρίσι καί τήν ἔφερε σέ μιὰ θέσι ἀπολογητικῆς τοῦ συστήματος, ὅσον ἀφορᾷ τήν αἰωνιότητα τῶν νόμων πού τὸ κυβερνοῦν¹.

Ἡ ὅλη ἡ προσπάθεια καί ὅλη ἡ συνεισφορά συγκεντρώνεται τώρα γύρω στό πῶς ἡ ἐπιστήμη τῆς Π. Οἰκονομίας θά συμβάλῃ στήν ἐξουδετέρωσι τῶν ἀρνητικῶν συνεπειῶν, πού ἡ ἴδια ἡ λειτουργία τῶν καπιταλιστικῶν νόμων συνεπιφέρει, κατὰ τρόπον ὥστε νά εἶναι δυνατόν νά παραβιάζονται οἱ νόμοι αὐτοί, χωρίς τοῦτο νά συνεπάγεται καταστρεπτικῆς συνέπειες στό πεδίο τῆς κοινωνικῆς εὐστάθειας καί μᾶλλον νά τὸ σταθεροποιῇ. Ἀπ' ἐδῶ πηγάζουν ὅλες οἱ λεγόμενες θεωρίες περὶ «σχεδιασμένης», «προγραμματισμένης», («διακανονισμένης») οἰκονομίας ἢ περὶ «διαμοιρασμοῦ τῶν κεφαλαίων», («περὶ πλήρους ἀπασχολήσεως») μέσῳ πολεμικῶν ἐξοπλισμῶν ἢ μέσῳ κρατικῶν δημοσιονομικῶν παρεμβάσεων — θεωρίες πού κατακλύζουν τήν φιλολογία τῆς ἐποχῆς μας. Κανεὶς ἐξ ἀντικειμένου οικονομικός νόμος δὲν ἀναγνωρίζεται καί γίνεται ἀποδεικτὸ κατ' ἀρχὴν αὐτὸ πού χαρακτηριστικὰ ἔγραψε στό βιβλίον του «Ἡ ἀνατομία τῆς εἰρήνης», μετὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο, ὁ ἀμερικανὸς συγγραφεὺς Emery Reves, ὅτι :

«Θὰ ἦταν τώρα μιὰ ἀσχοπὴ ἀπόλεια χρόνου νά ἀναζητοῦμε νόμους
» οἰκονομικῆς ζωῆς. Στὸν κόσμο τὸν δικὸν μας, τὴν παραγωγή, τὸ ἐμπό-
» ριο καί τὴν κατανάλωσι τὰ ρυθμίζουν μόνον οἱ σφαῖρες».

1. Ὁ σοβιετικὸς οικονομολόγος Μπλιουμὶν γράφει ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ : «Ἡ ἀστική πολιτικὴ οἰκονομία ἔπαυσε ἀπὸ μακροῦ ἤδη, νά ἔχη τι τὸ κοινὸν μὲ τὴν καθυπερῶ ἐπιστήμη, τὴν γνήσια ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἢ ἡ κλασσικὴ ἀστική πολιτικὴ οἰκονομία ἤμπόρεσε νά ὑπάρξῃ, ὑπὸ ὀρισμένες μόνον ἱστορικῆς συνθήκες. Ἀντανακλοῦσε τὴν περίοδο ἐκείνη κατὰ τὴν ὑπόστασιν, ἀπ' ἐνὸς μὲν ἡ ἀστικὴ τάξις ἐπαιξε ἕνα προοδευτικὸν ρόλον ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν φεουδαρχικῶν στοιχείων, ἀπ' ἑτέρου δὲ οἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ τῆς ἀστικῆς τάξεως καί τοῦ προλεταριάτου δὲν εἶχαν ἀκόμα ἀναπτυχθῆ. Ἐν τῷ μέτρῳ ὅπου τὸ προλεταριάτον ἄρχισε νά λαμβάνῃ συνείδησι τῶν καθηκόντων του καί ἡ προλεταριακὴ κίνησις προσελάμβανε ἀπειλητικῆς διαστάσεις, ἡ κλασσικὴ σχολὴ ἀπεσύρτετο τῆς σκηνῆς καί παραχωροῦσε τὴν θέσι τῆς στὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν ἀγοραίων ἀπολογητῶν. Ἀπ' ἐκεῖ καί πέρα — ἔγραφεν ὁ Μάρξ — ἡ ὑπόθεσις δὲν ἦταν πλέον ἂν αὐτὸ ἢ ἐκείνο τὸ θεώρημα εἶναι ὀρθὸ ἢ μὴ ὀρθόν, ἀλλὰ ἂν τὸ ἐν λόγω θεώρημα εἶναι βλαβερὸν ἢ ωφέλιμον γιὰ τὸ Κεφάλαιον, εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον, σύμφωνον πρὸς τίς ἀστυνομικὰς ἀπόψεις ἢ ὄχι. Τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἔρευνα, τὴν ἀντικατέστησε ἡ πολεμικὴ λιβελλογραφημάτων καί τὴν ἀμερόληπτη ἀναζήτησι τὴν ἀντικατέστησε ἡ προκατελημμένη κολακευτικὴ ἀπολογητικὴ».

Ὁ Καλιτσούνακης δὲν ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἀποδέχονται καὶ γενικεύουν οἰκονομικὲς ἐφημερότητες. Ἡ σκέψις του εἶναι ὑψηλότερη. Ὑπῆρξε καὶ παραμένει ἕνας προοδευτικὸς ἐπιστήμων, σκαπανεὺς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης στὴν Ἑλλάδα¹.

---

1. Σὲ ἕνα πρόλογο τῆς μεταφράσεως μικρῆς ἐργασίας γιὰ τὴν Κοινωνιολογία τοῦ Émile Durkheim τοῦ 1919, ἔγραφεν ὁ Κ. : «Ὁ σκοπὸς τῆς μικρᾶς ταύτης βιβλιοθήκης πληροῦται, ἐφόσον ἤθελεν αὐτὴ συντελέσει εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐν τῷ πρακτικῷ πεδίῳ ἐφαρμογὴν κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἠθικότητος, ἐν ἴσῳ μείζονι βαθμῷ τοῦ νῦν. Τοῦτο ἔσται ὁ ἠθικὸς σκοπὸς τοῦ μέλλοντος, τοῦτο τὸ ζωογονοῦν ἡμᾶς ἰδανικόν.

Ὅπως ἴσως ποτὲ καταλήξωμεν εἰς τὸ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου πρακτικὸν κατηγορικόν ἀξίωμα : «Ὅθω πράττε ὥστε νὰ χρῆσαι τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τε τῷ ἴδίῳ ὡς καὶ ἐν παντὶ ἐτέρῳ προσώπῳ, οὐδέποτε μόνον ὡς μέσου, πάντοτε δὲ καὶ ὡς σκοποῦ».

Καὶ στὸν τελευταῖο του πρυτανικὸ λόγῳ (βλ. Ἐπετηρίδα τῆς Ἀνωτάτης Ἐμπορικῆς 1958/9, σελ. 55) λέγει : «Τὴν νέαν ταύτην ροπὴν θὰ ὠνόμαζον αἰσθημα ἀνωτέρας οἰκονομικῆς ἀλληλεγγύης, σεβασμὸν τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι καὶ ἡ οἰκονομικὴ μόρφωσις ὑμῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι στενὴ, ἐγωϊστικὴ, κερδοσκοπικὴ, ἀλλὰ εὐρεῖα, ἐθνικὴ, ἀλληλέγγυος, παγκόσμιος. Εἰς τὴν πρόοδον τῶν συνανθρώπων ὑμῶν νὰ διακρίνετε καὶ τὴν ἴδιαν ὑμῶν ὠφέλειαν».

JUGEND IN DER FREIZEIT

Von Univ. Prof. Dr HANS BAYER

Professor an der Sozialakademie Dortmund

Liegt in dem Thema «Jugend in der Freizeit» überhaupt eine *Problematik*? Bei Diskussionen mit jungen Menschen über diese Frage meinten die meisten, man möge ihnen nur die Freizeit verschaffen, sie wüssten dann schon, was sie damit anfangen sollten. Tatsächlich haben Untersuchungen des Emnid-Institutes ergeben, dass Langeweile bei den Jugendlichen keine Rolle spielt. Viele Fachleute sind der Auffassung, dass man die Freizeit der jungen Menschen nicht antasten dürfe, man solle sie das tun lassen, was ihnen Freude macht. Ist dieser Standpunkt aber nicht zu bequem, haben wir nicht vielmehr gegenüber der Jugend die Verantwortung, ihr weitreichende Chancen zu sinnvoller Freizeitgestaltung zu schaffen und ihnen diese Möglichkeiten auch deutlich vor Augen zu stellen? Was aber heist sinnvoll? Versuchen wir mit dieser Forderung nicht Werturteile der älteren Generation der Jugend aufzuzwingen?

Jugend und Freizeit

Vielen wird die Frage, was Jugend sei, müßig erscheinen. Es handele sich doch bloss darum, das Alter zu fixieren, sowie dieses z. B. bei den Untersuchungen des Emnid-Institutes geschehen ist, die sich auf Jugend zwischen 15 und 24 Jahren beziehen. Damit aber ist der Tatbestand Jugend offensichtlich nicht erfasst; ähnlich wie wir eine Jahreszeit nicht mit blossen Daten, etwa den Frühling vom 21.3 bis 21.6 charakterisieren können; wie oft sagen wir, dieses Jahr haben wir gar keinen Frühling und meinen damit, dass wesentliche Merkmale des Frühlings nicht erfüllt sind. Ähnlich handelt es sich auch bei der Jugend nicht etwa bloss um Altersgrenzen, sondern um bestimmte Charakteristika.

Jugend ist die Zeit der Entfaltung der geistigen und körperlichen Kräfte. Man sucht nach Zielen, die den Weg bestimmen sollen, versucht aber gleichzeitig, sich den sozialen Gegebenheiten anzupassen. Es handelt

sich um eine Antinomie, die Th. Litt¹ als den Gegensatz zwischen der Diktatur der Sachforderungen und dem Selbstbehauptungsdrang der Menschen bezeichnet hat. Der Gegensatz zwischen Mensch und Sache gehöre zu den inneren Entzweigungen der modernen Welt.

Das Streben der Überbrückungen dieser Spannungen zeigt sich in Unruhe und Unsicherheit. Da weite Kreise der Jugend noch nicht unmittelbar materielle Verpflichtungen haben, z. B. für eine Familie zu sorgen, ist sie freier und aufgeschlossener gegenüber neuen Ideen, ob diese nun zu hohen Zielen oder zu Skepsis und Zerstörung führen. H.H. Groothoff² spricht in seinen Untersuchungen von einem gewissermassen natürlichen jugendlichen Idealismus.

Die Altersgrenzen der Jugendzeit stehen keineswegs so eindeutig fest, wie man gelegentlich annimmt und aus manchen Publikationen schliessen könnte. Das Alter der Studenten, insbesondere in den anglo-amerikanischen Ländern, bewegt sich zwischen 20 und 60 Jahren. R. Schairer³ weist in seinem Buche auf die Möglichkeit hin, in beinahe jedem Lebensalter ein Studium zu beginnen oder zu ergänzen, «nur das Untalent verkalkt». Während sich so auf der einen Seite eine Erweiterung des Lebensraumes der Jugend ergibt, zeigt sich von anderen Seiten her eine Verengung. Die Untersuchung von R. Tatler⁴ weist eine gewisse Nivellierung der Generationsmerkmale nach. Es handle sich insbesondere um eine Angleichung der Verhaltensweisen. Dadurch ergibt sich eine Verkürzung der Jugendzeit; immer rascher erfolgt der Übergang vom Kind zum Erwachsenen. Man hat zwar gelegentlich darauf hingewiesen, dass die sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse wesentlich komplizierter als früher seien und es daher schwieriger wäre, sich zurecht zu finden. So gesehen würde sich zwar der Jugendzeitraum verlängern. Manche Forscher meinen, eine Verschärfung zwischen Beschleunigung des biologischen Reifungsprozesses auf der einen Seite und Verlängerung der Eingliederungsdauer in die sozialen Zusammenhänge feststellen zu können. Tatler gibt die zunehmende Differenzierung und Kompliziertheit der Gesellschaftsstruktur durchaus zu, meint aber,

1. Litt, Th.: «Das Bildungsideal der deutschen Klassik und die moderne Arbeitswelt», Bonn 1955, S. 108.

2. Groothoff, H. H.: «Vom rechten Selbstverständnis des Lehrers als eines politischen Erziehers», in: Berufspädagogische Beiträge, 1957, H. 5, S. 37.

3. Schairer, R.: «Aktivierung der Talente», Düsseldorf-Köln 1957, S. 128.

4. Tatler, R.: «Die soziale Gestalt der heutigen Jugend und das Generationsverhältnis in der Gegenwart» in: Arbeiterjugend gestern und heute, Heidelberg 1955.

dass sich auch der Erwachsene darin nur schwer zurecht finde und sich ständig anpassen müsse, ähnlich wie der Jugendliche auch. So sei das Anpassungsziel permanente Anpassung selbst (a.a.O.S. 338).

Welches ist nun der Sinn der Freizeit im Hinblick auf jene Menschen, die zum Kreis der Jugend gehören?

Freizeit ist jene Zeit, die ausserhalb der im Vertrag festgelegten und geleisteten Arbeitszeit zur Verfügung steht. Hierbei ist dem Einzelnen formal Wahlfreiheit hinsichtlich der Ausnützung der Freizeit gegeben.

Häufig nimmt man an, die Freizeit falle uns sozusagen von selbst in den Schoß, der technische Fortschritt führe mit Notwendigkeit dazu. Ob technischer Fortschritt der Menschheit zum Segen, ob die industrielle zur sozialen Revolution wird, hängt wesentlich von der Verfassung der Wirtschaft und der allgemeinen Wirtschaftspolitik ab. Bei einem Versagen könnte es sein, dass Freizeit zur Verfügung steht, die alles eher als sinnvoll ist, nämlich Freizeit durch Arbeitslosigkeit.

Wir gehen davon aus, dass es ein Grundanliegen des Menschen ist, die Persönlichkeit entsprechend seiner unindividualen und sozialen Natur zu entfalten.

Der Mensch kann sich nur in der Gesellschaft und durch die Gesellschaft entwickeln. Überspitzungen des Individualismus auf der einen Seite und des Kollektivismus auf der anderen Seite haben uns den Blick darüber verdunkelt, dass beide zusammengehören, dass zwar eine ständige Spannung zwischen Einzelem und Gesamtheit besteht, die aber immer wieder zu überbrücken. C. A. Emge¹ hat neuerdings auf diese Tatsache hingewiesen. Übrigens hat schon Pestalozzi den immerwährenden Gegensatz zwischen dem Erfordernis der kollektiven Existenz und den Ansprüchen des Individuums klar erkannt. Litt. spricht davon, dass der lediglich auf die Persönlichkeit gerichtete Vollendungsdrang durch Einfügung in ein übergeordnetes Ganzes relativiert werden müsse (a.a.O.S. 117). So gesehen ist Weckung «sittlicher Tathereitschaft» (Flitner W.) «Grund- und Zeitfragen der Erziehung und Bildung», Stuttgart 1954, S. 38) auch Aufgabe der Bildungsarbeit in der Freizeit.

Entsprechend dem hier umrissenen Ziel der Freizeitgestaltung ergeben sich für die Jugend in besonderem Masse vier Richtungen sinnvoller Ausnützung der Freizeit.

1. Emge, C. A.: «Über die unechte Alternative zwischen dem Kollektiv und dem Einzelnen» (vorgelegt in der Gesamtsitzung der Akademie der Wissenschaften und der Literatur), Wiesbaden 1954.

Ich möchte sie bezeichnen als Erholungseffekt, Besinnungseffekt, Bildungseffekt und Sozialeffekt.

II. Freizeitgestaltung durch die Jugend

1) Erholungseffekt.

Wenn auch die physische Arbeit durch die Fortschritte der Technik erleichtert und durch die Automation dem Menschen auch die repetitive geistige Tätigkeit abgenommen wird, so ist eine gesteigerte nervliche Anspannung nicht zu verkennen. Es ist also zweifellos eine der Aufgaben der Freizeit, der Erholung zu dienen. Wenn sich der junge Mensch im Rahmen seiner in der Regel ohnedies begrenzten Einkommensverhältnisse hier manche «Genüsse» leistet, so darf man nicht gleich den Vorwurf des Materialismus und des Amüsierens machen.

T. W. Adorno¹ ironisiert diese überhebliche Haltung mancher Kreise. «Wann immer Kulturkritik über Materialismus klagt, befördert sie den Glauben, die Sünde sei der Wunsch der Menschen nach Konsumgütern und nicht die Einrichtung des Ganzen, die sie ihren vorenthält». (s. 15). Wie schnell seien gewisse Kulturkritiker mit dem Urteil bei der Hand, die Jugend wisse nicht, ihre Freizeit sinnvoll zu verwenden, wobei die Betreffenden offensichtlich das als sinnvoll ansehen, was man in ihrer oft lange zurückliegenden Jugendzeit als wertvoll angegeben hat. «Die Haltung bleibt unwillentlich jener grossbürgerlichen verwandt die souverän versichert, keineswegs aus eigenem Interesse den Fortbestand der Profitwirtschaft zu befürworten, sondern um der Menschen willen. Diese sein noch nicht reif für Sozialismus. Hätten sie nichts mehr zu arbeiten, so wüssten sie nichts mit ihrer Zeit anzufangen. Derlei Weisheiten sind nicht bloss durch ihren Gebrauch kompromittiert, sondern ohne Erkenntnisgehalt, weil sie ebenso die «Menschen» als Gegebenheiten verdinglichen, wie den Betrachter als freischwebende Instanz verhimmeln». (s. 141/142).

Es widerspricht aber m. E. dem Erholungseffekt keineswegs, wenn er mit dem Bildungseffekt, über den wir noch später zu sprechen haben, in Verbindung gebracht wird. Wohl wird gelegentlich behauptet, es sei an der Wertskala eines historisch begrenzten Bildungsideals orientiert, wenn man eine richtige Ausnutzung der Freizeit darin sehe, dass der Jugendliche lernt oder liest. Müsste man nicht eher den Jugendlichen einfach das in der Freizeit tun lassen, «was ihn freut». Daran besteht wohl kein

1. Adorno, T. W.: «Prismen», Frankfurt 1955.

Zweifel, aber Aufgabe eines Pädagogen ist es, das, was wir aus dem Sein der Dinge als wertvoll erkennen auch als schön erstrebenswert darzustellen, so dass der Jugendliche mit Freude an die Erfüllung dieser Aufgaben geht. Diese Verantwortung ist umso schwerer, als die sogenannte Vergnügungsindustrie vom Gewinninteresse aus bereits sehr nachdrücklich am Werk ist, den Jugendlichen bestimmte Bedürfnisbefriedigungen als besonders lockend erscheinen zu lassen.

Alfred Weber¹ schildert in einen Aufsatz den Einfluss der Suggestivrekla $\ddot{m}$ e treffend. «Was Zerstreuung war hat sich heute aber in breitem Strom auf den Weg einer vö $\ddot{m}$ lligen Aufsaugung der Freizeit und der persönlichen Existenz begeben. Das erscheit äusserlich noch immer als «Zerstreuung» aber es wird etwas ganz anderes, nämlich etwas das Dasein ganz Ausfüllendes. Und zwar füllt es dieses Dasein mit lauter mechanisierten Fetzen aus, die es ihm als «Zerstreuung» zuwirft, die es aber in solcher Dichte produziert, dass als Folge eine Gefährdung der Persönlichkeit durch diese Freizeit eintritt, die in dem äusserlich erweiterten Freizeitraum ihren Platz hat». (S. 33).

Erleichtert wird der Einfluss der Suggestivrekla $\ddot{m}$ e dadurch, dass in der Haltung der Jugend ein Sichtreibenlassen charakteristisch ist. Das Angebot der Kultur- und Vergnügungsindustrie wird im allgemeinen akzeptiert.

2) *Besinnungseffekt.*

Wenn so der Erholungseffekt und die Entspannung in der Freizeit zweifellos als wichtig anzuerkennen ist, so steht doch der Besinnungseffekt im allgemeinen noch stärker im Dienste der Entfaltung der Persönlichkeit. Es geht darum, wieder zu sich selbst zu finden, gewissermassen «schöpferische Pause»² zu machen. Nicht mit Unrecht weist man darauf hin, dass man hier auf die Wurzeln des Kulturellen, nämlich auf Kult und Feiern, zurückgreifen solle. Haase³ verweist auf die innere Verarmung des Menschen und schliesst sich der Ansicht Piepers an, der meint, es sei in dieser Zeit sinnlos geworden, den Bereich der Musse von vorletzten Positionen aus verteidigen zu wollen. Musse sei der Bereich der Kultur, also dessen, was über das Zweckdienliche hinausgehe. Die Kultur aber lebe aus dem Kult (a.a.O.S. 47/48). Die Kirchen

1. Weber, Alfred: «Die Schule im Zeitalter der Massen», in: Die Neue Gesellschaft, 1955, H. 5.

2. Klatt, F.: «Die schöpferische Pause», Jena 1928.

3. Haase, O.: «Musisches Leben», Hannover 1951.

bemühen sich bereits um Realisierung dieser Gedankengänge. E. T o t t¹ befasst sich in seinen Aufsatz konkret mit diesen Problemen. Er meint, dass Vorschläge hinsichtlich der Missionsländer, z. B. auf Neufassung des Titus auch für Deutschland gelten könnten. «Stehen wir in der Arbeiterwelt nicht auch in einer missionarischen Situation, vor allem denen (50–80 o/o) gegenüber, die gar nicht mehr oder nur selten sich noch am kirchlichen Leben beteiligen?» (S. 103).

Abgesehen vom Bereich des Religiösen spielt das Problem des Ethischen in Wirtschaft und Gesellschaft eine Rolle. Während sich ein gewisses Ethos der Berufe im Sinne der Leitbilder des Mittelalters herausgebildet hat, fehlt dieses für die neuen Formen der Tätigkeit, wie sie der technische Fortschritt mit sich gebracht hat. R. G u a r d i n i stellt in seiner Arbeit «Die Situation des Menschen» einmal fest, «Ein Ethos des technischen Wagnisses ist noch nicht da».

Es ist interessant, dass Alfred Weber in seinen Bemühungen, die Jugend von dem Einfluss der Vergnügungsindustrie zu lösen und wieder zu sich selbst finden zu lassen Anlehnung an kirchliche Übungen suchte. So kommt er z. B. in seinen genannten Aufsatz auf die Exercitien zu sprechen. Er meint dass in das Gemeinschaftshandeln solche Exercitien aufgenommen werden sollten, die in der Lage wären, das Gefühl der Sieghaftigkeit gegenüber den Sensationseinflüssen zu vermitteln (a.a. O. S. 35).

In das Gebiet der Besinnung gehört aber auch das M u s i s c h e. Es kann wohl kaum gelingen, diesen Begriff scharf zu fassen. Auch H a a s e z. B. begnügt sich mit einer ungefähren Umreissung: «Darum bedeutet musisch immer zweierlei—in den dunklen Gründen des Seins ruhen und zugleich in den hellen Tag wirken. In dieser Polarität liegt die Schöpferkraft der musischen Existenz begründet» (a.a. O. S. 79). Musischer Mensch sei ein Mensch ohne Macht—und Geltungsstreben. Der musische Mensch ist nicht «Nur-Fachmann», musisch beziehe sich vielmehr auf das Ganze. Gerade darin liege auch sein hoher Bildungswert. Haase versucht dann vom Gegensatz des Musischen her den Begriff des Musischen klar abzuheben. «Mit dem Begriff des Amusischen will sie (die Sprache) offenbar das Unfrohe, das Lederne, das Zugeknöpfte, aber auch das Unbeirrbarere, das Geradlinige und das Stare treffen» (a.a.O. S. 119).

M u s i s c h e B i l d u n g erleichtert dem Menschen, von sich aus den Besinnungs—und Bildungseffekt zu erreichen. Es ist bezeich-

1. T o t t, E.: «Fünf Tage arbeiten—und was dann?» in: *Priester und Arbeiter*, 1957, H. 2.

nend, dass auch in dem Bericht des General Council an den Trade Union Congress (Higher Education, London 1956) dieser Gedanke betont ist. Das Komitee war insbesondere der Ansicht, «that all education must aim at increasing human sympathy and understanding, sharpening aesthetic appreciation and giving a better command of language» (a.a. O. S. 18).

3. Bildungseffekt

Im Bildungseffekt kommt die Spannung zwischen Utilität und Humanität zum Ausdruck. Jene Allgemeinbildung, die nicht auf das Zweckmässige und Nützliche gerichtet ist, tritt in Gegensatz zu jener Bildung, die unmittelbar bestimmte konkrete Ziele erreichen will. Eine der Aufgaben der Bildung der Freizeit ist es, beiden Gesichtspunkten durch eine Überbrückung dieser Spannungen Rechnung zu tragen. Oder anders ausgedrückt: zwischen Bildung und Ausbildung zu vermitteln.

Es steht ausser Zweifel, dass das Streben nach Ausbildung, das Streben nach Spezialisierung, mehr und mehr in den Vordergrund tritt. E. Reigrotzki¹ bringt in seinem Buche interessante statistische Daten zu dieser Frage. Auf die Frage: «Wenn Sie mehr Geld und Zeit hätten, was würden Sie dann alles tun?» antworteten 60 o/o der Männer von 18–24 und 65 o/o der Männer von 25–29 Jahren und 48 o/o der Männer von 30–44 Jahren, «ich möchte mich beruflich fortbilden». Bei den Frauen sind die entsprechenden Prozentzahlen niedriger, 28, 22 und 15 o/o. Auffallend niedrig sind die Prozentziffern einer Mehrbeteiligung in der kirchlichen Gemeindegarbeit oder an kirchlichen Veranstaltungen. Nur bei den Personen von 45–60 Jahren steigen die positiven Antworten auf etwas über 10 o/o.

Das Bildungsstreben der Jugend hebt auch H. Kluth² hervor. Bei Rundfragen ergab sich, dass ein grosser Teil der Arbeiter in den Fabriken mit einem Aufstieg rechnen und die Schulen angeben konnte, um ihre Bestrebungen zu realisieren (a.a. O. S. 139). Aus den Untersuchungen von U. Lohmar³ geht hervor, dass der schwächere Zulauf

1. Reigrotzki, E.: «Soziale Verflechtungen in der Bundesrepublik», Tübingen 1956.

2. Kluth, H.: «Arbeiterjugend—Begriff und Wirklichkeit», in: Arbeiterjugend gestern und heute, Heidelberg 1955.

3. Lohmar, U. «Die arbeitende Jugend im Spannungsfeld der Organisation in Gesellschaft und Staat», in: Arbeiterjugend gestern und heute, Heidelberg 1955.

der Volkshochschulen nicht auf mangelndes Bildungsinteresse zurückzuführen sei, sondern darauf, dass sie den Besuchern der Kurse nicht unmittelbare Möglichkeiten zu «einer greifbaren und kurzfristig realisierbaren Verbesserung ihrer persönlichen sozialen Lebensposition» verhelfen (a.a.O. S. 194).

Das Vordringen des Strebens nach Spezialisierung steht nicht nur im Zusammenhang mit der Entwicklung der Technik, sondern auch der gesellschaftlichen Wirtschaft. Im Vordergrund steht die Verabsolutierung der relativen Werte. Macht und Vermögen, die im Dienste des Zieles der Wirtschaft stehen sollten, sind Selbstzweck geworden. Auch die Leistung als solche ist nicht mehr einem höheren Ziel untergeordnet, sondern genügt sich selbst. Die relativen Werte werden gewissermaßen zu Götzen gemacht, vor denen die Menschen niederfallen und sie anbeten. Sie lassen sich durch diese beherrschen, anstatt sie in ihren Dienst zu zwingen. Mit der Verabsolutierung der relativen Werte steht die Quantifizierungstendenz in engem Zusammenhang. Der Lebensstandard des Einzelnen, die Höhe seines Einkommens ist ausschlaggebend geworden für die Beurteilung seiner Stellung. Während früher der Beruf und die Leistung massgebend war, ist es jetzt das rein Quantitative, das Einkommen und die Möglichkeiten des Aufwandes. Die Quantifizierungstendenz kommt auch in der Kommerzialisierung der Gesellschaft, wie dies Nell-Breuning einmal bezeichnet hat, zum Ausdruck. Die gesellschaftliche Stellung des Menschen ist bestimmt nach seiner Marktleistung, d.h. die qualitativen Momente kommen nicht entscheidend zum Ausdruck, sondern es ist wiederum die Macht, das Quantitative, auf dem die soziale Stellung des Einzelnen beruht.

Die kurzsichtige Einstellung auf das rein Quantitative und auf den Augenblickserfolg kommt nicht bei den Jugendlichen selbst, sondern auch bei ihren Eltern zum Ausdruck.

Gerade den Eltern aus dem Arbeiterstand wird immer wieder vorgeordnet, dass ohnedies die akademischen Berufe überfüllt seien und die geistige Arbeit nicht entsprechend entlohnt werde. Es ist daher begreiflich, dass die Eltern—abgesehen von Hemmungen, die im Bereich der Spannungen zwischen absoluten und relativen Werten liegen—nicht bereit sind, ihre Kinder über die übliche Bildung hinaus studieren zu lassen. Oft ist dem Jugendlichen erst dann möglich, sein Bildungsstreben zu verwirklichen, wenn er im Beruf steht.

Auf das Versagen vieler Familien hinsichtlich der Erfüllung ihrer Erziehungsaufgaben wird wiederholt hingewiesen. Die Familien seien,

wie u.a. K. Weiss¹ in einem Aufsatz ausführt, im Hinblick auf das allgemeine Wettrennen nach dem Wohlleben, das auch sie erfasst hat, für die grundlegenden Erziehungsaufgaben wenig aufgeschlossen. «Die formende Kraft der Altfamilie war sozialisierender Art, heute beruht sie auf bewusster, planmassiger Erziehung. Soll die funktionsarme Kleinfamilie ihre erzieherische Aufgabe erfüllen so sind erzogene Eltern die Voraussetzung. Daher die vielfach erhobene Forderung: Pädagogisierung der Elternschaft.

Die Frage, wie gross die Zahl der Familien ist, die als personalwert-hafte Intimgruppen anzusprechen und ihrer Erziehungsaufgabe ge-wachsen ist, kann nur mit grosser Skepsis beantwortet werden. Die Zahl der unvollständigen, der zerrütteten, der erziehungsapathischen Fami-lien ist sehr gross» (a.a.O. S. 108).

Möglichkeiten, den Bildungseffekt in der Freizeit zu realisieren, sind heute schon gegeben. Freilich darf man hierbei nicht nur den so-genannten traditionellen Bildungsweg im Auge haben. Die sogenannte humanistische Bildung stand in engstem Zusammenhang mit der Ge-sellschaftsstruktur. Ihre Wandlungen stellen neue Anforderungen an die Bildung. Litt zeigte, dass das Bildungsideal der deutschen Klas-sik in der modernen Arbeitswelt nicht mehr jene dominierende Stellung einnehmen könne, wie unter anderen gesellschaftlichen Voraussetzungen. Der Satz «primum vivere deinde philosophari» behalte sein Recht, da man doch nur dann dem Wahren, Guten und Schönen dienen kann, wenn die notwendigen Mittel zur Erfüllung «äusserer Zwecke» ein-gesetzt sind. «Nur zu leicht vergisst der Diener des «reinen Geistes», wie gross die Zahl, wie schwer die Mühsal derjenigen ist, die auf die Entzückungen dieses Geistes Verzicht leisten müssen, auf dass er selbst, entbunden von der Plackerei der Arbeitsfron, seines priesterlichen Amtes walten könne. Ist es billig, diejenigen aus dem Tempel der Hu-manität zu verweisen, ohne deren Arbeitsschweiss es diesen Tempel-dienst nicht geben würde?» (Litt, S. 100/101).

Der sogenannte zweite Bildungsweg versucht, über den Beruf zur Allgemeinbildung zu gelangen. Der Einwand liegt nahe; Wie sollte man denn vom Beruf aus einen Bildungsweg eröffnen können, wenn es doch einen Beruf im früheren Sinne gar nicht gäbe. Die Ar-beitsteilung und der technische Fortschritt hätten doch die alten be-ruflichen Leitbilder, wie sie im Handwerk gegeben waren, unrealistisch

1. Weiss, K.: «Erziehung und Schule im Wandel der Gesellschaft», in: Die junge Generation, Berlin 1953.

gemacht. Wenn man sich bloss auf die Betrachtung des rein technischen Vorganges beschränkt, scheint der Einwand nicht unberechtigt. Es ist aber notwendig, über diesen engen Gesichtskreis hinauszublicken und den Gesamtzusammenhang in sozialer und technisch geistiger Hinsicht zu sehen. W. Beck¹ hat in einem Referat auf der Zweiten Nürnberger Sozialwissenschaftlichen Woche auf diesen Zusammenhang in sozialer Hinsicht deutlich verwiesen. «Dabei wird ein Sachverhalt besonders bedeutsam, den wir noch immer zu wenig beachten: Wir betrachten Arbeit und Beruf zu ausschliesslich als technisch-ökonomische Vorgänge. Es ist aber die Arbeitswelt ein eigener sozialer Kosmos und die Arbeit ein sozialer Vorgang katexochen, der sich nicht nur zwischen Mensch und Sache, sondern zugleich zwischen Mensch und Mensch abspielt. Deshalb lässt sich auch Erfüllung und Verpflichtung im Beruf nicht im blossen Verhältnis von Mensch und Sache verwirklichen. Vielmehr ist der soziale Raum, in dem sich Arbeit und Beruf vollziehen, von entscheidender Bedeutung für die Verwirklichung des Berufes als werthafte Erfüllung und Verpflichtung gelingt oder nicht!». (a.a.O. S. 160/161). Das Wesentliche fasst Litt dahin zusammen: «Nicht das Was der den Menschen für sich fordernden Tätigkeit, das Wie der sie beseelenden Gesinnung entscheidet darüber, ob er in ihrer Ausübung sich selbst gewinnt oder verliert». (a.a.O. S. 102).

Der zweite Bildungsweg im Bereich der *Sozialwissenschaften* ist noch keineswegs befriedigend ausgebaut. Nur der *Akademie für Gemeinwirtschaft* in Hamburg gelang es, aufgrund der besonderen Verhältnisse die Brücke von der Akademie zur Universität zu schlagen, besonders qualifizierten Absolventen der Akademie wird Fakultätsreife verliehen.

Andere ähnliche Einrichtungen wie die *Sozialakademie in Dortmund* und die *Akademie der Arbeit in Frankfurt* können solche Verbindungsmöglichkeiten nicht aufweisen.

Wenn auch die Verbreiterung der Brücke von den genannten Institutionen zur Hochschule anzustreben ist, so liegt darin doch nicht das Wesentliche, sondern vielmehr in der *Allgemeinbildung*, die die erwähnten Institutionen den Menschen vermitteln können.

Die Bedeutung des zweiten Bildungsweges kam auch dadurch zum Ausdruck, dass ihn die 37. Westdeutsche Rektorenkonferenz (Juni 1957) zum Generalthema bestimmte. Die Konferenz kam zu der Mei-

1. Beck, W.: «Beruf als Erfüllung und Verpflichtung», in: Die junge Generation, Berlin 1953.

nung, dass der heutige rechtsgültige Begriff der Hochschulreife den modernen wissenschaftlichen und volkspädagogischen Bedürfnissen nicht mehr zu entsprechen scheint und einer Überprüfung bedarf.

Wird angesichts dieser Entwicklung der Bildungseffekt erreicht werden? Wird nicht die Freizeit, sofern nicht die Vergnügungsindustrie die Einzelnen für sich gewinnt, vor allem einseitig der Ausbildung gewidmet werden? Hier zeigt sich die starke Abhängigkeit des Bildungs— von dem Besinnungs— effekt. Findet der Mensch nicht zu sich selbst zurück, treten nicht die absoluten Werte wieder bestimmend in unser Leben, dann ist die Hoffnung auf Erreichung des Bildungseffektes eine Illusion. Ohne Ziele, die über das Materielle hinausgehen, findet der Mensch nicht zu echter Bildung im Sinne harmonischer Gestaltung der Individual— und Sozialnatur entsprechend seinen natürlichen Anlagen.

4) *Sozialeffekt*

Der *Sozialeffekt* legt das Schwergewicht auf die gesellschaftliche Verankerung der menschlichen Persönlichkeit und auf die Vorbereitung und Erfüllung jener Aufgaben, die sich aus diesem Zusammenhang ergeben. H. D. Ortlieb¹ hat in einer Abhandlung auf den Sozialeffekt der Freizeit besonders hingewiesen. «Wenn die 40—Stunden—Woche oder eine noch weitere Verkürzung der Arbeitszeit einen sozialen Sinn erhalten soll, so kann es nur darin liegen, dass die dadurch frei werdende Kraft und Zeit der Menschen zum guten Teil Verwendung finden in der amateurmässigen Beteiligung an den öffentlichen Dingen im Kleinen wie im Grossen und dass sie nicht bloss zu einer verstärkten Vereinsamung im individuellen Konsum (auch eine Form der Selbstentfremdung) führt. Das gilt nicht nur für die breite Masse der Arbeiter und Angestellten. Es gilt fast mehr noch für diejenigen Menschen, die führende Positionen in Wirtschaft und Politik bekleiden und häufig einen zwölf—bis vierzehnstündigen Arbeitstag haben. Gerade diese Fachleute und Manager müssten ausreichend Musse finden, sich um mehr zu kümmern, als um die Vertretung ihrer Interessen und die Erfüllung ihrer fachlichen Aufgaben, um aus der engen Sicht des Fachmannes und Interessenten herauszukommen (nebenbei bemerkt: In unserer modernen Gesellschaft sind Fachmann und Interessent weitgehend dasselbe!)» (a.a.O. S. 22/23).

1. Ortlieb, H. D.: «Der Mensch in der Wirtschaftsordnung», Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts—und Gesellschaftspolitik, Veröffentlichungen der Akademie für Gemeinwirtschaft Hamburg, Tübingen 1957.

Besondere Bedeutung kommt den Gemeinschaftsbildungen in der Jugend zu. Es zeigen sich bei der Jugend neue Tendenzen gegenüber der früheren Jugendbewegung und der Bildung der grossen Verbände. Diese Fragen sind in dem schon erwähnten Sammelwerk «Arbeiterjugend — gestern und heute» behandelt. U. Lohmar z.B. betont, dass das Bestreben, als Einzelner den Weg zu gehen, heute gegenüber dem Willen als Glied einer sozialen Gruppe mit dieser Gruppe aufzusteigen, überwiegt. Tatler zeigt, dass die Jugendbewegung von früher mit Rücksicht auf die Nivellierung der Generationsmerkmale zurückgegangen ist. Die nicht organisierte, überschaubare, funktionsgebundene Kleingruppe ist heute charakteristisch.

Der Sozialeffekt steht im engsten Zusammenhang mit dem Bildungseffekt. Steigende Mitarbeit am sozialen Geschehen ohne materielle Interessen im Hintergrund und ohne Aussicht auf zusätzliches Ansehen und Anerkennung wird nur erreicht werden können, wenn der Bildungseffekt den Einzelnen von dem inneren Wert seiner Mitarbeit im öffentlichen Bereich überzeugt. Die diesbezüglichen Erwartungen Ortliebs (a.a.O. S. 22) werden sich nur unter diesen Voraussetzungen erfüllen.

Zusammenfassung

Fassen wir abschliessend noch einmal die Grundgedanken unserer Überlegungen zusammen. Unter bestimmten wirtschaftlichen Voraussetzungen wird der technische Fortschritt bei steigendem Lebensstandard zu Erweiterung der Freizeit führen. Ausgehend von dem Wesen des Menschen und dem Sinn der Gesellschaft lassen sich im Rahmen des Gesamtzieles der Freizeitgestaltung vier spezifische Aufgaben erkennen: Erholungs-, Besinnungs-, Bildungs- und Sozialeffekt. Ihre Bedeutung wechselt je nach den gegebenen Verhältnissen. Wir erkannten den grundlegenden Wert des Besinnungs- und Bildungseffektes. Seine Realisierung ermöglicht nicht nur sinnvolle Gestaltung der Freizeit, sondern kann auch dazu beitragen, die «entseelte» Berufsarbeit durch Eingliederung in soziale und technische Gesamtzusammenhänge wieder lebendiger zu gestalten.

Eine der Voraussetzungen für die Erreichung des Bildungseffektes ist, dass entsprechende Mittel zur Verfügung gestellt werden. Unbestritten sind die ungleichen Startbedingungen auf dem Weg zur höheren Bildung. Um einen Ausgleich zu schaffen, wäre der Einsatz grosser finanzieller vonseiten des Staates und anderer öffentlich-rechtlicher Körperschaften notwendig. Wie schon erwähnt, wäre dieser Aufwand

nicht nur etwa vom Gesichtspunkt sozialer Gerechtigkeit und Erweiterung der Bildungschancen notwendig, sondern auch im Hinblick auf die technische Entwicklung und die Konkurrenzfähigkeit mit dem Ausland.

Hohe Summen werden für diese Zwecke in den Vereinigten Staaten ausgegeben. Finanzielle Schwierigkeiten dürfen, wie immer wieder betont, keine Barriere des Aufstieges zu höherer Bildung sein. Nach einer Statistik der UNESCO aus dem Jahre 1956 geben die Vereinigten Staaten 56 Dollar pro Kopf der Bevölkerung aus, während die Bundesrepublik nur 16 Dollar gibt, in Russland werden 90 Dollar aufgewendet. H. Becker brachte hinsichtlich der Förderung der Bildung in den Vereinigten Staaten in seinem Referat zur Situation der deutschen Bildungsprobleme bei einem Treffen der deutschen und englischen Universitätsrektoren (Auszug in der Frankfurter Zeitung vom 14.3.1957) interessante Hinweise über die voraussichtliche Entwicklung in den Vereinigten Staaten. Man rechnet in den Jahren 1954–1970 mit einer Verdoppelung der Studentenzahl, die Vermehrung der akademischen Gebäude in den nächsten 10 Jahren soll so gross sein wie alle akademischen Gebäude in der bisherigen amerikanischen Geschichte zusammengenommen. In der Literatur über die Aufwendung für Bildungszwecke wird wiederholt auf die grossen Aufwendungen in Russland hingewiesen. Auch in der Ostzone sind die Aufwendungen für die Förderung des Studiums sehr hoch. Rüstov z.B. betont in dem genannten Aufsatz: «Bekanntlich sind in der Ostzone Einrichtungen getroffen worden, um junge Arbeiter auf die Universität vorzubereiten. Ich habe zufällig einmal in der Bahn einen solchen jungen Arbeiter getroffen, als er zu Besuch zu seinen Eltern nach Westdeutschland fuhr... und er erzählte mit Begeisterung von diesen Einrichtungen. Sie sind 800 Studenten (50% Geistes-, 50% Naturwissenschaftler), er selbst hatte Geschichte als Fach gewählt. Ich kann nicht einsehen, warum wir im Westen uns diese Möglichkeit entgehen lassen sollen». (a.a.O. S. 756). Auch K. C. Thalheim¹ schreibt in einem Aufsatz: «Der Blick nach Osten sollte uns sehr ernsthaft veranlassen, in unserem eigenen Bereich für eine Förderung des Aufstieges der Begabten und Tüchtigen viel mehr an Energie und materiellen Mitteln als bisher einzusetzen».

Wiederholt wird auf die grossen Aufwendungen Chinas und anderer östlicher Länder verwiesen, so z.B. bei Schairer (a.a.O.

1. Thalheim, K. C.: «Die Sowjetzone heute und morgen», in: Die Politische Meinung, H. 5 Okt. 1956.

S. 66 und 72). Hervorzuheben ist, dass diese Länder nicht nur für Förderung der technischen Bildung grosse Summen aufwenden, sondern auch für Erhaltung und Ausgestaltung des musischen Lebens. Schon beim Kind wird auf die Bildung des Musischen grosses Gewicht gelegt.

Näherliegend sind die Verhältnisse in England. Auch hier hat man der höheren Bildung besonderes Augenmerk zugewendet. In den Jahren 1953-1954 hatten 74,2% aller voll Studierenden an den Universitäten Englands Stipendien, die ihnen ihre Ausgaben ganz oder teilweise deckten. In den Jahren 1937-1938 waren es nur 38,5%. Im Juli 1952 richtete der Unterrichtsminister eine spezielle Hilfe für technische Studien ein, wonach den Studierenden 75% der Ausgaben ersetzt werden sollten. Auch für die Oberschulen (Grammar Schools) sind Stipendien vorgesehen. Der Trades Union Congress wendet den Fragen der gleichen Startbedingungen hinsichtlich der Bildung besonderes Interesse zu. In der bereits erwähnten Broschüre «Higher Education», die den Bericht an den Gewerkschaftskongress 1956 wiedergibt, sind wichtige Daten und Einzelheiten enthalten.

Die finanziellen Mittel sind nur eine der Voraussetzungen für eine sinnvolle Freizeitgestaltung. Noch wichtiger ist es, dass entsprechende Institutionen und Schulen bestehen, welche in geeigneter Weise Allgemeinbildung vermitteln, die in Freizeit gewonnen werden kann.

Enge Zusammenhänge bestehen zwischen Erweiterung des Freizeiteffektes und zweitem Bildungsweg. Abgesehen von der Überbrückung der Pfeiler, auf die bereits hingewiesen wurde, handelt es sich um besondere Anpassungen des zweiten Bildungsweges an die Erfordernisse der Freizeit, so z.B. durch die Einrichtung zusätzlicher Abendkurse. Auch die bestehenden Abendkurse gewinnen durch die erweiterte Freizeit. Der freie Samstag ermöglicht, mit frischen Kräften den Vorträgen zu folgen.

Besondere Bedeutung kommt der Lehrbriefmethode zu, wie sie in anderen Ländern, z.B. in Frankreich, Amerika, England und Russland üblich ist.

Die Entscheidung darüber, ob die genannten vier Freizeiteffekte erreicht werden können, liegt im Geistigen. Die Menschen, sowohl Jugendliche als Eltern, sind im Interesse des Einzelnen und der Gesamtheit immer wieder auf die Bedeutung der Allgemeinbildung hinzuweisen. Ohne sie ist Entfaltung der Persönlichkeit und lebendige Demokratie nicht möglich. Dem Grundgedanken der Freizeit widerspräche es, wollte man die Menschen zu bestimmtem Verhalten zwingen. In dem meisten Fällen würde dadurch auch die Freude an der Gestaltung

der Freizeit erlöschen. Darauf aber kommt es gerade an, dass die Freizeit angesichts der Leere der beruflichen Tätigkeit dem Menschen Möglichkeiten gibt, sich zu freuen. Die Verantwortung der massgebenden Stellen aber verlangt, dass dem Menschen Chancen geboten werden, die Freizeit sinnvoll zu gestalten. Ob diese Möglichkeiten von den Menschen ergriffen werden, hängt von diesen ab. Im Hinblick auf die Suggestivreklame, die vom Gewinninteresse aus einseitig alles auf den Erholungs- und Vergnügungseffekt der Freizeit abstellt, sind dem Menschen die Möglichkeiten, den Besinnungs-, Bildungs- und Sozialeffekt zu erreichen, möglichst nahe zu bringen.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Υπό *ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Ε. ΖΟΛΩΤΑ*

1. Τεχνολογική πρόοδος και οικονομική ανάπτυξις.

Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις συνδέεται στενῶτα πρὸς τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον. Αἱ ἤδη προηγημένοι χώραι ἐπραγματοποίησαν τὴν οικονομικὴν τῶν ἀνάπτυξιν διὰ βραδείας ἐξελιξέως, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν βαθμιαίαν παραγωγὴν τῆς τεχνολογίας, ἀρξαμένην περίπου ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος. Σήμερον ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἀνεπτυγμένων, ἡμιανεπτυγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ἐκδηλουμένη ὡς διαφορὰ οικονομικοῦ πλοῦτου καὶ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, εἰς τελικὴν ἀνάλυσιν εἶναι κυρίως διαφορὰ τεχνολογικοῦ ἐπιπέδου. Πράγματι, εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, ἀνεξαρτήτως οικονομικοῦ καθεστώτος, ἔχει ἤδη γίνῃ ἀντικείμενον πρακτικῆς ἐφαρμογῆς καὶ οικονομικῆς ἀξιοποιήσεως ὁλόκληρος ἡ κληρονομία τῆς τεχνολογικῆς ἐξελιξέως, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν μεγάλην αὔξησιν τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, ἐνῶ ἡ πρόοδος συνεχίζεται περαιτέρω. Εἰς τὰς ἡμιανεπτυγμένας ἐξ ἄλλου χώρας, τιμῆμα μόνον τῆς τεχνολογικῆς προόδου ἔχει ἀφομοιωθῆ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος εἶναι σχετικῶς μικρά. Τέλος εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, ἡ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξις εὐρίσκειται ἀκόμη εἰς τὰ σπάργανα καὶ τὰ χρησιμοποιούμενα πρωτόγονα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μέσα παραγωγῆς καὶ μέθοδοι ἀνανακλῶνται εἰς τὸ πολὺ χαμηλὸν ἐπίπεδον εἰσοδήματος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν.

Ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος καὶ ἡ βελτίωσις τῶν μεθόδων ὀργανώσεως εἶναι ἐκεῖνη, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τεραστίαν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας καὶ κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐκμετάλλευσιν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι παρέμεναν ἄλλοτε ἀχρησιμοποίητοι.

Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀκριβῶς ἡ διαδικασία συσσωρεύσεως πραγματικοῦ κεφαλαίου, ἡ προωθουμένη διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐξελισσόμενων τεχνικῶν καὶ ὀργανωτικῶν μεθόδων, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ εἰσοδήματος καὶ τῶν ἐπενδύσεων. Οὕτω καθίστανται δυνατὰ νέα τεχνολογικὰ ἐφαρμογὰ, αἱ ὁποῖαι ὠδηγοῦν εἰς περαιτέρω αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος, τοῦ εἰσοδήματος καὶ τῶν ἐπενδύσεων κ.ο.κ.

Αί υπανάπτυκτοι χώροι εύρίσκονται σήμερα εις θέσιν εξαιρετικώς πλεονεκτικήν, έν συγκρίσει πρὸς τὴν θέσιν τῶν ἤδη ανεπτυγμένων χωρῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρχισεν ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις των. Τοῦτο ὀφείλεται εις τὸ γεγονός ὅτι αἱ υπανάπτυκτοι χώροι δὲν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ δημιουργήσουν ἐξ ὑπαρχῆς, ἀλλὰ δύναται νὰ χρησιμοποιήσουν ὀλόκληρον τὴν ἐπιστημονικὴν πρὸδον καὶ τὴν συσσωρευμένην τεχνικὴν καὶ ὀργανωτικὴν πείραν τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν φθάσει εἰς προηγμένον στάδιον ἀναπτύξεως.

Αἱ ἤδη ανεπτυγμένοι χώροι ἐπραγματοποίησαν τὴν ἐκβιομηχανισίν των διὰ μακρᾶς διαδικασίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἐπροχώρει, ὡς εἴπομεν, βαθμιαίως, παραλλήλως πρὸς τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυσιν τῆς τεχνολογίας. Αἱ υπανάπτυκτοι χώροι ὅμως ἔχουν εἰς τὴν διάθεσίν των, ὀλόκληρον τὴν συσσωρευθεῖσαν καὶ συσσωρευομένην ἀκίνητη γνῶσιν διὰ τῆς προσπάθειας τῶν ανεπτυγμένων χωρῶν. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ οὐσιῶδες πλεονέκτημα, διότι καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐπιτάχυσιν τῆς διαδικασίας τῆς ἀναπτύξεως, τὴν πραγματοποιήσιν ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν πρὸδου, ἡ ὁποία κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐκβιομηχανίσεως τῆς Εὐρώπης ἀπῆλθε πλέον τοῦ αἰῶνος.

2. Ὁ ρόλος τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δὲν σημαίνουν, ὅτι ἡ ἀξιοποίησις τῶν ὑφισταμένων ἤδη τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων καὶ ὀργανωτικῶν μεθόδων, δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ αὐτομάτως. Ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευσις ξένων γνώσεων καὶ ξένης τεχνολογίας ἀπὸ τὰς υπανάπτυκτους χώρας, ἀπαιτεῖ ἐπίμονον καὶ συστηματικὴν προσπάθειαν ἀπὸ μέρους των. Ἐὰν εἰς τὴν πρώτην τουλάχιστον φάσιν τῆς ἀναπτύξεώς των, ἡ πρὸδός των δὲν προϋποθέτει διάνοξιν νέων ὀριζόντων ἀπὸ τὰς ἰδίας εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν πεδιον, προϋποθέτει ὅμως τὴν δημιουργίαν φορέων τῶν γνώσεων τῶν ἤδη ἀξιοποιημένων εἰς τὰς προηγμένας οἰκονομίας. Ὄφειλουν αὐται νὰ προσαρμόσουν τὰς τεχνικὰς μεθόδους καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν μεθόδων αὐτῶν εἰς τὰς ἰδίας των συνθήκας καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὰς ὀργανωτικὰς καὶ τεχνικὰς ικανότητας τοῦ ἀνθρωπίνου συντελεστοῦ τῆς παραγωγῆς εἰς βαθμόν, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀξιοποίησις τῆς ξένης συσσωρευμένης γνώσεως. Ἡ πραγματοποιήσις τῶν σκοπῶν αὐτῶν ἀπαιτεῖ τεραστίαν προσπάθειαν, διότι ἀναφέρεται εἰς ὀλόκληρον τὸν ἐργαζόμενον πληθυσμόν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ ἐπενδύσεις διὰ τὴν συστηματικὴν τεχνολογικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ πληθυσμοῦ, πρέπει νὰ καταλαμβάνουν τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν σειράν προτεραιότητος ἐνὸς προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ὁ προγραμματισμὸς τῆς τεχνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς θεμελιῶδες στοιχεῖον τοῦ γενικοῦ οἰκονομικοῦ προ-

γραμματισμού. Ούδεις προγραμματισμός οικονομικής ανάπτυξεως επιτρέπεται να θεωρηθῆ ὡς πραγματικός προγραμματισμός και δύναται να ἔχῃ πιθανότητας επιτυχίας, ἐφόσον δὲν προβλέπει εἰς τὸν προσήκοντα βαθμὸν περὶ τῆς συστηματικῆς ἐκπαίδευσως τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν νεωτέραν τεχνολογίαν καὶ μεθόδους ὀργανώσεως. Ὁ παράγων τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσως εἶναι τόσον οὐσιώδης, ὥστε καὶ εἰς περίπτωσιν ἐλλείψεως γενικωτέρου οἰκονομικοῦ προγράμματος, ὅα ἤρκει ἡ συστηματικὴ ἐκπαίδευσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς νεωτέρας μεθόδους παραγωγῆς καὶ ὀργανώσεως διὰ τὰς πραγματοποιηθῆ ἀξιοσημειώτους πρὸδος τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις ἀρχίζει νὰ ἀποδίδῃ τοὺς πρώτους τῆς καρπὸς μετὰ παρέλευσιν ὀρισμένων ἐτῶν, καθιστᾷ ἐπιτακτικωτέραν τὴν ὑψηλὴν προτεραιότητα τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσως, ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου προγράμματος οικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ σημασία τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς τεχνικῆς μορφώσεως ἐν τούτοις παραβλέπεται, ἢ τίθεται εἰς ἐντελῶς δευτερεύουσαν μοῖραν, ἐξαίρεται δὲ μόνον ἡ σημασία τοῦ σπανίζοντος εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας κεφαλαίου. Χαρακτηριστικόν εἶναι ὅτι εἰς τὰ πολυπληθῆ πολυσέλιδα συγγράμματα περὶ οικονομικῆς ἀναπτύξεως, εἴτε οὐδόλως μνημονεύεται ὁ παράγων τῆς τεχνικῆς μορφώσεως εἴτε θίγεται παρεμπιπτόντως. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὴν χώραν μας, ἀξιοσημειώτων δὲ εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν ἀσκηθεῖσαν προσφάτως κριτικὴν ἐπὶ τοῦ προγράμματος οικονομικῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ οὐδενὸς ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸ θέμα ἐμνημονεύθη ὁ τεχνολογικός καὶ μορφωτικός παράγων.

Ἡ ἀξιοποίησις τοῦ διαθεσίμου φυσικοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ἂν ἀκόμη ἐξευρεθῆ τὸ ἀπαιτούμενον κεφάλαιον διὰ τὴν χρηματοδότησιν ἐπενδύσεων, ἐφόσον δὲν ὑφίστανται συγχρόνως ὀρισμένοι τεχνικαὶ καὶ ὀργανωτικαὶ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς τεχνολογικῆς κληρονομίας καὶ ὀργανωτικῆς πείρας τῶν ἤδη ἀνεπτυγμένων χωρῶν. Ἡ αὐξησις τῆς παραγωγικότητος διὰ τῆς χρησιμοποίησεως περισσοτέρου κεφαλαίου εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς παραγωγῆς, προϋποθέτει καὶ χρησιμοποίησιν ἐπιστημονικῆς, ὀργανωτικῆς καὶ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου τεχνικῆς ἐργασίας εἰς εὐρυτάτην ἔκτασιν. Εἰς τὴν γεωργίαν π.χ. ἡ χρησιμοποίησις βελτιωμένων τεχνικῶν μεθόδων, ἡ ὀρθολογικὴ διάρθρωσις τῶν καλλιεργειῶν καὶ ἐν γένει κάθε νεωτερισμός, ὁ ὁποῖος συνεπάγεται αὐξῆσιν τῆς παραγωγικότητος, προϋποθέτει ἐν ὀρισμένον ἐπίπεδον ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως τῶν ἀγροτῶν. Οὗτοι εἶναι ἀναγκαῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἔχουν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν νοστροπίαν τῆς ἀδρανείας καὶ τῆς προσγλώσεως εἰς τὴν παράδωσιν, ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τοὺς γεωργικοὺς πληθυσμοὺς τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀποκτήσουν ἐν minimum τεχνικῶν γνώσεων.

Διὰ τὴν καταστῆ ἐπομένως δυνατὴ ἢ μεταφύτευσις τῆς ξένης τεχνολογίας εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας καὶ νὰ ἐπιταχυνθῆ ἡ οἰκονομικὴ των, ἀνάπτυξις εἶναι ἀπαραίτητος ἢ συστηματικὴ τεχνικὴ μόρφωσις τοῦ πληθυσμοῦ των. Ὅσον δὲ εὐρυτέρα εἶναι αὕτη τόσον εὐκολωτέρα θὰ καθίσταται ἡ ἀξιοποίησις τῆς τεχνολογικῆς προόδου.

Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὡς προβλήματος, κυρίως ἐξευρέσεως κεφαλαίων, εἶναι ἐντελῶς μονομερῆς καὶ εἰς τοῦτο ὑφίεται ἢ μικρὰ ἀπόδοσις τῶν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν εἰς πολλὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, ὅπου αἱ γενόμεναι ἐπενδύσεις κεφαλαίου εἰς εὐρυτάτην κλίμακα συνωδεύθησαν ἀπὸ σπατάλας καὶ ἀποτυχίας. Ἡ τάσις νὰ ὑπερτονίζεσθαι ἢ σημασίαι τῆς στενότητος κεφαλαίου, ὠδήγησεν εἰς παραγνώρισιν τοῦ βασικοῦ ρόλου τοῦ τεχνικοῦ καὶ ὀργανωτικοῦ παράγοντος εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ οὕτω ἡ τεχνικὴ μόρφωσις καὶ ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὰς ὀργανωτικὰς μεθόδους, δὲν ἔχουν λάβει εἰς τὴν ἐπιβάρυνσιν τῶν ἐπενδύσεων, θέσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν θεμελιώδη σημασίαν των. Ἡ πλάνη αὕτη πρέπει νὰ ἀρθῆ καὶ νὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ βαρῦτης τοῦ τεχνικοῦ καὶ ὀργανωτικοῦ παράγοντος. Ἡ ἔλλειψις ὀργανωτικῶν καὶ τεχνικῶν στελεχῶν, ἰκανῶν νὰ ἐφαρμόσουν τὴν σύγχρονον τεχνολογίαν καὶ ἡ ἔλλειψις εἰδικευμένου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους παραγωγῆς, καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ διαθέσιμου ἤδη κεφαλαίου διὰ τὴν προώθησιν τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ προσπάθεια ἐπομένως, ἀντὶ νὰ συγκεντρωθῆ ἐξ ὅλοκληρου πρὸς τὴν ἀναζήτησιν κεφαλαίου, πρέπει νὰ στραφῆ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν τεχνικὴν μόρφωσιν καὶ διαπαιδαγώγησιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς εὐρυτάτην κλίμακα καὶ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἢ ἐφαρμογὴ τῆς συγχρόνου τεχνολογίας καὶ τῶν συγχρόνων ὀργανωτικῶν μεθόδων, εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς παραγωγῆς.

Εἰς οἰκονομικῶς προγραμματισμένην σειρὰν ἐπενδύσεων, ἡ τεχνικὴ μόρφωσις πρέπει νὰ ἔχῃ πρώτην προτεραιότητα. Εἰς τὰς πραγματικῶς ὑπαναπτύκτους χώρας, ὑπάρχει ἐπαίγουσα ἀνάγκη διαδόσεως καὶ τῆς στοιχειώδους μορφώσεως, ἐνῶ εἰς τὰς ἡμιανεπτυγμένας τοιοῦτο πρόβλημα δὲν ὑφίσταται. Ἄλλὰ καὶ διὰ τὰς μὲν καὶ διὰ τὰς δὲ εἶναι ἀπαραίτητος ἢ συστηματικὴ προώθησις τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσως καὶ ἡ εἰς αὐτὴν ἐπένδυσις κεφαλαίου. Ἀπαξ ἐπιτευχθῆ ἀνύψωσις τοῦ τεχνικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ ἡ οἰκονομικὴ των πρόοδος δύναται νὰ εἶναι ταχεία. Μόνον δὲ οὕτω ὁ παράγων κεφαλαίου, δύναται νὰ ἀξιοποιηθῆ πλήρως καὶ νὰ ἀποσβηθοῦν βασικὰ σφάλματα καὶ τεράστιαι σπατάλαι.

Ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς σημασίας τῆς στενότητος κεφαλαίου καὶ παραλλήλως ἡ παραγνώρισις τοῦ πρωταρχικοῦ ρόλου τοῦ τεχνικοῦ καὶ ὀργανωτικοῦ παράγοντος, δύναται νὰ ὠδήγησῃ εἰς πλήρη ἀποτυχίαν τῆς προσπαθείας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Διότι ἐνῶ ἡ ἀναπλήρωσις τῆς ἐλλείψεως τῶν ὀργανω-

τικών και τεχνικών προϋποθέσεων απαιτεῖ επίμονον και μακροχρόνιον προσπάθειαν, τὸ πρόβλημα τοῦ σχηματισμοῦ ἐπαρκοῦς ἀποταμιευτικοῦ κεφαλαίου, δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ ἀντιμετωπισθῇ διὰ τῆς ἀντλήσεως κεφαλαίου ἐξ ἐξωτερικῶν πηγῶν, ὡς και διὰ καταλλήλων δημοσιονομικῶν και πιστωτικῶν χειρισμῶν. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ διαδικασία τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἀπαξ ἀρξάμενη, δημιουργεῖ αὐτομάτως διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ εισοδήματος, νέα κεφάλαια, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἀξιοποιηθοῦν περαιτέρω εἰς ἐπενδύσεις, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν αἱ τεχνικαὶ γνώσεις και ὁ ὀργανωτικὸς παράγων, ὅπως ἀκριβῶς ἐγένετο εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μεταπολεμικῆς γερμανικῆς ἀνασυγκροτήσεως.

The first part of the book, chapters 1-4, is devoted to a general introduction to the study of the history of the book. The author discusses the importance of the book as a historical document and as a means of communication. He also discusses the evolution of the book as a physical object and as a social institution. The second part of the book, chapters 5-10, is devoted to a detailed study of the history of the book in the Middle Ages. The author discusses the development of the book as a literary form and as a social institution. He also discusses the role of the book in the Middle Ages as a means of education and as a means of communication. The third part of the book, chapters 11-15, is devoted to a detailed study of the history of the book in the Renaissance. The author discusses the development of the book as a literary form and as a social institution. He also discusses the role of the book in the Renaissance as a means of education and as a means of communication. The fourth part of the book, chapters 16-20, is devoted to a detailed study of the history of the book in the 17th and 18th centuries. The author discusses the development of the book as a literary form and as a social institution. He also discusses the role of the book in the 17th and 18th centuries as a means of education and as a means of communication. The fifth part of the book, chapters 21-25, is devoted to a detailed study of the history of the book in the 19th and 20th centuries. The author discusses the development of the book as a literary form and as a social institution. He also discusses the role of the book in the 19th and 20th centuries as a means of education and as a means of communication.

The book is a well-written and informative study of the history of the book. It is a valuable resource for anyone interested in the history of the book or in the history of the Middle Ages, the Renaissance, or the 17th and 18th centuries. The author's clear and concise writing style makes the book easy to read and understand. The book is a must-read for anyone interested in the history of the book.

FACTORS IN SOCIAL CHANGE*

By PANOS D. BARDIS

Toledo University

In a recent publication the writer distinguished between *mono-causationism* and *poly-causationism*. The first of these two concepts (from the Greek *monos*: one, alone, single; and the Latin *causa*: cause) represents attempts «to interpret all [social] phenomena in terms of one cause only»¹. The second concept (from the Greek *polys*: much) refers to the belief that social phenomena are caused by many forces, not one. Today, all serious social scientists are convinced that poly-causationistic interpretations are more acceptable than mono-causationistic ones. The nature of causation, however, is very difficult to comprehend adequately. Furthermore, the detection and isolation of each individual force is not a simple matter. Then, mutual influences involving various areas of society are so extensive and so complicated that an accurate and complete analysis of any social phenomenon is practically impossible — at least at the present time. Some of these difficulties, as well as certain aspects of social and cultural change, are stated by one of the characters in the above mentioned work as follows:

«...ideas presented esthetically or otherwise are often determined by several factors, even material ones! Why, for instance, is the Egyptian pyramid a homogeneous mass of stone blocks? Because it was made by blind slaves controlled by an absolute ruler? Perhaps. Why is the Greek temple heterogeneous and full of unique details? Because it reflects the unique personalities of artists who were free citizens of democratic city-states? Perhaps. But why should Egypt be authoritarian and Greece democratic?

---

* For a definition of social change, see the writer's «Change, Definition and Types», *Social Science*, 33 (June, 1958), pp. 172-173.

1. Panos D. Bardis, *Ivan and Artemis*, New York: Pageant Press, Inc., 1957, p. 186; quoted by permission.

Because of the influence of their respective material conditions ? Perhaps... at least to some degree.

Look at these ancient marbles. Some of them represent the Fifth Century — the century of Phidias ; some of them the Fourth — the century of Praxiteles. But Phidias' «Olympian Zeus» and «Athena Parthenos» were characterized by noble serenity, idealized beauty, and almost spiritual values. Praxiteles, however, as well as Lysippus and Scopas, no longer made statues of Zeus, Apollo, and Athena. They now preferred Venus, Hermes, Eros, Pan, Bacchus, maenads, and satyrs. Their work represented the world of the senses — violent emotions, passions, sensualism, lasciviousness, and voluptuousness. And their goddesses were no longer draped...

Why this change in ideas ?... Was it the result of the Peloponnesian War ? That seems quite probable. Was it due to the influence of certain material conditions ? That also seems probable — at least to some degree. Or was it the outcome or some other forces ? Who knows ?

...quite often the material world is our master. Sometimes it even results in ideas which become so autonomous that we fail to perceive their material origin»².

Notwithstanding the difficulties encountered while dealing with social change, however, social scientists have been able to detect some of the factors leading to such variation in society. The most important of these may be outlined as follows :

1. *Needs* : Although needs may lead to cooperation, conflict, inventions, and other phenomena mentioned below as further factors in social change, their importance is so great that they should be presented here as a distinct force. Indeed, a famous passage in Plato's *Republic*³ describes the creation of the state as a process aimed at the satisfaction of human needs. «The state, then», writes Plato, «I said, in my opinion, is established because each of us happens to be not self-sufficient, but in need of many things ; or do you think some other principle leads to the establishment of the state ? No other, he said. In this way, then, one man taking another for a service and another for another, having many needs, many of us gathered together as partners and helpers in one habitation, and to this common dwelling we gave the name state... Now the first and greatest need is the pro-

2. *Ibid.*, pp. 69-70; quoted by permission.

3. Book II, 369 B-D; translated by the present writer.

vision of food for existence and life... The second is the dwelling and the third clothing and the like».

Aristotle⁴, Plato's pupil, describes the physical, pshychological, and social needs that may lead to a type of catastrophic social change known as revolution in this way :

«Since we are considering what conditions lead to revolutions and constitutional changes, at first we must ascertain their beginnings and causes generally. They are, we may say, three in number, each of which must be defined in outline. For we must ascertain how people revolt, and their motives, and thirdly what are the beginnings of political disturbances and internal conflicts.

Now the general and main reason why these people favor change in some way is the one about which we happen to have spoken already. Some, desiring equality, revolt when they think that they have very little, although they are equal to people having more, and others, desiring inequality and superiority, when they believe that, although they are unequal, they have not more but equal or less (and these may be desired justly or unjustly); for, when they are inferior, they revolt in order to be equal, and when they are equal, in order to be greater. So, we have said how people feel when they revolt».

2. *Cooperation*: The combined activities of individuals or groups bound together by some degree of organization for the purpose of attaining various common goals also result in social change.

The same result may be seen in that unconscious type of «cooperation» known as *synergy*, during which all participants, although each of them pursues the realisation of his own ideals, contribute to unanticipated or unplanned change. Louis Schneider gives these examples of cooperation on the synergetic level: Jones, Brown, and thousands of others, without coming to any agreement, decide as separate individuals to limit the sizes of their respective families. The result is a low birth rate. In the same way, many individual immigrants may cause overpopulation, several individual economic actions may result in a business depression, and so on⁵.

4. *Politics*, Book V, 1302a; translated by the present writer.

5. Marbury B. Ogle, Jr., Louis Schneider, and Jay W. Wiley, *Power, Order, and the Economy*, New York: Harper and Brothers, 1954, pp. 94-100.

3. *Conflict*: Heraclitus asserted that «*pater panton polemos*» (war in the father of all things). Although this is an extreme view, it is true that conflict, from the most insignificant localized struggle to the most catastrophic world war, always generates a certain degree of social change.

4. *Intercultural contracts*: Such contacts are responsible for many social changes. Anthropologists, for instance, have shown this through a great deal of research on diffusion, which they define as the spread of culture elements or complexes from one society to another or from one group to another in the same society⁶. A similar anthropological concept closely related to diffusion is *Kulturkreis*, which represents the theory of Fritz Graebner, Wilhelm Schmidt, Ankermann, and Menghin's *Kulturkreislehre* (culture historical school of ethnology), according to which, in ancient times, successive and fairly unmixed culture aggregates or types of culture originated in various parts of the world, from which they radiated over large areas and gave rise to all subsequent cultures⁷.

As a result of similar borrowing, the American, for example, is constantly utilizing innumerable inventions which originated in various parts of the globe. Here are a few of them: from the American Indians he has borrowed maple syrup, moccasins, overshoes, and smoking; from China, silk: from Ancient Egypt, glass and shaving; from the Gauls, soap; from India, cotton, pajamas, steel, sugar, and wheat; from the Lydians, coins; from the Near East, the bed, linen, milk, and sheep; and from Rome, spoons. Thanks to diffusion, the American may also express his gratitude to a Hebrew God in an Indo-European language for being 100 per cent American⁸.

When similar intercultural contacts are nonexistent, since practically every culture owes at least 90 per cent of its elements to inventions made by outsiders, social change is extremely slow. The Tasmanians, for instance, who were isolated for 20,000 years, had a material development similar to Europe's Middle Paleolithic when, during the

6. Cf. E. Adamson Hoebel, *Man in the Primitive World: An Introduction to Anthropology*, first edition, New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1949, p. 499.

7. See Melville Jacobs and Bernhard J. Stern, *An Outline of General Anthropology*, New York: Barnes and Noble, Inc., 1947, p. 118. Cf. E. C. McVoy, «Patterns of Diffusion in the United States», *American Sociological Review*, 5 (April, 1940), pp. 219-227.

8. Ralph Lindon, *The Study of Man: An Introduction*, New York: D. Appleton-Century Company, Inc., 1936, pp. 326-327.

eighteenth century, they were first visited by Europeans⁹. On the other hand, periods of rapid social change have been characterized by extensive diffusion. This is especially true of the Renaissance, during which the civilization of Europe was transformed considerably as a result of the influence of Arabic and Greek classics such as Al-Khowarizmi's *Al-Jabr*, Ptolemy's *Almagest*, Ibn Sina's treatise on the origin of mountains, Theophrastus' *The Enquiry into Plants*, Aristotle's scientific works, and many others.

5. *Biological factors*: According to Raymond B. Cattell, since various social classes and racial groups are not characterized by the same average mentality, racial and class intermarriage as well as differential birth rates tend to cause genotypical alterations in the population and, therefore, social change¹⁰. Human groups may also change genotypically through *gene mutation* (change from one allelic type to another), through variation in the arrangement of the chromosomal material or alteration in its quantity, and through various other biological processes. Of course, it should be remembered that biological change is much slower than social change, that certain social changes are not always accompanied by corresponding biological alterations (for instance, a revolution or a war), and that two populations with similar biological characteristics may differ socio-culturally, while two populations with similar socio-cultural traits may differ biologically.

6. *Demographic factors*: *Demography*, a concept coined by Achille Guillard in his *Éléments de statistique humaine ou démographie comparée* in 1855, means the science of vital and social statistics, as of the births, deaths, diseases, marriages, etc., of populations (from the Greek *demos*: people, population, common people; and *graphein*: to write, to draw, to describe). It is obvious that changes in the size, age, composition, *fertility ratio*¹¹, *crude birth rate*¹², *crude death rate*¹³, *vital index*¹⁴, *sex ratio*¹⁵,

9. *Ibid.*, p. 325.

10. Raymond B. Cattell, *The Fight for Our National Intelligence*, London: P. S. King and Son, 1937, *passim*.

11. $FR = \frac{\text{Number of children under 5 years}}{\text{Number of women aged 15-44 inclusive}} \times 1,000.$

12. $CBR = \frac{\text{Registered births in years}}{\text{Midyear population}} \times 1,000.$

13. $CDR = \frac{\text{Registered deaths in year}}{\text{Midyear population}} \times 1,000.$

and the like of a given population will result in some degree of social change. A society having an extremely high percentage of old people, for instance, will tend to be conservative and, therefore, social change will be slow, while one with a very high birth rate will have to adopt new educational programs, and so forth.

7. *Geographical factors*: The influence of geographical factors was clearly understood by Herodotus, who stated that «Egypt is the gift of the rivers». Similarly, Aristotle spoke of changes in navigation, as a result of river deposits in the Black Sea. Parmenides, on the other hand, while dealing with some of the effects of the climate on human beings, was the first to divide the earth into *klimata*, namely, one torrid, two temperate, and two frigid zones, on the basis of latitude. His theory was further considered by Aristotle, who also believed that people living near the equator were burnt black by the sun (incidentally, the Greek word *Ethiopian* means a person with a burnt face). Centuries later, Ibn Khaldun wrote on land-people relations. In his *L'esprit des lois*, Charles Montesquieu, influenced by Jean Bodin's topographical theories (*Les six livres de la République*), described slavery as a historical phenomenon, namely, as a social change brought about by the fact that in warm climates despots have to employ force to make people work. Immanuel Kant, in his famous geographical lectures at the University of Königsberg, also understood certain land-people relations when, on the basis of his systems of physical and logical classification, conceived of five different geographies—mathematical, political, moral, theological, and commercial. Finally, before the two German giants, Humboldt, with his *Kosmos*, and Ritter, with his *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen*, changed geography into a quantitative, systematic, and scientific branch of knowledge, geographers, following Ptolemy and Strabo, stressed the descriptive approach, thus emphasizing many of the relations between natural forces and society.

More recently, land-people relations were overemphasized by Friedrich Ratzel in his *Anthropogeographie*, as well as by Henry Thomas Buckle, Frédéric Le Play, E. Demolins, Ellsworth Huntington, E. G. Dexter, Ellen C. Semple, and others. Huntington, for instance, in his *Civilization and Climate*, attributes the progress of civilization to a fa-

$$14. VI = \frac{\text{Total births during the year}}{\text{Total deaths during the year}} \times 100.$$

$$15. SR = \frac{\text{Number of males}}{\text{Number of females}} \times 100.$$

avorable climate, while Le Play stresses geographical factors as determinants of family organization, and Buckle considers changes in wealth a result of climatic and soil conditions.

While social change is definitely influenced by such factors, Buckle's interpretation, like that of many other members of the geographical school, is mono-causationistic—social change is also determined by nongeographical forces. Furthermore, since man's control over nature has been extended considerably, geographical influences are less dominant today than they were in the past. Then, social change itself often results in geographical changes. Finally, as in the case of biological factors, it should be remembered that geographical change is much slower than social change, that certain social changes are not always accompanied by corresponding geographical alterations (for instance, a revolution or a war), and that two areas with similar geographical characteristics may differ socio-culturally, while two areas with similar socio-cultural traits may differ geographically.

8. *Telic social activities*: The attainment of goals (Greek *telos*) through practical or theoretical social planning has been pursued for thousands of years. Plato, for instance, in his *Republic*¹⁶, presents the following eugenic program:

«You, then, I said, their legislator, as you selected the men, will also select and give to them women as much as possible of the same nature; and they, having common houses and meals, and owning nothing of that sort privately, will be together, and, being associated in gymnastics and other activities, by innate necessity, I think, will be led to physical contacts...

Then, I said, according to our former admission, the best men should be united with the best women as often as possible, while the opposite should be done with the worst men and women, and the children of the former should be reared, but not those of the latter, if the flock is to be as superior as possible;... And the number of marriages we will leave to the discretion of the rulers, so that they may keep the number of men as unchanged as possible, taking into consideration wars and diseases and all such things, and, to the extent that it is possible, so that our state may not become too large or too small».

A similar program is suggested by Aristotle¹⁷:

16. Book V, 458C-460A; translated by the present writer.

17. *Op. cit.*, Book VII, 1334b-1335a; translated by the present writer.

«If, then, the legislator must begin by considering how the bodies of the children reared may be very sound, at first he should take care of marriage, and decide when and who must be united. In legislating on this union, he must consider the persons and their length of life, so that their ages may reach the same period together, and their powers may not be different in that the man is still capable of begetting offspring but the woman is not, or the woman capable and the man not (for these cause quarrels and differences between them), and also he must consider the succession of the children, for the children must be neither much younger than their fathers (for to the old ones the gratitude of the children is unprofitable, and so is the fathers' help to the children) nor too near them (for this involves much inconvenience, since in such cases there is less respect, as among equals in age, and also such proximity causes complaints concerning the management of the household); in addition, to return to the point from which we digressed, consideration must be given to the bodies of the new-born children, so that they may be in accordance with the wish of the legislator».

Similar programs are, of course, considered necessary by their authors, if progress is to be achieved. Concerning the nature of progress, however, there is no universal agreement¹⁸. Virgil, for instance, in his fourth *Eclogue*, dreams of a past «Golden Age». But Bodin, in his *Les six livres de la République*, rejects the dogma of degeneration from a previous «Golden Age», asserting that the value of printing, for example, is as great as that of all ancient inventions taken together. Rousseau, on the other hand, after comparing the American Indians with the «corrupt» Parisians, concludes that the *status naturalis* of the «bon sauvage» is dominated by bliss and, therefore, he cries: «Back to Nature!» Unlike Rousseau, Marquis de Condorcet, in his *Progrès de l'esprit humain*, considers progress inevitable and human perfectibility indefinite, while Spencer¹⁹ thought of social planning as both undesirable and impossible, and Comte²⁰, the father of sociology, asserted that intelligent and successful social planning is quite possible.

Notwithstanding this lack of consensus, certain writers have attem-

18. Cf. Joseph Kirk Folsom, *Culture and Social Progress*, New York: Longmans, Green and Company, 1929, especially Chapter V.

19. Herbert Spencer, *First Principles*, New York: D. Appleton and Company, 1878; and *Man Versus the State*, New York: D. Appleton and Company, 1888.

20. Auguste Comte, *Positive Philosophy*, London: Trübner and Company 1875-90, II, p. 73.

pted to present specific criteria of social progress. Sims, for instance, believes that progress is achieved when there is growth in happiness, harmony, individuality, and «social surplus» (increased energy and wealth)²¹. Others have stressed efficiency, technology, a rising level of living, and the like. Furthermore, this lack of consensus has not prevented mankind from engaging in social planning. Here are a few historical examples:

The United States has created the National Planning Board (1933), the Resettlement Administration (aid to depressed farmers), the Tennessee Valley Authority (production of nitrates and electric power, soil conservation, waterways, etc.), County Land Use Planning Committees, and several other organizations.

Mexico, in September 1933, started a Six-Year Plan which President Abelardo Rodriguez called «co-operativistic».

Nazi Germany, in 1933, introduced a Four-Year Plan to combat unemployment through various public works and other means, and to promote private enterprise.

Finally, Soviet Russia announced her first Five-Year Plan on October 1, 1928 to attain various economic and noneconomic goals. Before then, Lenin had already created (1920) the Goelro or State Commission for Electrification, which in 1921 was changed into the Gosplan or State Planning Commission of the Council of Labor and Defense²².

9. *Technology*: According to Veblen, social change is mainly determined by technological changes. This, of course, is not always true, since many other factors are in operation, some of which may sometimes become more influential than technology, and since material inventions may be determined by nonmaterial factors²³. With reference to the speed of change in various areas, at least one study conducted at «Middletown» (Muncie, Indiana) indicates the following: technology changed fastest, next came changes in leisure time, next educational policies, then various community activities, next homemaking, and finally formal religious activities²⁴.

As to *material inventions* (e.g. Gutenberg's printing, Galileo's mi-

21. N. L. Sims, *The Problem of Social Change*, New York: Thomas Y. Crowell Company, 1939, pp. 345-351.

22. For further details, see C. B. Hoover, *The Economic Life of Soviet Russia*, New York: The Macmillan Company, 1931, Chapter 12 *et passim*.

23. Bardis, *op. cit.*, pp. 140-141.

24. Robert S. Lynd and Helen M. Lynd, *Middletown*, New York: Harcourt, Brace and Company, 1929, p. 497.

roscope, Newton's telescope, Colt's revolver, Sholes's typewriter, Edison's light bulb, the Wrights' airplane, and Sikorsky's helicopter; distinguished from *nonmaterial inventions*, e.g., polyandry, education, amphyctyonies, Jainism, oligarchy, Sanskrit, revolution, polyphony, and calculus), they are always based on previous inventions without which new achievements would be impossible. Even Newton, the author of *Philosophiae naturalis principia mathematica*, the greatest scientific treatise of all time, about whom Pope said in his «Epitaph Intended for Sir Isaac Newton»:

«Nature and Nature's laws lay hid in night:
God said, «Let Newton be!» and all was light».

was not being merely modest when he said: «If I have seen farther, it is by standing on the shoulders of giants». Actually, he was mainly stating the unquestionable truth that the body of previous inventions is indispensable, if more advanced inventions are to be made. Furthermore, it is obvious that new achievements are much easier when the number of known inventions is large. And this is true of both material and nonmaterial inventions. The invention of the automobile, for instance, was based on six older elements, namely, the liquid gas engine, the liquid gas receptacle, the running gear, the intermediate clutch, the driving shaft, and the carriage body. Of these, the liquid gas engine was based on the gas engine of 1888, the principle of compression of 1876, the electric spark and gap of 1860, and the water jacket cooling system of 1833, while the creation of the carriage body was facilitated by the pneumatic rubber tires of 1883 and 1845²⁵. Similarly, the commission form of government, a nonmaterial invention, was based on the Houston plan of 1905, which had evolved from the Galveston plan of 1900, which, in turn, had been based on previous nonmaterial inventions²⁶.

These relations seem to explain why certain inventions are achieved independently and at about the same time by two or more individuals²⁷

25. F. Stuart Chapin, *Cultural Change*, New York: D. Appleton-Century Company, 1928, p. 336.

26. *Ibid.*, p. 339.

27. William F. Ogburn and Dorothy S. Thomas, «Are Inventions Inevitable?» *Political Science Quarterly*, 37 (March, 1922), pp. 83-98. For further details on technology and its influences, see Alfred B. Stafford, «Is the Rate of Invention Declining?» *American Journal of Sociology*, 57 (May, 1952), pp. 539-545; Hornell Hart, «Technological Acceleration and the Atomic Bomb», *American Sociological Review*, 11 (June, 1946), pp. 277-293; S. McKee and Laura Rosen, *Technology and Society*, New York: The Macmillan Company, 1941; Stuart Chase, *Men and*

(e.g., Newton and Leibnitz: calculus; Riemann and Gauss: non-Euclidean geometry), as well as why the accumulation of inventions tends to follow a geometrical progression (2, 4, 8, 16, 32, 64, and so forth) or something like what the following mathematical formulae express²⁸:

$$y = a + bx$$

$$y = e^x$$

$$y = c + \frac{k}{1 + e^{a + a_1 x + \dots}}$$

This type of growth is indicated by the following data: the number of important inventions and discoveries recorded in the early centuries of the last millennium was less than ten, while in the nineteenth century there were more than two thousand²⁹. Also, according to the *Statistical Abstract of the United States* of 1952, the patents issued by the United States Patent Office were distributed as follows:

Years	Number of Patents
1826 - 1850	7,864
1851 - 1860	23,140
1861 - 1870	79,612
1871 - 1880	125,520
1881 - 1890	207,850
1891 - 1900	220,840
1901 - 1910	315,381
1911 - 1920	383,885
1921 - 1930	423,361
1931 - 1940	440,430
1941 - 1950	309,162

This spectacular rate of growth, however, Sorokin correctly believes, cannot continue indefinitely³⁰ (see, for instance, the number of patents for 1941-1950).

10. *Great men*: Thomas Carlyle, the modern Jeremiah whose works are known as the «Lamentations» of the nineteenth century,

Machines, New York: The Macmillan Company, 1929; William F. Ogburn, *Social Change*, New York: Viking Press, 1922; and Panos D. Bardis, «The Changing Family in Modern Greece», *Sociology and Social Research*, 40 (September-October, 1955), p. 19.

28. William F. Ogburn and Meyer F. Nimkoff, *Sociology*, New York: Houghton Mifflin Company, 1940, p. 775.

29. *Ibid.*, p. 787, Figure 132.

30. Pitirim A. Sorokin, *The Crisis of Our Age*, New York: Dutton, 1941, p. 129.

believed that history is made by a few superior individuals. In fact, his *Cromwell's Letters* ends as follows: «Oliver is gone; and with him England's Puritanism...» which (Puritanism) he called «the last of our heroisms». Carlyle also spoke of «hero-worship», thus becoming Nietzsche's forerunner (*Übermensch*). It is very doubtful, however, that men like Alexander the Great, Julius Caesar, Columbus, Luther (the Hero as priest), and Galileo, themselves, caused much social change. First of all, great men were parts and products of various social processes. Then, according to the principle of the *continuity of culture*, similar contributions would have been made by other individuals even if any specific great men had never existed. Finally, even influential dictators like Hitler, Mussolini, and Stalin are never able to impose their genuinely personal decisions on the masses for long, if their policies are not based on some degree of popular approval. The writer has made the following statement elsewhere:

«According to Marx, the origin of the state may be explained in terms of the force exercised by a few individuals. The unity and authority of a given nation's leaders, however, can never be maintained by mere force. History proves that even when force is used, behind that force there is always some degree of popular approval. In fact, no state can survive if the leader's authority isn't based — at least to some extent — on the people's will, customs, beliefs, and convictions. Once, during a conversation with Tsze-Kung, Confucius remarked, «The requisites of government are that there should be sufficiency of food, sufficiency of military equipment, and the confidence of the people in their rulers. Then he added that if one of these requisites should have to go, that should be the military equipment. If a second one should have to go, that should be the food. The confidence of the people, however, should never be considered unnecessary. And the wisdom of this statement is indicated by the fact that even Cesare Borgia, the man who was an accomplished murderer at the age of twenty-five, the man who believed in limitless and absolute force, the man who was Machiavelli's ideal despot, the man on whose sarcophagus was written: «Here in little earth lies he who was feared by all, who held peace and war in his hand», the man whose vengeful ghost had horrified the Spaniards of Viana for four centuries — even that Cesare Borgia failed at the age of thirty-one!»³¹.

31. Panos D. Bardis, *Ivan and Artemis*, New York: Pageant Press, Inc., 1957, p. 187; quoted by permission.

In brief, although it is true that the work of influential men results in some social change, it is incorrect to overemphasize this factor.

11. *Social reformers*: This group often contributes to social change by introducing new ideas and inducing society to apply them. Rousseau, for instance, by showing the negative effects of the medieval society's indifference toward physical training, and by emphasizing the hygienic value of bodily exercise, was partly responsible for the establishment of Germany's *Turnplätze*. Similarly, General Sir Viktor Balck's system of Swedish gymnastics led to the physical improvement of the Scandinavians and Great Britain's sailors and soldiers.

12. *Values*: Finally, social change is also influenced by values, especially by constellations of values known as ideologies. Of course, not all thinkers accept this view. While Hegel, for instance, supported this idea enthusiastically, Marx considered it a mere myth. It is true, however, that a people's values may accelerate or impede social change. It is a little known fact, for example, that the Greeks of the Hellenistic period, who, thousands of years before Papin, Watt, Stephenson, and Fulton, had invented the steam engine, due to their interest in people rather than machines, preferred to use it as a mere toy. Consequently, one of the most important inventions of all time was prevented from contributing to social change.

And now, for the sake of completeness and objectivity, we must also present the following factors, which tend to obstruct social change:

First of all, mention should be made of habits, which, due to the relative rigidity and inflexibility that characterize them, often seem to constitute obstacles to social change.

Second, people, afraid of the unknown, are usually suspicious of new ideas.

Third, *ethnocentrism*, namely, the emotional belief in the superiority of one's own group combined with contempt for outsiders, minimizes intercultural contacts.

Fourth, it is typical of groups with what Henry George has called *vested interests* to sabotage certain activities leading to social change. Thus, industrialists, for instance, often buy up patents endangering the prosperity of their corporations.

And fifth, traditionalism tends to impede the adoption of new ideas and customs. In a study of the Hawaiian family, for example, the writer found that certain Oriental customs have persisted, although

America's influence on that state is rather strong³². Similarly, the Ghost Dance invented by the Paiutes of Nevada in 1870, while they were undergoing economic difficulties and decimation by disease, soon spread to other Indians in Nevada. This ceremony, however, was rejected completely by certain Indian tribes in California which, due to their traditional fear of the dead, were reluctant to seek the return of the deceased to life³³. An analogous reaction to new ideas and customs is also seen in the following passage, taken from Plato's *Republic*³⁴.

«Therefore, the women should be taught these arts and that of war and also be employed in the same manner. It seems reasonable from what you say, he answered. Perhaps, then, I said, present custom would make much of what is being said now appear ridiculous, if what we are saying is going to be practiced. Quite so, he said. Which of these, then, I said, do you consider most ridiculous? Or is it not apparently the naked women exercising in the palaestras together with the men, not only the young women, but also those already older, exactly like the old men in the gymnasiums, when, wrinkled and not pleasant to look at, nevertheless they love gymnastics? Yes, by Jupiter, he said; for it would appear ridiculous under present custom. So, I said, since we rushed to speak openly, we must not fear the ironies of the wits, no matter how much and what they would say about such change and about gymnastics and culture, and mostly about the bearing of arms and the riding of horses. You speak correctly, he said. But since we have begun to speak, we must get into the rough aspects of the law, after begging these wits not to do what is typical of them but to be serious, and reminding them that it is not a long time since to the Greeks it seemed indecent and ridiculous, as to most barbarians now, for men to be seen naked, and when first the Cretans and then the Lacedaemonians introduced gymnastics, it was possible for the witty ones of that day to ridicule all these things; or don't you think so? Indeed. But, I believe, when being naked seemed better than covering all things of this kind to those who practiced this custom, what appeared ridiculous to the eyes vanished before what reason presented as a superior custom».

32. Panos D. Bardis, «Attitudes Toward Dating Among Foreign Students in America, *Marriage and Family Living*, 18 (November, 1956), pp. 342-343.

33. Ralph L. Beals and Harry Hoijer, *An Introduction to Anthropology*, New York: The Macmillan Company, 1953, p. 613. Cf. Saxon Graham, «Cultural Compatibility in the Adoption of Television» *Social Forces*, 33 (December, 1954) pp. 166-170.

34. Book V, 452A-D; translated by the present writer.

Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

(Ήθικοι καὶ ὕλικοι συντελεσταί)

Ὑπὸ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΜΑΛΑΚΗ

Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Α'. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τὸ 1800 εὐρίσκει μίαν Ἑλλάδα γεωγραφικῶς λίαν ἐπεκταμένην. Δυνάμεθα νὰ τὴν διαιρέσωμεν εἰς δύο κατηγορίας : Πρῶτον τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν, τὸν ὑποκείμενον εἰς τὴν ἀπέραντον τότε Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τοῦ Πόντου μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ τῆς Κύπρου μέχρι τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Εἰς ὅλον αὐτὸν τὸν χώρον δὲν κατόφκουν ἀποκλειστικῶς μόνον Ἕλληνες, ἀλλὰ κατόφκουν καὶ ἐκράτου τὰς κλείδας τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μορφώσεως ἐξ ἄλλου, πολλὰ ἑκατομύρια Ἕλληνες. Δεύτερον εἰς τὸν ἀπόδημον Ἑλληνισμόν σκορπισμένον ἀνά τὸν κόσμον, ἔχει βέβαια τὸν Καναδᾶν, τὴν Ἀμερικὴν, τὴν Αὐστραλίαν καὶ τὴν Αἰθιοπίαν ὅπως σήμερον, ἀλλὰ τὰς μακρινὰς τότε Ἠγεμονίας, τὸν χώρον τῆς δυαδικῆς Αὐστρουγγρικῆς μοναρχίας, τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν Βόρειον θάλασσαν. Αὐτὸς ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἔχει ἀκριβῶς ὑπολογισθῆ, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀνήρχεται εἰς ἱκανὰς ἑκατοντάδας χιλιάδας Ἑλλήνων καὶ ἦτο, ἕπερ τὸ σπουδαιότερον, ἀκμαῖος ἐμπορικῶς καὶ δυναμικῶς, ὀργανωμένος διοικητικῶς καὶ μὲ ἀνώτεραν πνευματικὴν μόρφωσιν. Ἐξῆ δὲ καὶ ἐκινεῖτο καὶ ἔδρα χάριν τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν τοῦ Ἑλλήνων.

Ἡ προέλευσις τοῦ ἦτο ποικίλη. Εἰς τὴν Ἑνετίαν π.χ. εἶχον ἀποικισθῆ περὶ τοὺς δέκα χιλιάδας Ἕλληνες μετὰ τὸν ἀτυχή διὰ τὴν γαληνοτάτην ἐνετοτουρικὸν πόλεμον τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος, τὴν προηγηθεῖσαν ἀπώλειαν τῆς Κύπρου καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Μορέως. Ἀντιθέτως εἰς τὴν Αὐστρουγγρικήν αἱ μεγάλαὶ κοινότητες τῆς Πέστης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων εἶχον σχηματισθῆ ἀπὸ Μακεδόνας ὀναζητοῦντας βελτίωσιν τῆς τύχης των πρὸς βορρᾶν, ἐνῶ Ἕλληνες πανταχοῦθεν εἶχον συρρεῦσαι εἰς τὴν Βιέννην. Ἠπειρῶται ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ Χῖοι οἱ ἐγκα-

τασταθέντες εις τὸν ἐλευθερον λιμένα τοῦ Λιβόρνου. Εἰς τὰς ἡγεμονίας ἐξ ἄλλου ὁ ἀποικισμὸς ἦτο παρακολούθημα τῆς δι' Ἑλλήνων Φαναριωτῶν διοικήσεως τῶν δύο ἐπαρχιῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Πρὸς τοῦτο, εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἦτο εὐκολώτερον νὰ εὑρεθοῦν Διοδωκανῆσσι καὶ Κρήτες. Ἑλληνας ὁμοίως εὐρίσκομεν εἰς τὴν Μινόρκαν τῆς Ἰσπανίας, εἰς τὸ Ἀμστελῆδαμον τῆς Ὀλλανδίας, εἰς τὰς γερμανικὰς πόλεις, καὶ φυσικὰ εἰς τὸ Παρίσι, τὴν Μασσαλίαν, τὸ Λονδῖνον καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Μ. Βρεττανίας. Ἄλλ' αἱ συμπαγέστεραι κοινότητες, αἱ πλέον ὀργανωμέναι διοικητικῶς καὶ οικονομικῶς, αἱ ἀνοῦσαι πνευματικῶς, αἱ βοηθοῦσαι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔθνους, αἱ φροντίζουσαι διὰ τὴν ἐκδοσιν βιβλίων, ἐφημερίδων, τὴν μόρφωσιν νέων, τὴν συντήρησιν σχολείων, ἦσαν αἱ κοινότητες τῆς περιοχῆς τῆς ὑπαγομένης εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς, δηλαδὴ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, τῆς Δαλματίας, τῆς Λύστριας, τῆς Οὐγγαρίας καὶ τοῦ ἄλλου μεσοευρωπαϊκοῦ χώρου. Αἱ κοινότητες αὗται εἶχον ἀναγνωρισθῆ ὡς αὐτόνομοι πολιτικοὶ ὀργανισμοί, διοικούμενοι δι' ἰδίων συνταγμάτων, ἐπιβάλλοντες φόρους εἰς τὰ μέλη των. συντηροῦντες ναοὺς, σχολεῖα, νοσοκομεῖα, βιβλιοθήκας, φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Οἱ πλείονες εἶχον ἀναγνωρισθῆ εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ 1750 καὶ 1800 διάστημα. Σήμερον δὲν ὑπάρχουν πλέον ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Πόλεως, τῆς Ἀγκῶνος, τῆς Μάλτας, τῆς Τερζέστης, τοῦ Λιβόρνου καὶ αὐτῆς τῆς Ἑνετίας. Δὲν ἐργάζονται πλέον τὰ σχολεῖα εἰς τὰ ὅποια ἐδίδαξαν μεγάλοι ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ἱερωμένοι. Δὲν ἐκδίδονται ἐφημερίδες, δὲν λειτουργοῦν τυπογραφεῖα, δὲν συντηροῦνται λόγιοι. Ἡ ἰδία ἡ Ἑνετία ἔχει σήμερον μόλις δεκάδα ἐγκατεστημένων ἐκεῖ Ἑλλήνων καὶ ὁ ἐν αὐτῇ μεγαλοπρεπὴς ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Γραικῶν καὶ ἡ βιβλιοθήκη, ἡ πινακοθήκη, τὸ Νοσοκομεῖον, ἔχουν μᾶλλον μουσειακὸν χαρακτήρα. Ἄλλοτε ὅμως ἤδρευεν ἐκεῖ μητροπολίτης, ὁ Φιλαδελφείας μὲ εὐπαιδευτον ὑπ' αὐτὸν ἱερατεῖον. Συνηγωνίζοντο τὰ Ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τοῦ Σάρου, τῶν Γλυκῶν, τῶν Βελουδῶν εἰς τὴν ἐκδοσιν ἐκπαιδευτικῶν συγγραμμάτων καὶ λειτουργικῶν βιβλίων διὰ τῶν ὁποίων ἐρωτίζετο τὸ ἔθνος καὶ συνετηρεῖτο εἰς τὰς παραδόσεις του. Ἐκεῖ τὸ πρῶτον ἐξεδόθησαν οἱ Ἑλληνες συγγραφεῖς ὡς ὁ Πλάτων, καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Φλαγγινικὸν Γυμνάσιον ἐμόρφωσε διδασκάλους καὶ λογίους δι' ἔθλον τὸ ἔθνος, ἀπὸ τῆς Βορείου Ἠπείρου μέχρι τῆς Κύπρου. Ἐκεῖ συνανεμειχθησαν ὡς ἀδελφοὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ἠπείρου, τῆς Μικρασίας, τῆς Κρήτης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Πελοποννήσου, τῶν νήσων, τῆς Κύπρου, ἀνέλαβον οικονομικὰς ὑποχρεώσεις πρὸς συντήρησιν τῶν ἀπόρων, πρὸς βοήθειαν τῶν ἐνδεῶν καὶ ἀσθενῶν. Ἐκεῖ ἀνόμασαν τὴν κοινότητά των Γένος καὶ τὸ πρῶτον ἠδυνήθησαν νὰ ἐκλέγουν τὴν βουλήν καὶ τὴν κυβέρνησιν των δι' ἐλευθερὰς ψηφοφορίας, νὰ διοικοῦνται δηλαδὴ δημοκρατικῶς.

Τὸ μέγα παράδειγμα τῆς Ἑνετίας ἐμιμήθησαν αἱ μεγάλαι ἑλληνικαὶ κοινότητες τῆς Τερζέστης καὶ τοῦ Λιβόρνου. Πόλεις μὲ μεγάλην ἐμπορικὴν

κίνηση, έχουσαι σημασίαν διὰ τὴν διατροφήν τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης, προσελκυσαν τὴν προσοχὴν εὐφρεστάτων Ἑλλήνων ἐμπόρων τοὺς ὁποίους ὑπελόγιζον οἱ κρατοῦντες τοῦ τόπου. Τὸν πλοῦτόν των ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν εὐζωίαν των ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν συνανθρώπων των. Ἡ κοινότης τοῦ Λιβόρνου π.χ. ἐσπούδαζεν ἐξ νέους ἐτησίως ὑποτρόφους εἰς τὰ Ἱταλικά πανεπιστήμια, καὶ ἔχι μόνον εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς καλὰς τέχνας.

Διὰ τὴν ἐλθόμεν εἰς τὴν Βιέννην, ἡ κοινότης ἀνεγνωρίσθη ἐκεῖ τῷ 1776. Ταχέως ὀργανώθησαν εἰς δύο κοινότητας τῶν τουρκομεριτῶν καὶ τῶν ἀυστριακῶν ὀρθοδόξων, ὥστε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1802 καὶ 1803 νὰ ἔχουν ἤδη δύο ἀντιστοίχους ναοὺς. Ἡ Ἑλληνικὴ σχολὴ ἐλειτούργει ἐκεῖ πρὸ τοῦ 1770. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκπολιτιστικῆς ἡ Βιέννη ἐσήμανε μέγα τι διὰ τὸν νεώτερον Ἑλληνισμόν. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν ἐδῶ τὴν ὀφείλουσαν τὰ Γράμματα εἰς τὸν Ἄερμην τὸν λόγιον, φιλολογικὸν περιοδικὸν τῶν Κοραϊστῶν, τὸ ἔθνος εἰς τὸν βαρῶνον Σιναν καὶ ἡ ἐλευθερία εἰς τὸν Ρήγαν Βελεστινίην. Ἄνδρες ὡς ὁ Γαβριὴλ Καλλονᾶς, ὁ Ἄνθιμος Γαζής, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ Μισαὴλ Ἀποστολίδης, ὑπηρετήσαντες ἐκεῖ ὡς ἐφημέριοι, προήγαγον τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδείαν τοῦ ὅλου Ἑθνοῦ. Εὐεργέται πλουτήσαντες ἐκεῖ διέθεσαν χρήματα διὰ νὰ συντηρῶνται ἑλληνικαὶ σχολαὶ εἰς Μέτσοβον, Μελένικον, Καστοριάν, Τσαρίτσαιναν καὶ ἀλλαχοῦ.

Διὰ νὰ παραλείψωμεν τὰ τυπογραφεῖα καὶ τὰς ἑλληνικὰς ἐκδόσεις των ὑπενθυμίζομεν ὅτι εἰς τὴν Βιέννην ἐξεδόθη ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ «Ἐφημερίς» ἀπὸ τοῦ 1791, καθὼς κατόπιν ἀπὸ τοῦ 1812 ὁ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» καὶ ἡ «Καλλιόπη».

Ἀρκοῦμεθα νὰ ὑπενθυμίσωμεν ἀπλῶς τί ἐγένεν ἀπὸ τὸν ὀργανωμένον Ἑλληνισμόν τῆς Νοτίου Ρωσίας καὶ τῶν ἡγεμονιῶν. Ὑπενθυμίζομεν ἀπλῶς ὅτι μεγάλα μορφαὶ τῶν χρόνων τοῦ ἀγῶνος ὁ Μαυροκορδαῆτος, ὁ Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, ὁ Καποδίστριας, ὁ Κοραΐς αὐτός, ἔζων ἔξω τῆς Ἑλλάδος καὶ διεμορφώθησαν ἐντὸς τοῦ κοινοτικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τέλος ὅτι αὐτὴ ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία συνεστήθη ἀπὸ ἀποδήμους Ἑλλήνας οἱ ὅποιοι τὴν διέδωκαν, ἔμποροι αὐτοὶ καὶ εἰρηνικοὶ πατριῶται, πρωτίστως εἰς τοὺς ἀποδήμους.

Ἡ καταδρομὴ, ἡ ἀνάγκη, ἡ ἀναζήτησις, εὐμαρείας καὶ τῆς τύχης, τὸ ἀρχαῖον φιλαπόδημον πνεῦμα ἔφερον τοὺς Ἑλλήνας εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους, ἀναζητοῦντας βελτίωσιν τῶν ἀφορήτων ἔρων τῆς ἐν τῇ ἰδίᾳ των. ἀλλ' ὑποδούλω, πατρίδι διαβιώσεως. Ὅμως ἐκεῖ δὲν ἐλησμόνησαν ἑαυτούς, τὴν θρησκείαν των, τὴν παιδείαν των, τὸν προορισμὸν των, τοὺς ἀδελφούς των. Ἐζῆσαν δὲ ἑαυτούς καὶ τοὺς ἄλλους, διὰ τὸ ἔθνος, διὰ τὴν μόρφωσιν των, τὰ τέκνα των, τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀπέδειξαν τὴν ζωικότητά των, τὴν φιλοπατρίαν των, προδιέγραψαν διαικητικῶς τὴν ἰκανότητά των νὰ συμπήξουν κοινωνίας καὶ ἀνεξάρτητον κράτος. Καὶ ἀπέδειξαν ἐν πράγμασι τὴν ἑλλη-

νικήν ενότητα από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των ημερών των, ενότητα αίματος, γλώσσης, καταγωγής, πίστεως, επιδιώξεων. Καί κατέστησαν εύρυτάτην παρά ποτέ τήν γεωγραφικήν και πολιτιστικήν έννοιαν 'Ελλάς. Ταύτα και άλλα όφειλομεν εις τους αποδήμους.

Β'. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΟΣ

"Ας ίδωμεν τώρα ποία ύπῆρξεν ή διαμόρφωσις τῆς ἀντιλήψεως τῶν νεοτέρων 'Ελλήνων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ὅλης 'Ελληνικῆς Ἱστορίας.

Σήμερον ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς 'Ελληνικῆς Ἱστορίας, αὐτομάτως περιλαμβάνομεν εἰς τὰ ὅρια τῆς τὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἔθνους μας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, δηλαδὴ τῆς προϊστορίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεπτύχθησαν οἱ μῦθοι, μέχρι σήμερον. Εἰς τὴν 'Ελληνικὴν Ἱστορίαν ἀνήκει ἐξ ἴσου ἡ ἀρχαῖκή ἐποχὴ, ἡ κλασσικὴ, ἡ ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα αὐτὴν ἑλληνιστικὴ. Ὁμοίως ὅλος ὁ Χριστιανικὸς κόσμος, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐμφάνισης τοῦ Χριστοῦ, μέχρι τῆς κρίσεως τῆς Κων/πόλεως ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ ἐκείθεν μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Βασιλείου Μακεδόνος, τῶν σταυροφοριῶν, τῆς ἀλώσεως τῆς Πόλεως. Τέλος ἡ Ἱστορία μας συνεχίζεται διὰ τῆς τουρκοκρατίας, τοῦ Ἱεροῦ Ἀγώνος καὶ τῆς προσφάτου ἐνδόξου δράσεως τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων τοῦ Πίνδου καὶ τῆς Κορέας. Καὶ ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ ἔχει τὰς ρίζας τῆς χίλια πεντακόσια χρόνια πρὸ Χριστοῦ εἰς τὰς ἐσχάτως ἀναγνωσθείσας πινακίδας τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Πύλου καὶ κατέρχεται διὰ τῶν Ὀμηρικῶν ἑπῶν, τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς μετακλασσικῆς καὶ ἀλεξανδρινῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν Χριστιανικὴν, τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν καθαρὴ νεοελληνικὴν. Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ σήμερον τὴν ἐνότητα αὐτὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ δρόμοι διὰ ν' ἀποδειχθῇ. Πλὴν τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἔθιμα, αἱ παραδόσεις, τὸ ὕλικόν ποῦ ἐξετάζει μίαν νέα ἐπιστήμη, ἡ Λαογραφία, βυθηθοῦν εἰς αὐτὴν τὴν διαπίστωσιν. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος εἶναι παλαιὸν κτῆμα τῆς ἱστορικῆς καὶ τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Πρὸ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τόσοσιν οἱ γράφοντες περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὅσων καὶ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν Ἱστορίαν τοῦ περιφρονημένου Βυζαντίου, ἐσταματοῦσαν, προκειμένου περὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὸ 146 π.Χ. Αὐτὸ ἦτο τὸ τυπικὸν ὄριον τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, δηλαδὴ ἡ κατάληψις τῆς Κορίνθου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἡ μεσαιωνικὴ μας Ἱστορία ἐθεωρεῖτο ὡς συνέχεια τῆς Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας, μοιλονότι τὸ Βυζάντιον ἑλληνικὰ ὠμιλοῦσεν, ἔγραφε καὶ ἐσκέπτετο. Τὸ ὅτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἐκαλεῖτο ἀπιστὸς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, δὲν ἐσήμαινε παρά μόνον ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ Νέα Ρώμη. Ἡδὴ ὁ Ἱερὸς Φώτιος τὸν ἑνατὸν αἰῶνα δὲν ἐγνώριζε τὰ παράπαν λατινικά, καὶ ἀρκετὰ πρωτότερα ὁ Καρλομάγνος εἶχεν ἐξυπνήσει

εις τους δυτικούς την ιδέαν τῆς ἀναστάσεως τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Πῶς ἤλθομεν εἰς αὐτὴν τὴν σύλληψιν τῆς ἐνότητος; Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ εἰργάσθησαν διὰ τὸ ἐπιβάλλουν τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐνότητος εἰς τὴν ἐπιστήμην; Καὶ ποῖαν σημασίαν ἔχει ἡ ἐνότης τῆς ἱστορίας δι' ἡμᾶς;

Πρέπει πάλιν νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Φαλμεράιερ, ὁ ὁποῖος πρὸ ἑκατὸν τῶν χρόνων ἤρνήθη ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες κατέρχονται ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι εἴμεθα νόθοι ἀπόγονοι φύλων ξένων, τὰ ὁποῖα κατήλθον κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐρήμωσαν τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ ἐκλαβισμού, τὴν ὁποῖαν οὐδεὶς πλέον δέχεται, ἐδημιούργησε τὴν γνωστὴν ἀντίδρασιν τῶν ἱστορικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Γερμανὸς Τσιγκαίτζεν καὶ ὁ ἰδιόκός μας Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Αἱ θεωρίαι τοῦ Φαλμεράιερ κατεπολεμήθησαν καὶ κατέπεσαν, ὁ δὲ Παπαρρηγόπουλος ἐπεχείρησεν ἔργον μέγα καὶ ἀθάνατον, τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Εἶναι ἡ πρώτη σύνθεσις εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ ἱστορικὸς στηριζόμενος εἰς πηγὰς, ἔδωκε τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἔθνους μας ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατέστησε συνείδησιν εἰς ὅλους τοὺς ξένους ἐπιστήμονας ὅτι ἡ ἱστορία αὐτὴ εἶναι κοινὴ, τοῦ ἰδίου λαοῦ, ὁμιλοῦντος τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καὶ ἔχοντος τὸ ἴδιον αἷμα, καὶ κινουμένου εἰς τὸν αὐτὸν γεωγραφικὸν χώρον.

Ἔργον δικαιοσύνης εἶναι νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, διὰ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν πολιτικῶν κυρίως τυχεῖν τοῦ Ἑλληνισμοῦ διεπίστωσε τὴν ἐνότητα αὐτὴν, ἡ σύλληψις ἀφείλεται εἰς ἄλλους. Ὁ Παπαρρηγόπουλος εἶχε πρωτίστως ὑπ' ὄψιν του τὸν Λευκάδιον λογοτέχνην καὶ ἱστοριοδίφην Σπυρίδωνα Ζαμπέλιον. Ὁ Ζαμπέλιος, ζήσας καὶ μορφωθείς εἰς Ἰταλίαν, ἔπαι διεμορφῶτο ἡ θεωρία τῆς ἐθνότητος καὶ ἐβραζιζεν ὁ Ρωμαντισμός, διεῖδε, πρὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ἐθνότης ἀνήρχετο εἰς τὸν μεσαίωνα καὶ συνεδέετο μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον, μὲσω τοῦ Βυζαντίου. Ὁ ρωμαντισμὸς ἤτο κίνημα τὸ ὁποῖον εἶχε πολὺ μεγάλας ἐπιδράσεις εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν τέχνην, ἐβοήθησε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐρευνηθῇ ὁ μεσαίων καὶ ἡ ἱστορία του, καὶ μάλιστα ἀπὸ λαϊκῆς πλευρᾶς. Ἐβοήθησεν ἀκόμη νὰ μορφωθῇ τὸ ἐθνικὸν κίνημα, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐνὸς λαοῦ ἔχει κοινὴν ἱστορίαν, κοινὸν αἷμα, κοινὴν θρησκείαν, κοινὰ παραδόσεις. Ἔτσι ξαναηύραμεν τὸν ἑαυτὸν μας, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατελύθησαν αἱ μεγάλαι μοναρχίαι, ὅπως ἡ Αὐστρουγγρική καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ, καὶ λαοὶ ὅπως ὁ Ἑλληνικός, ὁ Σερβικός, ὁ Ἰταλικὸς καὶ ἄλλοι, διὰ τῶν ὅπλων ἀπετίναξαν τὸν ζυγὸν καὶ δι' ἀπελευθερωτικῶν πολέμων ἤνωσαν, κατὰ τὸ δυνατόν, τοὺς τέως δουλεύοντας ὁμοεθνεῖς ὑπὸ τὸ αὐτὸ σιγήπτρον, εἰς ἐθνικὸν κράτος. Αὐτὴ ἡ διαμόρφωσις τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Βαλκανίων ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας καὶ ἐπηρεάσθη αὐτὴν. Δὲν περιωρίσθημεν δὲ μόνον εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν διὰ τῆς ἐνότητος τῆς πολιτικῆς μόνης ἱστορίας. Μία νέα ἐπιστήμη, ἡ Γλωσσολογία, πατήρ τῆς ὁποίας ὑπήρξεν

εις τὴν Ἑλλάδα ὁ Γεώργιος Χατζιδάκης, μᾶς ἔδωκε τὴν ἐνότητα ἀπὸ ἀπόφωσ γλώσσης, καταδειξάσα, ὅτι ὅλα τὰ σημερινὰ ὀμιλούμενα νεοελληνικὰ ἰδιώματα ἀνάγονται εἰς τὴν αὐτὴν ρίζαν, τὴν Κοινήν. Μία ἄλλη, ἐπίσης νέα ἐπιστήμη, ἡ Λαογραφία κατέδειξε διὰ τῶν κυριωτέρων τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκπροσώπων, τοῦ Νικολάου Πολίτου καὶ τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, ὅτι τὰ νεοελληνικὰ ἔθιμα, αἱ παραδόσεις καὶ ὁ λαϊκὸς μας πολιτισμὸς ἀνάγονται διὰ τοῦ Βυζαντινοῦ εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ἔτσι οὐδεὶς σήμερον μᾶς ἀμφισβητεῖ ὅτι κατέχομεν τὸν ἴδιον γῶρον τῶν ἀρχαίων, ὀμιλοῦμεν τὴν φυσικῶς ἐξελιχθεῖσαν γλῶσσαν των, εἰμεθα φορεῖς τοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τρεῖς καὶ πλέον χιλιετηρίδας, ἀνέχομεν τὸ βῆρος τοῦ πορθημίου αὐτοῦ ἐκ τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν.

Θὰ ἤθελα ἐν τούτοις νὰ ὑπομνήσω ἐδῶ ἀκόμη δύο μεγάλους Ἑλληνας οἱ ὅποιοι πρὸ τοῦ Ζαμπελίου καὶ τοῦ Παπαρρηγοπούλου εἶχον πλήρη συναισθησιν τῆς ἐνότητος τῆς ἱστορίας μας. Ὁ εἰς εἶναι ὁ ἐθνικὸς μας ποιητὴς, ὁ Διονύσιος Σολωμός, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν ὕμνον εἰς τὴν Ἑλευθερίαν καὶ εἰς ἄλλα ποιήματά του σαφῶς ταυτίζει τοὺς νέους καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας. Ἔτσι π.χ. δὲν δέχεται ὅτι ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος ὁ Μεγαπολίτης ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων, καλεῖ δὲ τοὺς τριακοσίους τοῦ Λεωνίδα νὰ ἐρθοῦνε καὶ νὰ ἴδωσιν τὰ παιδιὰ τους, πόσο μοιάζονε μ' αὐτούς. Ἡ Ἑλευθερία, κατὰ τὸν Σολωμόν, βγαίνει ἀπὸ τὰ ἱερὰ κόκκαλα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διότι ὁ ποιητὴς μας καὶ ἐγνώριζε καλύτερα καὶ ἐξετίμα περισσότερον τὰ κατορθώματα τῶν ἀρχαίων ἥρώων. Ἐν τούτοις ἡ ἴδια ἡ Ἑλευθερία—Ἑλλάς, κοιμισμένη κατὰ τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, ξαναγεννᾶται κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Αὐτὸ ἦτο τὸ πνεῦμα τῶν λογίων τοῦ Ἀγῶνος καὶ εἰς αὐτὸ βέβαια συνετέλεσεν ἡ λογία παιδευσίς τοῦ Ἔθνους, τῆς ὁποίας μέτοχος ὑπῆρξε καὶ ὁ Σολωμός. Ὁ ποιητὴς μας τέλος εἰς ἓνα του ποίημα ποῦ δὲν ἐτελείωσεν, ἔλαβε ὡς θέμα τὸν σύζυγον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, βυζαντινὸν στρατηγὸν Νικηφόρον τὸν Βρυέννιον.

Πολὺ σπουδαιότερα ὅμως εἶναι ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀνθρωπιστοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ τῆς ἀλώσεως Λαονίκου Χαλκοκονδύλη. Ὁ Χαλκοκονδύλης οὗτος, γράφων ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θουκυδίδου, τὸ β' ἡμισυ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὀμιλεῖ περὶ Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἀδιακρίτως, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, διὰ τοῦ βυζαντινοῦ ὁ ὁποῖος ἔδωκε, μέχρι τοῦ νεοελληνικοῦ ὁ ὁποῖος τότε διεμορφοῦτο. Πολὺ λοιπὸν πρὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ τοῦ Ζαμπελίου, ἡ σύλληψις τῆς ἐνότητος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ὀφείλεται εἰς τὸν Λαόνικον Χαλκοκονδύλην, ἔξοχον πνεῦμα μιᾶς μεγάλης ἐποχῆς.

Τελευταίως διεπίστωσα ὅτι ἤδη οἱ λόγιοι τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ὀμίλων περὶ τῶν συγχρόνων των Βυζαντινῶν τῆς Μικρασίας καὶ τῆς Βαλκανικῆς ὡς περὶ Ἑλλήνων μὴ διακρίνοντες αὐτούς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ αὐτὴ ἀντίληψις ἐπη-

ρέασε βαθύτατα τους λογίους του Έθνους κατά την εποχήν της δουλείας και έγινετο συντελεστής αξιόλογος της διαμορφώσεως του πνεύματος της ένότητος της Έλληνικής Φυλής. Οί υπόδουλοι ήσαν Όρθόδοξοι, και εις τούτο συνετέλει ή Έκκλησία, αλλά και Έλληνες, διά την γλώσσαν, τάς παραδόσεις, την κοινήν Ιστορίαν. Της ιστορίας αυτής είχαν επίγνωσιν και, δυνάμεθα να είπωμεν, νοσταλγίαν. Η κοινότης των σκοπών της Έπανάστασεως του 1821 και ή ταυτόχρονος περίπου εκρηξίς της από τάς Ηγεμονίας μέχρι την Κύπρον, την Κρήτην, την Μακεδονίαν, δεικνύουν ότι ή έθνική ένότης είχεν ώριμάσει εις τόν λαόν ένωρίτερον παρά εις τους Θεωρητικούς της Ιστορίας.

Γ'. Ο ΠΛΟΥΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΓΑΣΙΑ

Η έναρχίς του Άγωνος του 21 δέν ήτο παράτομος μόνον διά τó άπαρσικεύαστον πολεμικώς και διά την αντίθεσιν μεταξύ μιās κραταιάς αυτοκρατορίας και των όλίγων επαναστατών. Και από μιās άλλης πλευράς ήτο έξ Ίσου πράξις άσυλλόγιστος, όπως όλαί αι μεγάλαί του άνθρωπίνου πολιτισμού έπιτεύξεις, αι όποιαί δέν στηρίζονται εις ψυχρούς ύπολογισμούς. Δηλαδή ή Έπανάστασις δέν είχεν οικονομικήν βάση σταθεράν, ένώ δέν ήτο δυνατόν να διεξαχθί χωρίς οικονομικά μέσα. Πόλεμος θά είπη βέβαια πολεμοφόδια, έπιμελητεία, διοικήσις, στρατός, στόλος, πρόσφυγες, μεταφοραί, εκστρατεΐαι. Και όλ' αυτά θέλουν χρήματα και μεγάλα ύλικά μέσα, και πού θά τά εύρισκιν αυτά οι Έλληνες πού εσήκωσαν τó κεφάλι τόν Μάρτιον του 21; Αύτοι Έλευθερίαν έδιψούσαν και προς αύτήν απέβλεπον, άλλ' οικονομικώς πώς θά κατώρθωναν να διατηρηθούν επί μίαν δεκαετίαν; Τοιοϋτο πρόβλημα βεβαίως ούδεις έπρογραμμάτισε, και όρθως.

Είς την γενικήν συνείδησιν ήτο φανερόν, ότι αι περιουσίαί των μουσουλμάνων κατακτητών θά περιήρχοντο εις τους επαναστάτας, και μαζί με τά ακίνητα και τά κινητά πράγματα. Θέλετε όπλα; έχει ο άγής. Σκοτώσετέ τον να του τά πάρετε. Αύτός έχει κρυμμένους τους θησαυρούς της άδικίας, χρυσάφι, εισοδήματα, όπλισμόν, ρούχα κλπ. "Όταν άλωθί μία πόλις, ένα φρούριον, όλα θά είναι δικά μας. Και με υπερηφάνειαν θά φέρωμεν τά όπλα του έχθρου πού συνετριψάμεν χθές. Αύτή είναι ή λεία πολέμου. Και κάποτε ή λεία είναι και θαλασσία, όλόκληρα καράβια πού έταξίδευον διά λογαριασμόν του έχθρου και τά όποια συνελαμβάνοντο από τόν Έλληνικόν επαναστατικόν στόλον.

Έδώ τώρα είναι άξιον παρατηρήσεως ότι τά μεγάλα τουρκικά κτήματα (τσιφλίκια) δέν κατελήφθησαν από ιδιώτας, οι όποιοι να τά εκμεταλλευθούν κατά την διάρκειαν του Άγωνος ή απλώς να τά ρημάξουν. Διότι ή καταστροφή θά ήτο πολύ εύκολος και μετά την καταστροφήν δέν ήτο δυνατόν να υπάρξει εισόδημα. Έθεωρήθησαν λοιπόν έξ αρχής έθνικά κτήματα και τά

εισοδήματά των εισήρχοντο εις τὸν ὑποτυπώδη προϋπολογισμόν τοῦ ἐπαναστατικοῦ κράτους. Δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, δι' ἐξαγωγῆς ἐλαίου π.χ. χρησίμου εις τὴν σαπυνοποιαν τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἦτο δυνατόν οἱ ἐπαναστάται νὰ προμηθευθοῦν πυρίτιδα καὶ ὄπλα.

Ἄλλὰ καὶ ὁ ἰδιωτικὸς πλοῦτος ἐτέθη εις τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀγῶνος. Πρέπει νὰ τὸν διακρίνωμεν εις τρεῖς κατηγορίας: Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ περιουσίαι τῶν πολυαριθμῶν τότε ἀνά τὴν Ἑλλάδα μοναστηρίων, εις τὰ ὅποια εἶχον δωρηθῆ πολλά κτήματα καὶ εις τὰ ὅποια ὁ προσωπικὸς μίσχος τῶν καλογήρων εἶχεν ἀυξήσει καὶ τὰς περιουσίας καὶ τὰ εισοδήματα. Ὅταν ἐτελειώσεν ἡ Ἐπανάστασις ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ περιουσία εὐρέθη κατεστραμμένη διότι καὶ τὰ ἱερὰ καθιδρύματα πολλάκις κατεπατήθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθροῦ, καὶ εἶδον τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἀραιωθέντας, ἐδαπανήθησαν δὲ διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Ἀγῶνος καὶ τῶν ἐνδεῶν χριστιανῶν. Πολλάκις ἀφῆρθησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἱερὰ σκευὴ καὶ τὰ ἀφιερῶματα τῶν ναῶν διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν χρημάτων χάριν μιᾶς ἐκστρατείας. Καθὼς ἐλέγηται καὶ ἄλλοτε, τὸ πνεῦμα τῶν μοναχῶν ἦτο ἐξ Ἰσοῦ φιλελεύθερον μὲ τὸ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν.

Μία δευτέρα κατηγορία ἦσαν αἱ ναυτικαὶ νῆσοι αἱ ὅποιαι εἶχον πλουτήσαι μὲ τὸ διεξαγόμενον ἐμπόριον καὶ τὰς μεταφοράς. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ σημερινὴ ἀτομικιστικὴ ἀντίληψις τοῦ ἐφοπλιστοῦ δὲν ταιριάζει μὲ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅτι ἡ σύμπραξις ἰδιοκτῆτου καὶ ναυτῶν εἶχε τὴν μορφήν οἰκογενειακῆς κοινοπραξίας, ἡ κοινότης δὲ, δηλαδὴ ἡ νῆσος ὀλόκληρος, ἀπεφάσιζεν ἀπὸ κοινοῦ περὶ τοῦ πρακτέου. Τοῦτο ἐξηγεῖ π.χ. πῶς ὁ ὑδραϊκὸς στόλος, ἰδιωτικὸς κατὰ βάσιν, ἀπέβη ὁ ἐπίσημος, ὁ κρατικὸς στόλος τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἄλλ' ἡ συμμετοχὴ τῶν ναυτῶν καὶ τῶν κυβερνητῶν εις στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις παρεκώλυε τὸ τακτικὸν ἐμπόριον καὶ τὰς ναυλώσεις, ἐπομένως κατέστρεφε τὸν πλοῦτον τῶν νησιωτῶν. Ὅταν δὲ ὁ στόλος ἐξωπλίζετο ἔπρεπε τὸ κοινὸν αὐὸ μεγάλοι πλοιοκτῆται καὶ ἔμποροι—νὰ καταβάλλουν τὰς δαπάνας. Ἔτσι ἐρμηνεύεται πῶς οἱ Τομπάζηδες εἰσῆλθον πλοῦσοι εις τὸν Ἀγῶνα καὶ ἐξῆλθον κατὰ τὴν λῆξιν αὐτοῦ πτωχοί.

Ἡ τρίτη κατηγορία εἶναι τῶν γαιοκτημόνων, τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν ὀπωσθήποτε ἀποζώντων ἀπὸ τὰ γεωργικὰ των εισοδήματα. Ἦσαν δὲ ἀρκετοὶ ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν, οἱ ἔχοντες συμφέρον νὰ ἐπικρατήσῃ ἡσυχία καὶ γαλήνη πολιτικὴ, διὰ νὰ δύνανται νὰ καλλιεργοῦν τὰς περιουσίας των καὶ νὰ διαθέτουν τὰ εισοδήματά των. Εὐνόητον εἶναι ὅτι τὰ τρόφιμα ἀνατιμῶνται κατὰ τὰς πολεμικὰς περιστάσεις, ἀλλὰ τῆς τοιαύτης ἀνατιμῆσεως δὲν ὠφελοῦνται οἱ γεωργοὶ καὶ κτηματῆται τῶν ὀπίων διακατάσσειται ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ εἰρηνικὴ καλλιέργεια. Κατεστράφησαν ἐπομένως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτας καὶ γενικῶς ὑπέφερον ὄλοι λόγῳ τῶν συνθηκῶν. Ἄλλοι ἐγκατέλειψαν τὰς ἐργασίας των χάριν τῶν ὄπλων καὶ γενικῶς εἶδον τὰς περιουσίας των ἐρη-

μουμέννας κατά τὰς εισβολάς, καὶ πολλάκις τοὺς ἑαυτοὺς των ἐξισουμένους πρὸς τοὺς πρὶν ἀστέγους καὶ ρακενδύτους κολλήγους των.

Αὐτὰ τὰ τρία παραδείγματα δὲν εἶναι μόνα. Διότι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σταματήσωμεν εἰς κάθε κατηγορίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ τι συνεισέφερον.

Θὰ ἐρωτήσῃ τώρα τις, δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι πόροι; Βεβαίως ὑπῆρξαν, τὰ δάνεια, αἱ εἰσφοραὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, αἱ τῶν φιλελλήνων καὶ αἱ παράνομοι λείαι τῆς θαλάσσης. Ὑπὸ ἀπεχθεστάτους καὶ αὐτόχρημα ληστρικούς ὄρους ἔδανείσθησαν αἱ ἐπαναστατικαὶ κυβερνήσεις ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν, καὶ τὰ χρήματα τῶν δανείων ἐγένοντο ἀφορμὴ ἐσωτερικῶν διαμαχῶν καὶ ἐπιδρομῶν ἀκόμη.

Ὡς πρὸς τὰς συνεισφοράς τῶν φιλελληνικῶν κοιμητάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ αὐταὶ ἦσαν ἀξιόλογοι, εἴτε συνίσταντο ἐκ τροφίμων εἴτε ἐκ πολεμοφοδίων, φαρμάκων, ἐνδυμάτων καὶ παντοίας ἄλλης περιθάλψεως. Τέλος ὑπῆρξαν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας αἱ νηοψῖαι τὰς ὁποίας ἐνήργουν οἱ ναυτικοὶ μὲς ἐστράφησαν κατὰ εὐρωπαϊκῶν πλοίων καὶ ὑπερέβησαν τὰ διεθνῆ νόμιμα, ἀκριβῶς διὰ νὰ περιέλθῃ εἰς αὐτοὺς τὸ πολύτιμον φορτίον τοῦ πλοίου τὴν πορείαν τοῦ ὁποίου ἤλεγχον. Τοῦτο ἰδίᾳ ἐγένετο κατὰ τρόπον ληστρικόν εἰς τὴν Γραμποῦσαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ μολονότι ὡς πρῶξις ἀπεδοκιμάσθη καὶ ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν, ἐν τούτοις συνετήρησε τὸν Ἀγῶνα τῆς μεγαλονήσου, μὴ δυνάμενον ἄλλως νὰ στηριχθῇ οικονομικῶς.

Καὶ μία λεπτομέρεια: Ἐπειδὴ ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἦτο οὐχὶ τακτικὸς ἀλλὰ στρατολογούμενος μισθοφορικῶς, οἱ καπετάνεοι οἱ λαμβάνοντες τὴν ἄδειαν τῆς στρατολογίας κατέβαλλον τοὺς μισθοὺς (δηλαδὴ τὸ σιτηρέσιον) τῶν ἀνδρῶν των ἐξ ἰδίων, ἐναντι ὁμολόγων τὰ ὁποία τοὺς παρεχώρει ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις. Καὶ μερικοὶ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν ὑπόθεσιν, οἱ περισσότεροι ὅμως ἔμειναν μὲ τὰ ὁμολόγα εἰς τὰ χέρια καὶ, φυσικὰ, τὴν τιμὴν ὅτι ἐξώδευσαν τὰ χρήματά των διὰ νὰ ἀπελευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς.

LES DIFFICULTÉS DE L'ENSEIGNEMENT ÉCONOMÉTRIQUE

Par HENRI GUITTON

Tout enseignement est difficile, mais bien plus encore celui qui concerne la science économique contemporaine. Nous ne sommes plus au temps où il s'agissait seulement de faire prendre conscience aux esprits, des réactions fondamentales de l'économie; il suffisait alors d'images, de récits ou de paraboles appropriés pour faire apparaître l'absurdité ou la nécessité de certaines propositions ou de certaines décisions. Charles Gide avait été à cet égard un maître incomparable. On peut encore lire avec profit ses fameux «Principes» qui connurent un si grand succès dans l'univers. Mais cette époque est aujourd'hui bien dépassée. Elle connaît encore toutefois des survivants, et ceux-ci se trouvent complètement dépaysés. Je vois l'étonnement, j'oserais presque dire l'ahurissement de certains de mes collègues non-économistes lorsqu'ils entendent dans nos Facultés, l'énoncé des sujets proposés aux candidats à la licence et au doctorat économiques de 1959. Ces sujets n'ont plus rien à voir avec ceux que l'on posait du temps de leur jeunesse. Eux qui aimaient à disserter par exemple sur les avantages et les inconvénients de la division du travail, sur la distinction des capitaux fixes et des capitaux circulants, se demandent de quoi il est question lorsqu'on parle de multiplicateur, d'accélérateur, de courbe coudée d'oligopole, d'élasticité croisée ou d'élasticité perverse. D'une manière plus grave, ce n'est pas seulement, comme dans toute discipline, deux camps qui s'affrontent: les anciens et les modernes. Même dans la famille des modernes, dans le groupe de ceux qui ont moins de cinquante ans, dix ans d'écart suffisent parfois pour créer de nouvelles frontières. Le langage, les méthodes, les concepts se transforment tellement vite qu'on a de la peine à se bien comprendre, selon les couches d'âge auxquelles on appartient.

Notre propos n'est pas d'analyser ici l'ensemble des difficultés de l'enseignement économique. Il voudrait être plutôt de jeter un coup d'oeil sur les problèmes que pose l'introduction de l'économétrie dans la pédagogie économique contemporaine. Ne sera-ce pas là une manière de rendre hommage au maître qui a illustré la science économique hellène?

* * *

Il faudrait d'abord bien s'entendre sur le sens du mot «économétrie». Ce mot n'a-t-il pas le tort d'agacer les économistes de tradition ancienne? Évidemment l'économétrie est une discipline récente. Comme l'a écrit l'un de ses initiateurs français: elle a cependant déjà atteint sa majorité¹.

Sous la plume de F. Divisia il s'agissait de l'économétrie au sens strict si l'on peut dire, c'est à dire de la *Société d'Économétrie*, constituée à Cleveland (Ohio), le 31 décembre 1930 et qui a donc maintenant 28 ans. Même sous cette forme étroite, on pourrait rappeler que l'économétrie avait eu comme parrains les économistes les plus éminents de l'époque, tels I. Fisher et J. Schumpeter. Mais pour mieux rassurer les économistes de formation ancienne, nous pourrions prétendre que l'attitude économétrique n'est pas en soi tellement nouvelle. Nous nous demandons si, en un certain sens, il n'y a pas eu depuis fort longtemps une préoccupation de mesure. Nous nous sommes laissé aller à penser que la distinction faite par Aristote entre les *χρήματα* et les *κτῆματα* posait implicitement le problème de la mesure. Évidemment Aristote condamnait la chrématistique, c'est à dire la mesure par la monnaie; derrière cette condamnation, il montrait toutefois qu'il en avait la notion. Et puisque nous écrivons ces réflexions au pays qui nous a donné les mots qui désignent notre discipline, est-il exagéré de suggérer que la mesure peut servir à réaliser l'ordre: l'ordre dans la maison ne postule-t-il pas dans cette maison des mesures convenables? L'*économie* appelle l'*économétrie*.

Ce n'est cependant qu'à la fin du XVIIème siècle que l'idée de mesure reparaitra, explicitement cette fois, avec Gregory King et William Petty. C'est au XIXème qu'elle se précisera avec Cournot, du point de vue fonctionnel (1838), et avec Engel et Schwabe du point de vue proprement expérimental (1857).

Mais quand on se réfère aux pourparlers, aux correspondances qui ont précédé la constitution de la *Société d'Économétrie*, on découvre que l'on a beaucoup hésité avant d'adopter ce terme. En fin de compte, quand on regarde ce qu'a été, en fait, l'économétrie à son départ, et plus encore ce qu'elle est progressivement devenue en prenant de l'âge, il faut bien constater qu'elle est une forme de la connaissance économique uniquement réservée aux mathématiciens, Voyez ses maîtres et ses guides les plus réputés, Frisch, Davis, Leontief, Marschak, Tintner,

1. F. Divisia, «La Société d'Économétrie a atteint sa majorité», in *Econometrica* vol. 21 no 1, January 1953.

Tinbergen, Allais, Malinvaud, ...ils sont des mathématiciens écrivant en mathématiques pour des mathématiciens. Et l'on comprend ainsi le sentiment des non-mathématiciens, lorsqu'ils essayent de comprendre les travaux économétriques. Ils ont l'impression que cette forme de connaissance leur est interdite.

G. Tintner² nous a donné l'ensemble des définitions de l'économétrie proposées par les auteurs. Au point de départ c'était bien l'idée de mesure qui dominait. Les économètres de pure observance étaient même allés jusqu'à prétendre à la suite Lord Kelvin, dont la devise était mise en exergue des ouvrages de la *Cowles Commission*: «Science is Measurement», qu'il n'y avait plus de science là où il n'y avait plus de mensuration. Cette prétention était évidemment excessive et bien vexante pour ceux qui ne se livraient à aucune mesure, c'est à dire pour les économistes de tradition. A vrai dire, les économètres eux-mêmes ont compris leurs premiers excès de langage et de pensée; le mot «is» comme plus haut «Science is measurement» a prudemment été remplacé par le mot «and». («*Theory and Measurement*»).

Après plus ample réflexion, l'économétrie paraît mieux définie par l'idée de *synthèse* que par la seule idée de *mesure*. Cette synthèse se réalise autour des trois attitudes: théorique, statistique, mathématique. Le discours de Frisch³ prononcé à Lausanne en septembre 1931, a donné pour l'Europe la note judicieuse: «notre but est d'associer trois aspects de notre discipline, d'abord la tentative généralisée de préciser la *théorie* économique elle-même, c'est ensuite la technique des procédés *statistiques* qu'il faut développer, finalement, avouons-le franchement sans tremblement de cœur, la relation voulue entre la théorie économique et les réalités statistiques, nous ne pourrions l'établir sans le concours des *mathématiques*».

Je ne sais si cette confiance, presque émouvante, serait admise par tout économiste. Pour notre part nous nous montrerions plus prudent. Nous pensons que l'attitude synthétique représente le but terminal de nos efforts scientifiques, mais nous n'oserions pas affirmer qu'il n'y a de synthèse que par les mathématiques, car nous ne voudrions exclure personne de la construction d'une science synthétique. Et cependant nous voyons bien les avantages immenses de l'outil mathématique pour opérer la ré-union progressive des efforts du penseur et de l'observateur.

Sans être un économètre exclusif, nous nous faisons un devoir de

2. G. Tintner, «The Definitions of Econometrics», in *Econometrica*, vol 21, no 1, January 1953, p. 31.

3. *Econometrica*, vol. I.

comprendre les formes diverses de l'attitude économétrique. Il y en a de multiples. Mais surtout, pour bien orienter notre route, nous voudrions voir bien comprise la distinction entre l'*économétrie rationnelle* et l'*économétrie expérimentale*. A priori, l'*économétrie rationnelle* n'est pas à proprement parler synthétique, et nous nous demandons si l'union de ces deux termes est bien conforme à la vocation économétrique. Nous appelons économétrie rationnelle un assemblage de relations entre des données et des variables que se donne l'esprit, ou, si vous le voulez à partir de statistiques construites selon un processus purement intellectuel. Nous pensons par exemple à la construction des cycles faite par Samuelson, Hicks ou Allais. Pour beaucoup, il s'agit bien là de modèles économétriques, du seul fait qu'ils font usage du langage mathématique (équations différentielles ou équations aux différences finies). Nous nous permettrions de dire que c'est une économétrie sans faits, nous voulons dire sans faits arrivés, vécus, réalisés. Ce sont pour ainsi dire des faits inventés. Le mot fait n'a plus alors son sens vrai, impliqué par le participe passé du verbe faire.

La véritable économétrie nous paraît être l'*économétrie expérimentale ou positive*, c'est à dire construite à partir de véritables faits, à partir de séries statistiques non plus imaginées, mais réellement arrivées: telle série de prix, telle série de salaires, etc... entre telle et telle année, dans tel ou tel pays. Dans la mesure où ces séries s'intègrent soit dans un modèle préfabriqué, soit dans un modèle en cours de fabrication, alors nous sommes en présence de la véritable attitude synthétique, c'est à dire de la véritable économétrie. Accordons que le modèle rationnel préfabriqué pourra servir de cadre, d'échafaudage au modèle positif. Il n'en reste pas moins que, si les faits sont les maîtres de l'économètre, c'est bien le modèle positif qui demeure le but fondamental du chercheur

* * *

Après avoir déblayé le terrain du point de vue méthodologique, venons en au problème pédagogique. Qu'il s'agisse de telle ou telle forme de l'économétrie, le problème se pose de savoir comment organiser un enseignement économétrique. Le problème revient à se demander quelle place doit tenir la formation mathématique dans la formation d'un économiste. D'une manière plus précise, et pour parler de ce que nous connaissons le moins mal, quelle place convient-il de faire à l'enseignement des mathématiques à l'usage des économistes dans les facultés?

Etudier cette question suppose que l'on a déjà répondu à une question préalable. Dans quels types d'institutions doit se donner l'ensei-

gnement économique? Traditionnellement l'enseignement économique était en France donné d'une manière principale dans les facultés de droit, dénommées plus précisément aujourd'hui facultés de droit et des sciences économiques (1957), et d'une manière moins générale, dans les grandes écoles scientifiques (Polytechnique, Mines, etc...). Jusqu' alors, l'enseignement économique ne fait pas partie des programmes de l'enseignement secondaire. A l'issue des études dites du second degré, les étudiants se répartissent en deux grands groupes, les scientifiques et les littéraires. Les premiers se destinent à des carrières d'ingénieurs, les seconds à des carrières administratives libérales, commerciales, bancaires, ... Les premiers entrent dans ce que nous dénommons les grandes écoles ou dans les facultés des sciences; les seconds dans des écoles appropriées et dans les facultés de droit. Ainsi on découvre deux types d'enseignement économique: celui qui s'adresse à ceux qui connaissent les mathématiques, celui qui concerne ceux qui ne connaissent pas ou qui ne connaissent plus les mathématiques. On pourrait penser dans ces conditions que l'enseignement de l'économétrie n'est possible que pour les premiers, et que les seconds devraient par nature y renoncer.

Précisément, c'est contre cette façon de voir que nous voudrions nous opposer. C'est l'enseignement économétrique à l'usage des étudiants non appelés scientifiques, qui nous paraît aujourd'hui à la fois nécessaire et possible. Le caractère de nécessité, ou tout au moins de très grande utilité, nous semble résulter de nos premières observations. C'est sur le caractère de possibilité que nous devons maintenant nous expliquer.

En inaugurant en octobre 1957 un cours nouveau enseigné à l'École Nationale d'Administration, M. Louis Armand, alors président-directeur général de la S.N.C.F. a dénoncé fort justement, à notre avis, les conséquences néfastes de la séparation artificielle entre les «littéraires» et les «scientifiques», comme si les esprits étaient forcément réfractaires ou perméables aux mathématiques. Il est vrai qu'on peut être plus ou moins doué. Mais je me refuse à penser qu'il y a des esprits «allergiques» aux mathématiques, pour employer une expression à la mode du langage médical. Se vanter de ne rien comprendre aux mathématiques est une forme de snobisme. Précisément, quand on s'adonne aux études économiques, on s'aperçoit bien vite que la logique y tient une grande part: songez à la théorie de la rente, à la théorie des coûts comparatifs, à la théorie de la balance du commerce. Le «littéraire» qui expose ces théories se livre, sans le savoir, à un raisonnement de type mathématique. Dans les études traditionnelles, on se plie à une logique

sans mathématique; logique parfois très difficile, temoins les démonstrations d'un Ricardo. Au contraire, on s'aperçoit que, moyennant une formation préalable, la mise en forme mathématique des discours ricardiens devient plus facile à saisir. La mathématique est un détour de production très efficace: comme tout détour, elle retarde la satisfaction, mais elle améliore le rendement. La mathématique finit à la longue par réduire l'effort. Comme on a pu le dire avec quelque malice: il est plus facile d'apprendre les mathématiques que d'apprendre à s'en passer.

Ainsi, il n'y a pas deux types de logique: la logique avec mathématique et la logique sans mathématique. Il n'est pas sûr que la logique sans mathématique soit, malgré l'apparence première, la plus facile, du fait qu'elle est immédiatement la plus accessible. Malheureusement, pour être persuadé que la logique avec mathématique est plus économique, il faut commencer par faire un investissement, c'est à dire qu'il faut retarder ses satisfactions.

S'il en est ainsi, il est permis de penser qu'un enseignement mathématique adapté aux besoins des économistes est fort souhaitable dans les facultés des sciences humaines. Nous nous sommes exercés à mettre sur pied un tel enseignement dans le cadre des nouvelles études qui conduisent à la licence économique. Voici quelques observations suggérées par cette première expérience. Nous les grouperions autour du thème: l'adulte exige que lui soit enseignée une mathématique appropriée, et non pas la mathématique classique faite pour les adolescents.

Commencer tard une formation mathématique présente certes des inconvénients: l'adulte est plus lent et plus lourd dans l'intelligence des techniques. Dans la mesure où la mathématique est une gymnastique, nous ne disons pas une acrobatie, elle exige de la souplesse, des réflexes rapides. Ceci est l'envers de la médaille. Mais il y a en contre-partie, le bon côté des choses. Nous autres économistes ne sommes pas destinés à être avant tout des calculateurs, des techniciens qui trouvent des solutions rapides. Ce qui nous importe avant tout c'est de bien poser les problèmes plutôt que de les résoudre, c'est de comprendre le mécanisme caché des choses. Ici le retard d'adaptation est un bon atout dans le jeu mathématique. L'intelligence des grandes notions de base de la mathématique s'éclaire d'un jour nouveau au contact des réalités économiques. Par exemple les notions de coût total, de coût marginal sont liées à l'idée d'intégration et à l'idée de dérivation; le problème de la valeur actuelle d'une somme à toucher dans le futur, est associé à l'idée de progression, de série, de taux de croissance; la formation d'un tableau

de comptabilité à double entrée conduit au calcul matriciel. Ce ne sont là que des exemples.

Ils renforcent notre intuition. L'adulte n'apprend pas les mathématiques dans le vide, comme un mécanisme pur, il ne les débite pas d'une manière routinière. On s'efforce dans la pédagogie, que nous nous bornons ici à esquisser, à lier l'initiation économique à l'initiation non économique. Ce faisant, non seulement on permet d'apprendre de deux manières la théorie traditionnelle, mais on ouvre la voie à cet enseignement nouveau qui nous préoccupe: l'enseignement économétrique.

La chaire où j'ai à Paris l'honneur d'enseigner s'appelle «Statistique et Économie Mathématique». Le terme d'«Économétrie» n'a pas encore droit de cité dans les facultés de droit et des sciences économiques. Il existe par contre une chaire d'«Économétrie» à la faculté des sciences de Paris. Nous souffrons pour notre part de cette dissymétrie. Elle ne sera pas, croyons-nous, de longue durée. Car ici, comme dans d'autres domaines, nous vivons des années de transition. C'est ce qui rend l'enseignement excitant, mais inconfortable.

En fait, c'est bien par la statistique que se fait insensiblement la transition entre la théorie et la mathématique, selon le schéma synthétique que nous présentions au début de ces réflexions. Les calculs de moyennes et d'écart, les calculs de corrélation et de régression, ont exigé progressivement cette pédagogie mathématique. Sur cette lancée, on s'aperçoit bien vite que la construction des modèles, simultanés ou successifs, des modèles avec ou sans décalage, constitue progressivement l'économétrie, c'est à dire participe à l'édification des formes nouvelles de la théorie économique. Mieux encore, c'est à partir de ces modèles que l'économétrie devient non seulement la science expérimentale qui explique les faits passés, mais qu'elle permet de prendre part au «faire», c'est à dire à l'élaboration de ce que demain on appellera des faits, c.a.d. encore, vus d'aujourd'hui, des faits futurs, L'économétrie devient, comme Tinbergen l'a si magistralement montré, la cadre d'une politique rationnelle⁴.

Comment donc les économistes, même non strictement économètres, pourraient ils se refuser à participer en 1960 à cette nouvelle forme de la science agissante: la science du futur?

* * *

L'enseignement économétrique est difficile. Tous les problèmes qu'il pose sont loin d'être résolus. Mais il n'est plus possible de ne pas porter

4. Tinbergen, «On the Theory of Economic Policy», Amsterdam 1952.

ces difficultés, en vue d'améliorer la formation des économistes. L'opposition entre les économistes avec mathématiques et les économistes sans mathématiques, ne doit pas être accusée, mais il faut au contraire s'efforcer de construire des passerelles entre les uns et les autres. La position la meilleure n'est pas plus dans un camp que dans l'autre. Les uns et les autres ont un intérêt réciproque à se connaître de mieux en mieux, les plus savants d'apparence à se rendre de plus en plus compréhensibles, sans se croire supérieurs; les plus attachés à la tradition, à se mieux préparer à comprendre les autres à ouvrir leur esprit à un langage qui d'avance leur fait peur.

La *recherche opérationnelle*, dont la destinée se trouve en grande partie liée à celle de l'économétrie, est en quelque sorte une des manières de faire se rencontrer des compétences venues de divers coins de l'horizon⁵, où les mathématiciens ne devraient être que les metteurs en oeuvre de l'ensemble des données du problème, apportées par chacun? N'est-elle pas la préfigure de ce que pourrait être une science synthétique à qui incombe la tâche de bâtir l'économie de demain.

---

5. Cf. G. Th. Guilbaud, «Pour une étude de la recherche opérationnelle *Revue de la Recherche opérationnelle*, Vol. I, p. 8.

Herrn Professor D. KALITSUNAKIS zum 70. Geburtstag

BETRACHTUNGEN ZUR GESCHICHTE DER MENSCHLICHEN ARBEIT

Von Dr HUBERT HUGO HILF

*O. Professor an der Universität Hamburg,
Direktor des Instituts für forstliche Arbeitswissenschaft
in Reinbek bei Hamburg*

In der Geschichte der Entfaltung der menschlichen Arbeit kann man
3 Perioden beobachten :

1. Die Zeit der Ausbeutung des Menschen als Folge unbewusster und ungehemmter Entfaltung der Arbeit,
2. Die Zeit der Nutzungsbeschränkung bei gleichzeitiger Einschränkung der Entfaltung der Arbeit,
3. Die Zeit der zielbewussten rationellen Entfaltung der produktiven Kräfte.

Die erste Periode der möglichen Ausbeutung des Menschen durch eine stärkere Entfaltung der Arbeit — also durch eine Vergrößerung der Arbeitsvorhaben und damit verbunden der Arbeitsanforderungen und der Arbeitsbeanspruchungen — ist gekennzeichnet durch das Vorwiegen körperlicher Arbeit und der Beanspruchung des menschlichen Körpers durch die Arbeit. Bei einer geringen Entwicklung der Technik führen vor der Entstehung von Industrien grössere Arbeitsvorhaben zu grösseren Menschenansammlungen, und diese vermehren dabei die menschlichen Belastungen bei gleichzeitig geringer Ergiebigkeit der Arbeitsleistung. Es herrscht das Additionsprinzip vor, das heisst die menschlichen Kräfte werden so lange addiert, bis sie für den gedachten Zweck genügen, wobei das Gesetz vom abnehmenden Wirkungsgrad der Gruppenstärke es mit sich bringt, dass alle Massenarbeiten notwendig unrationell ausgeführt werden müssen.

Typisch für das Arbeitsvorhaben dieser ersten Periode sind unfreie Arbeiten, z.B. von Kriegsgefangenen bei der Errichtung grosser

Bauwerke (z.B. Pyramiden), wobei die alten Darstellungen erkennen lassen, ein wie hoher Aufwand die Bewachung erfordert und ein wie geringer die Leistungshilfe (z.B. durch die eingeteilten Wasserträger). Im schlimmsten Fall führen solche Vorhaben zu grossen Verlusten an den beteiligten Arbeitskräften und zu vollen Zusammenbrüchen (wie etwa beim Bau des ersten Suezkanals im Altertum oder des ersten Bauvorhabens am Panama-Kanal in der Neuzeit).

Diese Periode ragt hinein bis in die Anfänge der industriellen Entwicklung, die noch ebenso unbedacht und ungehemmt die menschliche Arbeit ausbeutete.

Erst die Erkenntnis der Herabdrückung der menschlichen Lebensleistung — in England vor etwa 150 Jahren auf etwa 10 Arbeitsjahre — gab den Anstoss, zum Schutze der menschlichen Arbeitskraft gesetzliche Bestimmungen zu erlassen und damit die Nutzung der menschlichen Arbeitskraft an feste Grenzen zu binden, die durch immer intensivere Überwachung mithilfe der Gewerbeaufsicht wirksam gemacht worden sind. Das Jahr 1800 mit dem Verbot der Kinderarbeit in Bergwerken in England, das Jahr 1833 mit der Einführung der Gewerbeaufsicht in England (in Deutschland seit 1853) und das Jahr 1919 mit der Errichtung der Internationalen Arbeitskonferenz und des Internationalen Arbeitsamtes sind Marksteine in dieser Entwicklung.

Das Kennzeichnende für diese Periode, die letzten Endes sich sehr segensreich für die Hebung der Lebensleistung der Arbeitskräfte ausgewirkt hat und damit sowohl für die Arbeitgeber wie die Arbeitnehmer wie die beteiligten Völker, ist die Einschränkung der Nutzbarkeit der menschlichen Kräfte durch genau formulierte und kontrollierte Verbote und die Inanspruchnahme des Staates unter internationaler Bindung der Staaten für das Wirksamwerden aller Nutzungsbeschränkungen. So günstig die Gesamtwirkungen des Arbeitsschutzes sind, die viele Berufskrankheiten früherer Zeit völlig zurückgedrängt haben (z.B. durch das Verbot des roten Phosphors bei der Zündholzherstellung) und die den Gesundheitszustand, die Arbeitskraft und den Arbeitswillen breiter Bevölkerungsschichten nachweislich gehoben haben, so bleibt doch als bedauerliches Faktum bestehen, dass solche Verbote aus Mangel an Einsicht überhaupt notwendig wurden und dass diese Schutzbestimmungen ihrer Natur nach nur einschränkend, aber nur selten unmittelbar fördernd sein können.

Diese Forderung, dass die Einsicht in die Natur der menschlichen Arbeit dazu führen müsste, jede Arbeitskraft nur im Rahmen ihrer Lebensleistung in Anspruch zu nehmen, sie in diesem Rahmen aber

zu ihrer höchsten Erfüllung zu bringen, kommt erst im Zuge einer langen technischen und geistigen Entwicklung in der dritten Periode, in der wir heute stehen, zum Durchbruch. Diese gründet sich auf eine wissenschaftliche Erkenntnis der Arbeit und insbesondere der Vorbedingungen der menschlichen Arbeitsleistung. Sie stellt die Technik umfassend in den Dienst der Arbeit, nicht nur in dem Sinne, dass sie Massenleistungen ermöglicht, sondern dass sie auch bei jedem Schritt die nicht überschreitbaren Bindungen an die Natur des Menschen beachtet. Durch das Potenzierungsprinzip, das an die Stelle des Additionsprinzips getreten ist und bei dem die auftretenden Kräfte multipliziert werden, werden Kräfte in einem Umfang frei, dass eigentlich längere Kraftdauerleistungen nicht mehr vom Menschen abverlangt zu werden brauchen. Dieses Potenzierungsprinzip kann man sich am leichtesten am Verbrennungsmotor klarmachen, dessen Leistungen in der Potenz steigen, wenn man seinen Hubraum, seine Verdichtung und seine Tourenzahl steigert. Es ist auch in der gegliederten Gruppe multiplizierend wirksam, wenn sich deren Kräfte ergänzen und deren Antriebe beleben, im Gegensatz zur Masse der früheren Periode, wo sich nur die Kräfte addierten. Diese rapide Entwicklung der Technik und Organisation bedingt aber andere bisher unbekannte Beanspruchungen und neue Formen der Leistungshilfe. Anstelle der körperlichen Belastungen kommen die Anforderungen an die Sinnesorgane, die Aufmerksamkeit und überhaupt die Nerven und fordern eine diesen Beanspruchungen entsprechende Lebensführung. Wie sehr unsere Lebensführung noch früheren Vorstellungen verhaftet geblieben ist, erkennen wir an der typischen Wirtshauskost mancher Gegenden, wo man immer noch—wie einstmal—den geplagten Fuhrmann früherer Zeit mit stark salz- und fetthaltigen Speisen und vielen Getränken für die beschwerliche Reise entschädigen möchte, während man dem nervös beanspruchten Kraftfahrer salz- und fettarme Speisen vorsetzen müsste, ohne seinen Durst zu reizen.

Überhaupt kann man sich wundern, warum die heutige rapide technische Entwicklung nicht früher eingesetzt hat; aber die Macht der Tradition und überhaupt der Gewohnheit ist als bremsendes Element in der Gesamtentwicklung viel stärker als man annimmt. So zeigt z.B. die Geschichte der Werkzeuge, dass viele Formen schon in der Frühzeit verhältnismässig vollkommen entwickelt werden und erst nach vielen Jahrhunderten kann sich bei ihnen eine Verbesserung durchzusetzen. Kleine Verbesserungen vermögen sich auch heute nicht durchzusetzen, da sie an der Reibung durch die an der Gewohnheit

haftenden Menschen einen unübersteigbaren Widerstand finden. Erst wenn ein Fortschritt ganz augenscheinlich ist und wenn besondere Umstände seine Verwirklichung erzwingen, setzt er sich durch. Daher genügt für eine geschichtliche Entwicklung der menschlichen Arbeit nicht allein die Einsicht — sonst müssten überall spontan die Arbeitsleistungen steigen,— sondern es gehören immer auch Kräfte dazu, die eine Entwicklung fördern.

Dass diese Kräfte sich die Einsicht, welche uns die heutige Kenntnis von der menschlichen Arbeit durch die arbeitswissenschaftliche Forschung und arbeitstechnische Entwicklung geschenkt hat, zunutze machen, sollte eine Forderung sein, die immer mehr das öffentliche Bewusstsein erfüllt. Eine Arbeitswissenschaft sollte uns zeigen, dass zwar die Erkenntnis der dem Menschen auferlegten Beschränkung unerlässlich ist bei der Nutzung seiner Arbeitskraft, dass aber im Grunde eine Nutzungsbeschränkung uns nicht weiter führt, sondern nur eine dynamische Entwicklung, die sich an die gebotenen Nutzungsgrenzen hält. Die künftige Entfaltung der menschlichen Arbeit muss von der Einsicht ausgehen, dass es darauf ankommt, dem arbeitenden Menschen Aufgaben zu stellen, die ihn in seiner Persönlichkeit und in seiner Leistungsentfaltung heben und dass solche planmässig ausgebildeten und erzogenen produktiven Kräfte durch eine zielbewusste rationale und dynamische Gestaltung ihrer Arbeit einen hohen Wirkungsgrad und damit eine hohe Wirksamkeit zu erlangen vermögen.

L I T E R A T U R

Hilf, H.H., Arbeitswissenschaft, München 1957.

SOME ECONOMIC ASPECTS OF SELECTIVE MILITARY SERVICE

By *KENNETH H. MCGILL*

The adjustments of a nation's economy to a program of selective military service are of interest¹. These adjustments occur for the economy as a whole, and also in the economic lives of the persons directly affected by the program.

THE SELECTIVE SERVICE PROCESSES INVOLVED

Before discussing either national or individual adjustments of an economic nature, it is perhaps advisable to portray briefly the various selective service processes involved. These elements were developed since 1936 in the American system by Lieutenant General Lewis B. Hershey and his agency of the Federal Government, the Selective Service System. Though applied for selective purposes, they are probably quite fundamental worldwide². At any rate, they likewise appear basic in the Greek program which aims at universality and was analyzed for this author by Professor Demetrios Kalitsounakis in Athens during 1947 and 1948³.

---

1. Selective military service such as that operated by the Selective Service System in the United States during World Wars I and II and since June 1948, is also known as drafting or conscripting for compulsory active duty with the armed forces on a selected basis. Though it generally results in training and service for but a part of the military-liable male population, it is nevertheless closely akin to and in all-out war could actually approach the universal programs of countries like Greece.

2. General Hershey's counsel in the preparation of this study has been invaluable. Furthermore, he is familiar with the Greek system inasmuch as when Lieutenant Colonels Apostolos Yannakakos, Erikois Levis and George Tsoukas and Major Constantinos Colomvas of the Greek Army were in the United States during 1951 and 1952 analyzing the American operation with General Hershey as the Director of Selective Service, mutual attention was given to the Greek system.

3. Author at that time was a member of the American Mission for Aid to Greece and Turkey.

In general, the major processes of the American system for selective military training and service are six in number. These six are : (1) registration ; (2) classification, whose result is selection ; appeal, from classification ; examination ; induction or assignment for service ; and delinquency under or violation of the law back of the processes.

There is science as well as practice, associated with the six processes. They have been present as fundamentals in all national conscription programs of the United States and likewise in the colonial and state efforts which preceded those for the country as a whole⁴. They have thus become established as principles of selective service as well as phases of its operation.

Among the six processes *registration* is the first from the standpoint of operational occurrence. Briefly, it is the official act of a person's becoming initially recorded, registered or enrolled under the basic law. This recording is in accurate, written description with Selective Service for future action by the System.

The second process, *classification*, is the action of a Selective Service local or appeal board or of the President in placing a registrant in one of the System's groups or specific classes. These classes designate his status with respect to liability and availability for military training and service. Such classification is on the basis of information provided by the registrant and other authorized individuals and other information known to the board. In this process occurs selection as available for active duty with the armed forces or as temporarily deferred from such duty. The main classes utilized are I, available for service ; II, occupationally, including educationally, deferred therefrom ; III, deferred for dependency reasons ; IV, deferred on other grounds principally the completion of service or the disqualification for it ; and V, relief from liability for duty because of age.

The *appeal* process is in a way closely associated with classification. It is the request of the registrant or other authorized person, as a right, to an appeal board or the President, respectively, for classification anew after he has already been classified by his local or appeal board.

4. Selective Service Special Monographs No 1, Backgrounds of Selective Service, Vols. I and II (Pts. 1-14), Washington; 1947 and 1949, and No 2, The Selective Service Act, Vols. I-V, Washington: 1954, discurs these colonial, state and national programs with the exception of the present national one. For reference here, however, the national efforts may be listed as the Confederate and the Federal programs of the Civil War, 1862-1864; that of World War I, 1917-1918; the one of World War II, 1940-1947; and the present one dating from 1948.

Any classification — an administrative action under American selective service — is final subject to appeal.

Examination is conducted by local board and armed forces physicians, dentists and allied specialists. It is to determine an available registrant's physical, mental, moral, etc., qualifications in the field of acceptability for military training and service.

Induction or assignment for armed duty is the entering upon such service by an available registrant who has been found acceptable upon examination. In the United States assignment is more properly applied to entering upon civilian work contributing to the maintenance of the national health, safety or interest in lieu of military duty. It occurs for an available and acceptable registrant who is conscientiously opposed to both combat and non-combat service with the armed forces because of religious training and belief.

Delinquency or violation is the failure of a registrant, or person who must register, to perform any duty required under the basic statutes and regulations of Selective Service.

These, then, are the fundamental operating processes of American selective service ⁵.

GROUP ADJUSTMENTS OF AN ECONOMIC NATURE

In the United States where compulsory military service has been selective and confined in the main to times of war, the group economic adjustments following the initiation of a new draft program for the armed forces are probably more noticeable than in countries having universal and continuous operations of this kind. No doubt when the continuous ones first began, their economic affects were just as noticeable, but once they had continued for a time, the adjustments became customary. Recently, however, similar stability has been approached somewhat in the United States, because it has now had a selective service program almost since the fall of 1940 ⁶.

In thinking of group economic adjustments to selective service, consideration can be given to the nation in its entirety, to certain in-

5. As set forth and defined in Time-Cost Survey Release No. 2 of Selective Service, Washington: 1955.

6. Except for about 15 months in 1947 and 1948 between the expiration of the Selective Training and Service Act of 1940 on March 31, 1947, which was the World War II law, and the approval of the Selective Service Act of 1948, June 24, 1948, which is the statute now in effect, though it became by title the Universal Military Training and Service Act on June 19, 1951.

dustries and occupations within it, perhaps to particular regions and localities, certainly to the families of registrants, and the like.

Nationally speaking, it is doubtful if the United States as a whole makes a concerted economic approach to a draft operation. The circumstance here is more apt to be the informal sum-total of the adjustive efforts made by those organizations and institutions affected the most economically. Among these groups there is surely some anticipation of changes in consumption at the exchange, distribution or production level or at all of these levels. There is also some waiting at each level to see what direction consumer demand will take under the new factor of selective service. Generally the supplying, distributing and marketing of American goods is fairly rapid and sensitive in meeting a new demand. An example was the need in World War II for a ready supply of inexpensive, used automobiles in localities near armed forces training centers. This was so that both «involuntarily — inducted» and «voluntarily — enlisted» men could purchase them for use in visiting relatives and friends at home during periods of furlough.

The illustration just given, however, is more in the field of economic adjustment to military service than to the draft. As sure as a compulsory, «active-duty» operation is initiated for increasing the size of the armed forces in anticipation of or to carry on war, a large part of the economy of the country swings away from civilian goods toward combat arms and other materiel. But this is a thoroughly different and major economic adjustment than that covered by the present discussion.

When an American selective service program is first placed in operation, there is initially the setting up of a nationwide organization, the Selective Service System, to conduct the operation. Such agency of the Federal Government includes currently at least, a National Headquarters; a State Headquarters in each of the 56 States, Territories and Possessions of the United States; some 90 appeal boards — one in each Federal judicial district; and about 4,000 local boards — one or more in each county⁷.

The original economic impact in the establishment of an organization of this type is upon the labor market. It must be staffed; it has to have personnel; it must employ workers.

Since Selective Service is staffed with but 46,000 personnel, about 40,000 of whom work without compensation or salary, this impact upon the labor market — upon a total labor force of some 70 million —

---

7. Annual Report of the Director of Selective Service, 1958, Washington: 1959.

is not great. Nevertheless it does exist and does require minor adjustment.

The adjustment is both quantitative and qualitative as far as workers are concerned. Inasmuch as the System deals with military manpower procurement, it requires staff already specialized in this field or capable of acquiring such specialization rapidly. The officials of the agency — national, state and local — must be possessed of broad and sound operational ability and judgment, while their clerical assistants need mainly to be of the type suitable for administrative or executive secretaryships or managerships.

Along with the initial employment of personnel, goes the setting up and equipping of offices. In addition to office space, furniture, equipment, supplies, forms, etc., must likewise be secured for these purposes. Because Selective Service is countrywide in location, the minor expansion of the demand for such commodities is experienced on a rather broad spatial basis. Once the agency is staffed and officed, however, these early impacts tend to minimize, if not to disappear almost entirely.

But the same can not be said for most of the activity which is occasioned by the registration, classification, appeal, examination, induction and delinquency of men who are subject to the laws and operations of the System. At the moment Selective Service has more than 21 million men between the ages of 18 and 36 inclusive, registered with it⁸. Practically all have been classified and many have been reclassified. There is an occasional registrant who has been reclassified more than 12 times during the 10 years and over that the program has been in operation since 1948. The System itself at the request of the Department of Defense, has examined at least 1.2 million of the total registrants, and in addition it has forwarded 5.5 million for examination by the armed forces. Furthermore, it has delivered 2.6 million to the armed forces for induction into active-duty military service. Those who have taken appeals or become delinquent are extremely nominal in numbers, being only 260,000 and 224,000, respectively, among 21 million registrants in the 10 years of operation.

All of these men could not be visiting their local boards throughout the Nation for registration, examination-forwarding, induction-delivery and other selective service purposes without some economic consequences, limited though these might be. They have to transport themselves to and from the boards and communicate with and receive communications from them by mail, telephone and the like. Sometimes they

8. As of February 28, 1959.

consume food and occasionally make use of overnight lodging facilities in neighborhoods adjacent to the boards. There is also some tendency for registrants and their families to do light shopping in nearby drug, grocery, clothing and other stores and to depend upon personal service establishments there for barbering, clothing-care and related needs.

And all this goes on steadily over the entire country as long as a selective service program is in operation. So the initial, minor economic adjustments in the fields of domestic business and trade which the Nation makes in anticipation of registration or along with it or following it, tend to take on permanency and to develop toward meeting the newly-channelized demands.

The families of registrants have already been mentioned in this group approach to economic adjustments resulting from draft operations. Perhaps a further word is due as the section closes.

In the family of which a registrant is a member, he may be one of its children. Such being the case, families of this type throughout the country may begin preparing economically for the possible loss of dependents when registration takes place.

On the other hand the registrant may be the head of his family. This puts an entirely different complexion upon the economic adjustments entered upon by families of such type. The possible tendency here is generally to take a conservative approach to economic needs. Present and future consumption of goods is probably reevaluated in terms of prospective entrance of the head of the household into the armed forces.

However, the American selective service system offers dependency deferment as the means of postponing the induction of husbands only and fathers until the wartime emergency absolutely requires it. And once in military service, the man is paid well enough that through the family allowance and allotment procedures much is done to offset any economic hardship to his family.

INDIVIDUAL ECONOMIC ADJUSTMENTS

It has been pointed out how groups both large and small, adjust economically to a man, or to millions of men, who become subject to processing in connection with a program of selective military service. But what of the man himself? What economic adjustments does he make as he undergoes these military manpower procurement processes?

Undoubtedly some men make many such adjustments. Others

make few. But all adjust the economic part of their lives to a certain degree.

When a man first registers with Selective Service, or even when he first knows that he will be required to so register, he begins to adapt in one way or another to a new experience. For one thing he now belongs, or will as soon as he registers with the System, to a new group. It is that important group of citizens some of whom will be selected as available for military service, be found acceptable to the armed forces for active duty upon examination and be inducted for such duty to extend over at least two years⁹.

The significance of this new status may cause him to be either more or less conservative in his demands for goods and services. He may decide to prepare as well for the future commoditywise as possible, or he may live more for the present.

These same attitudes will also probably influence his work in the production, distribution or exchange of commodities. In quantity or quality of work he may be a better or a poorer member of the labor force.

In regard to the matter of work, American employers are sometimes accused of not hiring a Selective Service registrant, especially one who has been found by the System to be available for service, as readily as they do others. The reason usually ascribed to this discrimination where it is thought to exist, is the expected short working tenure which a registrant, or a militarily-available one, may have. Perhaps another factor in the situation is the noticeably poorer performance on the job of those registrants or «available» whose emphasis is upon living to the fullest today.

But the individual adaptations of an economic kind which occur with registration, are relatively mild in comparison with those which accompany classification. In the United States the selective service classification process begins by considering each registrant as available for military service, that is, belonging in Class I. However, he is immediately considered for other Classes and if eligible for any of them, he receives from the System notice only of being placed in them. He is not notified by his local board of being in Class I, available for service, unless he is not eligible for any other Class.

9. Currently the term of military service in the armed forces of the United States upon induction is two years; in wartime, however, it may be for the duration of the emergency.

Suppose the registrant in the classification process is found to be beyond the age of military liability and placed in Class V? He probably reverts very quickly to his usual economic habits because the prospect of selection for service in the armed forces is removed.

What if he is determined upon examination to be unfit, not qualified or unacceptable for military service and classified IV, or IV - F? This disqualification or rejection results presently in deferment from armed duty and extension of military liability to age 35. But deferment is only a temporary respite from service, so the man's tendency to be more or less conservative in economic ways may continue. Of course, he may go even further and feel that the chances of his being inducted are negligible. In such case, he may revert to customary economic habits or he may become even more or less conservative than usual. It should be added in all fairness, however, that many registrants upon learning of the cause of rejection, make the economic move of seeking remedial medical or other attention at their own expense, so that with the removal of the cause for disqualification, they can be inducted into the armed forces.

Classification into IV, or IV - A, as having completed service, is normally associated like Class V with rapid reversion to habitual economic activities.

But placement in Class III, deferment for dependency reasons or because of family, offers a wide possibility of adjustment. First of all, since such deferment is also temporary dependent upon future personnel needs of the armed forces and upon a continuation of dependency circumstances and is connected with extended liability, there is probably a strong tendency for the registrant so deferred to give greater attention economically and otherwise to the dependents who provide the basis of his deferment. If they are a wife and children, he may attempt to supply them with increased amounts of the consumer goods which contribute to their needs and comforts.

Classification into Class II, occupational including educational deferment, is very often thought to cause a man to reemphasize the application of the skills or studies which are the reason for his deferment. In other words, he may move more rapidly in increasing the specializations of occupation or education which are his. And certainly during the Second World War the prospect of occupational deferment in lieu of armed forces induction, was a strong factor in getting men to shift to occupations critical in the production of war goods, and to industries essential thereto.

While discussing occupations and industries, perhaps mention should be made of two rather serious economic problems which arose in the United States in these connections during World War II. Very often an American selective service program runs concurrently in the early months of a war with a competing military manpower procurement operation. This competitive system is that of voluntary recruitment conducted by the armed forces themselves. It is a random method usually resulting in even greater shortages among and maldistributions of skilled war-production workers during an emergency. In the same factory, for instance, one registrant may have already received a deferment from military service because of the occupation he follows or the industry in which he is engaged. Selective Service through its orderly processes is keeping him at his important work by means of deferment. Working along with him, however, is a registrant equally skilled and engaged in equally significant war production, who being later in the System's classification process, has not yet been deferred. The armed forces recruiter playing upon the second individual's emotions, will persuade him to enlist voluntarily in military service thus upsetting the stability of the first worker and disrupting the factory's production schedule. In both World Wars I and II the situation became difficult enough in these regards that the President terminated the indiscriminate and unsystematic method of voluntary recruitment.

The second problem in the occupational and industrial fields has to do with conflict between Selective Service registrants and armed forces personnel. Sometimes in the United States during a wartime emergency, a particular occupation or factory or industry does not produce arms or other materiel as rapidly as is needed for combat purposes. In such instances there have been times when the armed forces would consequently furlough individuals possessed of the necessary skills, to this work. Thus, the circumstances of economic injustice arose where a man in the armed forces paid at that lower rate, would be performing the same production work as a deferred registrant of the System compensated at a very much higher wage.

Returning to the Selective Service classification of the individual registrant, if he is not eligible for Class II, III, IV or V, deferment from military duty, then he remains in Class I, or I - A, available for such duty, and is so notified. From then on the economic adjustments in his way of living may be more numerous and rapid. Up to that time he has been standing the expense of his own transportation and communication with reference to the System. Now Selective Service assu-

mes most of these costs for him and in addition specifies rather closely how they shall be applied.

The available registrant in Class I must first of all be forwarded by the System from his local board to and from the armed forces examining station. This entails travel of short or long duration and Selective Service makes an expenditure of Federal Government funds for such purpose. In addition to transportation, the Government likewise pays for subsistence, that is, food and lodging, during the travel.

If the Class I - A registrant is found acceptable for military service upon examination, he usually begins, when he reaches home again, to make business and other arrangements of his civilian affairs for two years of active duty with the armed forces. As a part of this preparation, he may do considerable advance purchasing of certain kinds of consumer's goods for his family as well as himself.

When the time comes for his induction into the armed forces, his local board travels him again at Government expense to an installation of the armed forces. Once inducted, he enters upon a fairly different economic life than he has experienced heretofore. The features of that, however, are the subject of analysis for another study than the present one.

SUMMARY AND CONCLUSION

As noted, the United States has to date had five selective military service programs, national in scope. These occurred for both the Federal and Confederate States in the Civil War and for the country as a whole in World Wars I and II and during the present period.

The current program, as well as those for the First and Second World Wars, is operated for the Federal Government by the Selective Service System. This agency is nationwide in location, having offices at the country's Capitol and in each American State, Territory and Possession and in each county of these areas. The county units are local boards where most of the operation of the program is conducted.

Selective military service as it applies to the individual male citizen liable therefor, may have two phases. One pertains to his processing by Selective Service up to the time of induction into the armed forces. The other is his post-induction experience in military service.

The present study is concerned only with the pre-active duty phase, or more properly with the group and individual economic adjustments which are necessary therein. Such phase consists of the Se-

lective Service processes of registration, classification, appeal, examination, induction and delinquency. Each process is accompanied by some group and personal economic adjustments throughout the Nation, since the local board and registrants of the System are everywhere continuously active in selective service matters.

Up to the time of actual induction into the armed services, however, these adjustments constitute but minor aspects in the economy of the country. However though the adaptations made, are of only limited economic importance, they are nevertheless of significance.

DEMANDE ET OFFRE

Par RENÉ ROY

Membre de l'Institut.

Prof. d'Économie Politique (École nat. des ponts et chaussées)

Directeur du Séminaire d'Économétrie au Centre Nat. de la Recherche Scientifique

En adoptant pour cette brève note un titre aussi banal, nous avons entendu grouper un ensemble de réflexions portant :

- d'une part, sur les traits distinctifs de la demande et de l'offre, telles que ces grandeurs apparaissent dans l'économie complexe de ce milieu du vingtième siècle ;
- d'autre part, sur les rapports entre ces deux grandeurs, leur mutuelle dépendance et les imperfections de leur ajustement réciproque.

Sans vouloir anticiper sur les développements qui vont suivre, nous pouvons d'ores et déjà consigner certaines remarques préliminaires.

La demande est avant tout commandée par nos besoins naturels ou artificiels ; dans les sociétés contemporaines où les niveaux d'existence comportent des différences très accusées, les populations particulièrement favorisées font pour ainsi dire abstraction des besoins élémentaires auxquels se limitent fatalement les habitants des régions sous-développées. La demande revêt ainsi des aspects fort différents puisque son extension s'applique, tantôt à des produits de luxe ou plutôt à des services, dont l'usage est en rapide expansion dans les pays à haut niveau d'existence, tantôt à des produits de subsistance vitale.

L'offre, de son côté, reste étroitement solidaire de l'état des connaissances techniques et des facultés d'investissement. Nous insisterons ultérieurement sur le fait relativement nouveau que constitue la rapidité des mutations techniques, grâce auxquelles se poursuit, à un rythme toujours plus accéléré, la modernisation de l'appareil productif. C'est là une circonstance qui joue un rôle capital dans la configuration de notre économie.

Quant au problème classique de l'ajustement des offres aux demandes, nous nous bornerons pour le moment à rappeler quelques modes bien connus de présentation théorique :

— Léon WALRAS a toujours affirmé la prépondérance de la demande vis-à-vis de l'offre car, disait-il, on n'offre pas pour offrir, mais parce que l'on ne peut pas demander sans offrir. Selon cet auteur, l'équilibre général de caractère statique ou intemporel qu'il nous propose, attribuerait la prépondérance aux besoins des agents économiques, dont le comportement serait avant tout dicté par leur désir de les satisfaire au mieux.

— A cette attitude, on peut opposer celle de SCHUMPETER qui manifestait le plus grand intérêt pour l'innovation technique et conférerait ainsi la prépondérance à l'initiative des producteurs. Il semble bien qu'à l'heure actuelle, ce trait s'avère de plus en plus frappant, comme nous l'avons déjà noté ci-dessus, à cause précisément de la rapidité d'évolution des techniques.

— Plus généralement, il importe de mentionner le développement des explications de nature dynamique ou, si l'on préfère, des « systèmes à chaînes causales », impliquant certaines prises de position quant aux régularités qui se manifestent dans la chronologie des faits économiques et à leurs liaisons au cours de leurs changements respectifs.

— Que les sollicitations propres à rapprocher l'offre de la demande, trouvent leur origine dans l'une ou dans l'autre de ces grandeurs, nous ne saurions ignorer les défauts des mécanismes d'ajustement, qui tiennent à un ensemble de circonstances liées à l'organisation politique, aussi bien qu'au cadre institutionnel, à la structure de l'économie et aux rapports entre les différents groupes sociaux. Il paraît cependant résulter de l'ensemble des observations relatives à la période contemporaine, qu'une action plus ou moins discrète des pouvoirs publics, jointe à une meilleure connaissance des milieux économiques et des mécanismes d'ajustement, ait contribué à rendre moins aiguës qu'autrefois les inadaptations périodiques et qu'en particulier, les quelques récessions observées au cours de ces dix dernières années en Occident, aient pu être assez rapidement surmontées ou, à tout le moins, fort atténuées dans leur durée, comme dans leur ampleur.

— Il resterait bien entendu à examiner de très près le cas de ces régions déshéritées où sévit une insuffisance chronique des subsistances vis-à-vis de besoins, même réduits à l'essentiel. Observons seulement à ce propos que ces situations, encore trop répandues, semblent dues à des facteurs politiques et, plus précisément, à certaines difficultés ou entraves qui affectent les rapports internationaux, plutôt qu'à une insuffisance congénitale de ressources et de moyens techniques ou humains.

I. LA DEMANDE

1°. *Les besoins.*

Tandis que, pour les populations encore peu évoluées, les besoins restent fondamentalement dominés par des nécessités d'ordre physiologique, au premier rang desquelles figurent les subsistances alimentaires, il en va tout différemment pour les habitants des régions parvenues à un plus haut degré de progrès économique, où ce sont les besoins inhérents à la vie en société hautement policée qui prennent le pas sur des besoins élémentaires assurés dans de larges conditions. Ce départ entre les deux sortes de besoins, les premiers communs à tous les hommes et par conséquent naturels, les autres, issus d'un affinement des goûts et de ce fait quelque peu artificiels, constitue la base de toute analyse des lois gouvernant la demande des biens de consommation. Quelques observations doivent compléter ce rappel d'une distinction qui s'impose de toute manière :

— Chacun sait que, si les besoins élémentaires restent particulièrement impérieux lorsqu'ils ne sont que très partiellement satisfaits, ils décroissent rapidement au fur et à mesure que s'améliorent les conditions d'existence ; ils tendent même à s'évanouir dès qu'on se rapproche de la satiété, qui répond souvent à une donnée physiologique relativement précise. En d'autres termes, dès qu'une population, sinon dans sa totalité, du moins pour la majeure partie des êtres qui la composent, se trouve en mesure de satisfaire pleinement ses besoins élémentaires, il existe une limite supérieure à l'accroissement des demandes correspondantes et aucune extension ne saurait être envisagée quant aux prévisions relatives à ces demandes.

— Il en va tout différemment pour les besoins d'un ordre plus élevé : leur apparition coïncide avec une amélioration substantielle du niveau de vie et ils restent le siège d'un large champ d'expansion quand ce niveau s'élève davantage. Pour de tels besoins, la satiété n'obéit pas à des règles aussi simples que pour les biens de première nécessité, ce qui ne veut pas dire que les demandes correspondantes soient susceptibles de s'accroître indéfiniment. A cet égard, nous croyons plutôt qu'il existe également, pour ce genre de biens, une saturation qui incite les consommateurs à se porter vers d'autres biens situés dans une zone encore plus élevée de la hiérarchie des consommations.

— Il convient de noter ici que l'amélioration du niveau de vie se traduit par un ample accroissement de la demande des services ; le fait a été constaté dans les pays particulièrement favorisés du monde

occidental. C'est d'ailleurs là une circonstance qui réagit sur la productivité de l'ensemble des secteurs, car celle-ci tend à diminuer dans le cas des services, relativement aux produits élaborés par les puissantes industries de transformation.

— Dans le même ordre d'idée, il convient d'observer que, pour la satisfaction des besoins d'un ordre élevé, l'action des producteurs, de leurs services commerciaux, de leurs initiatives publicitaires, joue un grand rôle dans l'orientation des demandes formulées par la clientèle. Ce trait paraît singulièrement accusé lorsqu'il s'agit de produits ou de services nouveaux, l'action des producteurs contribuant alors à former le goût et à orienter le choix des consommateurs.

2°. *Analyse Quantitative.*

Sans doute, est-ce un lieu commun que de constater après bien d'autres, que, dans les premières démarches de l'économétrie, les lois de la consommation tiennent une place, sinon exclusive, du moins prépondérante. Bornons-nous à rappeler que dès avant la première guerre mondiale, c'est-à-dire au début de ce siècle, des recherches sporadiques avaient été conduites en ordre dispersé dans plusieurs pays : — en Italie, par M. Corrado GINI, qui s'efforça de modeler ses lois de demande pour des produits de consommation courante comme le sucre ou le thé sur le schéma général dénommé «loi de WEBER - FECHNER», applicable aux rapports entre les intensités respectives de l'excitation et de la sensation ;

— aux États-Unis, par Henry MOORE, qui façonna quelques lois de demande au moyen de procédés plus proches de ceux qu'utilisèrent après lui d'autres économètres et dont les méthodes aussi bien que ses résultats firent de lui un véritable précurseur ;

— en France, par Marcel LENOIR, qui réalisa certains ajustements statistiques intéressant quelques marchés, celui du café notamment, en se fondant sur une étude approfondie et fort suggestive du mécanisme de la formation des prix.

Aux travaux parfois méconnus de tels pionniers, s'est substituée depuis lors une vigoureuse action menée de concert parmi les fondateurs du mouvement économétrique sur l'histoire duquel nous croyons inutile de nous appesantir. Ce qui importe en effet pour le moment, c'est de procéder à un bref inventaire des recherches concernant la demande et, chemin faisant, des obstacles à vaincre en la matière.

Concentrons d'abord notre attention sur les calculs effectués couramment de nos jours en vue d'obtenir des ordres de grandeur utilisables en pratique pour les élasticités de prix et de revenus.

Les élasticités directes de prix ont fait l'objet de très nombreuses déterminations qui ont porté sur des marchés de natures diverses, denrées agricoles, produits alimentaires ou de consommation courante, services publics, pour nous en tenir aux lignes de recherches le plus souvent prospectées. Qu'il nous suffise de rappeler que, dès avant la seconde guerre mondiale, Henri SCHULTZ avait déjà mis en œuvre des moyens d'investigation statistique inhabituels à cette époque et qu'il avait consigné dans un volumineux ouvrage les résultats de ses investigations.

Depuis lors, ces déterminations se sont multipliées en faisant appel à des observations beaucoup plus riches et susceptibles d'être élaborées avec plus d'efficacité grâce à la mécanisation des calculs. Nous sommes ainsi en possession d'un large éventail d'élasticités directes de prix, propres à illustrer la distinction capitale et déjà notée par COURNOT, entre demandes élastiques et demandes inélastiques, avec toutes les conséquences qui en découlent.

Nous sommes en revanche infiniment plus démunis pour ce qui regarde les élasticités croisées, toujours délicates à déterminer parce que leur introduction dans les formules d'ajustement accroît de manière sensible le nombre des paramètres et réduit ainsi la précision des calculs au point de conduire fréquemment à des valeurs dépourvues de signification parce qu'affectées d'erreurs d'estimation excessives. Cela ne veut pas dire que nous soyons totalement dépourvus de résultats fort précieux, mais ils ne concernent qu'un nombre assez limité de produits.

Quant aux courbes d'ENGEL, elles ont été le siège de recherches particulièrement fécondes, à raison même de l'intérêt que l'on attache aujourd'hui à l'établissement de prévisions reposant sur l'hypothèse d'un accroissement substantiel et régulier du revenu national et par conséquent des revenus individuels. Pour mener à bien ces études, on a fait largement appel aux enquêtes sur les budgets de familles et à la répartition des consommateurs en groupes socio-professionnels caractéristiques de la structure des milieux observés. Les résultats de ces analyses constituent actuellement une source déjà très riche d'informations et de matériaux, qui nous permettent d'apprécier avec une précision acceptable les mouvements et perspectives du niveau de vie dans les diverses classes de la société.

Il importe néanmoins de ne pas sous-estimer les réserves et difficultés que soulèvent les recherches effectuées dans cette voie : nous faisons plus précisément allusion à l'incertitude qui affecte le choix des formules d'ajustement pour lesquelles on s'efforce de concilier un légitime souci de simplicité avec l'absolue nécessité d'aboutir à des résultats facilement interprétables en s'inspirant de l'analyse théorique. C'est ainsi qu'on emploie concurremment des formules à élasticités constantes ou des expressions logarithmiques, sans méconnaître l'embaras que l'on éprouve au moment de choisir parmi ces divers modes de représentation. Nous reviendrons plus loin sur ces problèmes.

Dans ce qui va suivre, nous dirons également quelques mots des méthodes et recherches portant, d'une part, sur les biens durables, d'autre part, sur les biens indirects.

* * *

Afin de marquer davantage encore le lien entre niveau d'existence et consommation, nous croyons utile d'insister sur le fait que, pour un sujet déterminé, l'expression quantitative du niveau d'existence n'est autre que son «revenu réel», quotient du revenu monétaire, par l'indice des prix relatif aux biens et services compris dans son budget. Mais c'est précisément sur le calcul de cet indice que repose toute la difficulté d'une expression quantitative se prêtant à des comparaisons entre sujets ou pays différents.

Les difficultés dont il s'agit tiennent au premier chef à ce que l'indice du coût de la vie se trouve étroitement lié au champ de choix du consommateur en cause. Nous ne saurions toutefois nous interdire l'adoption d'un indice applicable à des sujets différents, ou même à des populations différentes, du moins en première approximation ; cette réserve n'est d'ailleurs pas très gênante, car, en pratique, les indices du coût de la vie, constitués par des éléments empruntés aux marchés de détail, sont toujours affectés d'une erreur d'estimation relativement élevée. Le revenu réel apparaît ainsi comme la seule mesure directement utilisable en pratique pour de telles comparaisons ; nous devons pourtant noter :

— que le niveau d'existence, tel que nous le suggère notre expérience personnelle, ne comprend pas seulement des satisfactions issues de la détention d'un revenu monétaire ;

— que ces comparaisons ne se conçoivent qu'entre sujets ou populations appartenant à des milieux qui ne sont pas trop dissemblables, quant aux conditions physiques et sociales de leur vie quotidienne.

Pour conclure sur ce point, nous constatons, d'une part, que les comparaisons du niveau d'existence ne peuvent se borner à faire état de revenus monétaires corrigés par un indice de prix approprié, d'autre part, que c'est là un domaine d'application qui requiert une intime collaboration du savant et de l'homme d'action.

Sur ce plan des rapports entre l'action et la recherche théorique, nous nous devons de constater que le champ de choix du consommateur implique certaines hypothèses parfois difficiles à concilier avec le réel. Ainsi en est-il de la divisibilité, sur laquelle nous reviendrons à propos des biens durables ; bornons-nous à observer ici que cette hypothèse est liée à la hiérarchie des choix, car la non-divisibilité des biens implique assurément une hiérarchie dans les préférences.

Pour se modeler plus fidèlement sur l'observation des faits, l'espace des biens devrait être divisé en régions, dont les dimensions croîtraient avec les besoins, c'est-à-dire avec le niveau de vie. Entre deux points de deux régions différentes, existerait alors un ordre relatif invariable, tandis qu'à l'intérieur d'une même région, la relation de préférence pourrait être représentée comme à l'ordinaire par une fonction continue. L'indivisibilité affecterait les régions, en les incluant dans un certain nombre d'hyperplans caractérisant les biens indivisibles.

Les comparaisons d'un sujet à l'autre porteraient, en premier lieu, sur celle des régions, puis sur celles des points intérieurs aux régions ainsi délimitées. Ce processus permettrait de tenir compte des phénomènes de saturation, qui ont déjà retenu notre attention lors du départ entre les besoins élémentaires et les autres. Il va de soi : — que l'analyse des budgets de famille constituerait un guide absolument indispensable pour mener à bien de telles recherches ; — que leur conduite exigerait à tout le moins d'isoler un certain nombre de biens indivisibles et de procéder avec discernement aux agrégations requises afin d'obtenir une présentation vraiment intelligible de ces phénomènes complexes.

Constatons enfin que la demande globale d'un bien, d'un service ou d'un groupe de biens, dépend étroitement de la répartition des revenus et, par conséquent, des avoirs dont peuvent disposer les consommateurs, abstraction faite des ressources qu'ils tirent de leur activité. Autrement dit, les lois de demande sont liées de très près aux institutions et à la structure sociale des groupes en présence. Ainsi en est-il de l'offre des producteurs qui, elle aussi, dépend de la répartition des entreprises quant à leurs dimensions respectives ; cette parenté ne

signifie d'ailleurs pas qu'il y ait, entre demande et offre ou consommation et production, un parallélisme aussi parfait que certains voudraient le laisser entendre ; sans insister autrement sur ce point, nous dirons que les consommateurs agissent beaucoup plus consciemment face au système des prix que les producteurs, à raison même de l'action qu'exercent ces derniers sur la formation des prix et de l'incertitude qui affecte cette détermination, notamment à cause de l'ignorance ou de la grossièreté de nos informations sur l'influence du débit des entreprises à l'égard des coûts de production.

Parmi les achats des consommateurs, il en est qui se sont beaucoup développés depuis une époque relativement récente et qui tiennent désormais une place non négligeable dans les budgets de familles jouissant d'un certain degré de confort. Nous voulons parler des «biens durables» ou «capitaux de jouissance», tels qu'automobiles, pièces d'ameublement, objets d'équipement domestique ou même immeubles d'habitation. Les acquisitions de cette sorte constituent des singularités, en ce sens qu'elles se distinguent fondamentalement des achats portant sur des biens immédiatement consommables ou sur des services : l'acquisition de biens durables exige en effet une décision particulière qui fait état d'anticipations sur les services que l'on attend du bien en cause, sa durée d'amortissement, les frais supplémentaire que son usage entraînera ; elle requiert en outre des mesures financières susceptibles d'engager pour l'avenir une part du budget.

Ces diverses particularités confèrent aux décisions portant sur de tels biens, des propriétés se rapprochant beaucoup de celles que l'on attribue communément aux décisions d'investissement des producteurs. A cet égard, le domaine des biens durables constitue un terrain de transition quant aux comportements respectifs des consommateurs et des producteurs. Il en résulte notamment que l'analyse de la demande soulève infiniment plus de difficultés pour ces biens que pour ceux qui relèvent des achats courants.

D'assez nombreuses recherches ont été consacrées, surtout au cours de ces dernières années, à l'analyse quantitative de certains marchés concernant des biens durables ; elles ont certainement contribué à nous éclairer sur les mobiles qui entrent en jeu ; mais il s'en faut que nous disposions actuellement de résultats comparables à ceux dont nous sommes autorisés à nous prévaloir pour les biens immédiatement consommables. Ces analyses de marchés relatifs aux capitaux de jouissance, paraissent d'autant plus s'imposer que les éléments caractéristiques de

tels marchés ne comportent pas à beaucoup près le même degré de stabilité que pour les biens de consommation courante : plusieurs auteurs ont déjà noté la corrélation qui existe entre les achats de biens durables et l'état de la conjoncture, toute récession, même assez bénigne, ayant pour conséquence de réduire notablement les achats de biens durables et, inversement, toute expansion de l'économie portant davantage sur ces biens que sur les autres.

Pour en terminer avec les demandes qui obéissent à des lois particulières, nous rappellerons que celles des «biens indirects», matières premières, produits énergétiques et biens d'équipement, sont gouvernées par des mobiles qui mettent en jeu, à la fois les propriétés des demandes relatives aux biens directs issus de leur mise en œuvre, et la structure des filières de production qui définit les rapports entre coûts successifs.

3°. *Rapports entre la Demande et la Démographie.*

Maintes fois dans le passé, furent évoqués les rapports entre l'économie et la démographie; ce rapprochement avait surtout en vue de confronter le développement des populations avec celui des subsistances. Nous savons à quelles vues pessimistes ont généralement conduit ces sortes d'anticipations.

Présentement, les préoccupations des sociologues et des économistes sont particulièrement vives à l'égard des régions sous-développées et c'est là, somme toute, l'aspect moderne du problème des subsistances. Nous ne nous y arrêterons pas car il exigerait à lui seul de substantielles argumentations. Nous marquerons simplement le rôle très important que jouent en l'espèce les oppositions de nature politique ayant pour conséquences de mettre obstacle au jeu normal des relations économiques et constituant les entraves les plus sérieuses à la circulation des personnes et des capitaux.

D'un point de vue nettement plus spécifique, les données concernant la structure des populations, leurs effectifs, la répartition de ceux-ci entre sexes, groupes d'âges, milieux socio-professionnels, sont autant d'éléments indispensables à toute analyse économique un peu consistante. Il convient en particulier de retenir les conséquences économiques de l'accroissement constaté pour la longévité au cours de ces dernières décennies, notamment sur les rapports entre population «active» et population «passive», affectées toutes deux par le phénomène du vieillissement, comme par l'allongement de la période consacrée à l'éducation et à la formation professionnelle. Ignorer cet état de choses conduirait aux pires déconvenues et placerait les responsables en pré-

sence de difficultés qui ne pourraient être résolues par de simples improvisations. Outre ce concours déjà très précieux, la démographie suggère à l'économiste des schémas d'évolution suffisamment réguliers, fondés sur de solides bases statistiques et assez simples pour se prêter à des adaptations relativement aisées. Nous faisons plus spécialement allusion aux évolutions à long terme et à la croissance de l'économie, fréquemment saisissables au moyen de formules, telles que la «loi malthusienne» à taux d'accroissement relatif constant et la «loi logistique» impliquant un freinage de ce taux et l'existence d'une limite supérieure à l'accroissement de la grandeur en cause.

Tels sont, à notre sens, les précieux enseignements que l'on peut tirer de la démographie pour effectuer des prévisions en matière de demande. Nous savons que ces anticipations n'appartiennent plus seulement au domaine de la recherche, mais relèvent des travaux couramment poursuivis dans les organismes ayant pour mission de fournir des éléments de décision aux économistes d'action.

II. L'OFFRE

1. *Les producteurs.*

La prospection, même imparfaite, des marchés permet aux producteurs de se faire une opinion sur les objectifs qu'ils peuvent raisonnablement s'assigner et par conséquent sur les moyens à réunir pour les atteindre. Dans l'ordre où se posent les problèmes relatifs à cette mise en place des moyens, il convient d'envisager successivement :

- le choix des équipements et la constitution des capitaux;
- le recrutement des cadres et des agents d'exécution.

Chacun sait les difficultés auxquelles se heurtent les chefs d'entreprises du fait de la rapidité d'évolution des techniques; cette mobilité caractéristique de notre temps domine de haut les décisions portant sur les investissements. Nous reviendrons bientôt sur ce sujet et ne nous arrêterons pour le moment qu'aux problèmes de financement.

Dans la plupart des pays, le marché des capitaux a profondément changé d'aspect depuis le déclanchement de la seconde guerre mondiale et les bouleversements qu'elle a engendrés. Même en Occident, presque tous les gouvernements ont éprouvé le besoin de faire appel, tout au moins pour partie, à l'impôt, autrement dit à l'épargne forcée, en vue de la réalisation des plans de développement et de modernisation. Ce recours à l'épargne collective a certainement réagi sur la structure des programmes d'investissement au cours des dix années qui suivirent la fin du conflit.

Depuis lors, les facultés de reconstitution des épargnes privées se sont grandement améliorées par suite du rétablissement progressif de la stabilité monétaire et de l'équilibre des balances de paiements, toutes circonstances éminemment propices à l'abaissement du loyer de l'argent, qui joue un rôle déterminant sur les décisions d'investissement.

De son côté, la fiscalité, qui a son mot à dire en l'espèce, a très sagement desserré son étreinte, ce qui a contribué dans une mesure appréciable au rétablissement d'un état de choses plus conforme aux opinions généralement admises en Occident.

Quant au recrutement des cadres et des agents d'exécution, il se trouve affecté par les consignes de plein emploi qui prévalent dans presque tous les pays et s'opposent à l'écoulement normal des courants migratoires avantageux pour chacun des intéressés. L'automatisation, qui se poursuit à un rythme assez rapide en de multiples branches d'activité, accuse encore les réactions de défense des milieux syndicaux. Toute expansion de l'économie doit évidemment compter avec ce facteur qui peut être regardé comme un des traits marquants de la psychologie familière au monde du travail.

* * *

Parmi les anticipations auxquelles doit se livrer tout producteur, figure au premier plan la durée d'utilisation des outillages. Si le problème n'est pas nouveau, la mobilité des techniques et les risques d'obsolescence lui confèrent de nos jours une importance beaucoup plus grande qu'autrefois: pour les infrastructures de base et certains matériels, il était jadis courant d'aller jusqu'à plusieurs décennies, alors qu'il advient aujourd'hui que des outillages en bon état se trouvent démodés après cinq ans ou moins d'usage. Ce risque, assurément stimulant, n'en constitue pas moins, pour le producteur, une préoccupation de nature permanente.

Compte tenu de ces aléas, comme des difficultés de financement, il ne faut s'étonner, ni de l'extension prise par les pratiques d'auto-financement, ni de l'énormité des sommes consacrées chaque année à la constitution de réserves destinées à pourvoir aux amortissements. Bien entendu, ces pratiques n'engagent pas que les comptables des entreprises, car elles exercent sur le niveau des prix une influence qui ne saurait être négligée.

2. *Les équipements.*

Il n'est pas superflu de revenir sur les difficultés de prévisions qu'éprouve un chef d'entreprise à l'égard des perspectives offertes par

le marché, mais plus encore du fait de l'évolution des techniques. C'est à ce dernier point que nous nous attacherons en premier lieu.

Pour les circonstances les plus favorables, l'avenir dans lequel s'inscrit l'« horizon économique » du producteur, emprunte l'essentiel de ses tendances fondamentales aux enseignements dégagés de l'observation du passé. Nous sommes alors en présence d'un « avenir probabilisable », qui repose essentiellement sur l'interprétation de données statistiques permettant d'affecter une probabilité de réalisation à chacune des éventualités qu'il est plausible d'envisager dans l'avenir. Tel paraît bien être le cas des installations hydro-électriques, à raison même de l'étendue et de la qualité des observations recueillies au cours de périodes embrassant plusieurs décennies. En d'autres termes, l'hydraulicité constitue un domaine d'élection pour l'auteur de projets fondés sur l'analyse statistique.

Pour ce qui regarde spécialement le rythme du progrès technique, le domaine des usines thermiques constitue un exemple digne de retenir l'attention: en invoquant là aussi l'expérience d'un passé relativement étendu, on peut raisonnablement assigner à l'évolution future un rythme d'amélioration qui contribue de manière efficace à l'établissement de prévisions offrant quelques garanties. Nous savons, d'autre part, que dans les périodes où la vie des sociétés n'est pas gravement troublée par des événements de caractère exceptionnel, les phénomènes de croissance économique affectent souvent une régularité qui se prête fort bien à des anticipations grevées d'un minimum d'aléas. Ainsi en a-t-il été des quarante années qui ont précédé la première guerre mondiale et sans doute est-il permis d'espérer que pareilles circonstances ne resteront pas exclues à jamais du champ de nos perspectives.

En présence de produits nouveaux, ce qui est de plus en plus fréquent ou de techniques littéralement révolutionnaires, le producteur éprouve les plus sérieuses difficultés pour l'établissement de ses prévisions. Est-ce à dire qu'il soit complètement désarmé lorsqu'il embrasse les perspectives d'un tel « avenir non-probabilisable »? A ceux qui seraient tentés de répondre sur un mode exclusivement pessimiste, il ne semble pas interdit d'apporter certains apaisements.

A cet égard, la théorie des jeux, qui n'exclut pas la nature entre autres antagonistes, nous offre quelques suggestions auxquelles tout homme d'action ne saurait être indifférent. Sans nous étendre sur ce chapitre, observons à titre purement indicatif que l'homme, avant tout sollicité par un légitime souci de prudence, peut fort bien admettre que, pour chaque éventualité à laquelle il s'arrête, les forces antagonistes agis-

sent de manière à réduire son avantage au minimum. Il se déterminera donc en adoptant une stratégie propre à lui assurer le maximum compatible avec ce jeu des antagonistes auxquels il se heurte. Autrement dit, c'est vraisemblablement une solution de minimax qui recueillera ses préférences. Encore n'est-ce là qu'une attitude parmi d'autres, car on a également songé, pour des applications pratiques, à une stratégie moins circonspecte dénommée «minimum de regret».

Aussi désireux que nous soyons de nous en tenir à l'essentiel, nous ne saurions passer sous silence les applications toujours plus développées des méthodes relevant des programmes linéaires pour le choix des investissements. Même quand le nombre des options possibles reste assez limité, ce qui est le cas de l'équipement électrique ou plus généralement énergétique, l'emploi des programmes linéaires présente l'avantage de mettre en évidence les seuils et domaines d'efficacité optimale pour les diverses techniques en compétition. Plus sûrement que la seule intuition, cette manière d'étudier les projets apporte donc au maître de l'oeuvre certains éléments de décision particulièrement précieux.

Nous savons au reste les liens étroits qui existent entre les programmes linéaires et la théorie des jeux; nous ferons état, d'autre part, des ressources offertes par la recherche opérationnelle en matière de gestion.

3. La Gestion.

Parmi les problèmes de gestion courante, nous examinerons d'abord ceux qui regardent la main d'oeuvre et plus particulièrement sa productivité. C'est là, semble-t-il, en effet, la préoccupation majeure des chefs d'entreprises à raison même de l'accroissement des charges qui grèvent la rémunération du travail.

Or, nous ne croyons pas trahir les faits, en soutenant qu'à cet égard les efforts des chefs d'entreprises ne se heurtent plus au mauvais vouloir des dirigeants syndicaux; il paraît bien établi désormais que, sous réserve des réticences déjà notées à l'endroit de l'automatisation, les milieux ouvriers reconnaissent que les employeurs ne sont pas les seuls à bénéficier des accroissements de productivité, ceux-ci réagissant également sur la condition des salariés. Cela ne signifie pas qu'aucune difficulté ne subsiste en ce qui touche les modalités de répartition du fruit de tels progrès. Observons simplement qu'ainsi posé, le problème de la répartition, s'il se présente peut-être plus concrètement et, par conséquent, de manière plus accessible à tous, ne se résout guère plus facilement qu'au temps où n'étaient pris en considération que les résultats financiers de la gestion.

Il va sans dire aussi qu'appliquée à bon escient, la recherche opérationnelle concourt efficacement à l'amélioration de la productivité du travail; nous pourrions en citer maints exemples relevant de l'organisation des chantiers, des magasins, des ateliers ou de la réduction des attentes et temps morts. Sur ce chapitre de la recherche opérationnelle, arrêtons-nous un moment à la gestion des stocks.

* * *

La constitution et le renouvellement des stocks ont certes, de longue date, retenu l'attention des chefs d'entreprises; mais il faut bien avouer que, jusqu'à une époque relativement récente, prévalaient en la matière des méthodes inspirées avant tout par une expérience professionnelle à base d'empirisme. Toujours utile et même indispensable à plus d'un titre, cette expérience ne suffit plus à résoudre convenablement ces problèmes, à raison même de l'ampleur et de la complexité qu'ils ont acquises; aussi, convient-il de faire appel à des méthodes plus puissantes et plus sûres.

Nous bornant à l'essentiel, observons en premier lieu qu'un stock n'est autre qu'un «ensemble renouvelé», comportant un flux d'entrée, un flux de sortie, sur lesquels nos informations ne nous permettent de conclure qu'en termes aléatoires: les conditions et délais d'approvisionnement, les débouchés tributaires de la conjoncture et des marchés commerciaux, demeurent en perpétuel mouvement; les prévisions que nous hasardons à leur sujet se trouvent ainsi grevées d'une incertitude, pour ainsi dire congénitale. Force nous est donc d'arbitrer entre le coût du stockage, souvent fort élevé dans certains secteurs de l'industrie lourde, et les conséquences de tous ordres qui peuvent résulter de pénuries ou défaillance.

Reconnaissons que les incontestables progrès réalisés en ce domaine, les économies très substantielles qu'en ont tirées producteurs et clients, sont largement tributaires d'un emploi généralisé de ces méthodes rationnelles.

Des multiples études qu'exige la gestion des entreprises, celles qui portent sur le calcul des coûts de production s'avèrent extrêmement laborieuses; il est donc naturel que des efforts particuliers aient été entrepris dans cette voie où la collaboration de l'ingénieur et de l'économiste est absolument indispensable. Nous ne croyons pas nous avancer en affirmant que ces efforts ne sont pas restés vains.

La théorie du rendement social et la notion d'optimum de gestion d'une économie ont fait depuis une quinzaine d'années l'objet d'une

assez large diffusion qui n'est pas étrangère aux soins qu'apportent aujourd'hui les praticiens à la détermination des prix de revient et plus spécialement des coûts marginaux. Qu'il s'agisse des industries privées ou des entreprises d'intérêt public, les différences d'optique suggérées par la théorie pour tenir compte des circonstances et notamment de l'horizon que s'assigne les producteurs, ont permis d'effectuer le calcul des coûts en l'assortissant des distinctions et même des nuances tenues à juste titre pour indispensables. Ainsi en est-il des coûts établis sur de courtes périodes et des coûts de développement. Dans le même ordre d'idées, il est devenu courant de faire état des aléas qui affectent les demandes pour en dégager une estimation des accroissements corrélatifs de frais.

Les cas des productions simultanées de biens complexes demeure évidemment celui pour lequel on éprouve encore les plus sérieuses difficultés; mais, là aussi, de substantielles améliorations doivent être portées à l'actif d'une meilleure compréhension des praticiens et des chercheurs; en voici quelques illustrations :

—Abandon plus ou moins complet des routines comptables au profit de méthodes qui s'inspirent assez largement des conclusions dégagées par une analyse en profondeur aboutissant à des solutions acceptables pour la ventilation des frais généraux et des charges communes suivant les conditions techniques de la production et le caractère des marchés approvisionnés par les entreprises ;

—Emploi des programmes linéaires pour définir un système de coûts répondant à un certain optimum, dans le cas de liaisons techniques suffisamment bien définies et stables;

—Enfin, détermination indirecte des coûts par la résolution de problèmes duals également empruntés aux programmes linéaires.

De tels progrès ont certainement contribué à mieux armer les entreprises pour l'établissement de leur politique commerciale et l'extension de leurs débouchés.

* * *

Nous avons insisté dans la première partie de cette note sur les progrès réalisés dans l'analyse de la demande; c'est là un facteur qui n'a pas manqué d'être mis à profit par les producteurs en vue d'asseoir leur politique commerciale sur des bases relativement consistantes. Les études «prospectives» ont notamment contribué à l'établissement de prévisions permettant aux entreprises d'avoir quelque idée sur l'extension de leurs débouchés; il semble que les achats de biens durables, dont

la demande est beaucoup plus capricieuse que celle des biens courants, aient tout spécialement bénéficié de ces études.

D'autre part, l'examen systématique et, pour ainsi dire, continu des mouvements de la conjoncture économique, a certainement constitué aussi un élément de progrès fort appréciable pour les services commerciaux des entreprises, en donnant à leurs informations un caractère de généralité propre à les renseigner très utilement sur l'état de «l'environnement». A cela, s'est ajouté le fruit d'enquêtes menées dans les divers secteurs d'activité pour confronter les opinions des producteurs sur leurs prévisions à court terme ; cette collecte d'éléments hétérogènes a très heureusement garni la toile de fond brossée par les spécialistes de la conjoncture.

Mention doit être faite aussi d'une meilleure connaissance des problèmes posés en matière de compétition imparfaite c'est-à-dire pour les industries lourdes :

— Bien que les espoirs fondés sur la théorie des jeux n'aient pas été pleinement réalisés, les recherches effectuées dans cette voie ont néanmoins permis d'analyser beaucoup mieux les conséquences des hypothèses sur lesquelles reposent les décisions des antagonistes. En d'autres termes, ce n'est plus seulement à l'introspection qu'il est fait appel aujourd'hui, mais à cette notion de stratégie, assurément plus réaliste, parce qu'elle replace les agents économiques dans cette atmosphère de lutte et de compétition que nous empruntons à la réalité :

— Dans un ordre d'idées plus concret, l'examen des forces en présence, moyens techniques et financiers, expérience personnelle, etc... offre désormais la possibilité de procéder avec méthode à l'élaboration des clauses concernant une politique concertée des prix de vente ainsi que la répartition géographique des marchés ;

— Il va sans dire enfin qu'une meilleure connaissance des coûts de production a grandement facilité la mise au point de tels accords.

CONCLUSIONS

Dans ce rapide aperçu des traits les plus marquants de l'économie du vingtième siècle, nous avons surtout entendu mettre en parallèle besoins et moyens caractérisant respectivement la demande et l'offre, termes incessamment renouvelés, mais toujours essentiels à l'intelligence des mécanismes réglant l'évolution de l'économie. De ces réflexions, nous croyons devoir dégager quelques brèves conclusions :

— Sans être immuable au sens rigoureux du mot, le comportement

du consommateur paraît cependant garder une assez grande stabilité, car il dépend des sollicitations physiologiques, affectives et mentales qui constituent, pour ainsi dire, la trame intime et permanente de l'être social.

L'analyse de ces besoins et des comportements qui en résultent, doit conserver une place de choix en économie politique, science morale au premier chef. Ce caractère fondamental ne s'oppose d'ailleurs en rien à l'emploi, d'ores et déjà courant, de l'analyse quantitative.

—Le comportement des producteurs est, pour une large part, tributaire de l'évolution accélérée des techniques et leurs décisions se trouvent de ce fait entachés d'une incertitude contre laquelle ils ne peuvent se prémunir que par une étude extrêmement serrée des avantages et des risques attachés aux diverses options qui leur sont offertes dans le cadre de la conjoncture générale.

A cet égard, les méthodes inspirées de la théorie des jeux, de la recherche opérationnelle et de la théorie des décisions, présentent des avantages qui seront de plus en plus appréciés dans les milieux de la production.

—La confrontation des besoins et des moyens, comme la mise en relief des obstacles à vaincre pour atteindre les objectifs que l'on s'assigne, ne doit pas conduire à une exclusive prépondérance des détenteurs de la puissance technique, celle-ci devant toujours être subordonnée à la définition de buts répondant aux aspirations les plus diverses de l'homme social et tout particulièrement à ses conceptions morales.

ESQUISSE D'UNE THÉORIE DE LA DÉCOLONISATION

Par *CORRADO GINI*

*Professeur à l'Université de Rome
Président de l'Institut International de Sociologie*

1. Si le XIXe siècle est passé à l'histoire comme le siècle de la colonisation, le XXe semble destiné à rester comme le siècle de la décolonisation.

Après une considérable expansion de la race blanche sur tous les continents, nous assistons maintenant à une régression qui commence à nous déconcerter. Et puisque, aussi bien pour les individus que pour les sociétés, les formes de décadence et les causes de mort sont beaucoup plus variées que les formes de naissance et de progrès, nous pouvons nous attendre à ce que la théorie de la décolonisation s'avère beaucoup plus complexe que la théorie de la colonisation. Tandis que l'on peut considérer celle-ci comme achevée et complète¹, la première est entièrement à édifier, et nous n'avons à son sujet, surtout pour les formes contemporaines en cours, qu'un matériel rare et incomplet.

A l'heure actuelle, nous ne pouvons espérer qu'en ébaucher les grandes lignes ; tâche qui n'est, du reste, ni facile ni brève.

Mon intention est de présenter ici, tout d'abord, quelques considérations préliminaires, en me réservant de traiter plus amplement la question en une autre occasion.

2. La première condition pour élaborer, serait-ce sous forme d'ébauche, une théorie, c'est de bien s'entendre sur le sens des termes fondamentaux. La notion de *décolonisation* exige l'existence de la notion de *colonisation*, et cette dernière suppose l'existence préalable du concept de *colonie*, concept qui est loin d'être univoque.

---

1. Elle est exposée dans notre *Corso di Sociologia*, troisième édition, Éd. «Ricerca», Rome 1957 et résumée dans l'article *Kolonien-Theorie* de l'«Handwörterbuch der Sozialwissenschaften Göttingen», 1957.

La diversité des sens attribués au mot «colonie» ressort, par exemple, de ces lignes, qu'il est possible de découvrir dans un journal contemporain : «Le pays X., ex-colonie anglaise, a célébré la proclamation de son indépendance par une cérémonie solennelle, au cours de laquelle M.Y.Z., Gouverneur britannique sortant, a passé les pouvoirs au Président de la nouvelle république, M.W.K. Tout la colonie anglaise était présente».

Il est clair que le terme *colonie anglaise* employé à la fin a un sens très différent de celui qui est employé au début du communiqué. Au début, son sens est territorial, à la fin, il est personnel.

Les deux expressions tiennent leur signification, d'autre part, du sens originel que le mot «colonie» avait dans la Rome ancienne, qui nous l'a transmis. La colonie était alors formée par un groupe de citoyens qui s'installaient en un territoire encore à exploiter, placé sous l'autorité de l'Urbs, mais ne se trouvant pas en contact direct avec elle ; le but de la présence de ces citoyens était de cultiver ledit territoire (*colere* = cultiver) et d'en assurer la défense.

Si les colons s'installent, par contre, sur un territoire déjà occupé et mis en valeur par d'autres populations et placé sous l'autorité d'autres États, mais en gardant la condition de citoyens de leur État d'origine, leur ensemble constitue une *colonie au sens personnel*.

Enfin, si le territoire dépend, politiquement, de l'État d'origine, mais est habité, non seulement par les citoyens de celui-ci, mais aussi par d'autres populations (qui peuvent former la majorité), nous avons à faire à une *colonie au sens territorial*.

Normalement, la colonie au sens territorial est séparée de l'État dont elle dépend ; mais on parle aussi de *colonisation intérieure*, lorsque la colonie est placée dans le territoire même de l'État. La condition essentielle, en ce cas, est que le territoire de la colonie intérieure soit mis en valeur, ce qui constitue le but de la colonie au sens territorial.

Naturellement, cette condition doit exister au moment de la constitution de la colonie, alors qu'il n'est pas exclu que, par la suite, la colonie se développe et prospère au point de dépasser en puissance et en richesse la mère-patrie, comme cela est arrivé dans l'antiquité, pour la colonie phénicienne de Carthage et pour celles de la Grande-Grèce.

3. Lorsque nous parlons de la décolonisation qui caractérise l'époque contemporaine, nous nous rapportons aux colonies au sens territorial et nous entendons, par cette expression, le phénomène sui-

vant lequel le territoire colonial perd ses traits caractéristiques de colonie ou, tout au moins, son importance pour la métropole s'avère atténuée, soit à cause d'un relâchement, de droit ou de fait, des liens qui l'unissent à elle, soit parce que la masse des colons diminue et s'appauvrit.

Ces modifications peuvent être accompagnées d'un état stationnaire ou plutôt d'une diminution ou — par contre — d'une augmentation numérique des colonies, au sens personnel, qui existent auprès d'autres États. Celles-ci peuvent diminuer à cause de la solidarité que les États en question manifestent à l'égard des colonies (au sens territorial) qui s'émancipent, en créant un milieu hostile aux colonies (au sens personnel) en question ; elles peuvent par contre augmenter par un afflux des concitoyens qui évacuent les colonies (au sens territorial) en cours de décolonisation.

Il s'agit de phénomènes secondaires de répercussion de la décolonisation territoriale, qui reste le phénomène originel et central.

4. Si l'Europe est déconcertée par le processus de décolonisation en cours, cela dépend en bonne partie du fait qu'elle ne se rendait pas compte de ce que la colonisation est un phénomène essentiellement transitoire, par sa nature même.

Le phénomène de la colonisation — ai-je écrit² — peut être considéré comme un acte de reproduction des sociétés supérieures, qui transplantent leur civilisation en des lieux différents de ceux où elle a eu son origine. Cette thèse, du reste, est contenue *in nuce* dans l'expression «*mère-patrie*», car si le territoire métropolitain constitue précisément la mère-patrie, les colonies en représentent la descendance.

Or, il ne serait pas naturel, cela est certain, que les enfants restent éternellement en un régime de sujétion envers leurs parents. Cela arrêterait, en premier lieu, l'évolution des sociétés humaines et, plus tard, en déterminerait la décadence ; car les parents, si grandes que soient leurs qualités et quelle que soit leur longévité, déclinent inévitablement. Si les nouvelles générations doivent prendre, dans la société, la place des anciennes, il faut qu'à un moment donné elles s'émancipent, en prenant souvent elles-mêmes la direction de la famille. Et cela arrive aussi pour les colonies.

Mais tous les enfants n'atteignent pas toujours la maturité. Et il existe aussi pour les colonies une mortalité — une mortalité élevée,

2. *Corso di Sociologia*, œuvr. cité, p. 447.

même — pendant la croissance. Mieux que pour les colonies extérieures, dont le cycle est généralement trop long pour que l'observateur isolé puisse se faire une idée synthétique de leur vie, cela est manifeste lorsqu'on observe les colonies intérieures. Je m'en suis rendu compte lorsque j'ai effectué une étude sur la colonie ligurienne de Carloforte et sur la colonie liguro-piémontaise de Calasetta, en consultant les documents des colonisations de la Sardaigne.

Pour deux colonies réussies — remarquais-je³ — combien il y en a eues de manquées. A part les repeuplements effectués par des éléments indigènes, des colons de tous pays — Corses, Pisans, Aragonais, Gênois et autres Liguriens, Niçois, Piémontais, Savoyards, Français, Grecs et Gréco-Corses, Maltais, Suisses, Allemands, Lombards, Toscans, Vénitiens — furent installés par le gouvernement ou avec son approbation, dans les régions désertes de la Sardaigne. Où sont leurs descendants ? Aujourd'hui, on parle le catalan à Alghero, mais c'est un reste de la domination aragonaise, qui avait fait de cette ville l'un de ses centres, plutôt qu'une trace des descendants des colons importés. Quelques familles gênoises s'installèrent à l'Asinara (d'où elles furent ensuite transférées à Stintino) et plus tard (avec les réfugiés du littoral toscan, désireux d'échapper au recrutement maritime) à la Maddalena, où elles se mêlèrent à des éléments locaux, venus des côtes voisines de la Sardaigne et de la région de Bonifacio. Il ne reste de trace des autres colonies que dans des archives poussiéreuses ou dans les mémoires d'amateurs d'antiquité.

Que bien des colonies s'étiolent encore avant de se développer ou meurent de mort naturelle ou violente avant d'atteindre la maturité ou s'émancipent de la mère-partie et prennent parfois sa place dans la société humaine, cela fait donc partie de l'ordre naturel des choses.

La décolonisation est le dénouement inévitable de la colonisation.

5. On comprend ainsi comment la décolonisation peut découler de plusieurs causes, que nous allons brièvement passer en revue.

a) Elle peut découler d'une *incorporation* de la colonie dans le territoire métropolitain. Ce fut généralement là l'épilogue des colonies romaines. Dans l'expansion de Rome, elles représentaient les têtes de pont successivement atteintes et absorbées dans la nation en marche. Ce fut aussi l'aboutissement des colonies russes de Sibérie.

3. *Il fattore demografico nella politica coloniale*, «Annali dell'Africa Italiana», IVe Année, Vol. III, 1941, p. 807.

On peut considérer aussi comme une forme de cette décolonisation l'élevation à la dignité d'État des territoires américains de l'Alaska et des îles Hawaï.

Une autre forme atténuée de ce phénomène a été l'élevation au rang de Dominion de certaines colonies anglaises : ici, l'incorporation n'était pas complète, mais il existait une cessation du rapport de dépendance de l'ancienne colonie à l'égard de la métropole, pour donner lieu à la participation, presque sur un pied de parité, à l'organisme plus complexe du Commonwealth.

Sous cet aspect, la décolonisation ne représente pas l'échec de la colonisation, mais le couronnement de son succès ; ce n'est pas une manifestation de désagrégation, mais au contraire de consolidation de l'organisme politique de la mère-patrie.

b) La décolonisation peut découler, par ailleurs, d'une résorption de la colonie de la part de la mère-patrie. Si cette dernière, au lieu de s'épandre, se contracte, les postes avancés sont retirés, les territoires coloniaux abandonnés. Ce fut le cas, au Moyen-Age, des comptoirs marchands que les républiques maritimes italiennes (Venise d'abord, Gênes ensuite) avaient installés sur les bords de la Mer Noire. Ce fut également le cas, après la Grande Guerre, des concessions que les grandes puissances européennes s'étaient taillées en Chine.

A la suite de la deuxième guerre mondiale, l'Italie résorba entièrement la florissante colonie territoriale de la Cyrénaïque, et, partiellement, celles de la Tripolitaine, de l'Erythrée, de la Somalie, tout comme les colonies personnelles de Tunisie, d'Égypte et de Grèce.

c) L'affaiblissement de la métropole peut avoir comme résultat, non pas la résorption de la colonie, mais son *marasme* et, en définitive, son *extinction* ; et cela, soit parce que la mère patrie n'a pas la possibilité d'accueillir les colons réfugiés, soit parce que les colons, étant donné la nature de leurs occupations et la distance de la mère-patrie, ne veulent ou ne peuvent pas rapatrier. C'est ainsi que l'affaiblissement de l'empire norvégien causa la décadence et l'extinction des colonies des Vikings au Groënland. L'échec, ainsi que nous l'avons dit, de nombreuses tentatives de colonisation intérieure, en Sardaigne, s'explique par l'impossibilité de la mère-patrie de maintenir en vie les colonies naissantes. C'est comme l'organisme d'une femme, qui, affaiblit par l'âge ou la maladie, peut concevoir mais non nourrir l'enfant et finit par avorter.

Les causes de la décolonisation, que nous avons envisagées jusqu'à présent, consistent fondamentalement dans les variations des forces de la métropole, qui, comme tous les organismes individuels et sociaux, a un cycle de vie.

Mais il existe d'autres facteurs importants :

d) L'un des plus fondamentaux est le facteur de la *terre* ou, plus généralement, du *milieu*. L'hérédité et l'éducation familiale exercent une influence manifeste sur les caractères de la population, mais l'influence du milieu pénètre, insoupçonnée et irrésistible à la fois, la personnalité de l'individu. Il est surprenant de remarquer la facilité avec laquelle les enfants des immigrants assimilent les cadences, les gestes, l'allure, l'aspect de la population locale. L'immigré se sent encore le fils de la terre d'où il provient : la mère-patrie exerce généralement sur lui une influence dominante. Mais ses enfants sont partagés entre l'influence de la mère-patrie — pour eux, une grand'mère — et celle de la terre où ils sont nés et où ils grandissent. Naturellement, l'influence ambiante varie de manière décisive, selon que l'organisation familiale est plus ou moins solide, selon le degré d'instruction de l'individu, selon qu'il possède plus ou moins à fond une langue susceptible de conserver pour les nouvelles générations l'héritage de sa souche originelle, selon les attraits plus ou moins grands du nouveau milieu, la présence, dans la colonie, d'autres souches, le prestige de la mère-patrie et la propagande politique et culturelle qu'elle déploie, la communauté ou le contraste des intérêts entre la mère-patrie et la colonie, les occasions qui ont contribué à renforcer ou à affaiblir la solidarité mutuelle. Quoi qu'il en soit, il est inévitable qu'avec le temps, les liens se relâchent. Au bout d'un délai plus ou moins long, les descendants des colons se sentent différents des membres de leur famille métropolitaine, et ils aspirent à l'indépendance.

Lorsque la colonie représente un organisme d'importance secondaire par rapport à la mère-patrie, le couronnement de la colonisation est la décolonisation par incorporation ; mais lorsqu'elle prend des dimensions et une importance qui la mènent à un niveau comparable, sinon supérieur, à celui de la mère-patrie, l'aboutissement de la colonisation est représenté par l'*indépendance de la colonie*. C'est ce qui arriva, dans l'antiquité, pour les colonies de la Grande-Grèce par rapport aux républiques helléniques ; c'est ce qui est arrivé à Carthage, par rapport à Tyr. C'est ce qui est advenu, à l'époque moderne, pour les colonies des deux Amériques, à l'égard de l'Angleterre, de l'Espagne et du Portugal.

L'indépendance est, en outre, la forme de décolonisation qui, incorporation mise à part, présente le minimum d'inconvénients. En effet, lorsque la période critique de la séparation est finie, les liens du sang reprennent le dessus. Il s'établit alors, entre la mère-patrie et son ancienne colonie, des rapports de compénétration démographique, de coopération économique, de solidarité, sinon politique, du moins culturelle; c'est pour cette raison que la décolonisation des Amériques n'a pas soulevé de graves inquiétudes, lorsqu'elle a eu lieu, pas plus qu'elle n'a laissé de suites sérieuses.

Il est aussi concevable, encore que cela n'arrive pas fréquemment, que l'ancienne colonie, devenue indépendante, se place aux côtés de la mère-patrie dans une unité politique plus vaste, au sein de laquelle elle peut acquérir la suprématie, sinon même la direction. C'est ainsi que, si la Confédération carthaginoise s'était étendue à la Méditerranée Orientale, la direction aurait été certainement prise par l'ancienne colonie de Tyr. De même, dans la communauté atlantique actuelle, dont la Grande-Bretagne fait partie, la suprématie appartient aux États-Unis d'Amérique, nés de l'émancipation des anciennes colonies anglaises.

e) *L'isolement* est décisif, pour l'influence du milieu. La fin de l'isolement laisse généralement subsister l'influence du milieu physique, mais elle atténue, lorsqu'elle ne le fait pas entièrement cesser, celle du milieu biologique et du milieu social.

Et la continuité territoriale est décisive pour l'isolement; du moins l'a-t-elle été jusqu'à hier. On considéra comme audacieux le projet de partager la Palestine entre Juifs et Arabes, de telle manière que les deux portions du territoire assignées à chacun des deux peuples n'eussent à se toucher qu'en un seul endroit, comme les feuilles d'un quadrifeuille sur la tige. Projet audacieux, qui ne fut pas réalisé. Mais il n'en fut pas de même pour le Pakistan, lorsqu'on constitua un État moyennant deux tronçons séparés, dont je me demande comment il fonctionne. En tous cas, s'il fonctionne bien, s'est certainement à cause de la rapidité et de l'importance prise par les communications à travers les grandes distances, grâce à l'aviation.

Le passé nous offre bien des exemples d'*enclaves* de territoires d'un État entourés par le territoire d'un autre État (par exemple, la petite ville de Campione, commune italienne entourée par le territoire Suisse); mais il s'agissait de petits territoires.

Si nous examinons l'histoire des colonies qui ont été incorporées

et de celles qui se sont émancipées, nous découvrons qu'en général, les premières avaient, avec la métropole, une continuité territoriale, tandis que les autres en étaient séparées par la mer. Les exceptions récentes des îles Hawaï et de l'Alaska sont dues, précisément, à la rapidité et à la facilité acquises par les communications aériennes ; reste à voir, cependant, si cela va suffire à ce que ces nouveaux États soient entièrement assimilés par la culture des États-Unis ou s'ils formeront plutôt des colonies intérieures.

Puisque les communications aériennes et maritimes, si elles ne sont pas assez fréquentes et régulières pour former ce qu'on appelle à présent un pont (comme entre l'Allemagne occidentale et Berlin, entre les deux rives du Bosphore, entre la Sicile ou la Sardaigne et la Péninsule italienne), sélectionnent considérablement le passage des personnes et la communication des idées, elles laissent subsister des différences raciales et sociales qui peuvent être radicales.

Même là où l'on peut affirmer que les communications constituent un pont, le mélange n'est jamais parfait : c'est le cas de la Sardaigne et de la Sicile, par rapport au continent italien ; et c'est ce qui explique leurs tendances à l'autonomie. Et cela était encore plus sensible autrefois. Lorsque, de 1909 à 1913, j'enseignais à l'Université de Cagliari la Sardaigne était explicitement considérée par les professeurs continentaux, et intimement « sentie » par la population locale, comme une colonie.

Sans continuité territoriale, l'assimilation culturelle et biologique devient énormément plus longue et difficile. L'assimilation des provinces de l'Europe à la civilisation romaine est un monument impérisable, qui constitue maintenant la base de l'unité de la civilisation occidentale. Mais elle échoua dans les provinces orientales de l'empire ; nous en avons une preuve éloquente dans le fait que la langue latine ne parvint jamais à l'emporter sur le grec. On attribue généralement cela à la supériorité culturelle du monde hellénique et, certes, cette supériorité eut son poids ; mais elle ne fut cependant pas — à mon avis — la cause essentielle. La civilisation latine fut passagère aussi en Afrique qui, excepté l'Égypte, était d'une culture certainement inférieure à celle de Rome.

L'unité qui découle de la continuité territoriale explique comment les souches immigrées dans de nouveaux pays par voie de terre se sentent maîtresses des lieux, par rapport à celles qui ont immigré par voie de mer, encore qu'elles soient arrivées simultanément, ou même avant elles. En Afrique du Sud, les Hollandais et les Français, qui formèrent les États du Transvaal et de l'Orange, n'arrivèrent pas d'

Europe après la descente des Bantous du centre du continent noir ; et, pourtant, les Bantous en considèrent les descendants comme des intrus. Les Islandais, qui colonisèrent le Groënland, ne trouvèrent, à leur arrivée sur ces terres inhabitées, que des restes fragmentaires d'une occupation esquimaude passée ; mais lorsque, quatre siècles plus tard, d'autres tribus esquimaudes descendirent du Nord, elles considérèrent les Islandais comme des envahisseurs.

f) Pour déterminer la décolonisation une certaine importance peut-être assumée par les *éléments allogènes* importés par les colons, afin de compléter leur société par une main-d'œuvre jusqu'alors insuffisante. Les nègres importés aux États-Unis d'Amérique et du Brésil n'ont exercé aucune influence appréciable sur la décolonisation, mais à Haïti, ils ont entièrement supplanté les colons, formant une république noire autonome, et il est vraisemblable que la copieuse introduction de sang noir dans la population de Portorico ait contribué à la séparation entre cette île et l'Espagne. Même lorsqu'ils ne présentent pas d'individualité ethnique et lorsqu'ils ne gardent pas leur idiome originel, les éléments importés peuvent toutefois accroître la tendance à l'autonomie, parce que leur psychologie est différente de celle des colonisateurs. C'est ainsi que les esclaves, surtout irlandais, amenés en Island par les colons Vikings, donnèrent à la population de l'île une psychologie bien différente de celle des Scandinaves. Ces différences durent favoriser la réalisation de la tendance autonomiste que l'économie exceptionnellement spécialisée de l'île aurait pu déconseiller.

g) Le facteur le plus saillant du phénomène de décolonisation qui caractérise notre époque historique est certainement représenté par le fait que *les indigènes ne supportent pas la domination des colons*.

Ce facteur prend un caractère décisif, lorsque la multiplication plus rapide de la population indigène et une assimilation, serait-elle partielle, de la technique et de la culture des colons ont modifié les rapports de forces entre les deux groupes de population, compensant par la supériorité numérique l'infériorité culturelle des indigènes, et atténuant, d'autre part, la portée de cette infériorité.

Il y a lieu de croire que le passage de la domination de la colonie, à la population indigène a toujours été le facteur le plus fréquent de la décolonisation des territoires où les colons représentaient une aristocratie dominante et les indigènes la classe assujettie, d'une supériorité numérique très nette.

La faculté de reproduction moins développée des classes élevées peut avoir facilité, grâce à la polygamie et au renouvellement social, l'immixtion dans les classes dirigeantes de descendants des classes inférieures, si bien que celles-ci ont peu à peu remplacé les premières, prenant leurs noms et leurs attributions. La colonie a ainsi gardé la même dénomination et même peut-être, en partie, la même culture ; mais elle a radicalement modifié son caractère racial. C'est ainsi que l'on explique le fait qu'en Afrique, en Chine, dans le Caucase, en Inde, les colonies juives présentent les caractères physiques des populations locales, tout en gardant les noms de famille et les traditions des anciens colons. Il est probable que, pour certaines colonies, cette explication contient une bonne part de vérité, encore qu'on ne puisse exclure — me semble-t-il — que l'assimilation ait été aidée par une influence formatrice et sélective du milieu, du genre signalé par Boas à propos des immigrants européens aux États-Unis d'Amérique, et étudié à fond lors des intéressantes recherches du Comité italien pour l'étude des problèmes de la population, sur les colonies des Albanais de Calabre et sur les colonies ligurienne et liguro-piémontaise de Sardaigne.

Lorsque des différences de langue, de religion, de traditions, d'organisation familiale entravent l'assimilation, par les classes dominantes, des descendants indigènes, qui exercent leur pression de bas en haut, il devient inévitable que ces derniers, tôt ou tard, aient recours à la force pour avoir le dessus. La révolution sera d'autant plus facilement couronnée de succès que la classe des colons sera plus restreinte et se sera maintenue séparée, comme cela est arrivé, à notre époque, en Indonésie, pour les Hollandais ; en Inde, en Égypte et en Palestine, pour les Anglais ; en Tunisie et au Maroc pour les Français ; comme cela est advenu vraisemblablement pendant la préhistoire, pour les Etrusques, dans le Latium. Là où la classe des colons, par contre, est plus nombreuse et mieux organisée, et où elle a admis plus largement dans sa sphère culturelle des éléments indigènes, comme c'est le cas des Français en Algérie, la position des colons est plus forte et le conflit plus difficile à résoudre.

6. Un optimiste à tous prix pourra remarquer que la décolonisation, telle que nous l'entendons, est après tout une décolonisation politique, mais que, dans les pays politiquement décolonisés, l'influence du pays colonisateur ne disparaît pas, et reste au contraire dans la langue, dans la manière de penser et de vivre. Son importance pour l'ancienne mère-patrie peut être sensible à plusieurs siècles de distance.

Les colonies d'Amérique se sont émancipées de l'Espagne et du Portugal, mais elles en ont gardé une empreinte indélébile et, par la langue, elles en augmentent toujours davantage l'importance culturelle, tandis que par le sentiment d'appartenir à une souche commune, elles en soutiennent, peut-être inconsciemment, l'importance politique. L'Inde, la Palestine, l'Égypte sont perdues pour l'Angleterre, mais elles ont adopté l'anglais comme langue officielle ou comme deuxième langue et donnent leur contribution à la science et à la technique des Anglo-saxons. Autant peut-on en dire pour les Français, en ce qui concerne le Maroc et la Tunisie, aujourd'hui, comme en ce qui concernait le Canada, par le passé. Les colonies dont l'Europe déplore la perte à la suite du processus de décolonisation actuel, sont bien perdues pour la domination politique de la mère-patrie, mais elles restent acquises pour la plupart, à la civilisation occidentale.

Nous devons cependant nous demander si, en nous félicitant de ce résultat, nous ne sommes pas inspirés par une notion exagérée de la supériorité de notre culture occidentale, et s'il n'eût pas été, au contraire, plus avantageux pour le progrès de l'humanité, que toutes les cultures puissent développer librement leur germe originel, au lieu de l'étouffer sous la technique plus avancée, mais standardisée, de l'Occident.

Où nous devons nous incliner devant le succès de l'assimilation de l'Amérique centrale et méridionale de la part de la civilisation ibérique. Nous pouvons apprécier les églises du Mexique, du Pérou et du Brésil, qui sont un symbole, en même temps de la nouvelle foi et de la nouvelle culture, ainsi que le baroque compliqué et riche de leurs autels, les *azulejas* qui tapissent les parois de leurs édifices ; nous pouvons admirer l'œuvre artistique de Diego de Rivera et des autres artistes mexicains modernes, goûter le style colonial des riches villas, être surpris par le caractère grandiose des *fazendas* brésiliennes, des abattoirs de Buenos-Aires, des caves de Mendoza, des pressoirs de cannes à sucre de Tucuman, mais, après tout, nous ne pouvons nier qu'il s'agit de bien peu de chose, en comparaison des pyramides de Teotihuacán et des monuments de Palenque et de Chichen Itzá, ainsi que des fortifications du Cuzco qui, des 4.000 mètres d'altitude, dominent les Andes. En quoi aurait contribué au progrès technique et artistique de l'humanité l'évolution d'une civilisation qui, sur des radeaux, traversait le Pacifique, qui, par les algues marines, alimentait les populations de haute montagne, qui construisait des jardins potagers flottants, qui nous a laissé des tissus incomparables de grâce et d'élé-

gance, et des poteries ornées de dessins de figures humaines d'une vie si extraordinaire ? Malgré tout, cette civilisation a apporté, dans certains domaines, une contribution considérable à la société moderne. N'oublions pas qu'avec le maïs, les pommes de terre, les tomates et le tabac, 40% des produits agricoles que nous consommons sont d'origine indienne. Pour tout ce qui sert aux nécessités élémentaires de l'organisme, les colonisateurs ne voient aucun inconvénient à assimiler les produits et les coutumes des indigènes ; mais que n'auraient-ils pu assimiler dans le domaine de l'esprit et peut-être aussi de l'organisation sociale ?

Dans d'autres cas que dans celui des deux Amériques, il a bien fallu introduire, serait-ce par la force, la technique occidentale, pour donner un essor aux civilisations stationnaires, sinon décadentes, d'autres races. Ce fut certainement le cas du Japon, de la Chine, de l'Inde ; et, au moins dans celui du Japon, il semblait que le caractère de ce pays, heureux ensemble de rigidité conservatrice et de soif de progrès, savait fort bien concilier l'efficacité de la technique occidentale et la fidélité à l'esprit traditionnel ; mais aujourd'hui, sous la pression exercée par la nécessité de se relever des ruines de la guerre et par le désir anxieux de recouvrer sa puissance perdue, la civilisation japonaise saurait-elle résister au rouleau compresseur du conformisme américain ?

Dans un des premiers paragraphes de cet article, j'ai dit que le rôle caractéristique de la colonisation consiste dans la reproduction des sociétés supérieures, qui transplantent leur civilisation en des lieux autres que celui où elle a surgi à l'origine.

Il y a lieu de remarquer, maintenant, que la transplantation n'est pas la forme de reproduction qui répond le mieux aux avantages de l'espèce, puisque, si elle en favorise la propagation, elle n'en assure pas le progrès, qui découle de la naissance de nouvelles combinaisons de caractères, garantie au contraire par la reproduction sexuelle.

Par conséquent, la fusion des cultures répond mieux que la transplantation aux intérêts de l'humanité. La culture supérieure s'avère naturellement dominante, dans la transmission de la plupart des caractères ; mais il n'est pas de culture, à mon avis, si primitive qu'elle soit, qui, sous quelque rapport, ne puisse apporter le germe d'un progrès futur.

La décolonisation présente un aspect utile, en ceci que, par l'affirmation du sentiment national, elle ravive les caractéristiques culturelles indigènes et en favorise l'expansion, en tirant en même temps profit des notions assimilées des cultures supérieures pendant la période de colonisation. C'est un phénomène particulièrement appréciable dans la

phase actuelle de l'évolution sociale, caractérisée par la domination de la technique de masse⁴, qui, par sa nature conformiste, tend à comprimer les manifestations de l'esprit qui n'ont pas un rendement matériel immédiat.

7. Dans cet article j'ai sommairement tracé les grandes lignes d'un seul chapitre de la théorie de la décolonisation : celui qui concerne ses causes, les distinguant suivant qu'elles résident dans les variations de puissance de la mère-patrie ou, au contraire, dans les attitudes des colons ou des éléments allogènes ou encore des éléments indigènes de la colonie.

De nombreux autres chapitres devraient traiter de façon appropriée de la décolonisation ; chapitres dont nous allons ébaucher sommairement le plan.

Le premier chapitre pourrait être dédié à une sorte de recensement des pays décolonisés à l'époque contemporaine. Les résultats pourraient en être présentés en un « cartogramme » qui indiquerait, pour chaque colonie, suivant la qualité de la couleur, la cause, et suivant l'intensité, le degré de la décolonisation.

Une couleur spéciale, nettement différente des autres, devrait indiquer les colonies qui ont perdu leur caractère, par suite de leur incorporation dans la mère-patrie. Ce phénomène pourrait même être utilement qualifié par un terme spécial, qui le distinguerait des autres formes de décolonisation. En italien, on pourrait employer, au lieu du mot « decolonizzazione », le mot « *scolonizzazione* », et trouver un terme analogue en d'autres langues.

La comparaison entre cette carte et celle de la densité de la population indigène des colonies pourrait révéler des rapprochements intéressants.

Un deuxième chapitre pourrait concerner l'histoire de la décolonisation qui se rattache, naturellement, de même que la phase d'un cycle se rattache à la précédente, à l'histoire de la colonisation.

Il y aurait lieu d'examiner, d'abord, l'histoire de la décolonisation pour l'ensemble des populations humaines, en vue de voir si l'humanité traverse des périodes où, presque par un phénomène de contagion, prévalent certaines formes de colonisation et des périodes où d'autres formes dominant. Mais il serait aussi utile d'en brosser l'histoire nation par nation, en vue de découvrir si, dans chacune, la colonisation et la

4. Voir à ce sujet la série de nos articles, parus sous le titre *Progresso o decadenza?* dans la « Rivista di politica economica », mai-septembre 1959.

décolonisation sont reliées aux phases de son cycle vitale, et pour montrer en outre les rapports possibles entre l'intensité et la forme de la colonisation, et l'intensité et la forme de la décolonisation successive.

Un autre chapitre pourrait être consacré aux divers aspects de la décolonisation : démographique, économique, politique, militaire, dont certains peuvent entrer en jeu et d'autres non, ou du moins en mesure différente, suivant les cas.

Un chapitre important, qui se rattache forcément et, pour certaines parties se superpose, inévitablement à ceux que nous venons d'esquisser, aussi bien qu'à celui que nous avons développé dans cet article, doit se rapporter aux formes de la décolonisation.

En réalité, cette dernière peut être caractérisée par :

a) un marasme de la colonie, qui, empirant, devient décadence et aboutit à l'extinction, soit par disparition de la population (lorsque la colonie est isolée), soit par son absorption (sous une autre forme que celle de la colonie) par une unité politique autre que la mère-patrie ;

b) l'exode des colons ;

c) la séparation de la colonie, qui devient un organisme politique autonome ;

d) l'incorporation dans l'organisme politique de la mère-patrie.

Le chapitre le plus étendu, et pratiquement le plus important, devrait être celui sur les effets de la décolonisation. Ces derniers peuvent être considérés sous de nombreux points de vue.

Il faut distinguer, tout d'abord, comme nous l'avons fait pour les effets de la colonisation, les conséquences qui concernent les colons, la population indigène (s'il y en a), la mère-patrie et — aspect le plus important peut-être du point de vue sociologique — les effets sur l'évolution de la civilisation. Ici s'affrontent les thèses des anti-colonialistes et des colonialistes, les uns ignorant souvent les arguments des autres, au point qu'un examen objectif des uns et des autres peut avoir une utilité, non seulement théorique, mais aussi pratique.

Alors qu'en tant que processus, la décolonisation s'oppose sous tous les rapports à la colonisation, les effets de l'une et de l'autre ne sont pas toujours opposés. Au contraire, certains d'entre eux, comme par exemple ceux qui dérivent, par rapport à la mère-patrie, de l'apport des colons doués d'une psychologie particulière, peuvent être analogues, en cas de décolonisation comme en cas de colonisation.

A un autre point de vue, on pourrait étudier séparément, non sans en exposer toutefois les interférences réciproques, les effets dé-

mographiques, économiques, politiques, financiers, militaires, culturels de la décolonisation.

A un troisième point de vue, les effets peuvent être étudiés par rapport aux diverses formes de la colonie : militaire, pénale, de peuplement, d'exploitation économique et, en ce dernier cas, d'exploitation essentiellement minière, ou forestière, ou agricole, ou commerciale ou encore industrielle, ainsi que par rapport à la profondeur de l'«enracinement» des colons, de même que par rapport à la masse des capitaux investis.

A un quatrième point de vue, les effets peuvent être distingués — et c'est une distinction d'importance capitale — selon que la mère-patrie est ou n'est pas à même de résorber les colons et, en les résorbant, possède ou non les moyens économiques et les qualités d'initiative nécessaires à utiliser leurs forces de travail. Suivant l'une ou l'autre hypothèse, l'apport des réfugiés peut provoquer un progrès économique décisif dans la mère-patrie, comme cela est advenu en Grèce, après l'exode de l'Asie Mineure provoqué par la victoire de Kémal Pacha, et comme cela est certainement arrivé récemment en Allemagne Occidentale, par suite de l'affluence des réfugiés des pays occupés par les Soviétiques. Ou bien, elle peut constituer, au contraire, pour la nation, un fardeau, comme cela, malheureusement, advient en Italie. La rapidité de la résorption des colons et la réaction à leur insertion dans l'organisme de la mère-patrie pourraient être rapprochés aussi de la phase du cycle vital qu'elle traverse.

Les colons non résorbés par la mère-patrie pourront se réfugier ou trouver hospitalité en d'autres pays. Naturellement, pour ceux-ci aussi, les effets de la décolonisation pourront différer, suivant que les réfugiés y trouvent ou non un milieu propre à l'emploi utile de leurs aptitudes.

Il convient aussi de distinguer les effets suivant que les colons se déplacent en masse de leurs anciens territoires aux nouveaux, en emportant avec eux, pour ainsi dire, leur milieu social, (comme cela arriva, par exemple, des Liguriens installés dans l'île de Tabarca et qui, de là, allèrent à Carloforte) ou qu'ils se dispersent en une sorte de diaspora. Celle-ci, à son tour, pourra entraîner des effets différents, suivant les qualités d'initiative individuelle des colons. Généralement, la diaspora aboutit à la volatilisation de l'apport des réfugiés ; mais dans le cas des Juifs, elle n'a nullement diminué, au contraire elle a multiplié leur influence, aussi bien individuelle que collective.

8. Comme cela arrive généralement pour des questions complexes, il est probable que l'élaboration des chapitres dont nous venons d'indiquer les grandes lignes soulève de nouveaux problèmes, et pousse

à ajouter d'autres chapitres encore, qui se superposent très probablement en partie aux précédents. On a reproché à mon «Cours de Sociologie» de contenir des répétitions⁵. Je ne nie pas qu'il y en ait ; mais elles sont, à mon avis, inévitables dans l'analyse des phénomènes sociologiques. Le fait est que ces phénomènes ont un caractère polyédrique ; je dirai mieux, ils présentant tant d'aspects que nous ne pourrions nous en créer une image plastique sans avoir recours à une représentation qui dépasse les facultés de nos sens, en un espace à n dimensions. Et ces différents aspects sont si étroitement liés les uns aux autres que lorsqu'on en considère un, on ne peut négliger de s'occuper, serait-ce brièvement, des autres, ce qui conduit inévitablement à considérer et reconsidérer les mêmes phénomènes dans des perspectives parfois analogues, parfois différentes. Et je crois que cela arrivera spécialement, à cause de son caractère particulièrement complexe, dans l'étude de la décolonisation, mais je souhaite qu'il en soit ainsi, car ce n'est que de cette façon que cette question si complexe pourra être examinée à fond et de façon adéquate.

9. Le phénomène de la décolonisation avait déjà donné lieu à d'intéressantes communications descriptives, lors de la VIIe Assemblée générale de l'Association pour l'Étude du problème des Réfugiés, qui se tint à Arnhem, au mois de septembre 1957, dont spécialement remarquable celle de M. Simondet, qui exposait la difficulté que présentait pour la France la résorption des rapatriés d'Indochine et d'Afrique. La question a été plus tard insérée dans l'ordre du jour du XVIIIe Congrès de l'Institut International de Sociologie, qui eut lieu à Nuremberg, au mois de septembre 1958. Elle a été alors exposée de points de vue différents, mais tous deux intéressants, dans deux communications, une de l'ambassadeur italien Amedeo Giannini, l'autre de Mme A. M. Padelletti. Le problème a été encore inséré à l'ordre du jour du XIXe Congrès de l'Institut International de Sociologie, qui aura lieu à Mexico, du 31 août au 6 septembre 1960. Dès à présent, les membres et associés de l'Institut International, et en particulier les membres du Comité italien pour l'Étude des Réfugiés, sont invités à y apporter leur contribution, suivant les grandes lignes sommairement indiquées dans cet article, aussi bien et mieux encore qu'en examinant d'autres aspects et en présentant d'autres problèmes y relatifs.

5. V. M. Marotta, *Il pensiero sociologico di Corrado Gini e la sociologia in Italia*, paru dans «Sociologia», Rome, juillet-septembre 1958, p. 319.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΟΥ ΑΔΡΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ ΦΟΡΤΗΓΟΥ ΣΚΑΦΟΥΣ ΚΑΙ ΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ ΝΑΥΛΩΝ ΕΝ ΤΗ ΔΙΕΘΝΕΙ ΑΓΟΡΑ

Υπό ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Γ. ΛΟΒΕΡΔΟΥ

Μεταφοραί εμπορευμάτων δια πλοίων αποκλειστικῶς φορτηγῶν, καὶ μὲ συμβόλαιον δεσμεῦον τὴν ὀλικὴν χωρητικότητά τοῦ σκάφους, ἐσχάτως μόνον ἐξευλίχθησαν εἰς αὐτοτελεῖ ἐπένδυσιν ναυτιλιακῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀνεπτύχθησαν βαθμιαίως αὐταί, ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐμπόρων, οἵτινες ἀρχικῶς ἐξυπηρέτου δι' ἰδίῳν σκαφῶν τὰς μεταφορὰς τῶν ἐμπορευμάτων των. Ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ὁ ὄγκος τῶν ἐργασιῶν των ἠϋξανε, καὶ ἐφ' ὅσον ἐπικερδεῖς εὐκαιρία ἠδύνατο νὰ ἀπορροφήσου ἐπωφελέστερον τὰ χρηματικά των μέσα, εἰς ἐπέκτασιν τῶν ἐργασιῶν των μᾶλλον, ἢ εἰς τὴν ναυπήγησιν μεταφορικῶν μέσων, ἢ ζήτησις σκαφῶν μισθουμένων δι' ὠρισμένον ταξίδιον, ἤρχισε νὰ ἐξαπλοῦται ὡς εἰδικὸς κλάδος ἐπιχειρήσεως. Αὐτὸ ἦτο ἡ γένεσις τῆς «συμβολαιοναυλώσεως» τῶν ἱστιοφόρων. Ἡ σύγχρονος μορφή τοῦ μηχανοκινήτου φορτηγοῦ, ἤρχισε βραδύτερον εἰς Ἀγγλίαν, κατὰ τὸ 1850, μὲ τὸ πρωτοπόρον σιδηροῦν ἀτμοκίνητον («John Bowes»), τὸ ὅποιον ἦτο τὸ πρῶτον σκάφος ἐφωδιασμένον μὲ ὕδατοδεξαμενὰς διὰ τὰ ἀνευ φορτίου ταξίδια ἐπιστροφῆς (Ballast). Ἡ ἐπιτυχία του εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ «ἀτμοκινήτου Tramp», φορτηγοῦ σκάφους, προσφερομένου εἰς ναύλωσιν οἰασθήποτε ζητήσεως, ἀντὶ τῆς καθιερωμένης δρομολογήσεως, καὶ περαιτέρω, τὴν ἐξελίξιν του εἰς τὸν σύγχρονον τύπον τῶν φορτηγῶν κολοσσῶν.

Ἡ παρούσα ἀνάλυσις, ἀποτελεῖ μίαν προσάθειαν περιγραφῆς, α) τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας τῆς ἐπιχειρήσεως (Firm) τῶν ἀδρομολογητῶν φορτηγῶν πλοίων τούτων, καὶ β) τῶν μεταβολῶν τῆς ἀγορᾶς τῶν ναύλων καὶ τῆς ἀξίας των.

Ἐν τῷ πλαίσιῳ τούτῳ, θὰ ἐξετάσωμεν προοδευτικῶς ἀρχίζοντες ἀπὸ τὸ μικρότερον οὕτως εἰπεῖν «ἄτομον» τῆς φορτηγοῦ ἐπιχειρήσεως, τὴν ἀρχικὴν δηλαδὴ μονάδα κεφαλαίου μόνον ἐνὸς σκάφους, προχωροῦντες εἰς τὸ σύμπλεγμα ποῦ ἀποτελεῖ τὴν πλοιοκτιτικήν ἐπιχείρησιν, καὶ τελειώνοντες δι' ὀλίγων,

μέ την φορτηγόν πλοιοβιομηχανίαν (Shipping Industry)¹, καί τας διακυμάνσεις τῶν ἀγορῶν τῆς.

Ἡ οικονομική ἰσορροπία τοῦ ἀδρομολογήτου σκάφους

Ἡ ἔννοια τῆς ἰσορροπίας κατὰ τὴν οικονομικὴν θεωρίαν, ὡς γνωστόν, συνίσταται εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς θέσεως ἐκείνης κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ ἐπένδυσις μιᾶς πλοιοεπιχειρήσεως, εὐρίσκεται εἰς σημεῖον εἰς δ αἱ εἰσπράξεις κατὰ χρόνον, καλύπτουν τὰς δαπάνας εἰς βαθμὸν ὥστε ὁ ἐπιχειρηματίας πλοιοκτῆτης, δὲν ἔχει οικονομικὸν συμφέρον νὰ τὴν ἐπεκτείνῃ ἢ τὴν περιορίσῃ. Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον εἰς δ ἐξισοῦται: «τὸ ὄριακὸν κόστος» πρὸς τὸ «ὄριακὸν εἰσόδημα» καὶ κάθε τάσις νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐπένδυσίν του ἢ νὰ τὴν περιορίσῃ ἀνά πᾶσαν χρονικὴν στιγμήν, ἀποτελεῖ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἔννοια αὕτη ἐξετάζεται κατωτέρω ἐν τῇ ἐπιχειρήσει τοῦ πλοίου.

Αἱ δύο κύριαι κατηγορίαι πλοίων περιλαμβανόμεναι εἰς τὴν φορτηγόν πλοιοβιομηχανίαν, εἶναι :

α) τὰ «δρομολογιακὰ» φορτηγὰ (Freight Liners), τὰ ὅποια ὡς ὁ ἕρος δηλοῖ, ἐκτελοῦν περιοδικῶς ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένα ταξίδια μεταφορᾶς εἰς διαφόρους λιμένας φορτίων γενικῶν ἐμπορευμάτων, εἰς περιπτώσεις δὲ ἐιδικῆς ἀδείας καὶ τηρήσεως ὀρισμένων διατυπώσεων, καὶ μεταφορᾶς περιορισμένου ἀριθμοῦ ἐπιβατῶν, καὶ

β) τὰ «ἀδρομολόγητα» φορτηγὰ (Trampship Freighters), τὰ ὅποια, ὡς ὁ ἕρος δηλοῖ καὶ ἐνταῦθα, μεταφέρουν ἀποκλειστικῶς ὀλόκληρα φορτία, εἰς χῦμα ὑγρῶν (Tankers) ἢ στερεῶν (Dry cargo ἢ Bulk cargo), ὅπως ἀνθρώπων, σιτηρῶν ἢ μεταλλευμάτων δι' ὀρισμένον συμφωνημένον ταξίδιον ἢ σειρὰν ταξιδίων, ἢ διὰ χρονικὰ διαστήματα σύμφωνα με τοὺς ἔρους τοῦ συμφωνητικοῦ τὸ ὅποιον λέγεται «ναυλοσύμφωνον».

Οἱ διάφοροι τύποι ναυλοσυμφώνων, διακρίνονται κυρίως εἰς :

1) Τὸ «ναυλοσύμφωνον ταξιδίου» (Voyage Charter), δι' οὗ ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ πλοίου, προμηθεύει εἰς τὸν ναυλωτὴν, ἔναντι συμφωνουμένης τιμῆς ναύλου, ὑπολογιζομένου κατὰ μεταφερόμενον τόννον, τὸν ἀπαιτούμενον δι' ἐν τῇ καὶ περισσώτερα ταξίδια χώρον πλοίου, καὶ ἀναλαμβάνει δι' ἐξόδων του, νὰ μεταφέρῃ φορτίον ἀπὸ τὸν λιμένα ἢ λιμένας φορτώσεως, εἰς τὸν λιμένα ἢ λιμένας ἐκφορτώσεως, ἐντὸς τῶν ἑρῶν τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸ ναυλοσύμφωνον.

2) Τὴν «χρονοναύλωσιν» (Time Charter), δι' ἧς ὁ ἰδιοκτήτης προμηθεύει πλοῖον εἰς τὸν ναυλωτὴν, πλήρως ἐπηνδρωμένον, καταβάλλει τοὺς μισθοὺς

1. Πρὸς πληρεστέραν διασάφησιν νομοιακῶν ἑνοιῶν, παραθέτομεν ἐν παρενθέσει, τοὺς καθιερωμένους ἀγγλιστὶ ἔρους.

και έξοδα συντηρήσεως του πληρώματος, τας δαπάνας ασφαλείας και διατηρήσεως του σκάφους δια χρονικόν διάστημα κατά τὸ ὅποιον εισπράττει μηνιαίως, συνήθως, τίμημα συμπεφωνημένον κατά τὸ συμβόλαιον τῆς χροναυλώσεως.

3) Τὴν «ἀπόλυτον παραχώρησιν τοῦ πλοίου» (Bareboat ἢ Demise charter), δι' ἧς ὁ ἰδιοκτήτης παραχωρεῖ τὸ πλοῖον εἰς τὸν ναυλωτὴν, καὶ οὗτος ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ ἐργασθῇ, ἀσφάλισήν καὶ διατήρησιν κατὰ τὴν κρίσιν του, διὰ χρονικόν διάστημα συνήθως πέντε ἐτῶν, ἐπὶ πληρωμῇ εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην ναύλου συμπεφωνημένου ἐν τῷ συμβολαίῳ κατὰ τόνον.

Καὶ ἐνῶ μὲν τὰ «δρομολογιακὰ φορτηγὰ» ὡς καὶ τὰ ἐπιβατικὰ γραμμῆς τὰ ὅποια δὲν ἀποτελοῦν θέμα τοῦ παρόντος, λόγω τῶν δρομολογίων καὶ τῶν κανονισμῶν των, ἔχουν τὰ ἰδικὰ των προβλήματα εἰσοδήματος καὶ ἐξόδων, πρᾶλληλα μὲ τὰ ἄλλα μέσα μεταφορῶν, ὅπως οἱ σιδηρόδρομοι, τὰ «ἀδρομολόγητα φορτηγὰ» (trampships), ἐξ αἰτίας τῶν ἐιδικῶν συνθηκῶν τοῦ συναγωνισμοῦ των, γεωγραφικῆς θέσεως, μεγέθους, κινδύνου καὶ τῆς ἀβεβιότητος τῆς ναυλώσεώς των, ἀποτελοῦν ἰδιότυπον ἐπένδυσιν. Τὰς ἰδιοτυπίας ταύτας τῆς βιομηχανίας τῶν ἀδρομολογήτων φορτηγῶν, σκιαεῖ νὰ ἐξετάσῃ ἢ παροῦσα μελέτη.

* *

Χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς βιομηχανίας τῶν ἀδρομολογήτων φορτηγῶν, εἶναι ὅτι καθε πλοῖον μιάς ναυτιλιακῆς ἐπιχειρήσεως φορτηγῶν, ἀποτελοῦν αὐτοτελῆ μονάδα ἐμπορίου ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεώς του, ἀπαιτεῖ τὴν τήρησιν τῶν ἐιδικῶν του λογαριασμῶν, καὶ τῶν ἐκ τούτων ἀποτελεσμάτων κέρδους ἢ ζημίας, ἀκόμη ἀνὰ πᾶν ταξίδιον. Τὰ στοιχεῖα τοῦ κόστους τοῦ ἀδρομολογήτου φορτηγοῦ, ὅπως ἄλλωστε καθε ἐπιχειρησιακῆς ἐπενδύσεως, διακρίνονται κατὰ μονάδα χρόνου, εἰς δύο εἶδη :

«Μόνιμα» καὶ «μεταβλητά», τὰ πρῶτα ἀπαρτιζόμενα ἀπὸ τὸν τόκον ἀπασχολούμενου κεφαλαίου ἰδιοκτήτου ἢ δανείου, τὴν συνήθη ὑποτίμησιν τοῦ παγίου τμήματος τῆς ἐπενδύσεως, εἴτε λόγω φθορᾶς (Wear), εἴτε λόγω χρονικῆς ἀχρηστεύσεως (Obsolescence)², τὰ ἐξοδα ἐγκαταστάσεως ἢ δια-

2. Τὸ ποσοστὸν (rate) τῆς ὑποτιμήσεως λόγω φθορᾶς, διακρινόμενον ἀπὸ τὸ ποσοστὸν τῆς ὑποτιμήσεως λόγω παρόδου χρόνου ἢ λόγω τεχνολογικῆς ἀχρηστεύσεως (obsolescence), εἶναι καθ' ἑαυτὸ χωριστὸν θέμα, ἐμφεῦγον τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ παρόντος δοκιμίου. Δύναται μόνον νὰ λεχθῇ ἐν παρόδῳ, ὅτι ποικίλει ἀναλόγως τῶν πλοίων καὶ τῆς ἐθνικότητός των. Εἰς τινὰς χώρας, ὁ Νόμος ἐπιτρέπει ταχύτεραν ἀναγνώρισιν τῆς ὑποτιμήσεως διὰ παραγραφῆς, εἰς ἄλλας δέχεται κλιμάκωσιν, ἐξαρτωμένην ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς ἀποκτήσεως τοῦ πλοίου, κ.ο.κ. Ταῦτα βεβαίως, ἔχουν σημαντικὰς συνεπείας καὶ διὰ τὸν ἐπιχειρηματιὰν καὶ τὸ φορολογοῦν Κράτος.

τηρήσεως τῆς ἐπιχειρήσεως, περιλαμβανομένης τῆς βασικῆς ἀσφαλείας, ἐνῶ τὰ δεύτερα, ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ ἐξόδα διαχειρίσεως ὡς πλευριστικά, φοροτωτικά καὶ ἐκφοροτωτικά, καύσιμον ὕλην, ἡμερομίσθια, διατροφήν, συμπληρωματικὴν κατὰ τὴν ναύλωσιν ἀσφάλισιν, φορολογίαν κτ.τ. Ἡ μεταξὺ μονίμων καὶ μεταβλητῶν ἐξόδων διάκρισις αὕτη, ἔχει, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐξαιρετικὴν σπουδαιότητα ὅσον ἀφορᾷ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ κέρδους, καὶ τὴν διακυμάνσιν τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ πλοίου. Ἡ μεταξὺ τῶν ἀναλογία ποικίλλει ἀναλόγως τῆς ἡλικίας, μεγέθους καὶ τύπου τοῦ πλοίου, καὶ οὕτω, δυσκόλως δύναται νὰ προσδιορισθῇ³ οὐχ ἤττον ἢ ἐπικρατοῦσα μεταξὺ τῶν πλοιοκτητῶν παρατήρησις, εἶναι ὅτι τὸ τμήμα τῶν μονίμων ἐξόδων κυμαίνεται ἀπὸ 25% τοῦ συνόλου, διὰ παλαιὰ σκάφη, μέχρι 75% διὰ τὰ νεότευκτα. Ἀφ' ἐτέρου, τὰ ἀκαθάριστα ἔσοδα τῆς ἐπενδύσεως, πάλιν κατὰ μονάδα χρόνου, ἀπαρτίζονται ἀπὸ τὰς εἰσπράξεις τῆς ναυλώσεως ἐνὸς³ ἢ πλείονων ταξιδίων, ἢ τῆς χρονοναυλώσεως κατὰ τοὺς συμπεφονημένους ναύλους. Οἱ ναῦλοι οὗτοι, ἢ τῆς χρονοναυλώσεως ὡς κατὰ τὸ δεδομένον ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἀκριβῶς, τὸ ἀποτέλεσμα συμμετοχῆς ἐν αὐτῇ ὄλων τῶν ναυτιλιακῶν μονάδων.

Τὸ σημεῖον ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον εἰς κάθε κεφαλαιακὴν μονάδα πλοίου, καὶ διὰ κάθε ταξιδίου ἐξισοῦνται τὰ ὀριακὰ ἐξόδα (marginal cost), πρὸς τὰς ὀριακὰς εἰσπράξεις (marginal revenue), καὶ τὸ ὅποιον δεικνύει τὸ ἀνώτατον δυνατόν κέρδος, κάτω τοῦ ὁποίου δὲν ἀποφέρει ἐξ ἴσου ἢ περαιτέρω χρησιμοποίησις σκάφους, εἶναι τὸ σημεῖον τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας του. Τὸ σημεῖον τοῦτο, κατὰ κάθε στιγμὴν χρόνου, εἶναι βεβαίως θεωρητικὴ κατασκευὴ, ἢ ὅποια ὅμως δίδει ἐκ τῶν προτέρων (ex ante), τὴν βάσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ καθ' ὀρισμένην χρονικὴν μονάδα κέρδους ἢ ζημίας. Καὶ ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος, ἄγει εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ «ἐπιπέδου κατωτάτου συμφέροντος» (Break even point) τῆς διαχειρίσεως τοῦ πλοίου⁴.

Ἡ «οἰκονομικὴ ἰσορροπία» αὕτη, ὡς ἔννοια ἐφαρμοζομένη εἰς μίαν πλοιοκτητικὴν μονάδα, γίνεται σαφεστέρα, ὅταν ἐπεκταθῇ εἰς πλοιοκτητικὴν ἐπιχείρησιν (Firm), ὄχι ἐνός, ἀλλὰ περισσοτέρων σκαφῶν. Τὰ δύο μέρη, (μόνιμον καὶ μεταβλητὸν), τῆς συνθέσεως τοῦ κόστους, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὴν περίφημον Μαρξικὴν «ὀργανικὴν σύνθεσιν» τοῦ κεφαλαίου, περικλείουν ἐν ἑαυτοῖς στοιχεῖα «ἀτελοῦς συναγωνισμοῦ» (Imperfection of competition),

3. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐνός ταξιδίου, ὁ πλοιοκτήτης ὑπολογίζει καὶ τὴν ἐπιστροφήν κατὰ πόσον θὰ εἶναι μετὰ τὴν ἀνεφορτίαν.

4. Χρησιμοποιοῦ τὴν λέξιν «ἐπίπεδον», ἀντὶ «σημείου», διότι ὑπάρχει πάντοτε ἐν περιώροιον ἐλαστικότητος μεταξὺ διαφόρων σημείων, διὰ τὴν λήψιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ ἰδιοκτῆτος, ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους, τὸ ὅποιον θέλει νὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ εἰς ὃ περιλαμβάνεται τὸ στοιχεῖον τοῦ κινδύνου (risk) καὶ πλεονεκτηματος (rent), ὧν γίνεται μνεία καὶ κατωτέρω.

ὁ ὁποῖος, εἰς αὐτὴν τὴν μορφήν τῆς ναυτιλιακῆς ἐπιχειρήσεως, ἀμέσως ἐκδη-
λοῦται, λόγῳ :

α) τοῦ χρόνου ἕως ἀπαιτεῖται διὰ προσθήκην μιᾶς νέας κεφαλαιακῆς μονάδος (new entry), δηλαδὴ τῆς ναυπηγήσεως ἐνὸς νέου σκάφους· ὁ χρό-
νος οὗτος, ποικίλλει μεταξύ ἐνὸς καὶ δύο ἐτῶν, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει,
μετρούμενος μὲ τὴν διάρκειαν ἐνὸς ταξιδίου, εἶναι στοιχείον μακρᾶς διαρκείας·

β) τῆς διαφορᾶς γεωγραφικῆς τοποθετήσεως τοῦ πλοίου — ἀντιστοιχοῦ-
σης πρὸς τὴν ἐν τῇ οἰκονομικῇ θεωρίᾳ γνωστὴν ὡς ἀδιαφοροποίησιν προ-
βόντος — ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ φορτωτοῦ· τοῦτο εἶναι προφανές,
ἐφ' ὅσον ἡ διασπορά τῶν πλοίων ἀνά τὴν ὑδρόγειον, ἀναλόγως τοῦ λιμένος
κατευθύνσεως ἢ ἐπιστροφῆς, δημιουργεῖ διὰ τὸν πλοιοκτῆτην, κατὰ τὴν στι-
γμὴν τῆς προσφορᾶς τοῦ σκάφους εἰς τὴν ἀγοράν, εἰδικὸν τοῦ ἐνὸς ἀπέναντι
τοῦ ἄλλου πλοίου συναγωνιστικὸν πλεονέκτημα ἢ μειονέκτημα (Rent)·

γ) τοῦ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πλοίου ἀδιαιρέτου εἰς τμήματα, καὶ ἀντιστοι-
χῶς, τῆς μὴ διαιρετότητος τοῦ ναυλοσυμφώνου, ἕπερ δημιουργεῖ τὴν γνω-
στὴν, ὑπὸ τὸν ὄρον «ἀτελῆ ἀνταλλακτικότητα» (Imperfect Substitutability)
κατάστασιν τοῦ πλοίου, πρᾶγμα ἕπερ δὲν συμβαίνει εἰς τὰ δρομολογιακὰ
φορτηγὰ, ἕπου ὁ φορτωτὴς δύναται νὰ συμφωνήσῃ ὅσον χωρὸν ἐπιθυμεῖ
δι' οἰονδήποτε λιμένα, καὶ

δ) τῆς ἀβεβαιότητος τοῦ ναύλου ἐπιστροφῆς, πρᾶγμα ἕπερ πρέπει νὰ
λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ὁ ἰδιοκτῆτης κατὰ ἴδιαν κρίσιν ὑπο-
λογίζουσαν τὸν κίνδυνον ζημίας (Riske).

Αὗται εἶναι αἱ κύριαι ἰδιουτυπιαὶ αἰτίαι, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, εὐρί-
σκονται ἐν τῇ φύσει τῆς ἀγορᾶς τῶν «ἀδρομολογήτων φορτηγῶν», καὶ λόγῳ
τῶν ὁποίων ἢ ἀποφάσις διὰ τὸν ναῦλον⁵, ὃν ἡ πλοιοκτητικὴ ἐπιχείρησις
εἶναι διατεθειμένη νὰ δεχθῇ διὰ τὴν παραχωρήσῃ πλοῖον πρὸς ναύλωσιν, δὲν
ρυθμίζεται ἀπὸ ἓν μοναδικὸν σημεῖον ἰσορροπίας συμφέροντος, ἀλλὰ μετὰ
σειρὰν διαφόρων ὑπολογισμῶν⁶.

5. Διὰ τὰ ὅρια τῆς παρουσῆς μελέτης, δὲν χρειάζεται ἡ διάκρισις τοῦ τύπου τῶν πλοίων
καὶ ὑπηρεσιῶν δι' ἃς πληρώνεται ὁ ναῦλος. Ἀπλῶς ἀναφέρομεν τὴν μνησθεῖσαν διάκρισιν
φορτηγῶν διὰ ξηρὰ (Dry Cargo) φορτία, ἔναντι ὑγρῶν (Tanker), τὰς ρήτρας τοῦ ναυ-
λοσυμφώνου, ἀφορῶσας τὰς ἡμερομηνίας φορτώσεως καὶ ἐκφορτώσεως, τὰ μέτρα τόνων,
βαρελίων, νομισματικῶν μονάδων, δολλαρίων ἢ σελινίων, τὰς διαφορετικὰς τιμὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ
διὰ «καθαρὸν» ἢ «ἀκαθάρτον» φορτίον ὑγρῶν, καθ' ὃ αὗται εἶναι ὑψηλότεραι, λόγῳ ἐπι-
βαρύνσεως σκωρίας καὶ ταχυτέρας ὑποτιμῆσεως, εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀκαθάρτων.
Εἰς ταῦτα δέον νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ ἀναλογία τῶν ὑγροφορτηγῶν πρὸς τὰ ἄλλα εἶναι
μικρά, καίτοι ἡ χωρητικότης των εἶναι μεγαλύτερα. Οὕτω κατὰ τὸ 1958 ὑπῆρχον 3552
ὑγροφορτηγὰ χωρητικότητος 35.615.000 τόνων ἀπέναντι 16.236 τῶν ἄλλων, χωρητικώ-
ατος 78.357.000 τόνων καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰδιοκτητῶν ὑδροφορτηγῶν εἶναι πολὺ μι-
κρότερος.

6. Ὁ περίφημος Ὁλλανδὸς οἰκονομολόγος Koopmans, εἰς τὸ κλασσικόν του ἔργον

Είναι ήδη προφανές, ότι ἐφ' ὅσον ἡ πλοιοκτητικὴ ἐπιχειρήσις διαχειρίζεται μόνον ἐν σκάφος, τότε τὸ «σημεῖον ἰσορροπίας τοῦ ἐνὸς σκάφους» — μὴ λαμβανομένων ὑπ' ἑψὶν ἐξόδων τυχόν γραφείων — ἀποτελεῖ τὸ ἀρχικὸν σημεῖον τῆς ἰσορροπίας τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, καὶ ὑπαγορεύει τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀκαλυτέρου δυνατοῦ ἀποτελέσματος» (Optimum). Κάθε πρόσθετος δαπάνη, θὰ πρέπη νὰ ζυγίζεται ἐναντι προσθέτου εἰσοδήματος, καὶ κάθε ἀπώλεια εἰσοδήματος, θὰ πρέπη νὰ ἐπιβάλλῃ μείωσιν τοῦ κόστους. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τῆς ἐπιχειρήσεως, ἐχούσης ὑπὸ διαχείρισιν ἐν μόνον σκάφος, ἀποτελεῖ ἰσορροπίαν βραχέας προθεσμίας. Ἡ ἔννοια τῆς βραχύτητος, ἐγκριταὶ κυρίως, εἰς τὴν ἀπουσίαν προβλέψων ἀντικαταστάσεως (πέραν τοῦ ποσοτοῦ ἀποσβέσεως) τῆς ὑπαρχούσης, καὶ προσθήκης νέας μονάδος πλοίου ὡς συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν ἐπιχειρήσεως πλειόνων μονάδων. Εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἐπιχειρήσεως με περισσοτέρας τῆς μίας μονάδας, τὰ σημεῖα ἰσορροπίας μεταξὺ κόστους καὶ εἰσοδήματος, ρυθμίζονται περαιτέρω, ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν χρησιμοποιουμένων μονάδων, καὶ τὸν βαθμὸν τῆς χρησιμοποίησός των. Με ἄλλας λέξεις, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον πᾶν νέον ὄρι-
ακὸν κόστος τῆς ἐπιχειρήσεως φορτηγῶν μονάδων, δύναται νὰ προέρχῃται εἴτε :

α) ἀπὸ ἐντονωτέραν ἢ ὀλιγωτέραν χρησιμοποίησιν τῶν ἤδη λειτουργούντων πλοίων,

β) χρησιμοποίησιν νέας μονάδος ὑπαρχούσης εἰς τὴν ἀγοράν ἢ ἀποσύρσεως,

γ) ναυπήγησιν ἄλλου σκάφους, ἢ ἀχρηστοποίησιν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου, μεταβιὴ εἰσοδήματος δύναται νὰ προέρχῃται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον ἐκμετάλλευσιν τῶν κατηγοριῶν τούτων, με προσέφλησιν μελλουσῶν πληρωμῶν, ἀναλόγως τοῦ εἶδους τοῦ ναυλοσυμφώνου, ἢ ἐξεύρεσις τοῦ ἀνωτάτου ὀρίου συμφέροντος (Optimum ἢ Maximum), τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀποκτᾷ, σπουδαιότερα μακρῆς διαρκείας. Ὡς τοιαύτη, εἶναι συνυφασμένη με ψυχολογικὰς ἐπιδράσεις τῶν τρεχουσῶν καὶ μελλουσῶν ἐργασιῶν, ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ κόστους τῆς διαθεσιμότητος τῶν

«Tanker freight rates and tankship building» εἰσήγαγε τὴν ἐξίσωσιν τῶν ὀρίων ἀκινήτοποιήσεως (lay up), εἰς ἃ δὲν περιλαμβάνει τὰ πάγια ἐξόδα. Οὕτως, ἐὰν N εἶναι ἡ κατὰ τόνον ναῦλος, M εἶναι τὰ μεταβλητὰ ἐξόδα τῆς διαχείρισεως τοῦ πλοίου καὶ A εἶναι τὸ κόστος ἀκινήτοποιήσεως (ἐποπτεία, πλευρισμός, ταχύτερα φθορά), τότε, $M - A$ δεικνύει τὸ συμφέρον κόστος (cost) ἐκμεταλλεύσεως. Δηλαδή, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ὁ ναῦλος εἶναι μεγαλιότερος ἢ μικρότερος τῆς διαφορᾶς ταύτης, ἢ ζήμια ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύσεως εἶναι μικρότερα ἢ μεγαλιότερα τῆς ζημίας ἐκ τῆς ἀκινήτοποιήσεως. Τὸ «συμφέρον τῆς ἀκινήτοποιήσεως» ἐκφράζεται διὰ τῆς ἐξίσωσεως $N = M - A$. Τὸ ὅριον δηλαδὴ καθ' ὃ ὁ ναῦλος ἐξισοῦται πρὸς τὸ τοῦτον κόστος, εἶναι τὸ σημεῖον προσελκύσεως εἰς τὴν ἀγοράν νέας μονάδος. Ὁ Koopmans τὸ ὀνομάζει «εἰσοδηματικὸν ποσοστὸν (rate of return)». Δὲν λαμβάνει ὑπ' ἑψὶν του, ὡς λέγει, τὰ πάγια ἐξόδα, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ταῦτα, τρέχουν ὑπωσθίποτε. Οὕτω, ἐὰν ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ναῦλος κατὰ τόνον εἶναι § 16 καὶ τὰ συνολικὰ ἐξόδα ἐκμεταλλεύσεως § 20, ἡ ἐκμετάλλευσίς τοῦ πλοίου εἶναι «συμφέρουσα» ἐπὶ ζήμια ἐφ' ὅσον τὰ παροπλιστικὰ ἐξόδα, εἶναι ἀνώτερα τῶν § 4 κατὰ τόνον.

πλοίων⁷, και αντίληψων συμφερόντων, καθ' ός ή διεύθυνσις τής επιχειρήσεως, δύναται να επιδιώκη συγχρόνως, ή διαδοχικώς, διαφορετικούς σκοπούς. 'Η νεοκλασική έννοια του «άνωτάτου» όριου κερδών, ως προσδιορίζεται από έν σημείον ίσορροπίας, υπεχώρησεν εις νέας αντίληψεις, προτιμώσας τον όρον «επαρκώς λογικά» ή «άρκετά» ή «όσον τó δυνατόν άνωτερα κέρδη»⁸. Είς τήν περίπτωσιν τής πλοιοκτητικής επιχειρήσεως, και δή εις τήν περίπτωσιν νέων ναυπηγήσεων, ή επιχείρησις αποβλέπει μάλλον εις τήν ασφάλειάν τής, τήν διατήρησιν επαρκούς ρευστότητος, έξασφαλιζούσης τήν αντιμετώπισιν αντίξόων συνθηκών, διατήρησιν τής έν τή άγορά ή έν τή βιομηχανία θέσεώς τής, στοιχεία άτινα υπερβαίνουν τά όρια τής «μηχανικής» ούτως ειπείν ίσορροπίας τής διαχειρίσεως του ένός πλοίου, αντίληψεις βραχείας προθεσμίας, και ούτως έξυψώνουν τήν κεφαλαιοκρατικήν λειτουργίαν του πλοιοκτήτου μέχρι των εύθυνών τής εις εύρειαν κλίμακα παραγωγής του συγχρόνου επιχειρηματίου (large size entrepreneur)⁹. Και όπως εις τήν περίπτωσιν του ένός πλοίου, κατάστασις ίσορροπίας ύπάρχει όταν με τους ύφισταμένους ναύλους, κάθε περαιτέρω έξμετάλλευσις ή ύποεξεμετάλλευσις του πλοίου, αρχίζει να έλαττώνη τó έπιτευχθέν άνωτέρω έπίπεδον κερδών (maximum), ούτως εις τήν περίπτωσιν πολλαπλής πλοιοκτησίας, κατάστασις ίσορροπίας ύφίσταται, όταν κάθε περαιτέρω έπένδυσις ή άπόσυρσις κεφαλαίων, παρουσιάζεται ασύμφορος. 'Από τήν κατάστασιν ίσορροπίας του ένός πλοίου, μέχρι τής πολλαπλής πλοιοκτησίας, ύφίσταται άπειρος σειρά σημείων διαταραχής και επανόδου τής καταστάσεως ταύτης. "Όταν ή διαταραχή παρατείνεται, και όχι μόνον διά μίαν, αλλά διά πολλάς πλοιοεπιχειρήσεις, έχομεν τó φαινόμενον τής κρίσεως εις σύντομον άνάλυσιν τής όποίας προβαίνομεν κατωτέρω.

‘Η Ναυλαγορά

Τó σύνολον των αποφάσεων των πλοιοκτητικών επιχειρήσεων, αντιμετωπιζομένων από τήν ζήτησιν των ύπηρεσιών των, διαμορφώνει έν τή γενικότητί του, τήν ναυλαγοράν, όπως έμφανίζεται εις τάς ήμερησίας δημοσιεύσεις

7. 'Ιδε David Rockefeller, «Unused resources and economic wastes», σελ. 66: «Τó κόστος τής διαθεσιμότητας, πρέπει να ζυγίζεται με τó κόστος τής διακεκομμένης παραγωγής».

8. 'Ιδε: Richard Lester, «The equilibrium of the firm», American Economic Review 1949, Τόμος II, σελ. 478.

9. Κατά τήν φράσιν του ίδιου Rockefeller και προβλέψεις του επιχειρηματίου είναι δύο ειδών: Πρέπει να προβλέψη μελλούσας συναρτήσεις έξόδων (περιλαμβανομένων των τιμών παραγωγής), και μελλούσας τιμές προϊόντων—εις τήν περίπτωσιν μας ναύλων. Και αι δύο προβλέψεις, είναι άχωρίστως συνδεόμεναι, όπως αι δύο λεπίδες του ψαλιδιού (ώς άνωτέρω, σελ. 62).

των διαφόρων μορφών ναυλοσυμφώνων, λιμένων προορισμού και νομισματικών μονάδων¹⁰.

Ούτως ή ναυλαγορά σχηματίζεται από την αβεβαίαν αλληλεπίδραση των δυνάμεων της ζήτησης των μεταφορικών αναγκών και της προσφοράς των μεταφορικών υπηρεσιών. Αμφότερα αί κατηγορίες αυτές, δύνανται να εκφρασθούν εις πολλαπλάσια τόνων προσφερομένης χωρητικότητας και μιλίων διαδρομών, απέναντι των παρούσων και μελλουσών αναγκών, και των οικίων κατηγοριών των εν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος αναφερομένων πλοίων.

Θὰ ἐξετάσωμεν συντόμως, τὰς συνθήκας τῆς ζήτησης, ὅπως τὴν ἀντιμετωπίζει ἡ προσφέρουσα μεταφορικὰς ὑπηρεσίας ἐπιχειρήσεις, καὶ ἀκόλουθως, τὰς συνθήκας τῆς προσφοράς.

Ἡ ζήτησις μεταφορικών ὑπηρεσιών, δημιουργεῖται προφανῶς ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ τοπικοῦ καὶ τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου.

Οἱ παράγοντες οἵτινες ἀπ' εὐθείας ἢ μέσῳ ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς προσφοράς, καὶ ἐντὸς ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος, καὶ ἐντὸς δεδομένου τεχνολογικοῦ περιβάλλοντος τὴν δημιουργοῦν, εἶναι :

α) ἐμπορικὰ ἀποθέματα τῶν χωρῶν, καὶ τὸ σύμπλεγμα (Pattern) τῶν μεταξὺ τῶν πολυμερῶν ἐμπορικών συναλλαγῶν (Multilateral trade),

β) ἐπίπεδον ζωῆς τῶν συναλλασσομένων περιοχῶν, καὶ μεταβολαὶ πληθυσμῶν,

γ) γεωγραφικὰ ὄρια,

δ) ἐπεμβάσεις θεσμῶν καὶ ἰδρυμάτων (Institutional), ὅπως Κυβερνητικὰ διατάξεις, π.χ., περιορισμοὶ τῶν Ἀμερικανικῶν ἐξαγωγῶν κατὰ 50 %, καὶ τῆς παροχθίου ναυτιλίας ἐν Ἀμερικῇ κατὰ 100%, εἰς Ἀμερικανικὰ πλοῖα, ἢ συμφωνίαι τῶν πλοιοκτητικῶν ἢ ἐργατικῶν ὀργανώσεων καὶ ἀπεργίαι.

ε) Διεθνεῖς συμφωνίαι Κρατῶν, κυρίως ἀφορῶσαι συμβάσεις φορτώσεων ἢ ἐκφορτώσεων·

στ) κυκλικαὶ διακυμάνσεις μέσης διάρκειας 3 ἕως 12 ἐτῶν, καὶ

ζ) εἰδικὰ γεγονότα, ὅπως τὸ προσωρινὸν κλείσιμον τοῦ Suez Canal, ἢ ἡ Εὐρωπαϊκὴ κοινοπραξία ὡς ἄνθρακος (Coal Community), ἢ ἡ πρόσφατος ἐναρξίς τῆς Καναδοαμερικανικῆς θαλασσίας ὁδοῦ τοῦ Saint Lawrence.

Ὅταν ἀφ' ἐτέρου, αἱ τεχνολογικαὶ συνθήκαι κατὰ χρόνον ἔχουν ἀλλάξει, ὅταν δηλαδὴ μεσολαβήσουν νεωτερισμοὶ ἢ μεταβολαὶ, ὅπως π.χ., ἡ εὐρεῖα διάδοσις εἰς τὸ παρελθόν, τῆς μηχανῆς Diesel, ἢ ἡ κατ' αὐτὰς ἐμφανιζομένη εἰς τὸν ὀρίζοντα εἰσαγωγή τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας εἰς τὸ ἐμπορικὸν σκάφος, ἢ ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἀπλῶς ἢ πρόδοσις τοῦ «ὑπερφορτηγοῦ» (supercarrier), ὁ ρόλος τῶν ἀνωτέρω παραγόντων, θὰ ἔχῃ ἀναλόγως, διαφορετικὰ ἐπίσης

10. Ἡ ἐπικρατοῦσα μορφή προσδιορισμοῦ τιμῆς, εἶναι εἰς σελίνια Ἀγγλικά κατὰ τόννον, ἀλλὰ παραλλήλως, συνάπτονται συμβόλαια ἐπίσης εἰς δολάρια.

αποτελέσματα ζητήσεως. Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἐκδηλωθῇ εἰς μεταβολὴν ζητήσεως πλοίων διαφόρων χωρητικότητων, διαθεσίμων ἐντὸς εἰδικῶς προσδιοριζομένων ὁρίων χρόνου καὶ τόπου.

Αἱ χωρητικότητες αὐταί, δύναται εὐχερέστερον νὰ καταταχθοῦν εἰς διάφορους κατηγορίας :

α) μεγέθους σκάφους,

β) εἶδους μεταφορᾶς (φορτηγῶν διὰ ξηρὰ φορτία ἔναντι ὑγρῶν) ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ἢ

γ) ἰδιοκτησίας (σημαίας ἢ ἐθνικότητος τοῦ ἰδιοκτῆτου). Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ὑγροφορτηγῶν, ταῦτα κατατάσσονται εἰς ἐθνικότητας καὶ ἐντὸς αὐτῶν, εἰς ὁμάδας (ὅπως αἱ Ἕλμερικανικαὶ ἐταιρεῖαι πετρελακίων τοῦ τύπου Standard ἢ ἀνεξάρτητοι ἐταιρεῖαι), καὶ τελευταῖον, εἰς

δ) Κυβερνητικῆς πλοιοκτησίας, ὅπως τὰ μεταφορικὰ τοῦ Ναυτικοῦ ἢ καὶ ἀπλῶς, τὰ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐλεγχόμενα σκάφη¹¹.

Κατ' ἀνάλογον τρόπον, ἡ προσφορά τῶν μεταφορικῶν ὑπηρεσιῶν, μετράται μὲ διαθέσιμότητος μονάδων πλοίων διαφόρων χωρητικότητων εἰς διαφόρους περιοχάς, καὶ ἐκδηλοῦται ὡς συνάρτησις δύο βασικῶν τιμῶν, τοῦ κόστους ναυπηγήσεως καὶ τῶν ναύλων.

Αἱ συνθῆκαι αὐταὶ τῆς ζητήσεως καὶ προσφορᾶς, ἐπηρεάζονται θεμελιωδῶς ἀπὸ τὸν βαθμὸν ἢ ἔκτασιν τοῦ ἀτελοῦς συναγωνισμοῦ τοῦ ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, δηλαδὴ τὴν χρονικὴν δυσχέρειαν νέων ναυπηγήσεων, τὴν γεωγραφικὴν διαφοροποίησιν τῆς διαθεσιμότητος τῶν σκαφῶν, τὸ δυσανατικτατάστατον τῶν προσφερομένων πλοίων ἢ τῶν ναυλοσυμφῶνων, καὶ τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ ταξιδίου ἐπιστροφῆς. Εἶναι οὕτω προφανές, ὅτι τὸ ἀδιάθετον κάθε ἀνάγκης ἢ ζητήσεως ἐκ μέρους τοῦ φορτωτοῦ, καὶ τὸ ἐξ ἴσου ἀκατάμητον τῶν προσφερομένων μονάδων σκαφῶν, δημιουργεῖ, οὕτως εἰπεῖν, μεμονωμένας κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀγορᾶς ἐντὸς τῆς εὐρυτέρας ἀγορᾶς (markets within the market). Π.χ., σκάφος 10.000 τόννων, δύναται νὰ παραμείνῃ ἀνεργον, ὅταν σκάφος 15.000 τόννων ζητεῖται καὶ ἀντιστρόφως. Ἡ σκάφος εὐρισκόμενον εἰς ἓν σημεῖον τῆς ὑδρογείου, νὰ μὴ χρησιμοποιεῖται, ἐνῶ ὅμοιον σκάφος νὰ ζητῆται ἐπειγόντως εἰς ἄλλον λιμένα. Ἡ βαθμιαία ἐπέκτασις τοῦ μεγέθους τῶν σκαφῶν, καὶ εἰδικῶς, ἢ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦρτον ἀνατρεπτικῆ, πρόσφατος εἴσοδος ἐν τῇ θγορᾷ τοῦ ὑπερφορτηγῶν (supercarrier), κατέστησε τὸ φαινόμενον τοῦτο, περισσύτερον αἰσθητὸν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς προσφορᾶς. Τὸ ὑπερφορτηγῶν σκάφος, ἐφ' ὅσον παρουσιάζει περιπτώσιν ἐσωτερικῆς οἰκονομίας, προερχομένης ἀπὸ ἀλλαγὴν μεγέθους (economy of size), εἶναι φυσικόν, ὑπὸ ὠρισμέναις συνθήκαις, νὰ ἐκτοπίσῃ τὸ μικρότερον σκάφος, ἐνῶ εἰς

11. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονευθῇ μία σχετικῶς νέα τακτικὴ ἀντικαταστάσεως, κατὰ τὰς περιστάσεις, φορτηγῶν ξηρῶν μὲ ὑγροφορτηγὰ, μὲ ἀποτέλεσμα, τὴν προσθήκην ἐνὸς ἀκόμη παράγοντος ἐπηρεάζοντος τοὺς ναύλους ἐν τῇ ἀγορᾷ.

ώρισμα ταξίδια, είναι ένδεχόμενον να παραμερισθῆ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῶν ἀπομεμονωμένων οὕτως εἰπεῖν καταστάσεων εὐημερίας, ἢ ἀντιθέτως ἀεστίων ἀνεργίας) εὐκόλως νοητὸν ἐν τῇ νεωτέρᾳ οἰκονομικῇ θεωρίᾳ, ἐγείρει ἀντισυμβατικάς ἐρωτήσεις ναυτιλιακῆς προοπτικῆς, διὰ τὴν τύχην τῶν σκαφῶν τοῦ μέλλοντος.

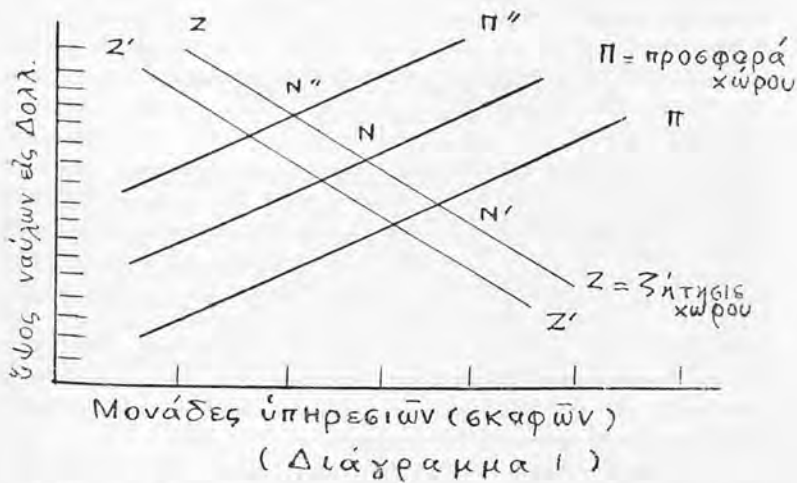
Ἄφ' ἑτέρου, κυβερνητικαὶ ἢ ἐταιρικαὶ ζητήσεις μεταφορικῶν μέσων ἐν δεδομένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, καθὼς ἀκριβῶς καὶ αἱ κυβερνητικαὶ οἰκονομικαὶ ἐπιχορηγήσεις (subsidies), ἀποτελοῦν, πρόσθετα στοιχεῖα, μονοπωλιακοῦ συναγωνισμοῦ (Monopsony) συχνότερον ἀπαντώμενα εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν ὑγροφορηγῶν.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀτελοῦς συναγωνισμοῦ, ἅτινα πρὸς εὐχερεστέραν ὀροποίησιν, δύνανται νὰ ἠνομασθῶσιν ἐν συντομίᾳ (ἀτέλειαι μεγεθῶν) προκαλοῦν εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως, διαταραχὰς αὐτίνες δύνανται νὰ δημιουργήσουν, εἴτε ἔλλειψιν, εἴτε πλεονασμὸν παραγωγικῶν κεφαλαίων πλοίων, ποὺ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἔλλειψιν ἐργατικῆς δυνάμεως, μετὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνῶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐργάτου ἀντιμετωπιζομεν ἀνεργίας αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ὑλίγας δυσκολίας ἀναπροσαρμογῆς, ἐξαιρέσει μεγάλων κρίσεων, εἰς τὴν περίπτωσιν ἀνεργίας σκαφῶν, ἡ διαταραχὴ τῆς ἰσορροπίας εἶναι βραδέως καὶ δυσκόλως θεραπεύσιμος. Ἡ ἀχρηστοποίησις καὶ ἐπαναπἀνδρωσις ἐνὸς σκάφους, παρουσιάζει τεχνικὰ προβλήματα ἀνάλογα, καὶ ἐνίοτε, πλέον πολυπλοκα ἀπὸ τὴν ἀπώλυσιν καὶ ἐπαναμίσθωσιν ἐργατῶν ἢ τὸ κλείσιμον καὶ ἐκ νέου ἀνοίγημα ὑψικαμίνου.

Αἱ ἀλλαγαὶ ἐν τῇ ζητήσει μεταφορικῶν ὑπηρεσιῶν, ὡς ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, προκαλοῦνται ἀρχικῶς, ἀπὸ μεταβολὰς ἐντὸς τῶν οἰκονομιῶν τῶν συναλλατσομένων χωρῶν. Εἶναι φυσικόν, μία ἀύξησις καταναλώσεως πετρελαίου ἢ μετάλλων ἐν μιᾷ χώρᾳ, νὰ σημαίνῃ ὅτι τιμῆμα τῶν ἀπαιτουμένων συμπληρωματικῶν φορτώσεων, θὰ πρέπη νὰ μεταφερθῆ ἀπὸ πλέον μειωκρυσμένας περιοχάς, με ἀκριβώτερον κόστος, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν μεταβολῶν τούτων, ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ἴδῃ, ὅτι ἡ ἐπίδρασις των ἐπὶ τῆς ζητήσεως μεταφορικῶν ὑπηρεσιῶν, ἔχει σχετικῶς βραδὺν ρυθμὸν, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνελαστικότης αὐτῆς, ὑπὸ συνθήκας βραχείας προθεσμίας (Inelasticity). Δηλαδή, ὑψωσις τῶν ναύλων κατὰ 10% ἔχει ἀποτέλεσμα ἐλάττωσιν τῆς ζητήσεως πλοίων κατὰ ὀλιγώτερον τοῦ 10%. Ἄφ' ἑτέρου, ἡ ἐπιχειρήσις τοῦ πλοιοκτῆτου ἐν ναυλαγορᾷ παρουσιαζοῦση τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀτελοῦς συναγωνισμοῦ ποὺ ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω (ἀδιαίρετον, γεωγραφικὴ θέσις καὶ ἀβεβαίωτης μελλόντων ὑπολογισμῶν), ὠθεῖ τὴν προσφορὰν τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς μέχρι τοῦ σημείου ποὺ δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀνώτατον ἐπίπεδον (κέρδους) ἐν τῇ ἐνόρᾳ καθ' ἣν ὁ ὅρος «κέρδους», περιλαμβάνων τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ πλεονεκτήματος (Rent), καὶ τοῦ κινδύνου (Risk), εἰσῆχθη ἀνωτέρω καὶ τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸ κάτωθι ἀπλοῦν διάγραμμα σημειοῦται μετὰ τὸ γράμμα

N. Τοῦτο εἶναι, ὡς ἀνεφέρθη, τὸ σημεῖον βασικῆς ἰσορροπίας, τὸ ὁποῖον, ἐν τῇ πραγματικότητι, μετατίθεται εἰς τὸ N' ἢ N'', ἀναλόγως μετὰ τὰς ἐξω-
 χρηματικὰς ἐκτιμήσεις τῆς ἐπιχειρήσεως. Καὶ ἡ μετάθεσις αὕτη, ἐν διαγραμμα-
 τικῇ παραστάσει, ἐμφανίζεται ὡς σειρά σημεῖων ἰσορροπίας ἀναλόγων μετὰ
 ἐκεῖνα, ἅτινα περιεγράψαν ἀνωτέρω ἐν συντομίᾳ, κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν
 τῆς ἰσορροπίας τοῦ «ἐνὸς σκάφους». Μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνῶ, ὡς εἵπομεν,
 τὰ σημεῖα ἰσορροπίας τοῦ ἐνὸς σκάφους, εἶναι βραχείας προθεσμίας, τὰ σημεῖα
 ἰσορροπίας τῆς πλοιοκτητικῆς ἐπιχειρήσεως πλειόνων σκαφῶν, σχηματίζονται
 ἀπὸ μελλοντικούς ὑπολογισμούς, προσθήκας νέων μονάδων, καὶ ὡς τοιαῦτα,
 γίνονται μακρᾶς διάρκειας. Εἰς τοιοῦτους ὑπολογισμούς, ὄχι μόνον αἱ καμπύ-
 λαι προσφορᾶς, ἀλλὰ καὶ αἱ τῆς ζήτησεως ἀλλάζουν ¹².

Ἡ διαθεσιμότης τῶν προσφερομένων μονάδων, ὅσον ἀφορᾷ τὴν πλοιο-
 κτητικὴν ἐπιχείρησιν, ἀλλάζει μετὰ νέας ἀποκτήσεις ἢ παροπλίσεις πλοίων ἢ
 καὶ ἐντονωτέραν ἢ ὀλιγωτέραν χρησιμοποίησιν τῶν ὑπαρχόντων. Ἐφ' ὅσον
 ἤδη αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας προσφέρει εἰς τὴν ἀγορὰν ἡ ἐπιχείρησις δημιουρ-
 γοῦν στοιχεῖα ἀτελοῦς συναγωνισμοῦ, τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος τύπου, ἡ
 καμπύλη τῆς ζήτησεως τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει αὕτη, παύει νὰ εἶναι ὀρι-
 ζοντία, καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, ἡ ἐπιχείρησις ἐπηρεάζει τὴν ἀγοραϊκὰν

12. Τὰ διαγράμματα σχέσεων τιμῶν καὶ ποσοτήτων, εἶναι χρήσιμα ἐν τῇ περιστά-
 σει τῶν μεταβολῶν αὐτῶν, καίτοι, ὡς γνωστόν, ὁ ἐπιχειρηματίας προτιμᾷ ὑπολογισμούς
 ποσοτήτων ἀντὶ καμπυλῶν. Πρὸς ἀπλοποίησιν ἐν τοσούτῳ τούτων, χρησιμοποιοῦμεν εὐθείας
 γραμμὰς.

τιμήν τοῦ καύλου ὡς «ὀλιγοπωλητής» (Oligopolist)¹³. Τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ὄριακόν του κόστος συναντᾶται μετὰ τὸ ὄριακόν του εἰσὸδήμα, εἶναι, κατὰ τὸ διάγραμμα 2, τὸ σημεῖον N εἰς τὸ ὁποῖον ἄγεται διὰ τὰ ἐπιτύχη τὸ ἐκ τῆς προσφοράς «προσθέτων ὑπηρεσιῶν» καὶ ἀντιμετωπίσεως προσθέτου κόστους, ἀνώτερον ἐπιδικωκόμενον κέρδος.

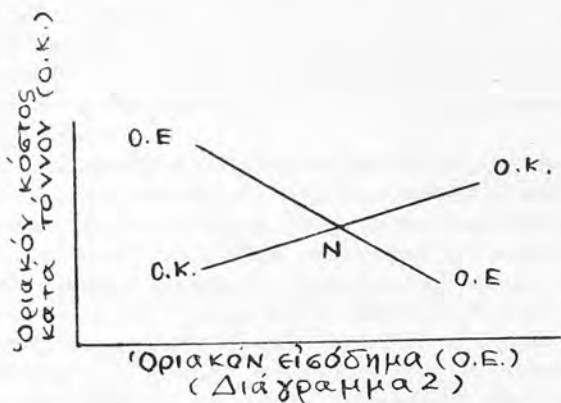
Ὡς «προσθέτους» ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ ἐφ' ὅσον παρῶνται τὸ ἴδιον κεφάλαιον ἐπενδύσεως, ἡ πλοιοκτῆτρια ἐπιχείρησις, δύναται νὰ προσφέρῃ: α) τὴν αὔξησιν ταχύτητος κατὰ μονάδα χρόνου, β) ἐλάττωσιν τοῦ ἀπαιτουμένου χρόνου διὰ φόρτωσιν καὶ ἐκφόρτωσιν, γ) ὀρθολογιστικὴν κατανομήν τῆς δαπάνης ἐπισκευῶν κατὰ χρόνον καὶ τόπον, δ) εἰσαγωγὴν ὑπερωριῶν, ε) ἐλάττωσιν τῆς ἀβεβαιότητος ἐπιστροφῆς τοῦ πλοίου ἄνευ φορτίου, δι' ἐκλογῆς τῆς συμφερωτέρας διαδρομῆς. Καὶ αἱ μεταβολαὶ αὗται, τροποποιοῦν καὶ μεταθέτουν ἀμφοτέρως τὰς καμπύλας κόστους καὶ εἰσὸδήματος. Ἐφ' ἑτέρου, ἐὰν ἡ ἐπιχείρησις προτιμᾷ τὴν αὔξησιν τοῦ κεφαλαίου ἐπενδύσεως δι' ἀγορὰς μεταχειρισμένου ἢ ναυπηγήσεως νέου πλοίου, τοῦτο εἰσάγει εἰς τὴν εἰκόνα, νέα στοιχεῖα τῶν συνθηκῶν τῆς Ἐπιχειρήσεως τῶν ναυπηγῶν. Ἡ ναυτιλία ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς της, εἶναι εἶδος διεθνῶς ἐπενδύσεως, καὶ ἡ ἐκἄστοτε τοποθεσία τοῦ ναυπηγείου, φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ζητήματα τοῦ ἐκφωρῶν τῶν ὁρίων τῶν τοπικῶν Ἀγορῶν. Μισθολογία καὶ ἰλικὰ τῆς ναυπηγήσεως, ὑπολογίζονται ὄχι εἰς τοπικὰς ἀγοράς, ἀλλ' ἐν τῇ διεθνῇ σπουδαιότητι των. Τὸ μέγεθος τοῦ ναυπηγείου, καὶ ὁ χρόνος ὅστις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν οἰκοδόμησιν νέου, ἀποτελεῖ δεδομένον διὰ τὴν πλοιοκτῆτριαν ἐπιχείρησιν, ὡς περιέχον στοιχεῖα «ὀλιγοπωλείου» (Oligopoly) ἐκ μέρους τοῦ Ναυπηγείου¹⁴. Καὶ ὡς γνωστόν, ἡ ἀξία κάθε νεοτεύκτου μονάδος, καθορίζεται ἀπὸ τὸ προσδοκώμενον εἰσὸδήματώς της. Τὸ κόστος της, ἅπαξ ἡγοράσθη ἢ ἐναυπηγήθη, δὲν ἔχει παρὰ ἱστορικὴν σημασίαν, ἐκτὸς τῆς ὑποχρεώσεως τῆς πληρωμῆς τῶν χρεῶν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν.

Ἐν πλήρει ἀφ' ἑτέρου συναγωνισμῶν ναυλαγορᾶς, καὶ ὑπὸ συνθηκῶν πλήρους ἀπασχολήσεως πλοίων, ἡ ἀπόφασις τῆς πλοιοκτῆτριας ἐπιχειρήσεως νὰ ἀποκτήσῃ ἢ ναυπηγήσῃ νέαν μονάδα, μετὰ ἄλλας λέξεις, νὰ προσφέρῃ ἢ ὄχι, εἰς τὴν ἀγοράν νέας μεταφορικὰς ὑπηρεσίας, καθορίζεται ἀπὸ τὸ σημεῖον ἰσορροπίας τὸ ὁποῖον ἐξισώνει τὰς προσδοκώμενας κατὰ μονάδα χρόνου

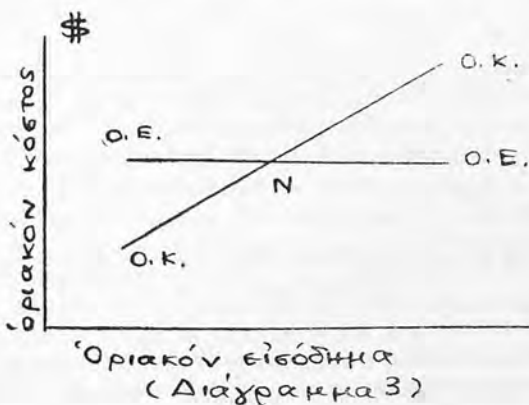
13. Καίτοι ὁ ἄρος οὗτος εἶναι Ἑλληνικῆς προελεύσεως, δὲν ἔχει καθιερωθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν οἰκονομικὴν φιλολογίαν. Ἐν τοσούτῳ, ὡς μὴ ἀπὸ τὰς ἀπείρους παραλλαγὰς τοῦ ἀτελοῦς συναγωνισμοῦ ἀπὸ τὸν μονοπωλητὴν, μέχρι τοῦ πλήρους συναγωνισμοῦ, εἶναι βασικῶς ἀπαραίτητος.

14. Ἀναφέρωμεν ἀπλῶς τοῦτο, ὡς στοιχεῖον μονοπωλιακοῦ κόστους, μετὰ τὸ ὁποῖον χρεώνεται ἡ πλοιοκτῆτρια ἐπιχείρησις, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐξετάζομεν. Περαιτέρω ἔρευνα τῆς ἀδυναμίας εἰσαγωγῆς νέων μονάδων κατὰ πᾶν χρονικὸν σημεῖον, καὶ τῆς ναυπηγικῆς οἰκονομίας, κείται προφανῶς, πέραν τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος.

ναυλοεισπράξεις πρὸς τὸ ἀντιμετωπιζόμενον κατὰ μονάδα χρόνου κόστος τοῦ ἀποκτωμένου σκάφους.

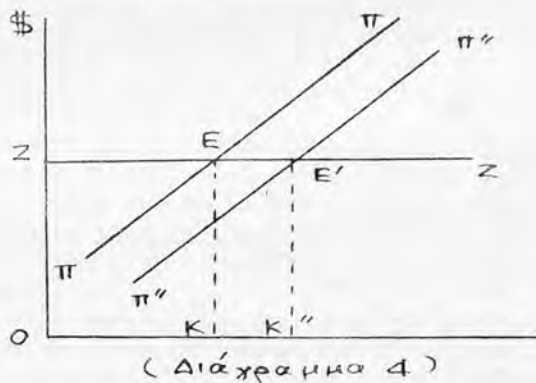
Ἡ προσέοφλησις τῆς ἀξίας τῶν μελλόντων εἰσοδημάτων, ὡς καὶ ἡ παρούσα ἐπιβάρυνσις μελλοντικοῦ κόστους ἐπηρεάζονται βεβαίως, ὑπὸ τῶν διεθνῶν ἐπιπέδων τῶν ἐπιτοκίων καὶ τοῦτο ἐπιδρᾷ πάλιν, ἐπὶ τῶν ναύλων. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰσορροπίας προσδιορίζεται ὅπως καὶ προηγουμένως, ἀπὸ τὸ σημεῖον τῆς διασταυρώσεως τῆς ἀνιούσης καμπύλης τοῦ ὀριακοῦ κόστους, μετὰ τὴν ὀριζοντίαν ὁμοῦς αὐτὴν τὴν φορὰν γραμμῆν ζήτησεως τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ πλοιοκτῆτου ὡς αὕτη ἐκδηλοῦται ἀπὸ τὸν ναῦλον, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἀριθ. 3 διάγραμμα :

Ούτως, ἡ πλοιοκτῆτρια ἐπιχειρήσις, εἰσπερχομένη εἰς τὴν ἀγορὰν μὲ νέαν προσφορὰν ὑπηρεσιῶν ἐνὸς πλοίου, προσθέτει εἰς τὴν ὑπάρχουσαν, νέαν ὀριακὴν μονάδα, ἢ ὅποια θὰ παρὰχωρηθῆ μετὰ τὸν ναῦλον τῆς ἀγορᾶς. Εἴτε τὸ νεότευκτον πλοῖον εἶναι προνεαυλωμένον, ὡς συμβαίνει συνήθως, πρὶν τῆς ἐξόδου του ἐκ τῶν ναυπηγείων ἢ ὄχι, ἐπιφέρει πάντως αὐξήσασιν τῆς προσφορᾶς τῆς καὶ συγχρόνως, αὐξήσασιν τῆς ἄλλης προσφορᾶς, ὡς φαίνεται εἰς τὸ ἀρχικὸν διάγραμμα ζητήσεως εἰς τὸ ὅποσον ἐπανερχόμεθα μετὰ τὰ νέα στοιχεῖα κατωτέρω :

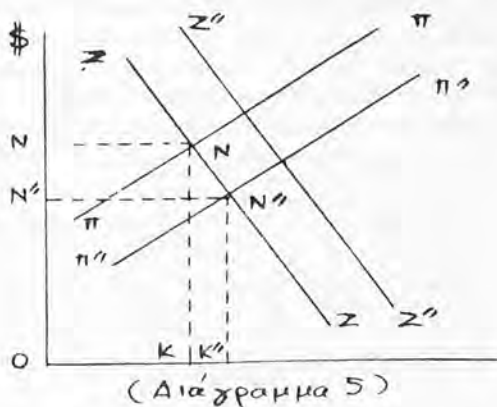
Τὸ διάγραμμα 4, δεκνύει πῶς ὑπὸ συνθήκας ἀπεριορίστου ζητήσεως πλοίων — πλήρους δηλαδὴ συναγωνισμοῦ εἰς τὸν ἐπικρατοῦντα ναῦλον — ἡ προσφορὰ (προσθήκη) ἐνὸς ἀκόμη πλοίου, χωρὶς μεταβολὴν συνθηκῶν κόστους, θὰ αὐξήσῃ τὸ εἰσοδήμα τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπὸ E εἰς E' . Ὅταν ὅμως ἡ ζήτησις μεταφορικῶν μέσων, εἶναι μὴ ἐλαστικὴ, ἡ προσφορὰ (προσθήκη) ἐνὸς ἀκόμη πλοίου, ὡς δεκνύει ὑποθετικῶς τὸ διάγραμμα 5, δημιουργεῖ πτώσιν τῶν ναύλων ἀπὸ N εἰς N'' καὶ ἀνάλογον πτώσιν τοῦ εἰσοδήματος τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ εἰσοδήματος, ἐμφανιζομένη παραστατικῶς εἰς τὴν διαφορὰν τῶν δύο ἐπιφανειῶν $MONK$ καὶ $N''ON''K''$ παριστάνει τὴν σημασίαν τῆς ἐλαστικότητος τῆς καμπύλης τῆς ζητήσεως ἐν τῇ ναυτιλιακῇ ἐπιχειρήσει. Πολὺ ὅμως σπουδαιότερα εἶναι ἡ σημασία τῆς ἐλαστικότητος τῆς καμπύλης τῆς προσφορᾶς. Ἡ ἐπίδρασις τὴν ὅποιαν ἔχει ἡ ἀλλαγὴ τῆς ζητήσεως, ἐκδηλουμένη δι' ἀλλαγῆς τῶν ναύλων ἐπὶ τῆς προσφορᾶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καμπύλην τῆς προσφορᾶς ταύτης.

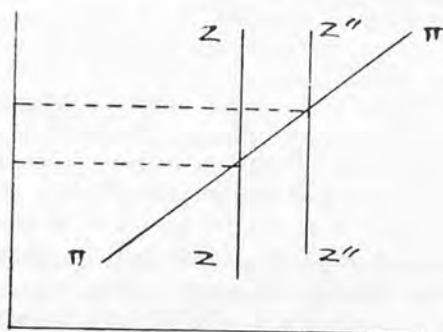
Ἐὰν λόγῳ πληθώρας νέων προσφορῶν πλοίων εἰς τὴν ἀγορὰν, ἡ καμπύλη τῆς προσφορᾶς παρουσιάζεται τοιαύτη ὥστε νὰ δεκνύη, ὅτι μετὰ τὴν ὑπάρχουσαν ζήτησιν, ἔτσι τὸν ἐπικρατοῦντα ἐν τῇ ἀγορᾷ ναῦλον, ἀποβαίνει ἀνεπικερ-

δης ή περαιτέρω διαχείρισις ενός ή περισσοτέρων πλοίων τής επιχειρήσεως, έχουμε τὸ φαινόμενον τής μεταθέσεως τῶν σημείων ἰσορροπίας τῶν πλοίων τούτων, με ἀποτέλεσμα ὁμαδικὸν παροπλισμὸν τῶν καὶ ἀνεργίαν τῶν κεφαλαίων τούτων. Ἡ ὀργανικὴ μετατόπισις καὶ ἀλλαγὴ αὐτῆ τής καμπύλης τής προσφορᾶς εἶναι ἀποτέλεσμα καταστάσεως καθ' ἣν τὰ μονοπωλιακὰ στοιχεῖα τοῦ ἀτελοῦς συναγωνισμοῦ, ποῦ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω ὡς χαρακτηρι-

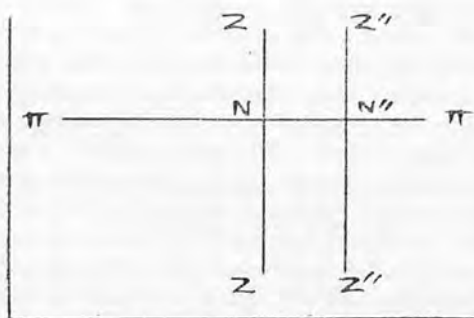

στικά τής ναυτιλιακῆς ἀγορᾶς, ἐλαττοῦνται μέχρι ἐξαφανισμοῦ. Ἡ ἀνά τοὺς διαφορὰς λιμένας διασπορὰ ἀργουσῶν μονάδων ναυτιλιακοῦ κεφαλαίου ἐξουθενώνει ὅλα τὰ πλεονεκτήματα (RENT) τῶν πλοιοκτητῶν τῶν ὁποίων ἡ καμπύλη τής προσφορᾶς οὕτω ἐγγίζει τὴν ὀριζαντιότητα τοῦ πλήρους συναγωνισμοῦ εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε ἡ ἐλαχίστη ὑψώσις ναύλων (ζητήσεως) δημιουργεῖ ἀπεριόριστον προσφορὰν ἀργούντων πλοίων. Ἡ ἀπορρόφησις τής δημιουργηθείσης ὑπερχωρητικότητος (excess capacity), κατ' ἄλλοις τῶν συνθηκῶν τής καμπύλης ζήτησεως, ἐξαρτᾶται πάλιν, ἀπὸ τὴν καμπύλην καὶ τὸν βαθμὸν τής ἐλαστικότητος αὐτῆς ταύτης τής προσφορᾶς, καὶ ἡ ἐλαστικότης αὐτῆ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀργούντων πλοίων, ἢ «ἀργούσης χωρητικότητος» (Idle tonnage), ὡς ἀναφέρεται εἰς τὴν ναυτιλιακὴν γλῶσσαν. Ὁ βαθμὸς καθ' ὃν ἡ προσθήκη εἰς τὴν ζήτησιν μιᾶς ἢ πλείονων μονάδων πλοίων δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν ναύλον κατηγορίας τινὸς τούτων, ἡμπορεῖ νὰ περιγραφῆ πάλιν, εἰς τὸ ἀπλούστατον διάγραμμα ἀριθ. 6. Ὅταν ἡ προσφορὰ ΠΠ εἶναι μὴ ἐλαστικὴ, δηλαδὴ ἔταν μία αὐξήσις τοῦ ναύλου ἐπὶ παραδείγματι, κατὰ 10% προκαλῆ αὐξήσιν προσφορᾶς πλοίων μικροτέραν τοῦ 10% ἢ ἔταν μία πτώσις τοῦ ναύλου κατὰ 10% προκαλῆ ἐλάττωσιν τής προσφορᾶς, κατὰ ὀλιγώτερον τοῦ 10% ἢ πρὸς τὰ ἄνω μεταθέσις τής καμπύλης τής ζήτησεως, λαμβανομένης ὡς καθέτου ἀπὸ

ΖΖ εις Ζ'Ζ'', θά ἔχη διάφορα ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ προσφορά εἶναι καθ' ὑπόθεσιν ἐλαστικὴ — ὅπως εἰς τὸ διάγραμμα ἀριθ. 7. Ἡ ἀύξησης τῆς ζήτησεως ἀπὸ Ν εἰς Ν'' θά ἀφήσῃ τοὺς ναύλους σχεδὸν ἀνεπηρέαστους, ὡς φαίνεται εἰς τὴν ἀπόστασιν ΝΝ ἡ ὅποια δεικνύει τὴν προσθήκην τῶν νέων ζητήσεων. Ἡ ἀπόστασις αὕτη, δεικνύει τὸν βαθμὸν τῆς ἀνεργίας τῶν πλοίων, ἡ ὅποια θά συνεχισθῇ ὡς κατάστασις καταπτώσεως τῆς πλοιοβιομηχανίας διὰ τόσον καιρὸν, ὅσοις θά ἀπαιτηθῇ ἵνα ἡ καμπύλη τῆς προσφορᾶς, ἀλλάξῃ ἐλαστικότητα ὥστε ὁ ναῦλος νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς μεταβολὰς τῆς ζήτησεως. Ἐφ' ὅσον ἡ κατάστασις αὕτη ἐπικρατεῖ, αἱ καθημερινὰ τιμὰ τῆς ναυλαγορᾶς, θά παραμένουν ἐν ἰσορροπία καταπτώσεως, ἐν ᾧ χρόνῳ, οἱ δημοσιογραφοῦντες μελετῆται τῆς ἀγορᾶς, προσπαθοῦν νὰ ἀναλύσουν, διατὶ νέαι ζητήσεις πλοίων δὲν ἀναβιβάζουν τοὺς ναύλους, οὔτε

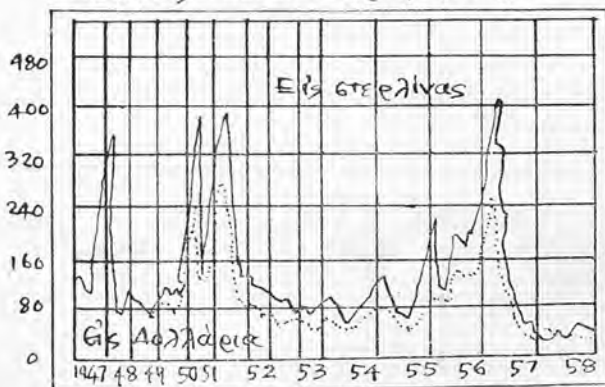
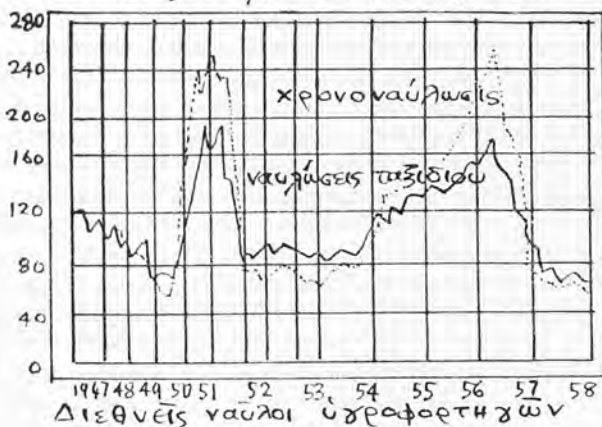
(Διάγραμμα 6)

(Διάγραμμα 7)

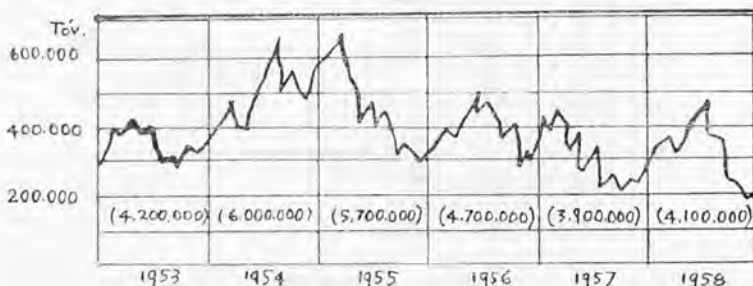
κατά έν εκατοστόν τοῦ δολλαρίου. Τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον καθ' ὃ ἡ ἐλαστικότητα τῆς προσφορᾶς εἶναι σχεδόν «ἀπειρος», καὶ καθ' ἣν ὁ ἀριθμὸς τῶν παρωπλισμένων πλοίων, ὅχι ὡς ποσότης, ἀλλ' ὡς ποσοστὸν ἀπέναντι τοῦ συνόλου, καὶ ὡς διάρκεια παροπλισμοῦ, ἔχει φθάσει εἰς μέγα βάθος. Εἶναι τὸ σημεῖον τῆς κρίσεως. Ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διάρκεια τῶν τοιούτων κρίσεων εἰς τὸ πρόσφατον παρελθόν, ἐμφανίζεται γραφικῶς εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα πίνακα δεικτῶν, δημοσιευόμενον μηνιαίως ἀπὸ τὴν Norwegian Shipping News, Oslo.

Διεθνῆς ναυτοὶ στερεοφορητῶν

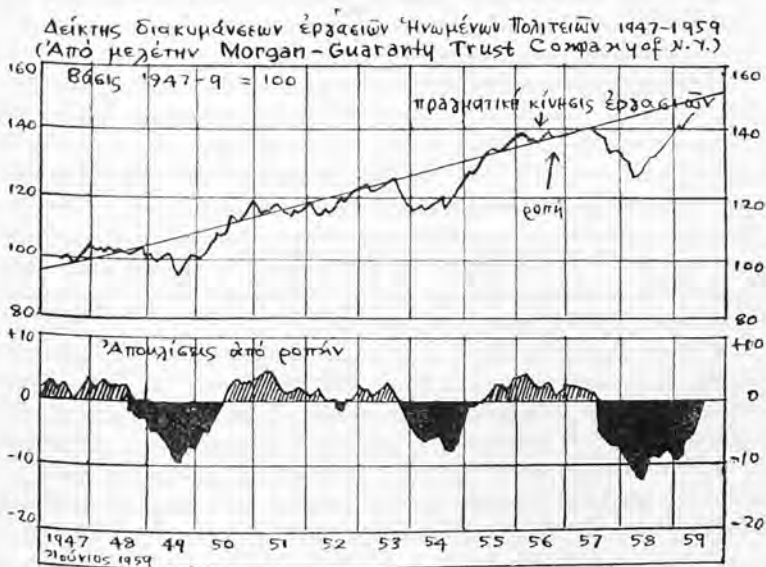
Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, κυβερνητικαὶ παρεμβάσεις, ὑπὸ μορφήν ἐπιχορηγήσεων ἢ διοικητικὰ μέτρα ὡς τῆς Ναυτιλιακῆς Διοικήσεως τῶν Ἑνωμένων

Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς (United States Maritime Administration), περί προτιμωμένης χρησιμοποίησεως ὀρισμένων τάξεων πλοίων, ἢ περί πληρωμῆς ναύλων ὑπὲρ τῶν ἀγοραίων, ἢ συμφωνίαι μεταξύ ἐνώσεων ἐφοπλιστῶν, ὡς ἡ προπολεμικῶς λειτουργήσασα ἐφεδρική δεξαμενὴ ναυλώσεως ὑδροφορηγῶν (Tankers Pool), ἢ ἡ κατ' αὐτάς συζητούμενη ὑπὸ ὁμάδος διεθνῶς γνωστῶν πλοιοκτητῶν, ἢ μπορεῖ νὰ προωθῆσθαι κάπως, τὰ καταστρεπτικὰ ὄρια ναύλων ἀπὸ τὰ χαμηλὰ σημεῖα ἰσορροπίας, εἰς καταστάσεις ἀνακουφίσεως. Ἡ βασικὴ θεραπεία ὅμως, ἢ μπορεῖ νὰ ἐπέλθῃ μόνον μετὸν χρόνον ποῦ ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἀπορροφηθῇ ἡ περισσὴ χωρητικότης, δι' αὐξήσεως τῆς ζήτησεως μεταφορικῶν ὑπηρεσιῶν, ἢ μειώσεως τῆς διαθεσιμότητός των, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ποσοστὸν τῆς ἀργούσης χωρητικότητος νὰ μειωθῇ. Τοιαύτη ἀλλαγὴ εἰς τὴν ἀναλογικὴν διαθεσιμότητα, ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον στροφῆς τῶν ναύλων τῆς ἀγορᾶς πρὸς τὰ ἄνω, ἀπὸ κατάπτωσησιν (Depression), εἰς ἕναρξιν ἀνόδου (Revival), καὶ ἀπαρχὴν νέας διακυμάνσεως τῆς ποσοστικῆς αὐτῆς σχέσεως. Διὰ τῆς ἀλλαγῆς τῆς σχέσεως καὶ τῆς ἐλαστικότητος τῶν καμπυλῶν τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησεως, οἱ ναῦλοι ἀρχίζουν νὰ ἀνέρχονται εἰς νέα σημεῖα ἰσορροπίας. Αἱ ἐφεδρικαὶ δεξαμεναὶ τῶν ἀργούντων πλοίων, ἐξαντλοῦνται, νέαι ναυπηγήσεις ἀποβαίνουν καθ' ὑπολογισμοὺς καρποφόροι, καὶ τοῦτο διαρκεῖ ἐπὶ χρονικὸν διάστημα μέχρις οὗτοι οἱ παράγοντες ποῦ ἐνεργῶν ἐκ τῶν κάτω, ἀρχίσουν νὰ ἀσκοῦν ἀντίθετον ἐνέργειαν. Τότε οἱ ναῦλοι ἀρχίζουν νὰ πίπτουν πάλιν καὶ ὁ δείκτης ἀλλάσσει διεύθυνσιν. Ἀντίστοιχος βεβαίως τῆς διακυμάνσεως τῶν ναύλων, εἶναι ἡ διακύμανσις τοῦ ἔγκου καὶ τιμῶν τῆς ἀγορᾶς τῶν μεταχειρισμένων πλοίων. Ἡ κατωτέρω παρατιθεμένη διαγραμματικὴ παράστασις ληφθεῖσα ἀπὸ τὸ δημοσίευμα Joachim Grieg and Co, καὶ ἀναφερομένη εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν Νορβηγικὴν ἀγοράν, δεικνύει τὴν σπουδαιότητά των καὶ τὴν σημασίαν των διὰ τὴν περιουσιακὴν μεταβλητότητα τῆς πλοιοκτητικῆς ἐπιχειρήσεως, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι πλοῖα πωλούμενα 2-3 ἑκατομύρια δολλαρίων ἐφθασαν τὸ ἐπίπεδον τῶν πεντακοσίων χιλιάδων.

Ἡ χρονικὴ ὁμῶς διάρκεια τῶν μεταβολῶν τούτων, ἀποτελεῖ τὸ οἰκονομικὸν μαρτύριον τῶν πλοιοκτηρικῶν ἐπιχειρήσεων διὰ τινὰς τῶν ὁποίων κάθε ἡμέρα τῆς καταπτώσεως τῶν ναύλων, ἐπιφέρει ἑκατομμυρίων δολλαρίων ζημίαν, εἴτε λόγῳ παροπλισμοῦ, εἴτε ἐπὶ ζημίᾳ λειτουργίας, κυρίως πλοίων τὰ ὁποῖα ἐδέχθησαν νὰ ἐργασθοῦν μὲ προσυμπεφωνημένον χαμηλὸν ναῦλον ἐφ' ὅσον ὁ παροπλισμὸς τὰ ἐζημίωσε περισσότερο τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἔτι ὀδυνηροτέρα εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι συνεβλήθησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τρίτων πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἐνοίκιασαν διὰ μακρὰν διάρκειαν μὲ ὑψηλὸν ἐνοίκιον, καὶ ἀδυνατοῦντες τῶρα νὰ τὰ παροπλίσουν, ἀναγκάζονται καὶ αὐτοὶ νὰ τὰ ἐκμεταλλεύονται μὲ τοὺς χαμηλοὺς ναύλους τῆς ἀγορᾶς. Αἱ δημοσιεύσεις τῶν μελετῶν των, πολὺ συχνὰ προκαλοῦν συζητήσεις, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὅρια τῶν κάμψεων τῶν ναυλαγορῶν. Μία ἀπὸ τὰς ἰδιοτροπίας τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τῶν ναύλων τῶν tramps, εἶναι ὅτι κινοῦνται ἀνεξαρτήτως τῶν κινήσεων τοῦ κύκλου τῆς οἰκονομίας. Οἱ δεικταὶ των δημοσιευόμενοι ἡμερησίως, μηνιαίως ἢ ἐτησίως, δὲν δεικνύουν προήγησίν τινα ἢ καθυστέρησιν ἀπέναντι τῶν δεικτῶν τοῦ γενικοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ τὸν παρατιθέμενον πίνακα διακυμάνσεων ἐργασιῶν Ἡν. Πολιτειῶν.

² Ἀπόπειραι ἐρμηνείας τῶν διακυμάνσεων τούτων ἀπαντῶνται ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν θεωριῶν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τῶν ἐργασιῶν (Business cycles).

Ὁ πολὺ γνωστὸς Ὁλλανδὸς οἰκονομολόγος Tinbergen, ἐπεχείρησε διαφορετικὰς μετρήσεις. Εἰς τὴν πρωτότυπον μελέτην του¹⁵, ἐμέτρησε τὸν μέσον ὄρον ποῦ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ναυπήγησιν ἑνὸς πλοίου, καὶ τὴν χρονικὴν ἀνισοσκελίαν τῶν νέων ναυπηγήσεων, ὡς ἐπηρεάζονται ὑπὸ κυκλικῶν διακυμάνσεων παραγόντων ζητήσεως ποῦ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν. Παρατήρησε λοιπόν, ὅτι ὑψηλοὶ ναῦλοι, εὐρίσκονται ἐν συμπτωματικῷ συσχετισμῷ, μὲ ὑψηλὸν ἀριθμὸν ναυπηγήσεων. Λαμβάνων τὸν μέσον ὄρον χρόνου ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ναυπήγησιν ἑνὸς πλοίου (τεχνολογικὸν δεδομένον τὸ ὅποιον βεβαίως, ἀλλάζει κατὰ χρόνον), κατέληξε εἰς τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἔταν τὰ πλοῖα ἀρχίζουσι νὰ παραδίδονται, παρουσιάζεται μία τάσις, ἡ ὅποια μεταβάλλεται εἰς περίσσειαν χωρητικότητος (Excess Capacity), ἅμα τῇ συμπληρώσει τῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνεργία καὶ ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα κατάπτωσης, διαρκεῖ μέχρις ὅτου ἡ περίσσεια χωρητικότητος ὑποχωρήσῃ, καὶ τοῦτο ἀπαιτεῖ χρόνον διπλάσιον τοῦ χρόνου ποῦ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ναυπήγησιν. Ἡ ὑποθετικὴ ἐρμηνεῖα αὕτη, συνεχίσθη καὶ ἀνεπτύχθη περισσότερο ἀπὸ τὸν Einarsen, εἰς τὴν ἔκτακτον μελέτην του περὶ κύκλων ἐπενδύσεων¹⁶.

Ὁ Einarsen, διακρίνει μεταξύ :

α) κυρίως «κύκλων ἐπενδύσεων» οἱ ὅποιοι δημιουργοῦν τὸ οἰκονομικὸν φαινόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἤχῳ» ἢ «ἀντήχησις», καὶ

β) τῶν δευτερογενῶν κύκλων.

Ἡ διάκρισις αὕτη, ὑπενθυμίζουσα τὸ δόγμα τοῦ Schumpeter περὶ ἐνδογενῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τῆς μικρᾶς διαρκείας, διασταυρουμένων ὑπὸ ἐξωτερικῶν παραγόντων, ἐν οἷς ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ, νέαι τεχνολογικαὶ μέθοδοι, μεταβολαὶ τοῦ δικτύου τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου, καὶ ἄλλα, παρουσιάζεται περισσότερο εὐληπτος ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴν ἀπόψιν τοῦ Tinbergen. Ἀμφότεραι, σκοποῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν κυκλικὴν διακύμανσιν τῶν ναύλων, ἀρχίζουσαι ἀπὸ μίαν «ἀφετηρίαν» τὴν ὅποιαν θεωροῦν ὡς δεδομένον, συνυφασμένον μὲ μακροτέρας διακυμάνσεις καὶ οἰκονομικὰς ροπὰς (Trend), μίᾳς χώρας, καὶ ἐκεῖθεν τῆς παγκοσμίου οἰκονομίας.

Ὁ Samuelson ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὴν συνθετικὴν ἐξήγησιν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τῶν ἐργασιῶν μιᾶς οἰκονομίας, εἰσάγει τοὺς ὄρους τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν θεωρητικῶν ἐρμηνειῶν, στηριζομένων εἰς τὴν περιφημίαν τοῦ ἀρχῆν τῆς ἐπιταχύνσεως (Acceleration principle), ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν συντελεστὴν πολλαπλασιασμοῦ (Multiplier) καὶ πάντοτε ὅμως μὲ βάσιν τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ ὀριακοῦ κόστους καὶ ὀριακοῦ εἰσοδήματος (marginal cost καὶ marginal revenue). Διετύπωσεν οὕτω μίαν πειστικώ-

15. Sheepsbown on Conjucturverloop ned conj 1931.

16. Einarsen : Reinvestment cyeles, ἐν τῇ Review of Economic Studies, 1938.

τέραν ύποθετικήν έρμηνείαν τών γενικών διακυμάνσεων ώς προερχομένων από τας διαδοχικάς διασταυρώσεις έσωτερικών και έξωτερικών αλλοιώσεων τών όρίων κόστους και εισοδήματος αί όποια προκαλοϋν διαδοχικά κύματα τών αποθεμάτων μιās οικονομίας. Ό μηχανισμός οϋτος φαίνεται συγγενέ- νέστερος πρòς τας διακυμάνσεις τών όρίων τών ναύλων. Κάθε απομάκρυνσις από τò σημεϊον ίσορροπίας, αποτελεί βεβαίως, τò μέτρον πάσης διαταραχής οικονομικής, και τούτο εφαρμόζεται εις τας ναυτιλιακάς κρίσεις πού εξεθέ- σαμεν άνωτέρω. Τò ζήτημα όμως τών δημιουργών αίτιών τών κρίσεων τού- των, άπαιτεί περαιτέρω έρευναν. Όλοι οί παράγοντες οίτινες εύρίσκονται έπισθεν τής ζητήσεως και προσφορᾶς, δύνανται νά είναι αί αίτιαί. Δέν ύάρ- χει μία μόνον άφορμή τής άνατροπής τής ίσορροπίας, και μάλιστα, τού είδους τής καταστρεπτικής σημερινής καταπτώσεως τής ναυλαγορᾶς. Παράγοντες επηρεάζοντες τήν ζήτησιν, όπως αί αλλαγαι τού όγκου τών έμπορικών αποθε- μάτων, και τών προκυπτουσών μεταβολών τών διεθνών συναλλαγών, κυρίως όταν άφοροϋν μίαν μεγάλην παραγωγικήν επικράτειαν, όπως αί 'Ηνωμένοι Πολιτεΐαι τής 'Αμερικής, ή διεθνή γεγονότα, όπως τò κλείσιμον τού Suez Canal, έχουν βαθύν αντίκτυπον τόσον επί τής πλευρᾶς τής ζητήσεως, όσον και τών στοιχείων τής προσφορᾶς εν τῷ μηχανισμῷ τής άγορᾶς. Και βε- βαίως, ύπέρμετρος αύξησις τής προσφορᾶς διά νέων ναυπηγήσεων, με ρυθμόν ύπερβαίνοντα τήν διάλυσιν τών παλαιών σκαφών, όπως συνέβη κατά τò κλεί- σιμον τού Suez Canal, δύναται νά αποβῆ εις τήν διεύρυνσιν τής διαταραχής, όπως ή σημερινή κατάπτωσις τής διεθνούς άγορᾶς τών ναύλων. Ό παρατιθέ- μενος Πίναξ παρέχει διαφωτιστικά στοιχεία :

*Διεθνής χωρητικότης και νέα παραγγελία 100 τόννων και άνω
(κατά τὰ μεταπολεμικά έτη από τò Ναυτικόν έπιμελητήριον Μ. Βρετανίας)*

Έτος	Χωρητικότης	Νέα παραγγελία	%
1939	61.426.000	2.539.000	4.0
1948	72.771.000	2.310.000	3.2
1949	74.909.000	3.132.000	4.2
1950	77.084.000	3.493.000	4.5
1951	80.460.000	3.643.000	4.5
1952	83.382.000	4.396.000	5.3
1953	86.104.000	5.096.000	5.8
1954	90.430.000	5.253.000	5.7
1955	94.935.000	5.317.000	5.6
1956	99.400.000	6.674.000	6.6
1957	106.672.000	8.501.000	8.0
1958	113.972.000	9.254.000	8.2

Είναι χαρακτηριστικόν ὅτι ἡ χωρητικότης τῶν νέων παραγγελιῶν κατὰ τὸ 1958 δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ὀλικὴν ἀργυῶσαν παγκοσμίαν χωρητικότητα τῶν πέντε ἑκατομμυρίων τόννων φορτηγῶν καὶ τριῶν ἑκατομμυρίων τόννων ὑδροφορτηγῶν ποῦ εἶναι παρωπλισμένα κατὰ τὴν παροῦσαν κρίσιν.

Οὗτω μόνον δύνανται νὰ ἐρευνηθοῦν, καὶ μάλιστα σήμερον ἐρευνοῦνται καὶ συζητοῦνται, αἱ αἰτίαι καὶ πιθανῶς ἡ θεραπεία τῆς. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐνὸς παράγοντος ζητήσεως ἀπέναντι ἄλλου, καὶ ἡ ἀλληλεπίδρασις τῶν παραγόντων τῆς προσφορᾶς, θὰ ρυθμίσουν τὴν βαθύτητα, ἐντονότητα καὶ διάρκειαν τῆς διαταραχῆς. Ἡ κρίσις θὰ διαρκῆ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀλληλεπίδρασις τῶν αἰτίων τὰ ὁποῖα τὴν ἐδημιούργησαν, ἐξακολουθεῖ, καὶ μέχρις ὅτου νέοι παράγοντες δυνηθοῦν νὰ φέρουν ἀναπροσαρμογὴν καὶ νέαν ἰσορροπίαν.

* * *

Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, καὶ χωρὶς ἀξιιώσεις ἀποδείξεων διὰ γεγονότων καὶ ἀριθμῶν, ἀξίζει νὰ ἀναφερθῆ ἁπλῶς, ἐν φαινόμενον τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται ὡς ἐξέχον εἰς τὴν παροῦσαν ναυτιλιακὴν κρίσιν καὶ τὸ ὁποῖον ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ρίψῃ κάπως φῶς εἰς τὸν ῥόλον ποῦ ἔπαιξεν αὐτοτελῶς, ἢ πλευρὰ τῆς προσφορᾶς. Καὶ τὸ φαινόμενον αὐτό, εἶναι τὸ συνολικὸν π ο σ ὸ ν π ι σ τ ὼ σ ε ω ν, αἵτινες ἐχορηγήθησαν ἐν δεδομένη χρονικῇ περιόδῳ ὑπὸ Τραπεζῶν, Ἰδρυμάτων καὶ αὐτῶν τῶν Ναυπηγείων, διὰ τὴν ναυπήγησιν νέων πλοίων. Αὐτὸ τὸ φαινόμενον, καίτοι δὲν ἦτο νέον — ὁ ἀνεξάρτητος πλοιοκτῆτης ἦτο πάντοτε ὀφειλέτης — ἀπέκτησε κολοσσιαίαν σημασίαν μὲ τὸ μέγεθος τοῦ συγχρόνου σκάφους. Δάνεια δεκάδων ἑκατομμυρίων δολλαρίων χορηγούμενα εἰς ἑκαστῶν τῶν ὑποψηφίων πλοιοκτητῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ ἐνεχυρίασιν τῆς μελλούσης ἀπαιτήσεώς του ἐκ τοῦ ναυλοσυμφώνου, ἐπὶ ἀριθμῶν καὶ ὑπολογισμῶν, οἵτινες μέχρι τοῦδε ἦσαν ἄγνωστοι, ἐκτὸς τῶν περιπτώσεων τῶν διακυβερνητικῶν δανείων, ἔχουν βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης «ὀργανικῆς συνθέσεως» τοῦ κεφαλαίου τοῦ πλοίου. Ἡ αὔξησις τῶν μονίμων ἐξόδων τοῦ ὀφειλομένου κεφαλαίου, δημιουργεῖ μετὰθεσιν τοῦ βάρους τῶν ἐξόδων διαχειρίσεων, μέχρι σημείου κατὰ τὸ ὅποιν, ὁ παροπλισμὸς εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν μὴ ἀποπληρωμένων πλοίων, ἀποβαίνει ἐκτοτε, ὀδυνηρὰ ἀνάγκη. Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότερον, τὰ πλοῖα ταῦτα, μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ χρόνου τοῦ ναυλοσυμφώνου, ἀντιμετωπίζοντα πτώσιν ναύλων, παραμένον ἀνεργα, αὐξάνοντα τὴν σωρείαν τῆς προσφορᾶς. Βεβαίως, δὲν ἔχουν ὅλοι οἱ πλοιοκτῆται, οὔτε ἀνάγκη, οὔτε τὴν εὐκολίαν πάντοτε ναυτοδανείου, ὅταν μάλιστα μερικαὶ κατηγορίαι τῶν πλοιοκτητικῶν ἐπιχειρήσεων, ἔχουν ἀρκετὰ ἴδια κεφάλαια πρὸς χρηματοδότησιν τῶν ναυπηγήσεων τῶν πλοίων των. Ἀνεξαρτήτως ὁμως τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ αὐτοχρηματοδότησις δὲν ἀλλάζει τὸ οικονομικὸν βᾶρος τοῦ πλοίου, οὐχ ἦττον, κατὰ τὸν βαθμὸν κατὰ τὸν ὁποῖον μίαι

νέα μονάς πλοίου επιδρά ὀριακῶς, ἐπὶ τῆς συνολικῆς προσφορᾶς, ἡ ὅλη κατάστασις τῆς ναυτιλιακῆς ἀγορᾶς, ἐπηρεάζεται. Ἡ μόνη ἐρώτησις παραμένει ὡς πρὸς τὴν στιγμήν καθ' ἣν ὁ αὐτοχρηματοδότης πλοιοκτῆτης, θὰ παροπλίση τὸ σκάφος του. Ἡ μνεία τοῦ ἐξέχοντος παράγοντος τούτου τῆς προσφορᾶς, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀφαιροῦσα τὴν σπουδαιότητα ἀπὸ τοὺς ἄλλους μνημονευθέντας παράγοντας αὐτῆς, ὡς καὶ τῆς ζητήσεως. Φαίνεται ὅτι παραλλήλως, τὸ διεθνὲς σύμπλεγμα μεταφορῶν, μὲ τὴν μεταπολεμικὴν ἀνθρώσιν τῆς Εὐρώπης, καὶ τὴν βαθμιαίαν ἀνύψωσιν τοῦ ἐπιπέδου αὐταρκειᾶς τῶν ἀγορῶν τῆς, παρουσιάζει βασικὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὰς ζητήσεις τῶν πλοίων. Ἐξ ἑτέρου ἡ συνεχῆς καὶ βαθεῖα πτώσις τῶν τιμῶν τῶν πρώτων ὑλῶν, καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα χειροτέρευσις τῆς οικονομικῆς θέσεως πολλῶν παραγωγικῶν περιφερειῶν εἶχεν ἀσφαλῶς σημαντικὴν ἐπίδρασιν.

Ἡ παρούσα κρίσις, ἴσως προκλήθεισα ἐξ αὐτῶν, καὶ ἐπισπευθεῖσα ὑπὸ τῶν ναυπηγικῶν ἐπὶ πιστώσει παραγγελιῶν, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ τὸν παρατιθέμενον πίνακα, μετὰ τὸ κλείσιμον τοῦ Suez Canal, ἀποτελεῖ κατὰ-φωρον περίπτωσιν. Κατὰ πόσον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχεν αὕτη ἀποφευχθῆ ἄνευ τῆς τεραστίας πιστοδοτήσεως ἡ ὅποια ἐχορηγήθη εἰς τοὺς ὑποψηφίους «ὀριακοὺς» πλοιοκτῆτας, εἶναι ἐρώτησις ποῦ δὲν δύναται νὰ ἀπαντηθῆ θετικῶς, διότι τὸ κλείσιμον τοῦ Suez Canal, εἶναι καθ' ἑαυτό, ἐξωγενὲς φαινόμενον τοῦ τύπου ποῦ ἀνεφέρθη. Καὶ πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ κανεὶς τὴν ἐκτίμησιν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν παραγόντων ἐπὶ μιᾶς κρίσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ, τὴν «ἐνδογενῆ» συνέπειαν τῆς πιστοδοτήσεως, ὡς δημιουργοῦ παράγοντος τῶν διαταραχῶν τῶν ναύλων. Οἱ ἀριθμοὶ ἕμως τῆς δημιουργίας πίστεως, καθ' ἃ

Παραγγελίαι Tankers ἐν ἰσχύῳ

	Ἀριθμὸς	Χιλιᾶδες τόνων
Ἰανουάριος 1949	391	6,645
» 1950	320	5,484
» 1951	357	6,026
» 1952	641	12,141
» 1953	734	14,777
» 1954	595	12,093
» 1955	438	9,525
» 1956	535	14,263
» 1957	1,057	32,732*
» 1958	1,060	35,957
» 1959	810	28,816

* Κλείσιμον Suez Canal.

Κατάταξις κατὰ Χώραν ναυπηγήσεως

	Ἀριθμὸς	Τόννοι	Μέσος ὄρος μεγέθους εἰς χιλιάδας τόννων
Japan	110	5,326,700	48.4
United Kingdom	144	4,596,400	31.9
Germany	91	3,617,900	39.8
Sweden	103	3,431,700	33.3
United States	54	2,375,400	44.0
Netherlands	62	1,893,200	30.5
Norway	64	1,767,800	27.6
France	37	1,686,700	45.6
Italy	41	1,394,500	34.0
Denmark	35	1,067,600	30.5
Spain	30	622,500	20.8
Belgium	14	422,700	30.2
Yugoslavia	11	252,900	22.9
Canada	2	80,000	40.0
Greece	2	49,000	24.5
Formosa	2	72,000	36.0
Portugal	4	66,500	16.6
Others	4	92,300	23.1
Total	810	28,815,800	35.6

ὁ γράφων γνωρίζει, ἀπετέλεσαν μυστικὸν δανειστῶν καὶ ὀφειλετῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου, οὐδέποτε ἐδημοσιεύθησαν ἐν ἀύθεντικῇ πληρότητι, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμήσῃ κανεὶς τὴν σημασίαν τῶν παραβολικῶς ἐπὶ τῆς γενέσεως, διαρκείας καὶ προβλέψεων τῆς παρουσίας κρίσεως. Ἐὰν ποτὲ δημοσιευθοῦν καὶ ἀποβοῦν οὕτω δημόσιον στοιχεῖον, τοῦτο θὰ ᾔτο ἐνδιαφέρουσα ἀφετηρία περαιτέρω ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου μελέτης.

Νέα Ὑόρκη, Ἰανουάριος 1960

DEUTSCHLANDS WIEDERKEHR IN DIE WELTWIRTSCHAFT

Von Professor Dr. habil. HERMANN GROSS
Universität Kiel

I. Bevölkerungsverdichtung und Aussenhandelsentwicklung in Deutschland vor und nach dem Weltkrieg.

Mit dem ständigen Wachsen des deutschen Volkes von 45 Mill. Einwohnern im Jahre 1880 auf 67 Mill. im Jahre 1913 und 69 Mill. im Jahre 1939 trat eine dauernde Verdichtung der Bevölkerung je qkm ein. Während im Jahre 1880 die Bevölkerungsdichte im Deutschen Reich rd. 83 Einwohner je qkm ausmachte, waren es 1913: 124 und 1939: 147 Menschen (vgl. *Schaubild I*). Da die landwirtschaftliche Erzeugung zur Ernährung der wachsenden Bevölkerung trotz beachtlichen Ertragssteigerungen nicht ausreichte, musste Deutschland — das bis etwa 1870 ein Agrarexportland war — in zunehmenden Mengen Lebensmittel importieren. Zur Bezahlung dieser Einfuhren waren steigende Exporte von Industrieerzeugnissen notwendig, für deren Herstellung wiederum grosse Importe von Rohstoffen und Kraftstoffen sowie Halbwaren erforderlich waren, da Deutschland mit Ausnahme von Kohle rohstoffarm ist.

Der Einfuhrbedarf an Nahrungsmitteln, Roh- und Kraftstoffen zur Befriedigung des zunehmenden Versorgungs- und Beschäftigungsbedarfs der Bevölkerung stieg zusätzlich durch die fortschreitende Industrialisierung und Verstädterung insbesondere in den letzten Jahrzehnten. Seit den siebziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts holte Deutschland dank eines vorbildlichen Schul- und Hochschulwesens und einer gründlichen Berufsausbildung die technische und wissenschaftliche Entwicklung rapide nach, mit der England in der «industriellen Revolution» vorangegangen war. Industrie, Handel, Verkehr und Behörden nahmen einen zunehmenden Teil der wachsenden und auf dem Lande keine Beschäftigung findenden Bevölkerung auf. Der Anteil der in der Land- und Forstwirtschaft Arbeitenden (Erwerbspersonen) ist ständig zurückgegangen (von 42,2 v.H. i.J. 1882 auf

17,9 v.H. i.J. 1956), während Industrie (von 33,8 v.H. auf 47,9 v.H.) und Dienstleistungsgewerbe (von 24 v.H. auf 34,2 v.H.) stark zugenommen haben (*Tabelle 1*). Seit der einsetzenden Industrialisierung hat sich das Verhältnis zwischen Land — und Stadtbevölkerung geradezu umgekehrt: 1871 lebten noch 63 v.H. der deutschen Bevölkerung auf dem Lande (in Gemeinden mit weniger als 2.000 Einwohnern), dagegen wohnten 1956: 75 v.H. in Städten — nicht weniger als 31 v.H. in Grosstädten (Städte mit 100.000 und mehr Einwohnern).

Im Zuge dieses Wandels der Gesellschaftsstruktur des deutschen Volkes und der mit ihr verbundenen Hebung des Massenwohlstandes nahm der Aussenhandel Deutschlands viel stärker zu als die Bevölkerungsdichte: so stieg der Aussenhandelsumsatz je Kopf der Bevölkerung von 1880–1913 um 145 v.H. bei einer Zunahme der Bevölkerungsdichte von nur 50 v.H. (*Schaubild 1*). Gleichzeitig entwickelte sich Deutschland zu einem bedeutenden Kapitalexportland. Dank der Erträge seiner grossen Kapitalanlagen im Ausland und seiner beachtlichen Einnahmen aus Dienstleistungen (Schiffs- und Eisenbahntransport, Fremdenverkehr, Versicherungen) konnte sich Deutschland vor dem Ersten Weltkrieg eine ständig passive Handelsbilanz, d.h. grössere Einfuhren als Ausfuhren, leisten.

So war das Deutsche Reich 1913 auf Grund seiner starken weltwirtschaftlichen Verflechtung mit einem Anteil von 12,8 v.H. an der Welteinfuhr das zweitgrösste Importland nach Grossbritannien (18,7 v.H.) und mit einem Anteil von 12,7 v.H. der Weltausfuhr das drittgrösste Exportland nach Grossbritannien (16,4 v.H.) und den Vereinigten Staaten von Amerika (13 v.H.). Diese gleiche Rangstufe im Welthandel hatte Deutschland im Jahre 1938 — nach schweren Rückschlägen auf Grund des Ersten Weltkriegs, insbesondere durch den Verlust der ostdeutschen Agrargebiete, der deutschen Kolonien und der Kapitalanlagen im Ausland — wieder erreicht, wenn auch sein Anteil an der Welteinfuhr mit 8,8 v.H. und an der Weltausfuhr mit 10,0 v.H. niedriger als im Jahre 1913 lag (*Tabelle 2*).

Dagegen war nach dem Zweiten Weltkrieg das besetzte, kriegszerstörte, von Flüchtlingen und Displaced Persons überschwemmte Rumpfdeutschland aus dem Welthandel zunächst praktisch ausgeschieden. Zugleich war sein Zuschussbedarf an Nahrungsmitteln, Rohstoffen und Fertigwaren aus dem Ausland durch eine Reihe von Umständen gewaltig gestiegen:

Grosse agrarische Überschussgebiete waren in Ost- und Westpreussen und wichtige industrielle Rohstoffgebiete in Schlesien verloren-

gegangen. Der Eiserne Vorhang zerriss die enge wirtschaftliche Verflechtung mit den Gebieten der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands.

Durch das Hineinpressen von fast 13 Mill. Flüchtlingen und Heimatvertriebenen (rd. 22 v.H. der Bevölkerung) ist auf dem Gebiet der Bundesrepublik eine weitere empfindliche Bevölkerungsverdichtung eingetreten (von 160 Einwohnern je qkm i.J. 1939 auf 218 i.J. 1958).

Zu der gesteigerten Auslandsabhängigkeit in Nahrungsmitteln und Rohstoffen kam ein erheblicher Einfuhrbedarf an Maschinen und industriellen Ersatzteilen zur Wiederherstellung der Produktionsfähigkeit der bombenzerstörten und demontierten Industrie, zum Aufbau der aus der sowjetischen Besatzungszone verlagerten Unternehmungen sowie für den Wiederaufbau von 2½ Millionen zerstörten Wohnungen und für Neubauten für die Vertriebenen und jährlich hinzukommenden neuen Haushaltungen.

Zur Bezahlung dieses empfindlich gesteigerten Einfuhrbedarfs hätte Deutschland seinen Export gegenüber der Vorkriegszeit vervielfachen müssen. Aber die zerstörte deutsche Wirtschaft befand sich unmittelbar nach Kriegsende in einem Zustand völliger Lebensunfähigkeit. Es bestand keine Exportmöglichkeit und ohne die Ausfuhrerlöse keine Möglichkeit, die lebensnotwendigen Importe zu finanzieren. So herrschte in dem vom Welthandel ausgeschlossenen Deutschland ein verhängnisvoller Kreislauf von Unterernährung und ungenügender Leistung.

Die Herausschneidung Deutschlands aus der Weltwirtschaft wirkte sich besonders ungünstig auf die europäische Aussenhandelsverflechtung aus. Dies zeigt das *Schaubild 2*, in dem der «gesunde» Kreislauf des Aussenhandels in Europa im Jahre 1938 dem «kranken» Kreislauf des europäischen Aussenhandels im Jahre 1947 gegenübergestellt ist¹.

Der Eiserne Vorhang mit seiner Zerteilung Europas hat das Aussenhandelsvakuum im zentraleuropäischen Raum Deutschland und Österreich noch erhöht. Dem östlichen Teil Europas wurden grosse Mengen an Gütern ohne Gegenleistung entzogen, westlich des Eisernen Vorhangs war der innereuropäische Gütertausch auf etwa die Hälfte seines Volumens von 1938 gesunken.

Die europäischen Handelspartner Deutschlands konnten ihre Exportprodukte, darunter vor allem «non essentials» in Deutschland nicht mehr absetzen. Andererseits mussten sie die Investitionsgüter, die

1. «The New York Times». Zitiert in: F. Baade, Kranke und gesunde Wirtschaft, «Wirtschafts-Presse» Nr. 1, Hannover, 21. Mai 1948.

sie aus Deutschland zu beziehen pflegten, in anderen Ländern — in erster Linie in den USA — einkaufen. Diese Einfuhren aus den USA konnten sie aber nicht mit eigenen Lieferungen abdecken, weil es für ihre Exportprodukte in den USA keine Absatzmöglichkeit gab. Darum entstand im Aussenhandel aller westeuropäischen Staaten ein grosses Dollardefizit, für dessen Beseitigung der Marshallplan in Gang gesetzt wurde. Die Ausschaltung Deutschlands aus dem innereuropäischen Güteraustausch hatte sich auf seine europäischen Handelspartner so ungünstig ausgewirkt, dass diese zu wärmsten Fürsprechern für eine Einbeziehung Deutschlands in das Wiederaufbauprogramm des Marshallplans wurden.

Jedoch konnten die Produktionskraft und der Aussenhandel Deutschlands erst aktiviert und gesteigert werden, nachdem durch die Währungsreform im Jahr 1948 eine stabile Rechnungseinheit und solide Währungsgrundlage geschaffen worden war und sich die wirtschaftlichen und politischen Verhältnisse durch den Wiederaufbau einer einheitlichen Verwaltung und die Einführung einer vernünftigen liberalen Wirtschaftspolitik durch Professor Erhard zu konsolidieren begannen. Zugleich wurde die fortgesetzte Zerstörung des deutschen Produktionspotentials durch sinnlose Demontage abgelöst von der Wiederaufbauhilfe des Marshallplans.

Im gleichen Masse, wie man Deutschland erlaubte, wieder zu arbeiten, ist auch der deutsche Aussenhandel gestiegen und konnte das Defizit in der Aussenhandelsbilanz ausgeglichen und in einen Überschuss verwandelt werden. Gegenüber 1950 erreichten die Einfuhrwerte des deutschen Aussenhandels im Jahre 1958 das Dreifache und die Ausfuhrwerte mehr als das Vierfache. Ab 1954 übertrafen die Aussenhandelsumsätze je Kopf der Bevölkerung mengenmässig die Umsätze der Zeit vor dem Ersten und Zweiten Weltkrieg. Seit dem Jahre 1952 bzw. 1954 ist die Bundesrepublik rangmässig wieder das drittgrösste Export- und Importland der Welt nach den Vereinigten Staaten und Grossbritannien (*Tabelle 2*).

Jedoch lässt sich aus den Anteilswerten von *Tabelle 2* nicht erkennen, dass der deutsche Aussenhandel noch hinter dem Aussenhandel anderer Industriexportstaaten nachhinkt. Denn während Deutschland bemüht war, seine ursprüngliche Stellung im Welthandel wieder zu erlangen, konnten die USA ihre Anteile am Welthandel wesentlich erhöhen und Frankreich wie Grossbritannien in einem günstigeren Verhältnis zu den Vorkriegsanteilen halten. Die Sowjetunion, die 1939 nur mit einem Anteil von 1,2 v.H. an der Weltein- und Weltausfuhr

beteiligt war, konnte ihren Anteil bis 1957 auf 3,5 v.H. bei der Welt-einfuhr und 4,2 v.H. der Weltausfuhr erhöhen.

Aber nicht nur im Umfang der absoluten Ausfuhr ist die Bundesrepublik hinter den anderen Industrieländern noch im Rückstand, sondern auch mit dem Umfang der Exporte pro Kopf der Bevölkerung, dem eigentlichen Gradmesser der Aussenhandelsintensität eines Landes. Eine Gegenüberstellung des Aussenhandels pro Kopf der Bevölkerung und der Bevölkerungsdichte der wichtigsten Industrieländer zeigt, dass die Bundesrepublik im Vergleich zu Grossbritannien, der Schweiz und Belgien-Luxemburg den geringsten Aussenhandel je Kopf der Bevölkerung und die grösste Bevölkerungsdichte je ha landwirtschaftlicher Nutzfläche hat. Die Ausfuhr pro Kopf der Bevölkerung in der Bundesrepublik betrug im Jahre 1957: 169 Dollar, die Pro-Kopf-Ausfuhr in Grossbritannien 187 Dollar, und die Schweiz und Belgien-Luxemburg hatten sogar eine rund doppelt so hohe Ausfuhr pro Kopf der Bevölkerung wie die Bundesrepublik Deutschland.

Das Zurückbleiben der Aussenhandelsintensität der Bundesrepublik gegenüber Grossbritannien erscheint besonders bemerkenswert, denn beide Länder haben eine gleich grosse Bevölkerung von je 52 Mill. Einwohnern, eine Staatsfläche von rd. 245.000 qkm und besitzen ausser Kohle keine nennenswerten Rohstoffe (*Schaubild 3*). Grossbritannien und die Bundesrepublik weisen eine ganz ähnliche Wirtschaftsstruktur auf, die sie in ähnlicher Weise von der Einfuhr von Nahrungsmitteln und Rohstoffen und der Ausfuhr von Industrieprodukten abhängig machen. Trotzdem ist der Pro-Kopf-Aussenhandel Grossbritanniens immer noch viel grösser als der der Bundesrepublik. Somit kann am wenigsten bei Deutschland von einer übermässigen Steigerung des Exports gesprochen werden. Vielmehr bedeuteten die schnellen Erfolge des deutschen Aussenhandels nach der Währungsreform nichts weiter als die natürliche Wiedereinschaltung Deutschlands in den Weltwarenverkehr von einem sehr geringen Niveau im Autarkiejahr 1938 und den anomalen Nachkriegsjahren. In wie starkem Masse die Bundesrepublik sich mit den Auslandsmärkten verflochten hat, geht daraus hervor, dass der Anteil der Ausfuhr am Brutto-Sozialprodukt zu Marktpreisen von rd. 10 v.H. im Deutschen Reich (1936) auf 17 v.H. in der Bundesrepublik (1958) gestiegen ist. Im gleichen Zeitraum erhöhte sich die Ausfuhr pro Kopf der Bevölkerung von 71 RM auf 680 DM.

In der Zunahme der Einfuhren spiegelt sich die allgemeine konjunktuelle Aufwärtsentwicklung der deutschen Wirtschaft wider. Die steigende industrielle Produktion erfordert erhebliche Zufuhren an

gewerblichen Rohstoffen, Halbwaren und Fertigwaren. So nahmen im vergangenen Jahrzehnt diese Einfuhrposten ständig zu und betragen im Jahre 1958 rd. 2/3 der gesamten Einfuhr (*Tabelle 3, Schaubild 4*). Besonders in der Steigerung der Fertigwaren, die 1958 rd. 27 v.H. der gesamten Einfuhr ausmachten, zeigte sich eine weitgehende Verbesserung der Leistungsfähigkeit der westdeutschen Wirtschaft und ihre Bereitschaft, ihren Markt den ausländischen Erzeugnissen zu öffnen. Industrialisierung, gepaart mit wachsendem Wohlstand der breiten Masse der Bevölkerung führt zu engerer weltwirtschaftlicher Verflechtung. Mit steigendem Lebensstandard der westdeutschen Bevölkerung sind auch die Einfuhren an landwirtschaftlichen Veredlungsprodukten und von Genussmitteln, also den sogenannten «non essentials», absolut und z.T. auch prozentual erheblich gestiegen.

Diese Entwicklung in Deutschland ist vor allem den Handelsbeziehungen derjenigen Länder zugute gekommen, die deutsche Industrieprodukte mit Agrarprodukten zu bezahlen pflegen, wie z.B. Griechenland, für deren Export Deutschland wieder ein grosser, kaufkräftiger Markt geworden ist.

Bei der deutschen Ausfuhr nehmen nach wie vor die Fertigwaren, und zwar die Enderzeugnisse (zu 64 v.H.), den grössten Posten ein (*Schaubild 5*). Dabei handelt es sich überwiegend um hochwertige Investitionsgüter, wie Maschinen aller Art, elektrotechnische Erzeugnisse, Fahrzeuge, Metallwaren, optische und feinmechanische Instrumente und von Erzeugnissen der Eisen- und Stahlindustrie, der Chemischen Industrie usw. Der Anteil der Fertigwaren ist bis zum Jahre 1958 auf rd. 82 v.H. der gesamten Ausfuhr gestiegen. Sicher hat die anhaltende Hochkonjunktur im Ausland zu dieser Entwicklung mit beigetragen, aber auch das im Vergleich zum Ausland stabilere deutsche Preisniveau und die Qualität der deutschen Erzeugnisse haben die Auslandsaufträge anschwellen lassen. Mit dieser Entwicklung hat Deutschland seine frühere Rolle als Veredlungsland und als industrieller Ausrüster der übrigen Welt wieder übernommen. Deutschlands grosse Fertigwarenausfuhr kommt in ihrer Struktur dem Einfuhrbedarf sowohl der kaufkräftigen Industriestaaten wie der Entwicklungsländer unmittelbar entgegen. Diese Ausfuhr ist für Deutschland von grösster Bedeutung: erstens sichert sie einen ständigen und zuverlässigen Devisenzufluss und zweitens erhöht sie Deutschlands Wettbewerbsfähigkeit auf dem Weltmarkt. Denn durch die Gewöhnung an Einzelfertigung und die damit verbundene grössere Anpassungsfähigkeit und individuelle Beratung auf dem Markt für Produktionsgüter kann Deutschland den normierten

Massenprodukten der Vereinigten Staaten von Amerika und auch der Sowjetunion erfolgreich gegenüberzutreten.

II. Der deutsche Aussenhandel nach Bezugs- und Absatzgebieten.

Wenn auch die Ein- und Ausfuhr der Bundesrepublik ihre Warenzusammensetzung aus der Vorkriegszeit in etwa wieder angenommen hat, so ist die Bedeutung der einzelnen Partnerländer als Warenlieferanten oder Warenabnehmer Deutschlands gegenüber der Vorkriegszeit nicht die gleiche geblieben, obwohl sich auch da eine bemerkenswerte Angleichung an die frühere Verteilung des deutschen Aussenhandels nach Erdteilen feststellen lässt.

Während nur ein Drittel des britischen Handelsverkehrs europäische Grenzen berührt — eine Folge des starken Empire-Handels — und auch Frankreich seinen Aussenhandel weitgehend auf sein Kolonialgebiet ausgerichtet hat, war Deutschland von jeher aufs stärkste mit der europäischen Wirtschaft verbunden. Vor dem Zweiten Weltkrieg bezog Deutschland bis zu 55 v.H. seiner Einfuhren aus dem europäischen Raum, davon einen grossen Teil aus Osteuropa. Noch enger war die Verflechtung mit Europa in der Ausfuhr. Mehr als zwei Drittel der Ausfuhr, die hauptsächlich aus Fertigfabrikaten und Investitionsgütern bestand, ging an die übrigen — zum Teil auch hochentwickelten — Länder Europas. Diese haben sich nach Wiederbelebung des deutschen Aussenhandels wiederum einen gleichbleibenden Anteil von rd. 50–55 v.H. an der Einfuhr und rd. 60–65 v.H. an der Ausfuhr sichern können. Unter den westeuropäischen Ländern haben die Niederlande mit einem Anteil von 8 v.H. an der gesamten deutschen Einfuhr und mit 8,1 v.H. an der Ausfuhr im Jahre 1958 die stärksten aussenhandelsmässigen Beziehungen zu Deutschland. Weitere grosse Handelspartner Deutschlands sind 1958 unter den westeuropäischen Ländern mit einem Anteil zwischen 5,5 v.H. und 4,4 v.H. bei der Einfuhr die Länder Italien, Frankreich, Schweden, Belgien-Luxemburg und Grossbritannien, bei der Ausfuhr sind es hinter den Niederlanden die Länder Belgien-Luxemburg, Schweden, Frankreich, Schweiz und Italien mit einem Anteil an der gesamten deutschen Ausfuhr zwischen 6,6 v.H. und 5,0 v.H.

Auch Griechenland, das erfolgreich bemüht ist, seine Volkswirtschaft durch eine rationelle Entwicklung seiner Landwirtschaft und Industrie harmonisch auszubauen, kommt in der deutschen Ausfuhr von Fertigwaren, Maschinen und Transportmitteln und in der deutschen Einfuhr von hochwertigen Nahrungs- und Genussmitteln, insbesondere von Tabak, eine wichtige Stellung zu. Diese wird sich, falls die heutige gün-

stige Wirtschaftsentwicklung anhält, weiter verstärken, «weil die Güter des gegenseitigen Warenaustausches durch Elastizität der Nachfrage und des Angebots und durch die Unsaturiertheit ihres Bedarfs gekennzeichnet sind»¹.

Osteuropa, das vor dem Kriege im deutschen Aussenhandel mit einem Anteil von rd. 15 v.H. eine beachtliche Rolle gespielt hatte, hat auf Grund der Auswirkungen des kommunistisch-sozialistischen Wirtschaftssystems, der autarkischen Industrialisierungspolitik und der zunehmenden Verstärkung seiner Bevölkerung seine frühere Stellung als Lieferant von agrarischen und industriellen Rohstoffen eingebüsst und damit als Partner des Europahandels viel an Bedeutung verloren². Von dieser Entwicklung ist die Bundesrepublik Deutschland am stärksten betroffen worden. Dagegen haben die Konkurrenten Deutschlands ihren Osthandel viel besser behaupten können und die Beneluxländer und Frankreich ihre Anteile vorübergehend, die skandinavischen Länder auf die Dauer erhöhen können. Erst seit 1956 scheint sich der deutsche Handel mit Osteuropa wieder etwas zu beleben. 1958 haben die osteuropäischen Länder immerhin einen Anteil von 4,5 v.H. an der deutschen Einfuhr und 4,1 v.H. an der Ausfuhr (*Tabelle 4, Schaubild 6*).

Demgegenüber entfallen vom Aussenhandel der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands (1956 : 2.440 Mill. Dollar) über vier Fünftel auf die «Sozialistischen Länder», unter denen die sowjetische Besatzungszone Deutschlands der zweitgrösste industrielle Aussenhandelspartner nach der Sowjetunion ist. Diese intensiven Wirtschaftsbeziehungen der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands zu der östlichen Welt werden nach der Wiedervereinigung West- und Mitteld Deutschlands für die Aussenhandelsverflechtung Gesamtdeutschlands ein sehr erhebliches Aktivum darstellen.

Der für Westdeutschland nahezu völlige Ausfall des Handels mit den osteuropäischen Ländern wurde durch den verstärkten Warenverkehr mit den übrigen europäischen Ländern, den USA und Kanada zum Teil ausgeglichen. Allerdings muss nun Deutschland manche Nahrungsmittel, Roh- und Kraftstoffe, die es früher unmittelbar gegen seine Industrierzeugnisse aus Osteuropa bezog, hauptsächlich aus den

1. D. Delivanis, Die deutsch-griechischen Handelsbeziehungen. «Südosteuropa-Jahrbuch». Im Namen der Südosteuropa-Gesellschaft hrsg. von W. Gülich. Band 2, München 1958, S. 154.

2. Vgl. Hermann Gross, Neuere Tendenzen der Agrar- und Industrialisierungspolitik Ostmittel- und Südosteuropas. «Südosteuropa-Jahrbuch». Im Namen der Südosteuropa-Gesellschaft hrsg. von W. Gülich. Band 3, München 1958.

USA und Kanada ohne entsprechende Gegenlieferungen gegen Dollar kaufen, was eine Belastung der deutschen Dollarbilanz bedeutet.

Tatsächlich konnten sich die Vereinigten Staaten von Amerika nach dem Kriege einen ständig steigenden Anteil am deutschen Aussenhandel sichern und sind zum wichtigsten Lieferanten der Bundesrepublik geworden (*Tabelle 4, Schaubild 6*). Während im Jahre 1936 die Vereinigten Staaten und Kanada nur mit einem Anteil von 6 v.H. an der deutschen Einfuhr und rd. 4 v.H. an der Ausfuhr beteiligt waren, betrug ihr Anteil im Jahre 1957 rd. 20 v. H. bei der deutschen Einfuhr und rd. 8 v. H. bei der Ausfuhr. Nach dem Zusammenbruch Deutschlands lieferten die USA als Besatzungsmacht Nahrungsmittel, die lediglich der Erhaltung der physischen Arbeitskraft und der Verhinderung des Ausbruchs von Seuchen und Revolutionen dienen sollten. Erst im Rahmen des Marshallplans erfolgte ab 1948 eine echte wirtschaftliche Aufbauhilfe. Diese bestand zunächst vor allem in Nahrungsmitteln, später in Rohstoffen und Maschinen, sowie im Rahmen der sogenannten «technical assistance» in der Überlassung von Erfahrungen von Wissenschaft und Wirtschaft zur rationellen Wirtschaftsgestaltung. Insgesamt betrug die amerikanische Hilfe seit der Währungsreform im Jahre 1948 bis Ende 1954 rund 13 Mrd. DM—von denen fast 2/3 geschenkt wurden—bei Gesamtinvestitionen von über 150 Mrd. DM.

Diese Auslandshilfe wirkte sozusagen als Initialzündung bei der Ankurbelung der deutschen Wirtschaft und trug entscheidend zu der Erringung der wirtschaftlichen Lebensfähigkeit Deutschlands bei. Der wirtschaftliche Gesundungsprozess zeigte sich in einer rapiden Steigerung der durch eigene Ausfuhren finanzierten sogenannten «kommerziellen» Einfuhren. Während 1947 noch 70 v. H. und 1948: 64 v. H. der Einfuhr aus fremden Mitteln bezahlt wurde, konnte die Bundesrepublik 1955 bis auf einen Rest von 0,1 v.H. ihre Einfuhr aus eigenen Mitteln finanzieren (*Schaubild 7*). Gleichzeitig verwandelte sich der Einfuhrüberschuss seit 1952 in einen ständig anhaltenden Ausfuhrüberschuss, der in den Jahren 1957 und 1958 mit 4,3 und 5,9 Mrd. DM Rekordhöhen erreichte und zu ungewöhnlich hohen Währungsreserven führte.

III. Zur wirtschaftlichen Entwicklung der Bundesrepublik nach dem Zweiten Weltkrieg.

Zu dieser bemerkenswerten Entwicklung des deutschen Aussenhandels und der deutschen Zahlungsbilanz- und Währungslage hat eine ganze Anzahl von endogenen und exogenen Gründen geführt. Ausser der Auslandshilfe und aussenhandelpolitischen Massnahmen,

wie Liberalisierung, Abbau von Zöllen und Exportförderung hat die innerwirtschaftliche Expansion der Bundesrepublik zu ihrer Wiedereinschaltung in die Weltwirtschaft wesentlich beigetragen.

Die wirtschaftliche Expansion in der Bundesrepublik können wir aus folgenden Schlüsselzahlen der deutschen Wirtschaft erkennen: Das Volkseinkommen (Nettosozialprodukt zu Faktorkosten) der Bundesrepublik stieg von 1950 (74,5 Mrd. DM) bis 1958 (169,1 Mrd. DM) um 127 v.H. Je Einwohner war das Volkseinkommen im Jahre 1958 verglichen mit 1950 mehr als doppelt so gross (+108 v.H.). Das reale Bruttoinlandsprodukt (Bruttosozialprodukt + Saldo der Erwerbs- und Vermögenseinkommen zwischen In- und Ausland in Preisen von 1954) je Erwerbstätigen, das häufig als Masstab für die Entwicklung der «Gesamtproduktivität» der Volkswirtschaft verwendet wird, war 1958 um 43 v.H. höher als 1950. Die Summe der Bruttoinvestitionen hat sich von rd. 22 Mrd. DM im Jahre 1950 auf über 50 Mrd. DM im Jahre 1958 mehr als verdoppelt. Während im Jahre 1950 von den abhängigen Erwerbspersonen noch rd. 10 v.H. arbeitslos waren, waren es im Jahre 1957 nur noch 3,4 v.H. (Jahresdurchschnitt), so dass sich das Bruttoeinkommen aus unselbständiger Arbeit mit einem Zuwachs von 146 v.H. gegenüber 1950 stärker erhöhen konnte als das Volkseinkommen (127 v.H.).

Dieser wirtschaftliche Gesundungsprozess war nur möglich, da der deutsche Arbeiter, Angestellte, Beamte bei höchstem Arbeitseinsatz, aber auch der Kapitalgeber, Aktionär und Obligationär sowie der Unternehmer sich zunächst mit einem unverhältnismässig geringen Anteil an dem ständig steigenden Volkseinkommen zufrieden gegeben hatten.

Zum Wiederaufbau und Ausbau der Produktionsstätten musste ein erheblicher Teil der Gesamtproduktion dem Verbrauch vorenthalten werden. So wurde von dem Volkseinkommen ein ungewöhnlich grosser Teil nicht dem Verbrauch — durch hohe Löhne, Gehälter und Dividenden —, sondern der Produktion zugeführt, d.h. investiert. Die Investitionsrate (Bruttoinvestition durch Bruttosozialprodukt) betrug in den Jahren 1950–1958 zwischen 22,8 und 25,7. Beim Fehlen eines leistungsfähigen Geld- und Kapitalmarktes musste die Deckung des Investitionsbedarfes zum grossen Teil durch Selbstfinanzierung erfolgen, d.h. die Gewinne der Unternehmungen wurden in diesen selbst angelegt, dienten damit zur Erweiterung der Produktion und erhöhten sowohl das inländische Angebot als auch den Export.

Auch der Verbrauch des Privateinkommens geschah in ökonomischer Weise. Unmittelbar nach der Währungsreform wurde das

Einkommen zuerst und zum grossen Teil der Ernährung gewidmet : «Ernährungswelle», dann folgte die Erneuerung der Bekleidung : «Textilwelle». Nachdem rd. 2½ Mill. Wohnungen gebaut waren, folgte eine «Bau- und Hausratswelle», und schliesslich, als Löhne, Gehälter und Dividenden gestiegen waren, konnte man es sich leisten, wieder zu Sparen, zu Reisen und Bücher zu kaufen : «Spar-, Buch- und Reise-welle», deren Auswirkungen sich bis nach Griechenland bemerkbar machten.

Zu einem weiteren wichtigen Faktor, der das schnelle wirtschaftliche Wachstum in der Bundesrepublik begünstigte, waren die Flüchtlinge und Vertriebenen aus Osteuropa und Ost- und Mitteldeutschland geworden. Der Wille der meisten Flüchtlinge, eine ihrer früheren Lebensstellung, ihrem ehemaligen sozialen Status entsprechende Position wieder zu erlangen, hat einen starken Impuls zum sozialen Wettbewerb auch unter den Einheimischen ausgelöst. Die rasche Zunahme der Verbraucherzahl bildete einen grossen Anreiz, die Produktions- und Verteilungseinrichtungen auszubauen und zu rationalisieren. Wenn auch die deutschen Vertriebenen — wie nach dem Ersten Weltkrieg die griechischen Flüchtlinge aus Anatolien — kein materielles Kapital mitbrachten, so genügte doch ihr Talent, ihre Ausbildung, Erfahrung und ihr Aufbauwille, zahlreiche neue Betriebe in Industrie, Handwerk, Handel, Verkehr und freien Berufen zu gründen und erfolgreich zu leiten. In dem letzten Jahrzehnt hat die sowjetische Besatzungszone Deutschlands der Bundesrepublik in einem nicht versiegenwollenden Strom von Flüchtlingen rd. 1 Millionen einsatzfähige Arbeitskräfte geliefert. Wenn man — nach B a a d e¹ — für einen Arbeiter 15.000 DM Ausgaben für Ausbildung bis zur Einsatzfähigkeit rechnet, für den Ingenieur, Arzt, Betriebsleiter 40.000 DM, dann hat die sowjetische Besatzungszone mit diesen Arbeitskräften der Bundesrepublik eine unfreiwillige Aufbauhilfe mit einem «Kapitalwert» von über 20 Mrd. DM geleistet. Denn das grösste Kapital sind arbeitsfähige und arbeitswillige Menschen, eine Erfahrung, die auch Griechenland mit seinen Flüchtlingen gemacht hat.

Das durch die Flüchtlinge und Vertriebenen stark vergrösserte Angebot an Arbeitskraft trug sehr dazu bei, in der Bundesrepublik die Lohnentwicklung in vernünftigen Grenzen zu halten. Dadurch konnte auch die innere finanzielle Stabilität besser gewahrt werden als in man-

1. Vgl. Fritz B a a d e, Gesamtdeutsches Wirtschaftswunder. «Wirtschaftsdienst», H.1, Januar 1956.

chen anderen Ländern Westeuropas. In den ersten Jahren nach der Währungsreform von 1948 hat die deutsche Arbeiterschaft auf alle Lohnkämpfe wie Streiks verzichtet. Erst seit 1951 sind nennenswerte Lohnerhöhungen erfolgt, und zwar stets nach voraufgegangenen Produktivitätssteigerungen.

Aber nicht nur der im Inland expandierende Wirtschaftsprozess führte zu Erfolgen in der aussenhandelsmässigen Entwicklung. Vielmehr kam der deutschen Ausfuhr auch der aufgestaute internationale Nachholbedarf nach deutschen Investitionsgütern zugute. Gerade als auf Grund des Koreabooms die Nachfrage auf dem Weltmarkt alle früheren Grössenordnungen sprengte, erschien die Bundesrepublik als willkommener Industrieproduzent mit noch nicht voll ausgenutzten, neuerstellten, leistungsfähigen Kapazitäten und günstigen, kurzen Lieferfristen zu niedrigen Preisen.

Durch eine vorsichtige, ja geradezu rigorose Geld- und Kreditpolitik der deutschen Zentralnotenbank (der damaligen Bank Deutscher Länder) gelang es, die Preisentwicklung während des Koreabooms in engeren Grenzen zu halten. Der Bonner Korrespondent der «Financial Times», Harold Wincott¹ erinnert in einem Artikel an die drastischen Massnahmen, die der deutsche Zentralbankrat innerhalb einer Woche durchführte, als während des Koreakrieges infolge der Wirtschaftshausse die Nachfrage in Westdeutschland anzuschwellen begann. «Der Präsident der Bank Deutscher Länder erhöhte damals den Mindestbetrag der Reservefonds der Banken um 50 v.H. und setzte den Diskontsatz von 4 v.H. auf 6 v.H. fest. Es gab einen Aufruhr . . . , aber heute kann die Bank Deutscher Länder für sich in Anspruch nehmen, dass Deutschland 1952 und 1953 eine günstige Wettbewerbsposition errang. Während die durch die Korea-Krise veranlasste Aufwärtsbewegung der Preise in einigen der wichtigsten Länder anhielt, fiel das Preisniveau in der Bundesrepublik erheblich». Tatsächlich stieg der Index der Lebenshaltungskosten bzw. Einzelhandelspreise in Deutschland seit 1950 bis 1957 um 15 v.H., in Kanada um 18 v.H., in den Vereinigten Staaten um 17 v.H., in Grossbritannien um 43 v.H. und in Schweden um 44 v.H. In Griechenland konnte auf Grund der vorsichtigen und konsequenten Geld- und Kreditpolitik der Bank von Griechenland eine ähnliche Stabilität des Preisniveaus in den letzten Jahren wie in der Bundesrepublik erreicht werden.

Zu der stabilen Preisentwicklung in Westdeutschland hat die im

1. «Die Zeit» vom 5. Juli 1956.

Rahmen der Liberalisierung frühzeitig erfolgte, stufenweise Befreiung der deutschen Einfuhr von mengenmässigen Beschränkungen — sei 1954 auch aus dem Dollarraum — durch Eröffnung preisgünstiger Einkaufsmöglichkeiten im Ausland wesentlich beigetragen. Auch die seit 1955, nicht zuletzt aus konjunkturpolitischen Erwägungen, wiederholt vorgenommenen autonomen, d.h. freiwilligen Senkungen der deutschen Zölle haben sich in diesem Zusammenhang günstig ausgewirkt.

Im allgemeinen blieb die Steigerung der Einfuhrpreise hinter denen der Ausfuhrpreise zurück, was zu einer anhaltenden Verbesserung der Terms of Trade (Index der Durchschnittswerte der Ausfuhr in von Hundert des Index der Durchschnittswerte der Einfuhr) führte. Besonders die Entwicklung des Aussenhandels im Jahre 1958 war dadurch gekennzeichnet, dass die Durchschnittspreise für die Einfuhr im Zusammenhang mit den Baissetendenzen an den Rohstoff- und Frachtmärkten stark zurückgegangen sind, während sich die durchschnittlichen Exportpreise nur geringfügig ermässigt haben. Die daraus resultierende Verbesserung der Terms of Trade, die 1958 gegenüber 1957 etwa 8 v.H. ausmachte, ist die Hauptursache für den erneuten Anstieg des Ausfuhrüberschusses auf rd. 5,9 Mrd.DM gegen rd. 4,3 Mrd.DM im Vorjahre.

Allerdings haben die ständig steigenden hohen Aktivsaldoen der deutschen Zahlungsbilanz, welche die Bundesrepublik seit acht Jahren aufweist, zu so hohen Währungsreserven der Notenbank geführt, wie sie in Deutschland weder im Verhältnis zu seinem Aussenhandel noch im Verhältnis zu wichtigen anderen Ländern jemals zu beobachten waren. Der Bestand der Bundesbank an Gold und Auslandsforderungen aller Art hat Ende 1958 etwas über 26 Mrd.DM erreicht, damit steht die Bundesrepublik nach der Höhe ihrer zentralen Währungsreserven an zweiter Stelle hinter den Vereinigten Staaten von Amerika. Bei diesen Gold- und Devisenreserven der Bundesrepublik Deutschland handelt es sich im wesentlichen um Gegenposten für die deutschen Exportlieferungen. Zwar stellen unsere Zahlungsbilanzüberschüsse eine Art von Kapitalexport dar — im Falle eingefrorener Verrechnungskredite (wie seiner Zeit z.B. in der Türkei, Brasilien und Argentinien) sogar recht langfristige — jedoch kein Kapital für langfristige Auslandsanleihen. Immerhin hat die Bundesrepublik Deutschland rd. 6 Mrd.DM, d.h. fast ein Viertel ihrer Gold- und Devisenguthaben, internationalen Einrichtungen, wie der Europäischen Zahlungsunion (4,2 Mrd.DM) und der Weltbank (1,2 Mrd.DM), sowie als Konsolidierungskredite beim Übergang von dem zweiseitigen auf den vielseitigen Zahlungsverkehr ausländischen Zentralbanken (265 Mill.DM), zur Verfügung gestellt

(Dezember 1958). Mit diesen nicht jederzeit verwertbaren Krediten, die streng genommen nicht zur eigentlichen Währungsreserve zu zählen sind, hat die Bundesrepublik Deutschland dem Ausland eine nennenswerte Liquiditätshilfe gewährt.

Ein Teil der hohen Devisenüberschüsse der Deutschen Bundesbank kann wohl nur als zeitlich bedingt angesehen werden. Ein Teil wird allerdings bis auf weiteres wohl bleiben, weil die Weltwirtschaft mit dem unabweisbaren Zuschussbedarf der Entwicklungsländer auf Ausfuhrüberschüsse eines so hoch industrialisierten Landes wie die Bundesrepublik kaum verzichten kann. Diese Überschüsse müssen als Geldschwemme wirken, wenn die Auslandsforderungen nicht in den Händen der Wirtschaft und Banken verbleiben, sondern an die Notenbank veräußert werden. Eine solche permanente Übernahme der Devisenüberschüsse seitens der Bundesbank würde den Verflüssigungsprozess immer weiter treiben und zu nicht unbedenklichen monetären Erscheinungen führen. Darum ist die Notenbank seit längerem bemüht, diese Überschüsse der Warenhandels- und Dienstleistungsbilanz durch Förderung entsprechender Geld- und Kapitalexporte auszugleichen. Die Diskontsenkung von 3 v.H. auf $2\frac{3}{4}$ v.H. vom 10. Januar 1959 geschah darum nicht aus konjunkturpolitischen Gründen, sondern ist eindeutig in aussenwirtschaftlichen Überlegungen zu suchen. Die Bundesbank will auf diese Weise sich dem internationalen Zinsniveau weiter anpassen, um damit die Voraussetzungen für den privaten Geld- und Kapitalexport zu schaffen, der in den letzten Jahren und Monaten kräftig zugenommen hat. So betragen die privaten deutschen Direktinvestitionen im Ausland 1957: 482,8 Mill. DM und 1958: 564,6 Mill. DM. Insgesamt sind von Anfang 1952 bis Ende 1958 private Auslandsinvestitionen in Höhe von über 2,2 Mrd. DM getätigt worden, davon entfielen etwa ein Drittel auf die Entwicklungsländer¹.

Der für die innere deutsche monetäre Stabilität notwendige Kapitalexport bringt für die Entwicklungsländer eine wichtige Hilfe. Ein Exportland von Investitionsgütern wie Deutschland muss strukturell ein Gläubigerland sein, das in Vorlage treten kann. Es muss den Entwicklungsländern in der Planung, im technischen Rat mit der Entsendung von Ingenieuren, der Hereinnahme ausländischer Praktikanten und Studenten und in vielen anderen Formen helfen. Seit langem gewährt die Bundesrepublik Entwicklungsländern technisch-wirtschaftliche Beratungen und erleichtert die Finanzierung von Projekten zur Indu-

1. «Frankfurter Allgemeine Zeitung» vom 18. Februar 1959.

ustrialisierung. Der Kapitalexport bedeutet einen wichtigen Schritt zur Angleichung der Produktionsstruktur und des Industrialisierungsgrades der Entwicklungsländer an die hochentwickelten Länder der westlichen Welt. Damit werden die Erzeugnisse dieser Länder den Anforderungen des Weltmarktes angepasst. Ein entscheidender Schritt ist es dann allerdings von seiten der Industrieexportstaaten, ihren Inlandsmarkt für die Entwicklungsländer zu öffnen und sie in die Lage zu versetzen, Kredite und sonstige Hilfen zurückzuzahlen. Hierzu beizutragen hat sich Deutschland durch den Abbau von Kontingenten und Zöllen und eine aktive Importpolitik im Sinne der Förderung der in den Partnerländern vorhandenen Produktions- und Ausfuhrmöglichkeiten erfolgreich bemüht.

Eine weitere Belebung des Weltmarktes erhofft sich die Bundesrepublik aus der nunmehr fast gänzlichen Konvertibilität der Währungen der wichtigsten europäischen Länder. Künftig wird im internationalen Handel ohne Rücksicht auf den Währungsraum dort eingekauft werden, wo die Ware am günstigsten angeboten wird. Darüber hinaus werden alle Länder gezwungen, durch den Devisenverlust, den ein nachhaltiges Zahlungsbilanzdefizit mit sich bringt, zu einer gesunden Währungs- und Wirtschaftspolitik überzugehen.

Ferner dürfte die freie Einwechselbarkeit der europäischen Währungen eine günstige Ausgangslage für die Entwicklung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und damit eine weitere Voraussetzung für das Zustandekommen einer grossen Europäischen Freihandelszone bieten. Gerade die Konvertibilität zwingt Europa zu einer stärkeren Harmonisierung und Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Währung und Wirtschaft als alle Paragraphen und jede irgendwie gesetzliche Institution.

Wir glauben in Deutschland nicht, dass sich die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft auf die deutsch-griechischen Handelsbeziehungen ungünstig auswirken muss. Wir rechnen bestimmt mit der Ausweitung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft zur Europäischen Freihandelszone und mit einer Beteiligung Griechenlands. Dann kann durch eine Erhöhung der griechischen Ausfuhr nach Deutschland und dem übrigen Europa sowie bei der sich hieraus ergebenden Steigerung der Aufnahmefähigkeit des griechischen Marktes auch eine Zunahme der deutschen Ausfuhr nach Griechenland erwartet werden. Selbstverständlich werden einzelne Zweige der jungen griechischen Industrie für die Anfangszeit eines gewissen Übergangsschutzes bedürfen. Entsprechende Massnahmen lassen sich jedoch auch bei einem Verzicht auf Einfuhr- und Schutzzölle durchführen. Wir sind überzeugt, dass die

Griechen als die besten Kaufleute der Welt alle Voraussetzungen mitbringen, um die Chance, die ein grosser, freier europäischer Markt bieten wird, auch voll wahrzunehmen¹. Die Bundesrepublik ist an der Verwirklichung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft wie auch der Europäischen Freihandelszone gleichermaßen interessiert und aktiv beteiligt. Betrug doch im Jahre 1958 der Anteil der sechs Länder der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft an der deutschen Ausfuhr 28 v.H. und der der restlichen elf OEEC-Länder sogar 32 v.H. Darüber hinaus legt die Bundesrepublik auf eine Ausweitung ihrer Aussenhandelsbeziehungen auch zu der übrigen Welt grössten Wert. Denn Deutschland muss alles tun, um eine sich weiter entwickelnde dynamische Wirtschaft mit Steigerung der Produktivität und des Sozialprodukts sowie steigenden Reallöhnen und sich erhöhendem Lebensstandard sicherzustellen. Dieses Ziel ist bei der engen Verflechtung der deutschen Volkswirtschaft mit der Weltwirtschaft nur über eine weitere Entwicklung des deutschen Aussenhandels möglich. Darum hat Deutschland an der Erschliessung und Entwicklung aller Länder in der Welt ein vitales Interesse.

Eine Stärkung des Wirtschaftspotentials und der Stellung Deutschlands in der Weltwirtschaft liegt aber nicht nur im Interesse des deutschen Volkes, sondern aller Handelspartner Deutschlands. Denn auch unter den Völkern gilt nach wie vor die alte Wahrheit, wonach der Wohlstand befreundeter Nachbarn den eigenen Wohlstand hebt, dagegen mit verarmten Partnern auf die Dauer kein erspriesslicher Handel zu treiben ist. Diese Erkenntnis hat David Hume schon in seinem 1752 veröffentlichten Buch «Of the Balance of Trade», Political Discourses, in die klassischen Worte gefasst: «... I will venture to assert that the increase of riches and commerce in any one nation, instead of hurting, commonly promotes the riches and commerce of all its neighbours; . . . I shall therefore venture to acknowledge that, not only as a man, but as a British subject, I pray for the flourishing commerce of Germany, Spain, Italy and even France itself . . . ».

---

1. Zur Problematik der Beteiligung Griechenlands am Gemeinsamen Markt und der Europäischen Freihandelszone vgl. D. Kalitsounakis, Greek Economy, The Common Market and the Free Zone of European Transactions. «Archiv of Economic and Social Sciences», Athens, Vol. 39 (1959), Bull. A, January-March, S. 1 ff. und A. Damaskinidis, The Problem of the Development of Greek Economy with the Anticipation Greece's Participation in the Free Zone of European Transactions. Ebenda, S. 13 ff.

T A B E L L E N

TABELLE 1.—Verteilung der Erwerbstätigen auf die Wirtschaftsbereiche im Deutschen Reich und der Bundesrepublik Deutschland (in v. H.)

	1882	1925	1939 ^a	1950	1956
Land- und Forstwirtschaft	42,2	30,5	27,0	23,2	17,9
Sonstige warenerzeugende Bereiche	33,8	41,4	41,3	44,5	47,9
Dienstleistungsbereiche (einschl. Handel und Verkehr)	24,0	28,1	31,7	32,3	34,2

^a. Gebietsstand 13.9.1950.

Quelle: 1882/1925 Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1933, s. 19.
 1939/1950 Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1954, s. 112. 1956 Wirtschaft und Statistik, H. 3, März 1957, s. 150.

TABELLE 2.—Anteil einiger Länder am Welthandel 1928, 1938, 1948, 1955–1957 (in Mrd. \$ und v. H.)

	Einfuhr (cif) — Mrd. \$					Ausfuhr (fob) — Mrd. \$						
	1928	1938	1948	1955	1956	1957	1928	1938	1948	1955	1956	1957
Vereinigte Staaten	6,0	2,2	8,1	12,4	13,8	14,2	5,2	3,4	12,7	15,6	19,1	20,8
Vereinigtes Königreich	5,8	4,7	8,5	10,9	10,9	11,4	4,1	2,6	6,7	8,5	9,3	9,7
Bundesrepublik Deutschland a	3,3	2,2	1,8	5,8	6,6	7,5	2,9	2,2	0,8	6,1	7,4	8,6
Frankreich	2,1	1,3	3,4	4,7	5,6	6,2	2,0	0,9	2,0	4,9	4,5	5,1
Sowjetunion	0,5	0,3	2,1	3,1	3,6	3,9	0,4	0,3	0,9	3,5	3,6	4,4
Übriger Ostblock b	1,5	1,0	1,9	4,3	4,6	—	1,4	1,1	2,2	4,6	5,0	—
Übrige Welt	16,9	13,2	38,8	56,4	62,8	68,4	17,2	11,9	31,2	50,6	54,9	56,3
Welt insgesamt	36,1	24,9	64,6	97,6	107,9	111,3 ^c	33,2	22,4	57,1	93,8	103,8	104,9 ^c
	Einfuhr — v. H.						Ausfuhr—v. H.					
Vereinigte Staaten	16,6	8,8	12,5	12,7	12,8	12,8	15,7	44,0	22,2	16,6	18,4	19,8
Vereinigtes Königreich	16,1	18,9	13,2	11,1	10,1	10,2	12,4	11,8	11,7	9,1	9,0	9,2
Bundesrepublik Deutschland a	9,1	8,8	2,8	5,9	6,1	6,7	8,7	10,0	1,4	6,5	7,1	8,2
Frankreich	5,8	5,2	5,3	4,8	5,2	5,6	6,0	4,1	3,5	5,2	4,3	4,9
Sowjetunion	1,4	1,2	3,3	3,2	3,3	3,5	1,2	1,4	1,6	3,7	3,5	4,2
Übriger Ostblock b	4,2	4,1	2,9	4,4	4,3	—	4,2	5,0	4,9	4,9	4,8	—
Übrige Welt	46,8	53,0	60,0	57,7	58,2	61,2	51,8	53,7	54,7	54,0	52,9	53,7
Welt insgesamt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

a 1928/38 Deutsches Reich.— b Ostblock : Polen, Tschechoslowakei, Ungarn, Rumänien, Bulgarien, sowjetische Besatzungszone Deutschlands ab (1948).— c Ohne Ostblock und China.

Quelle : International Monetary Fund, International Financial Statistics, July 1951 and December 1958.

TABELLE 3.—Der Aussenhandel der Bundesrepublik^a Deutschland^b nach nach Warengruppen 1928, 1936, 1948, 1950, 1952, 1954, 1956–1958 (v.H. der jeweiligen Werte)

Jahr	Jeweilige Werte Mrd. RM/DM	In Kaufkraft von 1928 Mrd. RM	Insgesamt	Ernährungswirtschaft ^c			Gewerbliche Wirtschaft ^d			
				Zusammen	Tier. Ursprungs ^d	Pflanzl. Ursprungs ^d	Zusammen	Rohstoffe	Halbstoffe	Fertigwaren
1928	9,4	9,4	100	40,0	41,1	24,3	59,3	30,1	47,5	41,7
1936	2,2	5,8	100	34,6	12,1	16,0	65,8	39,6	17,7	8,5
1948	3,2	3,5	100	57,7	9,8	46,8	42,3	23,1	14,3	4,9
1950	41,4	7,3	100	44,4	13,2	27,3	55,9	29,6	13,8	4,5
1952	16,2	8,5	100	37,4	6,7	26,4	4,3	34,8	14,5	13,3
1954	19,3	12,2	100	37,0	7,9	22,9	63,0	28,4	18,0	16,6
1956	28,0	16,5	100	33,3	8,4	19,4	66,7	29,1	18,8	18,8
1957	31,6	18,4	100	31,8	7,3	19,1	68,2	29,9	18,2	20,1
1958	31,1	19,8	100	30,1	7,3	17,7	68,9	24,7	15,9	27,3
					Einfuhr					
1928	8,7	8,7	100	7,0	0,8	5,1	94,3	14,5	12,2	67,6
1936	3,4	5,8	100	2,0	0,2	0,9	98,0	10,5	9,6	77,9
1948	1,8	1,2	100	2,6	0,2	0,2	97,4	25,2	29,9	42,3
1950	8,4	5,6	100	2,3	0,6	0,8	97,7	14,0	18,9	64,8
1952	16,9	8,6	100	2,2	0,8	0,8	97,8	7,6	15,1	75,1
1954	22,1	12,4	100	2,4	0,8	1,1	97,6	7,7	13,1	76,8
1956	30,9	16,5	100	2,4	0,6	1,5	97,6	5,5	42,7	79,4
1957	36,0	18,8	100	2,2	0,5	1,1	97,8	5,3	41,7	80,8
1958	36,9	19,5	100	2,4	0,5	1,2	97,6	4,7	40,5	82,3
					Ausfuhr					
1928	8,7	8,7	100	7,0	0,8	5,1	94,3	14,5	12,2	67,6
1936	3,4	5,8	100	2,0	0,2	0,9	98,0	10,5	9,6	77,9
1948	1,8	1,2	100	2,6	0,2	0,2	97,4	25,2	29,9	42,3
1950	8,4	5,6	100	2,3	0,6	0,8	97,7	14,0	18,9	64,8
1952	16,9	8,6	100	2,2	0,8	0,8	97,8	7,6	15,1	75,1
1954	22,1	12,4	100	2,4	0,8	1,1	97,6	7,7	13,1	76,8
1956	30,9	16,5	100	2,4	0,6	1,5	97,6	5,5	42,7	79,4
1957	36,0	18,8	100	2,2	0,5	1,1	97,8	5,3	41,7	80,8
1958	36,9	19,5	100	2,4	0,5	1,2	97,6	4,7	40,5	82,3

^a Der Anteil der Bundesrepublik an der Ein- und Ausfuhr des Deutschen Reiches 1928 und 1936 ist mit 67 bzw. 71 v.H. angesetzt. — ^b 1948 Vereinigtes Wirtschaftsgebiet. — ^c Einschliesslich lebende Tiere. — ^d Ohne Ruckwaren und Ersatzlieferungen.

Quelle: Monatliche Nachweise über den Auswärtigen Handel Deutschland. Hrg. vom Statistischen Reichsamt. Ergänzungsheft 1. Berlin 1929 und 1937. — Der Aussenhandel der Bundesrepublik Deutschland T.3, 1950, 1951, T. 1. Dezember 1955, 1956, 1958.

TABELLE 4. (BLATT 1.)—Der Aussenhandel der Bundesrepublik ^a Deutschland ^b nach Erdteilen 1928, 1936, 1948, 1950, 1952, 1954 und 1956—1958 (v.H. der jeweiligen Werte)

E r d t e i l e	E i n f u h r (c.i.f.)									
	1928	1936	1948	1950	1952	1954	1956	1957	1958	
Osteuropa ^c	13,0	15,1	1,9	3,4	3,1	2,9	4,5	4,1	4,5	
Westeuropa	38,0	41,9	26,4	49,6	48,7	49,8	47,6	46,8	50,9	
Vereinigte Staaten Kanada d ..	17,1	6,0	51,0	15,6	18,7	13,6	16,4	20,4	16,6	
Lateinamerika	12,4	14,0	7,1	7,8	8,3	12,4	12,1	11,1	10,6	
Asien	11,8	14,6	6,0	11,3	10,2	10,7	9,7	8,6	9,2	
Afrika	5,1	6,9	3,7	9,1	8,8	8,1	6,7	6,4	6,4	
Australien	2,6	1,3	3,9	3,1	1,7	2,4	3,0	2,5	1,8	
Eismeer und nichterm. Gebiete ..	0,0	0,3	—	0,1	0,5	0,1	0,0	0,1	0,0	
Gesamteinfuhr (v.H.)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Gesamteinfuhr (Mrd. RM/DM) (jew. Werte)	9,4	2,8	3,2	11,4	16,2	19,3	25,1	31,6	31,1	
Gesamteinfuhr (Mrd. RM) (Kaufkraft 1928)	9,4	5,8	3,5	7,3	8,5	12,2	16,5	18,4	19,8	

TABELLE 4. (BLATT 2).— Der Aussenhandel der Bundesrepublik a Deutschland b nach Erdteilen 1928, 1936, 1948, 1950, 1952, 1954 und 1956-1958 (v.H. der jeweiligen Werte)

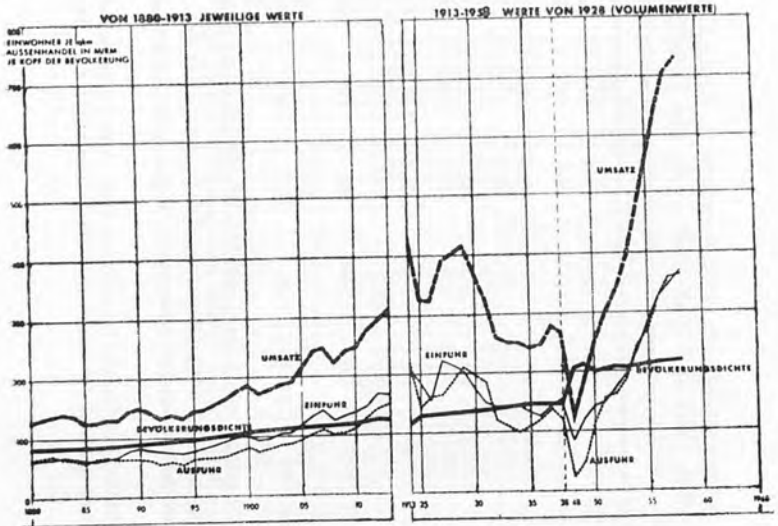
E r d t e i l e	A u s f u h r (f.o.b.)								
	1928	1936	1948	1950	1952	1954	1956	1957	1958
Osteuropa c	17,7	14,4	1,6	5,6	3,4	2,6	3,6	3,6	4,1
Westeuropa	57,1	54,7	82,4	67,3	66,9	63,6	63,1	61,3	59,6
Vereinigte Staaten, Kanada d	7,2	4,4	5,3	5,6	6,7	7,9	7,9	8,1	8,3
Lateinamerika	7,4	10,8	1,3	8,0	10,3	9,9	8,1	8,4	8,4
Asien	7,7	11,5	3,5	8,3	7,9	9,4	10,4	11,8	12,5
Afrika	2,3	3,3	4,4	3,5	4,6	6,0	4,9	5,3	5,2
Australien	0,6	0,6	1,7	1,4	1,1	1,5	2,0	1,4	1,9
Eismeer und nichterm. Gebiete.	—	0,4	1,0	0,3	0,2	0,6	0,0	0,0	0,0
Gesamtausfuhr (v.H.)	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gesamtausfuhr (Mrd. RM/DM) (jew. Werte)	8,7	3,4	1,8	8,4	16,9	22,5	30,9	36,0	36,9
Gesamtausfuhr (Mrd. RM) (Kaufkraft 1928)	8,7	5,8	1,2	5,6	8,6	12,4	16,5	18,8	19,5

a—Der Anteil der Bundesrepublik an der Ein— und Ausfuhr des Deutschen Reiches 1928 und 1936 ist mit 67 v. H. bzw. 71 v. H. angesetzt.— b 1948 Vereinigtes Wirtschaftsgebiet.— c Hierzu sind gerechnet: Sowjetunion, Polen, Tschechoslowakei, Ungarn, Rumänien, Bulgarien, Albanien, Jugoslawien.— d Einschliesslich Gebiete der USA in Mittelamerika.

Quelle: Monatliche Nachweise über den Auswärtigen Handel Deutschlands hrsg. vom Statistischen Reichsamt. Ergänzungsheft 4, Berlin 1929 und 1937. Der Aussenhandel der Bundesrepublik Deutschland,] T. 3, 1950, 1951, T. 4, Dez. 1955, 1956, 1958.

Schaubild 1

BEVÖLKERUNGSDICHTE UND AUSSENHANDEL DES DEUTSCHEN REICHES* IN DEN JAHREN
1880-1938 UND WESTDEUTSCHLANDS IN DEN JAHREN 1948-1958

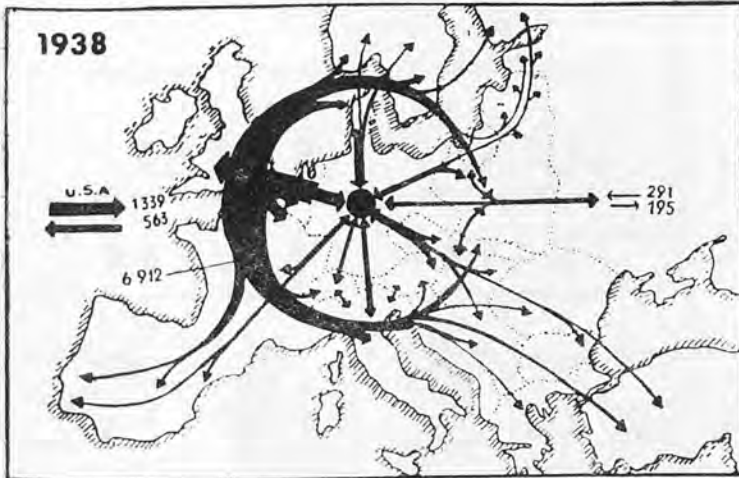

Weltwirtschaft Kiel

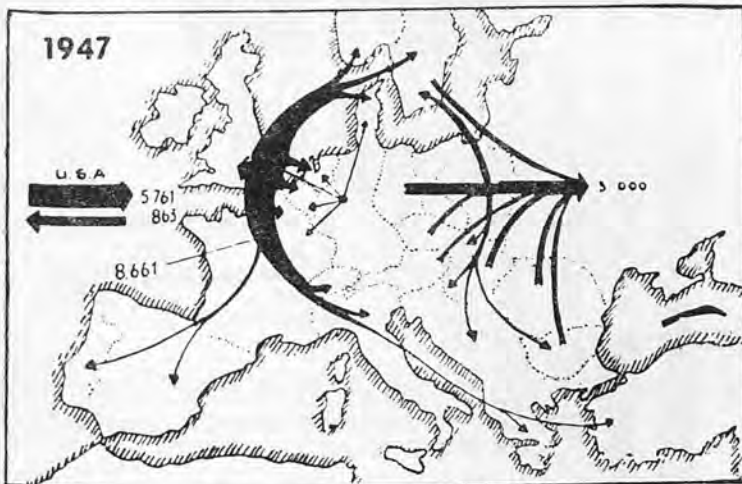

Schaubild 2

DIE EUROPÄISCHE AUSSENHANDELSVERFLECHTUNG 1938 (Mill. \$)

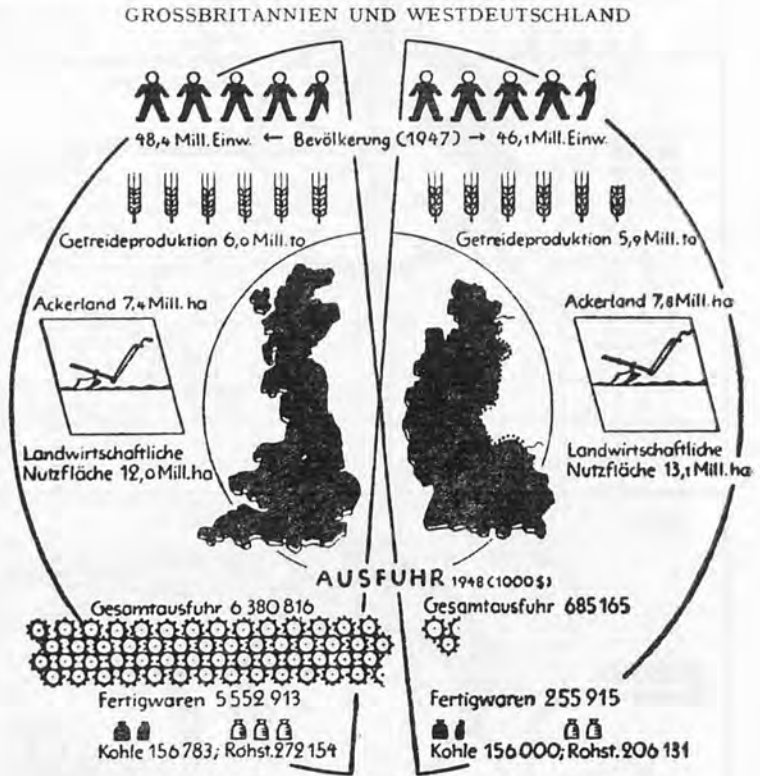

DIE EUROPÄISCHE AUSSENHANDELSVERFLECHTUNG 1947 (Mill. \$)¹

Quelle: «The New York Times». Zitiert in: F. Baade, Kranke und gesunde Wirtschaft, «Wirtschafts-Presse» Nr. 1, Hannover, 21. Mai 1948.

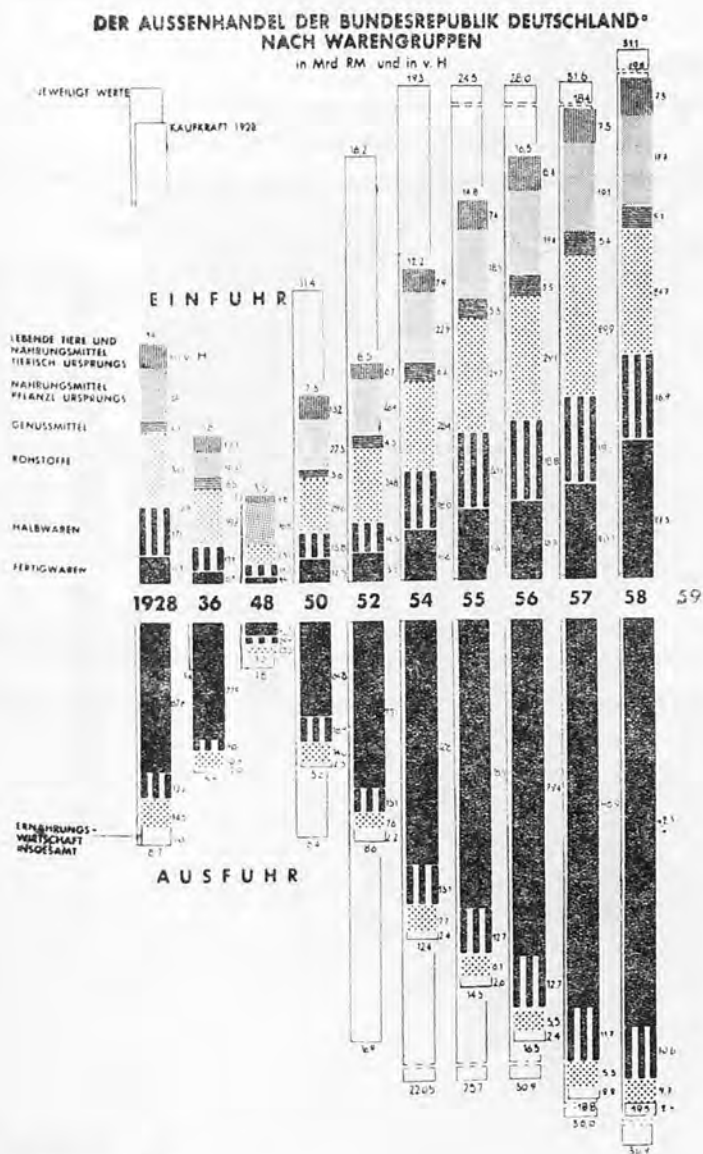
Schaubild 3

Weltwirtschaft Kiel.

Quelle: «The New York Times» von 21. Februar 1948. Zitiert in: F. Baade, Der europäische Longterm-Plan und die amerikanische Politik (Kieler Studien 1.), Kiel 1949.

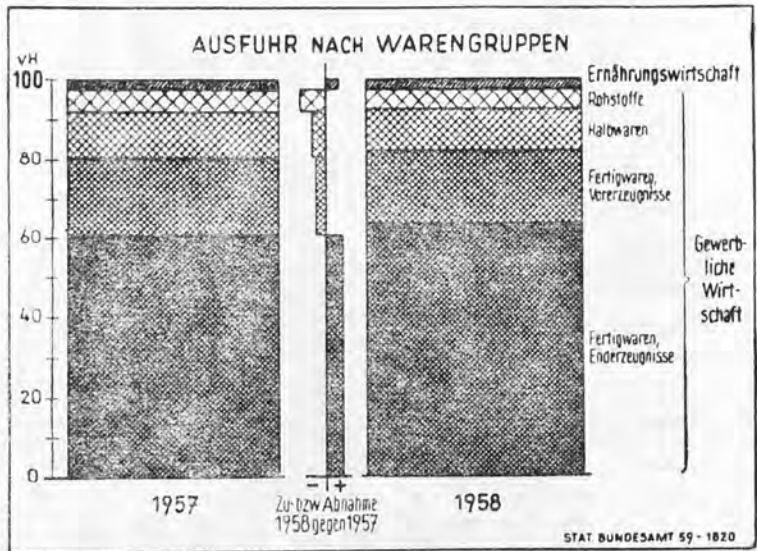
Schaubild 4

Weltwirtschaft Kiel

Anmerkungen siehe Tabelle 3

Schaubild 5

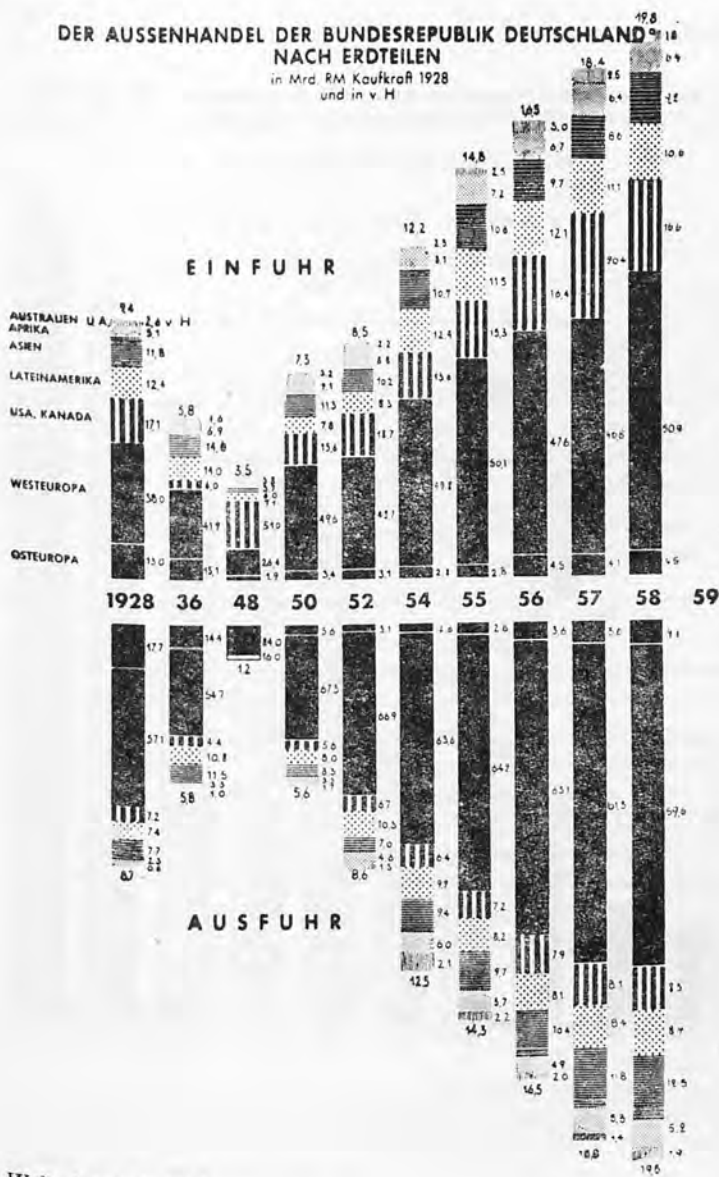

Quelle: «Wirtschaft und Statistik»; 11. Jg. N.F., H. 2, Februar 1959 S. 92.

Schaubild 6

DER AUSSENHANDEL DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND
NACH ERDTEILEN

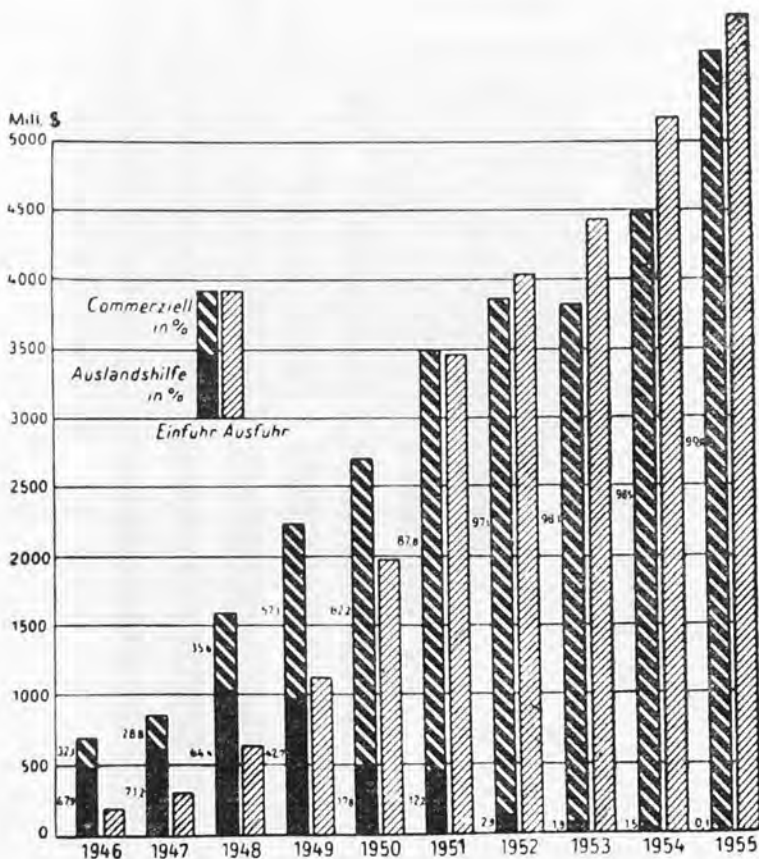
in Mrd. RM Kaufkraft 1928
und in v. H.

Weltwirtschaft Kiel
Anmerkungen siehe Tabelle 4

Schaubild 7

Der Außenhandel Westdeutschlands (Bundesgebiet und West-Berlin)
1946—1955 in Mill. Dollar und in Prozenten

Weltwirtschaft Kiel

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE PROBLEM OF MULTIPLE* CORRELATION

By *NICHOLAS C. ANAGNOS*

*Associate Professor of Economics
Howard University*

A SUMMARY: The purpose is methodological continuity and not analytical criticism.—Doubts on the accuracy of the term Multiple Correlation.—The problem.—The usefulness of the correlation table.—The derivation of the general equation and the corresponding normal equations—Methodological approach to the solution of the normal equations.—Detailed analysis of the Doolittle Method.—The determination of the multiple scatter.—The determination of the multiple scatter.—The coefficient of multiple correlation.—Appendix.

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE PROBLEM OF MULTIPLE CORRELATION¹

1.—1. The purpose of this article is not analytical criticism but the achievement of methodological continuity on the topic of Multiple correlation. We have a good deal of useful information on this problem. Teaching experience proves that the different bits of information are so much spread and assystematically presented that the student of statistics, even though he is on familiar ground, retreats at first sight. A word of warning: the improvement contemplated in this article refers to methodological continuity. This does not imply that I can eliminate the toil involved. The work requires constant attention and the ability to see the links from one step to the other.

2. While my objective is methodological organization, some conceptual remarks are in order at this point; I consider the term «multiple correlation» inaccurate. It is tradition rather than scientific accuracy that keeps the term in the books. I am inclined to accept the term

---

* A number of my students helped me in a number of ways.

1. For general Bibliography see: «The Mathematical Basis For The Bean Method of Graphic Multiple Correlation». By Richard J. Foote. *Journal of the American Statistic Ass.* December 1953, Vol. 48.

«multivariate effects» in the sense that we study the aggregate affects of changes of a number of independent variables upon a dependent variable. We do not analyse the component parts of these effects but their aggregate effect on the dependent variable.

The term «multiple correlations», however, has been universally accepted; for this reason and with the reservation mentioned above I shall use it not because it accurately reflects the meaning of the concept under study but because of the «force of habit».

3. Multiple correlation is the third section on what might be called the chapter on correlation analysis. In the textbooks greater emphasis is given on what is known as simple correlation. By this is meant the process of study of rational relationships between a dependent and an independent variable; in this case we ignore the existence of other variables. We study the magnitude of the relationship between the two variables, for instance prices and demand, in a vacuum; after we establish logically that such relationship exists. Since such a vacuum is a theoretical-metaphysical concept, our work and findings in the study of simple correlation must be considered as a methodological step to something else more realistic.

As a second part in the chapter on correlation we study the magnitude of relationship between two variables without ignoring the existence of other possible variables but simply assuming that they remain constant. The improvement here consists in that we do not ignore the existence of other variables; we separate one for study while keeping all other variables constant. They constitute the «passive audience».

The third part of our chapter on correlation deals with the apex of the procedure. Here we first establish the existence or not of relationships between a dependent variable and a number of independent variables. After convincing ourselves that such relationships exist we try to measure the aggregate effect of the combined independent variables upon the dependent variable.

It seems as if this process leads us to perfection. But it is clear that we repeat here the same error which we committed in the case of simple correlation. We take under consideration few variables without being sure that these exhaust the list of all variables involved. We forget that we may be overlooking the existence of other variables, which we completely disregard. It seems that as far as I was able to find out, Professor John Smith² put his finger on this problem when

2. «The Multiple-Partial Correlation Coefficient» by Dudley T. Conden in

he talked about a fourth kind of correlation which he calls «multiple partial correlation». My objection to this is that this is not a fourth kind of correlation. All forms of correlation must be handled as «multiple partial» for reasons given above.

4. I think that the problem which I use as an example and therefore the complete methodological approach can be handled with mathematics of such a simple nature that even the layman in the field should be able to follow the argument and the method, if he has any claims at all in the ability of using statistical techniques. Some explanation of mathematical techniques will not be disregarded but no proof of already proven theorems will be undertaken. This is not my purpose. The «theme» of the paper will be the methodological explanation of the problem of multiple correlation. The «variations» will consist of explanations of mathematical tools and procedures which constitute the *sine-qua-non* of the entire process. The real figures of the example will appear in the appendix.

II.—1. As an example I shall use the weights of 52 Howard University students and I shall study the aggregate effect on their weights, of changes in heights, age, and the students' father income. How great is the relationship between the dependent variable weights, on the one hand and the three independent variables: height, age, and income on the other.

I shall represent the dependent variable by X_1 and the independent variables X_2 for heights, X_3 age and X_4 for income. The actual data corresponding to these variables are given in table I of the appendix.

My task will be to measure the aggregate effect of changes in the three independent variables X_2 , X_3 and X_4 on the dependent variable X_1 . The first step is to find out whether (a) any kind of relationship exists between pairs of the variables involved, that is between the dependent variable and each one of the independent variables; and (b) to determine the nature of this relationship, namely, whether the relationship is linear or non-linear. To this end I shall examine the existence, or not, of relationship and the nature of relationship between the following pairs of variables:

X_1 and X_2 (heights)

X_1 and X_3 (age)

X_1 and X_4 (income)

2. I can state now that we cannot work a satisfactory solution if all three relationships are not linear³. In order to answer (a) and (b) we have to arrange our data of table I into three frequency distributions. For the case of weights we use class interval 10 lbs., for the case of heights the class interval is 2 inches, for the case of age 2 years, and for the case of income 1,000 dollars. The resulting four frequency distributions are given in tables II, III, IV and V of the appendix.

3. The next step after the formation of frequency distributions consists in the construction of a correlation table for each pair of distributions. The correlation table is constructed as in the case of the frequency distributions of X_1 and X_2 ; the process is the same for the correlation tables of the remaining pairs of frequency distributions. Two of our correlation tables are shown in the appendix as tables VI, and VII, the other is presented in the text as an example.

The construction of the correlation table is done as follows: Along the X_1 axis of the table (vertical) we write the class intervals of the frequency distribution representing the dependent variable. We begin with the lower values at the bottom of the axis and we proceed upwards. Beginning at the top of X_1 axis and in a horizontal direction we write the class intervals of the distribution corresponding to the first independent variable, in this case X_2 . The main body of the table will be squares constructed by the vertical and horizontal lines separating the class intervals of each distribution. Let us reproduce here correlation table X_1, X_2 (page 363) in order to be able to understand the way it functions. We read each line as follows: In the group of students who weigh 215-224.9 lbs. we have one whose height is between 71-72.9 inches. We have no students with heights corresponding to the class interval 205-214.9. In the group of students who weigh 195-204.9 we have those students whose heights are distributed as follows:

65 - 66.9 inches	1 student
67 - 68.9 inches	1 student
73 - 74.9 inches	1 student

---

3. The Tables and actual data are given in the Appendix.

TABLE A
*Correlation Table for Weights and Heights of 52
 Howard University Undergraduate Students.*

 $X_1 - X_2$

	61-62.9	63-64.9	65-66.9	67-68.9	69-70.9	71-72.9	73-74.9	75-76.9	Totals
215 — 224.9						*			1
207 — 214.9						1			0
195 — 204.9			*	*			*		3
185 — 194.9			1	1		*	**	*	5
175 — 184.9				1	**	*			3
165 — 174.9					2	1			6
155 — 164.9					1	3	2		12
145 — 154.9					**	4	3		11
135 — 144.9			**	3	5	1			5
125 — 134.9	*		2	2	2				6
	1		3	3	2				
			***	***	***				
			2	3	5				
			3	2	2				
			3	2	2				
			***	***	***				
			3	2	2				
Totals	1	0	9	10	12	11	8	1	52

Source: Table I of the Appendix.

Thus for each class interval of weights we have a group of students who are distributed according to their heights and in the same way for each class interval of heights we have a group of students who are distributed according to their weights. For instance there is a group of students all with heights from 67-78.9 inches. On the basis of their weights these students are distributed as follows :

lbs.	67-68.9
195 - 204.9	1
185 - 194.9	1
155 - 164.9	3
145 - 154.9	3
135 - 144.9	2

Thus for each class interval of weights we have a distribution according to heights and for each class interval of heights we have a distribution of weights. The aggregate distribution is given at the bottom of table A horizontally for heights and at the side of the table, vertically, for weights.

From an inspection of the correlation table page we see that there is a relationship of positive correlation because as a whole, high values of X_1 associate with high values of X_2 and low values are associated with low values. By observing the table we also assume that this existing relationship is linear. We also assume the existence of linear relationship between X_1X_3 and X_1X_4 , on this assumption we fulfil the first condition for working the multiple correlation problem, namely, the existence of linear relationship between each pair of variables.

III.—4. The determination of the general equation : In table I (see appendix) we have fifty two sets of values. Each of these sets may be represented by one equation namely :

$$X_1 = a + bX_2 + cX_3 + dX_4 \quad (1)^4$$

We have four variables and therefore four unknowns. If in this equation we substitute the data for each student namely X_1 weight,

---

4. The existence or not of linearity can be tested but for our present purposes we assume linearity; the test requires expansion which goes beyond the limitations of this paper.

X_2 height, X_3 age and X_4 his father's income we shall have 52 such equations. Instead of solving all 52 separately we add them up and we have an equation representing the aggregate of all values involved, that is :

$$\sum x_1 = n a + b \sum x_2 + c \sum x_3 + d \sum x_4 \quad (2)$$

2. The unknowns of the equation above are a , b , c , and d . In order to solve this equation we need four normal equations, one for each of the four unknowns. To derive these four equations we multiply equation (2) by the coefficient of each of the unknowns. In this case the coefficients are 1 for a , X_2 for b , X_3 for c and X_4 for d . On this basis we have as our first normal equation, equation (2); the second normal equation is :

$$\sum x_1 x_2 = a \sum x_2 + b \sum x_2^2 + c \sum x_2 x_3 + d \sum x_2 x_4 \quad (3)$$

for equation three we multiply the first normal by X_3 and we have :

$$\sum x_1 x_3 = a \sum x_3 + b \sum x_2 x_3 + c \sum x_3^2 + d \sum x_3 x_4 \quad (4)$$

and on the same basis the fourth normal equation is :

$$\sum x_1 x_4 = a \sum x_4 + b \sum x_2 x_4 + c \sum x_3 x_4 + d \sum x_4^2 \quad (5)$$

We have now our four normal equations, each with four unknowns, and, of course, the question arises how we solve them without resulting to procedures unfamiliar to non mathematical experts. Before answering the question of how we solve these equations we have to raise another question : what are we after ? What we want to find out ? The first thing is the line of regression representing the result of the operation of all these combined forces. From this line we shall make some measurements but our immediate task is to proceed with the determination of this line and this will be done through the solution of our four normal equations.

3. We know that one way to solve these equations is by the method of least squares. But, the task becomes extremely tedious and we might add impossible with the increase of the number of variables. For this reason we turn our attention to the possible use of other methods. One method is to reduce our four equations to three and then proceed with the usual method of substitution ; or we may apply the Doo-

little Method. This we may do either from the beginning or after reducing our equations to three. First, we proceed with the reduction of our four normal equations to three. Let us take the first normal equation (equation (2) above, and let us divide it by N the number of cases involved in our sample.

$$\frac{\sum x_1}{N} = \frac{N\alpha}{N} + \frac{b\sum x_2}{N} + \frac{c\sum x_3}{N} + \frac{d\sum x_4}{N} \quad (6)$$

We now replace the above equation by its equivalent:

$$M_1 = \alpha + b M_2 + c M_3 + d M_4 \quad (7)$$

where M is the arithmetic mean. We call this equation the equation of the arithmetic means. We subtract equation (7) from equation (6) and we have:

$$\left(\frac{\sum x_1}{N} - M_1\right) = \left(\frac{N\alpha}{N} - \alpha\right) + \left(\frac{b\sum x_2}{N} - bM_2\right) + \left(\frac{c\sum x_3}{N} - cM_3\right) + \left(\frac{d\sum x_4}{N} - dM_4\right) \quad (8)$$

It is evident that this expression becomes zero and thus we have eliminated the first normal equation. We proceed now to equation (3) the second normal equation and we divide it by N. Thus we have:

$$\frac{\sum x_1 x_2}{N} = \frac{\alpha \sum x_2}{N} + \frac{b \sum x_2^2}{N} + \frac{c \sum x_2 x_3}{N} + \frac{d \sum x_2 x_4}{N} \quad (9)$$

The equivalent expression in terms of arithmetic means is:

$$M_1 M_2 = \alpha M_2 + b M_2^2 + c M_2 M_3 + d M_2 M_4 \quad (10)$$

We subtract equation (10) from equation (9):

$$\left(\frac{\sum x_1 x_2}{N} - M_1 M_2\right) = \left(\frac{\alpha \sum x_2}{N} - \alpha M_2\right) + \left(\frac{b \sum x_2^2}{N} - b M_2^2\right) + \left(\frac{c \sum x_2 x_3}{N} - c M_2 M_3\right) + \left(\frac{d \sum x_2 x_4}{N} - d M_2 M_4\right) \quad (11)$$

In the same way we proceed with the third normal equation (equation (4) above); we divide (4) by N and we have:

$$\frac{\sum x_1 x_3}{N} = \frac{\alpha \sum x_3}{N} + \frac{b \sum x_2 x_3}{N} + \frac{c \sum x_3^2}{N} + \frac{d \sum x_3 x_4}{N} \quad (12)$$

From this equation again we derive its equivalent of the means:

$$M_1 M_3 = \alpha M_3 + b M_2 M_3 + c M_3^2 + d M_3 M_4 \quad (13)$$

We subtract equation (13) from equation (12) :

$$\left(\frac{\sum X_1 X_3}{N} - M_1 M_3\right) = \left(\frac{a \sum X_1}{N} - a M_3\right) + \left(\frac{b \sum X_2 X_3}{N} - b M_2 M_3\right) + \left(\frac{c \sum X_3}{N} - c M_3\right) + \left(\frac{d \sum X_4}{N} - d M_3 M_4\right) \quad (14)$$

We take finally the fourth normal equation, equation (5) and divide by N :

$$\frac{\sum X_1 X_3}{N} = \frac{a \sum X_1}{N} + \frac{b \sum X_2 X_4}{N} + \frac{c \sum X_3 X_4}{N} + \frac{d \sum X_4^2}{N} \quad (15)$$

And its equivalent equation of the means :

$$M_1 M_3 = a M_3 + b M_2 M_3 + c M_3 M_4 + d M_4^2 \quad (16)$$

We subtract (16) from (15) :

$$\left(\frac{\sum X_1 X_3}{N} - M_1 M_3\right) = \left(\frac{a \sum X_1}{N} - a M_3\right) + \left(\frac{b \sum X_2 X_4}{N} - b M_2 M_3\right) + \left(\frac{c \sum X_3 X_4}{N} - c M_3 M_4\right) + \left(\frac{d \sum X_4^2}{N} - d M_4^2\right) \quad (17)$$

4. The general expression $\left(\frac{\sum X_1 X_2}{N} - M_1 M_2\right)$ represents the product of deviations of the actual cases X_1 and X_2 from the product of their respective means divided by the number of cases. If we represent these deviations by x_1 , and x_2 then the expression above becomes $\frac{\sum x_1 x_2}{N}$ we call this the product moment and we represent it by p .

Thus we have : $p_{12} = \frac{\sum x_1 x_2}{N}$ we have proof that this expression is

equal to the one given above ; also the expression : $b \left(\frac{\sum X^2}{N} - M^2 \right)$

represents the product of the unknown b times the standard deviation squared. This is equal to $b\sigma^2$. On the basis of these generalizations we substitute in the above equations and we have :

for equation (11) : $p_{12} = b\sigma_2^2 + cp_{23} + dp_{24}$

for equation (14) : $p_{13} = bp_{23} + c\sigma_3^2 + dp_{34}$

and for equation (17) : $p_{14} = bp_{24} + cp_{34} + d\sigma_4^2$

We have now reduced the four normal equations to three. For their solution we either use the process of substitution ; that is, we solve the first two and then the first and the third ; thus the three equations are reduced to two. We solve them on the basis of the rules of algebra ; and determine the values of the unknowns by the Doolittle Method. Since the latter is not so familiar my next step will be to explain its mechanics. It must be pointed out that the Doolittle Method may be applied either from the beginning to the four normal equations or to

the three equations above to which the four normal equations were reduced.

My difficulty here is to make easy for the student to follow the mechanics. As soon as this is understood the method becomes one of the best tools of work in this direction. I shall use the four original normal equations for explanatory purposes.

IV.—1. Let us bring together our four normal equations (2), (3), (4) and (5) above.

$$\Sigma X_1 = N\alpha + b\Sigma X_2 + c\Sigma X_3 + d\Sigma X_4 \quad (2)$$

$$\Sigma X_1 X_2 = \alpha \Sigma X_2 + b \Sigma X_2^2 + c \Sigma X_2 X_3 + d \Sigma X_2 X_4 \quad (3)$$

$$\Sigma X_1 X_3 = \alpha \Sigma X_3 + b \Sigma X_2 X_3 + c \Sigma X_3^2 + d \Sigma X_3 X_4 \quad (4)$$

$$\Sigma X_1 X_4 = \alpha \Sigma X_4 + b \Sigma X_2 X_4 + c \Sigma X_3 X_4 + d \Sigma X_4^2 \quad (5)$$

The above equations may be written as follows :

$$N\alpha \quad + b\Sigma X_2 \quad + c\Sigma X_3 \quad + d\Sigma X_4 \quad - \Sigma X_1 = 0 \quad (2)$$

$$\alpha \Sigma X_2 \quad + b \Sigma X_2^2 \quad + c \Sigma X_2 X_3 \quad + d \Sigma X_2 X_4 \quad - \Sigma X_1 X_2 = 0 \quad (3)$$

$$\alpha \Sigma X_3 \quad + b \Sigma X_2 X_3 \quad + c \Sigma X_3^2 \quad + d \Sigma X_3 X_4 \quad - \Sigma X_1 X_3 = 0 \quad (4)$$

$$\alpha \Sigma X_4 \quad + b \Sigma X_2 X_4 \quad + c \Sigma X_3 X_4 \quad + d \Sigma X_4^2 \quad - \Sigma X_1 X_4 = 0 \quad (5)$$

2. We now prove the existence of symmetry by pairing the identical coefficients of the unknowns on both sides of the diagonal beginning with the expression $N\alpha$. The diagonal runs through the expressions : $N\alpha$, $b\Sigma X_2^2$, $c\Sigma X_3^2$ and $d\Sigma X_4^2$ compare the paired identical coefficients 11, 22, 33, 44, 55, and 66. Due to this symmetry we use the part of normal equations to the right of the diagonal. Now, we prepare the worksheet for the Doolittle Method (see Table B). After columns 1 and 2 of this table we are heading column 3 as a , column 4 as b , column 5 as c , column 6 as d , column 7 as k , and column 9 as s . The constants of each equation we put under k and column headed s is used for checking purposes.

In lines I, II, III and IV, we register our normal equations omitting their symmetrical half. The unknowns are heading the respective columns. In the execution of operations great care must be given to the signs. After the arrangement of the work table we proceed with the solution.

3. To each of the equations corresponds a cycle. We call them cycle one, two, three and four since we have four normal equations. Line one and two represent the first cycle. We bring down to line 4 equation I. We calculate now the reciprocal of N which is $1/N$ and

TABLE B
Generalization of the Doolittle Method

Line	Rec.	a	b	c	d	k	S
1	2	3	4	5	6	7	8
I		N	ΣX_2	ΣX_3	ΣX_4	$-\Sigma X_1$	
II			ΣX_2^2	$\Sigma X_2 X_3$	$\Sigma X_2 X_4$	$-\Sigma X_1 X_2$	
III				ΣX_3^2	$\Sigma X_3 X_4$	$-\Sigma X_1 X_3$	
IV					ΣX_4^2	$-\Sigma X_1 X_4$	
1		N	ΣX_2	ΣX_3	ΣX_4	$-\Sigma X_1$	
2	$-r_1$	$N(-r_1)$	$\Sigma X_2(-r_1)$	$\Sigma X_3(-r_1)$	$\Sigma X_4(-r_1)$	$(-\Sigma X_1) \cdot (-r_1)$	
3			ΣX_2^2	$\Sigma X_2 X_3$	$\Sigma X_2 X_4$	$-\Sigma X_1 X_2$	
4			$m_b \Sigma X_2$	$m_b \Sigma X_3$	$m_b \Sigma X_4$	$m_b (-\Sigma X_1)$	
5			t_{2b}	t_{2c}	t_{2d}	t_{2k}	
6	$-r_2$		$-r_2 t_{2b} = -1$	$-r_2 t_{2c}$	$-r_2 t_{2d}$	$-r_2 t_{2k}$	
7				ΣX_3^2	$\Sigma X_3 X_4$	$-\Sigma X_1 X_3$	
8				$m_c \Sigma X_3$	$m_c \Sigma X_4$	$m_c (-\Sigma X_1)$	
9				$(-r_2 t_{2c}) t_{3c}$	$(-r_2 t_{2c}) t_{3d}$	$(-r_2 t_{2c}) t_{3k}$	
10				t_{3c}	t_{3d}	t_{3k}	
11	$-r_3$			$-r_3 t_{3c} = -1$	$-r_3 t_{3d}$	$-r_3 t_{3k}$	
12					ΣX_4^2	$-\Sigma X_1 X_4$	
13					$m_d \Sigma X_4$	$m_d (-\Sigma X_1)$	
14					$n_d t_{2d}$	$n_d t_{2k}$	
15					$q_d t_{3d}$	$q_d t_{3k}$	
16					t_{4d}	t_{4k}	
17	$-r_4$				$-r_4 t_{4d} = -1$	$-r_4 t_{4k}$	

we write it with the opposite sign on line 2 and column (2). To avoid subsequent complicated expressions I shall represent the reciprocal in each cycle by r . Thus I shall have reciprocals r_1, r_2, r_3 and r_4 . Each cycle begins with the equation which we bring down. Thus the second cycle will begin with equation II which we bring down and write in line 3.

We multiply now all members of line 1 by the reciprocal $-r_1$ which in this case is equal to $-1/N$ and we write the results in line (2). Lines 1 and 2 complete the operations required for cycle one. We proceed now to cycle two: This cycle deals with equation II. We bring equation II down to line 3. We multiply the expression of column b line 2 that is $\Sigma \chi_2 (-r_1)$, which we represent by m_b , with every member of line 1 beginning with column b; we write the product in line 4. Thus we have mb for the expression of column b line 2, m_c for the expression of column c line 2 and so on. We add lines 3 and 4 and we register the totals in line 5. We represent this total by t_2 , the subscript 2 indicating the number of the cycle. We calculate the reciprocal of the expression line 5 column b and we write the result with the opposite sign in line 6 column 2 under «reciprocals». We call this reciprocal $-r_2$ as referring to the second cycle. $-r_2$ is equal to $-1/t_{2b}$. With this reciprocal we multiply every member of line 5 and we put the results in line 6. This completes our second cycle corresponding to equation II. We proceed now to equation III and cycle three. First, we bring down to line 7 equation III. Second, we multiply the expression of column c line 2 of the first cycle (we represent this expression by m_c) with all the members of line 4 beginning with column c. We register the results in the appropriate columns of line 8. We do the same thing in the second cycle. That is, we multiply the expression of column c line 6 with the expressions of line five beginning with column c. We register the result in line 9. We add up lines 7, 8 and 9 for each of the columns c, d and k. We represent the totals by t_{3c}, t_{3d} and t_{3k} and we register them in line 10. The subscripts c, d and k indicate the columns to which the totals of lines 7, 8, 9 belong in cycle 3. We calculate now the reciprocal of t_{3c} and we register it with the opposite sign as reciprocal $-r_3 = -1/t_{3c}$. We multiply with this reciprocal line 10 and we write the results in line 11.

The fourth and final cycle begins with equation IV which we bring down to line 12. This cycle is quite important because it offers a full picture of the mechanical operations involved.

We must not forget that this equation refers to the unknown d

and therefore all subsequent operations refer to expressions beginning with column d not earlier. As in previous processes we go to cycle one and I repeat, we begin with column d. We multiply the expression of column d line 2 which we called m_d with all expressions of line 1 beginning with column d (we ignore earlier expressions). The result we register in line 13. The subscript d refers to the expression of column d. Now we go to the second cycle and we begin with column d again. We multiply the expression of column d line 6 with all the expressions of line 5 beginning with column d. We represent the expression of column d line 6 by n_d and we register the results in line 14. We proceed to the third cycle and as before we multiply line 10, beginning with column d, with the expression of column d line 11 which we represent by q_d ; we register the results in line 15. We now add lines 12; 13; 14; and 15 and we register the result, which we represent by t_{4d} , in line 16. We now calculate the reciprocal of t_{4d} and we register it with opposite sign as reciprocal $-r_4$. We multiply this reciprocal with line 16 and we register the results in line 17. This is the last cycle because there is no other unknown value to be determined.

4. We now proceed with the determination of the values of the unknowns. To this effect we take the data of line 17 of the Doolittle table (p 369) The expression

$-r_4 t_{4d} = -l$; $-l$; is the coefficient of d.

The expression $r_4 t_{4k}$ is equal to k which is known. Thus we have the equation

$$-d - r_4 t_{3k} = 0$$

we solve for d and we have :

$$d = r_4 t_{4k}$$

We now go backward to line 11. Here again the expression $-r_3 t_{2c} = -l$ and given that it corresponds to c we have :

$$-r_3 t_{3c} (c) - r_3 t_{3d} (d) = -r_3 t_{3k} \text{ where } -r_3 t_3 = -1.$$

which is the coefficient of C. $-r_3 t_{3k} = K$; Therefore :

$$-C - r_3 t_{2d} (d) = K. C = r_3 t_{3d} (d) \text{ where } d = r_4 t_{4k}$$

We substitute the value of d above and we solve for c. We proceed backward to line 6 and we have :

$$-r_2 t_{2b} (b) - r_2 t_{2c} (c) - r_2 t_{2d} (d) = -r_2 t_{2k}$$

where : $-r_2 t_{2b} = -1$ C has been determined in line (11); d has been determined in line (17). We substitute and determine the value of b. We substitute the determined values of d and c and we solve for b.

Finally we go to line 2 and we have :

$$-a + m_b (b) + m_c (c) + m_d (d) - m = 0$$

We substitute the values of d c and b and we solve for a.

Thus we determine the values of the four unknowns⁵.

5. My objective is to measure the magnitude of the influence of all independent variables X_2 , X_3 and X_4 on the dependent variable X_1 . To do this I have first to determine the total of deviations of the actual cases of the dependent variable from the line of regression. Let us take the case of one student. His case is represented by the equation :

$$X_1 = a + bX_2 + cX_3 + dX_4$$

This can be written :

$$X_1 - (a + bX_2 + cX_3 + dX_4) = x$$

because $a + bX_2 + cX_3 + dX_4 = X_{1c}$ that is the calculated value of X_1 after the influence of the independent variables has been taken under consideration. We represent the difference between the regression line and the actual cases by x (measure of imperfection) and thus we have :

$$X_1(\text{actual}) - X_{1c}(\text{calculated}) = x$$

We substitute X_{1c} by its equivalent and we have :

$$X_1 - a - bX_2 - cX_3 - dX_4 = x$$

We square x (the deviations) and the above equation becomes :

$$X_1x - ax - bX_2x - cX_3x - dX_4x = x^2$$

This is the expression involving one student. For all students this expression becomes :

$$\sum X_1x - a\sum x - b\sum X_2x - c\sum X_3x - d\sum X_4x = \sum x^2$$

It has been proven⁶ that the expressions $\sum x$, $\sum X_2x$, $\sum X_3x$, $\sum X_4x$ are equal to zero. Thus we are left with the equation :

$$\sum x^2 = \sum X_1x$$

But $X_1 - a - bX_2 - cX_3 - dX_4 = x$

5. For numerical solution see appendix table XI.

6. E. E. Lewis: Methods of Statistical Analysis; Houghton Mifflin Co., 1953.

We substitute x by its equivalent and we have :

$$\Sigma x^2 = \Sigma X_1(x_1 - a - bX_2 - cX_3 - dX_4) = \Sigma X_1^2 - a \Sigma X_1 - b \Sigma X_1 X_2 - c \Sigma X_1 X_3 - d \Sigma X_1 X_4$$

We divide by N (the number of cases)

$$\frac{\Sigma x^2}{N} = \frac{\Sigma X_1^2 - a \Sigma X_1 - b \Sigma X_1 X_2 - c \Sigma X_1 X_3 - d \Sigma X_1 X_4}{N} = \sigma_{1.234}^2$$

This measures the multiple scatter (imperfection) around the line of regression.

V.—1. The deviations of actual cases from the line of regression measure the extent to which forces other than the independent variables exercise influence or disturb the closeness of relationship between the dependent variable on the one hand and the independent variables on the other. The magnitude of the influence of these other forces is measured in the case of multiple correlation by the multiple scatter which is represented by $\sigma_{1.234}$; the subscript 1 referring to the dependent variable and the subscripts 234 to the independent variables.

In a problem like ours we have several kinds of deviations. First, we have the deviations of actual cases from the arithmetic mean which is measured by the σ_1 of the dependent variable. Then this total deviation is split into two sections: (a) deviations measured by the line of regression and due exclusively to the influence of the independent variables upon the dependent variable and (b) deviations caused by the departure of actual cases from the line of regression. This deviations, as it was pointed out above are due to forces other than the independent variables.

If we express the total deviation as a ratio we have $\frac{\sigma_1^2}{\sigma_1^2} = 1$

Now, from this we subtract the scatter (deviations due to other forces)

and we have: $1 - \frac{\sigma_{1.234}^2}{\sigma_1^2} = R_{1.234}^2$

The difference between total deviations and scatter measures the magnitude of multiple correlation which we designate by:

$$R_{1.234} = \sqrt{\frac{\sigma_1^2 - \sigma_{1.234}^2}{\sigma_1^2}}$$

2. This result is satisfactory on the assumption that what might be the Smith Effect is not significant. It is problematical, however, whether such an assumption can be supported by the facts. Thus in the form of conclusion we might say that the coefficient of multiple correlation $R_{1.234\dots n}$ constitutes an approximation to the answer of our problem that is the measurement of influences of all possible independent variables upon the dependent variable. The unreliability of the result depends on the significance of variables (partial part) whose influence, is not taken into account by R.

APPENDIX

TABLE I

*Weights, Heights, Age and Father's Yearly Income
of 52 Howard University Undergraduate Students*

Academic Year 1958-59

Weights (X_1)	Heights (X_2)	Age (X_3)	Father's Income (X_4)
lbs	inches	years	Thousands of \$
145	67	26	3.6
148	68	25	6.0
195	66	23	10.0
202	73	21	6.3
184	70	25	3.6
149	71	20	4.0
134	66	20	4.6
156	74	20	6.0
185	75	20	5.0
220	72	25	5.0
159	68	25	4.7
168	72	20	4.5
155	69	23	4.0
153	70	23	1.5
130	69	19	5.2
145	69	18	6.0
143	67	19	6.5
125	66	19	4.0
155	69	20	6.0

TO THE PROBLEM OF MULTIPLE CORRELATION

185	68	20	4.2
130	69	21	8.0
160	68	21	6.0
170	70	28	4.0
125	66	20	2.2
180	72	25	3.0
170	72	23	2.5
160	68	19	5.2
138	65	24	3.0
150	70	30	3.0
135	71	18	2.7
185	73	18	5.0
186	74	19	4.9
140	68	23	3.0
157	72	19	4.0
170	73	19	6.6
170	73	24	5.3
170	72	18	3.2
151	70	20	3.5
135	65	19	3.5
150	70	23	3.6
145	66	28	2.0

TABLE I (con't)

Weights (X_1)	Heights (X_2)	Age (X_3)	Father's Income (X_4)
lbs	inches	years	Thousands of \$
180	69	21	5.5
156	72	24	5.1
150	67	19	5.0
156	71	18	7.0
155	73	18	12.0
127	61	26	6.0
145	65	20	5.0
195	67	30	3.8
186	71	22	4.6
163	73	24	4.6
142	65	26	5.0
$\Sigma X_1=8288$	$\Sigma X_2=3610$	$\Sigma X_3=1138$	$\Sigma X_4=248,5$

TABLE II

*Frequency Distribution of 52 Students
On the Basis of Their Weights (X_1)*

Weights	f (frequencies)
215—224.9	1
205—214.9	—
195—204.9	3
185—194.9	5
175—184.9	3
165—274.9	6
155—164.9	12
145—154.9	11
135—144.9	5
125—134.9	6
	—
	N= 52

TABLE III

*Frequency Distribution of 52 Students
On the Basis of Their Heights (X_2)*

Heights	f (frequencies)
61—62.9	1
63—64.9	—
65—66.9	9
67—68.9	10
69—70.9	12
71—72.9	11
73—74.9	8
75—76.9	1
	—
	N= 52

TABLE IV
*Frequency Distribution of 52 Students
 On the Basis of Their Age (X_3)*

Age	f (frequencies)
18—19.9	15
20—21.9	14
22—23.9	7
24—25.9	9
26—27.9	3
28—29.9	2
30—31.9	2
	—
	N = 52

TABLE V
*Frequency Distribution of 52 Students
 On the Basis of Their Father's Income
 (X_4)*

Father's Income in Thousands of \$	(f frequencies)
1.50— 2.49	3
2.50— 3.49	7
3.50— 4.49	12
4.50— 5.49	16
5.50— 6.49	8
6.50— 7.49	3
7.50— 8.49	1
8.50— 9.49	0
9.50—10.49	1
10.50—11.49	0
11.50—12.49	1
	—
	N = 52

TABLE VI
*Correlation Table for Weights and Age of 52
 Howard University Undergraduate Students.*
 $\bar{X}_1 - \bar{X}_3$

$\frac{\bar{X}_3}{\bar{X}_1} \rightarrow$ $\downarrow$	18-19.9	20-21.9	22-23.9	24-25.9	26-27.9	28-29.9	30-31.9	Σf_{x_1}
215 - 224.9				* 1				1
205 - 214.9							* 1	0
195 - 204.9		* 1	* 1					3
185 - 194.9	** 2	** 2	* 1					5
175 - 184.9		* 1		** 2				3
165 - 174.9	** 2	* 1	* 1	* 1		* 1		6
155 - 164.9	***** 5	*** 3	* 1	*** 3				12
145 - 154.9	** 2	*** 3	** 2	* 1	* 1	* 1	* 1	11
135 - 144.9	** 2		* 1	* 1				5
125 - 134.9	** 2	*** 3			* 1			6
Totals $\bar{X}_3$	15	14	7	9	3	2	2	52

Source: Table I.

TABLE VII
*Correlation Table Between Weights and Fathers' income
of 52 Howard University Undergraduate Students.*

$$X_1 - X_4$$

X_4 → X_1 ↓	1.50 — 2.49	2.50 — 3.49	3.50 — 4.49	4.50 — 5.49	5.50 — 6.49	6.50 — 7.49	7.50 — 8.49	8.50 — 9.49	9.50 — 10.49	10.50 — 11.49	11.50 — 12.49	Totals X_1
215—224.9				* 1								1
205—214.9					* 1				* 1			0
195—204.9			* 1	**** 4								3
185—194.9			* 1		* 1							5
175—184.9		* 1										3
165—174.9		** 2	* 1	** 2		* 1						6
155—164.9		* 1	** 2	**** 4	*** 3	* 1					* 1	12
145—154.9	** 2	* 1	**** 4	** 2	** 2							11
135—144.9		** 2	* 1	* 1		* 1						5
125—134.9	* 1		* 1	** 2	* 1		* 1					6
Totals X_4 .	3	7	12	16	8	3	1	0	1	0	1	52

Source: Table I.

The following shows how work must be organized in order to determine the numerical values of the coefficients of unknowns in the four normal equations. For the first normal equation, equation (2) in the text we use the total of Table I of the appendix thus we have the numerical values of the coefficients of the first normal equation:

X_1	8288	
X_2	3610	
X_3	1138	$\Sigma X_1 = Na + b \Sigma X_2 + c \Sigma X_3 + d \Sigma X_4$
X_4	248.5	$8288 = 52a + 3610b + 1138c + 248.5d$ (2)
N	52	

For the second normal equation we prepare the following table:

TABLE VIII

X_1X_2	X_2	X_2^2	X_2X_3	X_2X_4	Check
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....

$\Sigma X_1X_2 = 577139$; $\Sigma X_2 = 3610$; $\Sigma X_2^2 = 251070$; $\Sigma X_2X_3 = 78885$ $\Sigma X_2X_4 = 172786 \rightarrow$ Totals

X_2 has already been calculated in the process of calculating the coefficients of the first normal equation. The actual numerical values are based on the data of table I of the appendix.

We must be sure that each of the tables VIII, IX and X check. We must not proceed to the next table before checking the accuracy of the previous. To this effect we add horizontally the data in all columns from 1 to 5 and we put the totals in column 6. We also add each column vertically. The total of horizontal aggregates must be equal to the total of column 6.

In the third normal equation we must determine the following values: X_1X_3 ; X_3 ; X_2X_3 ; X_3^2 ; X_2X_4 . But X_3 and X_2X_3 have already been determined in table VIII. Now we proceed with the organization of the worktable for the determination of coefficients needed for the third normal.

TABLE IX

X_1X_3	X_3	X_2X_3	X_3^2	X_3X_4	Check
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....
<hr/>					
$\Sigma X_1X_3=181822 \quad \Sigma X_3=1138c \quad \Sigma X_2X_3=78885 \quad \Sigma X_3^2=25440 \quad \Sigma X_3X_4=53492 \quad \text{Totals}$					

Finally we prepare the work TABLE X for the fourth normal equation. The coefficients needed here are X_1X_4 ; X_4 ; X_2X_4 ; X_3X_4 and X_4^2 . of them X_4 ; X_2X_4 and X_3X_4 have been already determined in previous tables.

We present now the four normal equations with their determined coefficients:

$$\begin{aligned}
 8288 &= 52a + 3610b + 1138c + 248.5d \\
 577139 &= 3610a + 251070b + 78885c + 172786d \\
 181822 &= 1138a + 78885b + 25440c + 53492d \\
 398516 &= 248.5a + 172786b + 53492c + 136309d
 \end{aligned}$$

We can write these equations as follows

$$\begin{array}{rcccccl}
 52 a & + & 3610 b & + & 1138 c & + & 248.5 d & - & 8288 & = & 0 \\
 3610 a & + & 251070 b & + & 78885 c & + & 172786 d & - & 577139 & = & 0 \\
 1138 a & + & 78885 b & + & 25440 c & + & 53492 d & - & 181822 & = & 0 \\
 248.5 a & + & 172786 b & + & 53492 c & + & 136309 d & - & 398516 & = & 0
 \end{array}$$

We shall now solve these normal equations using the Doolittle Method as stated in the text.

TABLE XI
 Application of the Doolittle Method for the
 Solution of our normal equations

Line	Reciprocals	a	b	c	d	k	s
I		N 52	ΣX_1 3610	ΣX_3 4138	ΣX_4 2485	ΣX_1 8288	1003
II			ΣX_2 254,070	$\Sigma X_3 X_3$ 78,885	$\Sigma X_4 X_4$ 172,786	$\Sigma X_1 X_2$ 577,439	74,398
III				$\Sigma X_3 X_4$ 25,440	$\Sigma X_4 X_3$ 53,492	$\Sigma X_1 X_3$ 181,822	102,890
IV				$\Sigma X_4 X_4$ 136,309		$\Sigma X_1 X_4$ 398,516	262,207
1		52	3610	1138	2485	8288	1003
2	0.019230769	1	5942	21.88	47.79	159.39	19.28
3			251,070.00	78,885.00	172,786.00	577,439.00	74,398
4			250,606.20	78,999.96	172,308.70	575,359.96	69,628.26
5			468.80	114.96	277.30	1,786.04	1,459.90
6	0.00215610176		1.00	0.25	0.60	3.85	2.50
7			25,440.00	25,440.00	53,492.00	121,822.00	102,890
8			24,899.44	24,899.44	54,371.80	181,341.44	21,945.64
9			28.74	28.74	69.32	446.51	289.38
10			511.82	511.82	810.48	927.07	1,225.73
11	0.00195381188		1.00	1.00	1.58	1.81	2.39
12			136,309.00		136,309.00	398,516.00	262,207
13			118,758.15		118,758.15	396,088.52	47,933.37
14			166.32		166.32	1,071.62	695.94
15			1,280.56		1,280.56	1,464.77	1,986.65
16			16,103.91		16,103.91	2,825.63	13,278.28
17	0.0000620967206		1		1	0.17	.88

Doolittle Method for Solving Multiple Correlation

Back Solution (See pp. 371-372)

$$-d + 0.17 = 0$$

$$-d = -0.17$$

$$d = 0.17$$

$$-c + 1.58(.17) + 1.81 = 0$$

$$-c + 1.27 + 1.81 = 0$$

$$-c + 2.08 = 0$$

$$-c = -2.08$$

$$c = 2.08$$

$$-b + .25(2.08) + (-.60)(+.17) + 3.85 = 0$$

$$-b - .52 - .1020 + 3.85 = 0$$

$$-b + 4.27 = 0$$

$$-b = -4.27$$

$$b = 4.27$$

$$-a + 4.27(-69.42) + 2.08(-21.88) + .17(47.79) + 159.39 = 0$$

$$-a + (-299.42) - 45.51 - 8.12 + 159.39 = 0$$

$$-a - 353.05 + 159.39 = 0$$

$$-a - 193.66 = 0$$

$$-a = 193.66$$

$$a = -193.66$$

Multiple Scatter

$$\sigma_{1.234} = \frac{\sum X_1^2 - a\sum X_1 - b\sum X_1X_2 - c\sum X_1X_3 - d\sum X_1X_4}{N}$$

$$\sigma_{1.234} = \frac{1,343,840 - (-193.66)(8288) - 4.27(577,439) - 2.08(181,822) - 17(398,516)}{52}$$

$$\sigma_{1.234} = \frac{1,343,840 + 1,605,054.08 - 2,481,697.70 - 378,189.76 - 71,732.88}{52}$$

$$\sigma_{1.234} = \frac{2,948,894.08 - 2,931,620.34}{52}$$

$$\sigma_{1.234} = \frac{17,273.74}{52}$$

$$\sigma_{1.234} = 332.19$$

Coefficient of Multiple Correlation

$$R_{1.234} = \sqrt{1 - \frac{\sigma_{1.234}}{\sigma_1^2}}$$

$$R_{1.234} = \sqrt{1 - \frac{332.19}{444.79}}$$

$$R_{1.234} = \sqrt{1 - .75}$$

$$R_{1.234} = \sqrt{.25}$$

$$R_{1.234} = .50$$

THE LOGIC OF INDEX NUMBERS

By *STEPHEN W. ROUSSEAS*

University of Maryland

The purpose of this paper is to restate the theory of index numbers, using the language of modern logic, in terms of the several conditional propositions implicit in the theory of value. The logical interrelations of quantity and price indices will be explored, as will be the permissible movements between them. The conclusions we shall reach on this score will be of interest from the point of view of logical completeness, and in giving the reader an ability to move smoothly from one type of index to another with a minimum of confusion. No claim to substantive newness is made. The innovation lies in the method and in the techniques employed.

I

The data of index number theory consist of the actual equilibrium quantities and the corresponding prices of the various economic goods available in each of two time periods. The actual quantities, in our notational system, are represented by the quantity vectors

$$X_r^0 = (x_{r1}^0, x_{r2}^0, \dots, x_{rn}^0)$$

$$X' = (x_1', x_2', \dots, x_n')$$

where the subscript «r» in the first optimal quantity vector describes the equivalence (indifference) class X_r .

The corresponding price vectors are :

$$P^0 = (p_1^0, p_2^0, \dots, p_n^0)$$

$$P' = (p_1', p_2', \dots, p_n')$$

X' , the optimal quantity vector for the subsequent set of prices, may be a member of the same equivalence class, X_r , or of the equivalence class X_s consisting of those commodity combinations possessing a larger or smaller amount of satisfaction-intensity than the combinations making up X_r .

Throughout the analysis of this paper, we assume that X' and X_r^0 are distinct, and that the equivalence classes X_r and X_s are continuous. We assume, also, that the elements (commodity complexes) comprising an equivalence class are ranged in a hypersurface that is convex to the origin with continuous partial derivatives in all directions, i.e., in Hicksian terms, we assume there are no discontinuities in the marginal rates of substitution within any equivalence class and that there exists no range of an equivalence class over which the marginal rates of substitution are constant.

The inner vector product of the quantity and price vectors for each time period gives us the following four empirically observable money values, two for each situation in the binary comparison to be made:

$$\begin{array}{ll} P^0 \cdot X_r^0 & P' \cdot X_r^0 \\ P' \cdot X' & P^0 \cdot X' \end{array}$$

The traditional problem in index number theory has been to find some index which is a ratio of these *observable* money incomes, or a combination of these ratios, which can tell us unequivocally and in all cases whether the utility maximizing household is better off, worse off, or equally as well off after (i) a change in commodity prices, or, equivalently, (ii) a change in the internal composition of a commodity complex from one optimal position to another, i.e., to find an index number which will accurately and unambiguously reflect the welfare effect of such changes. This amounts to finding some way of determining when in two situations (not knowing the preference field) the two corresponding commodity incomes are equal; that is, assuming tastes to be constant, when the two commodity incomes yield equivalent real incomes. Alternately stated, the index number problem is to determine within limits how much a money income must be changed to hold the satisfaction level constant in the face of a non-homogeneous change in the price structure. If this were determinable, then the ratio of the money incomes in the two situations which would yield equivalent intensities of satisfaction would be known, i.e., the true cost of living index would be attainable. And if the conditions could be determined under which it could be said that a utility maximizing household is equally as well off as before, the necessary information for determining when it is better off or worse off than before would

also be available. As it is, when the subjective theory of value is accepted as given, it has been found possible to determine being better or worse off in some situations, but in no situation has it been found possible to determine when a household is equally as well off. That is, the true index is forever locked up in a penumbra of indeterminateness. All this is, of course, well known. Our purpose will be the logical manipulation of these conclusions.

II

Index numbers are simply the various ratios of the observable money incomes listed above, and the following matrix represents the sixteen possible combinations:

$$\begin{array}{cccc}
 \frac{P^0 \cdot X_r^0}{P^0 \cdot X_r^0} & \frac{P^1 \cdot X^1}{P^0 \cdot X_r^0} & \frac{P^1 \cdot X_r^0}{P^0 \cdot X_r^0} & \frac{P^0 \cdot X^1}{P^0 \cdot X_r^0} \\
 \frac{P^0 \cdot X_r^0}{P^1 \cdot X^1} & \frac{P^1 \cdot X^1}{P^1 \cdot X^1} & \frac{P^1 \cdot X_r^0}{P^1 \cdot X^1} & \frac{P^0 \cdot X^1}{P^1 \cdot X^1} \\
 \frac{P^0 \cdot X_r^0}{P^1 \cdot X_r^0} & \frac{P^1 \cdot X^1}{P^1 \cdot X_r^0} & \frac{P^1 \cdot X_r^0}{P^1 \cdot X_r^0} & \frac{P^0 \cdot X^1}{P^1 \cdot X_r^0} \\
 \frac{P^0 \cdot X_r^0}{P^0 \cdot X^1} & \frac{P^1 \cdot X^1}{P^0 \cdot X^1} & \frac{P^1 \cdot X_r^0}{P^0 \cdot X^1} & \frac{P^0 \cdot X^1}{P^0 \cdot X^1}
 \end{array}$$

(1)

Using the symbols L, P, V to represent the Laspeyres, Paasche and Value indices, and the subscripts «p» and «q» to designate price and quantity indices, we can rewrite the above matrix as¹:

1. It can easily be seen from these two matrices that

$$V = L_p \cdot P_q = P_p \cdot L_q$$

Therefore, the Laspeyres and Paasche indices can also be written as

$$L_p = \frac{V}{P_q}; \quad L_q = \frac{V}{P_p}; \quad P_p = \frac{V}{L_q}; \quad P_q = \frac{V}{L_p}$$

$$\begin{array}{cccc}
 1 & V & L_p & L_q \\
 \frac{1}{V} & 1 & \frac{1}{P_q} & \frac{1}{P_p} \\
 \frac{1}{L_p} & P_q & 1 & \frac{L_q}{L_p} = \frac{P_q}{P_p} \\
 \frac{1}{L_q} & P_p & \frac{L_p}{L_q} = \frac{P_p}{P_q} & 1
 \end{array}$$

(2)

These two matrices define all possible money ratios in terms of the Laspeyres, Paasche and Value indices. The Value index becomes equal to the true price index when X_r^0 and X' are interpreted as elements of the same equivalence class. Conversely, the value index becomes equal to the true quantity index when X_r^0 and X' are interpreted as optimal commodity complexes for the same set of prices at two different levels of money income.

III

From the two optimal commodity complexes, X_r^0 and X' we can construct an index using as weights either the prices of the initial time period or the prices of the subsequent time period, i.e., we can construct the following quantity indices :

$$L_q^0 = \frac{P^0 \cdot X'}{P^0 \cdot X_r^0} \quad P_q = \frac{P' \cdot X'}{P' \cdot X_r^0}$$

The interrelations of these two quantity indices can be made clear by introducing the conditional propositions of the theory of value. The reader can satisfy himself that

$$(3) \quad \sim (P^0 \cdot X' > P^0 \cdot X_r^0) \supset (P' \cdot X_r^0 > P' \cdot X')$$

where « $\sim$ » is the sign of negation and « $\supset$ » of the conditional proposition «if..., then».

If we divide the antecedent of proposition (3) through by $P^0 \cdot X_r^0$ and the consequent by $P' \cdot X_r^0$, we get¹

$$(4) \quad \sim \left(\frac{P^0 \cdot X'}{P^0 \cdot X_r^0} > \frac{P^0 \cdot X_r^0}{P^0 \cdot X_r^0} \right) \supset \left(\frac{P' \cdot X_r^0}{P' \cdot X_r^0} > \frac{P' \cdot X'}{P' \cdot X_r^0} \right)$$

which can be rewritten in index number form as

$$(5) \quad \sim (L_q > 1) \supset (P_q < 1)$$

By the law of transposition in logic² any conditional proposition implies the corresponding contrapositive proposition which is derived by interchanging the antecedent and consequent of the original proposition. The contrapositive of proposition (5), therefore, is

$$(6) \quad \sim (P_q < 1) \supset (L_q > 1)$$

According to the rules of transformation in the propositional calculus of formal logic, propositions (5) and (6) can both be rewritten as³

$$(7) \quad (L_q > 1) \vee (P_q < 1)$$

where « $\vee$ » is the symbol for disjunction and is to be read as «or».

Proposition (7) has two members. Therefore the truth-table matrix will consist of 2^2 or 4 rows, with three columns (one column for each member and the third for the truth value of the disjunction) as follows:

$(L_q > 1)$	$(P_q < 1)$	$(L_q > 1) \vee (P_q < 1)$
T	T	T
F	T	T
T	F	T
F	F	F

1. It will be noted that negative values are excluded from propositions (3) and (4), and that $\sim (P^0 \cdot X') / P^0 \cdot X_r^0 \equiv [\sim (P^0 \cdot X' / P^0 \cdot X_r^0) > (P^0 \cdot X_r^0 / P^0 \cdot X_r^0)]$ since unequals divided by positive equals give unequals in the same sense. Similarly for $P' \cdot X_r^0 > P' \cdot X'$. Therefore the operation performed on proposition (3) to get (4) produces an expression logically equivalent to (3).

2. Cf. Alfred Tarski, *Introduction to Logic* (New York: Oxford University Press, 2nd ed. rev., 1946), pp. 44-47.

3. For a useful table of tautologies cf. Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic* (New York: The Macmillan Co., 1947), pp. 38-39. Propositions (5) and (6) can be written as $\bar{P} \supset Q$ which is logically equivalent to $P \vee Q$.

Proposition (7) is consistent with the Hicksian theory of value since the first, second and third truth-value combinations of the members of proposition (7) are admissible and the fourth is not. This truth table can be expressed by making a conjunction of each truth-value combination which is admissible and arranging these T-cases in the form of a disjunction, as follows ¹:

$$(8) [(L_q > 1) \cdot (P_q < 1)] \vee [\sim(L_q > 1) \cdot (P_q < 1)] \vee [(L_q > 1) \cdot \sim(P_q < 1)]$$

That each member of proposition (8) is consistent with the Hicksian theory of value can easily be seen in Diagrams 1, 2 and 3 ². The fourth truth-value combination, where it is not the case that the Laspeyres quantity index is greater than unity and where it is also not the case that the Paasche quantity index is less than unity, is not consistent with the Hicksian theory of value, *provided there has been no change in the tastes of the household*.

Proposition (8) can be restated in terms of price indices from the identity ³

$$(9) \quad L_q P'_p = V = L_p^o P_q$$

From $L_q P'_p = V$ we get

$$(10) \quad (L_q > 1) \equiv (P'_p < V)$$

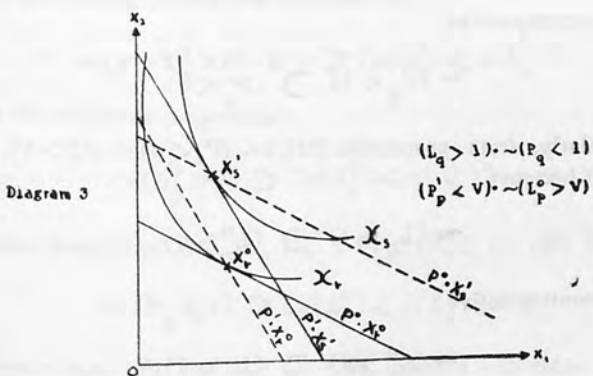
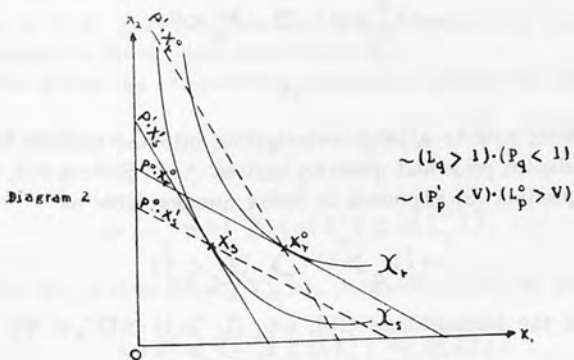
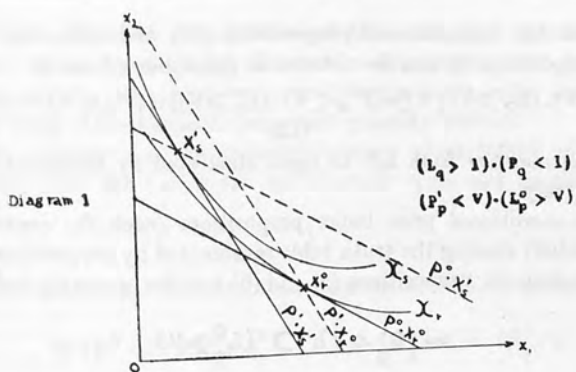
and from $L_p^o P_q = V$,

$$(11) \quad (P_q < 1) \equiv (L_p^o > V)$$

1. Cf. Willard Van Orman Quine, *Mathematical Logic* (Rev. ed.; Cambridge: Harvard University Press, 1951), pp. 14-18, 42-55.

2. In Diagram 2, $L_q < 1$. The case where $L_q = 1$ can easily be reproduced by having the new optimal commodity complex lie on the budget line $P^o \cdot X_r^o$. Similarly for Diagram 3 where $P_q > 1$. The case where $P_q = 1$ can be represented by having X_r^o lie on the budget line $P' \cdot X_r$.

3. Cf. n. 1.

From the biconditional propositions (10) and (11), the quantity index proposition (8) can be restated in price index form as

$$[(P'_p < V) \cdot (L_p > V)] \vee [\sim(P'_p < V) \cdot (L_p^o > V)] \vee [(P'_p < V) \cdot \sim(L_p^o > V)] \quad (12)$$

with each member from left to right illustrated by Diagrams 1, 2 and 3 respectively.

The conditional price index propositions (each the contrapositive of the other) sharing the truth table represented by proposition (12) and corresponding to propositions (5) and (6) for the quantity indices are:

$$(13) \quad \sim(P'_p < V) \supset (L_p^o > V)$$

$$(14) \quad \sim(L_p^o > V) \supset (P'_p < V)$$

IV

We turn now to a brief investigation into the implicit logical relations between price and quantity indices. As in Section III, we begin with proposition (3) expressed in index number form as

$$(5) \quad \sim(L_q > 1) \supset (P_q < 1)$$

From the biconditional (10), i.e., $(L > 1) \equiv (P'_p < V)$, we get

$$(15) \quad \sim(P'_p < V) \supset (P_q < 1)$$

with its contrapositive

$$(16) \quad \sim(P_q < 1) \supset (P'_p < V)$$

Similarly, from proposition (11), i.e., $(P'_q < 1) \equiv (L_p^o > V)$, proposition (5) becomes

$$(17) \quad \sim(L_q > 1) \supset (L_p^o > V)$$

with its contrapositive

$$(18) \quad \sim(L_p^o > V) \supset (L_q > 1).$$

The conditional propositions of this and the preceding section *exhaust*, within the Hicksian theory of value, the logical inferences which can be drawn concerning empirically observable price and quantity indices from other *knowable* price and quantity indices.

We consider next the *welfare* inferences which follow, in the theory of value, from the Laspeyres and Paasche price and quantity indices.

V

The conditional welfare proposition with which we start is

$$(19) \quad \sim(P^0 \cdot X' > P^0 \cdot X_r^0) \supset [u(X'_S) < u(X_r^0)]$$

that is, if $P^0 X' \leq P^0 X_r^0$, then the optimal commodity complex X' is an element of a lower equivalence class, X_S .

If we divide the antecedent of proposition (19) by the initial money expenditure $P^0 \cdot X_r^0$, it becomes $\sim(L_q > 1)$ and we write

$$(20) \quad \sim(L_q > 1) \supset [u(X'_S) < u(X_r^0)].$$

From $(L_q > 1) \equiv (P'_p < V)$, i.e., proposition (10), we get

$$(21) \quad \sim(P'_p < V) \supset [u(X'_S) < u(X_r^0)]$$

By performing an identical operation on

$$(22) \quad \sim(P^1 \cdot X_r^0 > P^1 \cdot X') \supset [u(X_r^0) < u(X'_S)]$$

we get the following proposition:

$$(23) \quad \sim(L_p^0 > V) \supset [u(X_r^0) < u(X'_S)].$$

And from proposition (11), i.e., $(L_p^0 > V) \equiv (P_q < 1)$, (23) becomes

$$(24) \quad \sim(P_q < 1) \supset [u(X_r^0) < u(X'_S)].$$

Propositions (20) and (21) are two logically equivalent ways of saying the same thing, as is the case for propositions (23) and (24).

The first set of propositions tells us when we are *worse off* after a change in prices, and the second set tells when we are *better off*. In the first set we deal the Laspeyres quantity index and the Paasche price index, and in the second set with the reverse, i.e., with the Laspeyres price index and the Paasche quantity index. But if $L_q > 1$ or $P'_p < V$, or $P_q < 1$ or $L_p^o > V$, no logical inference concerning the welfare effect of a change in price is permissible. Consequently, *assuming prices change in opposite directions*, the conclusions arrived at in the literature are¹:

(i) The *Laspeyres quantity index* and the *Paasche price index* can sometimes tell us if the household is *worse off* after a change in prices. They cannot, however, tell us if the household is either better off or equally as well off after the price change.

(ii) The *Laspeyres price index* and the *Paasche quantity index*, on the other hand, can sometimes, tell us if the household is *better off* after a change in prices. But they cannot tell us if the household is either worse off or equally as well off after the price change.

These limitations of the Laspeyres and Paasche indices were found to be inherent in the logical structure of the theory of value.

VI

With respect to unity or the value index, there are four indexical relations from which we can make valid logical inferences in the theory of value, namely,

$$(25) \quad \begin{array}{ll} \sim(L_q > 1) & \sim(P_q < 1) \\ \sim(P'_p < V) & \sim(L_p^o > V) \end{array}$$

The left hand conditions are, as we have seen, two logically equivalent criteria for telling us when we are *worse off* after a change in price and the right hand ones for telling us when we are *better off*. Proposition (25), in other words, lists the indexical conditions from which we can draw unequivocal welfare inferences. Also, inferences about other price and quantity indices follow from them (Sections III and IV).

In this paper we have seen that each of the conditional welfare

1. If prices change in the same direction or one price changes and all others remain the same, then L_q and P'_p can tell us if we are better off, and L_p^o and P_q if we are worse off. That is, all four indices, P'_p , P_q , L_p^o and L_q are capable of determining whether the household is better or worse off. But, in this case, we hardly need index numbers to tell us the welfare effect of a change in prices. But whatever the change in prices, no index is capable of determining whether the household is *equally as well off* as before the price change.

propositions (19) and (22), having a satisfaction-intensity relation as consequent, can be expressed in either of *two* alternative ways, i.e., in the form of a quantity index or in the form of a price index. Thus propositions (20) and (21) correspond to proposition (19), and propositions (23) and (24) to proposition (22). On the other hand, each of the propositions of the theory of value having money expenditure relations in both the antecedent and consequent have, because of the identity $L_q P'_p = V = L'_p P_q$, *four* corresponding propositions. Thus proposition (3) can be equivalently stated as (5), (13), (15), or (17), and propositions (6), (14), (16), and (18) are indexical restatements of

$$(26) \quad \sim (P' \cdot X'_r > P' \cdot X') \supset (P^o \cdot X' > P^o \cdot X'_r)$$

This state of affairs points to the unnecessary complexity and cumbersomeness of the index number approach. Though it might be argued that virtually all observable economic quantities turn out to be explicitly or implicitly index numbers of one form or another, yet insofar as we are concerned with statements about being better or worse off in the ordinal sense, index numbers are quite unnecessary — money expenditure relations suffice.

We shall, nevertheless, extend our analysis by showing that all of the foregoing conditional propositions and the conclusions they carry with them can be reduced to two fundamental propositions which will present the logic of the theory of index numbers to the reader in one fell swoop. Here we will deal with some simple logical manipulations which, in the end, will bring the whole corpus of index number theory within a narrower band of understanding.

Le

$$\bar{P} = \sim(L_q > 1) \quad R = (P_q < 1)$$

$$\bar{Q} = \sim(P'_p < V) \quad S = (L'_p > V)$$

$$W = [u(X'_g) < u(X'_r)]$$

The logical equivalencies of propositions (10) and (11) can be represented schematically as

$$(10') \quad \bar{P} \equiv \bar{Q}$$

$$(11') \quad R \equiv S$$

and the conditional propositions having L_q or P'_p for antecedents² as

$$\begin{array}{llll}
 (5') & \bar{P} \supset R & (13') & \bar{Q} \supset S' \\
 (17') & \bar{P} \supset S & (15') & \bar{Q} \supset R \\
 (20') & \bar{P} \supset W & (21') & \bar{Q} \supset W
 \end{array}$$

where the bar over P and Q is the sign of negation.

It is a proposition in logic that the consequents of a series of propositions all having the same antecedent can be arranged in the form of a conjunction and expressed as the consequent of the common antecedent. Therefore, the *conjunction* of the conditional propositions (5'), (17'), and (20'), and the biconditional proposition (11') is logically equivalent to

$$(27) \quad (R \equiv S) \cdot [\bar{P} \supset (R \cdot S \cdot W)]$$

Similarly, the conjunction of the conditional propositions (13'), (15') and (21'), and the biconditional proposition (11') is logically equivalent to

$$(28) \quad (R \equiv S) \cdot [\bar{Q} \supset (R \cdot S \cdot W)]$$

Analogously, it is also a proposition in logic that the antecedents of a series of conditional propositions all having the same consequent can be arranged in the form of a disjunction and expressed as the antecedent of the common consequent. Therefore the conjunction of propositions (27) and (28) along with the biconditional proposition (10') is, in turn, logically equivalent to

$$(29) \quad (\bar{P} \equiv \bar{Q}) \cdot (R \equiv S) \cdot [(\bar{P} \vee \bar{Q}) \supset (R \cdot S \cdot W)]$$

which in effect reduces all of these conditional propositions to *one* all-inclusive proposition. Proposition (29) can be rewritten as

$$(30) \quad [\sim(L_q > 1) \equiv \sim(P'_p < V)] \cdot [(P_q < 1) \equiv (L_p^0 > V)] \cdot$$

$$\{[\sim(L_q > 1) \vee \sim(P'_p < V)] \supset [(P_q < 1) \cdot (L_p^0 > V) \cdot \{u(X'_s) < u(X'_r)\}]\}$$

By an identical analysis, the conditional propositions having P_q or L_p^o as antecedents are reducible to

$$(31) \quad [\sim(P_q < 1) \equiv \sim(L_p^o > V)] \cdot [(L_q > 1) \equiv (P'_p < V)] \cdot$$

$$\left\{ [\sim(P_q < 1) \vee \sim(L_p^o > V)] \supset [(L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot \{ u(X'_r) < u(X'_s) \}] \right\}$$

The normal schema¹ of proposition (29) is

$$(32) \quad (P.Q.R.S.W) \vee (\bar{P}.\bar{Q}.\bar{R}.\bar{S}.\bar{W}) \vee (P.Q.\bar{R}.\bar{S}.W) \vee (P.Q.R.S.\bar{W}) \vee (P.Q.\bar{R}.\bar{S}.\bar{W})$$

or

$$(33) \quad \begin{aligned} & [(L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot (P_q < 1) \cdot (L_p^o > V) \cdot \{ u(X'_s) < u(X'_r) \}] \vee \\ & [\sim(L_q > 1) \cdot \sim(P'_p < V) \cdot (P_q < 1) \cdot (L_p^o > V) \cdot \{ u(X'_s) < u(X'_r) \}] \vee \\ & [(L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot \sim(P_q < 1) \cdot \sim(L_p^o > V) \cdot \{ u(X'_s) < u(X'_r) \}] \vee \\ & [(L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot (P_q < 1) \cdot (L_p^o > V) \cdot \sim\{ u(X'_s) < u(X'_r) \}] \vee \\ & [\sim(L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot \sim(P_q < 1) \cdot \sim(L_p^o > V) \cdot \sim\{ u(X'_s) < u(X'_r) \}] \end{aligned}$$

which is, of course, the normal schema of proposition (30).

Similarly, the normal schema of proposition (31) is

$$(34) \quad \begin{aligned} & [(P_q < 1) \cdot (L_p^o > V) \cdot (L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot \{ u(X'_r) < u(X'_s) \}] \vee \\ & [\sim(P_q < 1) \cdot \sim(L_p^o > V) \cdot (L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot \{ u(X'_r) < u(X'_s) \}] \vee \\ & [(P_q < 1) \cdot (L_p^o > V) \cdot \sim(L_q > 1) \cdot \sim(P'_p < V) \cdot \{ u(X'_r) < u(X'_s) \}] \vee \\ & [(P_q < 1) \cdot (L_p^o > V) \cdot (L_q > 1) \cdot (P'_p < V) \cdot \sim\{ u(X'_r) < u(X'_s) \}] \vee \\ & [\sim(P_q < 1) \cdot \sim(L_p^o > V) \cdot \sim(L_q > 1) \cdot \sim(P'_p < V) \cdot \sim\{ u(X'_r) < u(X'_s) \}] \end{aligned}$$

1. Defined by Willard Van Orman Quine, *Methods of Logic* (New York: Henry Holt & Company, 1950), p. 56, as that state of affairs having the following properties: $\cdot$ ($\supset$) and ($\equiv$) do not occur; negation is confined to single letters; conjunction is confined to letters and negations of letters; and no letter appears more than once inside any conjunctions.

These normal schemata are simply the disjunction of the admissible T-cases of the truth table for propositions (30) and (31). In effect, they *exhaust*, within the theory of value, the admissible truth-value combinations, or to state it alternatively, they exhaust the index number and satisfaction-intensity conditions which co-obtain in the theory of value as given. The remaining possible truth-value combinations, 54 in all (27 for each proposition), do not co-obtain, i.e., they are inadmissible in the Hicksian theory of value. Each of the admissible truth-value combinations can, of course, be illustrated diagrammatically.

It should be clear from the normal schema (33) that when $L_q > 1$, or, equivalently, when $P'_p < V$, the optimal commodity complex for the new set of prices may be an element of a higher or lower equivalence class, i.e., the welfare implication is equivocal. Similarly for normal schema (34) when $P_q < 1$, or $L_p^o > V$. Also, in neither schema can any inference be drawn about «indifference» from observable index number relations, i.e., from the ratios of observable money expenditures over time.

The foregoing analysis, in other words, makes it clear that no inferences can be drawn from

$$(35) \quad \begin{array}{ll} L_q > 1 & P_q < 1 \\ P'_p < V & L_p^o > V \end{array}$$

Propositions (30) and (31) alone state the permissible logical deductions in index number form which can be made within the theory of value concerning the state of being better or worse off after a change in prices. That is, these two propositions show, in one sweep, the *limited* conditions under which we can make valid welfare pronouncements—assuming, of course, that the Hicksian theory of value is itself a true representation of consumer behavior.

It is to be hoped that this paper has made clear the *logic* of index numbers and has enabled the reader to grasp the interrelationships between price and quantity indices and their explanation in terms of the theory of value.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η «ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ» ΚΑΙ ΠΩΣ ΕΦΘΑΣΑΜΕΝ ΕΙΣ ΑΥΤΗΝ

Ὑπὸ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΒΟΓΙΑΤΖΗ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μεταξύ τῶν ἀτόμων οικονομικῶν σχέσεων — συνειπεία τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων — ἔχομεν καὶ ἑτέραν τοιαύτην εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκάστης ἐκμεταλλεύσεως, μεταξύ τῶν προσφερόντων ἐξηρητημένην ἐργασίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐργοδότη — ἐπιχειρηματίου ἀφ' ἑτέρου. Ὁ ἐργοδότης ἐνδιαφέρεται κυρίως διὰ τὴν αὐξήσιν τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἔργατου. Τὴν αὐξήσιν ὅμως τῆς ἀποδόσεως δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχη οὔτε δι' ὑλικῶν μόνον παροχῶν πρὸς τὸν ἐργαζόμενον οὔτε δι' ἐξοπλισμοῦ τῆς ἐργασίας, διὰ καλλιτέρων μηχανῶν καὶ ἐργαλείων. Ὁ ἐργαζόμενος δὲν εἶναι μηχανή, διὰ τῆς ὁποίας τὴν ἀπόδοσιν δυνάμεθα δι' ἀντιστοιχῶν μέσων νὰ ὑψώσωμεν, ἀλλ' οὔτε ζῶον, τοῦ ὁποίου τὴν ζωικὴν δύναμιν διὰ καταλλήλου τροφῆς νὰ αὐξήσωμεν. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἐργαζομένου προσδιορίζεται κυρίως διὰ τῆς ψυχῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ διαχωρισθῇ ἀπὸ τὴν ἀπόδοσίν του. Σῶμα καὶ ψυχὴ ὡς ἐνότης ἐκδηλοῦνται εἰς ἐργατικὴν δύναμιν καὶ ἐργατικὴν θέλησιν.

Ἀμφοτέρα — σῶμα καὶ ψυχὴ — ἐξαρτῶνται μεγάλως ἀπὸ ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν. Οὐδεὶς ἐργοδότης δύναται νὰ τὰς παραγνώσῃ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἐργαζομένου καὶ ἐπομένως ἡ οικονομικὴ πρόοδος τῆς ἐπιχειρήσεως ἐνδιαφέρει καὶ τὴν κοινωνικὴν οικονομίαν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ διαμόρφωσις τῶν σχέσεων εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ἐνδιαφέρει καὶ τὴν ὁλόγητα.

Ἡ μορφή ἐκείνη ἣ ὁποία πράγματι ἀποκαθιστᾷ τὴν πλήρη ἁρμονίαν καὶ γεφυρώνει τὸ χάσμα, καθ' ὅσον ἐξισώνει τὰς δύο ἀντιμαχομένας δυνάμεις — ἐργασίαν καὶ κεφάλαιον — καὶ δημιουργεῖ ὅλην τὴν δυνατὴν ἐσωτερικὴν ψυχοφυσικὴν ἰσορροπίαν τοῦ ἐργαζομένου εἶναι ἡ «Συμμετοχὴ» (Partnerschaft). Διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «Συμμετοχὴν» ἡ σημερινὴ ἐκμετάλλευσις, ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδῆσθαι πλεῖστα ὅσα ἐμπόδια, ἄλλοτε μὲν φυσικὰ ἄλλοτε δὲ ψυχολογικά καὶ κοινωνικά. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀπλοῦν, οὔτε καὶ συνετελέσθη εἰς σύντομον χρονικὸν διάστημα. Αἱ σχέσεις αὗται πρὶν λάβουν τὴν σημερινὴν τῶν μορφήν

καὶ ἑκτασὶν διήλθον ἀπὸ ὀρισμένας κρίσεις, ἔπρεπε νὰ ὀριμῶσῃ ἡ συνείδησις ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ νὰ πιστεύσουν, ὅτι πέραν τῆς ἐχθρότητος, ἡ ὅποια ζήμιό ἀμφοτέρους καὶ τὴν ὀλότητα, ὑπάρχει καὶ ἕτερος δρόμος, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην ἐξασφαλίζει καὶ τὴν ὀλότητα ὠφελεῖ καὶ προάγει.

Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις τοῦ τέλους τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἐδημιούργησε μίαν κοινωνικὴν καὶ οικονομικὴν μορφήν, ἡ ὅποια διεκρίνετο εἰς πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὰς προηγουμένας μορφάς. Ἡ μορφή αὕτη ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν « Καπιταλισμὸς ».

Τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ καπιταλισμοῦ διαφέρουν κατὰ συγγραφεῖς (K. Marx, M. Weber, W. Sombart), ἀλλὰ γενικῶς δύνανται τις νὰ ἀναφέρῃ ὡς τοιαῦτα: α) τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν εἰς τὰ μέσα παραγωγῆς, β) τὴν ἐλευθερὰν διάθεσιν τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως, γ) τὴν διὰ μηχανῶν ἐργοστασιακὴν παραγωγὴν, δ) τὴν δημιουργίαν κοινωνικῶν κλάσεων ἢ ὅπως κακῶς παρ' ἡμῖν καλοῦνται κοινωνικῶν τάξεων, ε) τὴν ὀρθολογικὴν ἀντιληψίν, στ) τὴν ἀποκτητικὴν ἀρχήν, καὶ ζ) τὴν λειτουργίαν τῆς ἀγορᾶς. Ἡ καπιταλιστικὴ οἰκονομία στηρίζεται ἐπὶ τῆς αὐστηρᾶς ὀρθολογικῆς βάσεως καὶ εἶναι πλήρως προσανατολισμένη πρὸς τὴν ἐπιδιωκομένην οικονομικὴν ἐπιτυχίαν. Ὑπὸ τὸ αὐστηρῶς καπιταλιστικὸν σύστημα ὑπάρχουν κατὰ κανόνα δύο ομάδες πληθυσμοῦ. Οἱ μὲν εἶναι κάτοχοι τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ ἐπομένως ἔχουν εἰς χεῖράς των τὴν ἡγεσίαν τῆς οἰκονομίας καὶ εἶναι τὰ ὑποκείμενα τῆς οἰκονομίας, οἱ δὲ εἶναι ἀκτῆμονες καὶ ἀντικείμενα τῆς οἰκονομίας. Ἀμφοτέροι συνδέονται διὰ τῆς ἀγορᾶς.

Ὁ καπιταλισμὸς ὅμως μὲ τὰ ἀνωτέρω γνωρίσματα εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν δὲν ὑπῆρξε πάντοτε αὐτὸ ποῦ εἶναι σήμερον. Τὸ καπιταλιστικὸν σύστημα εἶναι — ὅπως θὰ ἐλέγομεν κοινωνιολογικῶς — μία ἱστορικὴ κατηγορία, ποῦ ἐνεφανίσθη εἰς ὀρισμένην ἱστορικὴν περίοδον καὶ ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν, ποῦ τὸν δημιουργεῖ, τὸν μεταμορφώνει καὶ τέλος τὸν ὑπερνικᾷ. Καὶ ἂν πράγματι μεταβάλλεται — ὅπως καὶ πράγματι συμβαίνει τοῦτο καὶ τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν τὸ ἐπιβεβαιῶι — τότε τί πρέπει νὰ ἀλλάξῃ ἢ πῶσα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα πρέπει νὰ ἀλλάξουν διὰ νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἔπαυσε ἰσχύον τὸ καπιταλιστικὸν σύστημα;

Καὶ διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν περισσύτερον συγκεκριμένα: τί θὰ συμβῇ, ὅταν ἰδιοκτησία καὶ ἡγεσία τῶν παραγωγικῶν μέσων — αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν — δὲν εὑρίσκωνται εἰς τὰς αὐτὰς χεῖρας, παραμείνουν δὲ τὰ ὑπόλοιπα γνωρίσματα ἀμετάβλητα; Εἶναι ἐκ φύσεως δεδομένος ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας εἰς καταπολεμουμένας κοινωνικὰς κλάσεις (τάξεις) ἢ δύνανται νὰ ἐκλείψουν αἱ ἀφορμαὶ τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν; Κοινωνικὰ κλάσεις προκύπτουν, συνεπεῖα διαφορᾶς δικαιωμάτων ἐπὶ τῆς διαθέσεως τῶν οικονομικῶν ἀγαθῶν. Διὰ τὴν πλήρη κατανόησιν τῶν δι-

καιωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ κάμῃ τις ἓνα μικρὸν περίπατον διὰ ν' ἀντίληφθῇ πῶς προέβηλον τὸ πρῶτον ταῦτα.

Ἡ ἐπιδιώξις τῆς πλήρους ἐξισώσεως τοῦ εἰσοδήματος δὲν ἀποτελεῖ λύσιν, διότι ἡ κλιμακώσις αὐτοῦ εἶναι συνέπεια κατὰ μέγα μέρος τῆς διαφόρου συμβολῆς ἐνὸς ἐκάστου εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν καὶ ἡ κατάρρησις τῆς θὰ ἀποτελεῖ τὴν τελειωτικὴν βολὴν διὰ πᾶσαν ἀνθρωπίνην προσπάθειαν καὶ ἐμμέσως διὰ τὴν πρῶτον καὶ τὴν ἐξῆψωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ πλουσίου καὶ πτωχοῦ δὲν εἶναι ἐφεύρεσις τῶν τελευταίων αἰώνων. Καὶ ἡ ἀρχαιότης — καὶ μάλιστα εἰς ἀρκετὰ ἔντονον βαθμὸν — καὶ ὁ χριστιανικὸς Μεσαίων — ἔστω εἰς μικρότερον βαθμὸν — ἐγνώρισαν τὰς συνέπειας τῆς διαφοροποιήσεως αὐτῆς. Αἱ διαφοραὶ αὗται κατὰ μέγα μέρος ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰς σωματικὰς, πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἰκανότητάς τῶν ἀνθρώπων. Αἱ πιερίαι ἐναντίον τῆς κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν δημιουργουμένης διαφοροποιήσεως εἶναι ἀσήμαντοι.

Ἐκεῖνο ὅμως, ποὺ προκλεῖ τὴν ἀγανάκτησιν καὶ καταλήγει ἐνίοτε εἰς ἐπανάστασιν καὶ πλήρη ἀνατροπὴν, εἶναι ἡ ἀδικαιολογητὸς προκύπτουσα αὐξήσις τῆς περιουσίας — καὶ ἐντεῦθεν τῆς δυνάμεως — μιᾶς μειωψήφιας, ἡ μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς οἰανδήποτε συμβολὴν διὰ τὴν ὀλότητα. Ἡ περιουσία — ὡς γνωστὴν — εἶναι δύναμις. Αἱ ἐπαναστάσεις τῶν χωρικῶν τοῦ Μεσαίωου, ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις καὶ αἱ ἐπαναστάσεις τῶν τελευταίων 100 ἐτῶν προῆλθον ἀπὸ κατάχρησιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προερχομένης δυνάμεως.

Οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες τῶν νεωτέρων χρόνων, τῶν ὁποίων τοὺς ἀντικτύπους καθημερινῶς ὑφίσταμεθα, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ φιλελευθέρου οἰκονομικο-βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἡ πηγὴ τῶν ἀνάγκων εἰς τὸν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος συντελεσθέντα διαχωρισμὸν τοῦ ἐργαζομένου ἀπὸ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς. Μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μηχανῶν ἤρξατο ὁ διαχωρισμὸς τοῦ χώρου ἐργασίας ἀπὸ τῶν χώρων διαβιώσεως, ὁ ὁποῖος διὰ τοὺς προσφέροντας ἐξηρητημένην ἐργασίαν εἶχεν ὡς περαιτέρω συνέπειαν, ὅτι οὗτοι ἐθεώρουν τὸν τόπον τῆς ἐργασίας των κατ' ἀρχὴν ὡς τόπον παραδόσεως τοῦ ἐμπορεύματος των «ἐργασίας», διὰ τὸ ὅποιον ἀναλόγως τῆς ἀποπροσωποποιημένης καὶ καθαρῶς ἀπὸ ἐνοχικῆς πλευρᾶς νοουμένης συμβάσεως ἐργασίας, ἐλάμβανον τὸ ἀντίτιμον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ μισθοῦ, ἐνῶ ἡ καθαρῶς ἀνθρωπίνῃ πλευρᾷ ἐπέδρα ἔξω τοῦ τύπου τῆς ἐργασίας. Διὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἐργάτου ἀπὸ τὰ μέσα παραγωγῆς προητοιμάσθη ὁ δρόμος πρὸς δημιουργίαν καθαρῶς ἐνοχικῶς θεμελιωμένων ἐπιχειρήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ συντελεστὴς κεφάλαιον διεχωρίσθη ἀπὸ τὸν ἐπιχειρηματίαν καὶ τοῦ λοιποῦ ἤγειρε ἰδίαις ἀπαιτήσεις κυριαρχίας, κατὰ τὸ ὅποιον ἀκόμη καὶ σήμερον δὲν κατενόησαν οἱ πολλοὶ καὶ ἰδίως

οί έργαται, οί όποιοί ταυτίζουν κεφάλαιον και επιχειρηματίαν υπό την έννοιαν του έργοδότηου.

Ό έργαζόμενος κατέστη εξάρτημα του επιχειρηματίου ως του ιδιοκτήτου των μέσων παραγωγής. Ένώ εις τās βιοτεχνικάς συνεχιχίας του Μεσαίωναο έπεκράτει ζηλευτή συνεργασία υπό τὸ σύνθημα : « ὁ ένας δι' ὅλους και ὅλοι διὰ τὸν έναν », ἀπό τās αρχάς του 19ου αἰώνου ἤρχισε νὰ σχηματίζεται ὁ τύπος του εξηρημένου έργαζόμενου, ὁ όποίος εργάζεται με ξένα παραγωγικά μέσα δι' ένα ξηρόν μισθόν, δι' ένα ξένον σκοπόν, χωρίς νὰ έρωτᾶ ποτέ ὁ εργοδότης του, αν ὁ εργαζόμενος διὰ του μισθοῦ του εξασφαλίζει τὴν κάλυψιν ἔστω και των στοιχειωδών αναγκών· εις τὸν εργαζόμενον δὲν απέμεινε πλέον οὐδεμία διαφυγή ἀπὸ τās χειροπέδας τῆς σχέσεως εξαρτήσεως και ἀπειλείσθη ἢ επάνοδός του, εις τὴν παλαιάν κατάστασιν τῆς αὐτοτελείας. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι δεδικαιολογημένον νὰ κατευθύνωνται ὅλοι οί κοινωνικοί ἀγῶνες ἐναντίον τῆς συγκεντρώσεως ἀδικαιολογήτου δυνάμεως εις χεῖρας μερικῶν και τὴν ἐκ μέρους των καταθλιπτικὴν ἀσκησίαν τῆς εις βάρος των πολλών. Οὕτως ὅμως οί πολλοί ἀποξενοῦνται, εις τὸν ἡγέτην δὲ τῆς ἐκμεταλλεύσεως βλέπουν τὸν ἐχθρόν των και τὸ χάσμα διευρύνεται μεταξὺ ἐκείνων ἀκριβῶς, οί όποιοί διὰ τὸ καλὸν τῆς ὀλότητος πρέπει νὰ συνεργασθοῦν.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν εἶναι πῶς θὰ ἐνταχθῇ ὁ εργαζόμενος τῆς σήμερον ἀνάλογα με τās προσωπικὰς ικανότητας και τὴν ἰδιαιτέραν του συμβολὴν εις τὸ ἔργον τῆς παραγωγῆς, ὥστε διὰ του τρόπου αὐτοῦ νὰ προκύψῃ μία δικαία τάξις εις τὴν κοινωνίαν, ἢ ὅποια νὰ επιτρέψῃ εις αὐτὸν τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητός του πρὸς ὄφελος τούτου ἰδίου, ὅσον και τῆς κοινωνίας. Προϋπόθεσις τοιαύτης τάξεως εις τὴν κοινωνίαν εἶναι ἡ ἐλευθερία του εργαζόμενου νὰ αποφασίζει και τῆς ὁποίας τὰ ὅρια φθάνουν ἕως ἐκεῖ, ὅπου ἄρχεται ἡ αὐτοδέσμευσις, ὁ αὐτοπεριορισμὸς ὅλων πρὸς τὸ γενικὸν καλόν. Ὅπου δὲν ὑφίσταται ἡ ἐλευθερία ἐκεῖ ὑπάρχει πάντοτε μία τεταμένη κατάστασις, ἢ ὅποια μέχρις ἐνὸς σημείου δύναται νὰ συμπεισθῇ, ἀλλὰ εις τὸ τέλος κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην θὰ προκαλέσῃ τὴν ἐκρηξιν. "Αν θελήσωμεν νὰ ρίψωμεν βραχὺ βλέμμα εις τὴν κοινωνικὴν ἱστορίαν των τελευταίων αἰώνων θὰ διαπιστώσωμεν, ὅτι οί ἀγῶνες κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀναγεννήσεως και μεταρρυθμίσεως περιστράφησαν περὶ τὴν ἐλευθερίαν του πνεύματος. Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις του 1879 διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας και τέλος αἱ επαναστάσεις των τελευταίων ἑκατὸν ἐτῶν, δηλ. ἀπὸ του 1840—1939 ἀπέβλεπον εις τὴν ἐξασφάλισιν του δικαιώματος ἐπὶ τῆς οικονομικῆς και κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὰ τελευταία αὐτὰ 100 ἔτη ἔχομεν — πέραν των ἔθνικῶν πολέμων — τὸν ἐσωτερικὸν ἀγῶνα μεταξὺ των κατόχων των μέσων παραγωγῆς και των διαθετότων μόνον τὴν ἐργασίαν των ἢ ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον μεταξὺ των κυριάρχων και των οικονομικῶς ὑποτελῶν.

Ἐπὶ ἀρκετὰς δεκαετηρίδας έπεκράτει τὸ στυγρὸν πνεῦμα του ὕλιστικῶ

άτομισμοῦ. Τώρα διαπιστοῦται, ὅτι δὲν εἶναι μόνον τὸ κεφάλαιον, ποῦ κατὰ τρόπον κυριαρχικὸν καθορίζει τὸν βαθμὸν τῆς ἀποδόσεως ἐν τῇ ἐκμεταλλεύσει, ἀλλ' ἐξ ἴσου, ἂν ἔχει καὶ εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν, ἡ ἐργασία εἶναι ἐκεῖνη, ποῦ συμβάλλει πρὸς τοῦτο. Οὕτως ὁ ἐργάτης παύει πλέον νὰ θεωρῆται, ὅτι εἶναι ἐν ἄψυχον τμήμα, μία προέκτασις τῆς μηχανῆς, τὴν ὁποῖαν ἐτάχθη νὰ ὑπηρετῇ. Διὰ πρώτην φοράν ἀναγνωρίζεται, ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸν πλησιάσουν ἔχει μόνον διὰ καθαρῶς ὑλικῶν παροχῶν — ὅπως ἱκανοποιοῦν τὸ αἶσθημα τῆς πείνης εἰς τὸ ζῶον διὰ περισσοτέρως τροφῆς — ἀλλὰ διὰ ψυχολογικῶν καὶ κοινωνικῶν μέτρων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἤρχισε νὰ πνέη τελειῶς διάφορος ἄνεμος. Ἀπὸ τὴν πραχματικὴν « Συμμετοχὴν » ἀπέχομεν ἀκόμη πολὺν, ἀλλὰ ὁ δρόμος ἤρχισε νὰ διανοίγεται. Διὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τὴν διαφορὰν δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀντιλογισθῇ τοὺς ἰσχύοντας ὅρους ἐργασίας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας. Τὸ κοινωνικὸν πνεῦμα εἰσβάλλει παντοῦ. Ὅχι μόνον ὁ ἐργάτης, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐργοδότης διαπιστώνει, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἑαυτόν του, ἂν δὲν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ ἄγχος τῆς ἀνασφαλείας καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ἐργαζομένους, ἀνεξαρτήτως τοῦ βαθμοῦ τῆς οικονομικῆς ἀποστάσεως, ποῦ τοὺς διαχωρίζει. Ἡ ἐξασφάλισις αὕτη περιλαμβάνει καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ ἐργαζομένου καὶ δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς ὑλικὰς παροχὰς.

Δὲν ἐπιτρέπεται βεβαίως νὰ παραγνωρίζεται, ὅτι ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ὅλων αὐτῶν καὶ τοῦ δημιουργουμένου νέου πνεύματος, εἶναι μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ἡ αὔξησις τῆς ἀποδόσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τοῦ κέρδους τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ. Ὁ ἐπιχειρηματίας κρίνει τὰ μέτρα αὐτὰ μόνον ἀπὸ τῆς πλευρῆς αὐτῆς καὶ ἀποδέχεται τὴν ἐφαρμογὴν των ἐφ' ὅσον ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει τὸν ὠφελοῦν.

Ἡ « Συμμετοχὴ » ἀποβλέπει εἰς τὸν συντονισμόν τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων συνεργατῶν μιᾶς ἐκμεταλλεύσεως, εἰς τὴν ἐξομάλυνσιν τῶν μεταξὺ αὐτῶν σχέσεων καὶ εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν σχέσεων των πρὸς τὴν ἐκμεταλλεύσιν, δηλ. εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ὅλων τῶν ἀντιθέσεων καὶ καταστάσεων δυσπιστίας καὶ καχυποψίας τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ οὕτω εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς κοινότητος πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀνωτέρας ἀπὸ κοινοῦ ἀποδόσεως.

Ἡ « Συμμετοχὴ » δὲν πρέπει νὰ συγγέται οὔτε μὲ τὴν κεφαλαιουχικὴν συμμετοχὴν, οὔτε μὲ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόκειται περὶ καθαρῶς συμμετοχῆς εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τοιαῦται μορφαὶ ὑπῆρξαν καὶ εἰς τὸ παρελθόν, ὅπως θὰ ὑπάρξουν καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἀλλ' αὐταὶ δὲν ἐπέφερον καὶ δὲν πρόκειται νὰ ἐπιφέρουν μεταβολὴν οὔτε ἐπὶ τὰ χεῖρῳ οὔτε ἐπὶ τὰ βελτίω εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐπι νέων βάσεων συνεργασίας τῶν κυρίων συντελεστῶν τῆς ἐκμεταλλεύσεως, δηλ. τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κεφαλαίου. Τὸ ἴδιον περίπου συμβαίνει καὶ

μέ την συμμετοχήν εις την έπιτυχίαν τής έκμεταλλεύσεως. 'Η σχέσις του έργαζομένου προς τον έργοδότην του εξακολουθεί νά είναι ή παλαιά, δηλ. ή καθαρώς μισθωτική. Τό αν ο έργαζόμενος λαμβάνη 13ον μισθόν ή δωρον των Χριστουγέννων αποτελεί τούτο πανηγυρικήν αναγνώρισιν τής συμμετοχής του εις την έπιτυχίαν τής εκμεταλλεύσεως, ανεξαρτήτως, αν διά τής συνηθείας και τής γενικεύσεως — τώρα τό καταβάλλουν και αι ζημίας έχουσαι εκμεταλλεύσεις — κατέστη πλέον παράδοσις και έπαυσεν πλέον ισχύουσα και ή δικαιολογία τής έπιτυχίας.

Και αν ακόμη έχορηγούτο εις τους έργαζομένους υπό μορφήν δώρου ή διά κρατήσεων από τον μισθόν μετοχαι τής εκμεταλλεύσεως και πάλιν δέν θα μεταβάλλετο ή σχέσις εργασίας και κεφαλαίου εν τή εκμεταλλεύσει, καθ' όσον ο έργαζόμενος αντιμετωπίζων τάς σχέσεις του προς την ήγεσίαν τής εκμεταλλεύσεως με τό ίδιον υλιστικόν πνεύμα με τό όποιον αντιμετωπίζει τάς προς τον έργαζόμενον σχέσεις του και ο έργοδότης, θα θεωρήση την δωρεάν χορήγησιν των μετοχών ή έστω και την εξαγοράν αυτών, ως μίαν άπλην οικονομικήν πράξιν και έπομένως δύναται ανά πάσαν στιγμήν νά τάς πωλήση εκ νέου.

Υπό τινων συγχέεται ή « Συμμετοχή » με τάς λεγομένας ανθρωπίνας σχέσεις (Human relations) εν τή εκμεταλλεύσει. Δέν υπάρχει ουδεμία άμφιβολία, ότι ή οριζόντιος και κάθετος καλλιέργεια των ανθρωπίνων σχέσεων εν τή εκμεταλλεύσει αποτελεί αναγκαίαν προϋπόθεσιν τής « Συμμετοχής », αλλά πάντως δέν είναι τό ίδιον. 'Η « Συμμετοχή » προϋποθέτει πόσον επί τής πλευράς τής ήγεσίας τής εκμεταλλεύσεως, όσον και επί τής πλευράς των συνεργαζομένων εν αυτή πνευματικές βάσεις, αι όποιαί αποβλέπουν εις την δημιουργίαν προσωπικότητας. 'Η αναγνώρισις ήμωσ τοιούτων βάσεων και ιδεών δέν πρόκειται νά έχη πρακτικήν σημασίαν, αν δέν αποτελέσουν αυται τά θεμέλια των οργανωτικών μέτρων τής εκμεταλλεύσεως. 'Όταν ήγεσία και συνεργαζόμενοι διέπωνται από αντίληψεις αποβλεπούσας προς γενικόν σκοπόν, τότε αυτομάτως προκύπτει μεγαλυτέρα απόδοσις τής εκμεταλλεύσεως. 'Η δημιουργία ήμιας πνευματικής αντίληψεως όλων των συμμετόχων δέν είναι δυνατόν νά σχηματισθ ή από τής μίας στιγμής εις την άλλην· αυτή προϋποθέτει ώρισμένον χρόνον. 'Η αξιοπρέπεια και ή προσωπικότης έκαστου συμμετόχου δέν νά καλλιεργήται και νά υπογραμμίζεται ανά πάσαν στιγμήν. Διά νά έπιτευχθ ήμωσ τούτο πρέπει αι οριζόντιαι και κάθετοι σχέσεις εν τή εκμεταλλεύσει νά αποβάλλουν τον άψυχον χαρακτήρα.

Μεγάλας συμβάλλει εις την έπιτυχίαν τής « Συμμετοχής » ή δημιουργία εις τους συμμετόχους του αισθήματος τής ασφαλείας εις τον οικονομικόν τομέα, του σεβασμού τής ανθρωπίνης των αξιοπρεπείας και έλευθερίας, τής δικαίας ανταμοιβής τής προσφερομένης ύπ' αυτών εργασίας και εν γενεί τής διαποτίσεως τής εκμεταλλεύσεως από την άρχην και τό πνεύμα τής

κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Τὸ αἶσθημα τῆς οἰκονομικῆς ἀσφαλείας τὸ ἔχει ὁ ἐργαζόμενος εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν, ἔταν εἶναι συμμετοχὸς εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν. Μόνον τότε δύναται νὰ διαμορφώσῃ τὴν ζωὴν του καὶ τὴν ζωὴν τῆς οἰκογενείας του με προοπτικὴν μακρᾶς πνοῆς, διότι μόνον τότε ἀπολαύει μεγαλύτερας σταθερότητος. Βεβαίως ὅλα αὐτὰ εἶναι δυνατὰ μόνον, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον παρουσιάσῃ ἡ οἰκονομία μίαν γενικωτέραν σταθερότητα. Ἡ ἀντοχὴ μιᾶς ἐκμεταλλεύσεως εἰς τὰς διαφόρους ἀντιξοότητας εἶναι ἀπείρως μεγαλύτερα, ἔταν τελῆ αὕτη ἐφ' οἰκνδήποτε τῶν μορφῶν τῆς « Συμμετοχῆς ».

Εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς υπάρξεως περιλαμβάνονται ὅλα τὰ μέτρα διὰ τὴν πρόληψιν τοῦ ἀτυχήματος καὶ ὅλα τὰ ἀπαραίτητα μέτρα κοινωνικῆς ὑγεινῆς καὶ κοινωνικῆς προνοίας κλπ., οὕτως ὥστε νὰ διατηρῆται εἰς πλήρη ἀποδοτικότητα καὶ νὰ προάγεται ἡ ἐργατικὴ δύναμις, καθ' ὅσον αὕτη ἀποτελεῖ τὸ κυρίως ἐθνικὸν κεφάλαιον. Ὅμοίως ἀναλόγων μέτρων προαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως δεόν νὰ ἀπολαμβάνουν καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του (νηπιαιγωγεία διὰ τὰ τέκνα τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν, θερμαὶ κατασκηνώσεις, πώλησις εἰς τιμὴν κόστους διαφόρων εἰδῶν εὐρείας καταναλώσεως, πρόσθετος ἐπικουρικὴ ἀσφάλισις τῶν ἐργαζομένων κλπ.). Ὁ ἐργαζόμενος πρέπει ἀνά πᾶσαν στιγμὴν νὰ αἰσθάνεται, ἔτι ἔλον τὸ περιβάλλον εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ἔχει κατὰ τὸ οἰκογενειακόν, κατὰ τὸ ἠθικοπνευματικόν καὶ ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐτῇ ἐργαζομένων, προϊστάμενοι καὶ ὑφισταμένοι διέπονται ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφαλείας του δὲν πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν νόμον, ὅστις τὸν προστατεύει π.χ. ἀπὸ τὴν ἀνυπαίτιον καταγγελίαν τῆς συμβάσεως, ἀλλὰ νὰ προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὸ διέπον τὴν ἐκμετάλλευσιν νέον πνεῦμα. Ἡ αὐξομείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν, ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τῆς οἰκονομίας εἶναι διὰ τὴν ὑπὸ τὸ καθεστὸς τῆς « Συμμετοχῆς » τελοῦσαν ἐκμετάλλευσιν ἀκατανόητος καὶ οὐχὶ δυνατὴ. Μόνον ἀδικαιολόγητος ὑπακιότης, μὴ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ πρὸς συναδέλφους καὶ προϊσταμένους καὶ τέλος οἰκονομικὴ καταστροφὴ τῆς ἐκμεταλλεύσεως δικαιολογοῦν τὴν ἀπόλυσιν.

Τώρα γεννᾶται τὸ ἐρώτημα : Δύναται πᾶσα ἐκμετάλλευσις ἀνεξαρτήτως ἀπασχολήσεως νὰ προσφέρῃ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς συντηρήσεως τοῦ ἐργαζομένου ; Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν διὰ μίαν ἐκμετάλλευσιν ἔχουσαν ἐποχικὸν χαρακτῆρα (ἐπεξεργασία καπνοῦ, περισυλλογὴ καὶ διαλογιὴ φρούτων, ἐργαστᾶσια σακχάρους, μαρμελάδας κλπ.). Ἡ « Συμμετοχὴ » δύναται νὰ ἰσχύσῃ ἐνταῦθα μόνον δι' ἓν μέρος τοῦ προσωπικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸ μόνιμον τοιοῦτον.

Θὰ ἦτο σκόπιμον αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς συντηρήσεως νὰ μὴ διεγείρεται εἰς τοὺς νέους ἀπὸ τὰ πρῶτα ἤδη ἔτη τῆς ἐπαγγελματικῆς τῶν ἀπασχολήσεως — ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ δυνατότης περισσοτέρων εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως — διότι οἱ νέοι πρέπει νὰ ἀλλάξουν διαφόρους ἐπιχειρή-

σεις, έως ότου καταλήξουν εις εκείνην, ἡ ὁποία τοὺς προσφέρει τὴν μεγαλύτεραν ἱκανοποίησιν. Ἄλλως τε οἱ νέοι διὰ τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν μαθηθάνουν περισσότερα πράγματα, πλουτίζουν τὰς γνώσεις των καὶ ἀκόμη γνωρίζουν περισσότερους ἀνθρώπους, κύκλους καὶ ομάδας, έως ὅτου εὖρον ἐκείνην τὴν ἐκμετάλλευσιν, εἰς τὴν ὁποίαν αἰσθάνονται μεγαλύτεραν ἱκανοποίησιν. Μόνον ὅταν φθάσουν εἰς ὠρισημένην ἡλικίαν καὶ θεμελιώσουν οἰκογένειαν, μόνον τότε καθίστανται ὄριμοι διὰ τὴν εἰσοδῶν των εἰς τὴν « Συμμετοχὴν » τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Ἄκομη πρέπει ὅλα τὰ ἐν τῇ ἐκμεταλλεύσει πρὸς διαμόρφωσιν τῶν ὅρων ἐργασίας λαμβανόμενα μέτρα νὰ σέβονται τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν. Τὸ πρᾶγμα δέον νὰ ἐκδηλοῦται τόσον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ὅρους ἐργασίας ἐν τῷ χώρῳ, ὅσον καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χρησιμοποιούμενα μέσα ἐργασίας (ἐργαλεία). Ὁ χώρος καὶ τὰ ἐργαλεία εἶναι ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τοῦ ἐργαζομένου, καθ' ὅσον εἰς τὸν πρῶτον κινεῖται καὶ διαβιοῖ τὸν περισσότερον χρόνον τῆς ζωῆς του, τὰ δὲ δεύτερα τὰ χρησιμοποιεῖ τὸν περισσότερον χρόνον τῆς ζωῆς του. Ταῦτα (χώρος καὶ ἐργαλεία) διαμορφώνουν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὸ πνεῦμά του. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς συνεργάτας του καὶ τοὺς προϊσταμένους του. Ἐν ὀλίγοις τὸ κλίμα τῆς ἐκμεταλλεύσεως δέον ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρὰς νὰ σέβεται τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν.

Θὰ εἶναι ὀλιβερὸν νὰ λαμβάνωνται ὅλα τὰ μέτρα διὰ τὴν διατήρησιν τῶν μηχανῶν καὶ τῶν ἄλλων τεχνικῶν βοηθητικῶν μέσων, ἐπὶ ὅσον τὸ δυνατὸν μακρότερον χρόνον καὶ νὰ παραλείπεται ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ προληχθῆται πᾶν ὅ,τι ὑποτιμᾷ τὸν ἄνθρωπον ὡς τοιοῦτον, δηλ. ὅλοι οἱ χώροι, πού χρησιμοποιεῖ τὸ ἄτομον καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν νὰ εἶναι καθαροὶ καὶ νὰ τὸ ὑψώνουν τόσον εἰς τὴν ἰδίαν του συνείδησιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν συναδέλφων του. Εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως πρὸς τοὺς συμμετόχους καὶ τῶν συμμετόχων πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ τῶν συμμετόχων μεταξύ των νὰ διέπεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ἀπὸ σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν.

Ὁ μισθὸς εἰς μίαν ἐκμετάλλευσιν τελοῦσαν ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς « Συμμετοχῆς » πρέπει νὰ ἐξασφαλίζῃ εἰς τὸν συμμετόχον ὄχι μόνον τὸ ἐλάχιστον ὄριον συντηρήσεως, ἀλλ' ἐπὶ πλέον μίαν ἀξιοπρεπῆ ζωὴν μὲ ἀντίστοιχον ἀποταμίευσιν. Οὕτω δύναται οὗτος νὰ σχηματίσῃ ἀνάλογον περιουσίαν καὶ ἐξ ἰδίων θὰ εἶναι εἰς θέσιν πλέον νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀναποφεύκτους ἀντιξοότητας τῆς ζωῆς. Ἡ προσωπικότης του καὶ τὸ φιλότιμον θὰ θίγωνται, ὅταν καθίσταται οὗτος ἀντικείμενον διαφόρων ἐξεζητημένων κοινωνικῶν μέτρων. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ προετίμα νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαφιλονικῆσῃ μόνος του τὴν ἀσφάλειαν τῆς υπάρξεώς του. Ἄν ὁ μισθὸς εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλός, τότε θὰ δύναται οὗτος ἐξ ἰδίων νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν μόρφωσιν τῶν τέκνων

του ως και διατροφήν τῆς οἰκογενείας του καὶ δὲν ὑὰ ζῆ ὑπὸ τὸ ἄγχος ἀνασφαλείας.

Ὁ μισθὸς δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ὡς ἀπλοῦν στοιχείον τοῦ κόστους καὶ ὡς τοιαῦτο νὰ ἀντιμετωπίζεται. Ἄλλως τε ὁ μισθὸς δὲν στηρίζεται εἰς τὰ ἐξόδα παραγωγῆς, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ. Ἡ ἐργασία δὲν εἶναι ἐμπόρευμα, δηλ. ἀγαθόν, τὸ ὅποιον παράγεται διὰ τῆς διαθέσεως ἐξόδων. Ἐπομένως ἡ ἐργασία δὲν ἀξιολογεῖται ἀναλόγως τῶν ἐξόδων, ἀλλὰ βάσει ἄλλων κριτηρίων. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ τὸ αἰσθάνεται ὁ συμμετέχων κυριαρχοῦν ὄχι μόνον εἰς τὰς σχέσεις του πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἐκμεταλλεύσεως πρὸς ἄλλας ὁμοίας καὶ ἐν γένει πρὸς ἄλλα ὑποκείμενα τῆς οἰκονομίας, εἴτε πρόκειται περὶ προμηθευτῶν, πιστωτῶν, πελατῶν, εἴτε καὶ περὶ ἀνταγωνιστῶν, διότι ἄλλως ὑὰ γεννηθῆ εἰς τὴν συμμετοχὴν ἡ ἰδέα, ὅτι τὸ κυριαρχοῦν εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν πνεῦμα δὲν εἶναι εὐκρινές.

Δὲν ἀρκεῖ ὅμως τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα νὰ διέπῃ μόνον τὴν ἴηρεσίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἐξ ἴσου πρέπει καὶ οἱ συνεργάται, δηλ. οἱ συμμετέχοντες νὰ εἶναι διαπεπαιστωμένοι ἀπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα, ὅποτε καὶ μόνον δημιουργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς πραγματικῆς συναδελφικότητος. Τοῦτο πρέπει νὰ διατηρῆται ζωντανόν ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁμάδων τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκτείνεται μὲ τὴν αὐτὴν ζωρότητα καὶ μεταξὺ προϊσταμένων καὶ ὑποσταμένων, ἥτοι νὰ διακατέχῃ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ὅλας τὰς κλίμακας τῆς ἱεραρχίας. Ὅταν κυριαρχῆ τὸ πνεῦμα αὐτό, τότε ἀποβάλλονται ἀφ' ἐαυτῶν ἡ δυσπιστία καὶ αἱ ἐγωϊστικαὶ πράξεις καὶ κυριαρχεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας τόσοσιν εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀπασχόλησιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐξω-επαγγελματικὴν ζωὴν.

Ἡ δημιουργία τῆς « Συμμετοχῆς » δὲν εἶναι τόσοσιν ἀπλῆ ὅσον ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν δὲν προηγουμένως νὰ δημιουργηθῶν αἱ πνευματικαὶ καὶ ὀργανωτικαὶ βάσεις τῆς ἐκμεταλλεύσεως, νὰ συντονισθῶν τὰ τμήματα καὶ αἱ ὁμάδες καὶ νὰ διαποτισθῶν μὲ τὸ νέον πνεῦμα, οὕτως ὥστε νὰ αἰσθάνεται ἕκαστος τὸ διάφορον ἐκεῖνο κλίμα, τὸ ὅποιον γεφυρώνει κάθε χάσμα, αἶρει πᾶσαν κχυποψίαν καὶ προσεγγίζει τοὺς συνεργαζομένους καθέτως καὶ ὀριζοντίως. Ὅταν δημιουργηθῶν αὐτὰ αἱ προϋποθέσεις, τότε πλέον ἐφθασε ἡ ὥρα τῆς « Συμμετοχῆς ». Βεβαίως ὅλα αὐτὰ ἀπαιτοῦν προσπάθειαν, διότι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἐκ παραδόσεως νοοτροπίας. Τὸ τέλος τῆς μεταβατικῆς περιόδου καὶ ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς καθαρᾶς μισθωτικῆς σχέσεως εἰς τὴν συμμετοχὴν ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν συνεργατῶν ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς ἱεραρχίας ἐκδηλοῦται ἐντόνως ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ θέλησις πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς « Συμμετοχῆς ». Ἡ ἐκδήλωσις αὕτη πρέπει νὰ εἶναι πραγματικὴ καὶ οὐχὶ εἰκονικὴ ἢ ἐπὶ παραγγελία καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὰς πραγματικὰς διαθέσεις τῶν συνεργατῶν. Δὲν εἶναι

δυνατή ὕψ' ὧλων ἢ ἄμεσος ἀφομοίωσις τοῦ νέου πνεύματος. Ἄλλὰ καὶ μέρος ἀκόμη, ἂν ἀποδεχθῇ τὸ νέον πνεῦμα, ἐκδηλοῦται τοῦτο διὰ τῆς μεγαλύτερας θελήσεως πρὸς ἐργασίαν καὶ ἐμμέσως διὰ τῆς μεγαλύτερας ἀποδόσεως.

Νεώτεροι ἐρευνᾶσι τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας ἀποδεικνύουσι, ὅτι τὸ άτομον διαθέτει μέγα ποσοστὸν δραστηριότητος, ἢ ὅποια τελεῖ εἰς κατάστασιν νάρκης. Μόνον μικρὸν ποσοστὸν ἐξ αὐτῆς ἀξιοποιεῖ. Μὲ τὸ νέον πνεῦμα τὴν ἀξιοποιεῖται πολὺ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῆς ἐν νάρκῳσει τελούσης δραστηριότητος. Ἡ ἀξιοποίησις ὅμως τῆς μεγαλύτερας δραστηριότητος, ἢ ὅποια, ὅπως εἶδομεν, καταλήγει εἰς τὴν μεγαλύτεραν ἀπόδοσιν, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποτελῇ μέσον ἐπαυξήσεως τῶν κερδῶν τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Οἱ συμμετοχοὶ πρέπει νὰ λάβουν καὶ οἱ ἴδιοι μέρος τῆς ἐπιτυχημένης ἀποδόσεως.

Τὸ πνεῦμα τῆς « Συμμετοχῆς » τυπικῶς ἐκδηλοῦται διὰ τῆς συναπτομένης συμβάσεως συμμετοχῆς μὲ ἕναν ἕκαστον τῶν συμμετεχόντων. Ἡ ἐναρξίς τῆς λειτουργίας τῆς « Συμμετοχῆς » λαμβάνει συνήθως πανηγυρικὴν μορφήν καὶ ἐορτάζεται κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἀποτελῇ δι' ἑλοὺς τοὺς συμμετόχους γεγονός ἀλησμόνητον. Δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι ὀργανωτικῶς ἐπιβάλλεται ἡ δημιουργία μικρῶν ὁμάδων μὲ συγκεκριμένα καθήκοντα, καθ' ὅσον οὕτω διατηρεῖται ζωηρὸν τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης ἐνὸς ἑκάστου. Εἰς τὴν μεγάλην μάζαν χάνεται τοῦτο τελείως. Ἡ σύμβασις δὲν πρέπει νὰ ἔχη τὴν ἔνοιαν τῆς παραχωρήσεως ἀπὸ λόγου μεγαλοψυχίας ἐκ μέρους τοῦ ἐργαζομένου πρὸς τοὺς ἐργάτας, οὔτε καὶ ἡ ἐκ μέρους τῶν ἐργατῶν ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ ἀνάλογους λόγους.

Βασικὸν στοιχεῖον τῆς « Συμμετοχῆς » εἶναι ἡ ἐνεργὸς συμπαράστασις εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ διαμόρφωσιν αὐτῆς καὶ ἰδίως εἰς τὴν δραστηριοποίησιν τῆς. Ἐὰν ὁ συμμετόχος ἐξακολουθῇ νὰ ἀποτελῇ παθητικὸν μέλος τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ παραμένει παθητικὸν ἀντικείμενον ἐλέγχου, τότε δὲν πρόκειται πλέον περὶ συμμετόχου, ἀλλὰ περὶ ἀπλοῦ μισθοῦ τοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐλλείπει τελείως ἡ ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη. Ἄνευ τῆς ἐμπιστοσύνης δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ θεμελίωσις τῆς συμμετοχῆς. Ἄλλως τε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἶναι ἀπαραίτητος ὄρισμένος μεταβατικὸς χρόνος μέχρις οὗτου φθάσῃ τις εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν.

Ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ μεγάλων ἐκμεταλλεύσεων ἢ ἐνεργὸς στάσις τῶν συνεργατῶν ἐπιτυγχάνεται διὰ μικρῶν ὁμάδων ἐπικοινωνίας. Μόνον εἰς τοιαύτας μικρὰς ὁμάδας δύναται νὰ διεγείρῃ τις καὶ νὰ διατηρήσῃ ἄσβεστον τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συμμετόχων πρὸς τὴν ἡγεσίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ταύτης πρὸς τοὺς συμμετόχους. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς ἔχει ἕκαστος τὴν βεβαιότητα, ὅτι θὰ ἀκουσθῇ καὶ ὅτι ἡ γνώμη του — ἰδίως εἰς τὸν πρόκειται περὶ ζητημάτων τῆς ἀμέσου πείρας του — θὰ ληθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Ἐκαστος τῶν συνεργατῶν πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἡ κρίσις τοῦ

λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὕψιν, ἔστω καὶ ἂν αὐτὴ δὲν υἰοθετηθῇ πλήρως ἢ μερικῶς τροποποιηθῇ.

Ἡ «Συμμετοχὴ» δὲν εἶναι κάτι, ποῦ δύναται νὰ ἐπιβληθῇ διὰ κρατικῆς ἐπιταγῆς. Αὐτὴ προκύπτει ὡς μίᾳ ὀργανικῇ ἀνάγκῃ τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ προβάλλει ὡς τὸ φυσικὸν συμπέρασμα τῆς ἀνάγκης αὐτῆς. Ἄλλ' ὅταν φθάσουν πλεόν ἐκεῖ πρέπει νὰ διακατέχωνται ὅλοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς συναδελφισοῦν κώτητος καὶ νὰ ἀποφεύγηται διὰ παντός τρόπου ὁ σχηματισμὸς κλικῶν. Τότε πρέπει νὰ συνεργάζωνται ὅλοι καὶ ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἀποφασίζουσιν. Ὅταν γνωρίζουσιν τὰ προβλήματα τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἐρωτῶνται, τότε ὄχι μόνον τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης θὰ τοὺς καθοδηγήσῃ διὰ νὰ δώσουν τὴν ὀρθοτέραν ἀπάντησιν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ θέλησίς των πρὸς μεγαλυτέραν συμβολὴν τονοῦται, καθ' ὅσον διαπιστώνουσιν, ὅτι δὲν ἀποτελοῦν ἀπλᾶ παθητικὰ μέλη τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Ἡ σύμβασις «Συμμετοχῆς» διακρίνεται βασικῶς ἀπὸ τὴν συλλογικὴν σύμβασιν ἐκ τῆς κατ' ἐξοχὴν ἰδιωτικῆς φύσεώς της. Ἐξ αὐτοῦ ἄλλως τε ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἐκούσιον τόσον ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῶν κατ' ἰδίαν συνεργατῶν. Διὰ τῆς ἰδιωτικῆς αὐτῆς πρὸς ἓνα ἕκαστον ἐργαζόμενον συμβάσεως, δημιουργοῦνται δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀνακλήσεως τῆς ἰσχύος τῆς συμβάσεως, περιπίπτει ὁ συμμέτοχος εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν τῆς μισθολογικῆς σχέσεως. Ἐξ αὐτοῦ ἐμφαίνεται ὅτι ὁ συμμέτοχος δύναται τὴν συναφθεῖσαν σύμβασιν νὰ ἀνακαλέσῃ, ὅταν δὲν συμφωνῇ οὗτος με ὠρισμένᾳ μέτρᾳ τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν θὰ ἤθελε νὰ συνεχίσῃ τὴν σχέσιν τῆς «Συμμετοχῆς» του. Ἐνίοτε μάλιστα παρουσιάζεται ἡ περίπτωσις ἄτομα ἀνήκοντα ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὴν «Συμμετοχὴν» τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐκμεταλλεύσεως νὰ εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ μετακινήθουσιν, εἴτε εἰς ἄλλην πόλιν, εἴτε εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν, ἀλλ' εἰς ἄλλην ἐκμετάλλευσιν (εἰς ἕτερον τμήμα τῆς πόλεως). Θὰ ἔπρεπε τὰ ἄτομα αὐτὰ νὰ μὴ ἔχοντο τὰ δικαιώματά των καὶ πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ ὑπάρξῃ ταμεῖον ἐξισώσεως καὶ ὑπολογισμοῦ τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ παθητικοῦ των, ὥστε νὰ μὴ ζημιοῦνται ἐκ τῆς ἀλλαγῆς «Συμμετοχῆς».

Ὅταν οἱ συμμέτοχοι εἶναι περισσώτεροι καὶ δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία τῆς ἐκμεταλλεύσεως με ἓνα ἕκαστον ἐκ τῶν συμμετόχων, τότε ἐπιβάλλεται ἡ ἐκλογή ὑπὸ τῆς ὁμάδος τοῦ ἀντιπροσώπου της. Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὀρίζει ἐκ μέρους της μερικὰ ἄλλα πρόσωπα ὡς π.χ. τὸν τεχνικὸν Διευθυντὴν, τὸν προϊστάμενον τοῦ Λογιστηρίου κλπ. καὶ οὕτω συνιστᾶται τὸ «Συμβούλιον τῆς Συμμετοχῆς». Πάντως καταβάλλεται προσπάθεια ἰσομεροῦς ἀντιπροσωπεύσεως εἰς τὸ «Συμβούλιον Συμμετοχῆς» ἡγεσίας καὶ συμμετόχων, ἂν καὶ εἰς τὸ συμβούλιον αὐτὸ δὲν ἀποφασίζονται προβλήματα συμφερόντων οὔτε καὶ συζητοῦνται πολιτικὰ καὶ κοσμοθεωρη-

τικαί απόψεις, καθ' ὅσον τὰ μὲν πρῶτα λύνονται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διὰ τῆς ἰδρυτικῆς πράξεως τῆς « Συμμετοχῆς », τὰ δὲ δευτέρως δὲν ἔχουν οὐδεμίαν θέσιν ἐν αὐτῇ.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐκπροσωπήσεως ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀπασχολήσεως. Ὅσον μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἐκμετάλλευσις, τόσον προτιμητέα εἶναι ἡ δι' ἀντιπροσώπων ἐκπροσώπησις τῶν διαφόρων ομάδων τῆς ἐκμεταλλεύσεως εἰς τὸ « Συμβούλιον Συμμετοχῆς ». Διὰ τὴν ἔρευναν διαφόρων ἐδικῶν προβλημάτων ἐπιλέγονται, ἀναλόγως τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἰκανότητος πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἐδικὰς ἐπιτροπὰς. Ἐνίοτε μάλιστα τὰ πρόσωπα αὐτὰ παρακολουθοῦν σειρὰν μαθημάτων, ἂν ὕστερον εἰς τὴν μόρφωσίν των ἢ τὴν ἐιδικὴν κατάρτισίν των, διὰ νὰ ἀνταποκρίνωνται καλλίτερον διὰ τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ἐπιλέγονται (μαθημάτων κόστους, ἰσολογισμοῦ, πωλήσεων κλπ.).

Τὸ « Συμβούλιον Συμμετοχῆς » παρακολουθεῖ ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ζωὴν τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἐκαστὸς ἀντιπρόσωπος κρατεῖ ἐνήμερον τὴν ἐκλέξασαν αὐτὸν ομάδα τῶν προβλημάτων, πού τὸ ἀπασχολοῦν, δέχεται τὰς ἐκ μέρους τῆς ὑποδείξεις καὶ απόψεις, τὰς ὁποίας καὶ κατόπιν διὰ τοῦ « Συμβουλίου Συμμετοχῆς » διαβιβάζει εἰς τὴν ἡγεσίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἡ ἀρμοδιότης τοῦ « Συμβουλίου Συμμετοχῆς » καθορίζεται ἐπακριβῶς εἰς τὴν συναπτομένην σύμβασιν. Οὐδεμίαν σοβαρὰ ἀπόφασιν λαμβάνεται χωρὶς νὰ ἐρωτηθῇ τὸ « Συμβούλιον Συμμετοχῆς », τὸ ὁποῖον καλεῖται κατόπιν νὰ συνεργασθῇ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ληφθεῖσης ἀποφάσεως. Οὕτως ἡ ληφθεῖσα μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ « Συμβουλίου Συμμετοχῆς » ἀπόφασιν, δημιουργεῖ ἐμμέσως ἀλληλέγγυον εὐθύνην ὅλων τῶν μελῶν τῆς συμμετοχῆς. Ὅλα τὰ ἐμφανιζόμενα εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ζητήματα κρίνονται μὲ τὸ νέον πνεῦμα ἂν ὑπάρξουν βασικαὶ διαφωναί, τότε δύναται ὁ εἰς ἢ οἱ περισσύτεροι νὰ ἐξέλθουν τῆς σχέσεως συμμετοχῆς καὶ νὰ περιέλθουν εἰς τὴν παλαιὰν μισθολογικὴν σχέσιν.

Εἰς ὁρισμένας ἐκμεταλλεύσεις ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ « Συμβουλίου Συμμετοχῆς » πενταρχικὸν συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον παραπέμπονται ζητήματα προσβολῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπειᾶς, εἴτε διὰ προσβλητικῶν ἐκφράσεων, εἴτε δι' ὀργίλου τόνου καὶ ἐν γένει δι' ἀνοικείου συμπεριφορᾶς μελῶν τῆς « Συμμετοχῆς », ἀντιβανούσης πρὸς τὸ ἐν τῇ ἐκμετάλλευσιν ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς συναδελφικότητος. Τὸ πενταρχικὸν συμβούλιον περιορίζεται εἰς συστάσεις καὶ ὑποδείξεις, ἀλλ' ὅταν τὸ μέλος αὐτὸ ὑποπέσῃ εἰς τὸ αὐτὸ σφάλμα κατ' ἐπανάληψιν, τότε προτείνεται εἰς τὸ « Συμβούλιον Συμμετοχῆς » ἡ διαγραφή τοῦ ὑποπεσόντος εἰς τὸ σφάλμα. Εἰς περίπτωσιν ἐγκρίσεως τῆς διαγραφῆς τοῦ περιπίπτει οὗτος εἰς τὴν ἀπλῆν μισθολογικὴν σχέσιν ἐπὶ βαρυτέρων παραπτωμάτων ἐπιδιώκεται ὑπὸ τοῦ « Συμβουλίου Συμμετοχῆς » καὶ ἡ καταγγελία τῆς συμβάσεως ἐργασίας, ὅποτε ἀπολύεται οὗτος ὑπὸ τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Αί πνευματικά καὶ ὀργανωτικά βάσεις προάγουν τὸ νέον πνεῦμα τῆς «Συμμετοχῆς» καὶ δημιουργοῦν τὴν ἀμοιβαίαν καὶ πλήρη ἐμπιστοσύνης συνεργασίαν. Ἡ ἐκ τοῦ λόγου τούτου αὐτομάτως προκύπτουσα ἐπὶ πλέον ἀπόδοσις ἐνὸς ἐκάστου συμμετόχου καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἐν γένει, ὅα κατανεμηθῆ κατόπιν ὑπὸ κάποιαν μορφήν μεταξὺ τῶν συμμετόχων καὶ τῆς ἡγεσίας ἐκμεταλλεύσεως. Ἡ μετοχή εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως εἶναι ὡς μετὰ τὸ ἐπακλόουθον τῆς συμμετοχῆς, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ προϋπόθεσις ἐκ τούτου τὸ ἐπόμενον εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐπὶ πλέον ἀποδόσεως ἢ ταύτης. Ὡς εἶναι ἐπόμενον εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐπὶ πλέον ἀποδόσεως ἢ ὕλική μετοχή τῶν μελῶν τῆς «Συμμετοχῆς» εἶναι αὐτονόητος, ἀλλὰ καὶ εἰς περίπτωσιν ἀντιθέτων διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν περιστάσεων καὶ τῆς ἀπουσίας πάσης ὕλικῆς ἐπιτυχίας καὶ πάλιν ἡ «Συμμετοχή» δὲν παύει ὑφισταμένη καὶ εἰς ὀρισμένας μάλιστα περιπτώσεις ἢ προθυμία καὶ ἡ διάθεσις πρὸς μεγαλυτέραν συμβολήν, πηγάζουσαι ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἀλληλεγγύου εὐθύνης, καθίστανται ἀκόμη ἐντονότεραι. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑποδηλοῖ, ὅτι ἡ «Συμμετοχή» θεμελιούται περισσότερο ἐπὶ πνευματικῶν βάσεων παρὰ ἐπὶ ὕλικῶν τοιούτων. Ἄλλως, ὅπως ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἡ παντοῖα ἐξασφάλισις τοῦ συμμετόχου ἀπὸ τῶ ἄγχιος τῆς ἀνασφαλείας καὶ ἡ δημιουργία διὰ τῆς «Συμμετοχῆς» ἀτόμων κοινωνικῶς ἐλευθέρων, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους λόγους τῆς διαθέσεως ὑπὸ τοῦ συμμετόχου ὅλων τῶν ἐφεδρικῶν δυνάμεων του, πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων ἀντιξοοτήτων.

Ἐνεφανίσθησαν πλεῖστοι ὅσαι μορφαὶ «Συμμετοχῆς». Κατὰ τὸν G. Fischer δύνανται νὰ διακριθῶν αὗται εἰς δύο βασικὰς κατηγορίας :

Α'. Μορφαὶ συνεπαγόμεναι συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως (Erfolgsbeteiligung), καὶ

Β'. Μορφαὶ συνεπαγόμεναι συμμετοχὴν εἰς τὴν περιουσίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως (Substanzbeteiligung).

Ἰπὸ τὴν πρώτην βασικὴν διάκρισιν δύνανται νὰ ὑπαχθῶν αἱ κάτωθι μερικώτεραι μορφαὶ :

α'. Μετοχή εἰς τὴν ἀπόδοσιν (Ertragsbeteiligung). Ἰπολογίζεται ἡ ἐντὸς ἐνὸς ἔτους ἐπιτυγχανομένη ἀκαθάριστος ἀπόδοσις καὶ κατόπιν ἡ καθαρὰ ἀπόδοσις. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητος ἡ παρουσία ἐκπροσώπων τοῦ «Συμβουλίου τῆς Συμμετοχῆς», οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ κατέχουν τὰς βασικὰς γνώσεις τῆς λογιστικῆς καὶ τοῦ ἰσολογισμοῦ. Ἀναλόγως τοῦ τρόπου τῆς ὕλικῆς παραχῆς διακρίνονται ὑπὸ τὴν μορφήν «Μετοχὴ εἰς τὴν ἀπόδοσιν» περισσότεραι ἀποχρώσεις, τὰς ὁποίας χάριν συντομίας παραλείπομεν. Διὰ τὴν διανομὴν τῆς καθαρῆς ἀποδόσεως τίθεται ὡς βᾶσις συμπεφωνημένη κλεις διανομῆς, μεταξὺ ἐπενδεδυμένου κεφαλαίου καὶ ἀριθμοῦ ἐργατῶν συμμετόχων. Ἐκάστη ἐκμετάλλευσις ἔχει καὶ διάφορον κλειδα διανομῆς. Τὸ ἐπὶ τῶν ἐργατῶν συμμετόχων — ὑπάρχουν καὶ ἐργαζόμενοι μὴ συμμετοχοὶ — ἀναλογοῦν ποσὸν

κατανέμεται μεταξύ των εργαζομένων συμμετόχων αναλόγως του ἀκαθαρίστου μισθοῦ καὶ ἐπὶ πλέον, βάσει ἐτέρων στοιχείων, τὰ ὅποια προκύπτουν ἀπὸ τὴν γενομένην ἤδη σύμβασιν συμμετοχῆς.

β'. Μετοχὴ εἰς τὸ κέρδος (Gewinnbeteiligung). Ἐνταῦθα δεόν νὰ προστεθῆ, ὅτι δὲν γίνεται σαφῆς διάκρισις μεταξύ τῆς μετοχῆς εἰς τὸ κέρδος καὶ μετοχῆς εἰς τὴν ἀπόδοσιν. Καὶ ἐνταῦθα διακρίνει τις διαφόρους τρόπους διανομῆς τοῦ κέρδους. Πάντως δεόν νὰ προστεθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ εργαζόμενος, ὅπως μετέχη εἰς περιπτώσιν κέρδους οὕτω μετέχει καὶ εἰς περιπτώσιν ζημίας.

γ'. Μετοχὴ εἰς τὴν συμβολὴν (Leistungsbeteiligung). Αὕτη θέτει ὡς βῆσιν τὴν ἐπιτευχθεῖσαν συμβολὴν τῆς ἐργασίας ἐνὸς ἐκάστου συμμετόχου. Ἀπλᾶς μορφᾶς τῆς μετοχῆς εἰς τὴν συμβολὴν συναντᾶ κανεὶς εἰς χορηγουμένας προμηθείας, ἀναλόγως τῶν πωλήσεων, εἰς διάφορα πρόσωπα ἢ εἰς τὸ ἐπὶ τῶν πωλήσεων προσωπικόν. Βῆσιν λοιπὸν διὰ τὴν ἐπὶ πλέον ἀνταμοιβὴν ἀποτελεῖ ἡ συμβολὴ ἐνὸς ἐκάστου, ἡ ὅποια ἐνίστε ἐκδηλοῦται ὡς βραβεῖον ἐξοικονομήσεως πρώτης ὕλης, βραβεῖον συμβολῆς κλπ. Καὶ ὑπὸ τὴν κατηγορίαν αὐτὴν διακρίνονται περισσύτεραι μορφαί, αἱ ὅποια ἔχουν τοῦτο τὸ κοινόν : ὅτι κατ' ἀρχὰς ἀμείβεται τις μὲ ἓνα σταθερὸν συμβατικὸν μισθὸν ἢ ἡμερομίσθιον καὶ κατόπιν πέραν αὐτοῦ, ἀναλόγως τῆς προσωπικῆς του συμβολῆς, τῆς προβλεπτικότητός του καὶ ἰδίως τῆς προθύμου καὶ ἀνυστεροβούλου διαθέσεως τῶν δυνάμεων του λαμβάνει ἐπὶ πλέον ἀμοιβήν.

Ἰπὸ τὴν δευτέραν μεγάλην κατηγορίαν ὑπάγονται μορφαί συνεπαγόμεναι συμμετοχῆν εἰς τὸ κεφάλαιον ἢ τὴν περιουσίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἐνταῦθα ὑπάγονται περισσύτεραι μερικώτεραι μορφαί, αἱ ὅποια δύνανται νὰ διακριθῶν :

α'. Οἱ συνεργάται μετέχουν διὰ κεφαλαίου, ὅποτε δύνανται νὰ ἐπιλεγῆ ἡ μορφή τοῦ ἰδίου κεφαλαίου ἢ τοῦ ξένου κεφαλαίου ἢ καὶ μίᾳ σύμμικτος μορφή. Τόσον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἰδίου κεφαλαίου, ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ξένου, δεόν νὰ ἀποκτήσῃ ὁ εργαζόμενος τὸ αἶσθημα τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ πείρα ἀπέδειξε ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ διεγείρεται εἰς ἐντονώτερον βαθμὸν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ εργαζομένου πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν. Βεβαίως τὸ πρόβλημα τῆς ὕλικῆς συμμετοχῆς ἔχει καὶ τὴν ἀντίθετον πλευρὰν, καθ' ὅσον εἰς περιόδους κρίσεων χάνει ὁ εργαζόμενος ὄχι μόνον τὴν θέσιν του, ἀλλὰ καὶ τὴν μικρὰν ἢ μεγάλην ὕλικήν συμμετοχὴν του. Ἐκμετάλλευσις ὅμως, εἰς τὴν ὅποια μετέχουν καὶ οἱ ἐν αὐτῇ εργαζόμενοι ὑπερνικᾶ εὐκολώτερον τὰς ἐνδεχομένας ἀντιξοότητας, διότι τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν ἐν αὐτῇ εργαζομένων εἶναι ἄμωσον καὶ διὰ τοῦτο καταβάλλουν ἅπαντες πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἀποτροπὴν των. Ἄλλως τε δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λησμονῆται, ὅτι ἡ « Συμμετοχὴ » καθίσταται δι' ὅλους τοὺς συμμετέχοντας (ἐργαζομένους καὶ ἐργοδότας) Κοινότης κοινῆς μοίρας (Schicksalsgemeinschaft). Δεόν διὰ πολλοστὴν φορὰν νὰ τονισθῆ ὅτι εἰς τὴν « Συμμετοχὴν » δὲν βαρύνει τὸσον ἢ

διὰ πολλοῦ ἢ ὀλίγου κεφαλαίου δέσμευσις ὅσον ὁ πνευματικὸς δεσμός, ὁ ὁποῖος προκύπτει μὲ τὸ αἶσθημα τῆς ιδιοκτησίας καὶ συνιστᾷ ἀλληλέγγυον εὐθύνην καὶ πλήρη ἐμπιστοσύνης συνεργασίαν.

Εἰς ὀρισμένες περιπτώσεις καλεῖται ὁ συμμετοχὸς καὶ συνεπιχειρηματίας. Τὸ τοιοῦτον δικαιολογεῖται ὄχι τόσον ἐκ τῆς ὕλικῆς συμμετοχῆς, ἢ ὅποια δύναται νὰ εἶναι πολὺ μικρά, ὅσον ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι εἰς ὀρισμένες περιπτώσεις ἰσχύει τὸ πραγματικὸν καὶ οὐσιαστικὸν δικαίωμα, τοῦ συναποφασίζου ἐπὶ τῶν σπουδαιότερων ζητημάτων τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

β'. Συμμετοχὴ εἰς τὴν περιουσίαν. Καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν πρέπει νὰ διατηρηθῇ ζωντανὸν τὸ αἶσθημα τῆς ιδιοκτησίας εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν. Ὁ συμμετοχὸς μετέχει εἰς τὴν περιουσίαν καὶ τὰς ἐγκαταστάσεις, ποὺ σχηματίζονται μετὰ τὴν οὐσασιν τῆς « Συμμετοχῆς ». Τοῦτο διότι μέγα μέρος τῶν ἐγκαταστάσεων ἔχει γίνεαι πρὸ δεκαετιῶν, ὅποτε ἡ συμβολὴ τοῦ σημερινοῦ συμμετόχου δὲν ὑφίστατο. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ καρπωθοῦν ἄλλοι τὴν ἐργασίαν ἄλλων.

Ἡ αὐξήσις τῆς ἀξίας τῆς περιουσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως διαπιστοῦται εἴτε ἀπὸ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς οἰκονομικῆς ἐφορίας, εἴτε δι' ἑτέρων μέσων, ποὺ διαθέτει ἡ ἐκμετάλλευσις.

γ'. Συναντᾶται καὶ πλῆθος μικτῶν μορφῶν ἐνδιαμέσων μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρω μορφῶν.

Δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον νὰ δώσωμεν ἐν εὐρείᾳ μεταφράσει ἡ ἐνόησιν τὴν σύμβασιν Συμμετοχῆς ἢ ὅπως ἐνταῦθα καλεῖται σύμβασιν συνεπιχειρηματίου τῆς ἐπιχειρήσεως : Paul—Spindler—Werke. K.G., Hilden*.

« Πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὅλοι οἱ εἰς μίαν ἐπιχείρησιν συμβάλλοντες ὀφείλου νὰ λαμβάνουν μέρος καὶ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπὸ κοινοῦ προσφερομένης ἐργασίας, ὅταν εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀναλάβουν ἐκ μέρους των καὶ τὴν ἀμοιβαίαν εὐθύνην (Mitverantwortung) ἀποφασίζει ἡ ἡγεσία τῆς ἐπιχειρήσεως Paul Spindler—Werke μὲ τὸν συνεργάτην της Κύριον, Κυρίαν, Δεσποινίδα, μὲ ἰσχὴν ἀπὸ 1.1.1960 τὴν κατωτέρω σύμβασιν συνεπιχειρηματίου :

(Ἐνταῦθα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δηλοῦται, ὅτι ἡ εἴσοδος τινὸς εἰς τὴν σύμβασιν συνεπιχειρηματίου συνεπάγεται καὶ συνευθύνην).

1. Ὁ συνεπιχειρηματίας μετέχει :

α) Εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιχειρήσεως Paul—Spindler Werke. K.G.

β) Εἰς τὰς μεταβολὰς τῆς περιουσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

(Ἀποτελέσματα τῆς ἐπιχειρήσεως εἶναι ἡ τελικὴ φορολογικὴ

* G. Fischer : Partnerschaft im Betrieb. Heidelberg 1955, σελ. 130. Αἱ ἐντὸς ἀγκυλῶν παρατηρήσεις εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ G. Fischer ὡς ἀνωτέρω ἀναφερόμεναι.

ἐκτίμησις. Ὁ συνεπιχειρηματίας δύναται νὰ ἔχῃ κέρδος, ἀλλὰ καὶ ζημίαν).

2. Τὸ ποσοστὸν τοῦ συνόλου τῶν συνεπιχειρηματιῶν εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ εἰς τὰς μεταβολὰς τῆς περιουσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀνέρχεται εἰς 25 τοῖς ἑκατόν. Τὸ ποσοστὸν αὐτὸ ὑπελογίσθη ἀπὸ τὴν κατὰ μέσον ἔρον σχέσιν τοῦ ἀθροίσματος τῶν μισθῶν τοῦ ἔτους, πρὸς τὸ εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀναγκαιοῦν κεφάλαιον (Λόγῳ τῆς διαφορᾶς μεταξύ τῶν διαφόρων ἐκμεταλλεύσεων, δὲν ὑπάρχει μία γενικῶς ἰσχύουσα κλίσις πρὸς ὑπολογισμὸν τῆς ἀποδόσεως τῆς συμβολῆς τῶν συμμετόχων. Ἡ πραγματικὴ συμμετοχὴ τῶν συνεπιχειρηματιῶν εἶναι οὐσιωδῶς μεγαλυτέρα, ὅπως προκύπτει αὐτὴ ἀπὸ τὸ τμήμα β, σχετικῶς μὲ τὴν πρόνοιαν γήρατος καὶ ἀναπηρίας).

3. Ὁ συνεπιχειρηματίας μετέχει εἰς τὸ συνολικὸν μέρος τοῦ κέρδους καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς ἀξίσεως τῆς περιουσίας, εἰς οἷαν ἀναλογίαν εὐρίσκεται ὁ μέσος μηνιαίος βασικὸς μισθός, πρὸς τὸ ὅλικόν ἄθροισμα τῶν βασικῶν μηνιαίων μισθῶν ὅλων τῶν συνεπιχειρηματιῶν.

4. Ἀπὸ τὸ μερίδιον τοῦ κέρδους τοῦ συνεπιχειρηματίου γίνεται μία κράτησις, τῆς ὁποίας τὸ ὕψος καθορίζεται εἰς ἓναν μηνιαῖον μισθόν. Ὄταν ἀνέρχεται ὁ μηνιαίος βασικὸς μισθὸς τοῦ συνεπιχειρηματίου, τότε ἀνέρχεται ἀναλόγως καὶ ἡ κράτησις. Ἡ κράτησις θὰ γίνῃ ἀπὸ τὸ κέρδος τοῦ προσεχοῦς ἔτους καὶ ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν ἐπαρκεῖ ἀπὸ τὸ μερίδιον κέρδους τῶν προσεχῶν ἐτῶν.

Ἐνταῦθα προβλέπονται αἱ κάτωθι δυνατότητες :

α) Ὑψώσεις τῆς κρατήσεως διὰ κοινῆς ἀποφάσεως τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τῶν συνεπιχειρηματιῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν μέσων τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

β) Ὑψώσεις τοῦ ὅλικου ἐπιπέδου τῶν μισθῶν, διὰ γενικῆς ὑψώσεως τῶν μισθῶν.

γ) Ὑψώσεις τοῦ μηνιαίου βασικοῦ μισθοῦ ἐνὸς ἐκάστου, διὰ τῆς χρησιμοποίησεώς του εἰς ἓναν ἄλλον τομέα δράσεως π.χ. διὰ τῆς παραγωγῆς τοῦ εἰς ἐπίπτῃν.

Ἐν πάσει περιπτώσει ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον κέρδος δεόν νὰ γίνῃ ἡ ὀφειλομένη κράτησις καὶ μόνον τὸ περισσεῦον ὑπόλοιπον θὰ διανεμηθῇ. Ἡ κράτησις θὰ τοκίζεται μὲ τὸ αὐτὸ ἐπιτόκιον, ὅπως καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν μετόχων. Οἱ τόκοι θὰ καταχωροῦνται εἰς πίστωσιν τῆς καταθέσεως (κρατήσεως) τῶν συμμετεχόντων καὶ οὕτω ὑψοῦται ἡ κατάθεσίς του.

5. Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑποχρεοῦται νὰ χειρίζεται τὰς διὰ τῶν κρατήσεων σχηματιζόμενας καταθέσεις, ὅσον ἀφορᾷ τὴν διατήρησιν τῆς ἀξίας των, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν μετόχων.

(Εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Κράτους προκαλουμένας νομισματικὰς μεταβολὰς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εὐρεθῇ ὁ συμμετόχος εἰς χειροτέραν μοῖραν ἀπὸ τὸν μέτοχον. Μειώσεις ἀγοραστικῆς δυνάμεως, ποὺ δὲν κατέληξαν εἰς τὴν διὰ νόμου νομισματικὴν μεταρρύθμισιν, δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν).

6. Ὁ συμμετόχος μετέχει εἰς τὸ ὀλικὸν ποσὸν τῆς ζημίας καὶ εἰς τὸ ὀλικὸν ποσὸν ὄλων τῶν συμμετόχων εἰς τὴν μείωσιν τῆς περιουσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἐν ἀναλογία τῆς καταθέσεώς του πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν καταθέσεων ὄλων τῶν συμμετόχων. Τὸ ἀναλογικὸν μέρος τῆς ζημίας τοῦ συμμετόχου συμψηφίζεται μετὰ τὴν κατάθεσίν του. (Ἀπὸ τὸν 2ον ἔρον τῆς συμβάσεως προκύπτει, ὅτι ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰ κέρδη καὶ τὰς ζημίας δὲν δύναται νὰ ὑπερβαίῃ τὰ 25 ο/ο. Αἱ πέραν τοῦ ποσοῦ τούτου ζημίαι δὲν ἀφοροῦν τοῖς συμμετόχοις καὶ θὰ καλυφθοῦν ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον λαβεῖν τῶν μετόχων).

7. Ὡς αὐξήσις ἢ ὡς μείωσις τῆς περιουσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἰσχύει ἡ διαφορὰ ποσοῦ τῆς φορολογητέας ἐνιαίας ἀξίας, μεταξὺ δύο καθωρισμένων ἡμερῶν—τῆς τελευταίας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐξόδου καὶ τῆς πρώτης ἡμέρας μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ συμμετόχου.

(Ἡ φορολογητέα ἐνιαία ἀξία ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς αὐξήσεως ἢ μείωσεως τῆς περιουσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως, διότι στηρίζεται ἐπὶ ἐπίσημου, δηλ. ἀντικειμενικῆς διαπιστώσεως τῆς ἀξίας. Αἱ μεταβολαὶ τῆς περιουσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ποὺ δὲν ἐνδιαφέρουν τὸν συμμετόχον εἶναι αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὴν αὐξήσιν ὑπὸ τῶν μετόχων τοῦ ἰδίου κεφαλαίου, καθὼς καὶ αἱ ὑπὸ τῶν μετόχων πέραν τοῦ κέρδους γενόμεναι ἀπολήψεις).

8. Ὁ συνεπιχειρηματίας δύναται, ἐν συνεννοήσει μετὰ τὴν ἡγεσίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως νὰ καταθέσῃ ὡς δάνειον—πέραν τῆς προσδιορισμένης καταθέσεως (κρατήσεως)—μέρος ἐκ τῆς μετοχῆς του εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Τὸ δάνειον αὐτό, ὅπως καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν μετόχων, τοικίζεται καὶ δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ τέλος ἐνὸς ἐκάστου μηνὸς κατόπιν δηλώσεως γενομένης πρὸ τριμήνου.

9. Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως κρατεῖ διὰ τὸν συνεπιχειρηματίαν εἰδικὸν λ/σμὸν τῆς καταθέσεώς του, καθὼς καὶ τῶν δανείων του, πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν, τοῦ ὁποίου οὗτος δύναται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν.

10. Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑποχρεοῦται τοῦλάχιστον ἀνὰ τρίμηνον νὰ πληροφορῇ τὸν συνεπιχειρηματίαν περὶ τῶν σχεδίων τῆς καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Τοῦτο δύναται νὰ κάμῃ εἴτε ἐγγράφως εἴτε εἰς γενικὰς συνελεύσεις τῶν συνεπιχειρηματιῶν. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι εὐκόλος ἢ μεθ' ἐνὸς ἐκάστου συνεπιχειρηματίου συνεχῆς ἐπικοινωνία, ἐκλέγονται

διὰ τὴν περαιτέρω διαβίβασιν ἐπιθυμιῶν καὶ προτάσεων τῶν συνεπιχειρηματιῶν εἰδικῶν σύνδεσμοι, οἱ ὅποιοι ἐκ μέρους τῶν προσδιορίζουν τὰ μέλη τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου*. Εἰς τὸ Οἰκονομικὸν Συμβούλιον ἀνήκουν οἱ προϊστάμενοι τῆς ἐκμεταλλεύσεως, οἱ πρόεδροί τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ εἰς ἀντιπρόσωπος τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

11. Ὁ συνεπιχειρηματίας ἀναγνωρίζει τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν διάρθρωσιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως εἰς ομάδας ἐργασίας (ἀνὰ δέκα άτομα) καὶ τὴν ἐκλογὴν ὑφ' ἐκάστης ομάδος ἐνὸς συνδέσμου. Ἡ ὁμάς δύναται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν σύνδεσμον τῆς καὶ νὰ ἐκλέξῃ διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἕτερον εἰς ἀντικατάστασίν του.

(Οἱ σύνδεσμοι ὡς καὶ τὰ μέλη τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου ἐκλέγονται δι' ἀόριστον χρόνον. Δι' αὐτοῦ ἐπιδιώκεται, ὅπως κατὰ τὸ δυνατόν άτομα συγκεντροῦνται εἰδικὰς γνώσεις ἢ εἰδικὴν ἐκπαίδευσιν—τὴν ὅποιαν παρέχει ἡ ἐκμετάλλευσις—μὴ χάνουν τὴν ἐκπροσώπησιν τῆς ομάδος τῶν ἀπὸ ἐκλογικὰς συμπτώσεις).

Οἱ σύνδεσμοι καὶ τὰ μέλη τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου δὲν δικαιούνται νὰ ψηφίζουν διὰ λ/σμὸν τῶν ψηφοφόρων τῶν. (Τοῦτο ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ προφυλάξῃ τοὺς συνεπιχειρηματίας ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν στελεχῶν (ἐργατοπατέρων). Ἐπὶ πλέον ἀποσκοπεῖ νὰ καταστήσῃ ἕναν ἕκαστον συνειδητῶς ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἀποφάσεις του, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ σύμβασις συνήθη μὲ ἕναν ἕκαστον συνεπιχειρηματίαν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀναγκάζεται ὁ συνεπιχειρηματίας νὰ παρακολουθῇ μὲ ἐνδιαφέρον τὰ προβλήματα τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ νὰ ἀφορμωθῇ τὰ γενικὰ ζητήματα αὐτῆς, διότι ἄλλως, προκειμένου νὰ ἀποφασίσῃ, δὲν θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσῃ ὑπεύθυνον γνώμην. Ὁ τρόπος αὐτὸς περιστᾷ τὴν πρωτογενῆ Δημοκρατία (Urdemokratie) εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀντὶ τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας (Repräsentativdemokratie).

12. Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑποχρεοῦται νὰ παρέχῃ εἰς μέλη τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου τὴν δυνατότητα νὰ λαμβάνουν γνώσιν τῶν ἰσολογισμῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιχειρηματικῶν δεδομένων τῆς ἐκμεταλλεύσεως

(Ἡ μέθοδος αὕτη ἔχει ἐπιτύχει. Ἡ ἀπαραίτητος μυστικότης δὲν ἔχει οὔτε μίαν φορὰν διακαταθῆ. Χωρὶς πλήρη ἀποκάλυψιν ὅλων τῶν οἰκονομικῶν δεδομένων τῆς ἐκμεταλλεύσεως, δὲν εἶναι δυνατὴ μία πραγματικὴ καὶ ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης συνεργασία. Μορφή καὶ ἔκτασις τῶν πληροφοριῶν, ποῦ θὰ δίδονται ἐκάστοτε εἰς τοὺς συνεπιχειρηματίας περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν οἰκονομικῶν συνομιλιῶν θὰ καθορίζεται ὑπὸ τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου).

* Τὸ «Οἰκονομικὸν Συμβούλιον» εἶναι τὸ ὑπ' ἄλλων ἐκμεταλλεύσεων, τελουσῶν ὑπὸ τὸ καθεστὸς τῆς «Συμμετοχῆς», καλούμενον «Συμβούλιον Συμμετοχῆς».

13. Γενική ή μερική Συνέλευσις συγκαλείται μόνον υπό τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἡ συνέλευσις συγκαλείται καί ὅταν προτείνουσι περισσότερα τοῦ ἐνὸς τρίτου τῶν μελῶν τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου ἢ ὅλοι οἱ συνεπιχειρηματῖαι ἢ οἱ συνεπιχειρηματῖαι ἐνὸς τμήματος τῆς ἐκμεταλλεύσεως διὰ ζητήματα, ἅτινα ἐνδιαφέρουσι μόνον αὐτὸ τὸ τμήμα τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

14. Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως παραχωρεῖ εἰς τὸν συνεπιχειρηματῖαν τὸ δικαίωμα νὰ συναποφασίσῃ εἰς τὰς κάτωθι περιπτώσεις :

α) Ἐπὶ βασικῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιχειρήσεως ἢ μιᾶς μεθόδου παραγωγῆς (Fabrikationsverfahren). (Οἱ ἐκ μέρους τῆς ἐπιχειρηματικῆς πλευρᾶς προβληθέντες ἐνδοιασμοί, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ διακινδυνεύεται ἡ μυστικότης μιᾶς νέας μεθόδου, δὲν εἶναι ὀρθοί. Αἱ δοκιμαίαι, ποὺ ἀποβλέπουσι εἰς τὴν ἐπιτυχίαν μιᾶς νέας μεθόδου δὲν ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀπόφασιν. Ὅταν ὅμως μία μέθοδος ἔχῃ πλέον διαμορφωθῆ καὶ αἱ ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς μηχαναὶ ἔχουσι παραγγελλῆ, ἡ μυστικότης ἔχει παρέλθει καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἀπόφασις εἶναι ἀναγκαία).

β) Ἐπὶ ἀλλαγῆς τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ὅλης τῆς ἐπιχειρήσεως, περισσότερο τοῦ ἐνὸς δεκάτου ἢ τμήματος τῆς ἐκμεταλλεύσεως περισσότερο τῶν 20 ἀπασχολουμένων.

(Ὁ ἀνωτέρω ὅρος δὲν εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συναφθεῖσαν σύμβασιν. Ἡ σύμβασις συνεπιχειρηματίου διαπραγματεύεται προβλήματα οἰκονομικά, οὐχὶ κοινωνικά. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιτευχθῆ εἰς τὸ Οἰκονομικὸν Συμβούλιον μία ἀπόφασις μετ' οἰκονομικᾶς ἀπόψεως).

γ) Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ δυναμικότης ὅλης τῆς ἐπιχειρήσεως ἢ μιᾶς μερικῆς ἐκμεταλλεύσεως αὐτῆς, ὑψωθῆ δι' ἐπενδύσεων περισσότερο τοῦ ἐνὸς δεκάτου ἢ εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν τὸ ἐτήσιον ποσὸν αὐτῶν ὑπερβαίνει τὸ μέσον ποσὸν μηνιαίων μισθῶν τοῦ τρέχ. ἔτους.

(Ἡ προβλεπομένη σχέσις μεταξὺ ἐπενδύσεων καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν κατὰ μῆνα μισθῶν, πρέπει νὰ νοηθῆ ἐνταῦθα ὡς μία εὐρυτάτη πληρεξουσιότης τῆς ἡγεσίας τῆς ἐπιχειρήσεως, διὰ τὴν τρέχουσαν διεύθυνσιν τῆς ἐπιχειρήσεως. Μόνον ποσά, διὰ τὰ ὅποια ὑφίσταται ἡ δυνατότης τοῦ κινδύνου τῆς ὑποστάσεως τῆς ἐπιχειρήσεως ἔχουσι διὰ τὸν συνεπιχειρηματῖαν πραγματικὴν σημασίαν.

δ) Ἐπὶ δαπανῶν διὰ τὴν μέριμναν τοῦ προσωπικοῦ (συμπεριλ. τῆς κατασκευῆς οἰκιῶν), αἱ ὅποια ὑπερβαίνουσι τὸ ἕμισυ τοῦ μέσου ἀθροίσματος τῶν μηνιαίων μισθῶν τοῦ τρέχ. ἔτους.

(Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐπιδικώκεται, ὅπως καταστῆ σαφῆς εἰς τὸν συνεπιχειρηματῖαν ὁ τρόπος ἐπηρεασμοῦ τοῦ κέρδους τῆς ἐπιχειρήσεως, διὰ κοινωνικῶν μέτρων. Περαιτέρω ὀφείλει ὁ ἴδιος νὰ συναποφασίσῃ ἂν θὰ τῷ ᾔτο προτιμώτερον νὰ λάβῃ μέρος τοῦ κέρδους εἰς ρευστὸν ἢ νὰ διατεθῆ τοῦτο διὰ κοινωνικοῦς σκοποῦς).

ε) 'Επί λήψεως πιστώσεων, τῶν ὁποίων ἡ διάρκεια εἶναι μονοετής καὶ τῶν ὁποίων τὸ ὄλικόν ποσὸν ὑπερβαίνει τὸ ἥμισυ τοῦ μέσου ἀθροίσματος τῶν μηνιαίων μισθῶν τοῦ τρέχοντος ἔτους.

στ) 'Επὶ προσδιορισμοῦ μέσων τῆς ἐκμεταλλεύσεως διὰ μακροτέρων τοῦ ἔτους χρονικῆν διάρκειαν, εἰς ἣν περιπτώσιν τὸ ὄλικόν ποσὸν ὑπερβαίνει τὸ ἥμισυ τοῦ ἀθροίσματος, τῶν κατὰ μέσον ὄρον μηνιαίων μισθῶν τοῦ τρέχοντος ἔτους καὶ ὁ προσδιορισμὸς δὲν συντελεῖται εἰς τὰ ὅρια τοῦ τρέχοντος σχεδιασμοῦ.

ζ) 'Επὶ ἀναλήψεως δεσμεύσεων πάσης μορφῆς συμπεριλαμβανομένων ἐγγυήσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν προκύπτουν ἀπὸ τὴν τρέχ. λειτουργίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ὑπερβαίνουν τὸ ὕψος τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἀθροίσματος τῶν κατὰ μέσον ὄρον μηνιαίων μισθῶν τοῦ τρέχοντος ἔτους.

η) 'Επὶ ὑψώσεως ἢ μειώσεως τῆς καταθέσεως (κρατήσεως).

15. 'Αν δὲν συμφωνῇ ὁ συνεπιχειρηματίας εἰς ἓν τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων μέτρων τῆς ἡγεσίας τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἡ δὲ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως εἶναι ἐν τούτοις ἀποφασισμένη νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ, τότε ἔχει ὁ συνεπιχειρηματίας τὸ δικαίωμα ἐντὸς μιᾶς ἐβδομάδος, νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς καταθέσεώς του (κρατήσεως). Οὗτος μετέχει μέχρι τέλους τοῦ τρέχοντος ἐπιχειρηματικοῦ ἔτους εἰς τὸ κέρδος καὶ τὴν ζημίαν καὶ λαμβάνει τὴν διὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ σημεῖον ὑπολογισθεῖσαν κατάθεσίν του. Διὰ τὴν περαιτέρω συμμετοχὴν του πρέπει νὰ γίνῃ νέα συμφωνία μετὰ τὴν ἡγεσίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

'Ἡ ἐξασφάλισις δὲν δύναται νὰ ζητηθῇ νὰ γίνῃ εἰς χρῆμα. Εἰς περιπτώσεις ἀμφιβολιῶν δύναται νὰ ζητηθῇ ἡ γνώμη ἐνὸς δικαστικῶς ἀνεγνωρισμένου ἐμπειρογνώμονος.

(Ἐνταῦθα θεωρητικῶς προβλέπεται ἡ δυνατότης τῆς ἐφαρμογῆς μέτρων ὑπὸ τοῦ ἐπιχειρηματίου, τὰ ὁποῖα οὗτος ἔχει σχεδιάσει καὶ τὰ θεωρεῖ ὀρθὰ παρὰ τὴν γνώμην ὄλων τῶν συνεπιχειρηματιῶν. Ἡ διάταξις αὕτη ἀπέτελεσεν ἀντικείμενον κριτικῆς, διότι θέτει ἐν ἀμφισβήτησει τὸ δικαίωμα τοῦ συναποφασίζου. Τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν. Πρέπει νὰ ἀναλογισθῇ τις ὅτι ἡ συνολικὴ κατάθεσις τοῦ προσωπικοῦ ἐνίοτε ἀποτελεῖ σπουδαῖον ποσόν, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ὑπὸ δεδομένας περιστάσεις πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ, ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἐπιχειρηματίαν αἰσθητὴν ἐπιβάρυνσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις του. Θὰ ἀναγκασθῇ οὗτος νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοὺς συνεπιχειρηματίας περὶ τῆς σκοπιμότητος τῶν ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν προτεινομένων μέτρων.

16. Ὁ συνεπιχειρηματίας ὑποχρεοῦται νὰ τηρῇ ἐχεμύθειαν περὶ τῆς ἀνακοινωθείσης εἰς αὐτὸν οικονομικῆς καὶ λογιστικῆς καταστάσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

17. Τὰ ἐκ τῆς συμβάσεως δικαιώματα καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ συνεπιχειρηματίου δὲν μεταβιβάζονται. Τὰ δικαιώματα ἀσκοῦνται προσωπικῶς. Αἱ ἀπαιτήσεις δὲν ἐνεχυριάζονται.

(Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπιτυγχάνεται, ὅπως μὴ ἀναμιγνύονται καὶ λαμβάνουν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως ξένα πρόσωπα).

18. Ἡ σύμβασις αὕτη ἰσχύει ἕως τὴν... Σιωπηρῶς παρατείνεται δι' ἓν ἔτος, ἂν ὑφ' ἐνὸς τῶν ὑπογραψάντων συμβατικῶν συμμετόχων δὲν καταγγελλῆ μὲ προθεσίαν 3 μηνῶν εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ ἔτους. Τὸ τέλος τῆς συμβάσεως ἐργασίας ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν ἄρσιν αὐτῆς τῆς συμβάσεως.

19. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸ κέρδος καὶ τὴν ζημίαν, λήγει διὰ τῆς ἄρσεως τῆς συμβατικῆς σχέσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ ἔτους, ἀφοῦ παρέλθει τὸ προηγούμενον ἐπιχειρηματικὸν ἔτος.

Ὅταν λήγη ἡ συμβατικὴ σχέσις ὁ συνεπιχειρηματίας λαμβάνει ἐξόφλησιν τῆς καταθέσεώς του (κρατήσεώς του) καὶ τοῦ οἰουδήποτε τμήματος τῆς αὐξήσεως τῆς περιουσίας ἐντὸς πέντε ἐτῶν.

Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως θὰ προσπαθῆσῃ τὴν ἐξόφλησιν ἀμέσως ἢ εἰς δύοσεως.

(Ἡ πενταετής προθεσμία ἔχει ἐπιλεγῆ, ἵνα μὴ φθάσῃ ἡ ἐπιχείρησις εἰς δυσκολίας ρευστότητος εἰς περίπτωσιν δι' οἰονδήποτε λόγον, αἰφνιδίως ἀποχωρήσεως μεγάλου ἀριθμοῦ συνεπιχειρηματιῶν. Εἰς μεμονωμένας περιπτώσεις ἀποχωρήσεως συντελεῖται ἡ ἐξόφλησις ἅμα τῇ ἀποχωρήσει).

Ὅταν ἀποχωρῇ ἓνας συνεπιχειρηματίας, συνεπεῖα ἀνικανότητος πρὸς ἐργασίαν ἢ ἡλικίας, τότε δύναται νὰ ζητήσῃ ὅπως ἐγγραφῆ εἰς τὸν πιστωτικὸν τοῦ λογαριασμὸν ἢ κατάθεσις του ὡς καὶ τὸ μερίδιόν του, εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς περιουσίας καὶ (δύναται) νὰ ἀφήσῃ τὸ ὄλικόν αὐτὸ ποσὸν εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ὡς δάνειον.

20. Ὅταν ἀποβιώσῃ ὁ συνεπιχειρηματίας, τότε μεταβιβάζεται τὸ λαβεῖν του εἰς τοὺς κληρονόμους του.

21. Διαφωναίαι ἐκ τῆς παρούσης συμβάσεως ἐπιλύονται ἀπὸ τὴν πρὸς τοῦτο συνιστωμένην ὑπηρεσίαν (Einigungsstelle). Πρὸς τοῦτο ἡ ἡγεσία τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ὁ συνεπιχειρηματίας ὑποδεκνύουν ἀπὸ ἓναν πάρεδρον. Οἱ πάρεδροι ἐκλέγουν ἓναν Προϊστάμενον (Obmann).

Ὁ τελευταῖος δεόν νὰ ἔχη πλήρη νομικὴν ἢ οἰκονομικὴν κατάρτισιν. Ἄν οἱ πάρεδροι δὲν συμφωνήσουν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Προϊσταμένου, τότε θὰ ὀρισθῆ οὗτος ὑπὸ τοῦ Προέδρου τοῦ ἐμποροβιομηχανικοῦ ἐπιμελητηρίου. Ἡ πρὸς τοῦτο ὑπηρεσία (Einigungsstelle) ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ φιλικὴν συμφωνίαν μεταξύ τῶν ἀντιδίκων διὰ ἐξωδικαστικοῦ συμβιβασμοῦ. Ἄν δὲν ἐπιτευχθῆ τοῦτο, τότε παραμένει εἰς αὐτοὺς ἀνοικτὴ ἡ δικαστικὴ ὁδός».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Διὰ τὴν περαιτέρω μελέτην τοῦ προβλήματος τῆς «Συμμετοχῆς» δίδεται ἡ κατωτέρω σχετικὴ βιβλιογραφία :
- Bayer, Hans, Gewinnbeteiligung, Internationale Erfahrungen, Wirtschaftstheoretische Untersuchungen, Wirtschaftspolitische Erkenntnisse. Verlag Springer, Wien 1952.
- Berkenkopf-Fels, Plan Berkenkopf-Fels zur Ertragsbeteiligung der Arbeitnehmer in Form einer neuartigen Lebensversicherung, Denkschrift Herausgeber: Studiengemeinschaft für die Erweiterung der sozialen Arbeitnehmerfürsorge auf privatrechtlichen Grundlagen, Köln 1950.
- Cöster, Franz, Miteigentum und Vermögensbildung der Arbeitnehmer in der Marktwirtschaft, Institut für Wirtschaftspolitik an der Universität zu Köln, Untersuchung Nr. 8.
- Debatin, Otto, Gewinnbeteiligung der Arbeitnehmer, Schriftenreihe des Presseausschusses Hammern, Verbände von Württemberg-Baden, Heft 4, Stuttgart 1951.
- Fischer, Guido, Neuzeitliche Betriebsgestaltung durch Ordnung der menschlichen Arbeitsverhältnisse. Herausgegeben vom Institut für Sozialpolitik und Sozialreform, Wien 1955.
- Heinz, Arno, Ein neuer Weg. Ein Beitrag zur Lösung der sozialen Frage. (Kupferhütte Duisburg). Ratingen 1949.
- Heinz-Dietrich-Ortlieb: Klassenkampf oder Sozialpartnerschaft. In Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik, 1 Jahr. 1956.
- Huppert, Walter, Erfolgsbeteiligung der Arbeitnehmer. Verlag Duncker und Humblot, Berlin-München 1953.
- Huss, E., Mitbestimmung und gerechter Lohn als Elemente einer Neuordnung der Wirtschaft, Selbstverlag 1950. Herausgegeben vom Institut für Sozialpolitik und Sozialreform, Wien 1955.
- Jenny, Hans, Die Gewinnbeteiligung der Arbeitnehmer, ihre betriebspolitische, wirtschaftspolitische Bedeutung. Polygraphischer Verlag A. G. Zürich und St. Gallen 1950.
- Kampfschulte, Mitdenken im Betrieb als Bestandteil partnerschaftlicher Zusammenarbeit, Herausgegeben vom Institut für Sozial-wirtschaftliche Betriebsberatung. Düsseldorf, 1954.
- Mayo, Elton, The Social Problems of an Industrial Civilization, Boston, Harvard University, Graduate School of Business, 1945.
- Mann, Adolf, Aus der Praxis einer Ertragsbeteiligung. Verlag Lutzeysers Fortsetzungswerke GmbH., Bonn/Frankfurt/Main 1954.
- Marx, Albert, Altmann, Ruth, Ich und der Andere. Ein Brevier der menschlichen Beziehungen im beruflichen und persönlichen Leben. Verlag Quelle & Meyer, Heidelberg 1954.

- Oettinger, Friedrich, Partnerschaft—Die Aufgabe der politischen Erziehung. J. V. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1953.
- Roethlisberger, F. J. and W. J. Dickson, Management and the Worker. Cambridge/Mass., Harvard University Press, 1939.
- Rucker, Allen W., Steigende Produktivität—Steigende Leistung—Steigender Lohn. Droste-Verlag, Düsseldorf 1954.
- Schürholz, Franz, Der Arbeitspartner. Rechtsverlag GmbH., Düsseldorf 1949.
- Spiegelhalter, Franz, Gewinnbeteiligung. Illusionen und Möglichkeiten. Verlag Wilhelm Steinebach, München—Düsseldorf 1951.
- Spiegelhalter, Franz, Die Formen der Ergebnisbeteiligung. Ein Katalog für die Praxis. Das Spezial-Archiv der Deutschen Wirtschaft, Heft 4, Verlag Hoppenstedt u. Co. Darmstadt 1954.
- Spindler, Gert P., Mitunternehmertum. Mettau-Kinau-Verlag Wolf und Täuber, Lüneburg 1951.
- Spindler, Gert P., Partnerschaft statt Klassenkampf. W. Kohlhammer-Verlag, Stuttgart 1953.
- O. Verf., Der Arbeiter als Partner im Betrieb, Verlag «Der Neue Bund», Zürich, 1953.
- Wege zum sozialen Frieden, Beiträge zur Mitbestimmung und sozialer Partnerschaft in der Wirtschaft—Herausgegeben v. H.D. Ortlieb und H. Schelsky. Ring-Verlag, Stuttgart/Düsseldorf, 1954.
- Whyte, William F., Human Relations in the Restaurant Business. New York, McGraw-Hill, 1948.

LA RICERCA MOTIVAZIONALE

di Prof. G. TAGLIACARNE

(Roma)

1. *Le interviste in profondità.*—Uno dei più importanti scopi delle ricerche di mercato è quello di individuare le ragioni per le quali il pubblico è propenso ad acquistare un prodotto, a preferire una data marca, ovvero non intende fare l'acquisto o lo dilaziona.

In ogni ricerca di mercato questi argomenti sono sempre ampiamente considerati. Le risposte che si ottengono al riguardo vengono classificate per gruppi più caratteristici. Inoltre vengono riportate solitamente in un'appendice le risposte singole più interessanti e significative, con le frasi e le osservazioni degli intervistati. Ecco fra le tante, alcune risposte date in occasione di una ricerca di mercato sulle motoleggere. Le ragioni per le quali il pubblico munito di bicicletta non desidera applicarvi il motorino, sono di questo tenore (oltre quella della spesa):

- pochi meccanici sanno riparare i guasti;
- disturba molto il ronzo;
- va troppo adagio;
- non serve per le salite;
- è antiestetica;
- non si può portare la ragazza.

La ricerca dei motivi profondi che concorrono a determinare una decisione è sempre difficile, perchè spesso i motivi sono molteplici e complessi. Essi sono soggetti a vari elementi, variabili secondo le situazioni e il tempo: bisogno, disponibilità di denaro, pregiudizi, ambizioni, consigli, moda, pubblicità, ecc.

Spesso le persone non agiscono consciamente, cioè ignorano le ragioni per cui sono indotte a fare un dato acquisto o una data spesa; e quando pure sono coscienti, non desiderano, talvolta, dichiarare le vere ragioni che hanno orientato le loro decisioni.

Le risposte fornite sulla scorta dei soliti questionari sono spesso stereotipate ed esprimono prevalentemente argomenti razionali: prezzo,

bontà, praticità ecc., mentre il comportamento delle persone, anche nel caso degli acquisti di prodotti, è spesso irrazionale: effetto di influenze non facilmente riconoscibili, di abitudini, dell'ambiente, di sentimenti non sempre apprezzabili, che quindi non vengono confessati al primo venuto che si presenta a fare l'intervista.

Un semplice «perchè?» inserito in un questionario che comprende tante altre domande, può prestarsi a risposte sbrigative, gettate lì per liberarsi in fretta dalla «seccatura» dell'intervista. Gli intervistatori hanno una lunga lista di persone da interrogare, e tendono ad abbreviare le visite; aggiungasi che essi, purtroppo, sono scelti il più delle volte fra persone di modeste capacità che si occupano di altro, e sono pagati un tanto per ogni intervista. Non è quindi da meravigliarsi che non sia possibile in queste condizioni svolgere indagini dettagliate e circostanziate. A ciò conviene porre riparo anzitutto migliorando gli intervistatori, ma tuttavia le considerazioni su esposte e il desiderio di approfondire certi aspetti delle indagini di mercato hanno fatto sorgere nuove tecniche. Pertanto è oggi abbastanza comune il caso, che, accanto alle indagini condotte coi metodi usuali su un numero piuttosto ampio di persone scelte come campione rappresentativo dell'universo, si svolgano anche alcune indagini limitate di numero ma approfondite, con sistemi tratti dalla psicologia, in modo da indagare e scrutare i veri motivi di certi comportamenti che determinano gli acquisti dei prodotti.

Questo nuovo tipo di ricerca, che va sotto il titolo di ricerca motivazionale (*Motivation, Research*), si è rapidamente diffuso nel corso degli ultimi venti anni, e ha trovato larghe applicazioni anche in Italia, dove studiosi di psicologia, pubblicitari e analisti di mercato hanno attivamente collaborato ottenendo risultati soddisfacenti.

2. *Tecniche psicologiche dirette.*—La ricerca motivazionale impiega alcune tecniche particolari che si discostano sensibilmente da quelle usuali adottate per le ricerche di mercato, per quanto vi siano fra le une e le altre vari punti di contatto: si fa ricorso agli intervistatori, si usa un questionario, non si abbandona il criterio della rappresentatività del campione, ma gli intervistatori sono scelti con criteri e spesso sono persone competenti di psicologia; i questionari, quando si usano, sono impostati diversamente e con criteri più liberi; il concetto del campione casuale nella scelta della persona da intervistare non è rigoroso, trattandosi di un gruppo di persone che è limitato e che deve prestarsi a un'indagine (una specie di esame) abbastanza lunga e complessa.

Intervista clinica. — Si dà questo nome a indagini condotte da intervistatori provetti interrogando a fondo poche persone. Non si sottopone ad esse un questionario, ma si intavola un discorso che può avere per oggetto centrale il prodotto che interessa (i detersivi, i liquori, gli abiti confezionati, il cinematografo), oppure la persona dell'intervistato (sue abitudini, suoi gusti, suoi giudizi), in relazione al prodotto in questione.

L'attributo di « clinica » richiama la terapia usata per gli ammalati, ma vi è una sostanziale differenza fra il rapporto medico-ammalato e quello intervistatore-intervistato. Nel primo caso l'opera del medico è richiesta e l'ammalato è interessato alla collaborazione e alla sincerità. Nel caso delle ricerche di mercato l'intervistato non ha interesse nell'indagine, e si presta alla collaborazione spesso solo per cortesia o per curiosità.

Perchè l'indagine clinica si svolga soddisfacentemente occorre che chi dirige l'indagine tenga desto l'interesse dell' intervistato, ne susciti curiosità e spirito di collaborazione, lusingandolo con la richiesta di giudizi, suggerendo motivi, stimolandolo a parlare e discutere, rimettendolo sull'argomento principale quando egli tende a deviare ecc. Si comprende facilmente che il compito dell'intervistatore non è semplice, e che si corre il rischio di influenzare l'intervistato, il quale può essere portato a dare delle risposte che egli ritiene facciano piacere all'intervistatore, o gli facciano far bella figura all'« esame » cui è sottoposto.

Intervista di gruppo. — Qualche volta si ricorre ad una discussione guidata da un esperto (psicologo) fra un gruppo di persone non troppo numeroso. Si cerca mediante la discussione di far emergere certi stati d'animo che difficilmente si palesano isolatamente. Col dibattito pro e contro un dato prodotto, una data marca o un dato servizio si possono scoprire motivi qualche volta insospettati; si stimola la memoria: Ah si, come me, Anch'io una volta...

Il sistema sembra utile specialmente come indagine-pilota per inquadrare una ricerca, per fissarne i punti principali, per scegliere le domande più adatte.

Con questo procedimento come con quello precedente, ci si deve appoggiare esclusivamente sull'esposizione verbale, che è sempre limitata, spesso inadeguata, volubile o fallace.

3. *Metodi proiettivi.* — Sono sorti pertanto altri metodi indiretti, a cui si è dato il nome di « proiettivi », intendendo con questo appellativo la tendenza a proiettare all'esterno, su altri, gli stati d'animo, i com-

portamenti, i motivi dell'intervistato. Tale metodo permette di esprimere più apertamente certi sentimenti che sono propri di chi risponde, ma che non vengono verbalizzati come tali, in prima persona. L'intervistato non sente più di essere lui il giudicato; ed è quasi lusingato di essere chiamato a dare un proprio giudizio obiettivo, che riguarda la *questione* non la *sua persona*. Perciò è più spontaneo e più esplicito.

Completamento di frasi.— Uno dei metodi proiettivi più usati consiste nel sottoporre talune frasi da completare: «chi acquista Nescafé...»; «fermarsi per far benzina a un chiosco...»; «gli impiegati della Società hanno molto da fare e devono dare ascolto a molte persone, ma mi sembra che potrebbero almeno...».

Completando le frasi, si esprime un giudizio e si rivelano motivi che possono essere assai utili per modificare un prodotto o la sua presentazione o per migliorare un servizio, e specialmente per orientare la pubblicità.

La difficoltà di questo sistema consiste nel saper scegliere le frasi che si sottopongono per essere completate. Occorre che esse non siano poste in modo da provocare risposte stereotipate. Bisogna anche fare attenzione che esse non siano formulate in termini tali da forzare le risposte in un dato senso, ma che ammettano completamenti, quindi giudizi diversi e veramente liberi. Per esempio, se si pone la frase indicata più sopra: (gli impiegati della Società hanno molto da fare, ma mi sembra che potrebbero almeno...) si induce l'intervistato a fare delle critiche al servizio reso dal personale, anche se egli non avesse in animo di farne o non avesse rimarcato nulla da criticare; infatti non si può completare quella frase esprimendo un giudizio favorevole.

Se per contro si fosse usata quest'altra formula «qualche volta il personale non si occupa del pubblico con molta cura, ma bisogna considerare che...» le risposte sarebbero state di natura assai diversa, e avrebbero fatto emergere considerazioni favorevoli riguardo al servizio in questione.

Se si avesse avuto lo scopo di scoprire tutti i modi per migliorare il servizio, la prima formulazione sarebbe stata quanto mai opportuna; ma se si fosse trattato, come era il caso in esame, di sapere quanti erano contenti del servizio e quanti no, la domanda nel modo com'è stata formulata ha fatto notevolmente aumentare il numero degli scontenti: difatti nell'indagine a cui ci riferiamo le critiche erano state in un primo tempo espresse dal 42 per cento degli intervistati; successivamente, introducendo la domanda sotto forma della frase su indicata (la prima), esse salirono al 75 per cento. Ecco, dicono gli organizzatori dell'indagine,

la prova del vantaggio di questo metodo. Ma è veramente un vantaggio? Non si è deformato, acudone il senso critico, il grado di insoddisfazione degli intervistati?

Figure e scenette.— Un altro metodo proiettivo consiste nel sottoporre dei disegni con dati tipi di persone, o scenette, e chiedere all'intervistato che cosa quei disegni gli fanno pensare riguardo il genere di persona, il perchè del suo comportamento, ecc.

Una vignetta rappresenta un signore che sta per comperare una vettura di lusso; l'intervistato può osservare: «vuol comperare questa automobile per darsi delle arie», e con ciò viene manifestato un giudizio di disapprovazione contro un atteggiamento snobistico.

Un'altra vignetta rappresenta una signora discretamente elegante che acquista un pacchetto di margarina; l'intervistata può osservare: «è una persona moderna che non ha pregiudizi sociali», con ciò viene espresso un giudizio favorevole, che può interpretarsi come se l'intervistata avesse risposto: «faccio così anch'io»; «dovrei fare così anch'io».

Altre volte si presentano agli intervistati delle vignette da completare, come quelle che si trovano in certi albi che si danno ai bambini per invogliarli al disegno; ma gli esperimenti di questo genere hanno dimostrato una scarsissima attitudine del pubblico a tracciare dei segni utilizzabili.

La preparazione di disegni e figure comporta serie responsabilità (come si è visto le frasi) e può facilmente influenzare le interpretazioni che si ricercano. Pertanto lo psicologo che dirige indagini di questo genere deve fare molta attenzione e deve sperimentare il suo piano prima di porlo in atto.

Proiezione tematica.— Le quattro figure qui riportate sono completamente identiche, ad eccezione di un elemento: si beve vino, birra, acqua minerale o acqua naturale a tavola. Esse vengono presentate a quattro gruppi omogenei di soggetti, il che può essere ottenuto o con un piano sperimentale o dividendo in quattro parti, a caso, il campione casuale.

— Le persone che bevono vino, nelle risposte date dagli intervistati, presentavano un'età leggermente più elevata delle altre, le loro condizioni socioeconomiche erano piuttosto modeste; in genere venivano indicato come operai o impiegati di basso ordine. In genere venivano giudicate simpatiche, schiette, naturali, non preoccupate per la salute, con idee un po' tradizionali. L'ambiente, il più delle volte, è interpretato come una casa, e i due come marito e moglie.

- Le persone che bevono birra sono giudicate più giovani delle precedenti, più moderne e più sofisticate. Le condizioni socioeconomiche sono più elevate delle precedenti. C'è però una notevole variabilità. L'ambiente, il più delle volte, è interpretato come un ristorante, e i due come fidanzati.
- Le persone che bevono acqua minerale, sempre nelle risposte date dagli intervistati, sono, in generale, giudicate di condizioni socio-economiche discrete, di mentalità moderna e preoccupati per la propria salute. L'ambiente è, il più delle volte, interpretato come un ristorante, e per lo più i due venivano indicati come marito e moglie o fidanzati.
- Le persone che bevono acqua comune sono in genere giudicate come marito e moglie e l'ambiente è, quasi sempre, ritenuto di condizioni economiche basse; è, generalmente interpretato come la casa in cui abitano.

Questi risultati sono stati utilizzati per confermare altre ipotesi e nello stesso tempo per proporre di nuove la cui conferma è stata ottenuta mediante altri tests*.

4. *Il problema dell'influenza.*— Nelle ricerche di mercato si ha solitamente interesse di conoscere chi esercita un'influenza sulle decisioni di acquisti.

Tutti siamo soggetti a vari tipi di influenze: dell'ambiente, delle tradizioni, delle convenzioni sociali, del pubblico, dei familiari, degli amici, dei negozianti, della pubblicità, ecc. Ma chi potrebbe discernere nei suoi atti quale sia la parte dovuta alla sua decisione autonoma e quale sia dovuta all'influenza esterna? Non è soltanto che non si sa e non si può fare tale distinzione, ma c'è anche da aggiungere che spesso non si vuol ammettere di essere influenzati: farsi influenzare è un atto di debolezza e soggezione che non si vuol riconoscere; si vuol apparire — e si crede — di essere padroni di sé, indipendenti nelle proprie decisioni o scelte o azioni.

Sarà molto raro che qualcuno dica di aver fatto l'acquisto della marca A perchè ha letto la pubblicità su un giornale o perchè gliel'ha consigliata il negoziante; che il marito riconosca di aver acquistata l'automobile di una data Casa e di un dato tipo per far piacere alla moglie o per l'influenza che essa ha esercitato; il padre non può am-

---

* Informazioni e disegni forniti direttamente della Società « Misura » di Milano per cortesia di F. Alberoni, psicologo di detta società.

mettere di subire l'influenza dei propri figli: non è soltanto che non vuol riconoscere il fatto, ma egli crede veramente, sinceramente, alla sua completa autonomia... paterna.

Ma l'influenza esiste, anche se inconscia. Quella dei genitori sui figli è facilmente visibile, ma è notevole anche quella in senso inverso, dei figli sui genitori.

In una interessante indagine di tipo motivazionale, effettuata per cura della Esso Standard Italiana, si è posto tale problema e ne sono emersi risultati che meritano un attento esame.

I padri hanno insistito nell'affermare che nelle loro decisioni (si trattava di automobili, velocità, guida della vettura, benzina, preferenza a rifornirsi presso i chioschi o i garages) non ascoltano il giudizio dei figli, essendo assolutamente indipendenti nelle loro scelte; e hanno usato frasi di questo genere: « neanche per sogno, il padre sono io », « non li sto neppure a sentire », « sono essi che devono sentire me ».

Ma fatta una prova, è risultato che i padri ascoltavano i loro ragazzi. La Esso Standard Italiana ha scritto a un gruppo di ragazzi i cui padri avevano l'automobile, invitandoli a chiedere al genitore di acquistare benzina Esso a uno dei chioschi che venivano all'uopo indicati; si prometteva nel caso affermativo un libro sui motori (si noti quindi che il premio non era molto generoso nè interessante per tutti). L'iniziativa ha sortito risultati interessanti per la Società Esso, che sono documentati in un'ampia relazione.

Non occorre essere profondi psicologi per scoprire certe influenze: quella della moglie sul marito e anche quella dei figli sui genitori. I genitori sono abituati a dover rispondere a tutte le domande dei figli, appena questi incominciano a sciogliere la lingua. Perché questo? Perché quello? Ed essi devono essere pronti e trovare risposta a tutto. Divenuti i figli più grandi, le loro domande sono più esigenti e le risposte più difficili, ma i genitori non vogliono apparire ignoranti, e devono sforzarsi a imparare tante cose e a non deludere il loro ragazzi. In questo sforzo di ogni giorno i genitori sono obbligati ad aggiornarsi secondo la mentalità, i problemi, i gusti dei figli. Non vogliono apparire vecchi e superati agli occhi dei figli, quindi sono istintivamente portati a seguire le idee nuove che si agitano nei pensieri, negli atteggiamenti, nelle tendenze dei figli e finiscono per assorbirne la psicologia e adattarsi ad essi in mille situazioni della vita; naturalmente anche nei gusti e nella scelta delle cose da acquistare.

Si è quindi potuto constatare, e in certo qual modo misurare, con una ricerca di mercato basata sulle tecniche motivazionali, l'influenza

esercitata dai ragazzi sui genitori. Ciò significa, in pratica, che nell'azione di propaganda di certi prodotti non si deve trascurare di raggiungere anche i ragazzi.

5. *Critiche e consensi.*—La ricerca motivazionale ha avuto i suoi appassionati sostenitori e i suoi denigratori; gli entusiasti e gli scettici. Ampie discussioni si sono svolte in congressi e sulla stampa, dividendo gli analisti di mercato in due gruppi contrapposti; il problema della ricerca psicologica dei motivi ha creato un vero scisma nel campo del marketing.

Fra i più noti fautori è da citare Ernest Dichter, di Vienna, che dirige il Motivational Research Institute e la rivista «Motivations»; fra i più aperti oppositori si può ricordare Alfred Politz della Società Alfred Politz Research.

Quali sono le critiche che si rivolgono a questi metodi nelle applicazioni delle ricerche di mercato?

Jacques Lacoste della Società Doxométrie di Bruxelles, ha pronta una risposta: «Se volete sapere perchè una donna di casa compera la marca A di dentifricio, o perchè acquista margarina, la cosa più semplice è di domandarglielo. Perchè dovremmo chiederlo agli psicologi?».

Si dice: 1) la ricerca dei motivi non ha carattere scientifico; 2) pretende di essere più di quello che è; 3) offre risultati che non sono extrapolabili, cioè che non si possono generalizzare come riferibili all'universo; 4) è dominata da certe ipotesi fissate aprioristicamente dagli psicologi; 5) gli intervistatori sono portati a far dire alle persone intervistate più di quello che esse pensano; 6) l'interpretazione delle risposte è arbitraria, diversa a seconda dei principi e dell'animus degli psicologi.

Cerchiamo di rispondere punto per punto.

1) Queste critiche sono fondate?

Non v'è alcun serio argomento per affermare che una ricerca di motivi basata su metodi e tecniche tratte dalla psicologia non sia scientifica; nessuno può negare che l'azione umana, non esclusa quella degli acquisti, non sia soggetta a fattori che si celano nel subcosciente, a reazioni psichiche: la scienza della psicologia può quindi essere utile nelle nostre indagini.

2) Non si deve pretendere con l'impiego delle tecniche basate sulla psicologia di scoprire tutta e sempre la verità del comportamento delle azioni umane. La ricerca della verità è estremamente difficile, specialmente nel campo sociale; tuttavia è opportuno fare ricorso a

tutti i metodi disponibili, diretti e indiretti, per rintracciarla anche quando non si trovi alla superficie; anche quando è nascosta sotto una motivazione stereotipata, di comodo, sbrigativa, generica; quindi le tecniche esposte in questo capitolo possono essere di utile ausilio, se considerate appunto, come ausiliarie, non come mezzo unico e sufficiente.

3) Se le ricerche motivazionali sono effettuate su un gruppo molto ristretto, è evidente che sarebbe troppo rischioso attribuire ad esse un valore generale. Il campione, essendo troppo limitato, ammette un errore assai ampio. D'altro canto si deve riconoscere che spesso non si tratta di un campione veramente casuale, ma di un gruppo di persone *ad hoc* che si sono prestate alle interviste (cliniche o in profondità) e che non rispondono sempre ai concetti della scelta a caso.

Se i risultati non possono essere extrapolabili in esempi del genere, possono esserlo invece quando il numero delle interviste sia abbastanza elevato e la scelta degli intervistati si sia potuta effettuare coi metodi propri delle indagini campionarie. Ad ogni modo, anche se ciò non si verifica si potranno ottenere utili indicazioni. Tutto sta a chiarire che si tratta di elementi particolari, di segnalazioni e indizi da interpretare nelle loro casistica senza voler attribuire ad essi un significato più esteso, valevole per l'universo.

4) L'impostazione di un'indagine di tipo motivazionale è fatta su determinate ipotesi ricavate da principi di psicologia umana. Su ciò nulla da dire: è una caratteristica del metodo. Se le ipotesi sono serie, sono fondate, sono adeguatamente adattate al tipo di ricerca, l'indagine potrà dare buoni risultati, altrimenti no. Questa non è una critica al metodo. Tutte le ricerche possono essere fatte bene o male, anche psicologiche naturalmente, così come quelle statistiche.

5) Gli intervistatori costituiscono in ogni ricerca di mercato il *punctum dolens*. Il buon risultato delle indagini dipende in gran parte dalla serietà e accuratezza delle interviste. Perciò occorre assicurarsi buoni collaboratori: bisogna scegliere, prepararli, istruirli, controllarli. Il problema non riguarda solo la ricerca di tipo motivazionale cioè la ricerca in profondità, a dialogo libero, ma anche la ricerca tradizionale effettuata col solito questionario e coi soliti «perchè?»

Nelle interviste motivazionali la scelta e la preparazione degli intervistatori assumono importanza particolare; questa non è una critica al metodo, ma solo l'avvertimento di usare maggiore cura. Gli intervistatori incapaci rendono inefficiente qualsiasi tipo di ricerca.

6) Nelle ricerche di tipo motivazionale il pericolo di una inter-

pretazione arbitraria che risenta delle tesi d'impostazione, del temperamento, della personalità e dei sentimenti e idee dello psicologo, cui è affidato il compito di trarre le conclusioni del lavoro, può essere notevole. Ma non è questa una critica sostanziale del sistema; si potrà discutere, caso mai, l'applicazione; si potranno contestare le deduzioni ma non respingere le basi scientifiche del metodo in generale, considerandolo inefficiente solo perchè un'indagine può essere eseguita da persone non abbastanza esperte.

6. Esempi stravaganti ed esempi discutibili.—Le critiche mosse alle ricerche motivazionali derivano da certe esagerazioni e aberrazioni deprecabili, che talvolta hanno condotto a interpretazioni assurde o ridicole. Non si può criticare la pittura moderna in blocco perchè vi sono dipinti stravaganti; lo stesso concetto vale per il nostro argomento.

Di interpretazioni fantasiose e patologiche tratte da ricerche motivazionali abbiamo molti esempi; ne citiamo qualcuna senza... malizia, al solo scopo di «starne lontani»*

Sigarette. — «La spiegazione più comune e più evidente del fumare è il piacere che ne prova la bocca, la quale viene continuamente stimolata dalla sigaretta. Un'altra spiegazione è da ricercare nella soddisfazione perversa che provano molti nel vedersi in situazione di «difatta» e di «distruzione», nel piacere che provano a compassionarsi... Molti fumatori vedono nella loro sigaretta un'immagine morbosa, qualcosa che abbrevia la loro vita».

Tubi di vetro. — «Gli ingegneri e i dirigenti degli uffici acquisti ricevono una reazione emotiva, di fronte alla fragilità dei tubi di vetro che deriva dalla loro esperienza infantile. Hanno imparato da piccoli, che un vetro rotto provoca una sculacciata».

Viaggi in aeroplano. — «La gente non ha paura di morire ma teme il biasimo postumo dei loro familiari. La moglie potrà pensare che il marito sia stato uno sciocco. Questo stato d'animo si è mostrato molto più importante che la paura della morte».

Una seconda «motivazione» segnalata da una società d'aviazione è la seguente: «Gli uomini che viaggiano in aeroplano hanno paura più che degli incidenti, delle avventure con donne sconosciute!».

Colazione del mattino. — «Quando ci si alza il mattino ci si sente forti,

* Gli esempi seguenti sono stati ricavati da PAUL LYNES, Vice Presidente della Società Gallup and Robinson («Journal of the Esomar», 1957) e dalla Rivista «Ufficio Moderno» del gennaio 1958.

pieni di energia aggressiva e di bisogno di lotta, oscuramente diretta contro un nemico». « Per far sfogare questa carica di aggressività conviene preparare una colazione non di alimenti morbidi, ma duri che implicano difficoltà di masticazione ».

Questi esempi costituiscono evidentemente una stravaganza tale da consigliarne senz'altro il rifiuto puro e semplice, ma altre volte si tratta invece di interpretazioni discutibili. Sono queste che meritano attenzione.

Una fabbrica di profumi ha riscontrato attraverso una ricerca motivazionale, che le donne considerano l'uso del profumo con un senso di colposità, quindi ha ritenuto opportuno adottare nella pubblicità frasi come queste: « Il profumo è un semplice completamento della vostra toiletta ». Un altro indagatore avrebbe potuto ricavarne una conclusione tutta diversa, secondando l'idea della colpa con frasi quale: « Signora, il profumo è un peccato seducente, rivela la vostra femminilità ».

Un'interpretazione presso a poco di questo genere è stata data una società (Luxite) che produce biancheria fine per signora. In una ricerca motivazionale si era riscontrato che le signore sono spesso affette da un sentimento di narcisismo, di amore di se stesse e si compiacciono di vedersi addosso biancheria fine. Perciò la società lanciò una campagna di biancheria Luxite fondata sull'immagine di una donna che si ammira nello specchio; la leggenda diceva: « ammiratevi in Luxite ».

Un fabbricante di alimenti vegetali in scatola fece effettuare una ricerca motivazionale su detti prodotti, a seguito della quale emersero alcuni elementi:

1) Il prodotto in scatola era sospettato di essere « lavorato », in contrapposto al prodotto non in scatola, considerato come puro, fresco, naturale, vivente; quello in scatola richiamava l'ambiente rumoroso della fabbrica, mentre quello non in scatola faceva ricordare la serenità della campagna.

2) L'uso dei prodotti in scatola era associato all'idea di donne desiderose di risparmiare fatica, poco amanti della casa.

Questi risultati furono presentati a un gruppo di psicologi e commentati coi dirigenti della società, ricavandone alcune direttive pubblicitarie:

- 1) il prodotto deve essere presentato come naturale;
- 2) l'illustrazione deve richiamare scene campestri;
- 3) si dovrà insistere sul fatto che nulla è stato aggiunto, nè tolto al prodotto originale;

4) la donna che utilizzerà il prodotto in scatola dovrà essere raffigurata come una buona *ménagère*, amante della casa e della salute dei suoi;

5) si dovrà abbandonare nella pubblicità ogni richiamo all'argomento, usato innanzi, che il prodotto in scatola è pratico, fa risparmiare e fatica.

Come si vede, l'interpretazione dei risultati e i suggerimenti concretati per il lancio pubblicitario sono frutto di opinioni soggettive. Altre persone, con uguale convinzione, potrebbero ricavare conclusioni differenti a quelle su indicate. Per esempio, potrebbero non trovarsi d'accordo sul punto, 5) e ritenere opportuno insistere nella pubblicità sul fatto che il prodotto in scatola, oltre ad essere fresco e naturale come quello non in scatola, fa risparmiare tempo e fatica.

7. *Necessità di combinare i due metodi.* — In conclusione la ricerca motivazionale può dare ottimi risultati, quando sia ben preparata e bene eseguita; se affidata a persone competenti e ad intervistatori coscienziosi. Essa è da considerare come un ausilio alle tradizionali ricerche di mercato estensive, non come una sostituzione di queste. Con le une si ricavano elementi che non si possono ottenere con le altre.

I motivi che emergono attraverso le ricerche cliniche o in profondità non possono assumere un valore di generalità, di quantità; i dati ottenuti non si possono quasi mai sommare e assoggettare ai calcoli matematici; tuttavia le indicazioni dei motivi ricavate da queste indagini hanno un valore di qualità, di segnalazioni degne di attenzione, utili specialmente per trovare soggetti nuovi di presentazione e di pubblicità; mettono in moto le doti di immaginazione dei venditori e dei pubblicitari.

In ogni caso si rende opportuna una stretta collaborazione fra persone preparate in campi diversi: statistici, economisti, psicologi, sociologi; conviene che gli esperti delle ricerche di mercato col metodo tradizionale del campione casuale a tipo estensivo si diano la mano con gli esperti nelle ricerche motivazionali in profondità per applicare congiuntamente i due metodi.

Entrambi presentano deficienze; combinandoli assieme è probabile che ne derivi un miglioramento; che certi difetti di un metodo trovino una correzione nell'altro.

È questo lo spirito col quale si deve guardare alla ricerca motivazionale: non scetticismo, e neppure euforia ma apporto di due tecniche entrambe utili specialmente se adoperate congiuntamente.

BIBLIOGRAFIA RIGUARDANTE LA RICERCA MOTIVAZIONALE

Si segnalano anzitutto gli importanti contributi di studi e critiche apparsi nel «Journal of the Esomar».

Altri contributi notevoli si possono leggere nelle riviste specializzate di psicologia sociale, che si pubblicano nei vari paesi.

Vedansi inoltre gli «Atti» del Marketing Symposium in «University of Illinois Bulletin», ottobre 1955.

Fra le riviste italiane segnaliamo :

«Studi di mercato» (specialmente il numero dedicato al Congresso dell'Esomar del settembre 1958 a Cortina d'Ampezzo). Roma.

«Vita e pensiero», Milano.

«Bollettino di Psicologia e Sociologia applicata», Firenze, vedasi specialmente in questo Bollettino un ampio studio di FRANCO FERRACUTI (febbraio-dicembre 1958), nel quale è stata riportata un'ampia bibliografia (49 scritti).

Fra i libri e gli articoli, assai numerosi, segnaliamo i seguenti che trattano specificamente il tema della motivazione nelle ricerche di mercato :

H. HARRY, *Motivation Research, its Practice and Uses for Advertising, Marketing and other Business Purposes*, London, 1958.

N. M. BALCHIN, *A Psychological Approach to Market Research*, New York, 1933.

S. H. BRITT, *The Strategy of Consumer Motivation* in «Journal of Marketing» aprile 1950.

H. E. BURT, *Applied Psychology*, Englewood Cliffs, New York, 1957.

J. G. FREDERICK, *Introduction to Motivation Research*, in «Business Source», 1957. (Traduzione italiana col titolo *Le ricerche motivazionali*, a cura della Federazione Italiana Pubblicità, Milano, 1959).

V. PACKARD, *The Hidden Persuader*, New York, 1957. (Traduzione in italiano di CARLO FRUTTERO, *I persuasori occulti*, 1958).

A. POLITZ, *Science and Truth in Marketing Research*, in «Harvard Business Review» gennaio-febbraio 1957.

G. H. SMITH, *Motivation Research*, in «Advertising and Marketing», New York, 1954.

P. STRYKER, *Motivation Research*, in «Fortune» giugno 1956.

J. WOLF, *What makes Women Buy*, New York, 1958.

W. H. WULFECK, *The Role of the Psychologist in Market and Advertising Research*, in «Journal Appl. Psychol.» n. 29, anno 1945.

D. LEONHARD, *Consumer Research with Projective Techniques*, Shenandoah, Iowa, 1955. (Contiene vari esempi e casi con vignette «proiettive» e un'ampia bibliografia).

RÉFLEXIONS SUR LES ÉLÉMENTS DE LA THÉORIE DÉMOGRAPHIQUE

Par MILOŠ MACURA

Au cours de la décade écoulée, plusieurs fois se sont fait entendre de remarques critiques par rapport aux théories de la population. En face des recherches sur la population nombreuses et variées, on soulève que la mise au point théorique ne fût pas suffisante. Aussi, les recherches empiriques en souffraient, de sorte qu'on ne fût pas en état de faire intégrer les constatations et les conclusions démographiques dans les systèmes théoriques par d'autres branches des sciences sociales¹.

Il est très vraisemblable que le caractère complexe de l'évolution démographique et son enchaînement multiple et varié avec la vie sociale et économique soit responsable pour un tel état de choses. Cependant, par cela seulement, on ne puisse pas expliquer la situation, du fait que les domaines faisant l'objet d'autres branches scientifiques se trouvent actuellement aussi dans un pareil état en ce qui concerne la complexité. Peut-être qu'un tel état de choses était provoqué aussi par le fait que dans le passé les recherches et les théories démographiques étaient cultivées tantôt dans le cadre des sciences économiques et tantôt dans le cadre de la sociologie ou de la statistique². Il est probable que

---

1. Je ne voudrais que mentionner ici quelques constatations pertinentes du caractère international. Dans son rapport « Gaps in Existing Knowledge of the Relationships between Population Trends and Economic and Social Conditions » (U.N. doc. E/CN. 9/119, de l'année 1955) le groupe d'experts des Nations Unies a soulevé l'existence de beaucoup de lacunes et de défauts dans notre savoir sur les mouvements démographiques et socio-économiques. La Commission de la population a répété, à sa dixième session en 1959, d'une manière semblable, la nécessité du développement plus rapide des connaissances démographiques. Le Congrès de l'Union internationale pour l'étude scientifique de la population (1959) a examiné lui aussi, à une de ses séances, les aspects théoriques du problème, etc.

2. A comparer avec la constatation de G. Myrdal que la théorie de la population participe en grande partie aux traditions de l'économie politique et que les économistes l'ont cédée plus tard aux sociologues, statisticiens et médecins (v. G. Myrdal : Population — a Problem of Democracy, 1940, pp. 24).

les théories précédentes, souvent unilatérales, ont influencé dans une certaine mesure aussi la pensée démographique contemporaine en rétrécissant sa portée et ses cadres et en la réduisant aux thèmes importants mais souvent partiels. En tout cas, les limites des instruments de recherche dont nous disposons et le retard des méthodes par rapport au progrès réalisé dans le domaine de l'application de l'électronique ne permettent pas un perfectionnement plus rapide et correspondant aux besoins.

On va remarquer ici peut-être qu'une constatation pareille fait placer la pensée démographique dans un cercle vicieux, dont on ne peut trouver sortie : les défauts de théorie mettent des entraves à la recherche — les recherches entravées ne permettent pas l'évolution de la théorie, et ainsi de suite. Toutefois, cela ne paraît pas être exact, parce que le développement récent de la démographie a provoqué plusieurs tendances progressives : dans la direction de la description statistique des populations, dont les informations nous faisaient défaut jusqu'à présent ; dans la direction d'une pénétration successive concernant les interconnexions des évolutions démographique et socio-économique ; et dans la direction des tendances répétées et devenues toujours plus fréquentes pour faire compléter la théorie démographique³. En suivant cette troisième orientation, je tâcherai d'ébaucher quelques observations sur la théorie démographique qui pourraient, à mon avis, servir pour expliquer les problèmes fondamentaux de l'évolution démographique et intégrer la démographie dans les autres sciences sociales.

Encore une fois du concept de la population.

Pour la discussion ultérieure, il est nécessaire de faire quelques notes incidentes concernant la notion de la population malgré qu'elles soient bien connues. Il est notoire que la démographie ne traite que des

3. Dans plusieurs pays les recensements de la population n'ont été exécutés pour la première fois qu'en ces dernières années, ainsi qu'on y dispose aujourd'hui des monographies sur la population ; ces pays étaient étudiés jusqu'à présent d'une manière peu détaillée. Ensuite, on doit souligner l'apparition de plusieurs travaux synthétiques comme : *Théorie générale de la population* d'Alfred Sauvy, quelques études publiées par les Nations Unies (surtout : « *The Determinants and Consequences of Population Trends* »), travaux sur la population en URSS et Chine (surtout ceux de S. G. Strumilin, Thang Pei-Gang et autres), l'orientation plus récente de la recherche dans les pays anglo-saxons (par exemple : A. J. Coale et E. M. Hoover : « *Population Growth and Economic Development in Low-Income Countries* » et autres).

populations humaines dans le but de les décrire et de découvrir les tendances de leur évolution aussi bien que les lois qui les régissent. Il est aussi bien notoire que les populations humaines doivent être déterminées dans le temps, dans l'espace et dans la réalité, afin qu'elles puissent être incorporées dans la société et dans l'économie dans lesquelles elles vivent.

Il faut ajouter aussi que toute la population ne représente pas une simple somme des individus. Elle est une collectivité spécifique des individus où chacun d'eux participe au moyen de ses caractéristiques personnelles nombreuses, chacun avec son poids relatif. La population humaine étant composée de personnes individuelles se distingue, alors, essentiellement de tout être humain participant dans elle. Par conséquent ni la croissance de la population n'est identique avec la croissance de l'homme individuel. Chaque cas particulier de naissance ou décès ne représente pour la population qu'un élément de la natalité ou de la mortalité dont l'accroissement naturel de la population découle comme une forme spécifique de la croissance démographique.

Les caractéristiques individuelles de chacun des participants d'une population donnée se reflètent sur la population elle-même dans la structure de la population qui subit l'influence de chacune des caractéristiques de tout individu faisant part de la population. En d'autres termes, la structure de la population se qualifie par les valeurs ou les modalités de n'importe quelle caractéristiques avec les fréquences correspondant au nombre des individus possédant les valeurs ou les modalités données. Une telle explication de la structure de la population ne représente qu'une explication statistique simplifiée et généralisée. En parlant de la structure selon n'importe quelle caractéristique, elle ne fournit qu'une représentation sur la structure partielle de la population (la structure par âge, structure économique ou professionnelle etc.). La structure partielle se présente cependant comme insuffisante tant pour une conception théorique de la population que pour une orientation dans les recherches.

Si la structure de la population ne peut pas être séparée conceptuellement des éléments dont elle se compose, des individus, elle devra suivre, à la manière expliquée précédemment, les caractéristiques de ses éléments individuels composants. En fait, nous nous rencontrons ici avec la question sur les caractéristiques essentielles distinguant l'être humain des autres êtres⁴. Il paraît qu'on soit d'accord que l'homme

4. Le grand mérite d'Alfred Sauvy pour la théorie contemporaine consiste en ce qu'il a de nouveau souligné l'importance de l'homme et « éternel oublié ». La

représente un être biologique, un être social et intellectuel en même temps. (Est considéré ici social dans le sens large du mot et intellectuel toute composante extra-biologique et extra-sociale d'un individu. Une telle interprétation plus large rend possible de ne pas perdre de vue, mais de l'accentuer au contraire, le fait que l'homme représente aussi un être économique, et d'accentuer ensuite aussi ses composantes culturelles, morales, émotives et autres. En attribuant ainsi une signification plus large à la notion du social et intellectuel, on veut aussi éviter toute discussion sur les catégories transitoires empiétant de deux domaine scientifiques contingents).

Autant que les deux assertions mentionnées soient exactes, on peut attendre que la structure de la population comporte simultanément de qualifications biologiques, sociales et intellectuelles. Elle est, par conséquent, complexe, de la même manière que l'être humain l'est aussi et elle est multidimensionnelle de la même manière que les propriétés humaines s'étendent dans les dimensions variées.

Notre appareil de recherche et, dans une certaine mesure, notre manière de penser ne permet pas que la complexité et la multidimensionalité de la structure de la population soient comprises dans leur totalité. En réalité, on ne puisse étudier la structure de la population prise dans ce sens que d'une manière indirecte par intermédiaire de ses structures partielles, connues dans une mesure plus ou moins large, ce qui dépend évidemment de l'orientation mentionnée des investigations.

Entre les structures partielles biologiques, les structures par sexe et âge représentent les structures les plus connues, dont les recherches ont atteint de subtilités de plus nuancées. Moins répandues mais connues aussi sont : la structure d'après race, et ensuite celles d'importance anthropométrique, comme la structure par taille et poids, circonférence de la poitrine et du crâne, dimension de la poignée et du pied, épaisseur du tissu sous-cutané etc. ⁵. Les structures résultant de ces caractéristi-

démographie, l'économie, même la sociologie ont très souvent l'habitude de « dés-humaniser » la population et de la réduire aux catégories démographiques derrière lesquelles on n'aperçoit pas des êtres vivants. La mise en évidence des aspects mentionnés de la population a, bien entendu, le sens et la justification pour ces sciences, mais empêche la pensée de trouver des liens conséquents entre l'homme et sa population.

5. Selon les informations que j'ai reçues du Dr. Antonijevic, de l'Institut de l'hygiène de la RP de Serbie, les enquêtes de masse de cette sorte connues jusqu'à présent sont les suivantes : à Canada (22.000 personnes) et le rassemblement des données qu'on faisait pendant une vingtaine d'année dans la Hongrie. L'Institut de l'hygiène de la RP de Serbie a exécuté, il y a deux années, une grande enquête

ques se trouvent complémentées aussi par les indicateurs pareils sur la population de nouveaux-nés (poids, taille etc.)⁶. Le domaine dans lequel la science commence à pénétrer aujourd'hui porte sur la structure sanitaire de la population. En renonçant aux relevés classiques, les statistiques sanitaires essaient de connaître par application de méthodes nouvelles l'état de la santé de la population. On le fait avec beaucoup de renseignements indirects et sans indicateurs synthétiques, mais avec tendance prononcée d'établir un lien avec les informations sur les autres structures de la population⁷.

Pour de raisons bien compréhensibles, les structures partielles sociales de la population ont été étudiées d'une manière plus détaillée. Si l'on se rend compte du fait que la démographie vivait pour longtemps dans les cadres de l'économie et de la sociologie, on va aisément comprendre pourquoi c'était justement la structure sociale de la population qui fût étudiée d'une manière plus détaillée. Mais les sciences ont pénétré assez tard dans ce domaine de la population aussi : une évaluation plus précise de la structure selon type d'activité économique n'eut lieu que depuis la deuxième décennie du siècle courant quand les structures, professionnelle et économique, de la population acquéraient leur interprétation théorique et signification analytique beaucoup plus précise. La structure sociale de la population n'est pas décrite complètement

---

par échantillonnage de cette sorte qui a compris 150.000 personnes. Il semble qu'on sera en état de faire inclure les structures partielles reçues par cette voie dans le système d'autres structures démographiques.

6. Il semble que les recherches de cette sorte soient les plus complètes en Tchécoslovaquie où à peu près 90% d'accouchements ont lieu dans les établissements, ce qui permet d'enregistrer les longueurs et les poids de tous les nouveau-nés vivants et mort-nés, ainsi que les autres caractéristiques. (Voir : « Établissement des poids et des longueurs des nouveau-nés au moment de leur naissance en Tchécoslovaquie » — *Proceedings of the World Population Conference, 1954, Vol. I, pp. 587-689*. Les données sur la longueur et le poids des nouveau-nés sont publiées à la page 49 de la publication « *Demografická priručka 1959* »).

7. Sur ce dernier thème voir : B. Linder : « Health as a Demographic Variable » (Communication au Congrès de l'Union internationale pour l'étude scientifique de la population, 1959, à Vienne). M. Linder parle de la santé comme d'une variable démographique, mais il tend évidemment à l'aide de plusieurs indicateurs sur l'état de santé de la population à mettre en relation la santé avec d'autres structures démographiques. Quoiqu'il puisse être prématuré de parler d'une certaine « caractéristique de santé » synthétique, pourtant, à cause des raisons théoriques, je suis bien disposé à parler de « la structure de santé de la population ». D'ailleurs, pourquoi ne pourrait-elle pas être décrite à l'aide de plusieurs structures partielles, comme nous le faisons avec la structure économique prise dans un sens plus large ?

encore et elle va probablement obtenir une signification plus pleine seulement après l'introduction des mesures statistiques plus précises⁸.

L'étude des structures économiques et sociales de la population a une importance toute particulière pour la théorie. La distinction de la main-d'œuvre de la population totale permet et encourage les études des relations existantes entre la population, la production nationale et consommation globale. Les structures, professionnelle et économique, spécifient la production et les autres activités économiques du point de vue de la division sociale du travail. Grâce à l'introduction des notions de structures, économique et sociale, la population se trouve intimement liée à la distribution du produit national et à l'organisation sociale de l'économie nationale. C'est ainsi qu'on peut expliquer les modes différents et variés de la participation de la population dans tous les éléments essentiels de la reproduction sociale, et comment se reflète la structure de la société et l'économie sur la population⁹.

Les autres aspects de la structure sociale, par exemple nationale,

8. Il y en existent plusieurs études, parmi lesquelles les travaux de M. Brichler méritent d'être soulevés, car il présente d'une manière plus détaillée les expériences en France, ainsi que l'activité de la Conférence des statisticiens européens dans ce domaine. (M. Brichler : « Classification of the Population by Social and Economic Characteristics — The French Experience and International Recommendations », *Journal of the Royal Statistical Society*. — Ser. A, Vol. 121, Part 2/1958, pp. 161-189 ; M. Brichler : « Comparabilité de certaines caractéristiques socio-économiques dans les recensements de 1960 en Europe », *Journal de la Société de Statistique de Paris*, Nos. 1, 2, 3/1959, pp. 47-68).

9. C. Clark, A. Sauvy et J. Fourastié ont fait, en cette époque, une contribution précieuse à cette partie de la théorie. Dans les derniers temps, on attire de plus en plus l'attention sur l'explication de ces aspects socio-économiques et de ces phénomènes démographiques dans presque tous les pays, surtout en ce qui concerne l'établissement du programme du développement économique. Cependant, c'est l'école de Marx qui a donné l'impulsion principale à une telle approche au problème. Même M. Lorimer le souligne quand il dit : « Le rôle de la structure sociale était souligné dans les analyses marxistes et cela représentait une évolution, mais le traitement en restait dogmatique et les effets des changements démographiques sur les processus économiques et sociaux étaient ignorés ». (F. Lorimer : « Dynamic Aspects of the Relation of Population to Economic Development », *Bulletin of the International Statistical Institute*, Vol. XXXIII, part. IV, pp. 243).

La deuxième constatation de M. Lorimer est exacte en ce qui concerne l'interprétation du marxisme de Stalin, qui parmi les nombreux problèmes de la population, ne prenait en considération que sa croissance et sa densité ; il traitait les hommes comme la partie subjective des forces productrices d'une manière complètement détachée de la population. (Voir : J. Stalin : *Voprosi leninizma*, 1945, pp. 549-550 — en russe).

ethnique, religieuse, etc., n'ont pas arrivé à éprouver une évolution notable depuis la fin du dernier siècle, alors que la science leur attribuait une signification spéciale. On peut dire presque la même chose pour la structure matrimoniale, se trouvant, cependant, aujourd'hui mieux décrite au moyen de caractéristiques familiales de la population.

Il est important de remarquer ici que les études des structures sociales de la population déterminent d'une manière précise la catégorie « structure » du point de vue conceptuel et terminologique. Aujourd'hui, le concept et le terme des structures professionnelle, matrimoniale et ethnique peut être considérée comme généralement admis, alors que le concept de la structure économique commence seulement à être appliquée lui-aussi. Étant donné qu'il n'existe aucune difficulté de déduire la structure de la population de n'importe quelle autre caractéristique, on peut s'attendre que les sciences s'intéresseront dans l'avenir aux autres structures partielles aussi, ce qui nous amenera plus près d'une identification complète de la structure complexe et multidimensionnelle.

Les structures intellectuelle, psychologique et morale de la population ont été relativement le moins étudiée. En passant sur ce thème, nous revenons dans une certaine mesure aux idées de Quételet qui avait insisté dans sa « Physique sociale », entre autre, sur les éléments biologiques du développement de l'homme (taille, poids, force, inspiration, pulsation etc.), aussi bien que sur ses facultés intellectuelles et qualités morales¹⁰. Quoique l'approche méthodologique de Quételet différerait de l'approche adoptée ici, on puisse arriver *mutatis mutandis* à l'idée sur les structures de la population. D'ailleurs, certaines d'entre elles se trouvent dans une utilisation bien large : structure selon faculté de lire et écrire, qualification scolaire et, dans une certaine mesure, aussi les structures religieuse et linguistique, etc. En outre, on parle aujourd'hui de plus en plus des capacités intellectuelles dont la structure intellectuelle de la population pourrait être déduite, aussi bien que la structure selon les propriétés psychologique etc.¹¹. Il est hors de doute que la péné-

10. A. Quételet : « Sur l'homme et le développement de ses facultés ou Essai de physique sociale », 1835, II tome, II livre et III livre. Quételet, bien qu'inspiré du développement des sciences naturelles de ce temps-là, ne négligeait pas les facteurs économiques non plus. Au contraire, il leur consacrait une grande attention, mais on ne peut pas conclure de ses explications qu'il avait en vue dans son système aussi les structures économiques de la population.

11. Entre autre voir : F. J. Idenburg : « Die intellektuellen Fähigkeiten der gegenwärtigen Bevölkerung in Europa » (Arbeitstagung der Europäischen Mittelstelle für Bevölkerungsforschung, 1958, Nürnberg — mimeographie).

tration des qualités intellectuelles, psychologiques et morales de la population représente une tâche bien complexe. Surtout si l'on veut faire exécuter une telle pénétration dans une échelle massive et au moyen des méthodes statistiques exactes. Mais les difficultés ne doivent pas nous forcer à renoncer aux investigations dans de nombreux problèmes de la population qui ne peuvent pas être exécutées sans connaissance des caractéristiques de ce côté immatériel de l'homme. De la même manière que les autres recherches ne puissent pas être menées sans une meilleure connaissance des qualités biologiques de la population¹².

Toutes les structures partielles, de même que les autres structures non observées jusqu'ici, ne représentent que les composantes de la structure de la population prise dans son intégrité. Il est bien connu que certaines structures partielles se trouvent dans le lien des interconnexions étroites (comme par exemple la structure par âge et par sexe, la structure professionnelle et par qualification scolaire etc.). Mais, ce qu'on n'a pas accentué dans une mesure suffisante, consiste en cela que chacune de ces structures étant étroitement liée avec toute une série d'autres structures se trouve en connexion avec toutes les autres structures prises dans leur intégrité. Cette consistance est un phénomène très important dans la théorie de la structure de la population.

Dans le but d'une présentation plus facile et simplifiée, nous n'avons pas mentionné jusqu'à présent de problèmes théoriques et méthodologiques relatifs à la dynamique de la structure. La dynamisation de chaque structure représente un problème toujours ouvert en ce qui concerne les sciences sociales au moins, de sorte qu'il ne soit pas résolu en démographie non plus. Les problèmes méthodologiques apparaissant ici peuvent être résolus, bien sûr, au moyen des modèles simplifiés. Mais une fois que la structure est conçue d'une manière plus complexe, les difficultés méthodologiques se multiplient au fur et à mesure¹³. Laisant

12. Nous ne savons pas encore, par exemple, comment « la structure psychologique » influe sur la natalité de la population et quel rôle elle joue en concours avec d'autres structures économiques, sociologiques etc. De même, l'absence des informations biologiques détaillées sur la population limite les recherches plus intenses concernant l'hérédité, qui attire avec l'augmentation de la radiation un intérêt particulier, aussi bien que les études exactes des problèmes d'eugénique etc.

13. Une application particulière de plus conséquentes peut-être ont reçu les modèles utilisés dans la planification du développement économique. Cependant, ces modèles ne résolvent pas le vif de notre problème, bien qu'ils tiennent compte de plusieurs variables, représentant souvent les indicateurs de la structure. Les modèles semblables, développés par les auteurs divers, existent aussi en rapport avec

de côté ces problèmes, il faut tirer deux conclusions du fait même de la complexité et de la consistance de la structure de la population :
 1°. Il faut souligner le fait de la reflexion des changements dans une structure déterminée sur d'autres structures, un phénomène d'une importance particulière pour toute recherche sur la population.
 2°. Cette « réflectibilité » des changements des structures a une incidence sur les mouvements de la population, ce qui sera discuté dans une partie ultérieure.

Quelques notes concernant les mouvements de la population.

Le domaine central suivant de la démographie — le mouvement de la population — occupe dans la bibliographie démographique une place beaucoup plus large que le précédent. L'école classique française, en partant des différences existantes entre la croissance de la population provenant de la natalité et mortalité, et la croissance produite par les migrations, l'avait appelé mouvement naturel ou physique de la population. Indépendamment de la mesure dans laquelle ces termes sont adéquats, ils peuvent être utilisés pour discriminer les deux processus variés, pouvant influencer substantiellement le volume et la structure de la population.

Vouloir parler d'une manière généralisée de natalité, mortalité et mouvement naturel de la population signifierait risquer le danger de répéter ce qui a été déjà dit. Toutefois, à mon grand regret, je dois m'exposer à ce danger, afin de faire inclure ces phénomènes démographiques dans l'ordre d'idée suivi ici.

Les niveaux de la natalité et mortalité diffèrent selon les popula-

la population. J'ai essayé de donner plusieurs modèles pareils concernant les projections de la composition économique de la population ; certains sont basés sur la supposition d'une tendance linéaire ou géométrique et certains sur les hypothèses du revenu futur et des investissements. Comme exemple, je cite un modèle basé sur l'hypothèse du revenu futur :

$$P_n = P_{ax_0} \frac{N_{x_n} P_{x_n}}{N_{x_0} P_{x_0}} + P_{ay_0} \frac{N_{y_n} P_{y_0}}{N_{y_0} P_{y_n}} + P_{az_0} \frac{N_{z_n} P_{z_0}}{N_{z_n} P_{z_n}}$$

où P_{ax} , P_{ay} et P_{az} signifient la population active dans les activités de y , x ; z , N_0 , N_n signifient le revenu national dans la période future et dans la période de base et P_0 , P_n signifient la productivité du travail dans la période future et dans la période de base. (M. Macura : « Economic Structure Projection of Yugoslav Labour Force and Population », *Ekonomist*, n° 1/1955, pp. 1-29, en serbo-croate).

tions d'une manière si prononcée qu'ils avaient attiré depuis longtemps l'attention des chercheurs ¹⁴. Aujourd'hui, on peut considérer comme généralement admis le point de vue que la natalité et la mortalité ne représentent pas seulement des phénomènes biologiques, malgré le fait que les processus biologiques se trouvent dans leur fond. Les populations dans lesquelles on ne pratique pas le contrôle de naissance et dans lesquelles la mortalité ne se trouve pas sous une influence déterminée de l'homme, c'est-à-dire où le maintien du genre et la sélection ne se produisent que sous l'influence des lois naturelles, sont très rares aujourd'hui. Il est donc tout à fait justifié qu'on prend en considération parallèlement aux déterminantes biologiques de la natalité et mortalité aussi les déterminantes d'ordre économique, sociologique et psychologique. Il est justifié aussi qu'on ne les traite dans les cas exceptionnels mentionnés que comme phénomènes particuliers de l'influence des facteurs non-biologiques, c'est-à-dire, en ce cas spécial, comme le cas de leur absence ¹⁵.

La théorie moderne est disposée à faire différencier l'influence des conditions économiques, du milieu social et des psychologies, individuelle et collective, sur la reproduction de la population, quoiqu'elle ne fût pas en état d'évaluer d'une manière plus précise leur importance relative. La formation de la natalité dans les populations contemporaines se trouve, sans doute, sous l'influence (à côté des facteurs biologiques), de tous les quatre groupes des facteurs non-biologiques ¹⁶. Cependant,

14. Il est bien caractéristique que la démographie comme discipline scientifique a commencé de se constituer avec la recherche du mouvement naturel de la population et en même temps avec le commencement de la statistique moderne (J. Graunt et W. Petty). Depuis ce temps-là, le mouvement naturel de la population aura resté toujours un problème attractif dans la démographie, économie, sociologie et autres sciences et aura été examiné de divers points de vue.

15. On a souvent souligné qu'une des faiblesses de la doctrine de Malthus sur la population consiste dans l'essai de trouver une loi générale et naturelle de la population. Plus tard, les auteurs, qui ont essayé d'expliquer l'accroissement de la population par les lois purement biologiques, bien qu'ils soient limités d'une manière quelconque par des facteurs sociaux (Verhulst, dans un certain sens Quételet, Pearl, les théories bio-sociales), n'ont pu supporter ni la critique théorique ni la critique des constatations empiriques. Z. Pjanic en écrit d'une manière convaincante dans son livre : « Problème de la population dans la théorie économique », Beograd 1957, pp. 26-64, en serbo-croate.

16. Dans ce sens parle aussi l'académicien soviétique S. G. Strumilin dans son article « O zakonomernostjah vosproizvodstva naselenija » (Dokladi sovetskih ucenih na XXXI sesiji Mezdunarodnogo statistickogo instituta, Moskva, 1958, pp. 38-46, en russe). Il attribue la plus grande importance aux conditions économiques, mais il marque aussi le rôle des facteurs biologiques en soulignant « que la population »

la mortalité ne dépend que de conditions économiques et du milieu social (pris dans le sens large du mot), bien entendu sous supposition de l'influence des facteurs biologiques.

Ne veulent pas aborder la classification des facteurs influant la natalité et mortalité, il faut cependant soulever ici que leurs manières d'agir sont très complexes, tantôt plus directes et tantôt très indirectes. Dans les populations dont on connaît les méthodes du contrôle de naissance, la décision personnelle sur la question va-t-on ou non avoir un enfant représente la cause directe de la conception, de la naissance et de la natalité. Les possibilités de conception, le développement et le cours de la grossesse, l'issue de l'accouchement etc. jouent sans aucun doute un rôle important. Mais ils se trouvent tout de même dans l'ombre en comparaison avec la propension et le désir des parents. Par quoi sont ils motivés, dans quelle mesure et quel rôle est joué par les différents facteurs mentionnés, dépend de beaucoup de circonstances concrètes. Il paraît tout de même que les conditions socio-économiques aient une signification prépondérante. A savoir, les institutions sociales, et par leur entremise la psychologie collective, influant de sa part la psychologie individuelle, en dépendant aussi bien que les attitudes par rapport au mariage, taille de la famille etc.¹⁷. Au surplus, la consistance

s'est régularisée « dans toutes les phases déjà passées du développement par le degré atteint du développement des forces productives. Ce facteur influence la croissance de la population aussi bien directement, en multipliant les fonds matériels de la reproduction élargie de la main — d'œuvre, ainsi qu'en l'influençant indirectement par de nouvelles formes de la reproduction de la communauté, avec toutes les superstructures idéologiques, sur la psychologie et physiologie de la génération nouvelle » (p. 45). On doit souligner que ces constatations diffèrent de beaucoup des interprétations de Pécole de Stalin sur l'accroissement de la population.

17. Je suis deux fois revenu sur cette hypothèse : en 1953 dans l'article sur « Structure économique de la population » (Ekonomist, n° 2/1953, pp. 3-35, en serbo-croate), et en 1957 dans l'article sur « Structure économique de la population et taux de natalité et de mortalité » (Bulletin de l'Institut International de Statistique, tome XXXV 3ème livraison, pp. 475-484). J'ai commencé par l'hypothèse que l'évolution de l'économie entière (exprimée, par exemple, dans le revenu national par habitant) influence sur la division sociale du travail, c'est-à-dire sur la structure économique de la population, et j'ai obtenu, portant des données pour 18 pays, le coefficient de corrélation entre le revenu par tête et les primaires s'élevant à 0,93 ; entre ce même revenu et les secondaires à 0,81 et entre ce revenu et les tertiaires à 0,75. Examinant la corrélation entre la structure économique de la population et la natalité ainsi que la mortalité pour 43 pays, j'ai obtenu les coefficients suivants pour la natalité : primaires 0,55 ; secondaires 0,69 ; tertiaires 0,33 ; pour la mortalité : primaires 0,63 ; secondaires 0,53 ; tertiaires 0,62. Les recherches pour la France et les États-Unis de l'Amérique pendant 8 décades (de 1850 jusqu'à 1930) ont donné

de la structure de la population peut éclaircir dans une grande mesure pourquoi les caractéristiques individuelles de la population se trouvant dans une haute corrélation montrent les mêmes régularités sitôt qu'ils s'agit du nombre des enfants dans la famille.

Il est généralement admis que la mortalité, à l'inverse de la natalité, dépend dans une grande mesure des conditions naturelles et personnelles de la morbidité, de l'évolution de la maladie et de son résultat final. Tout cela attribue une signification particulière aux facteurs biologiques et sanitaires de la mortalité, les facteurs économiques et sociaux intervenant dans une large mesure eux-aussi, alors que les facteurs d'ordre psychologique sont presque exclus. Les facteurs biologiques sont, d'un côté, en connexion avec la structure de la population (sanitaire, par âge, etc.) et d'autre part, il se font jour dans les circonstances sanitaires générales, dans l'existence et la diffusion de l'agent pathogène, dans les conditions amenant l'organisme humain dans l'état morbide etc., et finalement à l'issue de la maladie. Il n'est nécessaire d'expliquer ici le double caractère du facteur économique (dans le cadre de la nation et dans le cadre des conditions de la vie de familles), ni tous les aspects sociaux de la mortalité. Il faut seulement rappeler le rôle des connaissances scientifiques sur la lutte contre la maladie et la mortalité (se reflétant évidemment d'une certaine manière sur la natalité aussi). L'application des connaissances médicales représente sans doute une intervention significative par rapport à la lutte contre circonstances amenant la mort. En qualité des connaissances humaines, elles sont des connaissances sociales, mais leur caractère social se manifeste aussi dans leur application : dans l'organisation des services de la santé publique, dans les mesures sanitaires de prévention etc. Le rôle des connaissances médicales a considérablement augmenté après la Deuxième guerre mondiale et s'est manifesté dans une telle baisse de la mortalité qui ne pourrait pas être expliquée par d'autres facteurs.

de meilleurs résultats. Or, on en pourrait tirer la règle générale, qu'avec la décroissance des primaires, c'est-à-dire avec le développement de la division sociale du travail, la natalité et la mortalité déclinent. Cela tient incontestablement pour les pays qui ont un grand pourcentage de primaires, une haute natalité et mortalité et qui s'industrialisent. Mais, dans les pays où les primaires sont peu nombreux, la natalité et la mortalité se suivent pas dans le cours de temps la ligne asymptotique. L'éruption de la natalité dans les États-Unis de l'Amérique, par exemple, demande la précaution lors de l'établissement des conclusions bien déterminées sur l'influence des conditions économiques meilleures sur la décroissance de la natalité et soulève la nécessité de continuer avec des recherches de tous les facteurs dans l'avenir aussi.

Qu'il me soit permis à la fin de faire une courte digression. Dans la théorie se sont manifestées des opinions énonçant que c'est la reproduction de la population qui fait le vrai domaine de la démographie, étant donné que seuls la natalité, mortalité et accroissement naturel de la population représentent de phénomènes hors de portée d'autres sciences. L'origine d'une telle conception peut être tracée en arrière jusqu'à Malthus, qui avait limité ses considérations sur l'accroissement de la population et sur la natalité. Une telle conception rétrécit doublement le domaine de la démographie : tout d'abord par le sujet à traiter et ensuite par rapport aux possibilités d'études de l'accroissement de la population et de ses composantes. Il me semble qu'une telle conception n'ait pas de justification scientifique, car elle ne permet pas de concevoir les processus démographiques comme processus évolutifs d'un genre très complexe. En outre, elle fait séparer la population de son milieu social, en le réduisant ainsi à une catégorie abstraite et sans contenu vital, ce qui me paraît être très précaire du point de vue scientifique¹⁸.

C'est exprès que j'avais cette fois laissé de côté les mouvements migratoires. Tout d'abord parce que les migrations extérieures, comme processus démographique massif, n'affectent qu'un nombre relativement petit des territoires émigratoires et immigratoires. Dans les temps modernes, où les restrictions migratoires sont très accentuées, la discussion pertinente prend un caractère beaucoup plus politique que démographique, économique ou sociologique. Et, ensuite, parce que dans les pays individuels les migrations internes se trouvent soumises aux facteurs et influences différents, très difficile à être généralisés. En agissant de la manière, je n'ai aucunement perdu de vue les processus très importants que les migrations internes représentent et actionnent, entre lesquels peuvent être soulevés : urbanisation, désurbanisation, redistribution géographique de la population, changement du caractère des loca-

18. A comparer : D. V. Glass : « Nature de la démographie : sa place dans les programmes d'enseignement » dans la publication de l'UNESCO : « Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur — Démographie » (1958, p. 13 et passim.). La théorie de Malthus avait influencé, on le sait, d'une large mesure les nombreux auteurs postérieurs aussi bien que les théories. Il est bien normal que sa conception simplifiée de la population a trouvé l'écho chez ses adhérents-théoriciens. Mais il est surprenant que certains parmi ses adversaires sont bien impressionnés par cette même conception et qu'ils ont accepté tacitement toutes les limitations qu'il a posées. Je pense ici, entre autres, à Staline, qui n'a pris en considération, comme l'on a déjà souligné, dans certaines de ces considérations que le nombre, l'accroissement et la densité de la population.

lités, diminution des différences entre les zones urbaines et rurales etc. ¹⁹.

Interpolation de la famille, du ménage et de la localité.

Incité par ses propres besoins, mais sous l'influence d'autres disciplines aussi, même avant, la démographie avait embrassé dans la sphère de son intérêt le ménage comme l'une des associations fondamentales de la population. C'est pendant longtemps qu'on lui avait attribué d'une manière injustifiée et insuffisamment précise un contenu double : celui du ménage au sens réel du mot et celui de la famille. Tout récemment, on a commencé de faire différencier d'une manière plus consistante parmi ces formes de base associatives de la population la famille comme une entité bio-sociologique (déterminée par le rapport matrimonial, parenté sanguine, et, quelquefois, par l'adoption) et le ménage comme une entité économique-sociologique (caractérisée d'habitude par cohabitation, manière de gagner la vie et de faire les dépenses y afférentes commune à un groupe humain s'ayant trouvé replié autour d'un noyau familial).

L'introduction de la famille dans la démographie ouvre une large discussion dans les directions variées. Avant tout qu'est-ce que c'est que la famille prise comme unité bio-sociologique ? Est-ce que sous famille doivent être considérés tous les descendants vivants d'un couple vivant indépendamment du fait de leur résidence ? Ou faut-il considérer comme famille seulement ceux des individus qui se trouvent dans les rapports familiaux et vivant en même temps dans un seul ménage ? Ou limiter peut-être la famille aux relations matrimoniales et celles entre parents et enfants ? Chacune de ces variantes se trouve supportée par une argumentation théorique, ayant un sens analytique propre, avec des conséquences importantes sur le champ des recherches. Dans les recherches sociologiques et démographiques particulières, de notions différentes peuvent être adoptées en dépendance de l'orientation de la

19. Il est bien significatif que les ouvrages sur les migrations extérieures sont les plus nombreux dans les États-Unis de l'Amérique, en Australie, dans la Hollande (où se trouve le siège du centre bien connu pour les recherches des migrations), c'est-à-dire surtout dans les pays où débouchaient les courants de migrations ou bien d'où ils débordaient. Les travaux sur des migrations intérieures sont beaucoup moins représentés. La cause se trouve partiellement dans le manque des informations statistiques adéquates et précises, et partiellement parce que les mouvements intérieurs de migrations ne sont pas encore, ni du côté théorique, ni du point de vue de leur importance pour la politique économique et la politique de la population, suffisamment évalués.

recherche concrète. Mais, si la démographie doit examiner les familles en tant que les associations réelles des individus, paraît-il justifié que le concept de la famille soit limité seulement à celles de formations bio-sociologiques qui satisfont les conditions de la vie dans un ménage ? Ceci faisant, apparaîtront deux types de base de la famille — famille au sens étroit du mot, englobant seulement les parents avec leurs enfants vivant dans le même ménage, et la famille au sens large du mot, englobant en dehors des membres mentionnés aussi les autres parents vivant dans le même ménage. En partant des connaissances acquises jusqu'à présent et jugeant d'après les caractéristiques familiales du ménage, il paraît que la famille au sens étroit du mot soit la catégorie analytique cherchée et intéressant la démographie²⁰.

Ayant retréci ainsi le concept de la famille, on entrave, bien sûr, certains besoins de recherches (sociologiques, génétiques, historiques etc.), en mettant au premier plan les préoccupations de l'ordre démographique. Cependant, un tel retrécissement ne nie le besoin et la signification d'une approche généalogique ou pareille, ni pour d'autres investigations ni pour la démographie elle-même. Au fur et à mesure qu'elle sera appliquée, les recherches sur la famille prise comme entité de tous les parents vivants, pourront bien s'incorporer dans le cadre des recherches démographiques. La démographie contemporaine commence aussi à pénétrer la sphère des localités. Le premier concept de la localité et ses buts scientifiques étaient très rudimentaires. Il ne visaient qu'à déterminer les populations vivant dans les localités permanentes, dans le but d'une description de la répartition géographique de la population. Le développement ultérieur de la théorie posa la question s'il ne faudrait pas introduire dans la démographie un autre concept de la localité, à savoir dans le sens d'une association économique et sociale de la population, des familles et des ménages ? Si la démographie avait déjà englobé la famille et le ménage comme associations des individus importantes

20. Pour faire introduire les familles dans la démographie, le rôle décisif joue la possibilité de leur recherche et de leur portée statistique. Les statistiques de certains pays englobent déjà aujourd'hui les données sur les familles ; parmi ces pays sont la Yougoslavie et l'Allemagne (voir : M. Macura - D. Breznik : « Les ménages et les familles dans le recensement de la population en 1953 », *Statistička revija*, no. 3/1957, pp. 281-307 en serbo-croate ; ensuite quelques articles dans les revues statistiques allemandes ainsi que les communications au Congrès de l'Union internationale pour l'étude scientifique de la population, 1959 : Dr. H. Schubnell et M. Macura). Pour le recensement européen de la population en 1960, la Conférence des statisticiens européens a donné quelques recommandations visant l'établissement des statistiques des familles.

pour une conception plus complète de l'évolution de la population, ne faut-il pas faire le même avec les localités aussi ? A mon opinion, il faut répondre positivement à ces questions. Pourtant, il faudra déterminer d'une manière plus précise les deux catégories auxquelles cette intervention se rapporte. Pour la description de la répartition géographique de la population, toute localité, n'importe quelle soit sa taille, doit être prise en considération, même au cas où il s'agit d'une seule maison avec un seul ménage. Mais, si l'on ne prend pas la localité comme une catégorie descriptive géographique seulement, mais comme une réalité économique et sociale aussi, toute localité ne pourra pas être traitée comme une unité de recherche. Un tas de fonctions économiques et sociales immanentes aux associations humaines territoriales ne se trouve pas exécuté par des plus petites localités. C'est alors qu'il faut prendre comme localité au sens large (simultanément géographique, démographique, économique et sociale) chaque localité géographique d'une importance donnée, et les agglomérations de petites localités qui forment une individualité économique et sociale. Cela nous amène à la définition de la localité au moyen du caractère de l'indépendance économique et sociale, respectivement au moyen de l'individualité économique et sociale. A présent, une telle déterminante paraît très vague et imprécise, on doit le soulever tout franchement. Une détermination plus précise ne doit être considérée que comme imminente et, selon toute vraisemblance, elle sera précédée des efforts investigateurs sérieux. Mais, à part les difficultés méthodologiques, il paraît que la localité prise en ce sens peut être considérée comme la seule catégorie propice à la réalisation des objectifs de la démographie. (Il va de soi que ce concept plus large de la localité devra être décrit par rapport à ses composantes aussi, c'est-à-dire au nombre des localités dans le sens géographique du mot etc.)²¹.

21. Quelques pays européens disposent des données sommaires sur les localités datant encore du XIX siècle (Autriche, Tchécoslovaquie, Italie, parties de la Yougoslavie etc.). Dans les autres pays c'est la commune qui est prise comme unité géographique, ce qui ne me paraît pas satisfaisant. En Yougoslavie J. Cvijić a souligné l'importance de l'étude des agglomérations dans ses nombreuses recherches anthropo-géographiques très bien organisées. Cependant, le recensement de la population de 1953 a procuré des données statistiques plus détaillées sur les localités ; donc plus de 50 ans après le commencement des travaux de Cvijić. Il faut rappeler qu'un groupe de rapporteurs de la Conférence des statisticiens européens a proposé d'expérimenter dans le recensement européen de l'année 1960 en vue d'obtenir des informations statistiques sur les localités prises dans le sens géographique et socio-économique du mot.

L'intention de faire englober par la démographie aussi les familles, les ménages et les localités exige deux explications encore. La première concerne les limites à poser à la démographie en ce qui concerne l'examen des associations humaines, et la deuxième la délimitation entre la démographie et les autres sciences s'occupant des études de ces associations. Par rapport à la première question, il paraît que la démographie ne doit pas déborder les catégories mentionnées. Elle ne devrait pas entrer dans l'étude de autres formes d'associations et de liens humains, comme le sont, par exemple, classes, couches sociales, groupes ethnologiques, religieux etc. Il est évident que les caractéristiques correspondantes de la population se trouvent dans le champ d'intérêt de la démographie. Pourtant, l'étude des classes et des autres groupes sociaux entre indubitablement dans le domaine de la sociologie. A savoir, ce ne sont pas seulement leurs aspects démographiques qui sont significatifs pour les catégories en question ; ce sont dans une plus grande mesure les rapports entre les hommes et leurs relations correspondantes, le statut, la situation sociale, le comportement etc. tout ce qui n'est pas étudié par la démographie. Ainsi, on a donné, dans une certaine mesure, aussi, la réponse à la deuxième question. La démographie peut être délimitée de la sociologie, économie, géographie et autres sciences en ce qui concerne les domaines de la famille, ménage et localité par sa destination fondamentale : recherches de la population. Cela revient à dire que par rapport aux études sur ces phénomènes, elle devra rester sur son propre terrain.

Il nous conduisait trop loin si j'essaierai d'exposer ici les problèmes fondamentaux théoriques et de recherche entrevus dans les études de ce complexe. En quelques mots, la famille aussi bien que le ménage et la localité doivent être décrits tant du point de vue de leur structure que du point de vue de leur accroissement. Si leurs structures étaient, jusqu'à présent décrites tout de même dans une certaine mesure, et si la formation des familles est bien compréhensible du point de vue de la contraction des mariages, la formation complète des familles et des ménages et, tout particulièrement leur dépérissement ne sont pas encore éclaircis d'une manière suffisante. De même, on a fait très peu par rapport aux descriptions de la population des localités, faisant exceptions des travaux monographiques sur les villes et localités appartenant aux certains territoires délimités. Dans ces directions, les chercheurs vont trouver un champ large et fécond, de sorte qu'on puisse s'attendre qu'il sera dorénavant cultivé d'une manière beaucoup plus intense.

Les facteurs déterminants.

Nos connaissances sur la population et sur les régularités de son développement seraient incomplètes et inexplicables si elles n'étaient pas fondées sur la connaissance des facteurs déterminant la formation et le mouvement de la population, de la famille etc. En traitant la structure et le mouvement de la population, on vient de faire quelques remarques brèves sur les facteurs qui les influencent. Ici, nous essaierons d'en établir une classification : 1°. selon le critère de leur influence sur la structure et le mouvement de la population et 2° selon le critère de l'incidence de leur actionnement. A notre regret, il ne sera pas possible pour plusieurs raisons de nous occuper à cette occasion avec les facteurs déterminant la famille et le ménage. L'approche méthodologique à ces deux problèmes est en général la même qu'en ce qui concerne le traitement des facteurs influençant le développement de la population.

En partant des idées énoncées sur la structure de la population, on peut supposer que les facteurs déterminants auront le même caractère que les trois groupes de structures partielles. Les structures biologiques seront incontestablement influencées par des facteurs naturels, biologiques ; les structures d'ordre social par des facteurs sociaux ; et les troisièmes par une combinaison spécifique de nature physio-psychologique et psychologique tout ensemble avec la superstructure sociale se manifestant dans les institutions juridiques, coutumes, morale, idéologie etc. Il est évident que cela ne représente qu'une constatation très généralisée et déductive s'ensuivant de la règle qu'un facteur donné résultera dans un effet donné sur la population. Toutefois, elle ne précise ni la manière d'agir des facteurs individuels ni comment ils se modifient eux-mêmes, ni leurs effets sous l'influence du développement historique, par lequel l'humanité entière, de même que toute population doit passer.

Je ne suis pas assez compétent de parler sur le processus de la création de l'être humain, sur les facteurs déterminant les naissances inégales des sexes et une mortalité infantile spécifique inégale, sur l'influence de l'alimentation, son action sur la fécondité etc. D'ailleurs, de questions pareilles n'entrent dans le domaine de la démographie ni, par conséquent, dans le cadre de ces considérations. Il faut que la démographie adopte les explications de ces phénomènes fournies par d'autres sciences et qu'elle tende de comprendre leur influence sur la population. Cependant, il faut constater encore une fois que beaucoup de facteurs naturels affectant la structure biologique de la population se trouvent modifiés au cours de l'histoire sous l'influence du progrès

économique, technique et social²². En substance, cela signifie que si la proportion des sexes pendant naissance peut être considérée comme un phénomène biologique approximativement constant pour une période mesurable de temps, les autres structures de la population observées jusqu'à présent (par âge-sexe, sanitaire, anthropométrique etc.) ne peuvent pas être attribuées seulement à l'influence des facteurs biologiques invariables, mais aussi à leurs modifications survenant au cours de l'évolution historique²³.

On avait déjà pu pressentir au cours de l'exposition précédente une certaine prédilection d'attribuer aux facteurs économiques entre tous les autres facteurs sociaux une importance particulière. Le fait que le travail représente une des qualités fondamentales de l'homme aussi bien qu'un facteur déterminant d'une manière décisive son évolution, de même que l'évolution des populations humaines, en parle en faveur. En sa faveur parle aussi le fait que l'économie nationale avec ses caractéristiques technologiques et sociales ne détermine pas seulement les structures économiques de la population, mais aussi les facteurs déterminant d'autres structures démographiques. Les influences que les structures de la population subissent de la part de l'économie sont, en outre, beaucoup plus directes et palpables, étant donné que la production se fonde sur des forces productives, représentant elles-mêmes une combinaison des moyens de production et de la partie économiquement active de la population. L'organisation sociale de l'économie se manifeste aussi dans les rapports existant entre les hommes (de propriété, administratifs, juridique etc.) et influence les structures économiques de la population. Ne pouvant pas entrer en ce moment dans tous les liens nuancés entre la population, moyens de production, productivité du travail, formation du capital etc., il faut remarquer qu'une telle conception du lien entre la population et l'économie ne sert pas seulement à l'explication théorique de l'interdépendance et de l'interaction de la population et de l'économie. Elle peut servir aussi comme base des recherches sur les changements de la structure dans l'économie et la population résultant du développement économique et comme base

22. A comparer : F. Engels : *Dialectique de la nature*, articles : « Rôle du travail dans le processus de la transformation du singe en homme » et « Biologie » (pages 172-188 et 307-324 de l'édition serbo-croate).

23. Ce point de vue soutiennent plusieurs auteurs qui s'occupaient du problème des structures biologiques et de leurs facteurs déterminantes. M. A. Sauvy en écrit d'une belle manière dans les premiers chapitres du II volume de sa « *Théorie générale de la population* ».

pour les recherches sur les influences cycliques et conjoncturelles de l'économie nationale sur le développement de la population ²⁴.

D'autres structures sociales (matrimoniales, ethniques etc.) dépendent, évidemment, des institutions sociales existant dans une société donnée, mais elles sont souvent déterminées par de facteurs dépourvus du caractère social. Dans ce cas aussi, on trouve souvent l'influence des facteurs sociaux simultanément avec des facteurs socio-psychologiques ou psychologiques, ou des facteurs héréditaires des parents etc.

Les structures de la population qui sont classées dans le groupe psycho-intellectuel, considérées comme le moins connues, ne sont suffisamment éclaircies ni du point de vue des facteurs qui les déterminent. L'incidence sur la population des normes juridiques, des coutumes, de la morale, de la psychologie sociale, de l'idéologie et d'autres éléments de la superstructure représentent la première composante d'une complexité de facteurs. Ceux-ci se trouvent sous grande influence de l'organisation sociale et économique, dont ils prennent dans une manière déterminée leur origine. L'autre composante consiste dans les propriétés personnelles, héréditaires ou acquises des hommes qui peuvent être partiellement expliquées par l'action des propriétés bio-psychologiques de l'homme et partiellement par l'influence des facteurs sociaux. Il faut souligner encore une fois que ce domaine est très peu exploré et qu'on confond souvent les notions de la caractéristique, de la structure et des facteurs déterminants.

C'est dans la structure de la population qu'on cherche habituellement l'explication des facteurs déterminant les mouvements de la population. En effet, ce sont les facteurs biologiques, sociaux et psychologiques qui agissent d'une manière indirecte sur la natalité et la mortalité, c'est-à-dire par leurs manifestations et répercussions sur la structure de la population (abstraction faite des facteurs biologiques les

---

24. Une liste bien riche d'ouvrages existe sur ces problèmes dans lesquels se manifestait parfois une grossière conception déterministe concernant les conditions économiques de la population. Par suite d'un grand afflux de travaux de ce genre dans les derniers temps, le lecteur contemporain est souvent exposé au danger de perdre de vue les explications très intelligentes et instructives sur la structure économique de la population, que l'école classique anglaise a donnée. Entre ses adhérents antérieurs, je suis enclin d'attribuer à cet égard un grand mérite à W. Petty, qui a souligné d'une manière lucide le lien étroit entre les structures professionnelles de la population, le revenu, la richesse, l'accumulation, l'impôt etc.

W. Petty: « A Treatise on Taxes and Contributions », deuxième chapitre, traduction serbo-croate). Ses considérations démographiques sont toujours actuelles pour les théories contemporaines du développement économique.

plus immédiats de la conception etc. que nous avons touché lors de la discussion sur le mouvement de la population). Une approche pareille à ce problème n'est pas injustifiée, parce que, par exemple, derrière la structure professionnelle se cache une division du travail bien déterminée, aussi bien que des rapports économiques entre les hommes accomplissant les professions déterminées.

Conformément à la classification des facteurs déterminant la structure de la population, on pourrait ranger aussi l'importance de l'influence de groupes individuels des facteurs sur le mouvement de la population. La justification théorique d'un tel procédé pourrait être trouvée dans ce qui a été dit préalablement. Mais, un tel traitement du mouvement de la population et de ses composantes éloigne dans une mesure les effets sur la natalité et mortalité de facteurs qui les produisent. Cela rend incontestablement les recherches respectives moins sûres, tout particulièrement dans le cas où deux ou plusieurs facteurs participent simultanément ou concurremment dans le jeu. Il s'ensuit une explication théorique du mouvement de la population insuffisamment précisée et même souvent partielle, ce qui résulte dans de fortes controverses et malentendus ²⁵.

En dehors d'une influence plus ou moins directe de facteurs individuels ou de leurs complexes, on rencontre aussi de délais différents entre le commencement de l'action de facteurs et leurs effets sur la population. Après avoir subi de changements, certains facteurs provoquent de changements sur la population aussi. Leur action immédiate est en règle directe et évidente ; dans de cas pareils, c'est, en règle, un seul facteur qui agit. Dans d'autres cas, les effets sur les modifications de la population peuvent être éloignés pour un temps plus ou moins long, en dépendance du caractère factoriel même et de sa manière d'agir. Il s'ensuit que les processus évolutifs se produisant dans la population soit par rapport à sa structure soit par rapport à son mouvement représentent souvent de processus de long terme. En tant que la modification des facteurs est soumise aussi aux lois du développement à long

25. Il semble que dans cette tâche complexe posée à la recherche, s'étant trouvée face à face avec les faiblesses de notre appareil de recherches, se trouve la cause de bien des malentendus. Étant donné que l'ensemble de facteurs qui influencent le mouvement naturel de la population ne peut pas être embrassé d'une seule fois, on doit passer aux recherches partielles. Tant que les hypothèses et les conclusions ne sont pas intégrées dans l'ensemble de problèmes, et tant que le rang des facteurs individuels n'est pas précisé, on doit arriver, bien entendu, à des conclusions, théoriques etc. contradictoires.

terme, ce caractère de longue durée des processus démographiques se trouve établi et accentué dans une plus grande mesure encore.

En relevant l'influence des facteurs individuels et plus particulièrement de ceux du caractère économique et social, on ne voulait qu'éclaircir un seul côté du processus démographique évolutif complexe. Ne voulant pas me retenir ici sur l'influence du développement démographique sur l'économie nationale et la société, je ne veux pas contester l'importance même de cette influence inverse. L'effet récurrent de la population sur l'économie nationale et la société trouve ses répercussions dans le développement démographique lui-même, alors que les conditions socio-économiques modifiées se reflètent de nouveau sur la population. Mais, préalablement, l'économie nationale et la société elles-mêmes subissent l'influence du changement du volume et de la structure de la population. Il reste toujours contestable si ce domaine aussi représente l'objet de la démographie ou non et dans quelle mesure la démographie peut élargir sa portée ²⁶.

Le développement de la population — un processus complexe.

Il résulte de considérations précédentes que le développement de la population ne peut pas être compris comme un processus simple, réduit à l'accroissement de la population et ses parties composantes ²⁷. La structure de la population et ses changements n'existent pas indé-

26. Dans mon livre : « Population et la main-d'œuvre comme facteur du développement économique de la Yougoslavie » (Beograd, 1958, pp. 374, en serbo-croate) je n'étais pas en état de séparer le purement démographique du purement économique.

Quelques études de ce genre qui me sont connues donnaient la préférence à l'un ou à l'autre aspect du problème. En tout cas, il semble que ces études traitent le problème du caractère interdisciplinaire du travail et que l'un des deux aspects du problème aura l'avantage non seulement en dépendance de l'objectif de la recherche mais aussi de l'intérêt personnel et de l'orientation du chercheur.

27. Nous devons cette approche non-scientifique au problème à Malthus qui a, en effet, attiré par ses explications conséquentes et simplifiées l'attention à l'importance de l'accroissement naturel et particulièrement de la natalité, mais il a porté dans une grande mesure atteinte à la science en ne voyant pas ou bien n'ayant pas égard au fait que l'accroissement naturel n'est qu'un des éléments du développement de la population. Malthus ne peut pas être justifié parce que les problèmes de la structure de la population n'étaient pas traités à son époque. Comme on a déjà souligné ces problèmes ont attiré dans la science l'attention des économistes qui lui ont précédé, ainsi que son devoir était de prendre en considération leurs observations et conclusions.

pendamment de l'organisation de la famille et du ménage, et de l'accroissement de la population, et elle ne se forme non plus indépendamment des facteurs s'influençant soit mutuellement soit sur les troisièmes. La même chose peut être dite d'une manière correspondante en ce qui concerne l'accroissement de la population, pour la formation des familles, c'est-à-dire pour tous les éléments du développement démographique dans leurs combinaisons mutuelles. Le développement de la population doit donc être compris comme un processus complexe dans lequel ont simultanément lieu tant de changements quantitatifs (dans le sens de l'accroissement de la population) que de changements qualitatifs (dans le sens du changement du volume et de la structure), dans le cadre des formes familiales de vie et sous l'influence de tout un jeu de facteurs de nature très hétérogène.

Dans les lignes précédentes, on vient de faire quelques remarques concernant l'évolution de la natalité, mortalité et de l'accroissement naturel de la population. Ici, il ne faut que souligner de nouveau le fait que la formation de la natalité et mortalité ne pourrait pas être considérée comme indépendante de la structure de la population²⁸. D'ailleurs, ce domaine classique de la démographie n'avait pu être séparée d'elle ni avant, parce que toute son explication résultait dans une spécification et différenciation selon catégories différentes. Par contre, la natalité et mortalité respectivement l'accroissement de la population agissent d'une manière significative sur la structure de la population. Les modifications provoquées n'ont trait seulement à la structure par âge et sexe, comme on le souligne habituellement, mais à d'autres structures de la population aussi. Les structures sont modifiées tant pour cause du processus de l'autoreproduction de groupes différents de la population, tant et surtout pour cause des effets de la natalité et mortalité différentielles²⁹. On en peut conclure que dû à ses tendances évolutives propres, la population elle-même apparaît, en dehors des facteurs du développement de la population dont on vient de parler et qui peuvent être considérés comme exogènes dans une certaine mesure, comme un facteur endogène.

28. Toutes les théories et toutes les études de la natalité différentielle et de la mortalité sont fondées sur cette conception; elles ont beaucoup complété les idées antérieures globales du mouvement de la population.

29. Ce phénomène peut être clairement expliqué à l'aide des modèles simplifiés du développement de la population, composés des variables indiquant la structure de la population et des variables indiquant l'accroissement naturel sous supposition d'un développement se produisant aux conditions d'une structure inchangeante.

L'influence de la natalité et mortalité sur la taille de la famille et du ménage était très souvent l'objectif des recherches, notamment dans les travaux des auteurs anglo-saxons. Cependant, l'influence de la composition du ménage et de la famille sur la structure de la population totale ne représente un objectif de traitement que dans les temps le plus récents. Ce n'est que pour cela que tout jusqu'à présent les divers aspects du développement de la population en dépendance de la composition et de la structure de la famille et du ménage n'étaient pas suffisamment expliqués³⁰. Une conséquence directe d'un tel état de choses se trouve dans le fait que ni la démographie théorique n'avait pu porter dans ses registres les tendances et les interdépendances du mouvement de la population des familles et des ménages à l'égard des changements de leurs structures. Avec certaines réserves, on peut remarquer la même chose en ce qui concerne l'influence des localités (en particulier, de localités urbaines et rurales, dont la division sociale du travail est très variée) sur la formation de la structure de la population, des familles et des ménages, aussi bien que sur le mouvement de la population.

Si nous avons réussi d'embrasser déjà avec ce qui vient d'être dit les facteurs endogènes du développement de la population, il nous reste encore d'inclure dans le concept du processus démographique évolutif complexe aussi les facteurs exogènes. Il est vrai que nous les avons touchés déjà dans nos considérations antérieures, mais il faut les discuter de nouveau afin de montrer dans quelles combinaisons variées et complexes ont-ils lieu. Si un seul facteur seulement agissait sur chacun de phénomènes démographiques individuels (structure partielle de la population, natalité, migrations, famille, etc.), alors plusieurs facteurs différents seraient en action pour cause de la multitude de phénomènes pertinents et de leur interconnection. Étant donné que chacun de facteurs subit l'action de nombreux facteurs différents) pouvant se répéter quelquefois aussi), les facteurs qui agissent sur le développement de la population, apparaissent dans un plus grand nombre, en agissant sur chacun de phénomènes dans le combinaisons et intensités différentes.

Mais, comme il a été noté déjà incidemment, les facteurs détermi-

30. Les recommandations de l'Organisation des Nations Unies et de la Conférence des statisticiens européens pour le recensement de la population en ou environ 1960 s'en occupent d'une manière beaucoup plus détaillée que les recommandations pour les recensements antérieurs. Ainsi, on peut attendre que les recherches de ces liens entre la population, les ménages et la famille seront à l'avenir mieux représentées.

nants ne sont pas invariables non plus. Il sont soumis aux changements permanents dus à l'action des lois qui les régissent et incluant aussi les influences de la population sur eux-mêmes. Cela veut dire que la population et son développement se trouvent sous l'influence de facteurs dynamiques, dont le développement propre n'est ni rectiligne ni égal. C'est pourquoi, on sent dans l'un ou dans l'autre moment une influence plus ou moins grande de l'un ou de l'autre groupe des fac-
population, afin d'en établir celles des tendances générales d'une signi-
teurs³¹. Tout ce processus est d'autant plus complexe que les actions
contraires et récurrentes du développement de la population, d'inten-
sité et de caractère variés, se manifestent en dehors des actions plus
ou moins directes.

* * *

Considérée comme une science dont l'objectif consiste dans l'étude du développement complexe de la population, la démographie ne peut se limiter seulement à la description de la structure et du mouvement de la population et à la découverte des facteurs qui les déterminent. Elle devrait pénétrer les tendances générales du développement de la fication plus durable. En dehors de cela, elle devrait découvrir et for- muler les lois du développement de la population, en tenant compte des étapes évolutives par lesquelles elle a passé. Les considérations faites jusqu'à présent ont démontré que l'évolution économique et sociale agit fortement et d'une manière directe ou indirecte sur le développe- ment de la population.

Les changements survenant dans l'économie et dans la société sont, comme il est bien connu, du caractère historique, de sorte que les lois qui les régissent possèdent le même caractère. Étant sous une influence forte des changements sociaux et économiques, le développe- ment de la population lui-même peut être compris seulement comme un processus historique. Aussi, les lois du développement de la popu- lation sont de lois créées et changeantes au cours de l'histoire et dépendant elles-mêmes de tout un jeu de facteurs dont on vient de parler³².

31. On l'aperçoit surtout au cours des changements révolutionnaires et con- sidérables dans la technologie, l'économie et la société, quand on éprouve des sauts au cours d'une évolution normale.

32. K. Marx l'a montré en son temps d'une manière juste en soulignant que « chaque mode historique individuel de la production a ses propres lois de la popu- lation, dont la teneur est historique » et qu'« une loi abstraite de la population n'exi- ste que pour les plantes et les animaux autant que l'homme n'intervient pas dans

Cela rend difficile et même impossible l'établissement des lois générales et universelles du développement de la population valables en tout temps et en tous lieux. Il en existent, il est vrai, de qualités et caractéristiques communes du développement démographique en formes des plus abstraites. Toutefois, même dans la mesure qu'elles soient communes aussi, elles varient considérablement suivant les populations concrètes. C'est pourquoi, toute généralisation du développement démographique et tout établissement des lois régissant ce développement représente en réalité une activité investigatrice et théorique comparée qui devrait être fondé d'un côté sur les principes généraux de la science sur la population et d'autre côté sur la recherche des faits empiriques et concrets. La fin ultime d'un tel travail complexe devrait être orientée vers l'avenir et dans la direction de la prévision du développement démographique futur. Il en doit résulter l'établissement d'une telle politique démographique, économique, sanitaire, culturelle et autre qui pourrait rationaliser toute l'évolution pertinente prochaine, tant en ce qui concerne la reproduction de la population elle-même, que la vie personnelle de l'individu.

---

le sens historique ». (Le Capital, I tome, pages 654, en serbo-croate). Ces constatations absolument exactes et scientifiquement fondées étaient interprétées d'une façon erronée et jusqu'à l'extrémité simplifiées par quelques auteurs postérieurs. Parmi eux se trouve aussi B. Smulević avec son article : « Quelques questions de la reproduction de la population dans les pays étrangers ». (Mirovoe Hozjaistvo i mirovja politika, 3/1947, pages 50-64, en russe). Après avoir donné des observations bien exactes sur les effets démographiques de la Deuxième guerre mondiale, et après avoir constaté d'une manière exacte les tendances du développement démographique dans le monde, il ajoute le commentaire de ses propres observations. Entre autre, il considère qu'une telle justification de la natalité provient des contradictions principales du capitalisme, dont, paraît-il, parle Marx dans sa loi de la population dans le capitalisme. Il dit que le chômage et le fait de ne pas travailler produisent la peur devant la postérité et la famille (63). Après son analyse du progrès de la médecine et de ses influences, il affirme que dans les pays avec la régulation des naissances et la basse mortalité « la loi de la population se manifeste dans la dépopulation et la dégradation physique des travailleurs (64). Il est évident qu'une telle interprétation de la thèse citée de Marx n'ait ni la justification ni le sens scientifiques, et qu'elle ne puisse pas servir au progrès de la science.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ

Υπό Α. Δ. ΣΙΑΕΡΗ

Πρακτικοί λόγοι, ανάγκη αντιμετώπισης πρακτικῶν προβλημάτων ποῦ παρουσιάζει ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐγέννησαν τὰς ἐπιστήμας — ἀπὸ τὰς πλέον ἀφρημέναις (μαθηματικὰ) μέχρι τῶν συγκεκριμένων ¹ — ὡς συστηματικὴν παρατήρησιν τῶν δεδομένων τῆς πείρας, ἔλεγχον αὐτῆς, προσπάθειαν συλλήψεως τῶν ἀλληλουχιῶν καὶ σχέσεων τῶν παρατηρουμένων φαινομένων καὶ τῶν αἰτιῶν τῶν μεταβολῶν αὐτῶν ² πρὸς κατὰ τὸ δυνατόν πρόβλεψιν καὶ ἀσφάλειάν τινα εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ γνῶσις, περιέργεια καὶ φυσικὴ ὄρεξις τοῦ εἰδέναι ³, μέσον προσαρμογῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ περιβάλλον, φυσικὸν καὶ κοινωνικόν, ἀποβαίνει δύναμις τοῦ ἀνθρώπου καὶ πᾶροχος πρακτικῆς ὠφελείας. Τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν ὁδηγὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπίτευξιν εὐζωίας ⁴.

Πρακτικοὶ οὗτω λόγοι ἐγέννησαν καὶ τὴν οικονομικὴν ἐπιστήμην καὶ πρακτικούς σκοποὺς ἐπιδιώκει καὶ ἡ ἐπιστήμη αὕτη, ἡ συστηματικὴ δηλ. παρατήρησις τῶν φαινομένων τοῦ οικονομικοῦ βίου, τῶν σχέσεων καὶ τῶν ἀμοιβαίων συναρτήσεων τῶν φαινομένων τούτων καὶ τῶν αἰτιῶν τῶν μεταβολῶν αὐτῶν, σύλληψις τοῦ μηχανισμοῦ τῆς λειτουργίας τοῦ οικονομικοῦ βίου τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων ἀνθρώπων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ βίου αὐτῶν ⁵.

Ὁ ἐπιστήμων ὅμως, ὁ ἐκλέξας τὴν γνῶσιν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του καὶ οὐχὶ τὴν πράξιν, κατὰ τοῦτο διαφέρει τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρώπου, ὅτι δὲν ἐπιζητεῖ τὴν γνῶσιν πρὸς ἄμεσον αὐτοῦ πρακτικὸν σκοπὸν ⁶. Τὰ πορίσματα τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου θὰ βοηθήσουν τοὺς ἀσχολουμένους εἰς πρακτικὰ ἔργα. Καὶ τῆς κοινωνικῆς ταύτης ἀποστολῆς τοῦ ἔργου του ἡ συνείδησις ἀποτελεῖ καὶ παρόρμησιν τοῦ ἐπιστήμονος καὶ ἠθικὴν του ἱκανοποίησιν.

1. Βλ. ταξινομήσιν τῶν Ἐπιστημῶν (ἀφρημέναι, συγκεκριμέναι, ἀφρημενοσυγκεκριμέναι) εἰς Α. Thompson, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἐπιστήμην (μετὰφρ. Α. Δ. Σιδερί), Ἄθῆναι 1923, σελ. 57 κ.έ.

2. Α. Thompson, αὐτόθι, σελ. 3.

3. «Ὁ ἄνθρωπος φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρέγεται» (Ἄριστοτέλους — Μετὰφ. Α').

4. Α. Thompson, αὐτόθι, σελ. 3 κ.έ.

5. «Economics is a study of mankind in the ordinary business life; it examines that part of individual and social action which is most closely connected with the attainment of the material requisites of wellbeing» (Α. Marshall, Principles of economics, I, Α', § 1).

6. Α. Thompson, ἐνθ' ἀν. σελ. 7.

Ούτω και ὁ ἐπιστήμων οἰκονομολόγος ἀναλύων τὸν μηχανισμόν καθ' ὃν λειτουργεῖ ὁ οἰκονομικὸς βίος τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, τοὺς ὄρους ὑφ' οὓς λειτουργεῖ, τὰς ἀλληλουχίας τῶν πράξεων καὶ τῶν σχέσεων ἅς μετὰ τῶν συμβιοῦντων δημιουργεῖ ὁ οἰκονομικὸς οὗτος βίος — ἢ μετὰ τὰ δεδομένα μέσα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐργασίαν ἱκανοποιήσας τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου — βοηθεῖ τὴν λύσιν πρακτικῶν προβλημάτων, ἐνδεικνύει τρόπους ἀτομικῆς ἢ ὁμαδικῆς ἐνεργείας πρὸς ἐπίτευξιν ὀρισμένων οἰκονομικῶν σκοπῶν καὶ παρέχει μέσα ἐλέγχου τῆς ἀποδοτικότητος καὶ ἀσφαλείας οἰκονομικῶν ἐνεργειῶν ἢ μέτρων ἅτινα κοινωνικαὶ ὁμάδες ἢ κυβερνήσεις λαμβάνουν πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν τούτων⁷.

Παρὰ τὸ πάθος τῆς γνώσεως (τῆς μαθήσεως), καὶ ἡ συνειδήσις τῆς συμβολῆς τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἰδεώδους τῆς οἰκονομικῆς προόδου καὶ οἰκονομικῆς εὐημερίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἐξ ἧς καὶ ἡ ἐπίτευξις γενικῆς αὐτοῦ εὐημερίας⁸ ἀπετέλεσε πάντοτε καὶ ἕτερον κίνητρον τῶν ἐργατῶν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, κίνητρον μᾶλλον ἢ ἦττον ἰσχυρὸν κατὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἰδεώδη ἐκάστου τούτου, τὴν νοσοτροπίαν του καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψίν του περὶ τοῦ τρόπου ἐπιδιώξεως καὶ ἐπιτευξεως τοῦ ἰδεώδους τούτου τῆς εὐημερίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου⁹.

7. «Σκοπὸς οὐσιώδης τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης εἰς τὴν παρούσαν γενεάν», ἔλεγεν ὁ Alfred Marshall εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge (1885) «εἶναι νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος» (A. Marshall, The present position of economics. Inaugural lecture given in the Senate House at Cambridge, London 1885). Καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ διάδογός του ἐν τῇ καθηγησίᾳ εἰς Cambridge Ἀρθούρος Pigou προσθέτει: «ὡς κάθε ἔρευνα ἐπιζητεῖ γνῶσιν καὶ πρακτικὴν ὠφέλειαν (light and fruit) οὕτω καὶ ἡ Οἰκονομικὴ ἐπιστήμη... ὁ τύπος τῆς ἐπιστήμης ποὺ ὁ οἰκονομολόγος θὰ ἀναπτύξῃ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν μιᾶς τέχνης. Ὅχι ὅτι ἡ Οἰκονομικὴ δὲν εἶναι θεωρητικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν πρᾶξιν καὶ νὰ ἰθύνεται ἀπὸ πρακτικῶν ἐνδιαφερόντων.» «Σκοπὸς μας εἶναι νὰ παράσχωμεν μέτρα (measures) προωθοῦντα τὴν εὐημερίαν (welfare), πρακτικὰ πολιτικὰ μέτρα στῆριζόμενα ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ οἰκονομολόγου». «Ἀντικείμενον τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης (subject matter of economics) εἶναι ἡ οἰκονομικὴ εὐημερία (economic welfare)». (A. Pigou, The economics of welfare, London 1929 (γ' ἔκδ.), σελ. 3 κ.έ., 10 κ.έ.

8. A. Pigou, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 10 κ.έ., 23 κ.έ.

9. Ἠθικὰ, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα κινῶν τοὺς προδρόμους τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὰ «Πολιτικά», τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καὶ «Ἠθικὰ Εὐδήμεια» ἀσχολούμενον εἰς οἰκονομικὰ ζητήματα, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ξενοφῶντα (βλ. Α. Δ. Σίδερι, Ἱστορία Οἰκονομικῶν θεωριῶν, Α', Ἀθήνα 1953, σελ. 31 κ.έ.). Διὰ τοῦτο ὁ καθ. Fanfani ὀνομάζει τοὺς Ἑλληνας τούτους βολωνταριστὰς οἰκονομολόγους ἔναντι τῶν νατουραλιστῶν (ὡς λέγει) οἰκονομολόγων τῶν νεωτέρων χρόνων (A. Fanfani, Storia delle dottrine economiche, Milano, Messina 1953, σελ. 41 κ.έ.), ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα κινῶν τοὺς Μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς (Διομήδην Carafa καὶ

Είς τούς ιδρυτάς τῆς Οικονομικῆς Ἐπιστήμης ἡ συνείδησις αὐτῆ τῆς ἀποστολῆς ταύτης τοῦ οικονομολόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης του παρουσιάζεται ἐκδηλῶς. «Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία», λέγει ὁ Ἀδάμ Σμιθ, «ὡς κλάδος γνώσεων τοῦ νομοθέτου καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἔχει δύο διακεκριμένους σκοπούς: πρῶτον νὰ προμηθεύσῃ εἰς τὸν λαὸν εἰσόδημα ἢ ἐπαρκεῖς πόρους ἢ ὀρθότερον νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ πορισθῇ ὁ ἴδιος τὸ εἰσόδημα ἢ τὸς πόρους τούτους καὶ δεύτερον νὰ παράσχῃ εἰς τὸ Κράτος ἢ τὸ Ἔθνος ἐπαρκῆς εἰσόδημα διὰ τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, νὰ πλουτίσῃ τὸν λαὸν καὶ τὸν ἡγεμόνα»¹⁰. Τὸν Μάλθον ἀπασχολεῖ, πλὴν ἄλλων, τὸ πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς δυσαρμονίας παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, τὸν Ricardo ἢ φθίνουσα ἀπόδοσις τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ συναφῆς πτώσις τῶν ἐπιχειρηματικῶν κερδῶν. Δὲν ἠγνόησαν οἱ κλασσικοὶ τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους — πρόβλημα δι' αὐτοὺς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ δευτερευόντως καὶ πρόβλημα ὀρθῆς κατανομῆς τῶν πόρων τῆς Χώρας εἰς τὰς ἀποδοτικωτέρας χρήσεις, καὶ τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς εἰς τὰς ἀποδοτικωτέρας ἀπασχολήσεις¹¹.

Ἄν οἱ κλασσικοὶ οὗτοι καὶ οἱ πρόδρομοι αὐτῶν φυσιοκράται δὲν ἐπέμειναν εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν τῆς συγχρόνου οἰκονομίας καὶ ἐπίδειξιν τῶν ἀντινομῶν αὐτῆς καὶ δὲν παρουσιάζουν προτάσεις καὶ μέτρα ἐπιτεύξεως οἰκονομικῆς εὐημερίας, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν πίστιν των ὅτι ἐν πολλοῖς ὁ οἰκονομικὸς βίος, ὡς παρουσιάζετο αὐτοῖς κατὰ τὴν ἐποχὴν των, ἐποχὴν ἀνδρώσεως τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, παρεῖχεν ἀφ' ἑαυτοῦ ὅλα τὰ μέσα πραγματώσεως τῆς εὐημερίας ταύτης, ἀρκούσης μόνον τῆς γνώσεως τοῦ μηχανισμοῦ, καθ' ὃν λειτουργεῖ ὁ βίος οὗτος¹². Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ ἀδέσμευτος ὑπὸ τὸ κίνητρον τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος οἰκονομικὴ δράσις τοῦ ἀτόμου, ἢ μὲ τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐξήσις καὶ τῆς παραγωγῆς αὐξήσις τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῶν τεχνικῶν προόδων, ὁ βαθυνόμενος καταμερισμὸς ἔργων, ἢ ἐκ τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ ἐπιτυγχανομένη ἀρίστη διὰ τὸ γενικὸν

τούς διαδόχους του (βλ. J. Schumpeter, History of economic analysis, New York 1954, σελ. 1069 κ.ε.).

10. A. Smith, An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, Βηλ. Δ'.

11. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ καθηγητῆς Myint, εὐημερία κατὰ τούς κλασσικοὺς εἶναι ἡ ἀναλογία ἱκανοποιήσεως δεδομένων ἀναγκῶν πρὸς μέγεθος παραγομένων ἀγαθῶν, δι' ὃ συγκεντρώνουν τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν μέθοδον αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ ἀποδοτικότητος τῶν παραγωγικῶν πηγῶν (πόρων) πρὸς ἐπίτευξιν εὐημερίας. Ἡ παραγωγή κατ' αὐτοὺς ἀξάνει ὀρίζοντίως μὲν μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀγορᾶς, καθέτως δὲ μὲ τὴν ἀποταμίευσιν καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν ἐπενδύσεων (H. Myint, Theories of welfare economics, London 1948, σελ. 1-13).

12. Περὶ τῆς γενέσεως τῆς πίστεως ταύτης βλ. E. Roll, History of economic thought (Ἑλλ. μεταφρ. Α. Δ. Σέρρι, Ἀθήναι, σελ. 128 κ.ε.) J. Schumpeter, History of economic analysis, New York 1954, σελ. 407 κ.ε.

συμφέρον κατανομή τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν εἰς τὰ παραγωγικά ἔργα καὶ ἢ ἐν ἐλευθέρῃ ἀγορᾷ ἐσωτερικῶς ἀνὰ τὴν χώραν καὶ ἐξωτερικῶς (ἀνὰ τὴν διεθνή ἀγορὰν) ἐπιτυγχανομένη ἀρίστη διάθεσις τῶν παραγομένων ἀγαθῶν πραγματοποιοῦν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν δυνατὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν. Ἡ ἀπασχόλησις τῶν ἐργατῶν εἶναι κατὰ τοὺς κλασσικοὺς πάντοτε πλήρης, διότι ἡ μείωσις τῆς ζήτησεως ἐργασίας ρίπτουσα τὰ ἐργατικά ἡμερομίσθια αὐξάνει πάλιν τὴν ζήτησιν ἐργασίας, ζήτησιν συντηρημένην μὲ τὴν προσφορὰν κεφαλαίων (fonds de salaire — wage fund), τὰ δὲ εἰσοδήματα τῶν ἐργαζομένων ἱκανὰ — ἀρκεῖ νὰ μὴ αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν πέραν τῆς ζήτησεως ἐργασίας — διότι τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας — ὡς καὶ πᾶσαν ἀξίαν — ἴθυνοι ἡ ἐργασία ἢ ἀπαιτούμενη διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν μέσων τῶν συντηρούντων τὴν ἐργασίαν — ἐργατικὴν δύναμιν¹³. Ὁμοίως πάντοτε πλήρης εἶναι καὶ ἡ ἀπασχόλησις τῶν κεφαλαίων, τῆς ὑπερπροσφορᾶς κεφαλαίων ριπτούσης τὸ ἐπιτόκιον καὶ ἐπαναφερούσης τὴν ἀποταμίευσιν εἰς τὸ προσήκον μέτρον¹⁴. Διαταράξεις τῆς εὐρυθμίας τῆς Οἰκονομίας ταύτης ἂν ὑπάρχουν διορθοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν ἐν συντόμῳ μᾶλλον χρόνῳ. Μόνιμοι ἀντινομίαι δὲν ὑπάρχουν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ταύτῃ¹⁵.

Ἡ αἰσιόδοξος αὕτη ἀποψις τῆς διεπούσης τὴν οἰκονομίαν «φυσικῆς τάξεως» (ordre naturel), τοῦ ὑπὸ φυσικῶν καὶ συνεπῶς ἀμεταβλήτων ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου νόμων διεπομένου οἰκονομικοῦ βίου, ἀρκεῖ ὁ βίος οὗτος νὰ ἀσκῆται ἐλευθέρως ἄνευ ἐξωοικονομικῶν — κρατικῶν, παρεμβάσεων¹⁶, χαρακτηρίζει γενικῶς τὴν νοοτροπίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν κλασσικῶν, παρ' ὅλας τὰς ἀπαισιόδοξους σκέψεις, ἅς αἰ ὡς ἄνω ἀνησυχία των ἐνέπνεον εἰς τινὰς αὐτῶν καὶ δὴ τοὺς σπουδαιότερους ἐργάτας τῆς Ἐπιστήμης (Μάθου, Ricardo, John St. Mill) καὶ ὁπαδοὺς αὐτῶν¹⁷. Διὰ τοῦτο δὲν ἔλαβον οὗτοι

13. D. Ricardo, Principles of political economy and taxation (Ἑλλ. μετάφρ. Ν. Κωνσταντινίδου, Ἀθῆναι 1938, σελ. 73 κ.έ. — Α. Δ. Σ (Δ ε ρ ι, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 19 κ.έ.).

14. Τὴν ἀποταμίευσιν ὅμως, ὡς διηκριβώθη δὲν κινεῖ ἀποκλειστικῶς ὁ τόκος, ἀλλὰ πλεῖστοι ἄλλοι ψυχολογικοὶ καὶ κοινωνικοὶ λόγοι, δι' ὃ καὶ πτόντος τοῦ τόκου δὲν μειοῦται ἀναγκαστῶς ἡ ἀποταμίευσις. (Βλ. John Mayn. Keynes, The general theory of employment, interest and money, Ἑλλ. μετάφρ. Δ. Δελιβάνη, Ἀθῆναι, σελ. 162 κ.έ.).

15. Οἱ κλασσικοὶ ἐπίστευον ὅτι ὑπάρχει ἰσορροπία μεταξύ ζήτησεων τῶν καταναλωτῶν καὶ ἀποδοτικῆς κατανομῆς τῶν πόρων (H. Myint, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 13 κ.έ.).

16. Ὁ κατὰ Fanfani «οἰκονομικὸς νατουραλισμὸς» (A. Fanfani, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 219 κ.έ.).

17. Ἡ ἀπαισιόδοξος ὅμως τοῦ Μάθου θεωρία περὶ πληθυσμοῦ ὡς καὶ τοῦ Ricardo περὶ φθίνουσης τάξεως τῶν ἐπιχειρηματικῶν κερδῶν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν αὐτοῦ θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ ἐργατικὸς μισθὸς ἀποτελεῖ στοιχειώδεις μέσον ζωαρκειᾶς τῶν ἐργαζομένων (ἐργατικὸν εἰσόδημα) ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς μὴ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν πέραν τῆς μέσῃ τῶν ζητουμένων ἀγαθῶν ζήτησεως ἐργασίας (ἐργατικῶν χειρῶν), καὶ ἡ θεωρία του περὶ πάσεως ὑψώσεως τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων τῆς γῆς, ἀγωνωτέρων γαιῶν προστι-
θεμένων εἰς τὴν καλλιέργειαν, αὐξάνοντος τοῦ πληθυσμοῦ (Βλ. D. Ricardo, ἐνθ'

Θέσιν ἔναντι τῶν τότε ἀρχομένων καὶ ὀλονὲν καθισταμένων σφοδρτέρων κοινωνικῶν ἀγώνων, καίτοι δὲν διέφυγεν αὐτῶν ἡ ὑποδεδειγμένη θέσις τῶν ἐργατῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ζωῆς καὶ ἡ κοινωνικὴ ἐν τῷ καθεστῶτι τούτῳ τῆς ἀτομιστικῆς οἰκονομίας ἀδυναμία των¹⁸. Ἡ βαρεῖα ὅμως θέσις τῶν ὑπὸ τὴν ἀναπτυσσομένην βιομηχανίαν ἐργαζομένων ἐργατῶν¹⁹, ἡ ὑπὸ τὴν ἐλευθερίαν τῆς οἰκονομικῆς δράσεως καὶ τὸν ἐλεύθερον συναγωνισμὸν συγκέντρωσις ἐπιχειρήσεων καὶ δημιουργία μονοπωλίων ἀναρριπνόντων τὸν συναγωνισμὸν τούτων, αἱ ἀρξάμεναι περιοδικαὶ οἰκονομικαὶ κρίσεις²⁰ μὲ τὰ προβλήματα ἄτινα ἐγέννησαν, τὰ προβλήματα ἄτινα παρουσίασεν ἡ ἀθρόα ἔκδοσις πιστωτικῶν νομισμάτων, ἐξ οὗ ἡ κρατικὴ ἐπέμβασις (Νόμος τοῦ Peel, 1841), καὶ ὁ ἀρξάμενος ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐμπορίῳ οἰκονομικὸς ἔθνικισμὸς (προστατευτισμὸς) ὁ ἀναρρῶν τὴν ἐλευθέραν μεταξὺ ἔθνῶν οἰκονομικὴν δρᾶσιν καὶ ματαιῶν τὰ ἀγαθὰ τοῦ «κατὰ φύσιν» διεθνοῦς καταμερισμοῦ ἔργων» ἔθεσαν βαθμιαίως πρὸ τῶν κυβερνήσεων καὶ πρὸ τῆς ἐπιστήμης τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας καὶ προόδου τοῦ συνόλου, εὐημερίας ἦν τὸ ἐν οἰκονομικῇ ἀνίσότητι καθεστῶς τῆς ἀπολύτου ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, τῆς ἐλευθέρως καὶ ἀδεσμεύτου ἀτομικῆς οἰκονομικῆς πρωτοβουλίας καὶ δράσεως δὲν ἐφαίνετο ἀσφαλίζον καὶ ἐκλόνισαν τὴν πίστιν ἐπὶ «τὴν φυσικὴν τάξιν» (ordre naturel), τὴν διέπουνσαν φυσικῶς, κατὰ φύσιν, τὴν οἰκονομίαν²¹. Ἡ σοσιαλιστικὴ κριτικὴ — καρπὸς τῆς ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἐπιστημόνων ἐπιδράσεως τῶν ἀντινομῶν τούτων τῆς ἐλευθέρως οἰκονο-

ἀνωτ., — Α. Δ. Σίδερνι, Αἱ περὶ ἐγγείου προσόδου θεωρίαι, Ἀθῆναι 1945, σελ. 12 κ.έ. Αἱ περὶ μισθοῦ θεωρίαι, Ἀθῆναι 1946, σελ. 22 κ.έ., Αἱ περὶ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους θεωρίαι, Ἀθῆναι 1948, σελ. 22 κ.έ.) ἀποτελοῦν de facto ἔρρησιν τῆς ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν αὐτόματον αὐτοδιόρθωσιν τῶν διαταράξεων τῆς οἰκονομίας στηριζομένης αἰσιοδοξίας τῆς κλασσικῆς σχολῆς.

18. Ἰδίᾳ τὸν Ἀδάμ. Σμιθ: «τὸ σύνθετος ὕψος τοῦ μισθοῦ τῶν ἐργατῶν ρυθμίζεται διὰ συμφωνίας μεταξὺ ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν». . . «οἱ ἐργοδοταὶ», λέγει, «καθ' ὃ ὀλιγώτερον, συνεννοοῦνται εὐκολώτερον, ἐπιτρέπει δὲ αὐτοῖς τοῦτο καὶ ὁ νόμος, ἐνῶ εἰς τοὺς ἐργάτας δὲν τὸ ἐπιτρέπει. Οὕτε ἔχομεν νόμους ἀπαγορευόντας τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας, τούναντίον ἔχομεν νόμους ἐμποδίζοντας τὴν αὐξήσιν αὐτῆς. Οἱ ἐργοδοταὶ δύνανται νὰ ἀνθίστανται, οἱ ἐργάται δὲν δύνανται νὰ μείνουν ἀνευ ἐργασίας πλέον τῆς ἐβδομάδος. . . » (Α. Smith, ἐνθ' ἀνωτ., Βιβλ. Α', Κεφ. η').

19. Herkner — Κλιτσουνάκη, Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα, Ἀθῆναι 1919, σελ. 1 κ.έ.

20. Οἰκονομικαὶ κρίσεις 1810, 1815, 1818, 1825, 1836, 1847 κλπ. (J. Lescure, Des crises periodiques de surproduction, Paris 1923 (γ' ἔκδ.), σελ. 3 κ.έ. — Tugan-Baranowsky, Les crises industrielles en Angleterre, Paris 1913).

21. «Οἱ πλείστοι τῶν κλασσικῶν, παρατηρεῖ ὁ καθ. Schumpeter, ἀπεδοκίμαζον ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς τῆς ἐποχῆς των, ὡς καὶ τοὺς τρόπους τῆς λειτουργίας των. Κατεπολέμουν τὰ προνόμια τῶν γαιοκτημόνων καὶ ἦσαν κεκρηγμένοι ὑπὲρ κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ὅπερ δὲν συνεβιβάζετο μὲ τὸ laissez-faire» (J. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, New York (γ' ἔκδ.) σελ. 75.

μίας — άπεργύνωσε τὸ καθεστὼς τῆς ἐλευθέρως οἰκονομίας ἀπὸ τὴν αἴγλην ἣν ἡ πίστις ἐπὶ τὴν «φυσικὴν τάξιν» καὶ ἄρμονίαν συμφερόντων, συνεπῶς γενικὴν εὐημερίαν, προσέδιδεν εἰς τὴν Οἰκονομίαν ταύτην. Ὅπαδοὶ τῶν κλασσικῶν, μεταρκαρδιανοὶ ²², ὁ ἀποκορυφῶσας τὴν κλασσικὴν διδασκαλίαν, σημειῶν τὸ «ἀπόγειον» τοῦ φιλελευθερισμοῦ ²³ καὶ δυνάμενος νὰ ἀποκληθῆ «ἀσπὸς-σοσιαλιστῆς» John St. Mill ²⁴, ὁ Henry Sidgwick ²⁵, οἱ νεοκλασσικοὶ Alfred Marshall ²⁶ καὶ ἄλλοι ²⁷, ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των — ὅλον ἐν καὶ περισσώτερον — εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν τῆς λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐλευθέρως ταύτης Οἰκονομίας ἀπὸ ἀπόψεως τῆς ἐξυηρητέσεως τῶν συμφερόντων τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, τῆς γενικῆς δηλονότι κοινωνικῆς εὐημερίας. Ἡ κριτικὴ αὕτη ἀνάλυσιν ἀπῆρτε μεγαλυτέραν ἐμβάθυνσιν καὶ θεωρητικὴν ἐργασίαν ἀναλύσεως τοῦ μηχανισμοῦ τῆς συγχρόνου οἰκονομίας. Παρὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μεγαλυτέρων οἰκονομολόγων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος διὰ τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας, συντρεχούσης καὶ τῆς ἐνταθείσης ὀξύτητος τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν διαφορῶν ἀντιλήψεων περὶ οἰκονομικῆς εὐημερίας καὶ τῶν διαφορῶν νοοτροπίας τῶν ἐργατῶν τούτων τῆς ἐπιστήμης, ἡ Ἐπιστῆμη αὕτη ὠθήθη κυρίως πρὸς τὴν ἐμβάθυνσιν ἐπὶ τῆς κρατούσης Οἰκονομίας καὶ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ μηχανισμοῦ αὐτῆς. Ἀπὸ τῆς Μαθηματικῆς Οἰκονομικῆς Σχολῆς ²⁸ καὶ παρ' ὄλην τὴν κοινωνικὴν κατανόησιν ἦν παρουσιάζει ὁ ἀρχηγὸς τῆς Σχολῆς ταύτης Léon Walras ²⁹, ἡ Οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη προσέλαβε βαθμιαίως τὸν χαρακτῆρα τεχνικῆς τῆς θεωρητικῆς ἀναλύσεως τοῦ πλέγματος ἀλληλεξαρτήσεων πρὸς παρουσιάζουσα αἰ οἰκονομικὰ πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ὡς φαινόμενα ἀπρόσωπα — κίνησις μεγεθῶν — τῆς Οἰκονομίας. Ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστῆμη, θεωρητικὴ, ἐρευνῶσα τὸ ὄν καὶ οὐχὶ τὸ δεόν καὶ ὡς ἐφρημοσμένη τοιαύτη ἐλέγχουσα τὰ οἰκονομικὰ μέτρα

22. E. Roll, History of economic thought (ἑλλ. μεταφρ. Α. Δ. Σίδερι, Ἀθῆναι, σελ. 281 κ.έ.).

23. Ch. Gide—Ch. Rist, Histoire des doctrines économiques, Paris 1913 σελ. 409 κ.έ.

24. Α. Δ. Σίδερι, Ἱστορία Οἰκον. θεωριῶν. Αἱ περὶ μισθοῦ θεωρίαι, Ἀθῆναι 1946. σελ. 29.—H. Myint, ἐνθ' ἄν. σελ. 10 κ.έ.

25. H. Sidgwick, Principles of Political Economy, London 1883, βλ. καὶ H. Myint, ἐνθ' ἄν. σελ. 123, κ.έ.—J. Schumpeter, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 772, 1070.

26. Α. Δ. Σίδερι, Alfred Marshall, Ἀθῆναι 1937. Α. Δ. Σίδερι, Ἱστορία Οἰκονομικῶν θεωριῶν. Α', Ἀθῆναι 1953, σελ. 278 κ.έ.—H. Myint, ἐνθ' ἄν. σελ. 132 κ.έ., 142 κ.έ.

27. E. James, Histoire de la pensée économique au XX siècle. Paris 1955 I, σελ. 162 κ.έ.

28. Α. Δ. Σίδερι, Ἱστορία Οἰκονομ. θεωριῶν, Α', σελ. 213 κ.έ.

29. Léon Walras, Economie politique et la justice, Paris 1889—Recherche de l'idéal social, Paris 1868—Etudes d'économie sociale, Paris 1896—Etudes d'économie appliquée, Paris 1898.

και ὀδηγοῦσα αὐτὰ πρὸς ἐπίτευξιν σκοπῶν οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τιθεμένων, ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη παρουσιάσθη οὕτως οὐδετέρα ἔναντι τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν τοῦ ἐρευνωμένου οἰκονομικοῦ βίου καὶ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ποὺ γεννᾷ τὸ ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου³⁰.

Παρὰ ταῦτα, καίτοι ἡ Οἰκονομικὴ ἐπιστήμη θεωρητικὴ τις μηχανικὴ τῶν ἀλληλεξαρτήσεων τῶν μεγεθῶν τῆς Οἰκονομίας καὶ τῶν κινήσεων αὐτῶν καταστάσῃ³¹ δὲν θεωρεῖ ἔργον αὐτῆς τὴν ἐνασχόλησίν της εἰς τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας τῶν συνανθρώπων, δὲν ἔπαυσεν ὅμως ἐντελῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, καὶ δὴ τῶν μεγαλυτέρων, διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐν τούτῳ σημασίαν τῶν πορισμάτων τῆς Οἰκονομικῆς ἀναλύσεως. Ἡ μὲ τὴν κτηθεῖσαν ἱστορικὴν πείραν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ θετικισμοῦ καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἐκλείψις τῆς πίστεως, ὅτι οἱ διέποντες τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν οἰκονομικοὶ νόμοι εἶναι νόμοι φυσικοὶ, καὶ ἡ δημιουργουμένη πεποθησις, ὅτι οὗτοι εἶναι νόμοι κοινωνικοὶ, ὥξουν τὴν κριτικὴν τῶν νόμων τούτων, κριτικὴν τοῦ κατὰ πόσον οἱ νόμοι οὗτοι καὶ τὰ φαινόμενα ἅτινα παρουσιάζουν — καὶ ἅτινα ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις ἀναλύει — ἄγουν εἰς κοινωνικὴν εὐημερίαν. Ἡ κριτικὴ αὕτη θετικὴ καὶ ἀπολήγουσα εἰς προβολὴν μέσων ριζικῆς ἢ διορθωτικῆς κοινωνικοοικονομικῆς μεταρρυθμίσεως (σοσιαλιστικὴ κριτικὴ), ἀρνητικὴ, ἀρκομένη νὰ δεῖξῃ τὰ ἐμπόδια, ἅτινα ἡ σύγχρονος οἰκονομία θέτει εἰς τὴν πραγματάωσιν γενικῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς εὐημερίας, ἀρνητικὴ μεθ' ὑποδείξεως θετικῶν τινῶν μέτρων, μερικῶν ἐντὸς τῆς συγχρόνου οἰκονομίας, αἱ μορφαὶ αὗται κριτικῆς δὲν λείπουν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις πρὸς γνῶσιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν πορισμάτων τῆς γνώσεως πρὸς πρακτικοὺς σκοποὺς³². Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως, ἡ αὐξοῦσα ἐμβάθυνσις εἰς τὴν νομοτέλειαν τῆς Οἰκονομικῆς τῶν ἐν κοινωνίᾳ

30. Βλ. L. Robbins — An essay on the nature and significance of economic science. London 1932 (Ἑλλ. μετ. Ν. Κωνσταντινίδου (ἐκ τῆς β' ἐκδ.) — Δοκίμιον περὶ τῆς φύσεως καὶ σημασίας τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ἀθήται 1943 σελ. 19). «Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, παρατρεῖ ἐξ ἄλλου ὁ καθ. Schumpeter, δὲν εἶναι ἀφαιρέσεις δημιουργούμεναι ὑπὸ τοῦ ταξινομοῦντος (classifying) παρατηρητοῦ, ἀλλὰ ζῶσαι ὀντότητες. Ἡ ὑπαρξίς των προκαλεῖ ἀποτελέσματα ἀγνωσόμενα ἐντελῶς ἀπὸ κάθε σχηματικὸν τρόπον παριστῶντα τὴν κοινωνίαν ὡς ἄπλοῦν ἄθροισμα ἀτόμων ἢ οἰκογενειῶν. Καὶ ἡ σημασία τῶν κοινωνικῶν τάξεων διὰ τὴν ἔρευναν τῆς θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς (for research in the field of purely economic theory) συζητεῖται ἀπὸ μακροῦ» (J. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, σελ. 13-14).

31. V. Pareto, Manuel d'Economie politique Paris, 1927 σελ. 143 κ.ε.—, P. Samuelson, Economics. New York 1951, σελ. 4 κ.ε.

32. «The positiv economics is to explain and the welfare economics to prescribe» (J. Schumpeter, History of economic analysis, σελ. 1069).

ἀνθρώπων δραστηριότητος φωτίζουν και τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς ταύτης. Τὴν ἀρνητικὴν ταύτην κριτικὴν, ἀλλ' οὐχὶ ἀνεπηρέαστον ἐκ τῆς θετικῆς (σοσιαλιστικῆς) κριτικῆς ἐμφανίζουν λήγοντος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος και κατὰ τὸν παρόντα ὁ Marshall³³, ὁ Hobson³⁴, οἱ Ἰνστιτουσιοναλισταὶ³⁵, ὁ Schumpeter³⁶ και ἄλλοι (Effertz, Landry)^{37 38}. Κατεφάνη πλέον ὅτι τὸ ζήτημα τῆς οικονομικῆς εὐημερίας δὲν εἶναι μόνον ζήτημα αὐξήσεως τοῦ ἔθνικοῦ εισοδήματος, ὡς ἐφρόνουν οἱ παλαιότεροι κλασσικοὶ και αὐτὸς ὁ Marshall — και ἡ αὐξησις αὐτῆ τῆς παραγωγῆς δὲν ἄγει εἰς εὐημερίαν, ὅταν γίνεται κατὰ τρόπον σπάταλον, ἄρρυθμον, ἀντιοικονομικόν — ἀλλὰ και ζήτημα σταθερότητος τοῦ ἔθνικοῦ εισοδήματος, ἄνευ διακυμάνσεων αὐτοῦ και κυριώτατα κατανομῆς του μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ ἔθνικοῦ συνόλου, ὥστε ἡ αὐξησις τῶν εισοδημάτων νὰ μὴ εἶναι μερικὴ ὑπὲρ τινῶν μόνον μελῶν τῆς κοινωνίας. Δι' ὅ και ἡ κριτικὴ αὕτη κατέληξεν εἰς τὴν ἀνάγκην κρατικῆς παρεμβάσεως πρὸς ἀμβλυνσιν τῶν ἐπιζημιῶν κοινωνικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐλευθέρας οικονομίας, τῆς ἐν οικονομικῇ ἀνισότητι ἀδεσμεύτου οικονομικῆς ἐλευθερίας³⁹.

Συστηματικὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ συγχρόνου οικονομικοῦ βίου πρὸς ἀναδίφησιν τῶν ἐμποδίων ἅτινα ὁ τρόπος τῆς λειτουργίας του θέτει εἰς τὴν ἐπίτευξιν γενικῆς οικονομικῆς εὐημερίας, ἐπίδειξιν τῶν ἐμποδίων τούτων και ὑπόδειξιν μέτρων τινῶν ἀντιμετωπίσεως αὐτῶν παρουσιάζει τὸ ἔργον τοῦ

33. A. Marshall, Principles—Εἰσαγωγή.

34. B. P. Homan, Contemporary economic thought, New York 1928 (γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ καθ. E. James: Essai sur la pensée économique contemporaine des Anglo-américains, Paris 1933 σελ. 230 κ.ε.

35. Βλ. Α. Δ. Σίδωρι, Ἱστορία Οἰκον. Θεωριῶν, Α', σελ. 333 κ.ε.—E. Roll, ἔνθ' ἀν. (ἑλλ. μετάφρ.) σελ. 416 κ.ε.

36. J. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy, New York 1942.

37. E. James, ἔνθ' ἀν. Α', σελ. 162 κ.ε.—M. Byé, L'oeuvre scientifique de A. Pigou εἰς «Revue d'Economie Politique», 1929, σελ. 1530.

38. Ὁ John Bates Clark, ἀσκεῖ πρωτότυπον κριτικὴν, θεωροῦν τὴν οικονομίαν ἐμποδιζομένην νὰ φέρῃ ἄφ' ἑαυτῆς τὰ καλύτερα δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀποτελέσματα λόγῳ τοῦ παρεμβατισμοῦ τοῦ Κράτους, ἡ ἄριστος τοῦ ὅποιου θὰ ἐπιφέρει τὴν ἀρίστην και γενικῶς δι' ὅλους ἐπωφελεῖ οικονομικὴν κατάστασιν (βλ. Α. Δ. Σίδωρι, John Bates Clark, ἸΑθῆναι 1940).

39. Χαρακτηριστικὸν ἐν τούτῳ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ καθ. ἸΑθῆναι Βάνερ σχολῆς τοῦ ἀπὸ καθέδρας σοσιαλισμοῦ ἢ σοσιαλισμοῦ τοῦ Κράτους, τῆς ὑπὸ τὸν Léon Bourgeois Σχολῆς τῶν solidaristes και τῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Charles Gide σχολῆς τοῦ συνεργατισμοῦ (βλ. Ch. Gide—Ch. Rist, ἔνθ' ἀν. σελ. 482 κ.ε. 687 κ.ε.—P. Boinade, Le socialisme d'Etat, Paris 1927.—Ch. Gide, Le cooperatisme, Paris—Περὶ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς αἰσιοδοξίας τοῦ οικονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ, βλ. J. M. Keynes, Τὸ τέλος τοῦ laissez-faire (μετάφρ. Δ. Καλιτσουνάκη) εἰς Ἄρχειον οικονομικῶν και κοινων. ἐπιστημῶν 1928, σελ. 235 κ.ε.—Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ βλ. και Δ. Καλιτσουνάκη. Ἐφημερισμαμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, ἸΑθῆναι 1954, σελ. 5 κ.ε.

καθηγητοῦ Arthur Pigou⁴⁰ εἰδικῶς ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας, ἀσχοληθέντος⁴¹ καὶ εἰσαγαγόντος καὶ τὸν ὄρον «Οἰκονομικὴ τῆς εὐημερίας» (The Economics of welfare), ἥτις ἀντικείμενον ἔχει τὴν μελέτην ὁμάδων αἰτιῶν, αἰτίνας ἐμποδίζουσαν τὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν εἰς τὰς συγχρόνους νεωτέρας οἰκονομίας⁴², τὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν καὶ δὴ μετρήσιμον εἰς χρήμα⁴³, τῆς ἐν γενικῇ ἔννοιά εὐημερίας οὐσῆς ὑποκειμενικῆς — κατάστασις συνειδήσεως — μὴ μετρησίμου⁴⁴.

Ἡ μελέτη τῆς οἰκονομικῆς ταύτης καὶ εἰς χρήμα μετρομένης εὐημερίας — ἔκφρασις τοῦ ἀποκερδαινομένου ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἰσοδήματος — εἶναι οὕτω τελικῶς μελέτη τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος, τῶν αἰτίων, ἅτινα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας μέσῳ τοῦ εἰσοδήματος⁴⁵, τῆς κατανομῆς αὐτοῦ.

Ἐάν, ἵνα ἡ Οἰκονομία παράσῃ τὸ ἀνώτατον ὄριον βιοτικῆς ἐπιπέδου δέον νὰ πληρῶνται οἱ ἑξῆς ὅροι: α) νὰ μὴ μένουν ἀχρησιμοποίητοι πόροι

40. Ἀρθούρος Pigou, καθηγητῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge, διαδεχθεὶς τὸν διδάσκαλόν του Alfred Marshall. Ἔργα αὐτοῦ: Protective and preferential import duties, London 1906.—Wealth and Welfare, London 1912.—Unemployment, London 1913.—Letters on housing. Manchester 1914.—Disorganisation of industry, commerce and finance, Oxford 1916.—Economy and finance of the war, London 1916.—Essays in applied economics, London 1923.—Industrial fluctuations, London 1927.—The economics of welfare, 1929 (γ' ἔκδ.)—ἐπέκτασις καὶ συστηματοποίησης τοῦ ἀνωτέρω ἔργου Wealth and welfare.—Socialism versus capitalism, London 1937.—Income, London 1949.—Employment and equilibrium, London 1949.—Lapsus for full employment, London 1949 κ.ἄ.

41. «Ὁ τύπος τῆς ἐπιστήμης τὸν ὅποιον ἡ Οἰκονομικὴ θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀναπτύξῃ, δέον νὰ εἶναι κατάλληλος νὰ ἀποτελέσῃ τὴν βᾶσιν μιᾶς πρακτικῆς χρήσεως (the basis of an art). Ὅχι τέχνη παροχῆς ὁδηγίων πρὸς τὴν κυβέρνησιν. Εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη τοῦ ὄντος καὶ ὄχι τοῦ δέοντος. . . Ἄλλ' ὡς ἐλέχθη καὶ διὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ εἰς τὴν θεωρίαν πρέπει νὰ εἰμεθα ἐγγὺς πρὸς τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς (Whitehead, Introduction to mathematics, σελ. 100). . . Διότι ὑπάρχουν δύο τύποι ἐπιστημῶν, αἱ τυπικῆς λογικῆς καὶ αἱ ρεαλιστικῆς (B. Russell, Principles of mathematics). . . Ἡ διάκρισις αὕτη ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὴν Οἰκονομικὴν. Δυνάμεθα νὰ δημιουργήσωμεν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην τύπου θεωρητικῶν μαθηματικῶν (pure mathematics) ἢ ρεαλιστικῆς τύπου, ὡς ἡ πειραματικὴ φυσικὴ, ἐκείνη μελετᾷ ἰσορροπίας καὶ διαταρᾶξεις αὐτῶν μεταξὺ ὁμάδων προσώπων κινουμένων ἀπὸ ὀρισματὰ ἐλατήρια. . . ταύτης τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρῶται ἐπὶ τοῦ κόσμου, ὡς γνωρίζει αὐτὸν ἡμῖν ἡ πείρα καὶ δὲν ἐκτείνεται εἰς πράξεις ἀγγέλων. Ἡ ρεαλιστικὴ οἰκονομία εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρευνῆς μας» (A. Pigou, The economics of welfare, London 1929, σελ. 5-7).

42. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 11 κ.ἑ.

43. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 12.

44. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 14.—J. M. Little, A critique of welfare economics, Oxford 1960 (β' ἔκδ.) σελ. 84 κ.ἑ.

45. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 31.

της Χώρας (ressources), β) να παράγουν οὔτοι ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερας ποσότητας ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ποὺ οἱ καταναλωταὶ ζητοῦν, γ) νὰ γίνεταί ἡ ἀρίστη χρῆσις τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνεργία καὶ ἀχρησία κεφαλαίων (πρὸς τοῦτο δ' ἀπαιτοῦνται γνώσεις καὶ κατάλληλος ὀργάνωσις, ὥστε ἀρίστη κατανομὴ καὶ χρῆσις τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς νὰ ἀποδίδῃ τὰ ἄριστα ἀποτελέσματα), καὶ δ) τὸ παραγόμενον ἔθνικόν εἰσόδημα νὰ κατανέμεται μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ κατὰ τὸ δυνατόν πληρεστέρα ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν των⁴⁶ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ κριτικὴ ἀνάλυσις τοῦ συγχρόνου οἰκονομικοῦ βίου καὶ ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἐμποδίων, ἅτινα ἐπιπροσθούν εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἀνωτέρω ὄρων δύνανται νὰ ὀδηγήσουν εἰς λήψιν καταλλήλων μέτρων πρὸς ἄρσιν τῶν ἐμποδίων τούτων. Τὴν Οἰκονομικὴν ταύτην (τὴν κριτικὴν ταύτην ἀνάλυσιν) ὁ καθ. Ρίγου ὀνομάζει *ρεαλιστικὴν Οἰκονομικὴν* ἔναντι τῆς *Θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς* (pure economics)⁴⁷.

Κρίνων οὕτω τὰ ἐμπόδια ταῦτα ὁ καθ. Ρίγου καὶ τὴν κρατοῦσαν ὑπὸ τὴν σύγχρονον Οἰκονομίαν παραγωγὴν καὶ κατανομὴν τοῦ παραγομένου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος δὲν εἶναι θαυμαστής τοῦ συγχρόνου οἰκονομικοῦ συστήματος, οὔτε ὁμως προβάλλει καὶ λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος (οἰκονομικὴν ἰσότητα, ἴσην κατανομὴν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος), ἀλλὰ συντηρητικὸς καὶ φρονῶν ὅτι οἱ διέποντες τὴν σύγχρονον οἰκονομίαν νόμοι δὲν ἄγουν ἀναγκαίως εἰς ματαίωσιν τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας, ἀλλὰ μόνον συμπτωματικῶς⁴⁸ ἐμποδίζουσι αὐτήν, ἀναζητεῖ τὰς ἀσθενεῖς πλευράς τῆς λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ τῆς συγχρόνου Οἰκονομίας καὶ τὰ ἐμπόδια τὰ ἐμποδίζοντα τὴν πραγμάτωσιν τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας⁴⁹ καὶ τὸν ἠθικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων⁵⁰. Καὶ καταλήγει εἰς εἰσήγησιν καταλλήλων μέτρων κρατικῆς παρεμβάσεως περιορίζουσας τὰ ἐμπόδια ταῦτα.

46. J. Meade, An introduction to economic analysis and policy, London 1937 (β' ἔκδ.) σελ. XIII.

47. A. Pigou, The economics of welfare, σελ. 5 κ.έ.

48. βλ. καὶ M. Byé, ἔθ' ἄν. (1929), σελ. 1514 κ.έ., (1930) σελ. 110.—A. Young, εἰς Quarterly Journal 1922-1923, σελ. 272 (παρὰ M. Byé, αὐτόθι).

49. A. Pigou, ἔθ' ἄν. σελ. 5.

50. «Ethical quality is affected by the occupations into which the desires of consumers impel the people who work to satisfy them» (A. Pigou, ἔθ' ἄν. σελ. 14).

«Just as economic welfare is what part of total welfare which can be brought directly or indirectly into relation with money measure, so the national dividend is that part of the objective income of the community including of course income derived from abroad, which can be measured in money. The two concepts economic welfare and the national dividend are thus coordinate in such wise that any description of the content of one of them implies a corresponding description of the other» (A. Pigou, ἔθ' ἄνωτ. σελ. 30 κ.έ.).

Τεθέντος, λοιπόν, ως ἐλέχθη, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ εὐημερία εἶναι τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς εὐημερίας, ὑπερ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετίζεται μετὰ τὸ εἰσόδημα ὅπερ μετρεῖται μετὰ χρόμα καὶ ὅτι αἱ ἐμποδίζουσαι τὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου αἰτίαι δρῶσι μέσῳ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, κύριον θέμα τῆς, κατὰ Pigou, Οἰκονομικῆς τῆς Εὐημερίας εἶναι ἡ ἀνάλυσις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἀξία καὶ μέτρησις αὐτοῦ, παραγωγὴ αὐτοῦ, κατανομὴ τῶν παραγωγικῶν πηγῶν, πόρων καὶ συντελεστῶν παραγωγῆς αὐτοῦ, εἰς τὰς διαφόρους χρήσεις καὶ ἀπασχολήσεις (optimum κατανομῆς αὐτῶν, ὀριακὴ ἀύξισις τῶν πόρων τούτων, ὀριακὸν καθαρὸν προϊόν, κοινωνικὸν καὶ ἰδιωτικὸν τοιοῦτον) καὶ αἱ μεταβολαὶ εἰς τὸν ὄγκον τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ εἰς τὴν κατανομήν αὐτοῦ, ἐν συνεχείᾳ δὲ τῆς ἀναλύσεως ταύτης προσδιορισμὸς τῶν αἰτιῶν, αἵτινες ἐμποδίζουν τὴν γενικὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν καὶ ὑπόδειξις μέτρων περιορισμοῦ τῶν ἐμποδίων τούτων διὰ κρατικῶν ἐνεργειῶν ἐντὸς τοῦ συγχρόνου οἰκονομικοῦ καθεστῶτος.

Ὡς ὁ Marshall⁵¹, τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα θεωρεῖ ὁ Pigou ἀποτελούμενον ἐκ συνόλου ὑπηρεσιῶν ἀμέσως παρεχομένων ἢ ἐνσωματωμένων εἰς ἀγαθὰ⁵², ρεῦμα ἐτησίως παραγομένων ἐν τῇ Χώρα ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ὡς καὶ ἔξωθεν εἰσαγομένων ἐπὶ τὰς τρεχοῦσας ἀγοραίας τιμὰς αὐτῶν, ἀφαιρέσει τῶν ἐτησίως διὰ τὴν παραγωγὴν φθειρομένων ἀγαθῶν ἐπὶ τὰς ἀγοραίας τιμὰς⁵³, πρὸς διατήρησιν τοῦ κεφαλαίου τῆς Χώρας ἀκεραίου, ρεῦμα ἴσον πρὸς τὸ σύνολον τῶν χρηματικῶν εἰσοδημάτων τῶν μελῶν τῆς Χώρας⁵⁴.

Προσπατιτούμενα ὅθεν τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας εἶναι ἡ ἀύξισις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ ἡ δικαία κατανομὴ του. Μόνη μόνον ἡ ἀύξισις, εἶναι φανερόν, παρατηρεῖ ὁ καθ. Pigou, δὲν ὀδηγεῖ εἰς εὐημερίαν, ἐὰν ἡ ἀύξισις αὕτη, ἀύξισις τῶν ἀτομικῶν εἰσοδημάτων, εἶναι ἄνισος, ἤτοι ἐὰν ἡ κατανομὴ τῶν εἰσοδημάτων εἶναι ἄνισος. Αὕξισις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος λόγῳ ἀύξισεως τῶν ἀτομικῶν εἰσοδημάτων τῶν πλουσιωτέρων τάξεων δὲν προκαλεῖ ἀναγκαίως καὶ πάντοτε καὶ ἀύξισιν ζητήσεως περισσοτέρων ἀγαθῶν κατὰ τρόπον ὥστε ἀύξανόμενης ἐντεῦθεν τῆς ζητήσεως ἐργασίας νὰ ἀύξηθῇ καὶ τὸ εἰσόδημα τῶν πτωχοτέρων τάξεων, αἵτινες ἀποζῶσιν ἐκ τῆς ἐργασίας των. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὄγκου τῆς ἀύξισεως ταύτης τῶν εἰσοδημάτων τῶν πλουσιωτέρων τάξεων, ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἀύξισεως ταύτης μεταξὺ τῶν τάξεων τούτων, ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ἀγαθῶν πρὸς ἃ ἐντεῦθεν θὰ στραφῇ ἡ ἠύξημένη ζήτησις αὐτῶν, ἐκ τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν ἀύξητέαν παραγωγὴν

51. A. Marshall, Principles, V α' § 1.

52. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 30. Δὲν ἀποκρούει ὁ καθ. Pigou καὶ τὴν τοῦ καθ. Fisher ἄποψιν ὅτι τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐτησίως καταναλισκομένων ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἐπὶ τὰς ἀγοραίας τιμὰς (αὐτόθι), βλ. καὶ A. Pigou, Income, London 1949.

53. 54. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 34, 40, 43.

ἀγαθῶν συντελεστῶν παραγωγῆς (ἐργασίας ἢ κεφαλαίου) καὶ ἄλλων τινῶν ὄρων⁵⁵. Αὐξήσις δὲ τοῦ εἰς τὰς πτωχοτέρας τάξεις περιερχομένου εἰσοδήματος εἶναι πραγματικὴ σὺν ἄλλοις ὅταν αὕτη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν⁵⁶. Αἱ τεχνικαὶ πρόοδοι καθιστοῦν εὐθηνότερα τὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἐκτοπίζουσαι ἐν πολλοῖς, τὴν ἀνθρωπίνην ἐργασίαν ματαιοῦν τὴν ἐκ τῆς εὐθηνίας ταύτης ἐνίσχυσιν τοῦ εἰσοδήματος τῶν μεγάλων μαζῶν τῶν ἀποχειροβιτών ἐργατῶν⁵⁷.

Ἐνδεικτικαὶ δὲ μόνον εἶναι αἱ ἐμποδίζουσαι τὴν οικονομικὴν εὐημερίαν αἰτίαι αὗται, ὑπάρχουν δὲ καὶ πολλαὶ ἄλλαι. Σημασίαν κεφαλαϊώδη — καὶ ἐπὶ τούτου συγκεντρώνει τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον του ὁ καθ. Ρίγου — διὰ τὴν αὐξήσιν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ δι' αὐτὴν τὴν κατανομήν του, εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν οἱ πόροι τῆς Χώρας καὶ οἱ συντελεσταὶ παραγωγῆς εἶναι κατανεμημένοι εἰς τὰς διαφόρους χρήσεις καὶ ἀπασχολήσεις. Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἐλευθερία ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ καὶ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον κατευθύνουν αὐτομάτως καὶ κατὰ τὸν οικονομικῶς καὶ κοινωνικῶς καλύτερον τρόπον τοὺς πόρους τῆς Χώρας καὶ τοὺς συντελεστὰς τῆς παραγωγῆς, καὶ ὑπὸ τὰς ἐκάστοτε μεταβολὰς πληθυσμοῦ καὶ τεχνικῆς, εἰς τὰς ἀποδοτικωτέρας καὶ συνεπῶς εἰς τὰς καλυτέρας διὰ τὸ κοινωνικὸν ὄφελος χρήσεις πόρων καὶ ἀπασχολήσεις συντελεστῶν, ὥστε τὸ κοινωνικὸν προϊόν τῆς συνολικῆς οικονομικῆς δραστηριότητος — τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα — νὰ εἶναι τὸ δυνατόν maximum καὶ μὲ τὸ δυνατόν μικρότερον κόστος⁵⁸. Ἀμάθεια, ἄγνοια, ἔλλειψις πληροφοριῶν, ἀτομισμός, μυστικότης κερδῶν καὶ μισθῶν, ὀργανώσεως, τεχνικῆς καὶ τρόπων προσαρμογῆς εἰς τὰς μεταβολὰς τῆς ζήτησεως, δαπάναι μεταφορῶν πρώτων ὑλῶν, συντελεστῶν, προϊόντων τῶν διαφόρων ἐπιχειρήσεων ἐμποδίζουσιν τὴν ἀπὸ τῶν ἥττον ἀποδοτικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὰς ἀποδοτικωτέρας χρήσεις κατανομήν πόρων καὶ εἰς ἀποδοτικωτέρας ἀπασχολήσεις κατανομήν τῶν συντελεστῶν, ὥστε τὸ ὀριακὸν ἐκάστης χρήσεως ἢ ἐκάστης ἀπασχολήσεως καθαρὸν προϊόν δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ — τὸ τῶν ἀποδοτικωτέρων⁵⁹ — καὶ τὸ ἰδιωτικὸν ὀριακὸν καθαρὸν προϊόν δὲν συμπίπτει πρὸς τὸ κοινωνικὸν τοιοῦτον, τὸ τῆς συνολικῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ διαφορικὰ εἰσοδήματα (rentes) θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, δημιουργοῦνται. Δὲν εἶναι μόνον αἱ δυνάμεις τριβῆς αἰτίαι, ὡς εἰς κάθε μηχανισμόν, ἐμποδίζουσιν τὴν σταθερότητα τοῦ ρυθμοῦ τῆς λειτουργίας τῆς συγχρόνου Οἰκονομίας, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνωτέρω καὶ ἄλλα:

55. Α. Ρίγου, ἔθ' ἀν. σελ. 84 κ.ε. 669 κ.ε.

56. Α. Ρίγου, ἔθ' ἀν. σελ. 89. Περὶ τοῦ νόμου τοῦ Pareto περὶ κατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος βλ. κατωτέρω.

57. Α. Ρίγου, ἔθ' ἀν. σελ. 100.

58. Α. Ρίγου, ἔθ' ἀν. σελ. 129 κ.ε.

59. Ἐν τούτῳ ὁ Ρίγου φαίνεται ἀναφερόμενος εἰς τὴν περὶ ἀντιπροσωπευτικῆς ἐπιχειρήσεως (representative firm) ἄποψιν τοῦ Marshall (βλ. Α. Δ. Σίαερι, Alfred Marshall, σελ. 10 κ.ε.), ἥτις ὅμως πολλαχῶς ἐπεκρίθη (Α. Δ. Σίαερι, αὐτόθι).

επίσης αδυναμία, έγγενεῖς εἰς τὴν σύγχρονον Οἰκονομίαν μὲ πνεῦμα ἀτομικὸν κινουμένην εἰς ἔργον κοινωνικῆς ἀποδόσεως⁶⁰. Αἱ διὰ τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ καὶ ἀτομικῶν πνεύματι κινούμεναι πρὸς κατανομὴν τῶν πόρων καὶ συντελεστῶν εἰς τὰς διαφόρους χρήσεις καὶ ἀπασχολήσεις δυνάμεις ἐν ὄψει τῆς συνολικῆς καὶ προσδοκωμένης ζήτησεως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν πρὸς προσαρμογὴν τῆς δεδομένης καὶ μεταβλητέας κατ' ὄγκον παραγωγῆς πρὸς τὴν εἰκαζομένην — βάσει οὐχί, κατὰ κανόνα, ἀσφαλῶν ἐνδείξεων —⁶¹ καὶ προσδοκωμένην ζήτησιν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν δημιουργοῦσαι δυσχερείας ἐν τῇ κατανομῇ τῶν χρήσεων καὶ ἀπασχολήσεων πόρων καὶ συντελεστῶν ἐγειρουν ἐμπόδια εἰς τὴν ἐπίτευξιν οἰκονομικῆς εὐημερίας⁶².

Ἐὰν δ' ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς τοιαύτας ἀντινομίας ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς Οἰκονομίας ἀπεργάζεται, οὐχί ὀλιγωτέρας καὶ μικροτέρας παρουσιάζει ἢ διὰ τῶν μονοπωλιακῶν καταστάσεων ὀργανωσις τῆς παραγωγῆς καὶ κατανομῆς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ μονοπώλια καὶ ὁ ἀτελής συναγωνισμὸς ἐπιτυγχάνουν τὴν ὀρθολογιστικωτέραν ὀργάνωσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν εἰς τὰς ἀποδοτικωτέρας χρήσεις κατανομὴν πόρων καὶ συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἄρσις αὕτη τοῦ συναγωνισμοῦ, ἢ μονοπωλίας τῆς διαθέσεως τῶν παραγομένων, ἢ ὑπὸ τῶν μονοπωλίων ἀπορρόφησης τῶν μικρῶν παραγωγικῶν μονάδων, ἢ διὰ τῆς μονοπωλήσεως ταύτης τῆς παραγωγῆς κυριαρχία ἐπὶ τῶν καταναλωτῶν καὶ ἡ ἐπιβολὴ ἐπὶ τῶν ἐργατῶν, αὐξοῦσης βαθμιαίως καὶ τῆς τεχνικῆς — τῆς χρησιμοποιούσης ὀλιγωτέρας ἐργατικῆς χεῖρας — κάθε ἄλλο ἢ οἰκονομικὴν εὐημερίαν ἀπεργάζονται⁶³.

Οἰκονομικὰς ζημίας καὶ μείωσιν ἐθνικοῦ εἰσοδήματος προκαλοῦν οἱ ἐργατικοὶ ἀγῶνες (ἀπεργίαι, ἀνταπεργίαι, σταμάτητα ἐργασιῶν, ὑπηρεσιῶν, μεταφορῶν, καταστροφήν πλοῦτου)⁶⁴, ἀγῶνες εἰς οὐδς ὄθουνται αἱ ἀντιμαχόμεναι τάξεις ἐξ ἐλλείψεως δικαίας κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων⁶⁵.

60. «Ἡ παραγωγή δὲν γίνεται διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆν κατανάλωσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ κέρδος καὶ οὐχί διὰ τὴν εὐημερίαν» (welfare) (J. Schumpeter, Capitalism, socialism and democracy, σελ.

61. Ἐπὶ τούτου ἀσχολεῖται σήμερον ὁ δημιουργηθεὶς κλάδος : ἀναλύσεως τῆς ἀγορᾶς.

62. Βλ. καὶ A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 518 κ.έ. 669 κ.έ. ὅπου περὶ οἰκονομικῶν κρίσεων. Εἰδικώτερον εἰς τὸ ἔργον τοῦ καθ. Pigou, Industrial fluctuations, London 1912, ὅπου τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις ἀποδίδει οὗτος εἰς τὰς διακυμάνσεις τῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζήτησεως ἀγαθῶν καὶ θεωρεῖ διὰ τὴν ἔκρηξιν τῶν κρίσεων πρωτεύουσης σημασίας τὰς ψυχολογικὰς αἰτίας (αἰσιοδόξους ἢ ἀπαισιοδόξους προβλέψεις) ὑφ' ἃς δρῶσιν αἱ νομισματικαὶ, πιστωτικαὶ κλπ. αἰτίαι τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων.

63. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 251 κ.έ. 291 κ.έ. ὅπου περὶ διαφορικῆς ὑπὸ τῶν μονοπωλίων τιμολογήσεως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἀναλόγως μεγεθῶν συναλλαγῆς, ἀγορῶν, ἀγοραστῶν πελατῶν κλπ. (price discrimination, monopoly).

64. A. Pigou, αὐτόθι σελ. 411 κ.έ.

65. Ὁ Pigou προτείνει διάφορα μέτρα πολιτικῆς ἡμερομισθίων (ἐνθ' ἄν. σελ. 434 κ.έ. 679 κ.έ.).

Πάντα τὰ ἀνωτέρω, ἐκ τῆς μελέτης τῶν προβλημάτων τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος προκύπτοντα, τελικῶς εἶναι προβλήματα τῆς κατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, κατανομῆς ἀνίσου⁶⁶, ὀφειλομένης εἰς τὴν ἄνισον ἀμοιβὴν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ οἰοῦν τετάρτου συντελεστοῦ τῆς παραγωγῆς, τῆς συνδυαστικῆς δηλ. λειτουργίας τῶν τριῶν ἄλλων ἐπὶ σκοπῷ παραγωγῆς, λειτουργίας ἧς φορεὺς εἶναι ὁ ἐπιχειρηματίας. Οἱ αὐτοὶ λόγοι οἱ ἀναφερθέντες ἀνωτέρω περὶ μὴ τῆς δεούσης κατανομῆς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς εἰς τὰς ἀποδοτικότερας ἀπασχολήσεις προκαλοῦν καὶ τὰς ἀνίσους ἀμοιβὰς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, τὴν ἀνισότητα τῶν εἰσοδημάτων καὶ τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀποκλίσεων τοῦ ἰδιωτικοῦ ὀριακοῦ καθαροῦ προϊόντος ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν τοιοῦτον. Διὰ τὴν ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας εἰς ἣν ἡ μεγαλύτερα καὶ συνηθεστέρα ἐκμετάλλευσίς παρατηρεῖται, ὁ Pigou ἀκολουθῶν τὸν Marshall δέχεται ὅτι οἱ μισθοὶ εἶναι δίκαιοι, ὅταν ἡ ἐργασία ἀμείβεται κατὰ τὴν ἀποδοτικότητά της⁶⁷, ὅταν ἴσται αἱ ἐργασίαι τῆς αὐτῆς δυσχερείας, τῆς αὐτῆς καταβολῆς δυνάμεων, τῆς αὐτῆς ἀπαρεσκείας ἢ τῆς αὐτῆς δαπάνης προπαρασκευῆς ἢ ἐκπαίδευσως ἀμείβονται ὁμοίως. Εἰς τὴν ἐξομοίωσιν ταύτην τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας ἀνθίστανται, πλὴν ἄλλων, ἡ κατ' ἐπιχειρήσιν διάφορος τεχνικὴ ὀργάνωσις τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ δυσκινησία τῆς ἐργασίας ἀπὸ μιᾶς ἀπασχολήσεως εἰς ἄλλην ἐκ λόγων τεχνικῶν καὶ κοινωνικῶν⁶⁸. Καὶ τοῦ κεφαλαίου ἡ μετακίνησις καὶ ἐντὸς τῆς Χώρας καὶ ἐκτὸς αὐτῆς δὲν εἶναι πάντοτε ἀπρόσκοπτος καὶ παραγωγικὰ ἔργα μεγαλύτερας ἀποδοτικότητος ἐμποδίζονται⁶⁹. Καὶ αὐτὸς ὁ διεθνὴς καταμερισμὸς ἔργων ὀδηγήσας,

66. Ὁ γνωστὸς περὶ κατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος νόμος τοῦ Pareto, καθ' ὃν διὰ τὰ ἀυξηθῶν τὰ μικρὰ — τῶν πτωχοτέρων τάξεων — εἰσοδήματα, ὥστε νὰ ἀμβλυθῇ ἡ οικονομικὴ ἀνισότης δὲν ὁ πλοῦτος νὰ αὐξάνεται ταχύτερον τοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἐθεωρήθη στατιστικῶς ἀποδειγμένως (A. Pigou, ἔνθ' ἄν. σελ. 645 κ.έ.).

67. Ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότης τῆς ἐργασίας εἶναι ὁμοῦς ἡ αὐτὴ ὅταν ἐν τῇ παραγωγικῇ διαδικασίᾳ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἐργασίας κατὰ ποσόν, ποιὸν καὶ τρόπον μετὰ τῶν ἄλλων συντελεστῶν παραγωγῆς εἶναι ὁ αὐτός.

68. A. Pigou, ἔνθ' ἄν. σελ. 605 κ.έ.

69. Πρβλ. καὶ A. Pigou, ἔνθ' ἄν. σελ. 146 κ.έ. Ὁ καθ. Pigou ἐνδεικνύων τὴν ἐν τούτῳ ἀποτελεσματικότητα τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως, ἀναφέρει τὰ κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον ληφθέντα μέτρα κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ πρὸς μετακλίωσιν ἰδιοτελῶν ἀντικοινωνικῶν ἐνεργειῶν, ἅς γίνονσιν ἡ ἐκ τῶν δυσχερειῶν τοῦ πολέμου ἀγνοία, ἡ ἔλλειψις πλήρους συγκοινωνίας κλπ. καὶ πρὸς κοινωνικῶς ὠφελιμότεραν κατανομήν πρῶτων ὑλῶν καὶ συντελεστῶν παραγωγῆς καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν πόρων τῆς χώρας (A. Pigou, ἔνθ' ἄν. σελ. 230 κ.έ. 692 κ.έ.). Ἐπίσης συνιστᾷ τοὺς συνεταιρισμοὺς, γεωργικοὺς καὶ ἀστικούς, παραγωγικοὺς, πιστωτικοὺς καὶ καταναλωτικοὺς πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀδυνατωτέρων τάξεων, γεωργικῶν καὶ ἀστικῶν (αὐτόθι σελ. 15, 209 καὶ 318 κ.έ.) καὶ διάφορα φορολογικὰ μέτρα διορθωτικὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κακῆς κατανομῆς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς (ἀνισότης εἰσοδημάτων) (αὐτόθι σελ. 41, 203, 226, 406, 711 κ.έ.).

ώς απέδειχθη εἰς τὸ παρελθόν, εἰς νέκρωσιν παραγωγικῶν πηγῶν διαφόρων χωρῶν μὴ δυναμένων νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸν διεθνή συναγωνισμόν δὲν ἄγει εἰς γενικὴν εὐημερίαν.

Μελέτη λοιπὸν τῶν αἰτιῶν τῶν ἐμποδιζουσῶν τὴν κατανομὴν τῶν πόρων καὶ τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς εἰς τὰς ἀποδοτικότερας χρήσεις καὶ ἀπασχολήσεις καὶ προκαλοῦσῶν διάστασιν κοινωνικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ καθαροῦ προϊόντος, συνολικῆς δηλ. εἰσφορᾶς εἰς τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα καὶ ἀτομικῶν εἰσοδημάτων, ἐξ ἧς διαστάσεως ἐμποδίζεται ἡ γενικὴ οἰκονομικὴ εὐημερία· μελέτη τῶν αἰτιῶν αἰτινες ἐμποδίζουν τὴν σταθερότητα τοῦ ἔθνικου εἰσοδήματος ἐν τῇ κατὰ χρόνον ἀνελίξει τῆς συγχρόνου Οἰκονομίας καὶ συνεπάγονται τὴν ἀνωτέρω διάστασιν ἀντιδρῶσαν εἰς τὴν ἐπίτευξιν γενικῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας· μελέτη τῆς ἐκ τῶν ἀνωτέρω αἰτιῶν δημιουργίας εἰσοδημάτων ὑστερούντων τῆς ἀποδοτικότητος τῶν συντελεστῶν ὧν τὰ εἰσοδήματα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀμοιβὰς καὶ τέλος ὑπόδειξιν μέτρων ἀτομικῆς πρωτοβουλίας πρὸς ματαίωσιν τῶν διαστάσεων τούτων, ὀρθολογιστικὴ ὀργάνωσις πιστώσεων, δίκαιοι μισθοὶ κλπ. καὶ κρατικαὶ παρεμβάσεις διὰ φορολογιῶν καὶ ἄλλων μέτρων, ἐπιδοτήσεων, κανονισμοῦ ἀμοιβῶν κλπ., τοιαύτη ἐνδεικτικῶς καὶ συντόμως ἡ Οἰκονομικὴ τῆς εὐημερίας⁷⁰.

Τὸ ἔργον τοῦ καθ. Ρίγου, συνέχεια, ἐπέκτασις καὶ πρωτότυπος ἐξειδικευσις βασικῶν ἐπὶ τῆς συγχρόνου οἰκονομίας κριτικῶν παρατηρήσεων τοῦ καθ. Sidgwick καὶ τοῦ διδασκάλου τοῦ Ρίγου καθ. Marshall ἐμβάθυνσις καὶ συμπλήρωσις οὐτῶν⁷¹ ἐπῆρέασε τὴν νεωτέραν Οἰκονομικὴν καὶ πλείστοις θεωρητικοῦς ἔστρεψεν εἰς εἰδικωτέραν ἀνάλυσιν τῆς λειτουργίας τῆς συγχρόνου Οἰκονομίας ἀπὸ ἀπόψεως ἐρεύνης τῆς ὑπὸ τὴν οἰκονομίαν ταύτην κοινωνικῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας⁷². Καὶ ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ ἐπιτήμη προσπαθοῦσα νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐμπειρικὴν καὶ ἐνδεικτικῶς πάντοτε ἐξ ἀντιθεμένων τάσεων καθοριζομένην εἰς τὰς διαφόρους χρήσεις κατανομὴν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς μὲ ὑπολογισμένην οἰκονομικωτέραν κατανομὴν ἐσυνέχισε τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν τῆς οἰκονομίας παρὰ τὸ ἔργον τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως⁷³ καὶ εἰς εἰδικὰς μελέτας⁷⁴, αἰτινες

70. A. Pigou, ἐνθ' ἄν. σελ. 89 κ.ε.

71. T. Suranyi-Unger, Economics in twentieth century, New York 1931, σελ. 27, 28.—M. Byé, ἐνθ' ἄν. σελ. 1519.—J. Schumpeter, ἐνθ' ἄν. σελ. 1069.—H. Myint, ἐνθ' ἄν. σελ. 89 κ.ε. 175 κ.ε.

72. Robertson, Knight, Henderson. Δὲν λείπει δὲ καὶ κριτικὴ τοῦ ἔργου τοῦ καθ. Pigou (Hawtrey, Cannau, Einaudi, Hayek). (Βλ. M. Byé, ἐνθ' ἄν. σελ. 1518.—J. M. Little, ἐνθ' ἄν.).

73. Βλ. K. Boulding, Economic analysis, New York 1948, σελ. 8, 543 κ.ε. καὶ P. Samuelson, Economics, New York 1951 σελ. 40, 742 κ.ε.

74. Βλ. A. Bergson, A rehabilitation of certain aspects of welfare economics εἰς Quarterly Journal of Economics Φεβρ. 1938.—N. Kaldor, Welfare proposi-

διεμόρφωσαν την νεωτέραν «Οικονομικήν τῆς εὐημερίας» (New Welfare Economics) ⁷⁵.

Ὁ κλάδος οὗτος τῆς «Οἰκονομικῆς τῆς εὐημερίας», προσφέρει μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μελέτας τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς κοινωνίας. Βοηθούμενος ἀπὸ τὴν θεωρητικὴν οἰκονομικὴν βοήθειάν αὐτὴν εἰς μεγαλυτέραν εἰς τὴν οἰκονομίαν ἐμβάθυνσιν καὶ ἀναδίφησιν τῶν πολυμόρφων αὐτῆς πτυχῶν καὶ τῶν ἀφανῶν ἀντινομῶν αὐτῆς ⁷⁶ συντρέχει τὸ ἔργον τῆς Ἐφαρμοσμένης Οἰκονομικῆς ἐν τῷ ἐλέγχῳ τῶν διαφόρων μέτρων οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ ἀποβαίνει καὶ ἀρωγὸς πολύτιμος καὶ εἰς τὸ ἔργον ἐπι τῆς ὀργανώσεως οἰκονομικῶν μονάδων καὶ οἰκονομικῶν κλάδων διὰ τῶν γνωστῶν νεωτέρων μεθόδων ⁷⁷, τὰ σχέδια οἰκονομικῶν προγραμμάτων καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως πρὸς ἀποφυγὴν μέτρων καὶ μεθόδων ἀντιτιθεμένων εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν. Κριτικὴ ἀνάλυσις

tions of economics etc. εἰς *Economic Journal* Φεβρ. 1939.—καθ. J. R. Hicks, The foundation of welfare economics εἰς *Econ. Journal* Δεκεμβρ. 1939.—καθ. H. Hotelling, The general welfare economics in relation to problems of taxation εἰς *Economic Journal*, Ἰούλιος 1938.—καθ. T. Scitowsky, A reconsideration of the theory of tariffs εἰς *Review of econ. studies* LX No 2.—A note on welfare propositions αὐτόθι Νοεμβρ. 1941 (παρὰ J. M. D. Little, ἐνθ' ἄν. σελ. 78, 80, 88, 92, 94, 96, 98), καθ. T. Koopmans, Allocation of resources and price system εἰς *Three essays on the state of economic science*, New York 1957, σελ. 1 κ.ε. Παρ' ἡμῶν τὸ θέμα ἐθεζάν πως ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἀπόψεως προβάλλοντες παρεμβατικὰ μέτρα τοῦ Κράτους διὰ τῆς φορολογίας πρὸς ἀμβλύνσιν τῶν ἀντινομῶν τῆς συγχρόνου οἰκονομίας οἱ καθηγηταὶ τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς (βλ. Α. Ἀγγελόπουλου, Ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς, Ἀθήναι 1938.—Δημοσία Οἰκονομικῆς Ἀθήναι 1942, σελ. 8, 17, 48 κ.ε.—Π. Δερτιλῆ, Δημοσία Οἰκονομικῆ, Ἀθήναι 1944, σελ. 69) καὶ ἰδίᾳ ὁ καθ. Α. Σμπαρούνης, ὅστις καίτοι καὶ οὗτος δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν Οἰκονομικὴν τῆς Εὐημερίας, ὡς κριτικὴν ἀνάλυσιν τῆς συγχρόνου οἰκονομίας, κεκηρυγμένου δ' ὑπὲρ τῆς ἐλευθέρως οἰκονομίας, ἀλλ' ἀναγνωρίζων «τὰ μειονεκτήματα αὐτῆς» θεωρεῖ τὸ Κράτος ὑπόχρεον νὰ λάβῃ διάφορα μέτρα κρατικοῦ εἰς τὴν οἰκονομίαν παρεμβατισμοῦ, οἰκονομικά, διοικητικά, φορολογικά «πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν μειονεκτημάτων τούτων» τῆς ἐλευθέρως οἰκονομίας, («Κράτος Εὐημερίας»). (βλ. Α. Σμπαρούνη, Δημοσία Οἰκονομικῆ, Ἀθήναι 1955 Α' σελ. 180 κ.ε.—Φορολογικὸν Δίκαιον, Ἀθήναι 1959 σελ. 3 κ.ε.)

75. βλ. καὶ A. Radomysler, Welfare economics and economic policy εἰς *Economica* Αὐγ. 1946, σελ. 149 (παρὰ J. M. D. Little, ἐνθ' ἄν. σελ. 78). Ἡ ἀπὸ τοῦ 1934 συσταθεῖσα Ἐπιτροπὴ Οἰκονομικῆς Ἐρεῦνης (Cowlers Commission, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ δωρητοῦ Alfred Cowlers) χρηματοδοτούμενη καὶ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου μελετᾷ τὴν optimum οἰκονομικὴν συμπεριφορὰν (optimal economic behavior) καὶ κυρίως τὴν optimum κατανομήν τῶν πόρων καὶ τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς. (A. Chamberlaine εἰς *Revue Économique*. 1950 σελ. 94-95).

76. P. Samuelson, ἐνθ' ἄν. σελ. 355 καὶ T. Koopmans, ἐνθ' ἄν. σελ. 177.

77. βλ. R. Dorfman—P. Samuelson—R. Solow, *Economic programming and economic analysis*, New York 1958, ἰδίᾳ τὸ κεφ. The basic theory of welfare economics σελ. 408 κ.ε.

και αξιολόγησις τῆς λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ τῆς συγχρόνου Οικονομίας ὁ κλάδος οὗτος, ἀποκαλύπτων τὴν βαθυτέραν αἰτίαν τῆς ἀνισότητος τῶν εισοδημάτων, ἐξ ἧς ἡ ἀδυναμία ἐπιτεύξεως γενικῆς οικονομικῆς εὐημερίας, ἦτοι τὴν περιουσιακὴν ἀνισότητα⁷⁸, ἧτις δημιουργεῖ τὴν ὑποτέλειαν τῶν οικονομικῶς ἀδυνάτων εἰς τοὺς οικονομικῶς ἰσχυροὺς (τὰς ἰσχυρὰς ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ θέσει, ἀδυνάτων κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ καθ. Franz Oppenheimer)⁷⁹ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἀδυνάτων νὰ ἐκφύγουν τῆς ὑποτελείας ταύτης ὠδήγησεν εἰς μέτρα οὐχὶ μόνον τὰ ἀνωτέρω ἐνδειχθέντα, κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ πρὸς κατὰ τὸ δυνατόν ἄμβλυσιν τῆς ἀνισότητος τῶν εισοδημάτων καὶ εἰς μέτρα περιορισμοῦ τῆς ἀκτημοσύνης (ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων ἀγροτῶν, λαϊκῆς κατοικίας), ἀλλὰ κυρίως εἰς μέτρα ἀναφερόμενα εἰς αὐτὸν τὸν ἀτομιστικὸν χαρακτῆρα τῆς συγχρόνου Οἰκονομίας, μέτρα τείνοντα εἰς μετάθεσιν τινὰ τῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσεως (παραγωγῆς, ἀνταλλαγῆς, μεταφορῶν, ἐμπορίου κλπ.) ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς εἰς τὴν ὁμαδικὴν δράσιν (συνεταιρισμοὶ παραγωγῆς, πλίστεως, καταναλώσεως, συνεταιριστικὴ ἀνάληψις ὑπηρεσιῶν κοινῆς ὠφελείας, μεταφορῶν, ὑδρεύσεως, φωτισμοῦ κλπ. ἔργων ὑπὸ τῶν καταναλωτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων συνεταιρικῶς ἀσκουμένων, συμμετοχὴ τῶν ἐργατῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὰ κέρδη τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων, μικρᾶς ἀξίας μετοχὰι ἀνωρύμων ἑταιρειῶν πρὸς ἐκδημοκράτησιν αὐτῶν, δημόσια ἐπιχειρήσεις — δημοτικαὶ καὶ κρατικαὶ) ἀπὸ τῆς ἀτομιστικῆς εἰς τὴν κοινωνικὴν Οἰκονομίαν πρὸς βαθμιαίαν ἐξέλιξιν τοῦ οικονομικοῦ βίου εἰς μορφὰς τεινούσας εἰς ἐπίτευξιν κοινωνικῆς οικονομικῆς εὐημερίας⁸⁰.

Οὕτως ὁμως τίθεται πρόβλημα κατ' ἀνάγκην, volens nolens πολιτικόν, κατευθύνσεως δηλ. τῆς ὁμαδικῆς κοινωνικῆς, οικονομικῆς τῶν συμβιούντων ἀνθρώπων δράσεως πρὸς ἐπίτευξιν ὠρισμένου σκοποῦ, τῆς πραγματώσεως δηλ. γενικῆς τῶν συμβιούντων εὐημερίας⁸¹, διὰ περιορισμοῦ ἢ ἄρσεως τῆς ἀπο-

78. Ἡ οικονομικὴ εὐημερία, παρατηρεῖ ὁ Colin Clark, μαθητῆς τοῦ Pigou, ἀπαιτεῖ τὴν κατοχὴν ἐπαρκoῦς ἰδιοκτησίας, ἵνα ὑπάρχη ἱκανὸν εισόδημα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν ζωὴν μέσων (Colin Clark The conditions of economic progress — London 1951 (β' ἐκδ.) σελ. 4.

79. Fr. Oppenheimer, Theorie der reinen und politischen Ökonomie (γαλλ. μετάφρ. L'économie pure et l'économie politique, Paris 1914 Α', σελ. 227, 246, 251, 273—Β' 119, 133, 234 κ.έ.).

80. Βλ. καὶ J. Keynes, Τὸ τέλος τοῦ laissez-faire, ἐνθ' ἄν. σελ. 250 κ.έ.—καθ. A. Lerner, Economic theory and social economy εἰς Review of Econom. Studies, 1934—καθ. O. Lange, On the economic theory of socialism, αὐτόθι 1936 (παρὰ J. M. D. Little, ἐνθ' ἄν. σελ. 260). βλ. καὶ καθ. A. Marchal — Economistes et historicus εἰς «Revue economique» 1950 I σελ. 5 κ.έ.

81. Σκοποῦ πρὸς ὃν κατ' Ἀριστοτέλη ἀποβλέπει ἡ ὑπαρξίς τῆς κοινωνίας. «Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὄρωμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκα συνεστηκυῖαν δῆλον ὡς πᾶσαι ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται», ἀκοινωνία... γινομένην οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσαν δὲ τοῦ εὖ ζῆν» (Ἀριστοτέλους, Πολιτικά I. 1, 8).

λύτως ελευθέρως οικονομίας (κρατικοποιήσεις, ελεγχόμενη, διευθυνομένη, έσχεδιασμένη οικονομία, μορφαι προς άς φέρεται ό Κρατικός παρεμβατισμός τής τελευταίας πεντηκονταετίας) και διαμορφώσεως τών όρων, οΐτινες δύνανται να έγγνηθώσι τήν επίτευξιν του τεθέντος σκοπού. Του προβλήματος όμως τούτου ή εξέτασις εξέρχεται τών όρίων του μικρού τούτου σχολίου επί τής «Οικονομικής τής Ευημερίας».

Πάντως, ή «Οικονομική» αύτη «τής Ευημερίας», ρεαλιστική οικονομική, ως άνωμάσθη υπό του καθ. Ρίγου, εν άντιθέσει προς τήν άφηρημένην θεωρητικήν Οικονομικήν, βοηθουμένη και από τας άλλας κοινωνικάς επιστήμας, τήν Κοινωνικήν Ψυχολογίαν και τήν Οικονομικήν Κοινωνιολογίαν, ώστε να συλλάβη και τας επί τής άνθρωπίνης συμπεριφοράς επιδράσεις τών άντινομιών που περιέχουν ή τε σύγχρονος οικονομία και πολλά τών έμπειρικών πάντοτε και συνεχώς μεταβαλλομένων μέτρων ομάδικών αποφάσεων και ενεργειών, θά εΐναι συνεπίκουρος τής προς τας άνω μορφάς κοινωνιοοικονομικής και πολιτικής εξέλιξεως.

ΑΙ « ΥΣΤΕΡΗΣΕΙΣ »
ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΙΚΟΤΗΤΟΣ
ΚΑΙ Ο ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ «ΑΔΙΕΞΟΔΩΝ»
ΤΩΝ ΥΠΑΝΑΠΤΥΚΤΩΝ ΧΩΡΩΝ

Υπό ΚΩΝΣΤ. Α. ΚΑΛΟΓΡΗ

Πληθωρισμός «αδιεξόδων» είναι ο πληθωρισμός ο δημιουργούμενος συνε-
πεία αδυναμίας της παραγωγικής δυναμικότητας λόγω των «αδιεξόδων» να
προσαρμοσθή ταχέως εις την μεταβολήν της ζήτησεως.

Διά τον πληθωρισμόν «αδιεξόδων» αποφασιστικός είναι ο ρόλος των
«ύστερήσεων» (LAGS) της παραγωγικής δυναμικότητας έναντι της ζήτησεως
Εις την δημιουργίαν του πληθωρικού κενού και του ευρύτερου πληθωρισμού
των υπαναπτύκτων χωρών συμβάλλει και ή συμπεριφορά της ζήτησεως την
όποιαν επηρεάζουν αι «ύστερήσεις» της δαπάνης, αντικείμενον όμως της
παρούσης ανάλυσεως είναι αι «ύστερήσεις» της παραγωγικής δυναμικότητας
έναντι της ζήτησεως.

Αι «ύστερήσεις» της παραγωγικής δυναμικότητας έναντι της ζήτησεως
πηγάζουν από την διάφορον ελαστικότητα της παραγωγικής δυναμικότητας
και της ένεργου ζήτησεως ως προς τὸ χρῆμα. Αι δύο άνωτέρω ελαστικότητες
έξαρτώνται από διαφόρους και με διάφορον «ευκαμψίαν» παράγοντας.

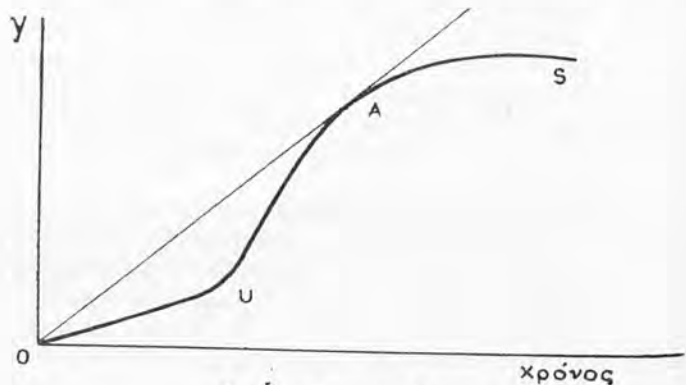
Η ελαστικότης της ένεργου ζήτησεως ως προς τὸ χρῆμα έξαρτάται από
σχετικῶς «ευκάμπτους» παράγοντας ως είσοδηματικὰς μεταβολὰς, συνηθείας,
ροπὰς, κοινωνικὰς αντιδράσεις κ.λ.π. Η ελαστικότης της παραγωγικής δυ-
ναμικότητας αντίθετως προσδιορίζεται από όλιγώτερον «ευκάμπτους» παρὰ
γοντας φυσικούς, τεχνολογικούς, διαθρωτικούς, οργανωτικούς, καλλιέργειας
και θεσμικούς με συνέπειαν διάφορα «αδιέξοδα», μικράν ελαστικότητα της
παραγωγικής δυναμικότητας, «ύστερήσεις» και μικράν ταχύτητα προσαρμο-
γῆς του οικονομικού συστήματος των υπαναπτύκτων χωρών.

Δεδομένον ότι κυρία πηγή των «ύστερήσεων» και του μικροῦ συντελε-
στοῦ προσαρμογῆς του οικονομικού συστήματος των υπαναπτύκτων χωρών
είναι τὰ «αδιέξοδα» της παραγωγικής δυναμικότητας κατωτέρω θὰ αναλυ-
θοῦν : α) Τὰ κυριώτερα «αδιέξοδα» εις τὰ όποια όφείλεται ή ποσοτικῶς,
Χρονικῶς και διαθρωτικῶς «ύστεροῦσα» προσαρμογή της παραγωγικής

δυναμικότητας εις την ζήτησιν και β) 'Ο λειτουργικός ρόλος των «αδιεξόδων», των «ύστερήσεων» και του μικρού συντελεστού προσαρμογής εις την δημιουργίαν του πληθωρισμού «αδιεξόδων» και του ευρύτερου πληθωρισμού των υπαναπτύκτων χωρών.

I

'Από την τυπικήν μορφήν τής λογιστικής καμπύλης του διαγράμματος 1 ή όποια άπεικονίζει την τυπικήν πορείαν τής οικονομικής ανάπτυξεως διά μέσου του χρόνου προκύπτει ότι εις την φάσιν τής άρχομένης ανάπτυξεως OU ό ρυθμός τής ανάπτυξεως είναι πολύ βραδύς, εις την φάσιν τής ανάπτυξεως UA σωρευτικώς επιταχυνόμενος και εις την φάσιν AS τής ώριμότητος επιβραδυνόμενος με τάσιν πρὸς στασιμότητα. Τοῦτο επιβεβαιοῖ τὸ ἐμπειρικῶς γνωστὸν γεγονός ὅτι αἱ σχετικῶς ἀνεπτυγμέναι χώραι ἀναπτύσσονται ταχύτερον καὶ αἱ ὑπανάπτυκτοι βραδύτερον, ἤτοι ὅτι ἡ διαδικασία τής οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἀκολουθεῖ ρυθμὸν γεωμετρικῆς προόδου (Boulding).

Διάγραμμα 1

'Ο βραδύς ρυθμός ανάπτυξεως των υπαναπτύκτων χωρών όφείλεται εις τὰ «αδιέξοδα» τής υπαναπτύξεως ὡς ἐκ των ὁποίων ἡ παραγωγικὴ δυναμικότης των παρουσιάζει βραδὺν συντελεστήν προσαρμογῆς εις την ζήτησιν.

Αἱ ὑπανάπτυκτοι χώραι παρουσιάζουν ποικίλας ἀνεπαρκειάς φυσικάς, τεχνολογικάς, διαθροαιτικάς, ὀργανωτικάς, θεσμικάς κ.λ.π. Τὰς ἀνεπαρκειὰς ταύτας αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἐμπόδια διὰ την ταχέαν ἐπέκτασιν τής παραγωγῆς καὶ την ταχέαν αὐξήσιν τής παραγωγικότητος τὰς ὀνομάζομεν «αδιέξοδα» τής υπαναπτύξεως. Συνεπῶς τὰ «αδιέξοδα» τής υπαναπτύξεως είναι

φυσικά δηλαδή αναγόμενα εις τούς φυσικούς ἔρους τῆς παραγωγῆς, τεχνολογικά αναγόμενα εις τὸ ἐπίπεδον τῆς τεχνολογικῆς προόδου, διαθροωτικά αναγόμενα εις τὴν διάρθρωσιν, ὀργανωτικά αναγόμενα εις τὴν ὀργάνωσιν, θεσμικά δηλαδή αναγόμενα εις τούς θεσμούς κ.λ.π.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν «ἀδιεξόδων» ἐπὶ τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος πραγματοποιεῖται διὰ τοῦ ἐπηρεασμοῦ τοῦ ρυθμοῦ ἐπεκτάσεως τῆς παραγωγῆς ἢ ἐπεκτατικοῦ ἀποτελέσματος, τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος ἢ ἀποτελέσματος ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος» ἢ δι' ἀμφοτέρων. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης τὰ «ἀδιεξόδα» δύνανται νὰ διακριθοῦν εις : α) «ἀδιεξόδα» ἐν σχέσει πρὸς τὸ «ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα». β) «ἀδιεξόδα» ἐν σχέσει πρὸς τὸ «ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος» καὶ γ) μικτά.

Τὰ σημαντικώτερα ἀδιεξόδα διὰ τὴν ποσοτικῶς, χρονικῶς καὶ διαθροωτικῶς προσηρμοσμένην πρὸς τὴν ζήτησιν αὐξήσιν τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος εις τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας τὰ ὅποια θὰ ἀναλυθοῦν κατωτέρω εἶναι : 1. Τὸ «ἀδιεξόδον τῆς ἐπιχειρηματικότητος». 2. Τὸ «τεχνολογικὸν καὶ ὀργανωτικὸν ἀδιεξόδον». 3. Τὸ «διαθροωτικὸν ἀδιεξόδον». 4. Τὸ «ἀδιεξόδον τῶν ἀγορῶν». 5. Τὸ «ἀδιεξόδον τῆς ὑποαπασχολήσεως». 6. Τὸ «ἀδιεξόδον τῆς μικρᾶς παραγωγικότητος». 7. Τὸ «ἀδιεξόδον τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος, τῶν θεσμῶν καὶ τῆς μικρᾶς κινητικότητος τοῦ περιβάλλοντος».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀδιεξόδων τὰ 1, 2 καὶ 3 ἀναφέρονται περισσότερον εις τὸ «ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα», τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 5, 6 καὶ 7 εις τὸ «ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος» καὶ τὰ ὑπόλοιπα εις ἀμφοτέτερα.

1. Τὸ «ἀδιεξόδον τῆς ἐπιχειρηματικότητος».

Εἰς τὸ ἐπιχειρηματικὸν σύστημα παραγωγῆς ἢ ἐπιχειρήσις ἀποτελεῖ τὸν ὀργανωτικὸν καὶ παραγωγικὸν πυρῆνα. Τὸ κράτος δημιουργεῖ τὸ περιβάλλον, βελτιώνει τούς θεσμούς καὶ τούς μηχανισμούς τοῦ οικονομικοῦ συστήματος διὰ τοῦ ἐπηρεασμοῦ διαφόρων παραμέτρων. Ἐντὸς ἑμῶς τοῦ δεδομένου περιβάλλοντος ὁ κύριος παράγων ἐπιλογῆς μεταξὺ διαφόρων τεχνολογικῶν καὶ οικονομικῶν δυνατοτήτων ἐπιλογῆς εἶναι ὁ ἐπιχειρηματίας. Οὕτως αἱ ἱκανότητες, ἡ πρωτοβουλία καὶ γενικῶς ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἐπιχειρηματίου ἔχουν ἀποφασιστικὴν σημασίαν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐπιχειρηματικῶν καὶ τῶν συνολικῶν μεγεθῶν καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως.

Ὁ τύπος ἑμῶς τοῦ ἐπιχειρηματίου καὶ τῆς ἐπιχειρηματικότητος εἶναι ἐν μέρει καρπὸς καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ἡ ἐπιχειρηματικὴ τάξις εἶναι «ὑπαναπτύκτος» χωρὶς ἐπινοητικὴν δύναμιν, πρωτοβουλίαν καὶ κινητικότητα ἱκανὴν νὰ ἀποτελέσῃ τὸν μοχλὸν τῶν ταχειῶν καὶ ἀποτελεσματικῶν μεταβολῶν καὶ προσαρμογῶν τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος εις τὴν μεταβολὴν τῶν τιμῶν καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν δεδομένων. Ὁ ἐπιχειρηματίας τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ἀντὶ νὰ

εισάγη τούς τεχνολογικούς και οργανωτικούς νεωτερισμούς διά τῶν ὁποίων ἐπεκτείνεται ἡ παραγωγή καὶ αὐξάνεται ἡ παραγωγικότης βραδυπορεῖ ἐναντι τῆς τεχνολογικῆς προόδου καὶ τῶν ἄλλων μεταβολῶν, ἔχει βραχυχροῖον καὶ «πειρατικὴν νοσοτροπίαν» καὶ ἔντονον προτίμησιν πρὸς ἀδράνειαν καὶ προστασίαν μὲ ἀποτέλεσμα μικρὰν «ροπὴν πρὸς ἐπέκτασιν» καὶ μικρὸν «ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα».

2. Τὸ «τεχνολογικὸν καὶ ὀργανωτικὸν ἀδιέξοδον».

Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς προέχοντα βαθμῶν εἶναι τεχνολογικὸν καὶ ὀργανωτικόν. Ὅσον περισσότερο αὐξάνονται αἱ δυνατότητες χρηματοδοτήσεως καὶ μειοῦται ἡ ἔντασις τῆς στενότητος τοῦ κεφαλαίου, τόσο περισσότερο γίνεται αἰσθητὸς ἡ χαρακτηρ οὗτος τοῦ προβλήματος (Ζολώτας).

Ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος μεταβάλλει τὸν ὄριζοντα τῶν τεχνολογικῶν δυνατοτήτων καὶ τὴν μορφήν τῶν συναρτήσεων παραγωγῆς, τὴν διάρθρωσιν, τὴν συσσωρεύσιν καὶ τὴν εἰσοδηματικὴν ἀπόδοσιν τοῦ κεφαλαίου καὶ δι' αὐτῶν τὸ «ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα» καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος» καὶ τὴν ἀνάπτυξιν. Ὁ ρυθμὸς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐν τελικῇ ἀναλύσει προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ χρησιμοποιήσῃ περισσότερα καὶ ἀποδοτικώτερα μέσα παραγωγῆς. Ἡ ἱκανότης αὕτη καθορίζεται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν γνώσεων καὶ τῶν ὀργανωτικῶν ἱκανοτήτων του. Αἱ ὑπανάπτυκτοι χῶροι δύνανται νὰ ἐπιωφεληθῶσιν τεραστίως ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσαν κληρονομίαν τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς προόδου καὶ ὀργανωτικῆς πείρας ἢ ὅποια ἐδημιουργήθη διὰ μέσου τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα 150 ἔως 200 ἔτη.

Ἡ ἀξιοποίησις ὁμως τοῦ τεραστίου ἀποθέματος τῆς συσσωρευμένης ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς προόδου καὶ ὀργανωτικῆς πείρας τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ὑπὸ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν προϋποθέτει ἱκανότητα τῶν χωρῶν αὐτῶν νὰ ἀφομοιώσουν τὴν σύγχρονον πρόοδον καὶ προσκροεῖ εἰς τὰ ἐπιστημονικά, τεχνολογικά καὶ ὀργανωτικά ἀδιέξοδα τῶν χωρῶν αὐτῶν τὰ ὅποια κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἀπόρροια τῶν ἀνεπαρκειῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ των συστήματος.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι λόγῳ τῶν ἀνεπαρκειῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ των συστήματος αἱ ὑπανάπτυκτοι χῶροι ἔχουν χαμηλὴν στάθμην τῆς γενικῆς μορφώσεως τοῦ πληθυσμοῦ των, χαμηλὸν ἐπίπεδον ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς προόδου, εἰδικεύσεως καὶ ἐρεύνης. Αἱ ὑπανάπτυκτοι χῶροι χαρακτηρίζονται ἐπίσης ἀπὸ χαμηλὴν ὀργάνωσιν καὶ ὀργανωτικότητα εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα.

Ἄν καὶ ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ ὀργανωτικότης ἐν τινι μέτρῳ εἶναι συνδεθε-

μέναι με τόν χαρακτηῖρα ἐκάστου λαοῦ εἰς σοβαρὸν ἐπίσης βαθμὸν συνδέονται με τὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν. Εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ὑπάρχει ἔλλειψις καταλλήλου ὀργανωτικοῦ πλαισίου, εἰδικευμένων ὀργανωτῶν καὶ ὀργανωτικοῦ πνεύματος εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τοῦ κράτους. Ὁ βαθμὸς συντονισμοῦ καὶ συνεργασίας εἶναι συνήθως κάτω τοῦ ἀναγκαιοῦντος ἐπιπέδου καὶ δυσχερῶς βελτιώσιμος. Οὕτω τὰ ἐπισημονικά, τεχνολογικά καὶ ὀργανωτικά «ἀδιέξοδα» τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν μειώνουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν δραστῶν δυνάμεων τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος με συνέπειαν τὴν συγκράτησιν τοῦ ρυθμοῦ ἐπεκτάσεως τῆς παραγωγῆς, τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος καὶ τῆς ἀναπτύξεως.

3. Τὸ «διαρθρωτικὸν ἀδιέξοδον».

Τὸ διαρθρωτικὸν ἀδιέξοδον ἐμφανίζεται ὑπὸ τριπλῆν μορφήν : α) τῆς ἀσυμμετρίας τῶν διαθεσίμων πόρων, β) ὑπὸ τὴν μορφήν κατωτέρας διαρθρώσεως καὶ γ) ὑπὸ τὴν μορφήν κατωτέρων συναρτήσεων παραγωγῆς. Τὸ «διαρθρωτικὸν ἀδιέξοδον» τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ αἰτία τῆς ὑπαναπτύξεως, δημιουργουμένου ἐνὸς φαύλου κύκλου, καθ' ὃν αἱ ὑπαναπτύκτοι χώραι εἶναι πτωχαὶ διότι εἶναι πτωχαὶ.

Ἡ ἀσυμμετρία μεταξὺ τῶν διαθεσίμων πόρων τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ὀφείλεται εἰς τὴν μικρὰν ἐπένδυσιν καὶ τὴν μικρὰν συσσωρευσιν κεφαλαίου ἐν σχέσει με τὴν ταχέαν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸ παρελθόν.

Βασικὸν στοιχεῖον τῆς διαρθρωτικῆς ἀσυμμετρίας μεταξὺ τῶν πόρων τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ἀποτελεῖ ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ κεφαλαίου, τῆς τεχνολογικῆς προόδου καὶ τῶν εἰδικευμένων ὑπηρεσιῶν. Ὑπάρχουν δύο εἰδῶν ἀνεπάρκεια τοῦ κεφαλαίου : Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ παρηγμένου πραγματικοῦ κεφαλαίου καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ἀποταμιεύσεως, τῆς πρώτης ἀναγομένης εἰς τὴν δευτέραν, ἡ ὁποία εἶναι πρωτογενής. Ἡ στενότης τῆς ἀποταμιεύσεως εἶναι σχετικὴ ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιδιωκομένης ἐν σχέσει πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς πραγματοποιηθείσης ἀναπτύξεως. Ὅσον ταχύτερα εἶναι ἡ ἐπιδιωκομένη ἐν σχέσει πρὸς τὴν πραγματοποιηθεῖσαν ἀνάπτυξιν τόσον μεγαλύτερον εἶναι τὸ κενὸν μεταξὺ τῆς ἀναγκαιοῦσης καὶ τῆς δυνατικῆς καὶ διαθεσίμου ἀποταμιεύσεως. Οὕτω τὸ κενὸν διαθεσίμου-ἀναγκαιοῦσης ἀποταμιεύσεως πηγάζει ἀπὸ τὴν χαμηλὴν ροτὴν πρὸς ἀποταμίευσιν καὶ τὸ μικρὸν κατὰ κεφαλὴν καὶ ἔθνικόν πραγματικὸν εἰσόδημα καὶ τὴν κακὴν χρῆσιν τῆς ἀποταμιεύσεως εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας. Τὸ μικρὸν ἔθνικὸν καὶ κατὰ κεφαλὴν πραγματικὸν εἰσόδημα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μικρᾶς ἐπενδύσεως, ἡ μικρὰ ἐπένδυσιν τῆς μικρᾶς ἀποταμιεύσεως, ἡ μικρὰ ἀποταμίευσιν τοῦ μικροῦ εἰσοδήματος, τὸ μικρὸν εἰσόδημα τῆς μικρᾶς παραγωγικότητος, ἡ μικρὰ παραγωγικότης τῆς μικρᾶς ἐπενδύσεως κ.ο.κ.

Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μικροῦ

ποσοστού επενδύσεως και της κακής κατανομής της επενδύσεως. Αι υπανάπτυκτοι χώροι χαρακτηρίζονται από πτωχόν τεχνικοοικονομικόν περιβάλλον, βραδείαν τεχνολογικήν πρόοδον, μικρόν ποσοστόν επενδύσεως και κακήν κατανομήν της επενδύσεως. Αι διαφοραί εις τήν αναλογίαν της ακαθάριστου επενδύσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀκαθάριστον εἰσοδήμα εἰς διαφόρους κλίμακας ἀναπτύξεως φαίνονται εἰς τὸν πίνακα 1.

ΠΙΝΑΞ 1.

Ἐμφαίνων τὸ ποσοστὸν ἀκαθάριστου επενδύσεως — Ἀκαθάριστου Ἐθνικοῦ εἰσοδήματος εἰς διαφόρους εἰσοδηματικὰς κλίμακας πέραξ τοῦ ἔτους 1955.

	% ἀκαθ. επενδ. ἀκαθ. ἔθν. εισοδ.
1. Εἰσοδ. κλίμαξ 1η κατὰ κεφαλὴν εἰσοδ. κάτω τῶν \$ 150	16,9 %
2. " " 2α " " " \$ 150-349	16,2 %
3. " " 3η " " " \$ 350-699	22,2 %
4. " " 4η " " " ὑπὲρ τὰ \$ 700	21,1 %
5. Ἀνατολικὴ Εὐρώπη καὶ Κίνα	\$ 150-600 21,5 %

Πηγή: S. Studenski: The income of nations, N. York University Press, N. York 1958, p. 241. Στοιχεῖα τοῦ πίνακος 16-6.

Ἐν τοῦ πίνακος 1 προκύπτει τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι τὸ ποσοστὸν τῆς επενδύσεως εἶναι τόσον μεγαλύτερον ὅσον μεγαλύτερα εἶναι ἡ κλίμαξ τῆς ἀναπτύξεως.

Λόγω τοῦ μικροῦ ποσοστού τῆς επενδύσεως, τῆς μικρᾶς συσσωρεύσεως καὶ τῆς κακῆς κατανομῆς τῆς επενδύσεως, αἱ υπανάπτυκτοι χώροι ἔχουν μικρὰν ἀναλογίαν παραγωγικοῦ ἐξοπλισμοῦ κατὰ ἐργαζόμενον καὶ μικρὰν ἱκανότητα παραγωγῆς νέου παραγωγικοῦ ἐξοπλισμοῦ ἢ ὑποία ἐπιτείνεται ἐκ τῶν δυσκολιῶν προμηθείας του εἰς τὴν διεθνή ἀγοράν λόγω τῆς στενότητος τῶν συναλλαγματικῶν των πόρων καὶ λόγω τῆς ἐντόνου διεθνοῦς ζήτησεως ἀγαθῶν κεφαλαίου συνεπεῖα τῆς ταυτοχρόνου προσπάθειας ἀναπτύξεως πολλῶν χωρῶν.

Ἡ ἀνεπάρκεια τῆς επενδύσεως καὶ τὸ μικρὸν ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴν κακήν κατανομήν τῆς επενδύσεως καὶ τὴν μὴ ἐξίσωσην τοῦ ὀριακοῦ ἀπεκτατικοῦ ἀποτελέσματος) καὶ συνεπῶς τὴν μὴ ἀριστοποίησιν τῆς επενδύσεως. Εἰς τὰς υπανάπτυκτους χώρας ἡ μεγαλύτερα ἀναλογία τῶν επενδύσεων διοχετεύεται εἰς βραχυπροθέσμους ἢ πολὺ μακροπροθέσμους επενδύσεις καὶ ὄχι εἰς επενδύσεις ὑποδομῆς καὶ ἐχούσας ἐκρηκτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως επενδύσεις. Οὕτως ὁ συντελεστὴς εἰσοδηματικῆς ἀποδόσεως τοῦ κεφαλαίου εἰς τὰς χώρας αὐτάς εἶναι μέγας ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας ἢτοι ἡ παραγωγικότης του μικροτέρα.

Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἐδάφους δύναται νὰ ἀνακοπῇ διὰ συμπεριλήψεως εἰς τὴν καλλιέργειαν νέων ἐδαφῶν καὶ διὰ ἐντατικοποιήσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἐδαφῶν. Αἱ δυνατότητες ἕμως αὗται ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν διαθέσιμον ἀποταμίευσιν καὶ συνεπῶς περιορίζονται ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσαν στενότητα τοῦ κεφαλαίου εἰς τὰς χώρας αὐτάς, ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκειαν καὶ τὴν δυσκολίαν διαδόσεως νέων μεθόδων καὶ τεχνολογίας, ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν, τὸν ἐθισμόν καὶ τὴν ἔντονον προτίμησιν πρὸς ἀδράνειαν καὶ στασιμότητα τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν.

Ἡ ἐπέκτασις τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἀξίησιν τοῦ παραγωγικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν συμμετρικὴν προσφορὰν εἰδικευμένων συμπληρωματικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος εἰς ἅλα τὰ ἐπίπεδα. Ἡ ἀνεπάρκεια τῶν εἰδικευμένων ὑπηρεσιῶν ἀποτελεῖ σήμερον τὸ σπουδαιότερον ἴσως «ἀδιέξοδον» τῆς ὑπαναπτύξεως καὶ ὑφείλεται κυρίως εἰς τὰς ἀνεπαρκειὰς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ τῶν συστήματος. Αἱ ὑπανάπτυκτοι χῶραι ἔχουν ὑψηλὸν ρυθμὸν καθαρᾶς ἀξήσεως τοῦ συνολικοῦ καὶ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ των, ἀλλὰ ἀπροσάρμοστον εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀναπτύξεως ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, χαμηλὴν στάθμην τῆς τεχνολογικῆς προόδου, χαμηλὸν ἐκπαιδευτικὸν καὶ τεχνολογικὸν πολιτισμὸν καὶ μεγάλην στενότητα τῶν εἰδικευμένων ὑπηρεσιῶν. Ἡ κατὰ κάτοικον δημοσία δαπάνη δι' ἐκπαιδεύσιν εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας κυμαίνεται ἀπὸ \$ 0,5-5,7, εἰς δὲ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας μεταξὺ \$ 24-80,3. Ἡ διατιθεμένη διὰ τὴν ἐκπαιδεύσιν ἀναλογία τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας εἶναι κάτω τοῦ 50 ο/ο τῶν ἀντιστοίχων ἀναλογιῶν τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν. Ἡ ἀνὰ 1.000 κατοίκους ἀναλογία διδασκάλων στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως κυμαίνεται ἀπὸ 0,63-2,49 εἰς δὲ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας ἀπὸ 2,63-5,43. Ἡ ἀναλογία τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτητῶν ἐπὶ 100.000 κατοίκων εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας κυμαίνεται ἀπὸ 8-189 εἰς δὲ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας ἀπὸ 338-1783. Ἡ ἀναλογία τῆς δαπάνης διὰ τεχνικὴν ἐκπαιδεύσιν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν δαπανῶν ἐκπαιδεύσεως εἶναι μικρά καὶ ἡ ἀναλογία τῶν τεχνικῶν ἐπὶ 100.000 κατοίκων ἐπίσης μικρά.

Ἀποτέλεσμα τῆς διαρθρωτικῆς ἀσυμμετρίας τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι ἡ διαρθρωτικὴ ἀνεργία καὶ ἡ ὑποαπασχόλησις καὶ τοῦ ἐν ἐπαρκειᾷ καὶ τοῦ ἐν ἀνεπαρκειᾷ παράγοντος τόσον εἰς τὴν γεωργίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ φαινόμενον τῆς ταυτοχρόνου ὑπάρξεως ὑπερξητήσεως καὶ ὑποαπασχολήσεως τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴν ἀντινομίαν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ ἔχουν ἐπείγουσαν ἀνάγκην ἀξήσεως τοῦ ἐθνικοῦ των εἰσοδήματος παρουσιάζουν ἀδυναμίαν χρησιμοποίησεως τῶν διαθέσιμων συντελεστῶν ἀναπτύξεως μὲ συνέπειαν μικρὸν «ἐπέκτατικὸν ἀποτέλεσμα». Τὸ ἀνωτέρω παράδοξον ὀδηγεῖ εἰς τὴν βραδείαν μεταβολὴν τῆς διαρθρώσεως.

Ἡ παραγωγικὴ διάρθρωσις τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι κατωτέρου τύπου ἢτοι ἡ μεγίστη ἀναλογία τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀπασχολεῖται εἰς τὴν πρωτογενῆ παραγωγὴν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν προέρχεται ἐπίσης καὶ ἡ μεγαλύτερα ἀναλογία τοῦ ἔθνικοῦ τῶν προϊόντος. Αἱ διαφοραὶ εἰς τὴν διάρθρωσιν τῶν ἀνεπτυγμένων καὶ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ εἰσοδήματος κατὰ κλάδους προελεύσεως, ἐμφαίνονται εἰς τὸν πίνακα 2.

Π Ι Ν Α Κ Ε 2.

Ἐμφαίνων τὴν κατανομὴν τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ τὴν κατὰ τομεῖς προέλευσιν τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος εἰς ομάδας χωρῶν διαφόρου ἀναπτύξεως.

Ἑτάδες χωρῶν βάσει τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος

I II III III V VI VII

1. Κατανομὴ τοῦ ἐργατ. δυναμικοῦ εἰς τὴν πρωτογενῆ, δευτερογενῆ καὶ τριτογενῆ παραγωγὴν εἰς διαφόρους ομάδας χωρῶν.

Τομεὺς Α (Πρωτογ. παραγωγὴ)	14,4	23,4	27,9	51,1	17,7	57,5	61,2
Τομεὺς Β (Δευτερ. Παραγωγὴ)	40,3	34,8	30,3	20,7	22,0	16,4	15,1
Τομεὺς Γ (τριτ. παραγωγὴ)	45,3	41,7	41,8	28,2	28,3	26,1	23,7

2. Κατανομὴ τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος ἀναλόγως τῆς κατὰ τομεῖς προελεύσεως του.

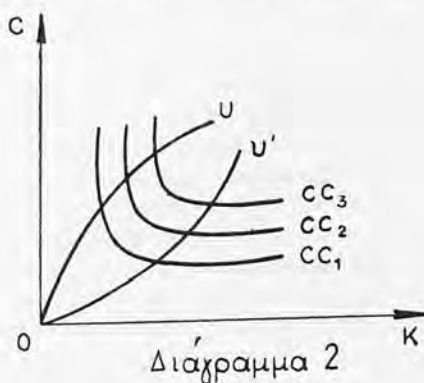
Τομεὺς Α (Πρωτ. παραγωγὴ)	13,2	17,2	19,2	30,1	35,0	42,5	54,6
Τομεὺς Β (Δευτερ. παραγωγὴ)	38,1	41,5	29,2	24,3	24,3	17,8	13,7
Τομεὺς Γ (Τριτογ. παραγωγὴ)	48,7	41,2	51,6	40,2	40,2	39,3	33,3

Πηγή: Στοιχεῖα ἀπὸ: S. Kuznets: Six lectures on economic growth. Table 5, p. 45, The Free Press, Glencoe Illinois, 1959.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν στοιχείων τοῦ πίνακος 2 προκύπτει ὅτι ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ βαθμὸς ἀναπτύξεως τόσο μικρότερα ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολεῖται εἰς τὴν πρωτογενῆ παραγωγὴν καὶ τόσο μικρότερα εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ τομεῶς τούτου εἰς τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα. Ὅτι τὸ κατὰ ἐργαζόμενον φυσικὸν προϊόν εἰς τὴν πρωτογενῆ παραγωγὴν εἶναι μικρότερον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους τομεῖς καὶ ὅτι αἱ διαφοραὶ εἰς τὴν ποσοστιαίαν συμβολὴν εἰς τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα εἶναι μεγαλύτεραι μεταξὺ πρωτογενοῦς καὶ δευτερογενοῦς παραγωγῆς καὶ μικρότεραι μεταξὺ δευτερογενοῦς καὶ τριτογενοῦς παραγωγῆς.

Έκ των ανωτέρω προκύπτει ότι ή διάρθρωσις και ή οικονομική ανάπτυξις άλληλοεξαρτώνται κατά τρόπον ώστε ή αύξησις τής μιάς να προκαλή αύξησιν και τής άλλης και αντίθετως. Ούτως ή κατωτέρα διάρθρωσις των ύπαναπτύκτων χωρών είναι ταυτοχρόνως καρπός τής ύπαναπτύξεως και εμπόδιον διά την περαιτέρω ανάπτυξιν και την αύξησιν τής παραγωγικότητος.

Τò διερθρωτικόν αδιέξοδον των ύπαναπτύκτων χωρών εμφανίζεται επίσης εις την μορφήν των συναρτήσεων παραγωγής. Λόγω τής βραδείας τεχνολογικής προόδου των αι συναρτήσεις παραγωγής των ύπαναπτύκτων χωρών είναι τής μορφής ή οποία απεικονίζεται υπό του διαγράμματος 2, ήτοι οίονει γραμμικής φύσεως με μικρά όρια ύποκαταστάσεως ως τὰ διαγραφόμενα υπό των γραμμών ΟΥ και ΟΥ' ισχύοντος εις αυτάς του νόμου των οίονει «σταθερών αναλογιών». Λόγω τής γραμμικής μορφής των συναρ-

τήσεων παραγωγής των ύπαναπτύκτων χωρών και τής περιορισμένης ισχύος του νόμου των σχετικών τιμών, ή αύξησις τής άπασχολήσεως τής έργασίας είναι συνδεδεμένη με την ταχέϊαν αύξησιν του κεφαλαίου και την ειδικεύσιν τής έργασίας μη δυναμένη να υπερβή τὰ όρια άπασχολήσεως τὰ διαγραφόμενα υπό τής στενότητος του κεφαλαίου και τής ειδικεύσεως. Λόγω όμως του ότι ο ρυθμός αύξήσεως του πραγματικού κεφαλαίου εις τας ύπαναπτύκτους χώρας είναι μικρός και ή προσφορά των ειδικευμένων υπηρεσιών περιορίζεται υπό των άνεπαρκειών του εκπαιδευτικού συστήματος ο ρυθμός αύξήσεως τής άπασχολήσεως και τής αναπτύξεως είναι κατώτερος του δυνατικού.

4. Το «αδιέξοδον των αγορών».

Η αγορά έπηρεάζει τò «έπεκτατικόν αποτέλεσμα» και τò «άποτέλεσμα επί τής παραγωγικότητος» τόσοσιν διά του μεγέθους όσον και διά τής μορφής τής.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἀγορὰ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι μικρά, δεσπόζεται ἀπὸ μονοπωλιακὰ καὶ ὀλιγοπωλιακὰ στοιχεῖα ἀτελοῦς ἀναπτύξεως καὶ περιβάλλεται ἀπὸ ὑψηλὴν δασμολογικὴν προστασίαν ἔναντι τῶν ξένων ἀγορῶν. Ἡ συμμετοχὴ ἐξ ἄλλου τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἰς τὰ πλεονεκτήματα τῆς διεθνούς ἀγορᾶς εἶναι ἀτελής καὶ λόγῳ τῆς διαφορᾶς τῆς παραγωγικότητος ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας γίνεται μὲ δυσμενεῖς δι' αὐτὰς ὄρους ἐμπορίου.

Τὸ μέγεθος τῆς ἀγορᾶς προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς παραγωγικότητος καὶ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ συνεπῶς ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν ζήτησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ σὺν τὴν ἐνεργὸν ζήτησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὸ πραγματικὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι μικρὸν καὶ κατανέμεται κατὰ τρόπον θέτοντα εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀνωτέρων εἰσοδηματικῶν τάξεων ἐπιτακτικὴν ἀναλογίαν αὐτοῦ μὲ συνέπειαν ὑψηλὴν ροπὴν πρὸς εἰσαγωγὴν λόγῳ τῆς ἐντόνου ροπῆς τῶν τάξεων αὐτῶν πρὸς μίμησιν τῶν ἀνωτέρων βιοτικῶν ἐπιπέδων τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἢ ὅποια εἰς τεχνικὴν ὀρολογίαὺν λέγεται demonstration effect. Ἡ ὑψηλὴ ροπὴ πρὸς εἰσαγωγὴν καθ' ὃ τμήμα τῆς δὲν ἀντισταθμίζεται ἀπὸ ἐξωτερικὴν ζήτησιν λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐξαγωγικῆς ἱκανότητος καὶ τῶν δυσμενῶν ὄρων ἐμπορίου τῶν χωρῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ «διαρροὴν» περιορίζουσαν τὴν ἔκτασιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς ἢ ὅποια περιρρίζεται ἐπίσης σημαντικῶς ὑπὸ τοῦ μὴ χρηματικοῦ τομῆως τῆς οἰκονομίας.

Ἡ ἀγορὰ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν δὲν εἶναι μόνον μικρά, ἀλλὰ δεσπόζεται ἀπὸ μονοπωλιακὰ καὶ ὀλιγοπωλιακὰ στοιχεῖα ἀτελοῦς ἀναπτύξεως καὶ ἄλλας ἀτελείας, ὡς ἡ ἀνυπαρξία μερικῶν μορφῶν ἀγορᾶς, ὁ μικρὸς βαθμὸς συμπληρωματικότητος μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀγορῶν, ἡ ἐπικράτησις τῆς ἀγορᾶς τῶν πωλητῶν κ.λ.π. Ἀποτέλεσμα τῆς ἰσχύος τῶν μονοπωλιακῶν καὶ ὀλιγοπωλικῶν ὁμάδων εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ὑψηλὴ δασμολογικὴ προστασία ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τὰς χώρας αὐτάς.

Ἀπὸ τὴν κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον διαμόρφωσιν τοῦ μεγέθους καὶ τῆς μορφῆς τῶν ἀγορῶν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν προκύπτουν αἱ ἐξῆς κρίσιμοι διὰ τὸ «ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα» καὶ διὰ τὸ «ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος» συνέπειαι: α) Μονοπωλιακὰ κέρδη, ὕψωσις καὶ ἀναμψία τῶν τιμῶν, μείωσις τῆς ἐνεργουῦ ζήτησεως καὶ τοῦ ἐπεκτατικοῦ ἀποτελέσματος. β) Ἡ ὑπαρξίς ὑψηλῶν μονοπωλιακῶν καὶ ὀλιγοπωλικῶν τιμῶν καὶ κερδῶν, ἢ δασμολογικὴ ὑπερπροστασία ὀρισμένων τομῶν καὶ ἡ ἐπιδότησις ἄλλων μέχρι σημείου τινὸς ἀπαραίτητος πρὸς προστασίαν τῆς ἐγχωρίου παραγωγικῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἀναπτύξεως κατὰ ἐπικινδύνων ἀνταγωνιστικῶν πιέσεων τῶν ὀρίμων χωρῶν στεροποιῶν τὴν λειτουργίαν τοῦ κέρδους καὶ τῶν ἀνταγωνιστικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγορῶν. γ) Ἡ μὴ χρησιμοποίησις ὀλοκλήρου τῆς διαθέσιμου δυναμικότητος μὲ συνέπειαν ἢ ἀγοραία καμπύλη τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος νὰ εὐρίσκειται

ὕπὸ τὴν τεχνολογικὴν καμπύλην παραγωγῆς, ἀδυναμία χρησιμοποίησεως ὄλου τοῦ διαθέσιμου δυναμικοῦ ἀναπτύξεως καὶ αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος.
 δ) Ἀδυναμία δημιουργίας μεγάλων μονάδων παραγωγῆς μὲ τὰ πλεονεκτήματα τῆς πληθοπαραγωγῆς, περιορισμὸς τοῦ γεωγραφικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ καταμερισμοῦ, τῆς εἰσαγωγῆς τεχνολογικῶν καὶ ὀργανωτικῶν νεωτερισμῶν, τῆς ἐπεκτάσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος.

5. Τὸ «ἀδιέξοδον τῆς ὑποαπασχολήσεως».

Ἡ ὑποαπασχόλησις καὶ ἡ παραγωγικότης φαινομενικῶς ἄσχετοι εὐρίσκονται εἰς στενὴν λειτουργικὴν σχέσιν. Δεδομένου ὅτι βραχυχρονίως ἡ ἠδέχημένη ζήτησις δύνανται νὰ ἀντιμετωπισθῇ εἴτε δι' αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος εἴτε δι' αὐξήσεως τῆς ἀπασχολήσεως, ἡ σχέσις των εἶναι ἀνταγωνιστικὴ, μακροχρονίως ὅμως συνδέονται διὰ συνεργατικῆς ἀλληλεξαρτήσεως διότι διὰ τοῦ ἐπεκτατικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῶν διαρθρωτικῶν μεταβολῶν τῆς παραγωγῆς συνεπεῖα αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος δημιουργοῦνται νέα ἀπασχολήσεις. Διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς παραγωγικότητος τοῦ ἀνέργου ἢ ὑποαπασχολουμένου τμήματος τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ αὐξάνεται ἡ ὀριακὴ καὶ μέση παραγωγικότης. Ἡ ὑποαπασχόλησις ἢ ὅποια εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ἀνέρχεται εἰς σημαντικὸν ποσοστὸν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐμποδίζει διττῶς τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος :

α) Ἡ ὑποαπασχόλησις σημαίνει ἀδυναμίαν χρησιμοποίησεως ὄλου τοῦ διαθέσιμου δυναμικοῦ ἀναπτύξεως καὶ συνεπῶς πραγματικὸν ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα καὶ ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος κατώτερον τοῦ δυναμικοῦ.
 β) Τὰ ἀνεργα ἢ ὑποαπασχολούμενα τμήματα τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἔχουν μικράν, μηδὲν ἢ ἀρνητικὴν παραγωγικότητα μὲ συνέπειαν μείωσιν τῆς ὀριακῆς καὶ μέσης παραγωγικότητος.

Οὕτως ἡ συσσωρευμένη ὑποαπασχόλησις τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ ἡ ἀδυναμία ἀγροτήσεως τῆς βραχυχρονίου πίεσεως τῆς ὑποαπασχολήσεως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς τῆς ἀναπτύξεως, ἀποτελεῖ ἐμπόδιον διὰ τὸ μεγαλύτερον βάσει τῶν διαθέσιμων τεχνολογικῶν δυνατοτήτων ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος».

6. Τὸ «ἀδιέξοδον τῆς μικρᾶς παραγωγικότητος».

Ἡ παραγωγικότης τῆς ἐργασίας ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὸν γενικὸν δείκτην τῆς ἀποτελεσματικότητος μὲ τὴν ὅποιαν χρησιμοποιεῖται ὁ παραγωγικὸς μηχανισμὸς εἶναι μικρὰ ἀποτελοῦσα ἰσχυρὸν «ἀδιέξοδον» τῆς ταχείας ἐπεκτάσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ταχείας περαιτέρω αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος.

Ἡ παραγωγικότης εἶναι συνάρτησις μεγάλου ἀριθμοῦ παραγόντων οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας δὲν συμβάλλουν θετικῶς εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κλίματος τῆς παραγωγικότητος ὡς : Τὸ μικρὸν πο-

σοστών τῆς ἐπενδύσεως, τῆς συσσωρεύσεως καὶ τῆς εἰσοδηματικῆς ἀποδόσεως τοῦ κεφαλαίου λόγω τῶν περιορισμῶν εἰς τοὺς ὁποίους ὑπόκειται ὁ ὄριζον τῆς ἐκλογῆς τῶν τύπων τοῦ κεφαλαίου ὑπὸ τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ἡ μικρὰ τεχνολογικὴ πρόοδος, τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς εἰδικεύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος, ἡ κατωτέρα διάρθρωσις καὶ ἡ διάρθρωτικὴ ὑποαπασχόλησις, ὁ τρόπος διαμορφώσεως τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, ἡ κατανομὴ τῆς παραγωγικότητος μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ, μεταξὺ καταναλώσεως καὶ ἐπενδύσεως κ.λ.π.

Ἡ παραγωγικότης ἀποτελεῖ δυναμικὸν παράγοντα τῆς ἀναπτύξεως καὶ συνεπῶς τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τῆς ἰσχυρῶν ἀδιέξοδον ἐπηρεάζον τὴν δυναμικὴν καὶ πραγματικὴν ἐπέκτασιν καὶ τὴν περαιτέρω αὐξησίαν τῆς. Ἡ αὐξησις τῆς παραγωγικότητος προκαλεῖ μεταθέσιν πρὸς τὰ ἔξω τῶν καμπυλῶν τῆς δυναμικῆς παραγωγικότητος, αὐξησιν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τῆς ἐπενδύσεως, αὐξησιν τοῦ παραγωγικοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ εἰσαγωγῆν τεχνολογικῆς προόδου, νέαν αὐξησιν τῆς παραγωγικότητος κ.ο.κ.

7. Τὸ «ἀδιέξοδον τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος, τῶν θεσμῶν καὶ τῆς μικρᾶς κινητικότητος τοῦ περιβάλλοντος».

Ὁ ἀνθρώπινος παράγων εἶναι ὁ ἐνεργητικὸς παράγων εἰς τὸ οἰκονομικὸν σύστημα. Ἡ φύσις καὶ τὸ κεφάλαιον εἶναι παθητικοὶ παράγοντες, ἀπλᾶ δεδομένα τὰ ὅποια διαμορφώνει καὶ μεταβάλλει ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς μισήσεως τῶν διαδικασιῶν τῆς φύσεως, διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς, τεχνολογικῆς καὶ ὀργανωτικῆς προόδου μεταβάλλει τοὺς φυσικοὺς ὄρους τῆς παραγωγῆς, ὀργανώνει τοὺς θεσμοὺς καὶ δημιουργεῖ τὸ περιβάλλον τὸ ὅποιον καθορίζει τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας του. Τὸ εἶδος τοῦ περιβάλλοντος τούτου εἰς τὸ ὅποιον περιλαμβάνονται τὸ φυσικὸν περιβάλλον καὶ ἡ συσσώρευσις κεφαλαίου, ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς ἢ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ καλλιέργεια, οἱ θεσμοὶ καὶ ἡ ὀργάνωσις, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ διάρθρωσις, ἡ κλιμακῆ τῶν ἀξιῶν καὶ τὰ βιώματα καθορίζει τὸν ἄνθρωπινον τύπον καὶ τὴν ἱκανότητα ἐπέκτασεως τῆς παραγωγῆς καὶ αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος.

Ὁ ἀνθρώπινος παράγων τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι ὑπανάπτικτος, τὰ θεσμικὸν πλαίσιον ἀσυγχρόνιστον, τὸ τεχνολογικὸν, πολιτιστικὸν περιβάλλον καὶ ἡ καλλιέργεια κατωτέρου τύπου καὶ μὲ μικρὰν κινητικότητα. (Ὅπως ὁ ἀνθρώπινος τύπος τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν καὶ αἱ ἀνεπάρκειαι του ὡς καὶ αἱ ἀνεπάρκειαι τοῦ θεσμικοῦ καὶ τοῦ ὀργανωτικοῦ πλαισίου καὶ ἡ μικρὰ κινητικότης τοῦ περιβάλλοντος ἀποτελοῦν ἔντονον ἀδιέξοδον, τὸ ὅποιον συγκρατεῖ τὸ «ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα» καὶ τὸ «ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος». Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐπένδυσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα εἶναι ὑψηλοτάτης ἀποδόσεως πρωταρχικὴ κοινωνικὴ ἐπένδυσιν μὲ ἐκρηκτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως.

II

«ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΗΣΕΙΣ»

Ἀποτέλεσμα τῶν «ἀδιεξόδων» τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν εἶναι αἱ «ὑστέρησεις» τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἔναντι τῆς ζητήσεως μὲ συνέπειαν συνολικὴν ὑπερζήτησιν καὶ πληθωρισμὸν, ὁ ὁποῖος ἐὰν δὲν συγκρατηθῇ δι' ἐπιρρασμοῦ τοῦ συστήματος ἐξωγενῶς ἐξελίσσεται δι' ἀνατροφοδοτήσεων κατὰ μίαν σωρευτικῶς ἀναπαρογομένην διαδικασίαν εἰς εὐρύτερον πληθωρισμὸν καὶ ὑπερπληθωρισμὸν. Ὁ πληθωρισμὸς οὗτος ἔχει ὡς κυρίαν πηγὴν του τὰ «ἀδιεξόδα» καὶ εἰλόγως λέγεται «πληθωρισμὸς ἀδιεξόδων» (Bottleneck inflation). Ὁ πληθωρισμὸς εἶναι σύνθετον φαινόμενον μὴ δυνατόν νὰ ἀναχθῇ εἰς ἓνα μόνον παράγοντα, τὰ «ἀδιεξόδα» ὅμως τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ἀποτελοῦν τὴν κυρίαν πηγὴν τῆς αὐξανομένης ὑπερζήτησεως καὶ τοῦ πληθωρισμοῦ τῶν χωρῶν αὐτῶν.

Αἱ «ὑστέρησεις» τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἔναντι τῆς ζητήσεως εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ μέγεθος τῆς διαθέσιμου παραγωγικῆς δυναμικότητος, εἰς τὸν χρόνον, ἢ εἰς τὴν διάρθρωσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ζητούμενην δυναμικότητα ἥτοι εἶναι ποσοτικά, χρονικά καὶ διαρθρωτικά.

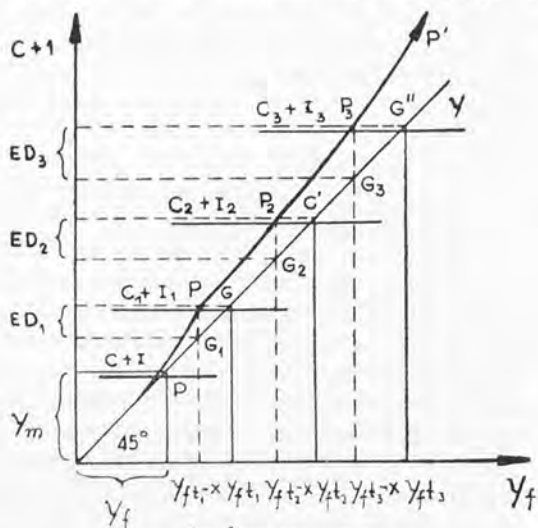
Ποσοτικά «ὑστέρησεις» τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ὑπάρχουν, ὅταν ἡ διαθέσιμος εἰς τίνα χρόνον παραγωγικὴ δυναμικότης εἶναι μικροτέρα τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν κάλυψιν τόσοσιν τῆς παραγωγῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ὅσων καὶ τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν κεφαλαίου. Χρονικὴ ὅταν ἡ αὐξησις τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος δὲν συμβαδίζει χρονικῶς μὲ τὴν αὐξησιν τῆς ζητήσεως. Ἡ χρονικὴ ὑστέρησις τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἔναντι τῆς ζητήσεως ὑφέλλεται εἰς τὸν «ἕτεροχρονισμόν» τοῦ χρηματικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ πολλαπλασιαστοῦ τῆς ἐπενδύσεως δηλαδὴ εἰς τὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο οὗτοι πολλαπλασιασταὶ ὁλοκληροῦνται εἰς διάφορον χρόνον. Ἡ αὐξησις τῆς ἐνεργου ζήτησεως διὰ μέσου τοῦ πολλαπλασιαστικοῦ ἀποτελέσματος γίνεται ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἡ δημιουργία ἀντιθέτως τῆς νέας παραγωγικῆς δυναμικότητος ἐκ φυσικοτεχνικῶν, ὀργανωτικῶν καὶ οικονομικῶν λόγων ἀπαιτεῖ μακρὸν χρόνον ἐπιβραδυνομένη ἀπὸ διάφορα «ἀδιεξόδα» τῆς ὑπαναπτύξεως.

Ἡ διαρθρωτικὴ «ὑστέρησις» τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἔναντι τῆς ζητήσεως δημιουργεῖται ὅταν ἡ διάρθρωσις τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος δὲν εἶναι ἡ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ζητήσεως λόγῳ κακῆς προσαρμογῆς τῆς πρὸς τὴν ζήτησιν εἴτε ἐκ μὴ ἀποτελεσματικῆς λειτουργίας τοῦ συστήματος «δοκιμῶν καὶ λαθῶν» εἴτε λόγῳ τῶν ἀποτυχιῶν τοῦ προγραμματισμοῦ, εἴτε λόγῳ τοῦ προγραμματισμοῦ παραγωγῆς ἀγαθῶν ἀναπτύξεως ἢ ὠρισμένων τύπων ἀγαθῶν εἰς βάρος τῆς καταναλώσεως. Ἡ διαρθρωτικὴ αὕτη «ὑστέρησις» εἶναι δυνατὴ τόσοσιν εἰς ἓνα αὐτόματον ὅσον καὶ εἰς σχεδιοποιη-

μένον οικονομικόν σύστημα εκφράζουσα τήν φυσικὴν ἀνεπάρκειαν τῶν πόρων δι' ἰκανοποιητικὴν ταυτόχρονον κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς καταναλώσεως καὶ τῆς ἐπενδύσεως ἢ ἄλλως τὴν ἀνταγωνιστικὴν φύσιν τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῆς καταναλώσεως καὶ τῆς ἐπενδύσεως εἰς τὴν φάσιν τῆς ταχείας ἀναπτύξεως.

III

Δύναται ἤδη νὰ ἀναλυθῇ ἡ ἐπίδρασις τῶν δημιουργουμένων ἐκ τῶν ἀδιεξόδων «ὕστερήσεων» ἐπὶ τῆς ροπῆς τοῦ οικονομικοῦ συστήματος πρὸς ἰσοροπίαν ἢ πληθωρισμὸν εἰς ἓνα διάγραμμα ὡς τὸ διάγραμμα 3.

Διάγραμμα 3

Εἰς τὸν ἄξονα τῶν τετμημένων τοῦ διαγράμματος 3 μετρεῖται ἡ μεταβολὴ τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος, εἰς δὲ τὸν ἄξονα τῶν τεταγμένων ἡ μεταβολὴ τῆς ζητήσεως καὶ τῆς ὑπερζήτησεως. Τὸ «ἀποτέλεσμα» τῶν ὑστερήσεων τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἐπὶ τῆς τιμῆς μετρεῖται ὡς ἀπόκλισις ἀπὸ τὸν ἄξονα ΟΥ δηλαδὴ τὸν ἄξονα τῶν σταθερῶν τιμῶν αἰ ὅποια θὰ ἐπραγματοποιούοντο ἐὰν ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος πρὸς τὴν μεταβολὴν τῆς ζητήσεως ἦτο ἴσος πρὸς τὴν μονάδα.

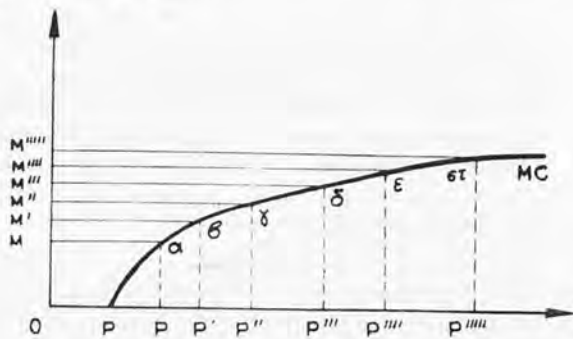
Ἐὰς ὑποθεθῇ ὅτι εἰς τὸ εὐρισκόμενον ἐν ἰσοροπίᾳ εἰς χρόνον t καὶ εἰς τιμὴν P σύστημα λαμβάνει χώραν αὐξήσεις τῆς ἐνεργοῦς ζητήσεως συνεπιεία δημιουργουμένης διὰ νέου χρήματος αὐτόνομου ἐπενδύσεως ἢ ὅποια εἰς τὴν περίοδον t_1 ἀνέρχεται εἰς $C_1 + I_1$. Διὰ τὴν ἰσοροπίαν τοῦ συστήματος

μέ ενεργόν ζήτησιν $C_1 + I_1$ εις την περίοδον t_1 απαιτείται παραγωγική δυναμικότης Y_{ft_1} διαρθρωτικῶς προσαρμοσμένη εις την ζήτησιν τῆς περιόδου t_1 . Ἐάν ἡ διαθέσιμος εις την περίοδον t_1 παραγωγική δυναμικότης δὲν εἶναι Y_{ft_1} ἀλλὰ $Y_{ft_1} - x$ οὐτε διαρθρωτικῶς προσαρμοσμένη πρὸς τὴν ζήτησιν ἦτοι ἐάν ὑπάρχουν «ύστερήσεις» τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ὡς πρὸς τὴν ζήτησιν ἔπως αἱ δημιουργούμεναι λόγω τῶν ἀδιεξόδων τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν θὰ προκύψῃ ἡ ὑπερζήτησις ED_1 καὶ ὕψους τῆς τιμῆς εις τὸ ἐπίπεδον P_1 . Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω ὑποθέσεις ἡ ὕψους τῆς τιμῆς ἀντὶ τὰ πῦση τὰ μεγέθη τῶν ζητουμένων καὶ προσφερομένων ποσοτήτων λόγω τῆς ἀνελαστικότητος τῆς ζήτησεως καὶ τῆς προσφορᾶς βραχυχρονίως γίνεται πηρὴ ἀνισοροπιστικῶν ἐπιδράσεων διὰ μέσου τῶν προβλέψεων. Ἡ ὕψους τῆς τιμῆς δημιουργοῦσα ἐλαστικότητα τῶν προβλέψεων μεγαλύτεραν τῆς μονάδος αὐξάνει τὴν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν τοῦ συνόλου διὰ μέσου τοῦ ἀνακατανεμητικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τὸ εἰσοδηματικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ πολλαπλασιαστοῦ καὶ ἐπιβραδύνει τὴν ἐπέκτασιν καὶ τὸ «ἐπεκτατικὸν ἀποτέλεσμα» δι' ἐντάσεως τῶν συμφυῶν πρὸς τὴν ὑπανάπτυξιν «ἀδιεξόδων» μὲ συνέπειαν ἐπιβραδύνσιν τοῦ συντελεστοῦ προσαρμογῆς καὶ αὐξήσιν τῶν «ύστερήσεων» τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἔναντι τῆς ζήτησεως εις τὰς μεταγενεστέραις περιόδους. Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας εις τὴν περίοδον t_1 ἡ παραγωγικὴ δυναμικότης θὰ ὑστερῇ ἔναντι τῆς ζητουμένης κατὰ τὸ ἄνυσμα $P_1 G_1$ δημιουργουμένου ἀντιστοίχου πληθωρικοῦ κενοῦ ED_1 καὶ ἀποκλίσεως τῆς τιμῆς ἀπὸ τὴν τιμὴν ἰσοροπίας G ἡ ὁποία θὰ ἐσχηματίζετο ἔταν ἡ παραγωγικὴ δυναμικότης ἠδῆ ἄνετο *pari passu* πρὸς ζήτησιν.

Ἡ αὐτόνομος ἐπένδυσις τῆς περιόδου t_1 προκαλεῖ αὐξήσιν τῆς καταναλωτικῆς ζήτησεως καὶ τῆς «ἐπηρεασμένης ἐπενδύσεως» ἡ ὁποία ὁμοῦ μὲ τὴν αὐτόνομον ἐπένδυσιν αὐξάνει τὴν συνολικὴν ζήτησιν πόρων δι' ἐπένδυσιν ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τῆς διαθέσιμης ἀποταμιεύσεως. Ἡ ἐπένδυσις τῆς περιόδου t_2 ὁμοῦ μὲ τὴν καταναλωτικὴν ζήτησιν τῆς αὐτῆς περιόδου δημιουργοῦν συνολικὴν ζήτησιν $C_2 + I_2$. Ἡ ἀπαιτουμένη εις τὴν περίοδον t_2 διὰ τὴν ἰσοροπίαν εις ἐπίπεδον G παραγωγικὴ δυναμικότης εἶναι Y_{ft_2} . Ἐάν ἡ διαθέσιμος εις τὴν περίοδον t_2 παραγωγικὴ δυναμικότης εἶναι $Y_{ft_2} - x$ θὰ δημιουργηθῇ πληθωρικὸν κενὸν ἴσον μὲ ἄνυσμα $P_2 G_2$ ἢ ED_2 καὶ ἡ τιμὴ θὰ ἀνέλθῃ εις τὸ ἐπίπεδον P_2 σημειώνουσα ἀκόμη μεγαλύτεραν ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν διαγώνιον OY . Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εις τὴν περίοδον t_3 διὰ τῆς ἐντάσεως τοῦ ἀνακατανεμητικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῶν ἐπιδράσεων τῶν προβλέψεων καὶ τοῦ εἰσοδηματικοῦ ἀποτελέσματος ὡς καὶ τῆς ἐντάσεως τῶν «ἀδιεξόδων» καὶ τῆς ἐπιβραδύνσεως τοῦ ἐπεκτατικοῦ ἀποτελέσματος θὰ αὐξηθοῦν περισσότερο αἱ ὑστερήσεις τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἔναντι τῆς ζήτησεως καὶ θὰ δημιουργηθῇ τὸ πληθωρικὸν κενὸν $P_3 G_3$ ἢ ED_3 , καὶ ἡ τιμὴ θὰ ἀνέλθῃ εις τὸ ἐπίπεδον P_3 σημειώνουσα ἀκόμη μεγαλύτεραν ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν

διαγώνιον ΟΥ. Ἐὰν ἐνώσωμεν τὰ σημεῖα P, P_1, P_2, P_3 λαμβάνομεν τὴν γραμμὴν $P P'$ ἣ ὅποια παρουσιάζει διευρυνομένην ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν διαγώνιον ΟΥ ἥτοι προκύπτει ὅτι ὑπὸ τοῦς ὑποθεθέντας ὄρους ἡ ροπή τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος θὰ εἶναι πληθωρική. Ἐὰν ἀντιθέτως ἡ ἀύξησις τῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως καὶ τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἔβαινον *Pari passu*, ἡ γραμμὴ τῆς τιμῆς ἐν τῷ χρόνῳ θὰ συνέπιπτε μὲ τὴν διαγώνιον ΟΥ ἥτοι ἡ τιμὴ θὰ ἦτο σταθερὰ μεταβαλλομένων μόνον τῶν ποσοτήτων.

Ἡ ἐντεινομένη συνεπιεὶα τῶν ἀδιεξόδων ὕψους τῶν τιμῶν δημιουργοῦσα ἐλαστικότητα τῶν προβλέψεων μεγαλυτέραν τῆς μονάδος προκαλεῖ μείωσιν τῶν «ὕστερήσεων» τῆς δαπάνης καὶ ἀύξησιν τῆς ταχύτητος χρησιμοποίησεως τοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἀκαμψίας τῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως ἀφ' ἑνὸς καὶ ἔντασιν τῶν «ὕστερήσεων» τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος ἀφ' ἑτέρου. Λόγω ἀπωλείας τοῦ λελογισμένου χαρακτῆρος τῶν προβλέψεων, ἀχρηστεύσεως τῶν κυρίων ὀργάνων ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς κερδοσκοπικῆς διαρθρώσεως τῆς οἰκονομίας δημιουργοῦνται τεχνηταὶ στενότητες ὑπὸ τῶν ὁποίων ὑψοῦνται αἱ τιμαὶ προσφορᾶς καὶ ἀυξάνεται τὸ κόστος. Ἰπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς δημιουργεῖται πληθωριστικὴ εὐαισθητοποίησις τοῦ συστήματος, ταχύτερα ἀναπαραγωγή τῶν δευτερευόνων πληθωρικῶν παραγόντων καὶ μία σφαιρικὴ διαδικασία ἐπιταχυντικῶς αὐτοανατροφοδοτουμένης ἀναπαραγωγῆς τῶν πληθωρικῶν παραγόντων καὶ τοῦ πληθωρισμοῦ μὲ τάσιν ἀποκορυφώσεως εἰς ὑπερπληθωρισμὸν ὅπως χαρακτηρίζεται τὸ φαινόμενον τῆς φυγῆς πρὸ τοῦ χρήματος.

Διάγραμμα 4

Ἐὰν εἰς τὸ διάγραμμα 4 συσχετίσωμεν τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω μεταβολὴν τῶν τιμῶν ὡς πρὸς τὴ μεταβολὴν τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος προκύπτει ἡ πολὺ ἐλαστικὴ καμπύλη PMC τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν καμπύλην τῆς ἐλαστικότητος τῆς τιμῆς ὡς πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ χρήματος ἢ καμπύλην τῆς ἐλαστικότητος τῆς ροπῆς πρὸς πληθωρισμὸν εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας.

Ο ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΑΚΗΣ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Υπό Α. Α. ΛΑΖΑΡΗ
Υφηγητού του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Καθηγητοῦ Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς

Μία ἐκ τῶν βασικῶν παραμέτρων εἰς τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἶναι ὁ συντελεστής κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ εἰσοδήματος (capital-output coefficient), ὅστις δεικνύει τὴν ποσότητα ἐπενδύσεων (δηλαδὴ τὴν αὐξησιν τοῦ κεφαλαίου) ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία διὰ νὰ αὐξηθῇ κατὰ μίαν μονάδα τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα⁽¹⁾.

Ὁ συντελεστής αὗτος — τὸν ὁποῖον θὰ χαρακτηρίσωμεν ἐνταῦθα «γενικόν» συντελεστήν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως διότι ἀναφέρεται εἰς ὀλόκληρον τὴν οἰκονομίαν — ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τιμὴν τῶν «ειδικῶν» συντελεστῶν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς τοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους τῆς οἰκονομίας, ὡς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων μεταξὺ τῶν κλάδων αὐτῶν. Κατωτέρω δεικνύομεν ἀναλυτικῶς πῶς προσδιορίζεται ὁ γενικὸς συντελεστής κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως ἀπὸ τοὺς εἰδικούς συντελεστὰς κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως καὶ τὴν κατανομὴν τῶν ἐπενδύσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας⁽²⁾.

1. Προσδιορισμὸς τοῦ Συντελεστοῦ Κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ εἰσοδήματος

1. 1. Διακλαδικαὶ οἰκονομικαὶ σχέσεις⁽³⁾. — Ἄν X_i παριστᾷ τὴν ἀξίαν⁽⁴⁾ τοῦ συνολικοῦ ἐτησίου προϊόντος τοῦ παραγωγικοῦ κλάδου i , X_{in} τὴν ἀξίαν τῆς ποσότητος τοῦ προϊόντος τούτου ἡ ὁποία ἀπορροφᾶται ἐτησίως ὑπὸ τοῦ παραγωγικοῦ κλάδου n διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς τρεχούσης παραγωγῆς, καὶ Y_i τὸ ὑπὸ τῆς «τελικῆς ζήτησεως» χρησιμοποιούμενον κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον προϊόν τοῦ κλάδου i , τότε αἱ συναλλακτικαὶ σχέσεις τῶν n παραγωγικῶν κλάδων μιᾶς οἰκονομίας κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον δύνανται νὰ παρασταθοῦν διὰ τοῦ ἀκολουθοῦ συστήματος ἐξισώσεων :

(1) Ὑποθέτομεν ὅτι τὸσον αἱ ἐπενδύσεις ὅσον καὶ τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα μετροῦνται εἰς σταθερὰς χρηματικὰς μονάδας.

(2) Ἡ ἀνάλυσις τοῦ τμήματος 1 βασίζεται εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Oskar Lange, «The Output-investment ratio and Input-output analysis», εἰς *Econometrica*, April 1960 καὶ *Introduction to Econometrics*, Pergamon Press 1959.

(3) Βλ. Α. Α. Λάζαρη, «Τὸ σύστημα Λεόντιεφ», εἰς Ἐπιθ. Οἰκον. καὶ Κοιν. Ἐπιστημῶν, 1956.

(4) Εἰς σταθερὰς τιμάς.

$$\begin{aligned}
 x_{11} + x_{12} + \dots + x_{1v} + Y_1 &= X_1 \\
 x_{21} + x_{22} + \dots + x_{2v} + Y_2 &= X_2 \\
 \vdots & \\
 x_{v1} + x_{v2} + \dots + x_{vv} + Y_v &= X_v
 \end{aligned} \quad (1)$$

ή συνοπτικῶς

$$\sum_{k=1}^v x_{ik} + Y_i = X_i \quad (i = 1, 2, \dots, v) \quad (1')$$

Αἱ ἐξισώσεις τοῦ συστήματος (1) παριστοῦν ἀπλῶς λογιστικὰς σχέσεις μεταξύ τῶν διαφόρων κλάδων καὶ ἀπεικονίζουν τὸν τρόπον διαθέσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῶν κλάδων αὐτῶν κατὰ τὴν δοθεῖσαν περίοδον. Οὕτω ἡ πρώτη ἐξίσωσις δεικνύει ὅτι τὸ συνολικὸν ἐτήσιον προϊόν τοῦ κλάδου 1, X_1 , διανέμεται ἐξ ὀλοκληροῦ μεταξύ τῶν διαφόρων κλάδων καὶ τῆς τελικῆς ζήτησεως. Ἀνάλογος ἐρμηνεία δύναται νὰ δοθῇ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐξισώσεις. Ἐν ἄλλοις λόγοις τὸ ἀνωτέρω σύστημα, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν «σύστημα ἐξισώσεων κατανομῆς» λόγῳ τῆς φύσεώς του, δεικνύει «τὶ δίδει» ἕκαστος κλάδος εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους καὶ εἰς τὴν τελικὴν ζήτησιν, δηλαδή τὰς «ἐκροὰς» (outputs).

Τὸ διατιθέμενον εἰς τὴν τελικὴν ζήτησιν Y_i τμήμα τοῦ συνολικοῦ ἐτήσιου προϊόντος τοῦ κλάδου i , συνιστᾷ τὸ καλούμενον «τελικὸν» προϊόν τοῦ κλάδου, ἦτοι τὸ τμήμα τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τὸ ὁποῖον παραμένει διαθέσιμον ἐντὸς τῆς περιόδου. Τὸ τελικὸν τοῦτο προϊόν διαίρεται εἰς δύο τμήματα: τὴν κατανάλωσιν C_i καὶ τὴν ἐπένδυσιν I_i ἢ ὁποῖα ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀύξησιν τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς οἰκονομίας. Οὕτω:

$$Y_i = C_i + I_i \quad i = 1, 2, \dots, v \quad (2)$$

Ἄν θέσωμεν τώρα I_{ik} διὰ τὸ τμήμα τοῦ τελικοῦ προϊόντος τοῦ κλάδου i τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπένδυσιν ὑπὸ τοῦ κλάδου k , θὰ ἔχωμεν:

$$\begin{aligned}
 I_i &= I_{i1} + I_{i2} + \dots + I_{iv} \\
 &= \sum_{k=1}^v I_{ik} \quad \text{καὶ } i = 1, 2, \dots, v \quad (3)
 \end{aligned}$$

Ο ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΑΚΗΣ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Η (3) αποτελεί ταυτότητα και σημαίνει ότι το συνολικώς διατιθέμενον διά επενδύσεις προϊόν του κλάδου i , ισούται αναγκαιώς προς τὰς επενδύσεις τῶν διαφόρων κλάδων οικονομίας ἐκ τοῦ προϊόντος τοῦ κλάδου i .

Ἡδὴ τὸ σύστημα ἐξισώσεων κατανομῆς (1) δύναται νὰ γραφῆ ὡς :

$$\begin{aligned} x_{11} + x_{12} + \dots + x_{1v} + C_1 + I_{11} + I_{12} + \dots + I_{1v} &= X_1 \\ x_{21} + x_{22} + \dots + x_{2v} + C_2 + I_{21} + I_{22} + \dots + I_{2v} &= X_2 \\ \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot \\ x_{v1} + x_{v2} + \dots + x_{v3} + C_v + I_{v1} + I_{v2} + \dots + I_{vv} &= X_v \end{aligned} \quad (4)$$

Τὸ σύστημα τοῦτο δεικνύει ὡς καὶ προηγουμένως τὸν τρόπον διαθέσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ἐκάστου κλάδου. Τὰ X_{ik} παριστοῦν, ὡς ἐλέχθη, τὴν ἀξίαν τῆς ποσότητος τοῦ προϊόντος τοῦ κλάδου i ἢ ὅποια ἀπορροφᾶται ὑπὸ τοῦ κλάδου k διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς τρεχούσης παραγωγῆς. Κατὰ συνέπειαν πρόκειται περὶ τῆς ἀξίας τῶν μέσων παραγωγῆς τὰ ὅποια παράγει ὁ κλάδος i καὶ καταναλίσκει ἐξ ὀλοκλήρου ὁ κλάδος k ἐντὸς τοῦ ἔτους κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς παραγωγῆς τοῦ προϊόντος του. Τὰ I_{ik} παριστοῦν τὴν ἀξίαν τῶν πρὸς ἐπένδυσιν διατιθεμένων προϊόντων τοῦ κλάδου i πρὸς τὸν κλάδον k διὰ τὴν αὔξησιν τοῦ κεφαλαιακοῦ δυναμικοῦ τοῦ τελευταίου κλάδου.

Σαφέστερον αἱ ὡς ἄνω σχέσεις δεικνύονται εἰς τὸν ἀκόλουθον πίνακα :

Συνολικόν Προϊόν	Παροχαὶ διὰ τὴν τρέ- κουσαν παραγωγὴν	Τελικόν Προϊόν	Κοιτά- λweis	Ἐπενδύσεις συνολικῶς	Ἐπενδύσεις (κατὰ κλάδους)
x_1	$x_{11} \ x_{12} \ \dots \ x_{1v}$	Y_1	C_1	I_1	$I_{11} \ I_{12} \ \dots \ I_{1v}$
x_2	$x_{21} \ x_{22} \ \dots \ x_{2v}$	Y_2	C_2	I_2	$I_{21} \ I_{22} \ \dots \ I_{2v}$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
x_v	$x_{v1} \ x_{v2} \ \dots \ x_{vv}$	Y_v	C_v	I_v	$I_{v1} \ I_{v2} \ \dots \ I_{vv}$
X	$X^{(1)} \ X^{(2)} \ \dots \ X^{(v)}$	Y	C	I	$I^{(1)} \ I^{(2)} \ \dots \ I^{(v)}$

Ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα τοῦ πίνακος ἀποτιμῶνται εἰς νομισματικὰς μονάδας, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ταῦτα ὄχι μόνον κατὰ σειρὰς, ἀλλὰ καὶ κατὰ στήλας: Οὕτω ἐκ τῆς πρώτης στήλης λαμβάνομεν τὸ συνολικὸν ἐθνικὸν προϊόν X :

$$X = \sum_{l=1}^{\nu} X_l \quad (5)$$

Ἐκ τῆς προσθέσεως κατὰ στήλας τῶν διακλαδικῶν παραγωγῶν διὰ τὴν τρέχουσαν παραγωγὴν, θὰ ἔχομεν:

$$X^{(κ)} = \sum_{l=1}^{\nu} x_{lk}, \quad κ = 1, 2, \dots, \nu \quad (6)$$

Ἐκ τῆς προσθέσεως τῶν καθαρῶν τελικῶν προϊόντων Y_l τῶν διαφόρων κλάδων λαμβάνομεν τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα Y :

$$Y = \sum_{l=1}^{\nu} Y_l \quad (7)$$

Ὁμοίως ἔχομεν:

$$C = \sum_{l=1}^{\nu} C_l \quad (8)$$

διὰ τὴν συνολικὴν κατανάλωσιν

$$\text{καὶ} \quad I = \sum_{l=1}^{\nu} I_l \quad (9)$$

διὰ τὴν συνολικὴν ἐπένδυσιν τῆς οἰκονομίας.

Τέλος ἐκ τῆς προσθέσεως κατὰ στήλας τῶν παραγωγῶν δι' ἐπενδύσεις λαμβάνομεν τὴν συνολικὴν ἀξίαν τῆς ἐτησίως ἐπενδύσεως ἐκάστου κλάδου:

$$I^{(κ)} = \sum_{l=1}^{\nu} I_{lk} \quad κ = 1, 2, \dots, \nu \quad (10)$$

Ἐκ τοῦ πίνακος ἔχομεν ἐπίσης :

$$X = \sum_i X^{(k)} + Y \quad (11)$$

$$Y = X - \sum_i X^{(k)} \quad (12)$$

ἦται τὸ ἔθνικόν εισόδημα ἰσοῦται πρὸς τὸ συνολικὸν ἔθνικόν προϊόν μεῖον τὰς διακλαδικὰς παραγάς διὰ τὴν τρέχουσαν παραγωγὴν.

Ἐξ ἄλλου :

$$Y = C + I \quad (13)$$

καὶ
$$I = \sum I^{(k)} \quad (14)$$

1. 2. Συντελεσταὶ εἰσροῆς καὶ συντελεσταὶ ἐπενδύσεων.—Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀξιῶν τῶν ὑφ' ἐκάστου κλάδου καταναλισκομένων προϊόντων διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς τρεχούσης παραγωγῆς ἐντὸς μιᾶς περιόδου καὶ τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τοῦ ἐν λόγῳ κλάδου κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον δύναται νὰ παραστοῦν διὰ μιᾶς σειρᾶς ἐξισώσεων τῆς μορφῆς :

$$a_{ik} = \frac{x_{ik}}{X_k} \quad \begin{matrix} i = 1, 2, \dots, \nu \\ k = 1, 2, \dots, \nu \end{matrix} \quad (15)$$

Τὸ a_{ik} καλεῖται συντελεστὴς εἰσροῆς («input coefficient») καὶ καθορίζει τὴν ὑπὸ τοῦ κλάδου k καταβαλλομένην ἀξίαν εἰς τὸν κλάδον i διὰ τὴν χρησιμοποίησιν ποσότητος προϊόντος (δηλ. παραγωγικῶν μέσων) τοῦ κλάδου τούτου πρὸς παραγωγὴν προϊόντος τοῦ κλάδου k , ἀξίας μιᾶς χρηματικῆς μονάδος.

Πλὴν τῶν συντελεστῶν εἰσροῆς ἔχομεν ἐπίσης καὶ ἑτέραν κατηγορίαν τεχνολογικῶν συντελεστῶν οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν πόσον πρέπει νὰ αὐξηθῇ ὁ κεφαλαιακὸς ἐξοπλισμὸς ἐκάστου κλάδου διὰ νὰ καταστήθῃ δυνατὴ ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγῆς κατὰ μίαν μονάδα ἐτησίως. Τοὺς συντελεστὰς αὐτοὺς καλοῦμεν $\delta_{i\alpha\kappa\lambda\alpha\delta\iota\kappa\omicron\upsilon\varsigma}$ συντελεστὰς ἐπενδύσεως καὶ ὀρίζομεν ὡς :

$$\beta_{1k} = I_{1k} / \Delta X \quad (1, k = 1, 2, \dots, v) \quad (16)$$

ΔX_k είναι η αύξησης του προϊόντος του κλάδου k ή επιτυγχανομένη διά της αύξησης των επενδύσεων του κλάδου αυτού κατά I_{1k} , εκ προϊόντων του κλάδου i ⁽⁵⁾. Συνεπώς ο λόγος $I_{1k}/\Delta X_k$ δεικνύει την αξίαν των υπό του κλάδου i παρεχομένων παραγωγικών μέσων εις τόν κλάδον k , διά την παραγωγήν υπό του τελευταίου προϊόντος αξίας 1 νομ. μονάδος.

Μεταξύ των συντελεστών α_{ik} και των συντελεστών β_{ik} υφίσταται ωρισμένη σχέσις. Ός είπομεν, α_{ik} δεικνύει την αξίαν του κατά μονάδα παραγωγής k αναλισκομένου εντός του έτους προϊόντος i , υπό μορφήν παραγωγικών μέσων. Διά την αύξησην κατά μίαν μονάδα του προϊόντος k κατά τὸ ἐπόμενον έτος θά χρειασθῆ ἢ ἐπὶ πλέον κατανάλωσις α_{ik} μονάδων ἐκ τοῦ i . Ταυτοχρόνως ἕμωσ πρέπει νὰ αὐξηθῆ ἀντιστοίχως τὸ ἀπόθεμα τῶν μέσων παραγωγῆς τοῦ κλάδου k ⁽⁶⁾ ἐκ τῶν προϊόντων τοῦ κλάδου i . Ἡ ἀπαιτούμενη αὐξησης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ρυθμὸν ἐτήσιας καταναλώσεως (ἀποσβέσεως) τῶν μέσων παραγωγῆς τοῦ κλάδου τούτου.

Ἄς ὑποθέσωμεν π.χ. ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ κλάδου i παρεχόμενα προϊόντα (π.χ. μηχαναὶ) εις τὸν κλάδον k , πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ τελευταίου διαρκοῦν 15 ἔτη. Ἄν τὸ χρησιμοποιούμενον ἐτησίως τμήμα εἶναι σταθερὸν καὶ ἴσον, π.χ. πρὸς τὸ $1/15$ τῆς συνολικῆς αξίας τῶν προϊόντων αὐτῶν, διά την αὐξησην τῆς ἐτήσιας καταναλώσεως αὐτῶν κατὰ α_{ik} , πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς αὐξήσεως τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς τοῦ κλάδου k κατὰ 1 μονάδα θά ἀπαιτηθῆ ἐπένδυσις προϊόντος i αξίας 15 α_{ik} . Δηλαδή :

$$\beta_{1k} = 15 \alpha_{1k} \quad (17)$$

Γενικῶς, ἂν Π_{ik} εἶναι ἡ περίοδος διαρκείας τῶν προϊόντων i τὰ ὅποια χρησιμοποιεῖ δι' ἐπενδύσεις ὁ κλάδος k , θά ἔχωμεν :

$$\beta_{1k} = \prod_{1k} \alpha_{1k} \quad (18)$$

Οὕτω οἱ τεχνολογικοὶ περιορισμοὶ τῆς παραγωγῆς δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν διὰ τῶν συντελεστῶν α_{ik} , οἱ ὅποιοι παριστοῦν τεχνολογικοὺς περιορισμοὺς

⁽⁵⁾ Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι αἱ ἀπαιτούμεναι διὰ τὴν αὐξησην ΔX_k ποσότητες προϊόντος ἐκ τῶν ἄλλων κλάδων δι' ἐπενδύσεις εις τὸν κλάδον k εἶναι ἀνεπαρκεῖς.
⁽⁶⁾ Βλ. Lange ἔθ' ἄνωτ.

της τρεχούσης παραγωγής και τους συντελεστές βικ οι οποίοι εκφράζουν τους τεχνολογικούς περιορισμούς της διαδικασίας αύξησεως της παραγωγής. Προφανώς αντί των συντελεστών βικ δυνάμεθα να χρησιμοποιήσωμεν τα γινόμενα α_{ik} Πικ.

1. 3. Κλαδικοί συντελεσται κεφαλαιακής επιβαρύνσεως συνολικού προϊόντος.—Εκ των (10) και (16) λαμβάνομεν :

$$\begin{aligned} I^{(k)} &= \sum_i \beta_{ik} \Delta X_k & (19) \\ &= \Delta X_k \sum_i \beta_{ik} \end{aligned}$$

Και εκ της (19) :

$$\frac{I^{(k)}}{\Delta X_k} = \sum_i \beta_{ik} = \beta_k \quad (20)$$

Το βικ αποτελεί τὸ ποσὸν τοῦ κεφαλαίου τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπενδυθῇ εἰς τὸν κλάδον κ ὑπὸ μορφήν προϊόντων τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας πρὸς αὐξησιν τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος τοῦ κλάδου αὐτοῦ κατὰ μίαν μονάδα. Δυνάμεθα συνεπῶς νὰ ὀνομάσωμεν τὸ βικ συντελεστὴν ἐπενδύσεως τοῦ κλάδου $\tilde{\gamma}$ κ λ α δ ι κ ὸ ν συντελεστὴν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως. Ἐκ τῆς (20) βλέπομεν ὅτι ὁ κλαδικὸς συντελεστὴς κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως ἀποτελεῖ τὸ ἄθροισμα τῶν διακλαδικῶν συντελεστῶν ἐπενδύσεως. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν (18) καὶ (20) λαμβάνομεν :

$$\beta_k = \sum_i \alpha_{ik} \Pi_{ik} \quad (21)$$

Ἐξ ἧς συμπεραίνομεν ὅτι οἱ κλαδικοὶ συντελεσται κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν γινόμενων τῶν ἀντιστοίχων συντελεστῶν εἰσροῆς ἐπὶ τὰς περιόδους διαρκείας τῶν προϊόντων τῶν διαφόρων κλάδων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται δι' ἐπένδυσιν ὑπὸ τοῦ κλάδου κ.

1. 4. Γενικὸς συντελεστὴς κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως συνολικού προϊόντος.—Θὰ ὀρίσωμεν ὡς γενικὸν συντελεστὴν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, β, τὸν λόγον τῆς συνολικῆς ἐτήσιας ἐπενδύσεως I πρὸς τὴν αὐξησιν τοῦ συνολικοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος ΔX :

$$\frac{1}{\Delta X} = \beta \quad (22)$$

Ο συντελεστής ούτος δεικνύει τὸ ποσὸν τοῦ κεφαλαίου τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ ἐπενδυθῆ διὰ νὰ ἀυξηθῆ τὸ συνολικὸν ἐθνικὸν προϊόν κατὰ μίαν μονάδα.
Ἐκ τῆς (5) συνάγεται ὅτι :

$$\Delta X = \sum_{\kappa} \Delta X_{\kappa} \quad (23)$$

Ἐκ τῆς (23) καὶ (14) ὁ γενικὸς συντελεστὴς κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος δύναται νὰ γραφῆ ὡς κάτωθι :

$$\beta = \frac{1}{\Delta X} = \frac{\sum I^{(\kappa)}}{\sum \Delta X_{\kappa}} \quad (24)$$

Ἄλλὰ :

$$\frac{\sum I^{(\kappa)}}{\sum \Delta X_{\kappa}} = \frac{I^{(1)}}{\Delta X_1} \lambda_1 + \frac{I^{(2)}}{\Delta X_2} \lambda_2 + \dots + \frac{I^{(v)}}{\Delta X_v} \lambda_v =$$

$$= \beta_1 \lambda_1 + \beta_2 \lambda_2 + \dots + \beta_v \lambda_v = \sum_{\kappa} \beta_{\kappa} \lambda_{\kappa} \quad (25)$$

ὅπου $\beta_{\kappa} = \frac{I^{(\kappa)}}{\Delta X_{\kappa}}$ καὶ λ_{κ} εἶναι ὁ λόγος τῆς ἀυξήσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τοῦ κλάδου κ πρὸς τὴν συνολικὴν ἀυξήσιν προϊόντος :

$$\lambda_{\kappa} = \frac{\Delta X_{\kappa}}{\Delta X} \quad (26)$$

Συνεπῶς θὰ εἶναι καί :

$$\sum_{\kappa} \lambda_{\kappa} = 1 \quad (27)$$

Ἐκ τῆς (25) καθίσταται σαφές ὅτι ὁ γενικός συντελεστής κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τιμῆς τῶν κλαδικῶν συντελεστῶν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως. Ἡ συμβολή ἐκάστου κλαδικοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ γενικοῦ συντελεστοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν λ_k , τὰ ὅποια κατ' οὐσίαν ἀποτελοῦν συντελεστὰς σταθμίσεως τῆς σπουδαιότητος τῶν β_k κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ β .

Ἐπειδὴ

$$\beta_k = \sum \beta_{ik} = \sum a_{ik} \Pi_{ik}$$

$$\beta = \sum_k \beta_k \lambda_k = \sum_k \sum_i \beta_{ik} \lambda_k = \sum_k \sum_i a_{ik} \Pi_{ik} \lambda_k \quad (28)$$

ὅς ἔχωμεν :

Ἐκ τῆς (28) καταφαίνεται ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ γενικοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος εἶναι συνάρτησις τῶν τιμῶν τῶν κλαδικῶν συντελεστῶν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως (β_k) ἢ τῶν διακλαδικῶν συντελεστῶν ἐπενδύσεως (β_{ik}), ἐν ὑστάτῃ δὲ ἀναλύσει εἶναι συνάρτησις ὅλων τῶν συντελεστῶν εἰσροῆς (a_{ik}) καὶ τῶν περιόδων διαρκείας Π_{ik} τῶν μέσων παραγωγῆς.

Ἀλλὰ ὁ συντελεστής β , ἐξαρτᾶται ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν τιμῶν τῶν λ_k . Αἱ τιμαὶ αὗται ἐκφράζουσι ὡς εἶδομεν τὰ ποσοστὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῶν κλάδων πρὸς τὴν αὐξήσιν τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῆς οἰκονομίας. Ὅστω ἡ τιμὴ τῶν λ_k ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ἐκάστου κλάδου καὶ ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ συνολικοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος. Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον εἶναι ἄθροισμα τῶν αὐξήσεων τῶν συνολικῶν προϊόντων τῶν διαφόρων κλάδων, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὰ λ_k ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν αὐξήσεων τῶν συνολικῶν προϊόντων ὅλων τῶν κλάδων.

Ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τῶν διακλαδικῶν συντελεστῶν ἐπιβαρύνσεως (20) ἔχωμεν :

$$\beta_k I^{(k)} = \Delta X_k$$

ἐξ ἧς συμπεραίνομεν ὅτι δοθέντος τοῦ β_k (δηλαδὴ τῶν τεχνολογικῶν συνθηκῶν παραγωγῆς ἐνὸς κλάδου) ἡ αὐξήσις ΔX_k τοῦ προϊόντος τοῦ κλάδου ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν $I^{(k)}$, ἧτοι ἐκ τῶν διενεργουμένων εἰς τὸν κλάδον συνολικῶν ἐπενδύσεων. Κατὰ συνέπειαν καὶ ὁ λόγος λ_k δι' ἕκαστον κλάδον εἶναι συνάρτησις τοῦ ὕψους τῶν ἐπενδύσεων εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς οἰκονομίας.

Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναλύσεως συνάγεται ὅτι ὁ γενικός συντελεστής κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως ἐκφράζει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς καθαρῶς τεχνολογικὰς συνθήκας τῆς παραγωγῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν τρόπον κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων μεταξύ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας (7).

1. 5. Γενικός συντελεστής κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως εἰσοδήματος.— Μέχρι τοῦδε ἐξετάσαμεν τὴν σχέσιν τῶν συνολικῶν ἐπενδύσεων πρὸς τὸ συνολικὸν ἔθνικόν προϊόν.

Γνωρίζομεν ὅτι τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα ἰσοῦται πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν τελικῶν προϊόντων, Ὡς τῶν διαφόρων κλάδων. Ἐκ τῆς (12) ἔχομεν ἐξ ἄλλου ὅτι τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα Y ἰσοῦται πρὸς τὸ συνολικὸν ἔθνικόν προϊόν X , μείον τὰς διακλαδικὰς ροὰς $\Sigma X(k)$. Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα ἀποτελεῖ ἐν ποσοστὸν τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι καὶ ἡ αὐξήσις ΔY τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος ἀποτελεῖ ἐπίσης ἐν ποσοστὸν τῆς αὐξήσεως ΔX τοῦ συνολικοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος. Ἄν παραστήσωμεν τὸ ποσοστὸν αὐτὸ διὰ τοῦ λ θὰ ἔχομεν

$$\Delta Y = \lambda \Delta X$$

Κατὰ συνέπειαν δυνάμεθα νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν σχέσιν $I/\Delta Y$ διὰ τῆς $I/\lambda \Delta X$. Ἄν θέσωμεν: $\beta' = I/\lambda \Delta Y$ θὰ ἔχομεν ἐκ τῆς (24):

$$\frac{I}{\lambda \Delta X} = \beta' = \frac{\beta}{\lambda}$$

Ἐπομένως:

$$\beta' \lambda = \beta \quad (29)$$

Ἡ (29) καθορίζει τὴν σχέσιν μεταξύ τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπι-

(7) Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ὑφίσταται πρόβλημα ἀριστοποίησης τῆς τιμῆς τῶν λ_k (δηλαδὴ τοῦ τρόπου κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων), πρὸς μεγιστοποίησιν τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος (ἢ τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος). Εἰς τὴν παρούσαν μελέτην δὲν ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα αὐτό. Βλ. σχετικῶς Α. Α. Λάζαρη, «Προγραμματισμὸς τῶν ἐπενδύσεων», Ἀθήναι 1960 καὶ O. Lange «Introduction to Econometrics».

βαρύνσεως του συνολικού εθνικού προϊόντος. 'Επειδή λ είναι κλασματικός αριθμός (και $\beta', \beta > 0$) θα είναι και :

$$\beta' > \beta \quad (30)$$

Προφανώς τὰ ἤδη λεχθέντα περί τοῦ συντελεστοῦ β , ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον προσδιορισμοῦ αὐτοῦ, ἰσχύουν ἀναλόγως καὶ διὰ τὸν συντελεστὴν β' . Δηλαδή ὁ συντελεστὴς οὗτος ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν κλαδικῶν (ἢ εἰδικῶν) συντελεστῶν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως εἰσοδήματος καὶ τοῦ τρόπου κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων μεταξύ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας.

2. Σχέσις ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως καὶ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως

Ὡς ἤδη ἐλέγχθη, ὁ συντελεστὴς κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ εἰσοδήματος, ἀποτελεῖ παράμετρον τῶν προβλημάτων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Δύναται συνεπῶς νὰ ληφθῇ ὡς σταθερὸν μέγεθος κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὠρισμένων ὑπολογισμῶν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι θεωρεῖται γενικῶς ἀμετάβλητος. Οὐσιαστικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ προέλθουν π.χ. συνετεία μεταβολῆς τοῦ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως. Αἱ μεταβολαὶ αὗται παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τοῦτο προβαίνομεν κατωτέρω εἰς τὴν ἐξέτασίν των.

2. 1. Ὁρισμοί.— Θεωροῦμεν σκόπιμον πρὸς κατανόησιν τῶν κατωτέρω ἐκτιθεμένων νὰ προβῶμεν εἰς ὠρισμένας ἐννοιολογικὰς διευκρινήσεις. Θὰ διακρίνωμεν τρεῖς διαφόρους τιμὰς τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως εἰσοδήματος : τὴν τεχνικῶς ἀρίστην τιμὴν, τὴν οἰκονομικῶς ἀρίστην τιμὴν καὶ τὴν πραγματικὴν τιμὴν αὐτοῦ.

Τεχνικῶς ἀρίστη τιμὴ τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ λαμβανομένη ἐκ τῆς καταλλήλου (βλ. τμ. 1) σταθμίσεως τῶν τεχνικῶς ἀρίστων τιμῶν τῶν συντελεστῶν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως τῶν διαφόρων κλάδων. Αἱ τελευταῖαι αὗται τιμαὶ ἀντιστοιχοῦν εἰς ἐκάστην περίπτωσιν εἰς τὰς ἀρίστας τεχνολογικὰς συνθήκας λειτουργίας τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ. Ἐστω π.χ. ὅτι πάγιος μηχανικὸς ἐξοπλισμὸς ἀξίας 100 ν.μ., δύναται νὰ παράγῃ ἐντὸς δοθείσης παραγωγικῆς περιόδου προϊόν ἀξίας 25 ν.μ. ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὸ ἀπαιτούμενον ἐργατικὸν προσωπικὸν ἔχει πλήρως ἱκανοποιητικὴν κατάρτισιν διὰ τὸν χειρισμὸν τοῦ ὡς ἄνω ἐξοπλισμοῦ. Τότε καὶ ἡ σχέσις μεταξύ χρησιμοποιουμένου παγίου

κεφαλαίου και παραγομένου προϊόντος εις τόν αντίστοιχον κλάδον, δηλαδή ή τιμή του σχετικού συντελεστού κεφαλαιακής επιβαρύνσεως θά είναι $100/25=4$. "Αν όμως υποθεθῆ ὅτι τὸ επίπεδον τῆς τεχνικῆς κατάρτισεως τοῦ ἐργατικοῦ προσωπικοῦ εἶναι κατώτερον τοῦ ἀπαιτούμενου, δὲν θά καταστῆ δυνατὴ ή παραγωγή προϊόντος ἀξίας 25 ν.μ. ἀλλὰ ὀλιγωτέρου, π.χ. 20 ν.μ. Ἄλλὰ τότε καὶ ή τιμή του σχετικού συντελεστού κεφαλαιακής επιβαρύνσεως θά ἀυξηθῆ εις 5 ($= \frac{100}{20}$). Θεωροῦμεν τὴν τιμὴν 4 τοῦ συντελεστού κεφαλαιακής

επιβαρύνσεως ὡς τεχνικῶς ἀρίστην, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἀκριβῶς ὅτι κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀντιστοίχου ἐξοπλισμοῦ ὑφίστανται πᾶσαι αἱ ἀπαιτούμεναι τεχνικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀποδοτικωτέραν δυνατὴν χρησιμοποίησιν του. Ἐκ τῆς παραλλήλου σταθμίσεως τῶν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀρίστων τιμῶν τῶν εἰδικῶν συντελεστῶν κεφαλαιακής επιβαρύνσεως λαμβάνομεν τὴν τεχνικῶς ἀρίστην τιμὴν τοῦ συντελεστού κεφαλαιακής επιβαρύνσεως ἐν τῷ συνόλῳ.

Καθίσταται προφανές ὅτι ἀναλόγως τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐργαζομένων ἐκάστης χώρας, ὡς ἐπίσης καὶ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐξασφαλίσσεως τῶν γενικωτέρων προϋποθέσεων διὰ τὴν ἀρτίαν λειτουργίαν τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ ὀρισμένου τύπου, ή ἀποδοτικότης τοῦ ἐξοπλισμοῦ αὐτοῦ εἶναι διάφορος. Ἀντιστοίχως ή π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ τιμή του συντελεστού κεφαλαιακής επιβαρύνσεως, δηλαδή ή ὑπολογιζομένη στατιστικῶς βάσει πραγματικῶν δεδομένων τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ, δύναται νὰ συμπίπτῃ μετὰ τὴν τεχνικῶς ἀρίστην τιμὴν (ἰδίως εις τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας) ή νὰ εἶναι οὐσιωδῶς μεγαλυτέρα ταύτης ὡς παρατηρεῖται συνήθως εις τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας.

Ἡ οἰκονομικῶς ἀρίστη τιμή του συντελεστού κεφαλαιακής επιβαρύνσεως εἶναι ή διαμορφουμένη ἐκ τῆς ἀρίστης δυνατῆς κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς οἰκονομίας (βλ. καὶ παράγρ. 1. 4).

2. 2. Εἶδομεν ὅτι ή πραγματικὴ τιμή του συντελεστού κεφαλαιακής επιβαρύνσεως εις τὰς ἀνεπτυγμένας ἀνεπτυγμένας χώρας δύναται νὰ εἶναι οὐσιωδῶς ἀνωτέρα τῆς τεχνικῶς ἀρίστης τιμῆς του συντελεστού αὐτοῦ, λόγῳ ἑλλείψεως τῶν τεχνικῶν καὶ ὀργανωτικῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν πλήρη παραγωγικὴν ἀξιοποίησιν (καὶ ἱκανοποιητικὴν συντήρησιν) τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ⁽⁸⁾. Κατὰ συνέπειαν καθ' ὃ μέτρον ἐξασφαλίζονται αἱ προϋποθέσεις

(8) Δὲν πρέπει βεβαίως νὰ συγχέεται ὁ συντελεστὴς κεφαλαιακής επιβαρύνσεως, ὅστις δεῖκνύει τὴν ἀποδοτικότητα τοῦ χρησιμοποιουμένου κεφαλαίου, καὶ ὁ συντελεστὴς τῆς σχέσεως κεφαλαίου-ἐργασίας (capital-labour coefficient), ὅστις δεῖκνύει τὸν βαθμὸν κεφαλαιακότητος τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ἡ τιμή του τελευταίου συντελεστοῦ εις τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας εἶναι πολὺ μικρὰ ἐν συγκρίσει μετὰ τὴν τιμὴν αὐτοῦ εις τὰς

αὐτοὶ αὐξάνει ἢ ἀποδοτικότης τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ, δηλαδή μειοῦται ἢ τιμὴ τοῦ ἀντιστοίχου συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως.

Ἄλλ' ἡ ἐξασφάλισις τῶν ἀνωτέρω προϋποθέσεων εἶναι προφανῶς συνάρτησις, εἰς σημαντικὸν βαθμὸν, τοῦ γενικωτέρου βαθμοῦ οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ὅστις ἐν συνεχείᾳ ἐξαρτᾶται οὐσιωδῶς ἐκ τοῦ ποσοστοῦ ἐτησίας ἀποταμιεύσεως. Ὑφίσταται συνεπῶς, ἐν ὑστάτῃ ἀναλύσει, μία θετικὴ συσχέτησις μεταξύ αὐξήσεως τοῦ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως καὶ αὐξήσεως τοῦ βαθμοῦ ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ. Ἐν ἄλλοις λόγοις αὐξανομένης τῆς ἀποταμιεύσεως εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ἡ πραγματικὴ τιμὴ τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως μειοῦται καὶ τείνει νὰ φθάσῃ τὴν τεχνικῶς ἀρίστην τιμὴν αὐτοῦ. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐν προκειμένῳ τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Dr. B. Hovvat στοιχεῖα διὰ τὴν Γιουγκοσλαβικὴν οἰκονομίαν^(*), συμφώνως πρὸς τὰ ὅποια ὁ συντελεστὴς ἀποδόσεως κεφαλαίου ἐδιπλασιάσθη περίπου εἰς διάστημα τεσσάρων ἐτῶν. Ἡ εὐνοϊκὴ αὕτη ἐξέλιξις ἀποδίδεται εἰδικώτερον εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὀργανωτικῶν καὶ μορφωτικῶν προϋποθέσεων τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ σχετικῶς βραχυχρόνιος αὕτη συσχέτησις τοῦ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως καὶ τοῦ βαθμοῦ ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου (ἢ ἀντιστρόφως, τῆς τιμῆς τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως) πρέπει νὰ λαμβάνεται ἰδιαίτερος ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν διενέργειαν σχετικῶν ὑπολογισμῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας.

Πλὴν ἡμῶς τῆς βραχυχρόνιου ταύτης ἐπιδράσεως μεταξύ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως καὶ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως ὑφίσταται καὶ μακροχρόνιος ἐπίδρασις μεταξύ αὐτῶν, σινισταμένη εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τεχνικῶν μεθόδων παραγωγῆς καὶ τὴν βαθμιαίαν μείωσιν αὐτῆς ταύτης τῆς σχετικῶς ἀρίστης τιμῆς τοῦ συντελεστοῦ ἐπιβαρύνσεως. Ἡ διαδικασία αὕτη ἀποτελεῖ θεμελιώδες χαρακτηριστικὸν τῆς τεχνικῆς ἐξελίξεως καὶ εἶναι, μακροχρόνιος θεωρουμένη, μία ἐκ τῶν κυριωτέρων συνεπειῶν τῆς ἀποταμιευτικῆς λειτουργίας.

2. 3. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων τίθεται ἤδη τὸ ἐρώτημα ἐὰν οἰαδῆποτε αὐξήσις τοῦ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως συνεπάγεται εὐνοϊκᾶς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς τιμῆς τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως. Ἡ ἀπάν-

ἀνεπτυγμένης οἰκονομίας. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ τινισθῇ ὅτι θεωροῦντες τὴν πραγματικὴν τιμὴν τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως οὐσιωδῶς ἀνωτέραν ἀπὸ τὴν τεχνικῶς ἀρίστην τιμὴν αὐτοῦ, δὲν κἀμόνον ἐμμέσως καὶ σύγχρισιν πρὸς τὸν ἀντίστοιχον συντελεστὴν τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν. Ἀπλῶς συγκρίνομεν τὸν πραγματικὸν βαθμὸν ἀποδόσεως τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου πρὸς τὸν βαθμὸν ἀποδόσεως, τὸν ὅποιον τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ εἶχεν ἂν ὑφίστατο αἱ ἀπαραίτηται τεχνικαὶ καὶ ὀργανωτικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν πλήρη παραγωγικὴν ἀξιοποίησίν του.

(*) B. Hovvat: The optimum rate of Saving, εἰς Economic Journal, 1958.

της εις τὸ ἐρώτημα αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι, νομιζομεν, ἀρνητική. Αὐξήσις τοῦ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως, πέραν ὀρισμένου ὀρίου ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπέμετρον ἐπιβάρυνσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ παρόντος καὶ τοῦ ἀμέσου μέλλοντος, πρᾶγμα τὸ ὅποιον προκαλεῖ δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ἀποδοτικότητος τῆς ἐργασίας καὶ συνεπῶς καὶ τῆς τιμῆς τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως. Εἰς τινὰς περιπτώσεις γενικοῦ ἐθνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν εἶναι νοητὴ καὶ μείωσις ἀκόμη τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου δι' ὀρισμένην περίοδον ἄνευ δυσμενῶν ἐπιπτώσεων ἐπὶ τῆς ἀποδοτικότητος ἐργασίας ὡς παρατηρεῖ ὁ Β. Horvat. Γενικῶς ὅμως πρέπει νὰ θεωρῆται βέβαιον ὅτι ἡ παρακινῶσις ἐπὶ μακρὸν τῆς σημασίας τῆς βελτιώσεως τοῦ ἐπιπέδου καταναλώσεως τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς προσπάθειας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὁδηγεῖ τελικῶς εἰς ὑπονόμους τῆς προσπάθειας ταύτης.

Ὅτως, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑποβιβάζεται ἐπικινδύνως τὸ ἐπίπεδον καταναλώσεως τοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ὅποιον εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας εἶναι ἤδη λίαν χαμηλόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ πλήρης ἀξιοποίησις τῶν δημιουργουμένων ἀποταμιευτικῶν δυνατοτήτων, με ἀποτέλεσμα τὴν ματαίωσιν τῆς πραγματοποιήσεως ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τῆς προβλεπομένης εἰς τὸ ἀπώτερον μέλλον οἰκονομικῆς προόδου.

Ἡ μείωσις τοῦ βαθμοῦ ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου ἢ, ἄλλως, ἡ αὐξήσις τῆς τιμῆς τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως πρέπει νὰ θεωρηθῆται ἀναπότρεπτος συνέπεια τῆς αὐξήσεως τοῦ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως πέραν ὀρισμένου ὀρίου. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ ὑπολογισθῇ ἡ priori τὸ ὄριον αὐτό. Εἰς ἐκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν ἀναπτύξεως ἐξαρτᾶται πρωτίτως ἀπὸ τὸ ἤδη ὑφιστάμενον ἐπίπεδον διαβιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ, τὸν τρόπον διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος καὶ ἀπὸ ψυχολογικοὺς παράγοντας, ὡς εἶναι π.χ. ὁ βαθμὸς ἐμπιστοσύνης τῶν λαϊκῶν μαζῶν εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ὅπωςδήποτε, μολονότι τὸ κρίσιμον ὄριον δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ, εἶναι δυνατόν, εἰς τὰς συγκεκριμένας πάντοτε περιπτώσεις νὰ καθορισθῇ μία π ε ρ ι ο χ ἡ ποσοστῶν ἀποταμιεύσεως (π.χ. 20-30 ο/ο) πέραν τῆς ὁποίας πᾶν ἐκλεγόμενον ποσοστὸν ἀποταμιεύσεως νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἀσύμφωρον τύσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ συμφέροντος τῶν καταναλωτῶν ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως⁽¹⁰⁾.

(10) Βλ. Εἰδικώτερον Α. Α. Λ α ζ α ρ η : «Οἰκονομικὴ διερεύνησις τῆς σχέσεως μεταξύ ἀποταμιεύσεως καὶ καταναλώσεως», Ἀθῆναι 1961 (Κεφ. 4).

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΜΜ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

Α'. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑΙ

1. Τὸ Ἐργατικὸν Ζήτημα. Τόμοι 1-2 (Ἐργατικὸν ζήτημα καὶ κοινωνικὴ Μεταρρύθμισις — Κοινωνικαὶ θεωρίαι καὶ Κόμματα), σελ. XXIV + 352 καὶ 400 Ἀθῆναι 1919-1920. Διεσκευασμένη καὶ συμπληρωμένη μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ τοῦ ἔργου τοῦ H. Herkner.
2. Griechenlands politische Weltlage. Vortrag gehalten (27 Nov. 1917) im staatswissenschaftlichen-statistischen Seminar der Universität Berlin. Berlin Puttkammer und Mühlbrecht 1919 σελ. 32.
3. Αἱ σημεριναὶ τάσεις πρὸς ἔθνικοποίησιν. Ἐναρκτήριος λόγος (28 Ἀπρ. 1921) εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου. Ἀθῆναι 1921 σελ. 24.
4. Περί Συνεταιρισμῶν καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδι. Θεωρία καὶ πράξις. Ἀθῆναι 1924 σελ. XVI + 102.
5. Πολιτικὴ Ἐπιστήμη. Χαρακτηρισμοί, οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μελέται. Ἀθῆναι 1925 σελ. XVI + 288.
6. Θεωρία τοῦ χρήματος καὶ πολιτικὴ τῆς νομισματικῆς ἐξυγιάνσεως. Ἀθῆναι 1926 σελ. VIII-96.
7. Ἱστορία τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1929 σελ. XVI καὶ 312.
8. Δημοσιὰ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1929 Β' ἔκδ. 1937 σελ. 286 (λιθόγραφον).
9. Στατιστικὴ. Μαθήματα Οἰκονομικῆς Στατιστικῆς. Ἀθῆναι 1929, Γ' ἔκδ. 1958 σελ. 96 (λιθόγραφον).
10. Περί Τιμαρίθμου, Στατιστικῆς Οἰκονομικῶν Συγκυριῶν, Ἐθνικοῦ Πλούτου καὶ Εἰσοδήματος. Ἀθῆναι 1930 σελ. 109 (λιθόγραφον).
11. Ὁ Sombart καὶ ἡ συστηματοποίησις τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Μεθοδολογικὴ Ἀνάλυσις. Ἀθῆναι 1930, σελ. VIII + 48.
12. Οἰκονομικὴ Πρόγνωσις. Ὁ ρυθμὸς ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ. Συμβολὴ εἰς τὴν Μορφολογίαν τῆς Κεφαλαιοκρατικῆς Οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1930 Δ' ἔκδ. 1958 σελ. VIII + 120.
13. Ὁ Καπνός. Ἡ παραγωγή, τὸ Ἐμπόριον, ἡ Βιομηχανία καὶ ἡ φορολογία αὐτοῦ, μετὰ ἰδιαιτέρας ἐρεύνης τῶν Ἑλληνικῶν Σχέσεων ἐν τῷ Διεθνῆ Ἀνταγωνισμῷ. Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1931 σελ. XVI + 160.
14. Αἱ Κοινωνικαὶ Ἀσφαλίσεις (Διάγραμμα). Ἀθῆναι 1935 σελ. 32.
15. David Ricardo. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς καὶ ἡ θέσις του εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἀγγλικῆς Κλασσικῆς Σχολῆς 1938 σελ. 60.

16. Γεωπολιτική Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ δυτικῆς Θράκης κατὰ J. Schulze. Ἀθῆναι 1941 σελ. 12.
17. Ἱστορία τοῦ Οἰκονομικοῦ Βίου. Ἀθῆναι 1942 σελ. VIII + 110.
18. Ἐφημεροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1943. Τετάρτη ἔκδοσις Ἀθῆναι 1957 σελ. XVI + 742.
19. Εἰσαγωγή στὴν Οἰκονομική. Ἀθῆναι 1947 σελ. α-η' καὶ 128.
20. Ἀδὰμ Σμίθ. Ὁ πλοῦτος τῶν Ἑθνῶν. Εἰσαγωγή-Μετάφρασις (Ἐκλογαί)-Σχόλια. Ἀθῆναι 1948 σελ. XVI + 256.
21. Τὸ Ἑλληνικὸν Κέντρον Παραγωγικότητος καὶ τὰ μελλοντικὰ Προβλήματα τού. Ἀθῆναι 1954, σελ. 34.
22. Γενικαὶ Ἀρχαὶ Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς. Ἀθῆναι 1955 σελ. VIII + 72.
23. Αἱ Ἑλληνο-Βραζιλιαναὶ Ἐμπορικαὶ Συναλλαγαὶ καὶ ἡ προοπτικὴ ἐξελίξεώς των, 1956 σελ. 14.
24. Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ὀλοκλήρωσις τῆς Εὐρώπης. Οἰκονομικαὶ διαπιστώσεις, 1960 σελ. 30.

Β'. ΜΕΛΕΤΑΙ

1. ΕΙΣ « ΑΡΧΕΙΟΝ » ΟΙΚΟΝ. ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝ. ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

	Ἔτη	Σελίδες
1. Παρατηρήσεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀπογραφὴν 1917	1921	197
2. Συμβολαὶ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν Συνεταιρισμῶν	1922	41
3. Στοιχεῖα τοῦ Κοινωνικοῦ Δικαίου τῶν Συνεταιρισμῶν	1922	230
4. » » » » » »	»	347
5. Ἡ Δ' Διεθνὴς Διάσκεψις Ἐργασίας	»	482
6. Ἡ ΣΤ' » » »	1924	382
7. Ἡ ἐξυγίανσις τοῦ νομίσματος	1927	197
8. Ἡ ἐν Βαρσοβίᾳ Σύνοδος τοῦ Institut International de Statistique (XVIII) καὶ τὰ Οἰκονομικὰ βαρόμετρα	1929	524
9. Τὰ δεκάχρονα τοῦ « Ἀρχείου »	1930	I-III
10. Ἡ XXIII Σύνοδος τοῦ Διεθνοῦς Ἰνστιτούτου Στατιστικῆς ἐν Ἀθῆναις	1932	134
11. Τὰ εἰκοσάχρονα τοῦ « Ἀρχείου »	1940	I-VI
12. Νομισματικὴ καὶ Πιστωτικὴ πολιτικὴ	1944	1
13. Ἐμπορικὴ Πολιτικὴ (Ἐξωτερικὴ)	1945	1
14. Μία τριακονταετία τοῦ « Ἀρχείου »	1950	III-VIII
15. Διεθεῖς Στατιστικαὶ Συνελεύσεις, Ἰνδία (1951)	1951	206

16. Διεθνές Συνέδριον Γενούης διά τήν ἔρευναν τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ὁμοσπονδίας	1953	30
17. Ἡ 28 Σύνοδος τοῦ Δ. Ι. Στατιστικῆς (Ρώμη 1953)	1953	105
18. Αἱ Διεθνεῖς Στατιστικαί Συνελεύσεις εἰς Ρίον Ἰανέϊρον (1955)	1956	228
19. Ἡ τρίτη Σύνοδος τῆς Ἐταιρείας Südost-Europa εἰς Μόναχον (Herrenchiemsee) 1956	1956	392
20. Σημείωμα διά τὸ πενταετὲς πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως	1960	296
21. Μία τεσσαρακονταετία τοῦ Ἀρχείου Οἰκ. καὶ Κοιν. Ἐπιστ.	1961	24
22. Πρὸς τὴν πενηκονταετίαν » » » » »	1961	3

II. ΕΙΣ ἈΛΛΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

1. Die Staatsverträge Griechenlands mit dem Deutschen Reiche und ihre wirtschaftliche Bedeutung : Balkan-Revue, Heft 4, II Jahrg. 1915.
2. Wirtschaftliche Zukunftsfragen Griechenlands : Deutsche Levante Zeitung. Hamburg 1 März 1919.
3. Die genossenschaftliche Bewegung in Griechenland : Balkan-Revue. III Jahrg. Berlin 1916.
4. Die genossenschaftliche Bewegung in den Balkanländer : Balkan-Revue. IV Jahrg. Berlin 1917.
5. Die Wirtschaftsbeziehungen Griechenlands und Deutschlands : Weltwirtschaft, Juli 1919.
6. Korinthen-Absatzgenossenschaften : Zeitschrift für Sozialwissenschaft (Hrsg. L. Pohle) 1919, S. 348-356.
7. Die Korinthenfrage in Griechenland Südost (Balkan - Revue) V. Jahrg 9/10 Heft S. 760.
8. Συστήματα νομισματικῆς ἐξυγιάνσεως : Ἐγγύς καὶ Ἀπὸ Ἀνατολῆ (Διευθ. Σ. Κορώνης), Ἰούνιος 1925.
9. Μέθοδοι Νομισματικῆς Ἐξυγιάνσεως : Ἐμπορικὴ Πρόοδος (Διευθ. Κ. Σαρατζόπουλος), Ἰούλιος 1926.
10. Ἡ Κοινωνικὴ πολιτικὴ καὶ νομοθεσία τῆς Ἑλλάδος : Hellas Jahrbuch (Hrsg. Prof. E. Ziebarth), Hamburg 1929, σελ. 31-38.
11. Ἡ Ἀστυφιλία ἐν Ἑλλάδι : Οἰκονομικά Χρονικά (Διευθ. Τ. Λαμπρινόπουλος), Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1934.
12. Ἡ Κοινωνικὴ νομοθεσία ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν δεκαετίαν 1924-1934. Ἐργασία, Ἔτος Ε' 1934 Τεύχ. 277.

13. Αι Ἔργασίαι τῆς XVIII Συνόδου τοῦ Διεθοῦς Ἰνστιτουτοῦ Στατιστικῆς ἐν Ἀθήναις : «Ἔργασία» (Διευθυντῆς Α. Νικολόπουλος), τεύχ. 355, Ὀκτώβριος 1936.
14. Ἡ βιομηχανικὴ πρόοδος ἐν Ἑλλάδι : *Hellas Jahrbuch* (Hrsg. Prof. E. Ziebarth), Göttingen 1939, σελ. 31.
15. Προσχέδιον συμβάσεως ἐργασίας τοῦ 1913. Νόμος 2112/1920 «περὶ καταγγελίας συμβάσεως ἐργασίας» κλπ. Ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι Κ. Τριανταφυλλοπούλου : εἰς Ἔργατικὸν Δίκαιον. Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῆς Πολιτικῆς καὶ Νομοθεσίας (Ἐκδ. Γ. Κασσιμάτης), Ἀθήναι 1943, σελ. 198.
16. Προοπτικὲς τοῦ Μέλλοντος εἰς τὴν Οἰκονομίαν : *Νέα Οἰκονομία*, τεύχ. 2ον Δεκέμβριος 1946.
17. Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, ὁ Συνεταιριστής. Συνεταιριστής (Διευθ. Θ. Τζωρτζάκης), Τεύχη 39/40, 1946.
18. Συνεταιριστικὴ Ψυχολογία. Δελτίον Συνεταιριστικὸν 1946.
19. Ἀκέραιη Ἐπιστήμη ἢ Ἰδιοτελής Πρακτικὴ ; *Νέα Οἰκονομία*, ἔτος Α', ἀριθμὸς 10, Αὐγουστος 1947.
20. Στατιστικὴ Ἀνασυγκρότησις. «Ἀνταῖος», Δεκέμβρ. 1947.
21. Ἡ συστηματικὴ τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλίσεως : *Νέα Οἰκονομία* 1947.
22. *Le Placement des Tabacs grecs : Bulletin Officiel de la Chambre de Commerce Hellénique de Paris*, 31e Année, Mars 1949.
23. Δύναται νὰ συσταθῇ νομίμως ἀνώνυμος Ἐταιρεία, ἥς Μέλη, Μέτοχοι καὶ Ἰδρυταὶ εἶναι γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί ; (Γνωμοδότησις μετὰ τοῦ Α. Σίδερι) εἰς : Ἡ Φωνὴ τῶν Συνεταιρισμῶν, 1950.
24. Εἶναι νόμιμος ὁ καθορισμὸς μισθώματος εἰς Μετοχὰς τῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν ἀναγκαστικὸν νόμον 862/1945 ; (Γνωμοδότησις) «Θέμις» Ἀριθ. 18 τοῦ 1950.
25. Τὸ τριετὲς πρόγραμμα καὶ ἡ Μετανάστευσις «Ἀνταῖος», 1951.
26. Ἐρευνα ἐπὶ τοῦ Τραπεζικοῦ Προβλήματος. Ἡ γνώμη τοῦ Δ. Καλιτσουνάκη : *Νέα Οἰκονομία*, 1951.
27. Τὸ πληθυσμιακὸν Πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος. «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» (Διευθ. Εὐρ. Ἀκρίτας) 30 Μαρτίου 1952.
28. Ἡ Στατιστικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα : «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ», 27-VII-1952.
29. Κεῦσιναιὴ καὶ Ἀντικεῦσιναιὴ θεώρησις τῆς Οἰκονομικῆς Ἰσορροπίας. Ἐπετηρὶς Παντείου Α.Σ.Π.Ε. 1952.
30. Ἡ σημερινὴ ἐξέλιξις τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν. Ὁ συνεταιριστής ἐπὶ τῇ τριακονταετηρίδι τοῦ 1955 (Ἀρ. 104-106) σελ. 69.
31. Γένεσις καὶ Πεμπτονόημα τοῦ Συνεργατισμοῦ. Εἰς τεύχος πρὸς τιμὴν τῆς Συνεταιριστικῆς Ἰδέας καὶ τοῦ Θ. Τζωρτζάκη, Ἀθήναι 1957 (Ἀνετυπώθη εἰς «Ἀκτῖνας» Ὀκτώβριος 1957).

32. Ἡ παραγωγικότης κατακτᾶ ἔδαφος: Παραγωγικότης (Ἐκδοσις ΕΛ-ΚΕ-ΠΑ) Ἀπρ.-Μάιος 1956.
33. Σχέσις νομισματικῆς καὶ Δημοσιονομικῆς Πολιτικῆς εἰς τὴν Κεϋνσιανὴν Διδασκαλίαν. Ἐπετηρὶς Παντείου Α.Σ.Π.Ε. 1957.
34. Οἰκονομικὴ Πρόγνωσις καὶ Παραγωγικότης: Παραγωγικότης, Φεβρ. 1958.
35. Ἡ δομὴ τῆς σημερινῆς Οἰκονομίας: Οἰκονομικὸν Βῆμα (Διευθ. Ν. Βαχλιώτης) Νοεμβρ. 1958.
36. Ὁ Τρίτος Κοινωνικὸς Συμμέτοχος: Ὁ Καταναλωτής. «Ὁρίζοντες» (Διευθ. Χρ. Μαρκαντώνης) Δεκεμβρ. 1960.
37. Νύξεις δι' ἐνεργὸν ἀξιοποίησιν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς Κρήτης: Εἰς «Κρητικὴν Πρωτοχρονιάν», (Διευθ. Μ. Βατάλας), Ἀθῆναι 1961.
38. Statistique et Comptabilité. Constatations Méthologiques εἰς τμητικὸν τόμον Corrado Gini (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).
39. Προβλήματα καὶ Καθήκοντα μετὰ τὴν σύνδεσιν μετὰ τὴν Κοινὴν Ἀγορὰν: Εἰς Ἑλληνικὰ θέματα Ἀρ. 64 (Ἰούλιος 1961).
40. Ἡ τωρινὴ θέσις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ὁλοκληρώσεως καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ Προοπτικαί: Ἐρευνα (Διευθυντῆς Γιάννης Βιστάκης) Ἀρ. 50 (Ἰούλιος 1961).

Γ. ΚΡΙΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΠΟΡΤΡΑΙΤΑ

1. ΕΙΣ «ΑΡΧΕΙΟΝ» ΟΙΚ. ΚΑΙ ΚΟΙΝ. ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

	Ἔτος	Σελίδες
1. Walter Rathenau (1867-1922) (Βῆμα 15-6-1922)	1922	230
2. Μαρκέλλος Sembat (1862-1922)	»	361
3. Hugo Stinnes (1870-1924)	1924	370
4. Ἐρρῆκος Χέρκνερ (1863-1924)	1927	8*
5. Ἰωάννης Ζωγράφος (1884-1927)	1928	124
6. Σωκράτης Ἰασεμίδης (1878-1829)	1929	
7. Ἰούλιος Beloch (1954-1929)	»	537
8. Νικόλαος Γουναράκης (1853-1932)	1932	249
9. Σωτήριος Βεζανῆς (1875-1932)	»	348
10. Ἐλευθέριος Βενιζέλος (1864-1936)	1936	
11. Werner Sombart (1863-1941)	1941	164
12. Σπύρος Κορώνης (1883-1944)	1946	133

13. Irwing Fisher (1867-1947)	1946	141
14. 'Αλέξανδρος Βαμβέτσος (1895-) Μία Πεντη- κονταετία 'Επιστημονικῆς Κοινωνικῆς δράσεως	1958	240
15. 'Επαμεινώνδας Κυπριάδης (1888-1958)	1958	

2. Α Λ Λ Α Χ Ο Υ

1. Γουσταῦος von Schmoller. Görlitz 1917. ('Ανάπτυον ἀπὸ τὰ «Νέα τοῦ Γκέρλιτς, Σεπτέμβριος 1917).
2. 'Αδόλφος Βάγνερ (1835-1917) Μεγάλη 'Ελληνική 'Εγκυκλοπαιδεία
3. Γκούμπλοβιτς Λουδ. (1838-1909) " " "
4. Κορυζῆς 'Αλέξ. (1890-1941) " " "
5. John Maynard Keynes (1883-1946) 'Εγκυκλ. Λεξικὸν 'Ηλίου
6. Θωμᾶς Μάλθους (1766-1834) " " "
7. William Μπέβεριτς (1879-) " " "
8. 'Αλέξ. Παπαναστασίου (1876-1936) " " "
9. Γεώργιος Σίδερικς (1886-1946) Τὸ Βῆμα 24 Δεκ. 1947
10. Lujó Brentano (1844-1931): «'Εργασία» (Διευθ. 'Αντ. Νικολόπου-
λος), 5 Δεκ. 1931.
11. Κωνσταντῖνος Σφυρῆς (1887-1951) Κέρδος 18, 25 Μαΐου, 1 'Ιουνίου
1940
12. 'Ιωάννης Σοφιανόπουλος (1787-1951) Δημοκρατικὸς Τύπος 5 Αὐγού-
στου 1951

Δ'. ΕΙΣΑΓΩΓΑΙ ΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΩΝ

1. David Ricardo. 'Ο ἰδρυτὴς τῆς θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς καὶ ἡ θέσις
του εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς 'Αγγλικῆς Κλασσικῆς Σχολῆς. 'Αθῆναι 1938,
σελ. ζ-κ' εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ν. Κωνσταντινίδου ἐκδοθεῖσαν Μετάφρασιν
τοῦ Ρικάρδου : 'Αρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Δημοσιονομίας,
'Αθῆναι 1938).
2. 'Η τωρινὴ ἐκτίμησις τῆς περὶ πληθυσμοῦ θεωρίας τοῦ Μάλθου. 'Αθῆναι
1941, σελ. 15, εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ 'Εκδοτικοῦ Οἴκου 'Α. Παπαζῆση
ἐκδοθεῖσαν σειρὰν : Βιβλιοθήκη Κλασσικῶν καὶ Νέων Οἰκονομολόγων :
Μάλθου : 'Η θεωρία τοῦ Πληθυσμοῦ. 'Αθῆναι 1940.
3. 'Ο Φρ. Quesnay καὶ ἡ Γαλλικὴ Οἰκονομικὴ Δημιουργία. 'Αθῆναι 1942,
σελ. 32 (εἰς τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω σειρὰν εἰς τὸ ἔργον Φυσικὸν Δίκαιον).
4. 'Αδάμ Σμιθ. Εἰσαγωγή (εἰς "Εκδοσιν τοῦ 'Αδάμ Σμιθ ὑπὸ Δ. Καλιτσου-
νάκη ('Εκλογαί) 1948, σελ. XVI+256.

Ε'. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

1. Législation ouvrière et sociale grecque pendant et après la guerre, Paris 1927. Dotation Carnegie pour la Paix Internationale.
2. La Question Ouvrière en Grèce, dans La Vie Technique et Industrielle: La Grèce (Préface P. A. Argyropoulo. 'Εντολή Ὑπουργ. Ἐξωτερικῶν), Paris 1927.
3. Das Arbeitsvertragsrecht Griechenlands, Leipzig 1928. Ἐκδότης Molitor, σ. 24.
4. Struktur und Strukturwandlungen der griechischen Wirtschaft (1821-1937). Berlin 1938. Ἐκδόται Bömer — Kriekoukis (σελ. 186-190).

Ζ'. ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ, ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ κλπ.

1. Le Règlement uniforme des Questions Ouvrières Balkaniques, Athènes 1930. Rapport à la première Conférence Balkanique, Athènes 5-12 Oct. 1930, σελ. 12.
2. Methods of the Statistics of Social Insurance. Proceedings of the Intern. Statistical Conferences, 1947, Vol. III, P. 468. Washington.
3. Évolution de la Population de la Grèce et Reconstruction Hellénique: Int. Stat. Conferences India, December 1951. Bulletin of the International Statistical Institute, Vol. XXXIII, Part IV, (Demography etc.) Calcutta 1951.
4. Diagramme des Méthodes et Conditions pour l'Integration Européenne. Convegno Internationale per lo Studio dei Problemi Economici della Federazione Europea. Genua. Σεπτέμβριος 1952. Εἰς Economia Internazionale καὶ «Ἀρχεῖον» 1952. σελ.
5. L'Urbanisation augmente en Grèce.—Reconstitution du Service de Statistique en Grèce. Communications à la 29e Session de l' Institut International de Statistique, Rio de Janeiro 1955. Actes de la 29e Session, P. 455 et 519.
6. Probleme des Seehandels und der Seeschiffahrt Griechenlands. Tagung der Südosteuropa Gesellschaft (Herrenchiemsee 28-30 April 1956 (Südosteuropa Jahrbuch, 1 Band, 1957.
7. Ἡ Ἑλληνικὴ Οἰκονομία, ἡ Κοινὴ Ἀγορὰ καὶ ἡ Ἐλευθέρη Ζώνη Εὐρωπαϊκῶν Συναλλαγῶν. Ἑλλ. Ἐταιρεία Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν (εἰς Ἀνακοινώσεις Ἑλλ. Ἐπ. Οἰκ. Ἐπιστημῶν 1957/58) Ἀθῆναι 1959.

8. Οικονομική Πρόγνωση και Παραγωγικότητας. Όμιλία εις ΕΛ-ΚΕ-ΠΑ. Παραγωγικότητα Φεβρ. 1958.
9. Η πρόληψις Ατυχημάτων και αἱ Κοινωνικαὶ Ἀσφαλίσεις. Ἐγκαινία Ἀμερικανικῆς Ἐκθέσεως Προλήψεως Ἀτυχημάτων ἐν τῇ Βιομηχανίᾳ, 22 Ἰουν. - 17 Ἰουλ. 1958, εις Industrial Safety Exhibit - Greek Productivity Center, Athens 1958.
10. Ἡ διάσκεψις διὰ τὴν Σπουδὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἀγορῶν (29 Ἰουν. - 1 Ἰουλ. 1959). Αἱ ληφθεῖσαι κατ' αὐτὴν ἀποφάσεις. Ἐκθεσις ὑποβληθεῖσα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ. Παραγωγικότης, Σεπτ. 1959.
11. La Programatisation dans sa perspective Sociologique. Ἀνακοίνωσις εις τὸ ἐν Mexico-City συνέδριον (1960) Κοινωνιολογία. Revista Mexicana de Sociologia 1960, 22. 3, Sep.-Dic, 993-975.
12. Ἀριστοποίησης παραγωγῆς Κρήτης εις τὸ πλαίσιον τῆς ΕΟΚ. Κρητολογικὸν Συνέδριον ἐν Ἡρακλείῳ (7βριος 1961) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

Ζ'. ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Ι. ΕΙΣ « ΑΡΧΕΙΟΝ » ΟΙΚΟΝ. ΚΑΙ ΚΟΙΝ. ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

1. Μάρξ Κάρολ : Τὸ Κεφάλαιον. Περίληψις Λαφάργκ. 1921	Τόμος	Σελίς
	1921	81
2. Dieterich Karl : Das Griechentum Kleinasiens. 1915	»	86
3. Λαμέρα Κωνστ. : Περί Μικρῆς Ἀσίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ Κρυπτοχριστιανῶν	»	89
4. Εἰς Χατζιδάκην Γεώργιον : Ἀφιέρωμα φίλων καὶ μαθητῶν 1921 (Βογιατζίδου Ἰ. : Ταξιδιωτῶν ἀναμνήσεις τοῦ 18ου Αἰ.)	»	89
5. Gide Charles : Cours d'économie politique I-II, 1920-1921 Paris	»	214
6. Gide Charles : Des Institutions en vue de la Transformation ou de l'abolition du Salarial, Paris 1920	»	215
7. Damiris Chr. : Le Système monétaire grec et le change,	»	216
8. Deutschland und der Weltkrieg (Hrsg. O. Hinze, Fr. Meinecke, Onken H., Schumacher H.) I-II Bde,	»	219
9. Λοβέρδου Διον. : Τὰ Οἰκονομικά τῆς Γερμανίας. 1920	»	222
10. Μαξιμούκα Γ. : Ἡ Γερμανία καὶ τὸ Μάρκον. 1921	»	224
11. Sombart - Κορώνη : Τὸ Προλεταριάτον. Μελέται καὶ Εἰκόνες. Ἀθήναι (Ἐκδότης Ἐλευθερουδάκης) 1921	»	226
12. Prager A. : Geschichte der U.S.P.D. Entstehung und Entwicklung der Unabhängigen sozialdemokratischen Partei Deutschlands	Τόμος 1922	130

13. Ἐκθέσεις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Γενικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ Ἰσολογισμοῦ 1921, Ἀθῆναι 1922 131
14. Ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἐκδ. Γραφείου Τύπου Ὑπουργ. Ἐξωτερικῶν I-II, Ἀθῆναι 1921-22 » 134
15. Σβολοπούλου Δ. : Ἡ Θράκη ὑπὸ Ἑλληνικὴν Διοίκησιν. Κωνσταντινούπολις 1922 » 136
16. Αἰλιανοῦ Μιχ. : Τὸ Ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Περιθάλψεως (Ἐκδ. Γραφ. Τύπου Ὑπουργ. Ἐξωτ.), Ἀθῆναι 1921 » 136
17. Sotan D. : Ἡ Ἑλληνικὴ Συμβολὴ εἰς τὸν Συμμαχικὸν Ἀγῶνα, Ἀθῆναι 1922 » 137
18. Ἀθηλαγγικὸι διωγμοὶ ἐν Τουρκίᾳ (Ἐκδ. Γραφ. Τύπου Ὑπουργ. Ἐξωτερ.), Ἀθῆναι 1921 » 137
19. Stein Ludwig : Einführung in die Soziologie, 1921 » 254
20. Diplomatische Aktenstücke des Auswärtigen Amtes 6 Bde, Berlin 1922 » 255
21. Pascal Pierre : Τὰ ἠθικὰ ἀποτελέσματα τοῦ Σοβιετικοῦ Πολιτεύματος, Ἀλεξάνδρεια 1921 » 256
22. Glotz Gustave : Le Travail dans la Grèce ancienne, Paris 1920 » 363
23. Gide Charles : Cours de la Coopération professé au Collège de France en 1921-22 » 365
24. v. Stern Ernst : Sozialwirtschaftliche Bewegungen und Theorien in der Antike, Halle 1921 » 366
25. Prince Samuel Henry : Catastrophe and Social Change based upon a sociological Study of the Halifax disaster New York 1920 (A. Vierkand) » 367
26. Φιλαρέτου Κλεισθένους : Μελέτη ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς, 1922 » 368
27. Ἀναπλιώτη Ι. : Περίληψις ἐκθέσεων τοῦ προσωπικοῦ Ἐπιθεωρήσεως Ἐργασίας ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐργατικῶν νόμων κατὰ τὸ ἔτος 1920, Ἀθῆναι 1921 » 370
28. Γεωργιάδῃ Γ. : Ἡ πάλη τῶν τάξεων ἐν Ἑλλάδι, 1921 » 371
29. Παπαβασιλείου Β. : Ἡ πάλη τῶν τάξεων, 1922 » 372
30. v. Bissing : Das Griechentum und seine Weltmission. Leipzig 1921 » 489
31. Μαριδάκη Γ. : Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, Ἀθῆναι 1922 » 490
32. Μιχαλοπούλου Ἰ. : Ἐκθέσεις περὶ τῆς προπαρασκευῆς καὶ ἐνεργείας τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς 18-12-1920, Ἀθῆναι 1921 » 492

33. Μιχαλοπούλου Ί. : Ἐκθεσις ἐπὶ τῆς ἀπογραφῆς τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς ἐνεργηθείσης τὴν 18-12-1920, Ἀθῆναι 1922 1922 494
34. Πληθυσμὸς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 19-12-1920, Ἀθῆναι 1921 » 495
35. Θειακᾶκη Ἰωάν. : Σκέψεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, Ἀθῆναι 1919 » 496
36. Θειακᾶκη Ἰωάν. : Ἡ ἐλευθέρα ἔρευνα εἰς τὴν Ἀνατολήν, Ἀθῆναι 1920 497
37. Ἀποστολοπούλου Ν. : Ὁ Ἑλληνικὸς Μοναρχισμὸς 1915-1917, Ἀθῆναι 1922 499
38. Παπαναστασίου Εὐαγ. : Τὰ Βαλκάνια ἐν σχέσει πρὸς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα, Ἀθῆναι 1922 500
39. Βιζουκίδου Π. : Ὁ Ἰωσήφ Kohler ὡς νομικὸς καὶ φιλόσοφος, Λευψία 1923 1923 239
40. Σκουφοπούλου Α. : Παλιᾶς καὶ καινούργιες ἰδέες, Ἀλεξάνδρεια 1923 » 241
41. Gide Charles : Premiers notions d'économie politique 1922. Πρῶται γνώσεις Πολ. Οἰκονομίας. Μετάφρ. Ε. Τσουδεροῦ, Ἀθῆναι 1923 1924 280
42. Κορδάτου Γιάννη : Ἡ Κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1921, Ἀθῆναι 1924 » 378
43. Annuaire international des organisations coopératives. Bureau Intern. du Travail, Genève 1924 » 383
44. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀθῆνῆσι Πανεπιστημίου, Ἀθῆναι 1924 481
45. Hobhouse L. T. : Social Development. Its Nature and Conditions, London 1924 » 482
46. Gide Charles : Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Μετάφρασις Σ. Κορώνη, Ἀθῆναι 1924 » 489
47. Conrad Hesse : Στοιχεῖα Πολιτικῆς Οἰκονομίας Α'. Μετάφρασις Καλκάνη-Ἀγαλλοπούλου, Ἀθῆναι 1924 421
48. Μπογδάνωφ Α. : Ἀπλᾶ Μαθήματα τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Μετάφρ. Χ. Δεδούση, Ἀθῆναι 1924 » 492
49. Sombart Werner : Der proletarische Sozialismus (Marxismus) 2 Bde, Jena 1924/5 1925 74
50. Κορυζῆ Ἀλ. : Ἡ ἀγροτικὴ πίστις καὶ ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, 1925 » 76
51. Τρακᾶκη Γ. : Ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις ἐν Ἑλλάδι, 1925 » 76

52. *Δημοσία Οικονομία κατά τὰς παραδόσεις τοῦ Καθ. Α. Ἀνδρεάδου, Ἀθήναι 1924* 1925 80
53. Gide — Warbasse — Totomianz : Die Konsumgenossenschaftsbewegung in Frankreich und in den Vereinigten Staaten von Amerika » 367
54. Bitter Karl : Ed. Pfeiffer und die deutsche Konsumgenossenschaftsbewegung (S.d.V.f.S.P.), 1915 » 370
55. Müller Hans : Geschichte der Internationalen Genossenschaftsbewegung, 1924 » 371
56. Der lebendige Marxismus. Festgabe zum 70. Geburtstag v. Karl Kautsky. Jena 1924 » 373
57. Flux A. W. : The voreign Exchanges, London (H. Vogel), 1924 » 428
58. Jahresberichte des Literarischen Zentralblattes. 5. Band. Wirtschafts = und Sozialwissenschaften, I 1924, Leipzig 1925 » 429
59. Eisler Robert : Das Geld. Seine geschichtliche Entstehung und gesellschaftliche Bedeutung, München 1924, » 430
60. Heinrich Pesch S. J. : Lehrbuch der Nationalökonomie I Grundlegung, Freiburg i/B. 1924 1926 47*
61. Kulemann W. : Die Genossenschaftsbewegung, II Bd. Die Kulturbedeutung der Genossenschaften, Berlin 1926 » 56*
62. Jentsch K. : Volkswirtschaftslehre ⁸, Leipzig 1926 » 68*
63. Diehl — Mombert : Ausgewählte Lesestücke zum Studium der politischen Ökonomie Bde : Valuta 1925, Arbeiter & Machine 1926, Karlsruhe » 69*
64. Mollat Georg : Volkswirtschaftliches Quellenbuch 1926 Osterwick/Harz » 71*
65. Hirai Isaak : Quellenbuch der Betriebswirtschaftslehre, Berlin 1925 » 71*
66. Brentano Lujo : Gesammelte Reden und Aufsätze. 1. Bd. Der wirtschaftende Mensch in der Geschichte, Leipzig 1923, 2. Bd. Konkrete Grundbedingungen der Volkswirtschaft, Leipzig 1924 » 78*
67. Stubmann P. F. : Ballin. Leben & Werk eines deutschen Reeders, Berlin 1926 » 93*
68. Die Volkswirtschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen (Bernstein, Diehl, Herkner, Kautsky, Liefmann, Pesch, Wolf), Leipzig 1924 1927 7*

69. Στεφανίδου Δημοσθένους : 'Ο 'Ιμπεριαλισμός. 'Η φύσις του, τὰ μέσα τῆς κατισχύσεώς του καὶ αἱ σπουδαιότεραι ἐκδηλώσεις του. Α. 'Η φύσις τοῦ 'Ιμπεριαλισμοῦ, 'Αθήναι 1927 1927 20*
70. H. Pesch (S.J.) : Lehrbuch der Nationalökonomie IV. Bd. Allg. Volkswirtschaftslehre 3. Der Volkswirtschaftliche Prozess. Bd. V. Tauschverkehr etc. 1922-1926, Freiburg i/B. » 29*
71. Jahrbuch des Arbeitsrechts und der damit zusammenhängende Teile der Sozialökonomik, Mannheim Bde 1-6, 1919-1926 » 30*
72. Statistisches Jahrbuch für die freie und Hansestadt, Hamburg 1925. Hamburg 1926 » 31*
73. Marx — Engels — Archiv : Zeitschrift des Marx — Engels — Instituts in Moskau hrsg v. D. Rjazanov I, Frankfurt a/M. 1927 32*
74. Handbuch der Politik VI Bd. : Urkunden zur Politik unserer Zeit, Berlin 1926 33*
75. Werner Sombart : Der moderne Kapitalismus, III Bd. Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus 1-2, München 1927 34*
76. Académie de droit International : Recueil des Cours 1923/24, La Haye 1925. 1. John Fischer Williams : Le droit International et les Obligations financières internationales qui naissent d'un contrat. 2. W. Kaufmann : Les Unions internationales de nature économique. 3. E. Mahaim : L'organisations permanente du Travail. 4. A. Andréadès : Les Contrôles financières internationales. 5. J. F. Williams : L'entr'aide financière internationale. 6. M. Bourquin : Les Organisations internationaux des voies de Communication » 49*
77. André — Heiderich — Sieger : Geographie des Welt Handels. Eine wirtschaftsgeographische Erdbeschreibung⁴, I-II Bde, Wien 1926-1927 » 57
78. Ροδᾶ Μ. : Πῶς βλέπω τὴν 'Ελλάδα (Πελοπόννησος 1925) 'Αθήναι 1927 » 66*
79. Handwörterbuch der Arbeitswissenschaft, hrsg von F. Giese, Halle 1927 » 67*
80. Stillich Oskar : Einführung in die Nationalökonomie, I-IV, Würzburg 1926 » 68*

81. Karl Marx — Friedrich Engels : Historisch-kritische Gesamtausgabe. Werke-Schriften-Briefe, Frankfurt a/M 1927 1927 69*
82. Διομήδους Ἄλ. : Ἡ νομισματικὴ μας ἀσθένεια καὶ τὰ μέσα πρὸς θεραπείαν αὐτῆς, Ἀθῆναι 1928 1928 11*
83. Handbuch der Finanzwissenschaft, hrsg von Gerloff—Meisel, I—II Bde, Tübingen 1927 » 21*
84. Wartner Rudolf : Das Bildungswesen der Genossenschaften, Halberstadt 1927 * » 27*
85. Meyer's Wörterbücher für Recht und Wirtschaft (Nationalökonomie—Sozialversicherung—Versorgungs- & Fürsorgerecht) » 28*
86. Ἀδελφῶν Ματσάγγου : Ἡ Ἑλληνικὴ βιομηχανία καὶ τὸ Μονοπώλιον τοῦ Καπνοῦ, Βόλος 1926 » 29*
87. Οἰκονομάκη Γ. : Μονοπώλια καὶ Καπνά. Συγκριτικὴ Μελέτη, Βόλος 1927 » 31*
88. Σπουργίτου Ἀναστ. : Τραπεζικὰ — Συναλλαγματικὰ καὶ διάφορα μελετήματα, Ἀθῆναι 1929 1929 10*
89. Χατζηκυριάκου Ἀνδρ. : Βιομηχανικὴ Πολιτικὴ, Ἀθῆναι 1929 » 11*
90. Raucher Bruno : Wirtschaftsdemokratie als nationale Aufgabe, 1929 » 17*
91. Γεωργιάδου Δημητρίου : Ἡ πληθώρα καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὑψώσεως τῶν τιμῶν καὶ τῶν διακυμάνσεων τοῦ συναλλάγματος » 10*
92. Bibliographie der Sozialwissenschaften. Monatshefte der Buch- & Zeitschriftenliteratur des In- und Auslandes über Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Finanzen, Statistik. Hrsg. von Statistischen Reichsamte. 1930 11*
93. Ziebart Erich : Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland. Hamburg 1929 » 23*
94. Weber Adolf : Allgemeine Volkswirtschaftslehre, München 1930 1931 20*
95. Kokkalis Al. : Der Unternehmungsgewinn. Begriff und Entstehung des Unternehmersgewinnes. Über Arbeitslohn und die Zusammenhänge zwischen Lohn & Gewinn, Jena 1930 Βλ. καὶ Μία τακτοποίησης (σελ. 42) » 27*
96. Schacher G. : Der Balkan und seine wirtschaftliche Kräfte, Stuttgart 1930 1932 28*

97. Angelopoulos Angelos : Die Einkommensverteilung im Lichte der Einkommenssteuerstatistik, Leipzig 1931	1932	10*
98. Ohno Junichi : Sozialökonomische Theorie des Geldes. Leipzig 1931	»	18*
99. Festgabe für Werner Sombart zur 70. Wiederkehr seines Geburtstages, München 1933	1933	25*
100. Cassel Gustav : Η Κρίσις τοῦ παγκοσμίου Νομισματικοῦ συστήματος. Μετάφρασις Ν. Κωνσταντινίδου, Ἀθήναι 1935	1935	15*
101. Meyer Gustav : Friedrich Engels. Eine Biographie in zwei Bänden, Den Haag 1935		22*
102. v. Gottl — Ottlilienfeld : Die Läuterung des Nationalökonomischen Denkens als Deutsche Aufgabe, Berlin 1934		23*
103. Giese Fritz : Philosophie der Arbeit, Halle 1932		24*
104. M. van der Mijnsbrugge : The Cretan Κοινόν, New York 1931	1935	40*
105. Σίδερι Ἀ. : Τὰ Γεωργικὰ Ἐπιμελητήρια. Νομική καὶ Οἰκονομικοπολιτικὴ Μελέτη περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν Γεωργικῶν Ἐπιμελητηρίων, Ἀθήναι 1936	1936	29*
106. Seldte Franz : Sozialpolitik im dritten Reich, Berlin 1936	»	37*
107. Hesse Albert : Grundriss der politischen Ökonomie II, Jena 1936	1938	17*
108. Bömer — Kriekoukis : Unsterbliches Hellas 1938	»	19*
109. Sombart Werner : Weltauschauung, Wissenschaft und Bildung, Berlin 1938	»	53*
110. Sombart Werner : Vom Menschen. Versuch einer geistwissenschaftlichen Anthropologie, Berlin 1938	1939	15*
111. Koschaker Paul : Festschrift zum 60. Geburtstag überreicht von seinen Fachgenossen. Bde I—III, Weimar 1939	1939	23*
112. Office permanente de l'Institut International de Statistique : Aperçu de la Démographie des divers pays du monde 1929—1936, La Haye 1939	1940	12*
113. Ivanka Endre v. : Die Aristotelische Politik und die Städtegründungen Alexanders des Grossen. Wege des Verkehrs und der kulturellen Berührung mit dem Orient in der Antike, Budapest 1938	1940	14*
114. Braun M. : Die Slaven auf dem Balkan, Leipzig 1941	1943	13*

115. Röpke Wilhelm : 1. Gesellschaftskrisis der Gegenwart, Zürich 1941. 2. Civitas Humana, Zürich 1944 1946 145
116. Καραμυλλίδου Λ. : 'Ο Έλεγχος τῶν τιμῶν καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς Οἰκονομίας μας (Άγορανομικὴ Ἡχώ, 1946) 1946 149
117. Γαλάνη Θ. : Θέματα Τραπεζικῆς πολιτικῆς, Ἀθῆναι 1946 151
118. Ποπολάνου Γεωργ. : Μελέτη περὶ τῆς ἀμέσου ἐπιτιςτικῆς, ὑγειονομικῆς βοθηείας καὶ ἀνασυγκροτήσεως τῆς Ἑλλάδος, Ἀλεξάνδρεια 1944 1946 151
119. Ξυνοπούλου Γ. : 1. Θέματα Μεταλλευτικοῦ δικαίου, Ἀθῆναι 1944. 2. Ἱστορία τοῦ Μεταλλευτικοῦ δικαίου καὶ περί-σματα ἐκ ταύτης, Ἀθῆναι 1945 1947 1*
120. UNRRA : 'Ο Ὀρυκτὸς πλοῦτος τῆς Ἑλλάδος (Πρόλογος Maben — Ζίγδη), Ἀθῆναι 1947 1947 6*
121. Μπάτση Δ. : Ἡ βαρεῖά βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος 1947 8*
122. Brinkmann Carl : Wirtschaftsheorie, Göttingen 1948 1950 213
123. Histoire du Commerce, publié sous la Direction de J. Lacour — Gayet, Tom. I-V, Paris 1950 1950 215
124. Zeitschrift für Ökonometrie. Direktor L. Zimmermann, I. Mainz 1950 » 216
125. Ravizza Andr. : Friedrich List und England. St.-Gallen 1948 1950 220
126. Kellner W. : Die Wirtschaftsführung als menschliche Leistung, Berlin 1949 1950 223
127. Magant Charles : L'équilibre économique à travers la pensée moderne, Paris 1950 1950 234
128. Hilde Wander : Die Bedeutung der Auswanderung für die Lösung europäischer Flüchtlings- und Bevölkerungsprobleme, Kiel 1951 1950 239
129. Nehru Jawaharlal : Glimpses of World History. From earliest times to the present day, London 1948 1950 247
130. Gruson Claude : Esquisse d'une théorie générale de l'Équilibre économique, Paris 1949 1950 248
131. Ducrocq Alb. : Destins industriels du monde, Paris 1951 1950 249
132. Mossé Robert : La Monnaie. Suivi d'observations de Frederici et Triffilin et d'une Bibliographie analytique et critique, Paris 1950 1950 250
133. Gunnar Myrdal : L'équilibre Monétaire, Paris » 252
134. Pierre Georges : Géographie de l'Énergie, Paris 1950 » 253
135. John Bates Clark (1847-1938) et John Maurice Clark par E. James, Paris 1947 » 255

136. Die Wirtschaftsunionen in ihrer Stellung zu der Nationalwirtschaften und zur Weltwirtschaft hrsg von Ellering und anderen, Münster 1951 1950 264
137. Predöl Andr. : Aussenwirtschaft. Weltwirtschaft — Handelspolitik — Währungs politik, Göttingen 1949 » 265
138. Schacht Hjalmar : Mehr Gold, mehr Kapital mehr Arbeit, 1949 269
139. Paulsen Andreas : Neue Wirtschaftslehre, Berlin 1950 1950 281
140. 1. Μπρίκα Μ. : Στατιστική, Ἀθήναι 1950. 2. Dixon — Massey : Introduction to Statistical Analysis, London 1951. 3. Allen R.G.D. : Mathematics for Economist, London 1950. 4. Deming W. : Some Theory of Sampling, New York 1950. 5. Yates — Darmais : Méthodes de Sontage pour Recencements et Enquêtes, Paris 1950 1951 227
141. Reboud — Guittou : Précis d'économie Bolitique, Paris 1951 » 246
142. Guittou Henri : L'objet d'économie politique, Paris 1951 247
143. Boson Marcel : Léon Walras fondateur de l'Économie politique scientifique, Paris 1951 1951 248
144. L'École de Lausanne : Textes choisis de L. Walras et V. Pareto, Paris 1950 » 249
145. Oeuvres complètes de Karl Marx : Le Capital. Critique de l'Économie Politique. I. Le Développement du Production Capitaliste. Trad. de J. Roy, Paris 1950/51 » 250
146. Engels Fr. : Dialektik der Natur, Berlin 1952 251
147. Hesse Albert : Lehrbuch der Nationalökonomie, Bde 1-3, 1949-1950 1951 260
148. Weber A. : Marktwirtschaft und Sowjetwirtschaft. München 1951 1951 262
149. Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, hrsg v. Beckerath u. anderen. Redaktion Jecht-Schaeder. Stuttgart—Tübingen—Göttingen 1952 1952 193
150. Tinbergen J. : Einführung in die Ökonometrie, Wien 1952 » 197
151. Eucken Walter : Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Tübingen 1952 » 199
152. Wagemann Ernst : Nahrenspiegel des Statistik. Die Umrissse eines statistischen Weltbildes, Bern 1950 » 201

153.	Lautenbach W. : Zins, Kredit und Produktion, Tübingen 1952	1952	207
154.	Schumpeter J. : Aufsätze zur ökonomischen Theorie, Tübingen 1952	1952	210
155.	Hausmann Fr. : Der Schuman-Plan im europäischen Zwielficht, München 1952	»	211
156.	Winkler W. : Typenlehre der Demographie, Wien, 1952	»	216
157.	Wolf Erik : Grosse Rechtsdenker, Tübingen 1951	»	217
158.	Angelopoulos A. : Planisme et progrès Social, Paris 1953	1952	254
159.	Rist Charles : Histoire des doctrines relatives au Crédit et à la Monnaie. Depuis J. Law jusqu'à nos jours, Paris 1951	1952	255
160.	Marrou H. : Histoire de l'éducation dans l'antiquité Paris 1950	1952	261
161.	Briehs Goetz : Zwischen Kapitalismus und Sozialismus, Bern 1952	1952	265
162.	Lütge Fr. : Deutsche Sozial = & Wirtschaftsgeschichte, Berlin 1952	1952	271
163.	Kuckzynski J. : 1. Die Geschichte der Lage der Arbeiter in den V.S. von Amerika, Berlin 1948. 2. Die Geschichte der Lage der Arbeiter in England 1949. 3. Die Geschichte der Lage der Arbeiter in englischen Kolonialreich 1950	1953	145
164.	Börsen & Wirtschaftshandbuch (Hrsg. Frankfurter Zeitung) 1953	1953	147
165.	Zischka Anton : 1. Länder der Zukunft, Göttingen 1950. 2. Die Welt bleibt reich 1952	1953	148
166.	Messner J. : Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschafts-Staats-und Wirtschaftsethik ² , Wien 1950	1953	151
169.	Wagemann Ernst : Welt von Morgen. Wer wird Herr der Erde? Düsseldorf 1952	1953	155
168.	Wagner Fritz : Geschichtswissenschaft, Freiburg i/Br. 1952	»	159
167.	Hutchinson T. W. : A Review of economics doctrines 1870-1929, Oxford 1953	1953	166
170.	Bouvier A. M. : Frédéric List. Sa vie. Son œuvre. Son influence, Monaco 1953	»	183
171.	Eucken W. : Unser Zeit der Misserfolge, Tübingen 1951	1953	186
34	<i>Τμηματικός τόμος Δημ. Ε. Καλιτσούνακη</i>		529

172. Behrens Fr. : Zur Methode der politischen Ökonomie, Berlin 1952	1953	187
173. Otremba Erich : Allgemeine Agrar- und Industriegeographie, Stuttgart 1953	»	202
174. Barocka E. : Wirtschaftliche, organisatorische und finanzielle Probleme des Wasserbaues und des Meliorationswesens. I. München 1953	1954	177
175. Die Neuordnung der Eisen- und Stahlindustrie in Gebiet des Bundesrepublik Deutschland, München 1954	»	178
176. Comitato Nazionale per la Produttività. Relazione per l'anno 1953. Il programma delle Aziende dimostrative etc. Direzione e Amministrazione, Roma 1954		179
177. Neue Beiträge zur Wirtschaftstheorie. Festschrift anlässlich des 70. Geburtstages von Hans Mayer hrsg v. A. Mahr, Wien 1949	1954	207
178. Von Zwiedineck — Südenhorst Otto : Von der älteren zur neueren Theorie der Politischen Ökonomie, München 1952	1954	214
179. Forstmann A. : Geld & Kredit Grundriss der Sozialwissenschaft, Göttingen 1952. Abel W. : Agrarpolitik, Göttingen 1951. Werner W. : Handwerkspolitik, Göttingen 1952	»	218
180. Brinkmann Karl : 1. Wirtschafts- und Sozialpolitik, Göttingen 1953. 2. Wirtschaftstheorie, 1953	1954	219
181. Lorenz Charlotte : Forschungslehre der Sozialstatistik, Bd. I. Grundlegung und Anleitung, Berlin 1950	»	220
182. Meinhold W. : Grundzüge der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, München 1954	»	221
183. Kruse Alfred : Geschichte der volkswirtschaftlichen Theorien ³ , München 1953	1954	223
184. Allais M. : La Gestion des Houillères nationalisées et la Théorie économique, Paris 1951	»	224
185. Rosier C. : L'Urbanisme ou la Science de l'Aglomération, Paris 1953	»	250
186. Cavaignac E. : L'Économie grecque, Paris 1951	1954	251
187. Flamant M. : Théorie de l'Inflation et Politique anti-inflationiste. Essai d'applications de Concepts Keynesiens, Paris 1952	»	254
188. Handbuch des gesamten Kreditwesens, hrsg. von W. Hoffmann, Frankfurt a/M 1953	»	255

189. Winkler W. : Grundfragen der Ökonometrie, Wien 1953 1954 256
190. Traité d'Economie Politique. Publié sous la Direction de Louis Baudin, Tom II 1955 A96
191. Flaskämper P. : Statistische Aufgaben. Hamburg 1953 » A97
192. Lenin V. I. : Matérialisme et empiriocritisme, Paris 1948 » A98
193. Rueff Jacques : La Régulation Monétaire et le Problème Institutionnel de la Monnaie, Paris 1953 » A106
194. Hahn Albert : Wirtschaftswissenschaft des gesunden Menschenverstandes. Frankfurt 1950 » A112
195. Fels Edwin : Der wirtschaftende Mensch als Gestalter der Ede. Stuttgart 1954 » A117
196. Ordo. Jahrbuch für die Ordnung für Wirtschaft & Gesellschaft (Begr. von W. Eucken & Böhm 1948) 1954, Düsseldorf 1954 » A120
197. Bayer Hans : Gewinnbeteiligung. Internationale Erfahrungen. Wirtschaftstheoretische Erfahrungen. Wirtschaftspolitische Erkenntnisse, Wien 1952 1955 B116
198. Gross Hermann : Südosthandel und Donauverkehr (Hrsg. Wirtschaftsministerium), Bonn 1954 » B118
199. Guitton Henri : Encycliques et Messages Sociaux (Textes choisis et Préface), Paris 1948 » B120
200. Jean Baptiste Say. Textes choisis et Préface par Reynaud P., Paris 1953 » B121
201. Proudhon : Textes choisis présentés et commentés par Lajugie J., Paris 1953 » 122
202. Stuart Mill : Textes choisis et Préface par Fr. Trevous, Paris 1953 » 124
203. Karl Marx : Oeuvres complètes. Le Capital. Critique de l'Économie Politique. Paris 1953/4 1955 B126
204. Goodfellow D. W. : Grundzüge der ökonomischen Soziologie. Das Wirtschaftsleben der primitiven Völker etc. Zürich 1951 » B127
205. Pubblicazioni dell'Università Cattolica del S. Cuore : Scritti in Onore di C. Perrini etc. Vol. I-IV Milano, 1947/1949 1955 Γ 76
206. Beckerath H. v. : Grossindustrie & Gesellschaftsordnung Industrielle politische Dynamik, Zürich 1954 1955 Γ 91

207.	Bernsdorf-Eisermann (Hrsg.) Die Einheit der Sozialwissenschaften. Franz Eulenburg zum Gedächtnis Stuttgart 1955	1955	Γ129
208.	Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik. Festschrift für Alfred Amonn zum 70. Geburtstag. Bern MCMLIII	1956	151
209.	Peter Hans : Mathematische Strukturlehre des Wirtschaftskreislaufs. Göttingen 1954	»	165
210.	Ramm Thilo : Die grossen Sozialisten als Rechts- und Sozialphilosophen Stuttgart 1955	»	166
211.	Valjavec Fritz : Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. I. Mittelalter II Reformation und Gegenreformation. München 1953, 1955	1956	271
212.	Stadtmüller G. : Geschichte Südost Europas. München 1950		
213.	Baudin Louis : Manuel d'Economie Politique I-II Paris 1953/5	1956	397
214.	Spiethoff Arthur : Die wirtschaftlichen Wechsellagen 1. Erklärende Beschreibung. 2. Lange statistische Reihen. Tübingen 1955	1956	398
215.	Histoire du Commerce publié sous la Direction de J. Lacour-Gayet Tom. I-VI 1950-1955	»	400
216.	Friedensburg Ferd. : Die Bergwirtschaft der Erde. Bodenschätze, Bergbau und Mineralienversorgung der einzelnen Länder ⁵ . Stuttgart 1956	1956	420
217.	Handbuch der Finanzwissenschaft ² . Hrsg. von Gerloff - Neumark II Bd. Tübingen 1956	»	560
218.	Papers Proceedings of the first International Credit Conference Vol. I-V. Associazione Bancaria Italiana Roma 1953	1956	561
219.	Salin Edgar : Ökonomik der Atomkraft. Vor einer neuen Etappe der industriellen Revolution. Köln 1955	1956	562
220.	Gross Hermann : 1. Wirtschaftswichtige Forschung und Wirtschaftsfinanzierung in Deutschland und den U.S.A. 2. Forschung in der Amerikanischen Industrie 1956	1957	60
221.	Haesele K. : Weltwirtschaftliche Essays. Innsbruck 1956	»	62
222.	Bresciani Turrone : Corso di economia politica I. Teoria generale dei Fatti economici ³ . Milano 1956	»	67
223.	Gablers : Wirtschafts-Lexikon. Wiesbaden 1956	»	72
224.	Handwörterbuch der Betriebswirtschaft ³ . Stuttgart 1956	»	73

225.	Dictionnaire des Sciences Economiques publié sous la Direction de J. Romeuf I. I. Paris 1956	1957	74
226.	Neuloch Otto : Die deutsche Betriebsfassung und ihre Sozialfassung bis zur Mitbestimmung. Tübingen 1956	»	170
227.	Otremba E. : Allgemeine Geographie des Welthandels und des Weltverkehrs Stuttgart 1957		179
228.	Wirtschaftsfragen der freien Welt. Zum 60. Geburtstag von Bundeswirtschaftminister Ludwig Erhard. Frankfurt a/M 1957		180
229.	Schneider E. : Einführung in die Wirtschaftstheorie III Tübingen 1957	»	181
230.	Barre R. : Economie Politique I-II Paris 1956/7	»	182
231.	Samuelson P. : Volkswirtschaftslehre Köln-Deutz 1955	»	351
232.	v. Nell - Breuning O. : Wirtschaft und Gesellschaft heute II Freiburg i/Br. 1957	»	352
233.	Stavenhagen G. : Geschichte der Wirtschaftstheorie ² Göttingen 1957	1958	82
234.	Littmann K. : Zunehmende Staatstätigkeit und wirtschaftliche Entwicklung. Köln, 1957	»	84
235.	Bülow Fr. : Volkswirtschaftslehre. Eine Einführung in das Wirtschafts- und sozialwissenschaftliche Denken Berlin 1957	»	85
236.	Garandu R. : Humanisme marxiste. Cinq Essais polemiques Paris 1957	»	92
237.	Schneider E. Wirtschaftlichkeitsrechnung. Theorie der Investition. Tübingen 1957	»	249
238.	Allen R.G.D. : Statistik für Volkwirte. Tübingen 1957	1958	250
239.	Lewis Arthur : W. Die Theorie des wirtschaftlichen Wachstums. Tübingen 1956	»	409
240.	Keynes John. M. : Politik & Wirtschaft. Männer & Probleme. Abhandlungen Ausgewählte Tübingen 1956	1958	414
241.	Hilf H. H. : Arbeitswissenschaft. Grundlagen der Leistungsforschung und Arbeitsgestaltung. München.		
242.	Marrani P. : Lineamenti di Economia Vol. I-III Milano 1956/8	1958	543
243.	Marx Karl : Capital (Everyman's Library 848/9) London 1957		545
244.	Schaafsma - Willemze : Moderne Qualitätskontrolle Eindhoven 1955	»	555
			533

245. Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität Greifswald
I-II. Greifswald. 1956 1958 557
246. Sauvy Alfred : La nature sociale. Paris 1957 1958 567
247. Gross Hermann : Wirtschaftliche Integrationsbe-
strebungen in West und Ost. Wien (Der Donauraum)
1958 1959 261
248. Galbraith J. : The Affluent Society. London 1958 » 368
249. Papandreou A. : Economics as a Science. Chicago 1958 » 369
250. Sannwald - Stholer : Wirtschaftliche Intergration.
Tübingen 1958 » 375
251. Bartoli Henri : Science Economique et Travail. Paris
1957 1959 570
252. Aufgaben Deutscher Forschung I/V Bde. Köln 1957/8 1960 111
253. Jannacone Pascuale : Manuale di Economia Politica :
Torino 1959 » 122
254. Homans G. : Theorie der sozialen Gruppe. Köln 1960 » 123
255. Max Weber : 1. Wirtschaft und Gesellschaft I-II Tübingen 1956
2. Gesammelte politische Schriften und Reden. Tübingen
1958. 3. Wirtschaftsgeschichte ³ Berlin 1958 1960 124
256. Volkmar von Arnim : Die Welttabakwirtschaft Kiel
1958 1960 127
257. Roger-Paul Congard : Etude économetrique de la De-
mande de Tabac Paris 1955 » 128
258. Καρύδη Χρ. : 1. Είσηγητική Έκθεση περί του τρόπου ανα-
διοργάνωσης των Έπαγγελματικών και Βιοτεχνικών Επιμελη-
τηρίων. 'Ηράκλειον 1958. 2. Σύντομος Έπισκόπησης του
νομού 'Ηρακλείου κλπ. 'Ηράκλειον 1959 1960 601
259. Jaccard P. : Histoire sociale du Travail de l'antiquité à
nos jours Paris 1960 1960 606
260. Cahiers de l'Institut de Science Economique Appli-
quée. Directeur Fr. Perroux (No 91-96) Paris 1959 1960 607
261. Kolms H. : Marktwirtschaft und Wirtschaftspolitik
Frankfurt a/M 1958 » 719
262. Ponsard Cl. : Histoire des Théories économiques spa-
tiales Paris 1958 » 721
263. Pesmazoglu I. : Problèmes du développement économique
en Grèce (Revue d'écon. Politique) Paris 1960 » 728
264. Gutenberg E. : Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre
1 Bd 4. Aufl Berlin 1958 » 734

265. Katona Georg : Das Verhalten der Verbraucher und Unter- nehmer 1960	1960	735
266. Detlef Schmidt : Exportförderung 1960	1960	735
267. Hartmann R. : Die Partnerschaft von Kapital und Arbeit	»	736
268. Das Refa – Buch : 1. Bramesfeld E. : Arbeitsgestaltung München 1960. 2. Riedel J. Arbeitsunterweisung 1960	1960	737
269. Eugen Rosenstock-Huessy : Soziologie I Die Übermacht der Räume. Stuttgart. II. Die Vollzahl der Zeiten 1956/8	»	742
270. Hildebrand Kurt : Platon. Logos und Mythos 1959. Ber- lin Walter de Gruyter und Co.	1960	744
271. Aario-Janus : Biologische Geographie 1958. Braun- schweig 1960	1960	748
272. Omaggio a Husserl : A cura di Enzo Paci 1960. Verona	1960	749
273. Baudin Louis (Éditeur) : Traité, d'Économie Politi- que. Tome I Troisième Édition 1960.	1961	332
274. Hax-Wessel (Herausgeber) : Handbuch der Wirt- schaftswissenschaften 2 Bde 1958.	1961	334
275. List Friedrich : Das Nationale System der politischen Öonomie. Veröffentlichungen der List-Gesellschaft 1959.	1961	335
276. Stratoudakis Pan. Dr : Organisation der Unteneh- mungsführung 1961.	1961	547
277. Balkan Studies : A Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies. Vol. I Thessaloniki 1960.	1961	548
278. Theocharis R. : Early Developments in Mathema- tical economics. London 1961.	1961	554
279. Burks R. : The Dynamics of Economics of Com- munist in Eastern Europe. Princeton 1951.	1961	580
280. Seymour Haris (Editor) : American Economic History. New York 1961.	1961	581
281. Mantel Kurt und andere : Die Forst- und Holzwirt- schaft in der EWG und EFTA Baden-Baden 1960.	1961	582
282. Economic Development for Latin America (Pro- ceedings of a Conference-J.E.A.) London 1961.	1961	583
283. Encyclopedie Française : L'Univers économique et Social (Fr. Perroux)	1961	585
284. Handwörterbuch der Sozialwissenschaften herausge- geben von E. v. Beckerath und anderen.	1961	853
285. Klinkmüller-Ruban : Die wirtschaftliche Zusammen- arbeit der Ostblockstaaten Berlin 1960.	1961	937

II. ΕΙΣ ΑΛΛΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ κλπ.

1. 'Ανδρέαδου 'Ανδρ. : Περὶ τῆς Οἰκονομικῆς Διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας. Τόμοι δύο Ἀθήναι 1912/13 εἰς Schmollers Jahrbuch (hrsg. v. G. Schmoller) Bd 40 (1916) Heft. III.
2. Σίδερι 'Αρ. : Ἡ γεωργικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν λήξαντα ἑκατονταετίαν (1833-1933) Πρωτὰ 29 Ἀπριλ. 1934
3. Δανιηλίδη Δ. : Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία. Ἀθήναι 1934 εἰς «Ἐργασίαν» τῆς 24 Ἰουνίου 1934 Ἀριθ. 234.
4. 'Ανδρέαδου 'Ανδρ. : Ἡ Οἰκονομικὴ Διοίκησις τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας : Byzantinische Zeitschrift 1926 σελ. 118-124.
5. Βιβλία τέχνης. Ἐστία (1957) τεύχος 718.
6. List-Gesellschaft : Zur Ökonomik und Technik der Atomzeit. Der Grosse Brockhaus in 12 Bänden. 16 Aufl. 1958. Οἰκ. Ταχυδρ. 26 Φεβρ. 1959 Ἀρ. 254
7. Knauf : Lexikon der Betriebsausgaben
8. Balling Lexikon der Lohnsteuer und Sozialversicherung
9. Waffenschmidt W. : Wirtschaftsmechanik Οἰκ. Ταχυδρόμος. 5 Μαρτίου 1959 Ἀρ. 255 (7-9)
10. Ponsard Cl : Histoire des Théories économiques speciales 1958
11. Müller W. Aufstieg und Untergang der Grossreiche. Οἰκ. Ταχυδρόμος 12 Μαρτ. 1959 256. (10-11)
12. Eisermann G. : Die Lehre von der Gesellschaft 1958.
13. Marani P. : Lineamenti di Economia I-III 1956/58 Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος 19 Μαρτ. 1959 Ἀρ. 257.
14. Aufgaben Deutscher Forschung I-V Bde 1957/58 Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος 26 Μαρτ. 1959 Ἀρ. 258
15. Aufgaben Deutscher Forschung I. Geisteswissenschaften² 1957. Οἰκον. Ταχυδρόμος 260 (9 Ἀπρ. 1959).
16. V. von Arnim : Die Welttabakwirtschaft. Kieler Studien. Kiel 1958 Οἰκ. Ταχυδρ. 261 (16 Ἀπρ. 1959).
17. Der Grosse Herder. Nachschlagewerk für Wissen und Leben 1956/58. Verlag Herder. Freiburg i/Brg. (Οἰκ. Ταχυδρ. 262 (23 Ἀπριλ. 1959).
18. Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου : Μελέται. Λόγοι. Ἄρθρα. Βῆμα 17 Νοεμβρίου 1957.

Η'. ΑΡΘΡΑ ΕΙΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΛΕΞΙΚΑ

1. ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

- 'Αγροτική Νομοθεσία, 'Αγροτική Πίστις
- "Αθλοί Πόροι
- 'Αερικόν
- 'Αεροπλοΐα 'Εμπορική
- Αίσχροκέρδεια
- 'Αλευροβιομηχανία
- 'Αλληλασφάλεια
- 'Ανεργία
- 'Αξιζ
- 'Απαισιόδοξος Σχολή
- 'Αποδημισμός
- 'Απολογισμός (5, τόμος σελ. 194)
- 'Ασσιναΐτα
- 'Αστός
- 'Αστυφιλία (10, τόμος 'Ελλάς σελ. 412)
- 'Ασφάλεια Κοινωνικαί
- Βιομηχανικόν σύστημα
- Δημοσία Οικονομία
- 'Εργατική Νομοθεσία ('Ελλάς 10 τόμος σελ. 400-402)
- 'Ισοζύγιον λογαριασμών
- Κρατικοίσεις
- Κρίσις
- Κυκλοφορία αναγκαστική
- Οίκισμός ('Ελλάς 10, τόμος σελ. 412)

2. ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ

- Κοινωνική Νομοθεσία ("Αρθρ. 'Ελλάς σελ. 421)
- Χρῆμα ἐν κυκλοφορίᾳ (εἰς "Αρθρον 'Ελλάς σελ. 451)
- Μάρξ
- Μαρξισμός
- Οικονομικαί καί Κοινωνικαί 'Επιστῆμαι (Συμπλήρωμα 12ος τόμος)

3. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΗΛΙΟΥ

- Καταμερισμός
- Κατανάλωσις
- Κέρδος

Κερδοσκοπία
 Κεφαλαιοκρατία
 Κεφάλαιον
 Κεφαλαιοποίησης
 Κλασσική Σχολή
 Κοινωνία
 Κοινωνική Πολιτική
 Κοινωνιολογία
 Κολλεκτιβισμός
 Κρίσις
 Κριτική Σχολή
 Κυκλοφορία
 Κυκλοφορία 'Αναγκαστική
 Μαγχεστριανισμός
 Μαθηματική Οικονομική Σχολή
 Μεταφοραί
 Μετανάστευσις
 Μηχανή
 Μονομεταλλισμός
 Ντάμπιγκ
 'Ορθολογιστική 'Οργάνωσις
 'Οριακή ώφελιμότης
 Παραγωγή
 Παρεμβατισμός

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ (Έκδεται
 Ν. 'Αλικάκος — Γ. Μουσταφέλλος 1956-1961)
 Βιομηχανική Πολιτική
 Είσοδηματική Πολιτική
 'Εμποροκρατία
 Κεφαλαιοκρατία
5. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ (Μορφωτική 'Εταιρεία 'Α-
 θήναι)
 'Η 'Ελληνική Οικονομία (Τόμος 'Ελλάς 'Αθήναι 1959 σελ. 810)
6. HANDWÖRTERBUCH DER SOZIALWISSENSCHAFTEN Hrsg
 von Prof. Beckerath und anderen Redaktion; Prof. Jecht-
 Schaeder-Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1952—GRIECHENLAND
 (υπό έκτύπωσιν)

Θ'. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Thumb. : Εἰς τὸ Ὅροπέδιον τῶν Σφακιῶν (Ἀνταπόκρισις ἐκ Βερολίνου) εἰς Νέαν Ἑρευναν (Διευθυντῆς Σπ. Μαλατάκης) Χανιά 26 7βρίου 1914.
2. Ἡ Διαμρτυρία τῶν Ἀγγλῶν Σοσιαλιστῶν (Ἀνταπόκρισις ἐκ Βερολίνου) εἰς Νέαν Ἑρευναν 27 7βρίου 1914.
3. Πόλεμος πάντων πατήρ (Ἀνταπ. ἐκ Βερολίνου) εἰς Νέαν Ἑρευναν 30 7βρ. 1914.
4. Στρατοκρατία ἢ Ναυτοκρατία (Ἀνταπόκρισις ἐκ Βερολίνου) εἰς Νέαν Ἑρευναν 1 Νοεμβρ. 1914.
5. Τὸ πολιτικὸν κληροδότημα τοῦ Μπέμπελ εἰς Νέαν Ἑρευναν 18 Δεκ. 1914.
6. Ἀπὸ τὴν Γερμανικὴν ζωὴν καὶ τὸν πόλεμον. Νέα Ἑρευνα 31 Δεκεμβρ. 1914.
7. Ἡ πολεμικὴ κατάστασις τῆς Γερμανίας. Νέα Ἑρευνα 8 Ἰαν. 1915.
8. Ἡ Ἀμερικανικὴ Κοινὴ Γνώμη καὶ ὁ πόλεμος. Νέα Ἑρευνα 1 Μαρτ. 1915.
9. Ἡ Ἐκατονταετηρίς τοῦ Βίσμαρκ. Νέα Ἑρευνα 14/15 Ἀπρ. 1915.
10. Italien und Griechenland : Frankfurter Zeitung. Frankfurt a/M 11-III-1917.
11. Italien und Albanien : Der Tag. Berlin 28-IX-1917.
12. Ἐπὶ τῶν Δηλώσεων τοῦ Ἐ. Βενιζέλου «Πατρίς» (Διευθ. Δ. Λαμπράκης) 29-11-1919.
13. Γκαϊρλιτς-4ον Σῶμα Στρατοῦ. Ἐλεύθερος Ἄνθρωπος (Ν. Ἀνδρουλιδάκης) 13 Μαρτ. 1919.
14. Οἱ δύο Ἰδεολόγοι Νεκροί : Ζωρὲς - Λίπινεχτ. Κοινωνία (Διευθ. Ν. Γιαννιῶς) 18 Ἀπριλ. 1919.
15. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ ἐξέλιξις μας κατὰ τὴν ἑκατονταετιαν 1821 1931 : Ἑσπερινή. 25-III-1921.
16. Ἡ Ἐργατικὴ Πολιτικὴ τῆς τριετίας 1917-1920. Ἐλεύθερον Βῆμα (Διευθ. Δ. Λαμπράκης) 10-IX-1922.
17. Ἡ Κρατικὴ ἐργατικὴ πολιτικὴ ἐν Ἑλλάδι. Ἐλευθ. Βῆμα 24-XII-1922.
18. Περὶ τροποποιήσεως Ἐργατικῶν Νόμων (Ἀπάντησις) Ἐλ. Βῆμα 7-IV-1923.
19. Αἱ ἐργατικαὶ Ἀξιώσεις. Ἐλεύθερον Βῆμα 23 Μαΐου 1923
20. Ἡ Ἀνεργία πρόθυρα : Ἐλεύθερον Βῆμα 3-VI-1923.
21. Τὸ Ζήτημα τῆς Ἀνεργίας : Ἐλεύθερος Τύπος 14/15-VII-1923.
22. Τὸ Νεώτερον Κράτος Ἐλεύθερον Βῆμα 4-XI-1923.
23. Die Lage in Griechenland : Berliner Tageblatt 28-8-1923.

24. Τὸ Πανελλήνιον Ἐμπορικὸν Συνέδριον Πειραιῶς καὶ ὁ φόρος κύκλου ἐργασιῶν 17-III-1924.
25. Ἡ Γερμανικὴ Ἐθνικὴ Οἰκονομία : Δημοκρατία (Διευθ. Σ. Μελάς) 29-IV-1921.
26. Τὸ Σχέδιον τῆς Κτηματικῆς Τραπεζῆς : Ἐλευθ. Βῆμα 26-II-1925.
27. Τὸ Παγκόσμιον συναλλαγματικὸν ζήτημα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀποψὶς του : Δημοκρατία 14-III-1925.
28. Ἡ Οἰκονομικὴ Κρίσις : Ἐλεύθερον Βῆμα 6-III-1926.
29. Τὰ Δημόσια Οἰκονομικά μας. Ποῦ εὕρισκόμεθα : Παρατηρητῆς (Διευθ. Ἐμμ. Μπακλατζῆς) Χανιά 5-X-1926.
30. Διδάγματα ἀπὸ τὴν Ἐκθεσίαν μας : Νέα Ἀλήθεια Θεσσαλονίκη 18-X-1926.
31. Εἰς Ἐλεύθερον Λόγον (Διευθύνται Ν. Βεντήρης-Θ. Σπεράντσας) ὄργανον τοῦ Γεωργ. Παπανδρέου, πάντα τὰ κατωτέρω μέχρι Ἄρ. 46.
32. Τὰ Αἷτια τῆς ὑποτιμῆσεως τῆς Δραχμῆς 30 7βρ. 1926.
33. Διδάγματα ἀπὸ τὴν προσπάθειαν ἐξυγιάνσεως τοῦ Γαλλικοῦ φράγκου 3/4 Ὀκτ. 1926.
34. Ἡ Διεθνὴς Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης Κέντρον ἀμίλλης τῶν Βαλκανίων 18/20 Ὀκτ. 1926.
35. Ἡ διαιτητικὴ ἐπίλυσις ἐργατικῶν διαφορῶν 30 Ὀκτ. 1926.
36. Αἱ Ὁμολογίαι τῶν Ἀνταλλαξίμων. Πῶς θὰ διατηρήσουν τὴν ἀξίαν των 13/14 Νοεμβρ. 1926.
37. Τὸ Διεθνὲς Οἰκονομικὸν Μανιφέστον. Τὰ δασμολογικὰ τείχη 19 Νοεμβρ. 1926.
38. Ἑλληνικοὶ λιγνίται. Ἐλεύθερος λόγος 28/29 Νοεμβρ. 1926.
39. Αἱ Ὁμολογίαι τῶν Προσφύγων καὶ ἡ Τράπεζα Ἀνταλλαξίμων. Ἐλεύθερος λόγος 6 Δεκ. 1926.
40. Ἡ Ἀνεργία. Ποῖα μέτρα ἐπιβάλλονται. Ἐλεύθερος λόγος 13/14 Δεκ. 1926.
41. Τὰ Μεγάλαι Ζητήματα τῆς Κρήτης 8/9 Ἰαν. 1927.
42. Ἡ προστασία τῆς ἀλευροβιομηχανίας. Ἐλεύθερος λόγος 31 Ἰαν. 1927 1 Φεβρ. 1927.
43. Ἡ παγκόσμιος Οἰκονομικὴ Συνδιάσκεψις τοῦ 1927. Ἐλεύθερος λόγος 6/7 Φεβρ. 1927.
44. Ὁ Διεθνὴς Ἐλεγχος ἐπὶ τοῦ Χρυσοῦ. Ἐλεύθερος λόγος 1/2 Μαρτ. 1927.
45. Ἡ Τεχνικὴ ἐκπαίδευσις ἐν Ἑλλάδι. Ἐλεύθερος λόγος 21/22 Μαρτ. 1927.
46. Συστήματα ὀργανώσεως Ἐργασίας. Ἐλεύθερος λόγος 2/4 Ἀπρ. 1927.

47. Αἱ κρίσεις Στοιχειῶν Οἰκονομικῆς Ἐξελίξεως. Παρατηρητῆς Χανιά 29/30-I-1930.
48. Προτάσεις καὶ Συμπεράσματα τῆς συσκέψεως διὰ τὴν Ἀνεργίαν. Πρωτὰ 5-XII-1932.
49. Ἐρευνα γὰρ τὸ Κοινωνικὸ Ζήτημα : Δημοκρατία (Διευθ. Στρ. Μυριβήλης) 4-XII-1932.
50. Οἱ Ἕλληνες τοῦ Μεξικοῦ : Ἐθνικὸς Κῆρυξ Νέας Ὑόρκης 11-XI-1933.
51. Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ Μεξικόν : Ἐθνικὸς Κῆρυξ Νέας Ὑόρκης 26-XII-1933.
52. Αἱ Οἰκονομικαὶ Κρίσεις. Βραδυνή (Λαϊκὸν Πανεπιστήμιον) (Ἐκδ. Δ. Ἀραβαντινὸς) 30 καὶ 31 Ἰουλ. 1933.
53. Δημοκρατία καὶ Λαϊκὴ Προκοπή. Ἀνεξάρτητος 11/12 Αὐγ. 1955.
54. Ἀγροτικὴ Τράπεζα καὶ Ἐλεύθερον Ἐμπόριον : Πανελλήνιος Παρατηρητῆς Πάτραι (Διευθ. Ν. Ἀρβανίτης) 1-IV-1936.
55. Οἱ Ἀρχαιολογικοὶ τόποι τῆ Κρήτης. Ἐρευνα Χανιά (Διευθ. Ἀντωνίου Μπορτολῆς) 2-IX-1936.
56. Τὸ Οἰκονομικὸν Πρόβλημα : «Παρόν» (Ἰδρ. Γρ. Κασιμάτης) 18-11-44.
57. Αἱ Κοινωνικαὶ Ἀσφαλίσεις. Γένεσις, Οὐσία, ἐξέλιξις. Ἀνεξάρτητος (Διευθ. Δ. Πουρναρᾶς) Λαϊκὸν Πανεπιστήμιον 19-II-1936.
58. Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου : Προσφυγικὸς Κόσμος (Διευθ. Σωκρ. Σινανίδης) Τμητικὴ Ἐκδοσις εἰς μνήμην Ἀλ. Παπαναστασίου 18-XI-1945.
59. Ἡ Μεγάλῃ Ἐπέτειος : Εἰς «Ἀέρα» (15μερον περιοδ. εἰκονογραφημένον) Β' τεύχ. Ὀκτώβρ. 1945.
60. Γιὰ τὴν Ἀνασυγκρότησιν τῆς ΑΣΟΕΕ. Φοιτητικὴ Φωνὴ (Διευθ. Αὐγῆνος - Μητρόπουλος) 14-VII-1945.
61. Ἡ Σοσιαλιστικὴ Κίνησις τοῦ Νέου Κόσμου (Διευθ. Α. Νικολόπουλος). Αἱ Γνώμαι τῶν 17 πολιτῶν (μεταξὺ των Δ. Καλιτσουνακῆς) 10 καὶ 17 Ἰβρίου 1945.
62. Ἀλέξανδρ. Παπαναστασίου : Ὁ πρωτοπόρος ἀνκμορφοτῆς Βῆμα 17-XI-1946.
63. Ἡ Γυναικεῖα ψῆφος : «Ἑλληνίδες» (Ὅργανον τῆς Πανελλ. Ἐνώσεως Γυναικῶν) 15-IV-1946.
64. Τὸ ὀλοκαύτωμα τοῦ Ἀρχαδίου : Ἐλεύθερη Ἑλλάδα (Διευθ. Ν. Κύρκος) 8-XI-1946.
65. Γεγονότα καὶ Σκέψεις πάνω στὴ Μάχην τῆς Κρήτης : Ἡ Κρήτη (Διευθ. Μ. Βατάλας) 25 Μαΐου 1946.
66. Ἡ Ἀσφάλις κατά τῆς Ἀνεργίας. (Ἵποχρεωτικὴ Ἀσφάλις—Ὁ νόμος 118/1945—Τί πρέπει νὰ γίνῃ) Τρία ἄρθρα εἰς τὰ «Νέα» 19/21 Ἰουλ. 1948.

67. Α. Παπαναστασίου, 'Ο πρωτοπόρος, Βήμα 14-XI-1949.
68. Τὸ Ὑπαλληλικὸν πρόβλημα : Δημοκρατικὸς Τύπος 16-IV-1950.
69. Παπαναστασίου ὁ Ἰδεολόγος Δημοκράτης, Στὰ 14 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του : Βήμα 19-XI-1950 (Ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸν Κήρυκα Χανίων 19-XI-1950).
70. Ἡ Ἀξιοποίησις τοῦ Ὀρυκτοῦ Πλούτου τῆς χώρας μας. «Κέρδος» (Διευθ. Σ. Σφήμας) 23-9-1950.
71. Συμφέρει τὴν χώραν νὰ μεταναστεύουν οἱ Ἕλληνες ; Βήμα 24 Ἰουνίου 1951.
72. Οἱ λιγνίται τῆς Πτολεμαίδος καὶ ἡ σύμβουσις Φίλη, Δημοκρατικὸς Τύπος 1951.
73. Μὲ περισσότερον Ρεαλισμὸν : Δημοκρατικὸς Τύπος 14-I-1951.
74. Ἡ προοπτικὴ τοῦ πληθυσμοῦ μας : Τὸ Βήμα 10-II-1952.
75. Ἡ συμβολὴ τῆς ΑΣΟΕΕ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας : Σπουδαστικὰ Νέα 26-IX-1952.
76. Ἡ Μεγάλῃ Ἀκρίβεια στὴν Ἑλλάδα (Συνέντευξις εἰς ἔρευναν τῆς Ἀθηνῆϊκῆς) 16/17-I-1953.
77. Ὑποανάπτυξις καὶ Μετανάστευσις (Ἐξ ἀφορμῆς τῆς Ἀνακρινώσεως Κ. Μπανταλούκα περὶ Μονίμου Ὑποαπασχολήσεως εἰς τὴν Ἑλλ. Ἐταιρίαν Οἰκ. Ἐπιστ. : Ἡ Ὁρα (Διευθ. Π. Τζανετάκης) 24-III-1956.
78. Ἡ ἐν Στοκχόλμη Σύνοδος τοῦ Διεθοῦς Ἰνστιτουτοῦ Στατιστικῆς (Αὔγ. 1957) : Ἡ Ναυτεμπορικὴ 19-XII-1957.
79. Ἡ ἀξιοποίησις τοῦ νομοῦ Χανίων : Κρητικὸν Μέλλον (Διευθ. Κ. Μητσotάκης) Χανιά 30-VIII-1958.
80. Ἐρευνα διὰ τὰ προβλήματα τῆς σπουδαζούσης Νεολαίας (Εἰσιτήριοι ἐξετάσεις Πανεπιστημίου) Συνέντευξις τοῦ πρυτάνεως τῆς ΑΣΟΕΕ Δ. Καλιτσουράκη. Ἀθηναϊκὴ 5-XII-1958.
81. Διατὶ καταστρατηγεῖται ἡ Ἐργατικὴ μας νομοθεσία. Ἀπάντησις εἰς Ἐρευναν «Ἀκροπόλεως» 1 Ἰουνίου 1958.
82. Ἀπάντησις εἰς Ἐρευναν διὰ βάσεις πυραύλων : Αὔγῃ 10 Μαρτίου 1958.
83. Δὲν ἀξιοποιήθη ἡ παρασχεθεῖσα βοήθεια : Ἐθνος 11-IV-1949.
84. Ἡ Ἀναδιοργάνωσις τῆς Ἀνωτάτης Οἰκονομικῆς καὶ Ἐμπορικῆς Ἐκπαιδεύσεως : Ναυτεμπορικὴ 15 Μαΐου 1949.
85. Μία Μορφή Ἰδεολογικοῦ καὶ Δημιουργοῦ : ὁ Παπαναστασίου, ὁ ὄραματιστῆς, ὁ μαχητῆς, ὁ πολιτικὸς, ὁ Κυβερνήτης : Βήμα 18-XI-1959.

Ι'. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

1. G. Schmoller : Ἀδὰμ Σμιθ (Internationale Wochenschrift. Berlin 1907) Ἀθῆναι 1919 καὶ εἰς Πολιτικὴν Ἐπιστήμην 1925.

2. Emile Durckheim : La Sociologie εις τὸ ὑπὸ τοῦ L. Poincarè ἐκδοθὲν συνεργατικὸν ἔργον La science française Paris 1915 : 'Η Κοινωνιολογία. 'Αθῆναι 1919.
3. Charles Gide : Les Sciences Economiques. Εἰς τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω ἔργον: Αἱ Οἰκονομικαὶ 'Επιστῆμαι. «'Αρχεῖον» 1925 σελ. 241.
4. H. Herkner : Marxismus : 'Ο Μαρξισμός, 'Αθῆναι 1920 ('Ανάτυπον ἀπὸ τὸ 'Εργατικὸν Ζήτημα Τόμ. Β' 'Αθῆναι 1920).
5. Andréadès A. : La crise de la surpopulation en Anglettere. 'Η κρίσις τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ ἐν 'Αγγλίᾳ εἰς «'Αρχεῖον» 1922 σελ. 1.
6. Emil Deckert : Παλλατινισμός, Πανσλαβισμός, Παγγερμανισμός (Pantlatinismus, Panslavismus und Panteutonismus in ihrer Bedeutung für die Politische Weltlage. Frankfurt a/M 1914) εἰς 'Αρχεῖον 1922 σελ. 408.
7. Max Sering : 'Η Γερμανικὴ πολεμικὴ Οἰκονομία (Die Deutsche Volkswirtschaft in Kriege. Mitteilung an die Preussische Akademie der Wissenschaften Berlin 1922) Εἰς «'Αρχεῖον» 1922 σελ. 302.
8. Keynes J. M. : Τὸ τέλος τοῦ Laissez-faire. 'Ιδέαι πρὸς συνύφανσιν τῆς 'Ιδιωτικῆς καὶ τῆς Κοινωνικῆς Οἰκονομίας (Das Ende des Laissez-faire. Vortrag an der Universität Berlin 1928) 'Αθῆναι 1928.
9. Βερνάρδος Harms (1876-1939) ὑπὸ Andr. Prödel «'Αρχεῖον» 1940 Τεύχος Α'.
10. M. Sering (1857-1939) ὑπὸ K. Dietze εἰς «'Αρχεῖον» 1940 Τεύχ. Α'.
11. Erich Puhl : Τὰ καθήκοντα τῆς Γερμανικῆς Τραπεζῆς τῆς 'Επικρατείας. Εἰς Οἰκονομικὸν Ταχυδρόμον 19, 26 'Απριλ. 1943.
12. Amonn Alfred : 'Η Κλασσικὴ καὶ ἡ νεωτέρα Οἰκονομία (Die Klassische und die moderne Nationalökonomie 1949) Εἰς 'Αρχεῖον 1954 Τεύχ. Γ-Δ' σελ. 18.

ΙΑ'. ΛΟΓΟΙ

1. 'Η ιδέα τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ τὰ ἱστορικὰ διδάγματα τῆς. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς 28ης 'Οκτ. 1957 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τῆς ΑΣΟΕΕ. 'Επετηρὶς ΑΣΟΕΕ ἔτος 38ον 'Αθῆναι 1957.
2. Χαιρετισμὸς καὶ ὁμιλία τοῦ πρυτάνεως Δ. Καλιτσουνάκη πρὸς τοὺς νέους φοιτητὰς κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ὀρκωμοσίας των (27 Νοεμβρ. 1958). 'Επετηρὶς ΑΣΟΕΕ ἔτος 39ον 'Αθῆναι 1958.
3. Τὸ Πνεῦμα τῆς 28ης 'Οκτωβρίου εἰς τὴν προοπτικὴν του κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν μας. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐπὶ τῇ ἐθνικῇ ἑορτῇ τῆς 28ης 8βρ. 1958. 'Επετηρὶς ΑΣΟΕΕ. Ἔτος 39. 'Αθῆναι 1958.

4. 'Ομιλία τοῦ πρυτάνεως τῆς ΑΣΟΕΕ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱερarchῶν (30 Ἰαν. 1959) Ἑπετηρίς ΑΣΟΕΕ 39ον ἔτος Ἀθῆναι 1958.
5. Τὸ 21 ὡς Σταθμὸς Ἐθνικῆς Ἀναγεννήσεως, Λόγος ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς 25ης Μαρτίου 1959. Ἑπετηρίς ΑΣΟΕΕ ἔτος 39ον Ἀθῆναι 1958/9.

ΙΒ'. ΠΡΟΛΟΓΟΙ ΕΙΣ ΕΡΓΑ

1. Εἰς τὴν ἐπανεκδοθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου : «Ἡ Τουρκικὴ Ἐπανάστασις. Ἀθῆναι 1920», καὶ συμπερίληφθεῖσαν εἰς τὴν ἐκδοθεῖσαν σειρὰν Δ. Καλιτσουνάκη : Βιβλιοθήκη Κοινωνικῆς καὶ Πολιτικῆς Ἐπιστήμης (Ἀριθμὸς 8).
2. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Κ. Τσάκα : Οἱ Συνταξιορισμοί, Ἀθῆναι 1933.
3. Εἰς τὴν ἐργασίαν Ἀριστ. Γιάπαλη : Τί ἰδανικὰ πρέπει νὰ κληροδοτήσουμε στὴ καινούργια Γενεά. Ἀθῆναι 1960.

ΙΓ'. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ

1. Τὸ πόρισμα τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας διὰ τὴν Ἀνεργίαν, ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Δ. Καλιτσουνάκη εἰς Καθημερινὴν 8 Ἰουλίου 1923.
2. Τὰ Πεπραγμένα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (17 ἡβραίου 1922-31 Δεκ. 1923) Ἀθῆναι 1924 ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Δ. Καλιτσουνάκη.
3. Πρακτικὰ Ἐπιτροπῆς 1923 πρὸς ὑποστήριξιν καὶ προαγωγὴν τῶν Ἑλληνικῶν λυγινῶν (Συνεργασία καὶ τῶν Π. Ζαχαρία καὶ Θ. Χαριτάκη) «Ἀρχεῖον» 1924 Τεύχος Β'.
4. Τὰ πεπραγμένα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Στατιστικῆς (1948-1952) ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Δ. Καλιτσουνάκη. «Ἀρχεῖον» 1953 σελ. 123-128.

ΙΔ'. ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

1. Martens Φρειδ. (1845-1909) Κρητικὸς Ἀστὴρ (Διευθ. Γ. Λελεδάκης) Χανιά 1919.
2. Θρασύβ. Δημοστάκης : Ἐλευθ. Βῆμα 14 ἡβρ. 1923.
3. Σόλων Συρμόπουλος, Νέα Ἑλλάς 5 Ἰουλ. 1940.
4. Βαγγέλης Κτιστάκης : Νέα Ἐποχὴ (Διευθ. Μ. Πετράκης) Χανιά 15 Ἰουν. 1946.
5. Καλεμικέρης Κωνσταντῖνος, Βῆμα 5 Ἰουλίου 1956.
6. Κωνσταντῖνος Ἀσκητόπουλος. «Παραγωγικότης» (ΕΛ-ΚΕ-ΠΑ) Ἀρ. 41 Ἰανουάριος-Φεβρουάριος, 1961.
7. Γεώργ. Κολόμβος. Πρακτικὰ Ἐταιρ. Οἰκ. Ἐπιστ. 1961 (ὑπὸ ἐκτύπων),